Acta Musei Napocensis

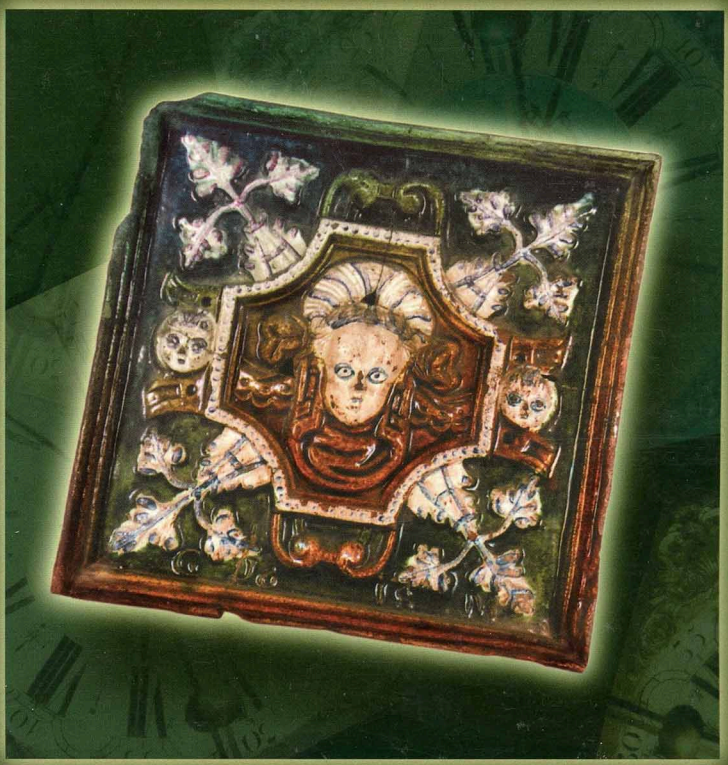

35-36/II
1999

MINISTERUL CULTURII
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

35 –36

ISTORIE

II

1998 – 1999

CLUJ – NAPOCA

1999

COLEGIUL DE REDACȚIE:
IOAN PISO – Director general
EUGENIA GLODARIU – Redactor responsabil
LIVIA CĂLIAN – Secretar de redacție
MEMBRII:
ANA MARIA SZŐKE, PETRU IAMBOR, MELINDA MITU, OVIDIU MUNTEAN, IOAN CIUPEA, DANIELA COMȘA, ADRIANA TOPÂRCEANU, DOINA BOROȘ
CULEGERE TEXT:
CRISTINA ȚOPAN
FOTO:
SERGIU ODENIE
COPERTA:
KÁROLY TÖRÖK
FOTOCOPERTA:
Cahlă habană, sec. XVII, MNIT
TEHNOREDACTARE:
RADU DODEA

ISSN 1454 - 1521

FONDATOR: Acad. **CONSTANTIN DAICOVICIU**

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 3400, Cluj-Napoca, str. C. Daicoviciu, nr. 2, tel.: 004064/ 19.56.77; tel./fax: 004064/19.17.18

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Toute correspondence sera envoyée a l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 3400, Cluj-Napoca, rue C. Daicoviciu, n°. 2, Roumanie, tel.: 004064/19.56.77; tel./fax.: 19.17.18

CUPRINS

SOMMAIRE – INHALT – CONTENTS

STUDII

ŞERBAN TURCUŞ, Conciliul Lyon II-1274. Implicaţii în Europa Central-Orientală 9
The Concilium Lyon II-1274. Implications in Central-Eastern Europe 32
ELEK CSETRI - FLORIN MUREŞAN, Documente noi privind ecoul revoluţiei franceze în Transilvania. Măsurile puterii centrale din primăvara anului 1793 şi circulara episcopului ortodox Gherasim Adamovici din 30 martie 1793. 33
New documents concerning the echo of Franch Revolution in Transylvania. The measures of the central power in the spring of 1793 and the Circular Letter of the Orthodox Bishop Gherasim Adamovici (the 30th of March 1793) 56
JOHANNA BÓNIS, Din istoria breslelor târgumureşene (I) 57
From the History of the Guilds of Târgu Mureş 61
PETRU IAMBOR, Contribuţii la genealogia şi blazonul familiei Sina 63
Sinas' coat of arms and genealogy 67
OVIDIU MUNTEAN, Polonia şi revoluţionarii polonezi în presa paşoptistă românească 69
La Pologne et les révolutionaires polonais dans la presse roumaine des années 1848-1849 77
GELU NEAMŢU, Evrei alături de români în revoluţia de la 1848 din Transilvania 79
Jews which joined the Romanians in the 1848 Revolution in Transylvania 88
SIMION RETEGAN, Putere şi protest în Transilvania la începutul epocii liberaliste: delegaţia naţională de la Viena a mitropolitului Şuluţiu din 1861. 89
Macht und Protest in Siebenbürgen am Anfang der Liberalepoche: die vom Metropoliten Şuluţiu geführte rumänische Nationaldelegation nach Wien 1861 111
NICOLAE CORDOŞ, O încercare de aplanare a crizei Partidului Naţional Român (1896) 113
An attempt to settle the Romanian National Party's crisis (1896) 121
EUGENIA GLODARIU, Sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1848 – prilej de afirmare a identităţii naţionale 123
The anniversary of the day of 3rd/15th of May 1848 – occasion to affirme the national identity 127
CONSTANTIN I. STAN, Revenirea familiei regale în Bucureşti, (18 nov. – 1 dec. 1918) 129
Retour de la famille royale à Bucharest, (18 novembre – 1-er dececembre 1918) 139
DANIELA COMŞA - MARIA MAGDALENA JUDE, Reuniunea Meseriaşilor Români din Turda în slujba idealului naţional 141
The reunion of the Romanian handicraftsmen from Turda in the service of the national ideal 147
ADINA GERMAN - IOAN GERMAN, Mărturii despre Alexandru Vaida-Voevod .. 149
The testimonies about Alexandru Vaida-Voevod 171

STELIAN MÂNDRUȚ, Intelectualitatea artistică din România şi mediul cultural german. Exemplul Münchenului 1808 –1935 173
Die Künstlerische Intellektualität in Rumänien und das Deutsche Kukturmilieu. Das Beispiel Münchens 1808 – 1935 204

MISCELLANEA

MEDA DIANA BÂRCĂ, "Alexandria", un manuscris necunoscut 209
"Alexandria", an unknown manuscript 210
CAMELIA CIORTEA, Vlad Țepeş – mitologie politică 211
Vlad Țepeş – Politische Mytologie 215
CAMELIA CIORTEA, Vlad Țepeş în mentalul colectiv al epocii 217
Vlad Tepeş im Milieu seiner Zeit 221
NICOLAE JOSAN - GABRIELA MIRCEA, Două "General Pardon-uri" habsburgice din timpul războaielor napoleoniene în colecțiile Muzeului din Alba Iulia 223
Deux feuilles volantes habsburgiques dans les collections du Musée Nationale de l'Union d'Alba Iulia 230
FLORIN MEDELEȚ, Din corespondența lui C. Daicoviciu cu M. Moga 231
Corespondence between C. Daicoviciu and M. Moga 237
VICTORIA ISABELA CORDUNEANU, Oral history as a method for historical researches 239
CĂLIN MORAR – VULCU, Ipostaze ale puterii: sărbătorile de 23 August 247
Hypostases of Power: Celebrations of August the 23rd 251

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

FRANCISC PAP- MIHAI MEŞTER, Tezaurul monetar din S. Văleni, com. Căian, jud. Cluj 255
Der Münznort von Văleni, Gem. Căianu, Kr. Cluj 272
LIVIA CĂLIAN, Again about Michael the Brave's gold medal 273
MIHAELA COZA, Catalogul medaliilor şi monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (I) 279
The catalogue of the medals belong to the Museum from Aiud 303
VALERIAN I. CIOFU, Transilvania în medalii mai puțin cunoscute de la Diploma Leopoldină la Dictatul de la Viena 305
La Transylvanie dans des médailles peu connues depuis de la Diplôme Léopoldine au Dictée de Vienne 311
VALERIAN I. CIOFU, Medalii din materiale şi tehnologii neconvenționale 313
Médailles en matériaux et par technologies nonconventionalles 317

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

PAUL SCROBOTĂ, O cheie de boltă cu motivul "Agnus Dei" de la Aiud 321
A keystone caring the motif "Agnus Dei" in Aiud 322
ANA MARIA SZŐKE, Meşteri broderi şi operele lor 323
Maîtres brodeurs et leurs oeuvres 341

CAMELIA CIORTEA, Litografii de Bárabás Miklos în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei 343
Stiche von Barabas Miklos in den Sammlunghen des Nationalmuseums für die geschichte Siebenbürgens 346
MIHAELA SANDA SALONTAI, Unele observații privind arhitectura bisericii mănăstirii din Sighișoara 347
Bewerkungen über das bauwesen der schässburger Klosterkirche 356
MELINDA MITU, Date cu privire la istoria Asociației și a Muzeului de Relicve ale revoluției de la 1848 -1849 359
Few facts about the Association and the Relics Museum of Revolution since 1848 in Cluj 368
DOINA BOROȘ - VAJDA CATALIN, O piesă inedită din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (investigații și restaurare) 369
Une piéce inédite du patrimoine de Musée National d'Histoire de la Transylvanie 371
EMIL CĂPÂLNA, Restaurarea a două statuete "putti muzicanti" din sec. al XVIII-lea de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca 373
La restauration des deux statuettes "putti musiciens" du XVIII s. Du Musée National d'Histoire de la Transylvanie de Cluj-Napoca 373

NOTE ȘI RECENZII

STELIAN MÂNDRUȚ, Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania* 377
STELIAN MÂNDRUȚ, Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918* 379
STELIAN MÂNDRUȚ, *Revista de istorie socială/ Review of Social History* 381
STELIAN MÂNDRUȚ, Nicolae Josan, *Ioan Pușcariu (1824 – 1912). Viața și activitatea* 385
VALERIU GIURAN, *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei (1941 – 1945) de la Nistru la Marea de Azov (iulie 1941 – iulie 1942)* 387
IOAN CIUPEA, *Misiunile lui A. I. Vâșinski în Romania (Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944 –1946). Documente secrete* 389
ABREVIERI 397

STUDII

CONCILIUL LYON II-1274. IMPLICAȚII ÎN EUROPA CENTRAL-ORIENTALĂ

Conciliul Lyon II[1] reprezintă ultima mare adunare conciliară a secolului al XIII-lea, în cronologia uzitată de istoriografia ecleziastică, ultimul conciliu din epoca teocrației. Conciliul Lyon II a realizat pe deplin în ceea ce privește preparativele și desfășurarea, schema pusă la punct la conciliul Lateran IV. De-a lungul întregului secol al XIII-lea programul conciliar (subsumat Romei) a fost în întregime concentrat în Curie, iar aplicarea lui supravegheată de către organismele Sfântului Scaun. Programul conciliar de la Lyon II cuprindea trei sectoare ale Bisericii teocratice: *reformatio morum* - reforma în Biserică a ordinii și disciplinei în detrimentul schismelor, nesupunerii și imoralității; *subsidium terrae sanctae* - pacea în *Christianitas* (interesa mult situația Țării Sfinte, dar și conflictele cu autoritățile imperiale și regale); *unio graecorum* - definirea adevărurilor dogmatice, pe care Orientalii "schismatici, eretici și sectari" nu le recunoșteau.

Timp de secole istoriografia catolică a situat conciliul Lyon II pe lista conciliilor ecumenice bazându-se pe principiul convocării, conducerii și aprobării conciliului din partea pontifului roman cu o largă participare și adeziune a corpului episcopal. Ecumenicitatea însă aici, conform ecclesiologiei contemporane a Bisericii Romane, înseamnă de fapt catolicitate =universalitate recunoscută grație centrului în jurul căruia gravitează întreaga Biserică, Pontiful roman[2]. Orientalii necatolici, bazându-se pe un criteriu ce privilegiază reprezentativitatea patriarhal-episcopală (tipică pentru primul mileniu creștin) nu recunosc un caracter de ecumenicitate conciliului Lyon II, unde s-au reunit sub prezidența pontifului mai mult de 1000 de episcopi și prelați occidentali (cifra este discutabilă), în timp ce participarea orientală a fost derizorie, doar câțiva prelați și câțiva ambasadori laici. Soluția istoriografică acceptată astăzi în legătură cu conciliul Lyon II este observarea distincției între marile concilii "ecumenice" din primul mileniu și conciliile generale ale Bisericii Romane, conciliul în cauză fiind încadrat în cea de-a doua categorie[3].

---

[1] "*...alegerea orașului Lyon este semnificativă. Se explică, fără îndoială, prin motive de ordin politic (Lyon este un oraș imperial, având legături destinse cu Imperiul și fiind situat la intrarea în Franța țara de la care curia spera o influență, dacă nu chiar intervenții favorabile scopurilor ei, ca și de ordin material și spiritual (Lyon, oraș bogat în mănăstiri și în stabilimente ecleziastice, poate găzdui un număr mare de fețe bisericești, mănăstirea călugărilor predicatori era un centru intelectual și spiritual de prim ordin, iar Pierre de Tarentaise, figura cea mai marcantă din rândurile lor, fusese urcat, în ajunul conciliului în scaunul arhiepiscopal de Lyon și fusese creat cardinal de către Grigore al X-lea). Alegerea pare însă să fie legată în primul rând, de dimensiunea spațiu/timp: Lyon reprezenta, de fapt, centrul geografic al lumii creștine europene. Acest centru se putea impune în fața principilor și a prelaților, a căror prezență era dorită cu ardoare de Grigore al X-lea, după cum reiese din scrisorile sale de la 13 aprilie 1273*", Jacques Le Goff, *Imaginea Curiei de la Roma despre spațiul lumii creștine și organizarea unui conciliu ecumenic în anul 1274* în *Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991, p. 122.

[2] O excelentă sinteză a tezei ecumenicității în contextul lui Lyon II în Giuseppe Alberigo, *L'Oecuménisme au Moyen Age*, în *1274 Année charniere. Mutations et continuités*, Paris, 1977, p. 320 sqq.

[3] Această opțiune este de înțeles având în vedere că nu unio graecorum constituia mobilul convocării conciliului, așa cum greșit se consideră, ci reformarea Bisericii și planificarea unei noi

Conciliul Lyon II s-a desfăşurat într-o perioadă foarte fecundă şi reprezentativă pentru Occidentul creştin, marcată mai ales de apogeul scolasticii cu cei doi mari maeştri sfântul Toma d'Aquino şi sfântul Bonaventura, care probabil s-au implicat în pregătirile şi lucrările conciliului (este sigur că nu au luat contact cu reprezentanţii greci, deşi cel de-al doilea a participat la discuţiile preliminare). Schema scolastică este cea care în fapt a furnizat baza conceptuală pentru declaraţia dogmatică de la Lyon II "*Fideli ac devota*", 17 iulie 1274, asupra purcederii Sfântului Duh care este profesiunea de credinţă semnată şi proclamată şi de ambasadorii greci[4].

S-a afirmat, şi noi considerăm pe bună dreptate, că secolul al XIII-lea a experimentat şi realizat parţial apogeul prevalenţei factorului politic asupra celui ecclesial (chiar în cuprinsul Bisericii Romane este o evidenţă). Această judecată de valoare furnizează o cheie hermeneutică pentru multe evenimente ecclesiale: în acest sens Lyon II şi *reformatio morum* este fructul şi prelungirea tentativelor ierocratice (sinodul de la Buda din 1279 este una dintre cele mai reuşite mărturii), iar proclamarea unirii (*reductio*) a grecilor a fost, pe lângă ambiţiile pontificale şi fructul politicii religioase a lui Mihail al VIII-lea Paleologul[5], definit de multe ori ca "*om fără scrupule, capabil să-şi impună voinţa cu violenţă şi lăsând în urma sa victime*". Sunt autori care susţin că Mihail al VIII-lea a încercat să joace cartea unirii religioase pentru a menţine Constantinopolul împotriva reacţiei "revanşarde" latine. Lyon II, pentru relaţia Romei cu Constantinopolul, ar apărea atunci ca un episod al acestei tentative care ţine până la moartea lui Mihail al VIII-lea (1282), iar succesiva întoarcere violentă la ruptura cu lumea latină nu face decât să sugereze conturarea unei alte caracteristici a secolului al XIII-lea şi anume consolidarea fracturii între Orient şi Occident. Întâlnirea de la Lyon din 1274 nu ar fi atunci altceva decât barometrul revelator al acestei fracturi şi a profunzimii acesteia.

Pregătirea conciliului a fost încredinţată Curiei şi instrumentelor delegate ale pontifului -legaţii papali. Legaţii parcurgeau teritoriile aflate sub jurisdicţie Bisericii Romane[6], culegând informaţii şi convocând sinoade[7]. Inocenţiu al III-lea, cel care a realizat coordonarea performantă a centrului, Roma, cu nucleele teritoriale începuse să ceară rapoarte de la autorităţile ecleziastice locale, element eficace de control ce se prelungeşte până în epoca lui Lyon II. Ca exemplu avem în cazul conciliului Lyon II

---

etape cruciate. Alta este situaţia conciliului de la Ferrara-Florenţa, proclamat de Biserica Romano-Catolică ca al VIII-lea conciliu ecumenic, având în vedere realitatea desfăşurării conciliului, reprezentarea la conciliu şi soluţiile obţinute prin acordul instituţiilor occidentale şi orientale.

[4] Este de fapt singura constituţie dogmatică aprobată la acest conciliu, şi în genere din acest moment prin acceptarea de către orientali a constituţiei începe dosarul disputelor teologice între greci şi latini. Pe de altă parte, avem de-a face cu una dintre cele mai solide soluţii dogmatice aprobate de Biserica Romană, care în fapt semnifică încheierea procesului de ajustare a teologiei dogmatice în Occident şi deplina conturare a teologiei Bisericii Romane pentru secolele XIII-XVI. Amintim aici că doctrina transubstanţierii a fost adoptată de conciliul Lateran IV şi că din aceeaşi epocă datează şi episodul "messa din Bolsena" (1263), care a determinat apariţia sărbătorii *Corpus Domini*.

[5] Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282. A study in Byzantine-Latin relations*, Harvard University Press, 1959, passim.

[6] E necesar să privim cu multă atenţie activitatea acestor legaţi, deoarece încărcătura spirituală a persoanei lor îi situează în afara jurisdicţiei laice sau ecleziastice din teritoriul vizitat, iar multe din soluţiile lor au puternice accente ierocratice.

[7] Sunt date care atestă că numai în Polonia de exemplu au fost în secolul al XIII-lea 15 legaţii. J. Kloczowski, *La consolidation de la "Nouvelle Chrétienté" au XIII-e siecle*, în *Histoire du christanisme*, vol. II, Paris, 1992, p. 644.

redactate la cererea papei Grigore al X-lea mai multe *opus*-uri adresate pontifului, ce conțin un tablou al problemelor pe care le avea de surmontat Biserica: *Collectio de scandalis,* a franciscanului Gilbert de Tournai, *Opus tripartitum* a lui Humbert de Romans[8] și scrisoarea episcopului Bruno de Olmütz. Informații sunt aduse și de către participanții la conciliu, atât ecleziastici, cât și seculari. Ele sunt expuse în diversele sesiuni ale conciliului și sectoare ale Curiei, iar mai apoi (destul de rar însă, având în vedere că textele sunt prestabilite) dacă se constată veridicitatea lor soluțiile găsite de adunarea conciliară acestor probleme se regăsesc în decretele conciliare.

Istoriografia ecleziastică, dar și cea laică cu preocupări în domeniu, în egală măsură, au subliniat că efortul conciliar din epoca teocrației (șapte concilii "ecumenice") dă măsura permanentei tensiuni spre reformă a Bisericii (în sens ierocratic) și continuității care există la vârful ierarhiei romane în a sublinia universalitatea și primordialitatea Bisericii Romane, atât în plan spiritual, cât și în plan secular (Bonifaciu al VIII-lea). Doar simplul fapt că se reunesc prelații din întreaga *Christianitas* vădește tendința acestora spre unitate în fața inamicilor din exterior, dar și din interior[9].

Cel puțin la cele două concilii ținute la Lyon, 1245, 1274, părinții conciliari sunt solidari în vederea organizării apărării și a restabilirii frontierelor meridionale și orientale ale *Christianitas*, și pentru stăvilirea diviziunilor politice și religioase din spațiul jurisdicției romane. Veniți din toate părțile Occidentului și din Orientul Apropiat prelații care dezbat în conciliu subscriu prin participarea lor la veridicitatea și universalitatea Bisericii Romane. Acestor note ale adevărului credinței și unicității Bisericii Romane li se adaugă unul din câștigurile teocrației: exaltarea Scaunului Apostolic și a deținătorului acestuia[10].

---

[8] Este cel mai complex rechizitoriu la adresa situației Bisericii în epocă și în același timp este plin de sugestii adresate conciliului. Foarte interesantă și punctuală este definiția pe care relativ la grecii "schismaticii" o da Humbert: "schismatic este în primul rând acela a cărui greșeală a creat ruptura, apoi cel care se revoltă împotriva cârmuitorului, iar mai apoi cel care el însuși se face cârmuitor. Din aceste trei motive grecii și nu latinii sunt în stare de schismă și împreună cu ei toți cei care li se alătură acestora".

[9] Pentru prima dată în textele de la conciliul Lyon II, mai precis constituția "Zelus fidei", apare formulată sintagma "regate" ca părți integrante ale *Christianitas*. Documentul menționat face referire la prelații care sunt autorizați să se întoarcă în țara de proveniență, atenție în momentul în care lucrările conciliului se aflau în plină desfășurare, adică la sfârșitul lui mai 1274: "*Du royaume de France, quatre; du royaume d'Allemagne, quatre; des royaumes d'Espagne, quatre; du royaume d'Angleterre, quatre; du royaume d'Écosse, un; du royaume de Sicile, deux; de Lombardie deux; de Toscane, un; des territories de l'Église, un; du royaume de Norvege, un; du royaume de Suede, un; du royaume de Hongrie, un; du royaume de Dacie, un; du royaume de Boheme, un; du duché de Pologne, un*"., Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*, Editions de L'Orante, Paris, 1966, p. 192.

[10] "*Le concile oecuménique fait ressortir sa puissance. Un des buts du Saint-Siege est de rendre éclatante, pour le réconfort des chefs, la docilité des fideles, la terreur des ennemis, la cohésion spirituelle de l'Occident fidele a l'Évangile, sous la direction souveraine du pontife romain. Le pape a toutes les initiatives; il choisit et convoque les membres, il trace seul le programme, il préside et dirige. Marque de sa supreme autorité: il est le législateur véritable, comme l'éveque en son synode. Ce qu'il demande au concile, c'est une simple approbation, qui proclamera l'adhésion a sa volonté, maîtresse de toute l'Église assemblé. Et c'est par les soins des prélats, qui prennent gîte sur tous les chemins du retour et qui, dans les assemblées provincilales et diocésaines, communiquent les canons et leur commentaire, qu'une publicité parfaite sera promise aux ordres du pontife*". Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale*, Premiere partie, Livres II a VI, Bloud&Gay, p. 337-338. De exemplu, în a doua sesiune a conciliului Lyon II, 18 mai, apare evident caracterul

Pontificatul lui Grigore al X-lea, Tebaldo Visconti (1271-1276), are o fizionomie aparte printre pontificatele din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. După depunerea în conciliul Lyon I a lui Frederic al II-lea pontifii s-au străduit să facă realizabil visul lui Inocenţiu al III-lea, acela de transforma întreaga peninsulă italică într-o posesiune pontificală cu scopul de a asigura Scaunului Apostolic independenţa şi posibilitatea guvernării aşa-numitei *Christianitas* fără probleme în chiar inima a ceea ce se numeşte *Patrimonium Petri*. Expresie a unei proces electoral laborios (cel mai lung conclav din istoria papilor), pontificatul lui Grigore al X-lea va încerca să se situeze în continuitatea activităţii papilor teocraţiei şi să combine ingenios în păstorirea lui principiile spirituale cu cele temporale. În scrisoarea prin care la 13 aprilie 1273 a convocat conciliul ecumenic la Lyon, el sublinia cele trei direcţii ale conciliului, mai sus amintite: reforma Bisericii, unirea cu grecii, şi ajutorul acordat Ţării Sfinte. Simplul enunţ al acestora vădeşte un proiect pontifical tipic teocratic, care încearcă să reglementeze într-o adunare "legislativă" cu caracter universal problemele momentului.

Când a fost ales pontif, Grigore al X-lea se afla în Siria. Chiar în momentul întoarcerii în Peninsula Italică el a trimis ambasadori lui Mihail al VIII-lea Paleologul pentru a-i demonstra acestuia dorinţa de a realiza unirea Bisericilor, care în planurile pontifului (de fapt o constantă a monarhiei pontificale clasice) trebuia să constituie o prefaţă a eliberării Ţării Sfinte. O bulă adresată în 31 iulie 1274 regelui Franţei, Filip, traduce şi mai precis intenţiile pontificale: Grigore X exprimă dorinţa sa puternică de a-i înfrânge pe necredincioşi şi a-i respinge, dar, explică el, o expediţie de acest gen trebuie să reunească unanimitatea creştinilor şi în consecinţă problema musulmană este solidară cu problema greacă, căreia trebuie să i se acorde prioritate[11].

Intenţiile lui Mihail al VIII-lea Paleologul rezonau în mare măsură cu cele ale lui Grigore al X-lea. Mai ales ameninţarea pe care o reprezenta regele din Sicilia şi Neapole, Carol de Anjou (1268-1285), ce proiecta o cruciadă în varianta 1204, îl determina să reflecteze serios la supunerea (mai mult o colaborare lipsită de accente ferme de obedienţă) Bisericii greceşti primatului roman. După moartea regelui Franţei, Ludovic al IX-lea cel Sfânt, unica autoritate care putea dispune şi realiza proiectul de cruciadă, rămăsese pontiful. Pe de altă parte basileul Mihail avea de întâmpinat rezistenţe puternice din partea clerului grec hotărât să contracareze proiectele imperiale[12].

---

papal al conciliului: nu s-au făcut intervenţii în sală atunci când papa a ţinut o alocuţiune şi a prezentat "Zelus fidei" asupra dijmelor în favoarea Ţării Sfinte. "Ordinatio" afirma că acest document a fost citit nespecificându-se existenţa vreunei intervenţii sau aprobări din partea părinţilor conciliari. Lyon II, ca şi celelate concilii din secolul XIII, relevă o trăsătură caracteristică a conciliilor medievale latine, prezidate şi direcţionate de papă ca centru al lor inspirator şi decizional.

[11] "*Toute l'activité pontificale est désormais centrée non plus vers l'Italie, mais vers l'Orient; l'on se croirait revenu au temps d'Innocent III, qui, lui aussi, souhaitait un vaste mouvement englobant tous les chrétiens, aussi bien grecs que latins, en vue de la délivrance de Jérusalem*", A. Fliche, C. Thouzellier, Y. Azais, *La Chrétienté romaine (1198-1274)*, Bloud&Gay, p. 487-488. Această legătură intrinsecă între problema păgânismului şi cea a schismaticilor în Orientul Europei rămâne o constantă si după depăşirea etapei teocratice şi interesează foarte mult zona noastră.

[12] În 1273, un sinod convocat de către Mihail al VIII-lea pentru a convinge pe episcopi de necesitatea unirii şi pentru a-i convinge de iminenţa pericolului care ameninţa Imperiul, şi-a afirmat intransigenţa faţă de politica promovată de împărat. Ioan Beccos, chartophylaxul, a luat energic poziţie şi a pus la punct teza imperială susţinând că latinii au promovat multe erezii. Nici patriarhul

Carol de Anjou nu dorea să se plieze intereselor Scaunului Apostolic și încerca să destructureze alianțele convenite pentru a-și satisface dorința ocupării Imperiului Bizantin renovat. Concursul de împrejurări, stimulat de o abilă diplomație pontificală, dar și de interesele părților a determinat ca Genova să nu răspundă apelului lui Carol de Anjou, în timp ce Veneția rămâne neutră.

În Germania marele interegn care dura deja de la moartea lui Frederic al II-lea a luat sfârșit la 1 octombrie 1273 prin alegerea protejatului pontifical Rudolf de Habsburg care, a dat toate asigurările de sprijin pentru dorințele Scaunului Apostolic.

Problemele Europei Centrale și Orientale nu au ocupat un rol distinct la adunarea conciliară de la Lyon. Ceea ce constituise unul din motivele convocării precedentului conciliu de la Lyon, invazia și pericolul mongol, acum nu mai era decât vag evocat sau luat în calcul. Deși era o realitate prezentă în zonă, presiunea mongolă era considerată ca fiind stabilizată, circumscrisă unei arii marginale din *Christianitas*, existând bune șanse pentru remedierea pe calea cruciadei și a tratativelor[13] a neajunsurilor provocate de această presiune[14].

Totuși implicațiile Europei Centrale și Orientale în opera pre și postconciliară nu trebuie eludate, pentru că în practică în această zonă se joacă încă mari interese, iar Sfântul Scaun este unul din factorii determinanți pentru evoluția regiunii. Dacă în Occident relațiile între Sfântul Scaun și cele două regate cu evoluție politico-instituțională distinctă, Franța și Anglia, reușiseră să ajungă la soluții de colaborare constructive (aportul dat de regele Ludovic al IX-lea în mișcarea cruciată), centrul și răsăritul european, cu o structură instituțională debilă, căreia i se asocia un accentuat proces de anarhie feudală constituiau un teren fecund pentru injoncțiunile Romei în condițiile în care zona era din punct de vedere etnic compozită și tentativele cu caracter tendențios în raport cu autoritatea Romei destul de dese.

Realitățile Europei Central Orientale erau cunoscute Curiei, cum am amintit deja, dintr-un raport al lui Bruno de Schauenburg, episcop de Olmütz (Olomouc) în Moravia și colaborator al regelui ceh Ottokar Přemysl al II-lea[15]. Datând din 16 decembrie 1273 el privește în optica autorului și a regelui ceh, protectorul său, toată partea estică a *Christianitas*[16].

Iosif nu a acceptat punctul de vedere al împăratului, susținând alături de întreaga adunare sinodală că "*Latinii sunt blestemați pentru blasfemiile lor contra Sfântului Duh și că este de datoria grecilor să rămână "puri, sănătoși, întregi, păstrători desăvârșiți ai virtuților moștenite*".

[13] Este vorba de tratativele purtate de către Curie cu mongolii din Persia, inamici atât ai mamelucilor, cât și a Hoardei de Aur.

[14] Hoarda de Aur devenise independentă în 1260 și menținea toată zona dintre Marea Baltică și Marea Neagră într-o atmosferă de presiune și frică. Spre exemplu în 1260, Mica Polonie fusese devastată de o manieră asemănătoare campaniei din 1241.

[15] Bruno (1205-1281) este fiul contelui Adolf de Holstein-Schauenburg, canonic de Magdeburg, de Lübeck și Hamburg. Era un mare senior al acestei largi frontiere cu Germania slavă, unde marea nobilime era obișnuită să se implice într-o manieră foarte autoritară în afacerile ecleziastice. A fost impus de către papa ca episcop de Olmütz în 1245, dar nu a putut să-și ocupe scaunul decât abia în 1247.

[16] Prezența la Lyon a unor reprezentanți ai ierarhiei din zonă este indiscutabilă fiind atestată de actele conciliului. Nu se știe însă în ce măsură ei au participat la dezbaterile conciliului. Bruno a părăsit Lyonul la sfârșitul lui mai sau începutul lui iunie, pentru a îndeplini o misiune pe lângă regele său.

Un aspect important care a conturat elocvent practica ecclesiologică a Bisericii Romane pentru zona în discuție, funcțională în preajma conciliului, este modalitatea de desemnare a împăratului. Deşi de mulți ani în a doua jumătate a secolului al XIII-lea ca forță majoră în Europa Central-Orientală se profila regatul Boemiei a lui Ottokar Přemysl al II-lea, cu reale perspective de a asuma şi conducerea imperiului, Grigore al X-lea a acceptat alegerea ca împărat a adversarului său Rudolf de Habsburg. Cert este, după cum am mai evocat, că pontiful dorea ca această parte de Europă să se mențină din punct de vedere politic stabilă şi să rezoneze la pretențiile Romei atunci când aceasta o solicita.

Ottokar Přemysl al II-lea a fost în epoca preconciliară cel mai puternic suveran din Europa Centrală[17]. Era unicul membru în linie masculină al dinastiei şi nu trebuia să împartă cu nimeni administrarea markgrafatului de Moravia, un stat puternic din punct de vedere economic datorită resurselor miniere de argint şi a unei vaste colonizări a teritoriilor periferice din cuprinsul statului său. Cei colonizați proveneau mai ales din Germania septentrională: Turingia, Brandenburg, Suabia, Saxonia, iar Ottokar întreținea relații strânse cu familiile princiare din aceste teritorii. Se pare că aceste optime relații l-au determinat să-şi îndrepte efortul expansionist nu spre populațiile slave din nord-vest, ci spre cele din nord-est. Atrăgătoare părea a fi situația poloneză. Împărțiți între diverşi principi din dinastia Piaştilor, Polonia fusese puternic lovită de invazia tătaro-mongolă din 1241 şi nu mai putea să-şi organizeze o apărare credibilă contra mongolilor, a prusienilor şi a lituanienilor. Ottokar era pe deplin informat de această situație şi într-o scrisoare către Prandol, episcop de Cracovia în 1255 promitea ajutor şi asistență ducelui de Cracovia. Ecourile cruciate nu sunt departe de această promisiune şi de fapt contemporanii săi l-au considerat un promotor al cruciadei şi un campion al creştinismului între necreştini. Astfel este el glorificat de autorul lui *Alexandru cel Mare* un poem epic ceh din epocă. De fapt el este fondatorul în această linie a cruciadei a oraşului Königsberg în urma unei expediții din 1255. O altă expediție a fost proiectată în 1267 contra lituanilor păgâni. Regele a conceput un plan îndrăzneț, conform căruia trebuiau menținute ca feude ale coroanei cehești toate teritoriile cucerite şi să-şi subordoneze toate episcopatele care vor fi instituite episcopiei de Olmütz, care astfel ar fi devenit o mitropolie misionară pentru nordul european, cum dealtfel cu câteva secole înainte intenționase să procedeze Otto I cu Magdeburgul. Este evident că la Roma, Curia nu putea să fie de acord cu acest plan ce contravenea flagrant ecclesiologiei teocratice, mai ales că avea nevoie de ajutorul lui Ottokar în problemele germane. Unii din principii polonezi nu erau nici ei de acord, deşi regele ceh promisese că va încredința ca feude cehe prinților polonezi o parte din teritoriile cucerite. Nici teutonii nu vedeau cu ochi buni concurența cehă în Baltica. În aceste condiții Přemysl s-a reorientat şi şi-a concentrat toate eforturile spre miazăzi. O ocazie favorabilă s-a ivit atunci când nobilii din Stiria s-au revoltat împotriva lui Bela al IV-lea al Ungariei[18]. Regele maghiar nu intenționa

[17] În Boemia în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea şi cel al lui Honoriu al III-lea au fost mari probleme la nivelul relațiilor cu regalitatea şi episcopatul local. Putem aminti aici cazul episcopului de Praga, Daniel, care s-a soldat în cele din urmă cu recunoaşterea de către Inocențiu al III-lea a regatului Boemiei în 1204, sau cazul lui Andrei, episcop de Praga care devotat reformei Bisericii aşa cum fusese hotărâtă la Lateran IV, a fost alungat din Boemia în 1217, aruncând asupra țării interdictul, J. Kloczowski, *La consolidation...*, p. 642.

[18] Bela al IV-lea intervenise în lupta pentru succesiune la tronul familiei Babenberg. Pe baza unei convenții încheiate în 1254 cu Ottokar al II-lea, regele Boemiei, Bela al IV-lea primea Styria în

să-şi abandoneze teritoriile şi s-a îndreptat însoțit de aliații săi, cumanii, împotriva regelui ceh. În bătălia de la Kressenbrun (1260) armata cehă reuşeşte să repurteze victoria. Cu scopul de a întări influența sa asupra Ungariei, Přemysl care obținuse anularea căsătoriei cu Margareta, se căsători cu Cunegonda, nepoata lui Bela al IV-lea şi îți căsători nepoata sa Cunegonda de Brandenburg cu fiul lui Bela[19].

În calitate de moştenitor al nepotului său, Enric, duce de Carintia, în 1269 Ottokar adăugă posesiunilor sale Carintia, Carniolia, Istria şi oraşul Pordenone.

Toate aceste achiziții teritoriale erau practic feude ale Imperiului şi ascensiunea regelui ceh constituia motiv de îngrijorare. Přemysl reuşise ceva ce toți predecesorii săi nu reuşiseră: să-şi creeze un vast domeniu, care făcea sigură poziția sa în confruntarea cu aristocrația feudală. Mai era ceva însă; majoritatea populației din cuprinsul statului lui Ottokar avea o origine etnică slavă[20]. Dacă regele ceh ar fi fost ales împărat ar fi exercitat o influență care nu era pe placul aristocraților germani, dar în primul rând al Bisericii[21]. Posibilitățile sale de a fi ales împărat după succesul militar din 1255 au fost anulate de către Curie, care îl sprijină pe Wilhelm de Olanda şi apoi pe Richard de Cornwall. Přemysl ezită între Richard şi Alfons al X-lea de Castilia, dar pentru a evita alegerea nepotului lui Frederic al II-lea, Corradino, se declară în favoarea lui Richard, de la care acceptă Austria şi Stiria ca feude ale Imperiului. Ottokar pregătise şi el un candidat, Frederick de Meissen, pe care Curia însă l-a refuzat. La moartea lui Richard (1272), Přemysl a sperat că va fi favorizat de Curie candidatul său. Grigore al X-lea însă îl favoriză, cu sprijinul prinților germani pe contele Rudolf de Habsburg. Acesta obținu de la principii germani aprobarea ca toate feudele imperiale cucerite după moartea lui Frederic al II-lea să fie restituite Imperiului ceea ce constituia o puternică lovitură pentru regele ceh. Acesta a trebuit să aleagă războiul, însă a fost trădat de nobilimea cehă, nemulțumită de creşterea autorității regale. A fost constrâns astfel să renunțe la posesiunile din Alpi şi să primească propriile teritorii ca feude ale Imperiului.

Aşa cum am mai afirmat, una dintre trăsăturile caracteristice ale situației politice din țările aflate în acest areal a fost tendința spre fragmentare şi divizare. Această tendință poate fi foarte bine surprinsă în cazul Ungariei. Regatul Ungariei, afectat în mod major de invazia mongolă din 1241, agresiune ce a lăsat multiple sechele în corpul instituțional maghiar, era puternic slăbit de tensiunile interioare. Contra presiunilor tătare, care sunt constante pealiniamentul estic, unde Ungaria încerca mereu să se extindă, dar şi contra propriilor lor magnați şi ierarhi[22] regii Ungariei caută

---

fruntea căreia îl aşează pe fiul său Ştefan. Nemulțumiți de soluția maghiară aristocrația styriană oferă în 1259 principatul lui Ottokar., *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*, Éditions Horvath, Budapesta, 1974, p. 89.

[19] Istoricul ceh V. Chaloupecky (*Uherska politika Přemysla Otakara II*, în *Pekařuv Sbornik*, Praga, 1930, p. 138-188) susține că politica maghiară a lui Přemysl era aceea de a uni Ungaria septentrională cu regatul Boemiei şi Pannonia cu teritoriile alpine, apud Francis Dvornik, *The Slavs in European History and Civilisation*, New Jersey, 1962, trad it. *Gli slavi nella storia e nella civiltà europea*, Edizioni Dedalo, vol. I, Bari, 1968.

[20] Francis Conte, *Les slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, 1986, Paris, trad. it. *Gli slavi. Le civiltà dell'Europa centrale e orientale*, Einaudi, Torino, 1991, p. 535.

[21] O utilă panoramă asupra acestui personaj şi acțiunilor sale în Francis Dvornik, *Gli Slavi...*, vol. I, p. 55-62.

[22] În 1222, în urma unui acord între rege şi categoriile sociale libere, comparat cu Magna Charta, se purcedea pe calea limitării autorității regale. De exemplu, una din condițiile stipulate în acord

sprijinul triburilor păgâne ale cumanilor instalate în estul ţării de regele Bela al IV-lea (1235-1270). Ca o evidenţă a importanţei cumanilor în Ungaria acestei perioade fiul lui Bela, regele Ştefan (1270-1272) s-a însurat cu o cumană, ajungându-se la situaţia ca urmaşul său la tron, Ladislau zis Cumanul, să fie profund implicat şi ataşat de cutumele şi practicile religioase cumane. Cu referire la această evoluţie Francis Dvornik opinează că elementul străin non slav, în speţă turcic, a fost mereu întărit în Ungaria de către regii maghiari cu scopul de a elimina sau a conteni progresia slavă în cuprinsul populaţiei maghiare, şi de a prezerva cât mai mult din identitatea iniţială cu intenţia de dominaţie a populaţiilor şi teritoriilor slave. Cumanii au întărit în mod considerabil elementele non europene din Ungaria. Fuziunea între maghiari şi cumani a însemnat sfârşitul oricărei posibilităţi de penetraţie a slavilor în rândul maghiarilor şi a mişcat balanţa înspre predominarea elementelor de origine asiatică în regatul maghiar[23]. Regele Bela al IV-lea a căutat în egală măsură sprijinul ordinelor mendicante, încercând să-i impună pe mendicanţi în funcţiile ecleziastice, pentru a anihila influenţa sau opoziţia înaltului cler de extracţie aristocratică[24]. Ruptura care se produce între Bela şi fiul său determină şi scindarea aristocraţiei maghiare în două facţiuni, ceea ce-l determină pe papă să intervină în calitate de "arbitru", cu scopul însă de a-şi impune efectiv suzeranitatea[25]. Bela nu se putea opune în forţă, însă reproşează Romei lipsa sprijinului acordat în circumstanţele defavorabile regatului maghiar[26].

Sub domnia de scurtă durată a lui Ştefan al V-lea (1270-1272) fragmentarea politică instituţională şi teritorială continuă. Se produc chiar rupturi teritoriale destul de extinse ce gravitează spre regatele vecine[27]. Moartea prematură a lui Ştefan al V-lea determină adâncirea rupturilor. Atributele puterii regale concentrându-se în mâinile reginei, banului Henrik şi banului Ioachim determină reacţia familiei Csák,

---

permitea supuşilor să se opună unei dispoziţii a autorităţii suverane fără a se face vinovaţi de înaltă trădare dacă ordinul ar limita libertatea acestora. Aşa cum Roma nu fusese de acord cu Magna Charta, nu a fost de acord nici cu Bula de Aur. Punctul de vedere al Romei se schimba în momentul când clauza sus-menţionată este schimbată în sensul că arhiepiscopul de Esztergom are dreptul de a-l excomunica pe rege dacă acesta atentează la libertatea supuşilor. Modificarea este acceptată de pontif în 1231 prin intermediul unui trimis al Scaunului Apostolic. Géza Érszegi, *I primi secoli della cristianita*, în *Storia religiosa dell'Ungheria*, "La Casa di Matriona", Milano, 1992, p. 53.

[23] F. Dvornik, *Gli slavi*...p. 157-158. Despre acest argument etnic a se vedea mai pe larg Ioan-Aurel Pop, *Observaţii privitoare la structura etnică şi confesională a Ungariei şi Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca, 1994, p. 9-44.

[24] *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*, Éditions Horvath, Budapesta, 1974, p. 89. Atenţie însă la faptul că mendicanţii sunt o sabie cu două tăişuri, având în vedere suportul lor ecclesiologic şi teoria "unicului popor creştin".

[25] În această perioadă (1252) Inocenţiu al IV-lea l-a creat cardinal pe arhiepiscopul ales de Esztergom, Vancsai, recunoscând astfel importanţa Ungariei pentru Biserică. Regele Bela nu l-a recunoscut ca arhiepiscop şi s-a opus revenirii acestuia în Ungaria. Zoltan. J. Kosztolnyik, *In the european mainstream: Hungarian churchmen and thirteenth-century synods*, în *The Catholic Historical Review*, vol. LXXIX, July, 1993, nr. 3, p. 414.

[26] Este vorba, printre altele, de informarea pontifului în vara lui 1259 în legătură cu oferta de pace primită de la tătari şi reproşurile aduse Romei pentru încredinţarea beneficiilor maghiare îndeobşte străinilor. *Ibidem*, p. 419.

[27] Banul Henrik Köszegi, după moartea lui Bela, îşi încredinţează castelele regelui ceh Ottokar. Ca urmare, se va declanşa un conflict, care se va termina cu victoria regelui asupra armatelor cehești.

care reușește să și-l alăture pe regele minor Ladislau zis Cumanul. Când facțiunea banului Henrik solicită ajutorul regelui Ottokar, familia Csák intervine alături de Rudolf de Habsburg în disputa care-l opunea lui Ottokar relativ la soarta provinciilor austriece. Alianța acestora din urmă a fost bine gândită, Rudolf reușind în 1278 să-l înfrângă pe Ottokar. Teama lui Ladislau de evoluții asemănătoare îl determină la o propensiune spre cumani, asociere văzută negativ de aristocrația maghiară și mai ales de clerul maghiar în frunte cu arhiepiscopul de Esztergom, Ladomer.

Trebuie să remarcăm că perioada aceasta tulbure nu este lipsită de legații menite să facă administrabilă gestiunea Bisericii în Ungaria și să sublinieze caracterul Ungariei ca parte a aoa-numitei *Christianitas* (răspunsul lui Alexandru al IV-lea la reproșurile lui Bela și sublinierea că Ungaria aparține unui singur corp); avem așadar, pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea un sinod în 1252, un altul în 1263, o adunare cu caracter sinodal în 1267 la Viena cu rezoluții care privesc și Ungaria și în fine consecință a conciliului Lyon II în corelație cu situația dezastruoasă a Ungariei, sinodul de la Buda din 1279. Studiul perioadei demonstrează fără putință de tăgadă slăbiciunea Bisericii maghiare în fața provocărilor seculare, deci imposibilitatea recepției programului de reformă al Bisericii Romane. Există în Ungaria celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea un clivaj în interiorul ierarhiei bazat pe principiul etnic, un clivaj bazat pe relația dintre spiritual și secular și modul cum este înțeleasă relația în cuprinsul ierarhiei ungare și un alt clivaj între reformatori, sprijinitori ai ecclesiologiei teocratice și antireformatori puternic conjugați cu interesele aristocrației maghiare[28], stimulați de disoluția autorității regale.

Considerăm utilă pentru conturarea cadrului general în care se maturizează epoca conciliară și cea postconciliară și discutarea aspectelor de politică generală din Peninsula Balcanică datorită și interferențelor cu politica orientală a Curiei, implicațiile regatului maghiar și mai ales pentru coloratura confesională a zonei. O dată cu restaurarea Imperiului grec (1261) vechea "repulsie" față de tot ce era bizantin[29] se manifestă din nou în Bulgaria și Serbia. "Dosarul" balcanic era dificil de abordat. Banatul de Slavonia cu Belgradul a fost încredințat de unguri lui Rostislav, un prinț rus alungat din Galiția. Acesta a încercat să ocupe tronul vacant al Bulgariei, care împreună cu teritoriile pe care le guverna ar fi dat sub suveranitatea maghiară naștere unui stat considerabil. Boierii bulgari însă au refuzat această soluție și au ales pe tronul Bulgariei pe o rudă a familiei Nemanja, Constantin Tich, care a obținut și sprijinul diplomatic al Imperiului de Niceea. Pentru a întări alianța a divorțat de soție și s-a căsătorit cu Irina, fiica lui Teodor II Lascaris, nepot al lui Ioan Asan al II-lea. Tich deține coroana Bulgariei de la 1257 la 1277. Urcarea pe tron a unui suveran care putea să revendice o rudenie cu ambele dinastii atât cea sârbă, cât și cea greacă a fost ultima colaborare sârbo-greacă, pentru că puțin după accea Uros I (1242-1276) îi abandonează pe greci pentru a realiza o combinație balcanică promovată de despotul Epirului (1237-1271). Acesta, împotrivindu-se Imperiului din Niceea își asigură colaborarea ginerilor săi Guillaume de Villehardouin, principe de Ahaia și Manfred, regele Siciliei. Moartea împăratului Theodor II Lascaris, al cărui moștenitor, Ioan, era minor, deschidea perspective promițătoare coaliției mai sus pomenite. În aceste

[28] Este adevărat însă că în rândul acestora sunt câteva familii care manifestă o doză de religiozitate pe care o instituționalizează sustrăgând-o prin intermediul dreptului de patronat ierarhiei oficiale.

[29] Discuția o cantonăm în parametri instituționali și politici.

condiţii generalul Mihail Paleologul salvează situaţia, impunându-se drept coregent, alungându-l pe Mihail din Macedonia după care se îndreptă spre Albania, unde în câmpia Pelagoniei îl înfrânse pe Mihail al II-lea şi aliaţii săi.

Pentru cucerirea Constantinopolului a început din timp pregătirea operaţiunii, în 1260, iar în anul următor Alexios Strategopoulos, un general de-al său, a cucerit Constantinopolul.

În Bulgaria, Irina, soţia lui Constantin Tich şi sora lui Ioan al IV-lea Lascaris, orbit şi detronat de Mihail al VIII-lea îşi încuraja soţul contra împăratului grec. Ţarul, aliat cu tătarii, invadă teritoriul grec, dar Mihail al VIII-lea îi opuse pe despotul Svestislav, un puternic boier care moştenise o parte din teritoriile lui Rostislav. Svestislav, încurajat de succes, se căsători cu sora Irinei şi se proclamă ţar, ocupând o mare parte din teritoriul bulgar de la sud de Dunăre. Când Svestislav a încercat să anexeze o parte din teritoriul deţinut de unguri, a fost înfrânt de aceştia şi îl constrâng să le recunoască suveranitatea. Împăratul grec Mihail al VIII-lea a căutat în zadar să rămână în bune raporturi cu vecinii slavi în condiţiile ameninţărilor proferate la adresa Imperiului grec de către Carol de Anjou, regele Siciliei. Ambiţiosul prinţ francez se proclamase rege al Albaniei şi dădea semne clare că doreşte să recucerească Constantinopolul pentru a reface aici Imperiul latin. Mihail al VIII-lea iritat de intervenţia maghiară, încercă să-şi procure amiciţia lui Constantin Tich căruia rămas văduv îi dă ca soţie pe nepoata sa Maria. Acesta s-a îndreptat însă rapid contra împăratului grec deoarece Mihail a refuzat să cedeze Bulgariei oraşele Anchialo şi Messembria promise ca dotă. Doar apelând la ajutorul tătar Mihail respinse acest nou pericol, constituit de alianţa bulgaro-angevină. şi regele sârb Ştefan Uroš îl sprijini pe Carol de Anjou.

Conştient că în Peninsula Balcanică pierduse orice şansă de sprijin, Mihail Paleologul a încercat să producă izolarea Bulgariei şi Serbiei, speculând la maximum diplomatic negocierile privind unirea religioasă. A putut proceda de o asemenea manieră deoarece problema unirii Bisericilor a fost privită de către Roma în termeni instituţionali foarte riguroşi. Scaunul Apostolic nu a acordat atenţia cuvenită tendinţelor de autonomie ecleziastică promovate de către Bulgaria şi Serbia, care se găseau în dispută cu Mihail al VIII-lea Paleologul. Basileul a scos din joc ca pretenţii cele două regate balcanice. La conciliul Lyon II s-a obţinut suprimarea patriarhatului bulgar şi a autonomiei bisericii sârbe, susţinându-se cu diplomaţie că ambele instituţii fuseseră create fără aprobare pontificală şi pentru a limita drepturile Ohridei care luase locul Justianianei Prima. Drepturile acesteia din urmă fuseseră confirmate nu numai de către împăratul Justinian, ci şi de către papa Vigilius. A fost o mare eroare din partea latinilor în circumstanţele în care se pare că înainte de conciliu existase o aplecare a bulgarilor pentru raporturi mai strânse cu Roma[30]. O scrisoare din 1291 a papei Nicolae al IV-lea (1288-1292) certifică faptul că atunci când el a venit la Constantinopol pentru a pregăti conciliul Lyon II, patriarhul bulgar Ignatie declarase în prezenţa sa şi a împăratului Mihail, în palatul Blacherna, că el în calitate de patriarh al Bulgariei solicita să fie direct subordonat papei de la Roma[31]. În condiţiile

[30] Amintim aici că secolul XIII debutase sub auspicii generoase în raporturile dintre Roma şi Bulgaria.

[31] "*olim quondam magnifico viro Michaele Paleologo...eo tempore Costantinopoli residente, professus fueris, il palatio Blaskavia coram nobis...oraculo vive vocis te pape Romano immediate subesse*", *Vetera Monumenta*, ed. A. Theiner, vol. I, p. 376.

suprimării autonomiei Bisericii bulgare şi sârbe toate eforturile lui Nicolae al IV-lea de a face ca Bulgaria şi Serbia să accepte unirea au eşuat. Tulburările care au avut loc în Bulgaria, grație politicii intrigante a țarinei Maria, numită regentă, l-au determinat pe Mihail al VIII-lea să intervină în Bulgaria, care este în mod repetat prădată de tătari şi cunoaşte o perioadă de instabilitate politică cu succesiunea a trei conducători între 1278-1280, Ivailo un umil porcar, Ioan Asan al III-lea şi Gheorghe I Terter (1280-1292) care a şi devenit vasal tătarilor.

Situația se prezenta ca fiind dificilă şi pentru prinții ruşi. Permanentizarea influențelor mongole făcea ca fiecare contact direct sau mediat cu occidentalii să fie considerat de către tătari ca un act de inamiciție.

Galiția şi Volhynia, părțile care interesează în discuția noastră datorită complicațiilor prezenței maghiare în zonă şi a componentei confesionale au fost pentru prima dată unificate de către principele Roman (1199-1205), fiul lui Mstislav al II-lea de Kiev. Acesta a trebuit să-şi apere regatul de invidioşii săi vecini: polonezii şi ungurii. La moartea lui, regele Andrei al II-lea al Ungariei a fost chemat de văduva lui Roman să se proclame protector al celor doi fii şi urmaşi: Daniel şi Vasilko. Profitând de situație, Andrei ocupă capitala Halici şi îşi asumă titlul de rege al Lodomeriei şi Volhyniei. Fiul lui Andrei, Koloman, a fost încoronat ca rege al Galiției. În acest timp aliatul şi socrul lui Andrei, Leszko de Cracovia a ocupat Přzemysl şi Brest, lăsând restul Galiției ungurilor şi o parte din Volhynia fiilor lui Roman. Disputele dintre unguri şi polonezi au dus la cucerirea Galiției de către Mstislav un alt membru al dinastiei Rurik.

Galiția şi Volhynia au fost din nou complet unificate de către fii lui Roman, Daniel şi Vasilko, care ajung să controleze din nou întreaga Volhynie şi să alunge din Galiția pe prințul Rostislav, ginere al regelui maghiar (1245). Din cauza pericolului tătar Daniel încearcă să mențină relații de înțelegere cu Polonia şi Ungaria şi se adresează pentru ajutor papalității. Inocențiu al IV-lea i-a promis să organizeze o cruciadă contra tătarilor, în timp ce Daniel se arată dispus să accepte catolicismul. Este încoronat ca "*rex Rusciae*", în 1253, cu o coroană trimisă de papă[32]. În momentul în care a înțeles că papa nu este în grad să-şi mențină promisiunea făcută şi că nu poate aştepta un ajutor din partea latinilor, Daniel a cedat opoziției care se născuse în țară contra tentativei de unire cu Roma şi a renunțat la alianța cu Scaunul Apostolic. De acum în lupta contra tătarilor şi în tentativele sale de a ocupa Kievul, Daniel putea să conteze numai pe propriile sale forțe. Nu a avut însă succesul pe care şi-l dorea şi în 1264 a murit. După moartea sa şi a fratelui său, Galiția-Volhynia a devenit obiect de dispute între Polonia, Ungaria şi Lituania. Pe de altă parte, fii lui Daniel nu şi-au ascuns intenția lor de a-şi extinde suveranitatea lor asupra teritoriului ungar, polonez, sau lituanian. Aceasta era valabil în special pentru Leon, cel mai energic dintre ei, întemeietorul oraşului Lwow. Pe acelaşi aliniament şi aproximativ într-un context asemănător, Mindagaus(Mendovd), un conducător lituanian, în scopul de a se apăra de Cavalerii Teutoni, care pregăteau o cruciadă contra lui, se converteşte la creştinism şi obține ca şi Daniel de Galiția, o coroană de la Inocențiu al IV-lea (1251). La fel ca şi Daniel, inconsistența ajutorului pontifical, şi inadecvarea activității teutonilor la cererea lui, îl determină să revină la păgânism.

[32] Nu este lipsit de semnificație numărul de mariaje contractate de acest prinț: patru occidentale, două ruse şi unul lituanian.

Până la mijlocul secolului al XIII-lea aăa-zisa "creştinătate" rusă fusese mult mai permeabilă pentru influxurile venite dinspre Biserica Romană şi cultura latină. Decepţia şi sentimentul de a fi detaşate de Occident, precum şi atacurile tătarilor şi ale occidentalilor (cavalerii teutoni) au făcut să crească neîncrederea şi aversiunea faţă de occidentali mai ales în "vechea Rusiei", care va deveni mai apoi Rusia moscovită, accentuând identitatea religioasă rusă. Situaţia Bisericii a fost hotărâtoare în acest sens: tătarii asigurau o situaţie privilegiată Bisericii "ortodoxe" ruse, cu condiţia însă de a rupe relaţiile cu Biserica Romană[33]. Această situaţie a Bisericii ruse se distinge prin înlăturarea de către tătari a tuturor tributurilor datorate de Biserică, respectarea domeniilor şi a veniturilor, precum şi a autonomiei interne. Alianţa politică a Bizanţului cu Hoarda de Aur în lupta contra latinilor a întărit poziţia Bisericii greceşti în cuprinsul teritoriului controlat de Hoardă, iar episcopatul de Sarai creat în 1261 în cadrul provinciei de Kiev, având în frunte un conducător grec reprezentant al patriarhului şi al împăratului, a fost o garanţie a relaţiilor reciproce. Mitropolitul Bisericii ruse numit de patriarh şi aprobat în mod tacit de Hoardă avea o poziţie puternică chiar şi politică. Aşa se explică contribuţia mitropolitului Chiril al II-lea (1250-1281) la stabilizarea ţării după invazia tătară şi la întărirea bisericii prin convocarea unui sinod, aproape contemporan conciliului de la Lyon, în 1273 la Vladimir[34].

***

Paradoxurile pe care ni le rezervă istoria nu lipsesc nici din epoca pe care o analizăm. Surprinzător, contrazicând toţi indicatorii statistici pe care analiza logică i-ar fi determinat, se înregistrează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea o creştere economică a Europei, talonată îndeaproape de o creştere demografică. Spre exemplu, populaţia creşte în Ungaria până la sfârşitul secolului al XIII-lea şi ajunge la 2 milioane de locuitori. Colonizările, reformele agrare şi urbane, exploatarea minereurilor de argint sau sare sunt fenomene evidente în Boemia, Polonia, Ungaria. Pericolul tătar şi războaiele nu au împiedicat acest puseu spre dezvoltare şi procesul de restructurare foarte profundă în sensul unei occidentalizări.

A doua jumătate a secolului al XIII-lea este şi o etapă decisivă pentru întărirea structurilor ecleziastice. În Polonia şi Ungaria formarea reţelelor parohiale amorsate sistematic de la începutul secolului al XIII-lea, se va prelungi în timpul secolelor XIV-XV. Niciodată însă suprafaţa medie a unei parohii în cadrul unei provincii ecleziastice nu a scăzut mai jos de 50 km^2.

Reţeaua monastică cunoaşte şi ea o extindere dinamică. La 1200 se pot număra în Boemia, Ungaria (fără Croaţia), Polonia (cu Prusia Ordinului teutonic şi Pomerania) peste 150 de mănăstiri de tot felul (aparţinătoare Bisericii Romane). Către 1300 existau 700 de mănăstiri, din care 220 în Ungaria, 150 în Boemia şi Moravia şi

[33] Unii autori consideră această situaţie ca o eliminare din calcul cu 20 de ani înainte de Lyon II a oricărei încercări de unire religioasă care să se extindă şi asupra teritoriilor ruse.

[34] A. Amman, *Storia della chiesa russa*, 1948, p. 63; Unii autori sunt de părere că influenţele bizantine asupra Rusiei kieviene în epocă sunt destul de limitate. Puterea politică nu cunoaşte în Rusia o concentrare fiind vorba de un sistem politic policefal divers de autoritatea imperială din Bizanţ, Biserica nu juca nici un rol în investitura prinţilor în absenţa ritualului ungerii şi a încoronării iar episcopii nu aveau nici o funcţie instituţională în gestiunea statului.

330 în Polonia. Dacă pentru Boemia şi Moravia o mănăstire revine la 340 km^2, diferențele regionale se accentuează în cazul maghiar şi polonez, unde există câte o mănăstire la 800-1000 km^2 [35]. Penetrarea mendicanților, cu precădere franciscani şi dominicani, face ca numărul conventurilor acestora să atingă cifra 200 în preajma sfârşitului de secol XIII. În acest sector se cantonează practic şi Bruno de Olmütz cu raportul său din 1273, care este un atac virulent îndreptat împotriva locului şi rolului jucat de mendicanți în Biserică[36]. Această atitudine reflectă ecclesiologia tipică a lui Bruno, împărtăşită de mulți prelați din epocă. O poziție diferită adoptă episcopul Ioan de Praga, care este net favorabil mendicanților[37]. Dominicanii şi franciscanii jucau şi un rol de intermediari între populațiile din estul Europei şi Biserica Romană. Prezența lor în Rusia sud-estică şi permisiunea de sejur îndelungat în Lituania păgână era semnul unei încrederi pe care au câştigat-o. Pentru Bruno care era un episcop ce întreprindea mari eforturi pentru a face funcțională ordinea şi disciplina canonică în dieceza sa, existau probleme disciplinare atât cu laicii, cât şi cu clericii. Numărul prea mare de clerici în fața unui număr mic de beneficii provoca delicte criminale ale preoților. Episcopatele erau prea mari, episcopii îndepărtați în relație cu regiunile marginale ale diecezelor, nefiind deloc funcțională structura şi jurisdicția. Bruno atrăgea atenția asupra unei probleme considerate importante: peste tot în Europa Centrală rețeaua parohială a fost în principal opera marii nobilimi şi a nobilimii mijlocii, care păstra patronatul asupra acestor biserici. Bruno, deşi atrage atenția asupra exigențelor cărora este nevoită să le facă față Biserica, lasă să se înțeleagă din întreaga sa atitudine unele incompatibilități cu ecclesiologia centralistă a Romei, în fapt situându-se doar disciplinar în orizontul *reformatio morum*, politic fiind adeptul soluțiilor locale şi a compromisului feudal[38].

Întreaga situație a Bisericii din răsăritul instituției numite *Christianitas* solicita în viziunea Romei o rapidă adaptare la modelul occidental. Efortul Scaunului Apostolic în această direcție a fost important în secolul al XIII-lea. Cum am mai arătat, una din modalitățile prin care s-a procedat au fost legațiile pontificale, în cursul cărora legații au prezidat sinoade speciale (cazul maghiar). Comparația dintre sinoadele legaților şi sinoadele provinciilor şi a diecezelor demonstrează rezistența puternică a clerului şi episcopatului local opusă exigențelor Romei. De exemplu, în Boemia, opoziția hotărâtă a regelui contra papei şi contra lui Rudolf de Habsburg a împiedicat recepția favorabilă a impulsurilor venite dinspre Lyon II.

---

[35] Nu credem că trebuie să surprindă nici dinamica Bisericii orientale în zona Europei centrale şi orientale. Conform lui G. Moravscik, în Ungaria şi teritoriile asociate la începutul secolului al XIII-lea existau peste 600 de aşezăminte monahale de observanță orientală. J. Kloczowski, preluându-l pe A. Poppe afirmă că în Rusia kieviană înainte de invazia mongolă din 1241 exista un număr de parohii evident orientale estimat în zona cifrelor 5000-7000.

[36] Bruno subliniază că populația, peste tot unde există mănăstiri, fie franciscane, fie dominicane preferă să participe la liturghiile săvârşite de aceştia în fiecare duminică şi în zilele de sărbătoare din cauza numărului des de liturghii şi a scurtimii acestora. Episcopul reproşează mendicanților jurămintele, indulgențele, înmormântările şi activitățile penitențiale iar în final solicită întărirea puterii episcopului asupra mendicanților şi cere în mod categoric interdicția pentru aceştia de a predica (cu câteva excepții) în afara mănăstirilor lor.

[37] Dintr-o scrisoare pe care episcopul de Praga, la întoarcerea de la conciliul din Lyon, o adresează la 28 februarie 1275, episcopul anunță că ofensiva contra mendicanților dusă la Lyon a eşuat.

[38] J. Kloczowski, *L'Europe centrale et orientale a l'époque de Lyon II*, în *1274 Année charniere. Mutations et contuinuités*, Paris, 1977, p. 509-510.

***

Conciliul Lyon II s-a desfăşurat între 7 mai şi 17 iulie 1274. El s-a deschis în prezenţa pontifului, a regelui Jayme I de Aragon, a ambasadorilor regilor Franţei, Germaniei, Angliei şi Siciliei. Discursul inaugural al lui Grigore al X-lea a reluat în mare aceleaşi teme indicate în bula de convocare: reforma Bisericii, eliberarea Ţării Sfinte, unirea cu grecii.

Scopul primar pentru care Grigore al X-lea a convocat solemn adunarea a fost cel de a recupera Ţara Sfântă, aşa cum afirmă şi "*Ordinatio Generalis Concilii Lugdunensis*". Prima perioadă conciliară, adică întreaga lună mai 1274, a fost consacrată problemei cruciadei. Grigore al X-lea încerca să obţină în acest scop acceptarea prelevării a 6 ani de dijme în beneficiul cruciadei[39]. După soluţionarea acestei probleme multor prelaţi li s-a recomandat să se întoarcă acasă, rămânând la lucrările conciliare doar cei invitaţi în mod expres.

Chestiunea unirii dintre Biserica romană şi cea greacă trebuia să pună, la modul general, capăt diferendului religios care cel puţin de două secole separa cele două Biserici. Dacă Grigore al X-lea considera unirea religioasă ca o soluţie de rezolvat, criza care se manifesta în *Corpus Christi* şi accentele temporale care nu-i sunt străine, Mihail al VIII-lea Paleologul era dominat mai mult de preocupări politice decât de probleme religioase. Era conştient că Ţara Sfântă putea fi greu sau imposibil de recuperat, iar chestiunile religioase le considera secundare în raport cu supravieţuirea Imperiului ameninţat de planurile lui Carol de Anjou. Poziţia Bisericii imperiale rămâne constantă, în ciuda presiunilor făcute de basileu. Unionitii nu consituiau decât o infimă minoritate[40].

Iniţiative unioniste au fost angajate în timpul ce a urmat constituirii Imperiului Latin de Constantinopol[41]. Patriarhul grec Gherman, care a ajuns la această demnitate în 1223, s-a menţinut peste 17 ani. El s-a remarcat prin zelul depus în favoarea credincioşilor bizantini din Constantinopol şi Cipru, prin epistolele pe care le-a trimis, în care milita împotriva politicii de anexiune religioase a ocupantului latin, "*aceste animale feroce, aceşti barbari*". Într-o a doua scrisoare către ciprioţi (iulie 1229) Gherman îl denunţă pe episcopul Romei ca *Italikós typhos*, susţinând teza conform

---

[39] Teritoriile ce erau cuprinse în *Christianitas* au fost divizate în 26 de circumscripţii numite *collectariae*. În fiecare din ele papa a desemnat o comisie compusă dintr-un arhiepiscop, un episcop şi un abate care aveau sarcina colectării dijmelor. Aceasta trebuia plătită semestrial. Cuantumul dijmei era egal pentru toţi şi nici o excepţie nu se făcea. Debitorii aflaţi în întârziere erau ameninţaţi cu confiscarea bunurilor mobile şi imobile. Opoziţia care s-a făcut în teritoriu acestui proiect pontifical se datora fricii clerului că această dijmă să nu se transforme într-o taxă permanentă care să le diminueze veniturile.

[40] Iată ce scria Ioan Beccos în preajma săvârşirii uniunii: "*Întreaga noastră generaţie, bărbaţi şi femei, bătrâni şi tineri, fac din această pace un război şi din această unire o separare*". M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence* în *Revue d'histoire ecclésiastique*, t. XVI, 1921, p. 263.

[41] Trebuie să aminitim că iniţiative de refacere a comuniunii ecclesiale nu lipsesc în secolul al XII-lea determinate mai ales de circumstanţele fenomenului cruciat dar şi de influenţele exercitate de gândirea teologică orientală în Occident. M. D. Chenu, *La théologie au XII-éme siecle*, Paris, 1976, capitolul *Orientale Lumen*.

căreia toți episcopii sunt frați și tuturor le revine aceeași demnitate pontificală și aceeași condiție de membrii ai trupului lui Christos. Relativ la adăugirea lui *Filioque* la simbolul credinței, patriarhul bizantin invocă pontifii din perioada conciliilor primului mileniu contra celor de acum și-i invită pe "italieni" acești reprezentanți ai unei "credințe noi" învățători de noi canoane, să caute un alt Christos și "noi apostoli".

Gherman al II-lea s-a aflat în corespondență cu Grigore al IX-lea la începutul anului 1232, corespondență prilejuită de o convorbire pe care Gherman o purtase cu cinci monahi-misionari franciscani scăpați dintr-un jaf în Asia Mică. Scrisoarea este o invitație la recunoașterea responsabilităților în provocarea și menținerea schismei, în scopul refacerii comuniunii ecclesiale al cărei cap este Christos. Gherman nu ignora Biserica latină, alăturând-o celei grecești și declarându-le pe ambele ortodoxe și ireprehensibile. Însă, sugerează el, "*pentru a discerne deficiențele propriului chip este necesară o oglindă sau măcar ochiul vecinului. Oglinzile nu lipsesc: sunt evangheliile, epistolele apostolilor, scrierile sfinților părinți*". Apropos de responsabilitățile rupturii în corpul ecclesial, Gherman adoptă aceeași atitudine imparțială și afirmă că dacă grecii au căzut, latinii să-i ajute să se ridice. Dar dacă începutul scandalului vine de la vechea Romă și de la succesorii scaunului apostolului Petru, se amintește incidentul din Antiohia, unde se arată că sfântul Petru era responsabil, dar cum corecția administrată de sfântul Pavel, departe de a provoca o polemică a suscitat o oportună "iconomie".

Replica lui Grigore al IX-lea este adresată "*arhiepiscopului grecilor*" la 26 iulie 1232 și reafirmă primatul lui Petru, care fundamentează primatul Bisericii Romane. Remediul schismei nu poate fi decât o întoarcere a Bisericii grecești - acefală - și animată de o credință diformă la Biserica Romei, "*sine macula, caput Ecclesiae*". La 18 mai 1233 Grigore semna o a doua scrisoare adresată aceluiași "*archiepiscopo Graecorum*", în care îl anunța despre compoziția ambasadei romane trimisă să împărtășească opiniile Romei, doi franciscani și doi dominicani. Scrisoarea și ambasadorii care o duceau trebuiau sa fie un prilej pentru dezbaterea problemei euharistiei și să rezolve divergența pâine fermentată - azimă. Patriarhul Gherman i-a considerat pe trimișii latini ca adevărați plenipotențiari, veniți să dezbată în "conciliu" chestiunile controversate aflate în discuție. Frații mendincanți s-au prevalat însă de faptul că sunt simplii trimiși ai papei. Când la 26 ianuarie 1234 s-a ridicat în discuție problema relativă la "*de sacramento altaris*", Gherman al II-lea a declarat că-i este imposibil să discute în absența fraților săi, patriarhii din Ierusalim, Alexandria și Antiohia (ceea ce echivala cu un conciliu). Împăratului, care le-a cerut trimișilor Romei să-i expună condițiile în care Biserica greacă s-ar putea reconcilia cu cea romană, i s-a răspuns că Biserica greacă trebuie să creadă ceea ce crede Biserica Romană, să predice această credință și că puțin contează dacă el acceptă sau nu *Filioque,* cu condiția ca patriarhul grec să se supună Bisericii romane "ca înainte de schismă". La întrebarea lui Ioan Vatatzes dacă în cazul că patriarhul acceptă o astfel de obedință îi vor fi restabilite drepturile patriarhale, misionarii au răspuns că în acest caz patriarhul va găsi la papă și la întreaga Biserică Romană "*misericordiam maiorem*". Tot în 1234, patriarhul Gherman adresează noului patriarh latin de Constantinopol o scrisoare în care îi cere să elibereze pe preoții greci care au refuzat să comemoreze numele papei în liturghie. În opinia lui Gherman nu acești preoți au încălcat canonul, ci Biserica Romană, pe care canoanele o condamnă, deoarece a încălcat teritoriul altor Biserici și a alterat Simbolul.

Demersurile ce vizau reconcilierea nu s-au oprit. În martie 1249 Salimbene, un monah franciscan, soseşte la Lyon aducând o scrisoare adresată papei. Ioan Vatatzes[42] îl solicita lui Inocenţiu al IV-lea pe Ioan de Parma, prepozit general al franciscanilor, în vederea medierii tratativelor pentru unirea Bisericilor. În vara lui 1250 soseşte la Lyon o ambasadă bizantină compusă din patru mitropoliţi şi 16 episcopi, aducând papei o scrisoare de la Manuel al Tessalonicului. Scrisoarea afirma, atât în numele împăratului, cât şi al patriarhului dorinţa de a aduna *oile lui Christos sub un singur păstor*. Ambasadorii bizantini solicitau să trateze despre: sfântul conciliu ecumenic, onoarea datorată papei şi cererile pe care papa le-a prezentat patriarhului. Manuel susţinea că va accepta în cuprinsul acestor 3 puncte tot ceea ce va fi decis de către ambasadorii săi şi de către papă şi că la rândul său totul va fi acceptat şi de biserica sa. În instrucţiunile date lui Ioan de Parma, Inocenţiu al IV-lea lasă libertate prepozitului general franciscan de a convoca un conciliu al cărui obiect trebuia să fie *acceptarea de către greci a lui Filioque*. Cu siguranţă că bizantinii nu ar fi acceptat, însă este de reţinut ideea de conciliu dragă bizantinilor. Primatul roman trebuia acceptat de către greci în termenii vocabulei greceşti tradiţionale "*onoare*", aceasta însemnând inserţiunea numelui papei în dipticurile bizantine[43].

În 1253 grecii prezintă papei un protocol de acord, cu 9 capitole. Exista însă un capitol ce l-a iritat pe Inocenţiu al IV-lea. Era articolul 7 referitor la magisteriul pontifical în deciziile conciliare cu conţinut doctrinal. Protocolul de acord conţinea însă şi o altă propunere iritantă pentru Roma, restituirea Constantinopolului şi a patriarhatului constantinopolitan. Inocenţiu al IV-lea a promis că va face presiuni pentru a obţine abdicarea împăratului latin din Constantinopol, dar că problema patriarhatului grec de Constantinopol, trebuie discutată în conciliu. Patriarhul de Niceea avea dreptul să-şi reia titlul de Constantinopol, urmând a împărţi autoritatea cu omologul său latin, fiecare având proprii săi fideli. În octombrie 1254 însă mor atât Ioan Vatatzes, cât şi Manuel. Inocenţiu al IV-lea moare şi el două luni mai târziu.

Succesorul tronului bizantin, Theodor Laskaris, reluând şi el demersurile unioniste, scria la începutul lui 1256 noului pontif Alexandru al IV-lea pe un ton categoric: "Eu vreau pacea, tu vrei pacea, patriarhul ecumenic care e lângă mine doreşte pacea - să facem pace". În toamna lui 1256 o ambasadă bizantină aduce o scrisoare din partea patriarhului Arsenie, care era de fapt o exaltare a păcii şi unirii bisericilor, dar în centrul acestei mişcări era situat împăratul bizantin, singurul om capabil să şteargă ruptura Bisericii, singurul corifeu capabil să apropie pe papă şi pe patriarhi. I se solicita lui Alexandru al IV-lea să trimită în Orient, ca negociatori, adevăraţi plenipotenţiari. Este în fapt ultima scrisoare a unui patriarh înainte de Lyon II. Ea era o expresie a dorinţei manifestată de Biserica bizantină de a rezolva diferendele într-un conciliu general reunit în Orient, în care să fie recunoscut şi primatul tradiţional recunoscut Bisericii "vechii Rome". Dificultatea rezida în pretenţiile grecilor, restituirea Constantinopolului şi restituirea patriarhatelor. Aceste solicitări ecclesiologice, cu vizibilă tentă de antiprimat, au îndemnat Sfântul Scaun la suspendarea tratativelor.

---

[42] Inocenţiu al IV-lea era un om politic abil care constata că Ioan Vatatze dublase suprafaţa Imperiului de Niceea în detrimentul şi al Imperiului latin. Georg Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Einaudi, 1993, p. 403.

[43] Noi ştim însă că primatul în viziunea romană însemna deja cu totul altceva.

Recucerirea Constantinopolului în 1261 de către Mihail al VIII-lea Paleologul, abil diplomat, "*cel mai subtil şi "machiavelic" pe care Bizanţul l-a produs*", rezolvase problema Constantinopolului. El declarase că nu sunt diferenţe esenţiale între învăţăturile Bisericii Romane şi cele ale Bisericii Greceşti[44]. În tratativele iniţiate şi purtate cu Urban al VIII-lea "*il lui fit aussi comprendre clairement qu'une fois l'union faite, Michel VIII deviendrait un membre de la grande famille chrétienne d'Occident et qu'il serait non seulement exempt de toute hostilité de la part des princes latins mais encore sur de leur appui dans ses moments difficiles*"[45].

La 4 mai 1267 papa Clement al IV-lea a răspuns la cererea de unire şi pace formulată de către Mihail al VIII-lea, care trimisese o lungă scrisoare şi o profesiune de credinţă în care recunoştea doctrina trinitară şi primatul roman. O scrisoare personală asemănătoare a fost trimisă şi patriarhului Iosif, cu îndemnul de a colabora la această reuşită. Moartea papei Clement a întrerupt tratativele şi însemnat cel mai lung interregn din istoria Romei pontificale (1268-1271). Problema, care din această epocă se punea pentru basileu, era că el Mihail al VIII-lea pozase ca restaurator al Imperiului şi părea contraproductiv să dorească să introducă tocmai el elemente care ar fi reamintit de dominaţia latină (unul din elementele care au dat culoare ocupaţiei latine în Bizanţ era tocmai această subordonare şi vexaţiunile la care fusese supusă Biserica greacă).

În cursul negocierilor cu privire la felul în care să se îndeplinească uniunea, grecii şi-au dat seama de faptul că sunt confruntaţi cu un număr de obstacole neaşteptate. Termenii în care Scaunul Apostolic înţelegea uniunea au fost detaliaţi în scrisoarea sus-amintită, pe care papa Clement al IV-lea a trimis-o împăratului în 1267. Termenii erau în afara discuţiilor; sunt imutabili şi se vor repeta aproape cuvânt cu cuvânt în toată corepondenţa pe tema uniunii dintre papi şi împăraţi până în secolul al XV-lea[46]. Negocierile după moartea papei Clement sunt reluate cu regele Franţei, Ludovic al IX-lea, căruia Mihail "déclara d'avance se soumettre en tout à sa décision". Moartea lui Ludovic a falimentat şi această tentativă. Înainte de a muri însă Ludovic se declarase un fiu docil al Bisericii şi afirmase că încredinţează Sacrului Colegiu problema ridicată de împăratul grec.

Noul papă, Grigore al X-lea, printr-o scrisoare din 24 octombrie 1272 îl anunţă pe Mihail de dorinţa sa de a convoca un *conciliu pentru a ajuta Ţara Sfântă*. Lăudând voinţa monarhului bizantin de cooperare în beneficiul unităţii, papa afirmă că este necesar ca Orientul să consimtă unire în chestiunile de credinţă, acceptând profesiunea de credinţă a lui Clement al IV-lea şi să jure solemn acest lucru. După acceptarea acestei profesiuni papa îl invita pe împărat şi pe apropiaţii şi supuşii acestuia la un conciliu general, unde nu trebuia nici discutată, nici formulată o nouă definiţie a credinţei, ci doar întărită cea în prealabil acceptată prin sancţionare publică. O eventuală recunoaştere din partea greacă a profesiunii de credinţă a lui Clement al IV-lea, centrată

---

[44] H. Evert-Kappesowa, *Un page des relations byzantino-latines*, în *Byzantinoslavica*, XVI, 2, Praga, 1955, p. 299.

[45] *Ibidem*, p. 300.

[46] Textul lui Clement al IV-lea este inspirat din opera teologică a lui Toma d'Aquino. Acesta, folosind părinţii greci, se străduise să argumenteze că pontiful roman este primul între episcopi şi cel mai mare dintre ei şi că lui îi este îngăduit să determine ceea ce trebuie să creadă un creştin (*determinare quae sunt fidei*). Papa, în concepţia Doctorului Angelic, este prelatul tuturor celorlalţi patriarhi, Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II...*, p. 170.

pe *acceptarea Filioque*, exprimat în formularea sa latină şi a primatului papal prezentat în forma în care evoluase de la reforma gregoriană, strîn practic tradiţiei autonomiste greceşti, nu putea să nu suscite la Constantinopol reacţii şi discuţii (Grigore al X-lea l-a ameninţat pe basileu cu o invazie armată ca ultim argument în materie de unire religioasă). Reacţiilor, Mihail al VIII-lea le-a răspuns prin măsuri de forţă, mai ales după ce elementele antiunioniste s-au întrunit într-un sinod şi au pus la punct rezistenţa. Patriarhul Iosif, care fusese un ponderator al celor două direcţii, pro şi antiunionistă, îşi schimbă opinia şi se opune, întărind în iunie 1273 prin jurământ părerea în defavoarea unirii. Presiunea lui Mihail al VIII-lea duce la reluarea dialogului teologic între părţi. Împăratul reuşeşte să convingă un grup de 44 de mitropoliţi şi episcopi greci să semneze o scrisoare dusă mai apoi la Lyon şi să accepte profesiunea de credinţă a lui Clement al IV-lea. În intenţiile lui Mihail, după opiniile exegeţilor, acceptarea nu avea o semnificaţie ecclesiologică aparte. Scrisoarea de răspuns pe care o purtau cei doi legaţi papali trimiţi din Constantinopol spre Lyon conţinea o declaraţie a franciscanilor, curieri prin care se confirma faptul că papa este rugat de către împărat să lase neatins simbolul grec şi nealterate tradiţiile canonice şi rituale ale bisericii greceşti. Mihail cerea în practică autonomia ecclesială a Orientului.

Actul oficial de unire precedent conciliului a fost redactat în februarie 1274, la Constantinopol, cu aprobarea celor 44 de mitropoliti şi episcopi şi a câtorva demnitari. Mihail al VIII-lea proclama oficial în faţa legaţilor pontificali profesiunea de credinţă a lui Clement al IV-lea asupra doctrinei trinitare şi a primatului roman. Declaraţia împăratului şi a fiului său au fost însoţite de un document din partea Sinodului. Unirea a fost proclamată la Constantinopol în capela marelui palat în prezenţa legaţiei papale. *Filioque* nu a fost introdus în Simbol iar Grigore al X-lea era numit papă ecumenic şi conducător al instituţiei numite *Christianitas*[47]. Basileul nu a vrut să jure personal, declarând că semnătura sa în cerneală roşie, tipică împăraţilor bizantini, are la orientali valoare de jurământ.

Ambasadorii greci (se convenise acest nivel de reprezentare) au sosit pe 24 iunie. Ei erau patriarhul Gherman, mitropolitul de Niceea, Teofan şi marele loghotet Gheorghe Acropolites. Cinci zile mai târziu, de ziua Sfinţilor Apostoli, ambasadorii greci au asistat la mesa săvârşită de papă în cursul căreia *Credo*-ul a fost rostit în latină, apoi în greacă de patriarhul Constantinopolului, repetând de trei ori *Filioque*. În ziua de 6 iulie ambasada bizantină a participat din nou la lucrările conciliului. Grigore al X-lea şi-a exprimat bucuria sa pentru întoarcerea grecilor la Biserica Romană. S-a citit apoi scrisoarea prin care împăratul adera la *Credo*-ul roman şi recunoştea Primatul scaunului apostolic. Au urmat lecturile scrisorilor mai multor episcopi şi apoi logothetul, în numele împăratului, a citit un jurământ ce conţinea aceleaşi prescripţii referitoare la unire şi primatul roman.

Intenţionăm să revenim puţin asupra tratativelor greco-latine şi să analizăm câteva incompatibilităţi de substanţă teologică între părţi. Propunerea din 1267 conţinea mai multe puncte de vedere, ce erau noi sau oricum nu erau familiare celor din Constantinopol. Unul era cu referire la doctrina transubstanţierii; altul era cu referire la doctrina purgatoriului. La ambele doctrine Bisericii greceşti i-a fost recomandat să subscrie. Însă mai important şi defel acceptabil era că ei trebuiau să accepte ceva denumit *plenitudo potestatis* a papei. Vocabularul grecesc nu avea

[47] V. Grumel, *Le II concile de Lyon et la réunion de l'Eglise grecque. Dictionnaire de Théologie Catholique*, IX, col. 1390-1410.

echivalente pentru aceste concepte. Transubstanțierea a devenit *metousiosis*, purgatoriul a devenit *purgatorion*, însă *plenitudo potestatis* era greu de redat pentru translatori. În documentul de adeziune la unire pe care Mihail al VIII-lea şi fiul său Andronic l-au trimis conciliului de la Lyon cuvintele în greceşte erau *pleroma exousias,* care nu corespundea întru totul cu ceea ce papii doreau să semnifice. Din raţiuni politice însă grecii au trebuit să se arate doritori de acceptarea fiecărui punct din ceea ce solicita Roma. Nu a fost necesar, oricum pentru greci, să înţeleagă implicaţiile teoriei *plenitudo potestatis*, pentru că aşa cum a explicat împăratul episcopilor săi, papa trăia departe peste mare şi nu va veni niciodată în Constantinopol pentru a vedea cum se exercită autoritatea lui. Exista şi o altă opinie la greci, conform căreia puţini dintre trimişii papei cunoşteau suficient limba greacă pentru a se îndoi de acurateţea unor astfel de traduceri rudimentare. De aceea, probabil, la Lyon II nu a existat nici o discuţie despre diferenţele semantice între greci şi latini şi nici despre vreo diferenţă teologică. Unirea grecilor a fost înfăptuită fără vreo dezbatere sau argumentare. În textul grec al decretului de uniune expresia *pleroma exousias* cerută în 1274 a devenit *plere exousian*. Modificarea nu a însemnat însă prea mult, pentru că majoritatea grecilor întorşi la Constantinopol au respins documentul în întregimea sa[48]. Ex Patre Filioque-din Tatăl Fiul, în greacă ek tou Patrŏs dià tou huioù (din Tatăl trecând prin Fiul).

În timpul celor 17 luni care separă conciliul de la Lyon de moartea lui Grigore al X-lea a fost dusă de către Scaunul Apostolic o politică de menajamente: grecii erau lăsaţi cu riturile lor, cu dogmele lor, şi nici un jurământ de credinţă nu a fost solicitat clericilor greci. Această politică se va schimba sub succesorii lui Grigore al X-lea.

În discuţiile de la Lyon cele două elemente aflate în discuţie, *unio et pax,* apar mereu legate în sintagmă. Însă *unio* nu se discuta pe baze teologice, pentru că se presupunea că ea trebuie înfăptuită în Orient[49]. Pentru latini dogma nu trebuia discutată, ci acceptată. Acest punct de vedere este afirmat clar şi în "*Ordinatio*", unde relativ la ambasadorii greci se afirmă: "*Et dixerunt in praesentia domini papae, quod veniebant ad omnimodam oboedientiam sanctae Romanae Ecclesiae et ad recognitionem fidei, quam ipsa Ecclesia tenet et primatus ipsius.* " Aşadar, devine uşor de înţeles că la Lyon a fost discutată nu atât problema unirii, cât problema păcii sau problema politică a renaşterii Imperiului grec şi poziţia sa în confruntările cu puterile creştine occidentale[50].

Succesorii papei Grigore al X-lea au afirmat însă că erezia greacă continuă să subziste iar că recunoaşterea primatului roman nu a avut ocazia să se manifeste. În consecinţă, Inocenţiu al V-lea solicită basileului un nou jurământ în faţa notabilităţilor laice şi ecleziastice, conform cu ceea ce "*docet et tenet et praedicat Sancta Romana Ecclesia*". *Filioque* trebuia introdus în Simbol şi cântat public. Legaţii pontificali aveau datoria de a verifica în cuprinsul Imperiului bizantin exactitatea recepţiei unirii

---

[48] Donald M. Nicol, *The Byzantine view of papal sovereignty*, în *The Church and Sovereignty c. 590 - 1918. Essays in honour of Michael Wilks*, Edited by Diana Wood, Published for the Ecclesiastical History Society by Basil Blackwell, 1991, p. 183-185.

[49] Din toată atitudinea Bisericii Romane din perioadă emerge ideea de perfecţiune a Bisericii Romane; orice întâmpinare făcută acestei biserici este necesar să fie făcută în deplină cunoştinţă a acestei perfecţiuni şi să o accepte.

[50] Istoriografia ultimelor decenii vehiculează ideea unei ultime tentative de reconciliere între Biserică şi Imperiul primului mileniu, în condiţiile în care Imperiul din Occident falimentase. Gilbert Dagron, *Byzance et l'Union*, în *1274 Année Charniere*...p. 191.

şi abjurarea schismei. Exigenţele lui Inocenţiu al V-lea depăşeau ceea ce clerul grec acceptase la Lyon. O singură concesie le era permisă grecilor: aceea de a-şi păstra riturile, dacă acestea nu veneau în contradicţie cu credinţa şi statutele Bisericii Romane. Moartea lui Inocenţiu a întârziat legaţia care sub Ioan al XXI-lea porneşte spre Constantinopol. Ajunsă la Constantinopol, legaţia reuşeşte în ceea ce-l priveşte pe Mihail să-şi atingă scopul: acesta repetă mărturisirea de credinţă prestată la Lyon de reprezentantul său. Clerul însă, prin intermediul patriarhului Bekkos, recunoaşte primatul roman, dreptul de jurisdicţie în toate chestiunile religioase, precum şi dreptul de apel, dar refuză în mod diplomatic inserarea lui *Filioque* în Simbol. Legaţii întorşi din misiune raportează rezultatele misiunii. Noul pontif Nicolae al III-lea este nemulţumit de acceptul bizantinilor. Cere lui Mihail al VIII-lea convins fiind de atotputernicia acestuia în Imperiul grec, respectarea integrală a ceea ce fusese jurat la Lyon. Legaţii trimişi de Nicolae al III-lea aveau misiunea de a impune împăratului acceptarea unui legat permanent şi de a-i solicita pe toţi clericii greci să înainteze cereri prin care Scaunului roman era rugat să ridice toate sentinţele prin care fuseseră condamnaţi de Roma ca "schismatici" şi să ceară o confirmare în demnităţile lor. În schimb, Nicolae al III-lea se arăta dispus să păstreze riturile grecilor cu condiţia mai sus amintită. A cere reconfirmarea clericilor în funcţiile pe care le deţinuseră însemna practic recunoaşterea ca eroare din partea grecilor a religiei lor. Era imposibil pentru greci să accepte aşa ceva. Mihail al VIII-lea se justifică într-un memorandum că nu poate merge mai departe datorită războaielor pe care principii greci apărători ai ortodoxiei le duc contra lui, a anatemei pe care o aruncase asupra lui un sinod convocat de ducele de Patras, a nemulţumirii surde a supuşilor săi şi a inamiciţiei latinilor.

Memorandul său însă nu mai are vreun efect la Roma. Martin al IV-lea, ales papă în februarie 1281, îl excomunică pe Mihail la 14 aprilie acelaşi an ca sperjur în raport cu jurământul prestat la Lyon, ca schismatic şi favorizând schisma[51]. Mihail răspunde prin interzicerea comemorării papilor. În realitate, prin acest act primatul roman şi jurisdicţia romană rămân goale de conţinut[52].

Actul de la Constantinopol din februarie 1274, repetat la Lyon la 6 iulie 1274, cu greu putea găsi eficacitate şi durabilitate. Ameninţat de interese politico-militare şi comerciale, precedat de o îndelungată istorie de mutuală înstrăinare, stigmatizată de numeroasele persecuţii operate de către împăratul grec, marcată de neîncrederea occidentală faţă de sinceritatea grecilor, unirea de la Lyon era destinată să dureze atât cât supravieţuiau protagoniştii acesteia. Politic actul de la Lyon II nu a comportat pentru Mihail Paleologul dorita recunoaştere asupra succesiunii Constantinopolului, iar ameninţarea angevină asupra Orientului grec a planat încă aproape un deceniu, până la Vecerniile siciliene şi alungarea francezilor din Sicilia. În ceea ce priveşte Biserica greacă, patriarhul Iosif I a fost substituit cu Ioan Bekkos, unionist convins, care însă avea de înfruntat o remarcabilă opoziţie din partea clerului şi a monahilor.

---

[51] Sub patronajul papei Carol de Anjou şi împăratul latin titular Filip fiul lui Baudouin al II-lea au încheiat în iulie 1281 un tratat la Orvieto pentru "restaurarea Imperiului roman uzurpat de Paleolog", Ostrogorski, *op. cit.*, p. 421.

[52] Vezi în acest sens V. Grumel, *Les ambassades pontificales a Byzance apres le second concile de Lyon (1274-1280),* în *Echos d'Orient*, 1924, p. 437-447, H. Evert-Kappesowa, *La fin de l'union de Lyon*, în *Byzantinoslavica*, 1956, p. 297-307 şi M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence*, în *Revue d'histoire ecclesiastique*, XVI, 1921, p. 266-305, 515-532 şi XVII, 1922, p. 20-60.

Cu moartea lui Mihail în 1282 soarta unirii religioase a fost definitiv compromisă. Fiul şi succesorul său, Andronic, legat de cercurile antiunioniste, nu mai recunoaşte profesiunea de credinţă a tatălui său şi nici actul de la Lyon.

Prin unire de fapt grecii urmăreau să obţină stabilitatea politică, în timp ce pontifii doreau să-şi consolideze autoritatea lor. Un alt grup de cauze, care a fost recunoscut de către exegeţi că a contribuit la înstrăinarea dintre Occident şi Orient, au fost limba, cultura, instituţiile, formulele de exprimare ale credinţei. Era necesar, pentru a atenua aceste diferenţe, de ceva mai mult decât schimburi diplomatice şi legaţii oficiale. Pentru Orient nu era de ajuns o profesiune de credinţă semnată de împărat, chiar şi însoţită de consensul unor episcopi. Era necesar probabil un adevărat conciliu sau un act sinodal, la care toţi episcopii, atât din Occident, cât şi cei din Orient să subscrie numai după ce s-ar fi confruntat liber. O astfel de propunere, repetată mereu de greci, fusese cu greu acceptată de latini în deceniul 1240-1250. Ulterior ea nu a mai fost luată în calcul. Lyon II era un pas în urmă faţă de ce se acceptase la un moment dat, impunând grecilor o formulă de credinţă dezvoltată din reforma gregoriană. Spre exemplu, la Lyon II nu s-a vorbit nimic despre valoarea sau măcar acceptarea ritului grec, care era divers de cel latin. Nu s-a vorbit deloc despre rolul patriarhilor. Formula de acceptare a primatului sublinia în schimb *plenitudo potestatis* a papei în chestiunile de credinţă, dreptul universal de apel la pontif, faptul că papa are un primat şi un principat asupra întregii biserici, un primat pe care "*Romana Ecclesia*" îl posedă ca un izvor şi la a cărui solicitudine trebuie să participe celelate biserici, cu episcopii şi patriarhii lor. Despre patriarhi se poate observa că formula de la Lyon tinde să-i considere pe cei orientali egali în rang cu cei occidentali: un loc comun deja în ecclesiologia latină din secolele XII-XIII. Sigur că şi teologiile erau diferite, dar nu discordante. Pe de o parte, cea scolastică latină tomistă sau bonaventuriană, puternic penetrate de gândirea aristotelică, pe de altă parte cea greacă, mult mai legată de patristică, mai puţin înclinată să accepte metoda filosofică în teologie şi mai legată de tradiţia formulei de credinţă[53].

***

Al treilea scop declarat pentru care fusese convocat conciliul Lyon II era cel de promovare a unei reforme intraecclesiale. Reforma era generată, în opinia Curiei, de urgenţa întoarcerii la o viaţă evanghelică, la o biserică mult mai carismatică, la o mai mică incidenţă a politicului în viaţa bisericii (considerăm noi, prin subordonarea politicului). Înţelegând importanţa unităţii Bisericii pentru vitalitatea însăşi a acesteia, Grigore al X-lea dorea să întărească *Christianitas* de-acum şi cu partea orientală a Europei, în jurul sfântului Petru, subliniind încă o dată, dacă mai era nevoie, romano-centrismul bisericii medievale. Scopul nu era nou. Celebrând definitiva prevalenţă a factorului religios asupra celui politic, se dorea de fapt întărirea Creştinătăţii, a credinţei şi a misiunii, pentru a proteja astfel ordinea civilă şi politică. Instituţia pontificală trebuia să-şi întărească rolul ei de "*sommo conciliatore*" în *Christianitas*.

Vom începe analiza operei de reformă a Bisericii întreprinsă de conciliul Lyon II cu decizia conciliară care a făcut carieră şi subzistă, cu puţine modificări, până astăzi. Este vorba despre constituţia "*Ubi periculum*", prin care s-a hotărât că alegerea Suveranului Pontif se face în conclav.

---

[53] Giuseppe Alberigo, *Storia dei concili ecumenici*, Firenze, 1992, p. 285-300.

O altă decizie conciliară a fost aceea relativă la "vacanţele periculoase pentru suflete ale sediilor episcopale" şi alegerea episcopilor. Canonul 5 stipula că după hotărârea luată de electori, ea trebuie adusă la cunoştinţă celui ales, care în decurs de o lună trebuie să-şi dea acordul. Dacă după trei luni nu şi-a dat acordul, se poate proceda la o altă alegere. Însă, până la confirmarea alegerii noul titular al unei funcţii episcopale, nu are dreptul la nici un act de administraţie spirituală sau temporală, sub rezerva pierderii tuturor drepturilor. Conciliul s-a străduit să blocheze accesul la funcţii pentru cei consideraţi nedemni. Astfel, cei care conştient vor proceda la alegerea unei persoane nedemne se vor face culpabili de un păcat foarte grav. Se stipulează că trebuie îndepărtaţi de la demnităţile ecleziastice toţi cei care nu prezintă suficiente garanţii referitoare la viaţa intelectuală, la vârstă, la moralitate. Disputele personale nu trebuie să vicieze alegerile. Două canoane stipulează regularitatea alegerilor şi pun la adăpost pe cel ales şi pe electori de represalii. Canonul 8 prevede că dacă nu există unanimitate, cel care întruneşte două treimi să fie ales. Canonul 11 ameninţă cu excomunicarea pe cel care se răzbună pe candidatul ales, pradă bunurile bisericii şi molestează pe electori. Adunarea conciliară anulează (pentru puţin timp însă) constituţia lui Clement al IV-lea privind rezerva pontificală a beneficiilor vacante. Acestea trebuie remise titularilor de beneficii sau dacă nu vicarilor acestora.

Conciliul a acordat o puternică atenţie şi recrutării clerului parohial. Canonul 13 reamintea decizia lui Alexandru al III-lea conform căreia nu putea fi pus în fruntea unei parohii un preot care să nu fi îndeplinit 25 de ani. În caz contrar, numirea ar fi fost declarată nulă. Parohul este obligat la rezidenţă, de aceasta putându-l dispensa doar episcopul. Cel căruia i se încredinţează o parohie trebuie ca în decurs de un an să fie consacrat, în caz contrar anulându-se hotărârea luată. Dispensă mai mare de şase luni nu se putea acorda. Cel care va consacra un preot din o altă dieceză va fi privat pe timp de un an de a mai consacra pe cineva chiar din dieceza sa; cei din dieceza celui pedepsit se pot adresa, pentru consacrări, diocezanilor vecini.

Problema ordinelor mendicante a trebuit şi ea pusă în discuţie, deoarece se ridicau tot mai multe voci din partea clerului secular care-i acuzau pe mendicanţi de ocuparea parohiilor şi administrarea sacramentelor, precum şi de lipsirea de foloase ale parohilor. Constituţia "Religionum diversitatem" este o soluţie de compromis. Nu se pune în discuţie problema franciscanilor şi dominicanilor, care pentru serviciile eminente aduse Bisericii nu vor fi limitaţi în apostolatul lor. Se suprimă în schimb toate ordinele înfiinţate după 1215 fără aprobarea pontificală. Ordinele aprobate să funcţioneze nu vor putea să primească noi membri şi să înfiinţeze noi convente fără aprobare pontificală. Acestora li se interzicea şi exercitarea spovedaniei, împărtăşaniei şi a predicaţiei în afara membrilor ordinelor respective.

Prescripţiile referitoare la viaţa religioasă erau toate inspirate de o adâncă religiozitate şi de un profund sentiment de obedienţă faţă de Christos: canonul 25 prevedea ca respectul pentru "casa lui Dumnezeu" să fie nețărmurit, să se intre în biserică cu umilinţă şi devoţiune, să se păstreze tăcerea şi să se venereze numele lui Isus Christos, "nume care este mai presus de toate numele" şi deoarece este scris că "la auzul numelui Isus genunchii inimii fiecăruia trebuie să se îndoaie", să se încline din cap în momentul în care se aude pronunţat acest nume. Pentru respectul datorat locului sfânt trebuie luate alte măsuri de precauţie: conversaţia fără rost, frivolă sau vulgară vor fi interzise. În biserică nu se va putea ţine nici o reuniune profană, nici piaţă, nici nu se vor judeca cauze civile sau criminale, iar orice sentinţă dată de un

judecător laic va fi considerată nulă. Biserica apare ca şi "casă a lui Dumnezeu", rezervată oficiului divin, care trebuie celebrat continuu. Canonul 17 interzice canonicilor să suspende serviciul divin, iar dacă îl vor suspenda vor fi obligați să restituie toate veniturile şi beneficiile bisericii pentru perioada întreruperii serviciului divin.

În privința reformei morale se afirmă din nou condamnarea cămătăriei şi se specifică faptul că nici o comunitate, nici o persoană privată, oricare ar fi demnitatea sau condiția ei, nu trebuie să permită străinilor să practice pe domeniul lor cămătaria. Orice infracțiune de acest gen se soldează cu expulzarea într-un termen de trei luni. Nimeni nu va putea să preia o casă de la cămătari pentru a exercita funcțiile acestuia; nerespectarea acestui canon va provoca suspendarea ecleziastică, excomunicarea pentru laici, interdictul pentru comunități. Înmormântarea ecleziastică va fi interzisă cămătarilor notorii până când victimelor acestuia nu le va fi dată satisfacție completă. Canonul 19 prevede că avocații şi procurorii ecleziastici vor depune în fiecare an jurământ pe evanghelie, că vor refuza să preia cauze care sunt contrarii onestității şi bunului simț.

În ceea ce priveşte bunurile ecleziastice, conciliul interzice cumulul de beneficii. În caz că se obține dispensă, trebuie acordată maximă atenție ca "*cura animarum*" să poată fi satisfăcută, în caz contrar beneficiile pot fi suspendate sau supuse judecății Sfântului Scaun. Uzajul în unele regiuni a procedurilor prin care laicii îşi supun bisericile şi bunurile acestora sunt considerate abuz. Sunt interzise şi procedurile prin care un prelat ar prelua de la un laic uzufructul beneficiului al cărui administratori nu sunt ei[54].

***

Lyon II şi opera conciliară aferentă au marcat progresul ideii teocratice, dar acest progres nu a fost întru totul congruent cu evoluția statelor europene componente ale *Christianitas*, cu progresul sau regresul economic şi politic, cu evoluția intelectuală şi modificarea religiozității (ordinele mendicante, chiar dacă au stimulat un nou tip de religiozitate, nu au putut-o disciplina integral).

Efectul vizibil al lui Lyon II a fost unirea cu grecii, o unire care departe de a fi sincer religioasă are un conținut prevalent politic. A fost însă un triumf politic negociat cu grave consecințe în perspectivă, care a adâncit distanța între cele două arii de civilizație europeană. Mai puțin epidermic, dar cu importante mutații în structura Bisericii a fost *reformatio morum*, momentul disciplinar mult aşteptat de Roma. Acest moment coincide cu definitivarea corpusului dogmatic ce individualizează Biserica Romană, cât şi cu structurarea solidă în teritoriu a tuturor unităților canoniale, parohiale şi monahale prin care Biserica se autopercepe.

Dar, acest conciliu semnifică şi înmormântarea definitivă a ideii de cruciadă medievală. Pentru Carol de Anjou cruciada înseamnă o simplă campanie de anexiune şi cuceriri mediteraneene. Lyon II este ultimul mare conciliu al teocrației, fiind astfel

[54] Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*, p. 188-209. Am inserat toate aceste prevederi pentru că ele jalonează întreaga disciplină ecleziastică până la conciliul de la Trento. O sumă din aceste decizii le întâlnim inserate şi în capitolele disciplinare ale documentului final adoptat în cadrul sinodului de la Buda.

şi ultimul conciliu al Bisericii medievale. Biserica medievală şi-a desăvârşit opera odată cu Lyon II, deschizând auspicii generoase pentru triumful definitiv al teocraţiei. Evoluţia istorică a contrazis însă logica Bisericii[55].

ŞERBAN TURCUŞ

THE CONCILIUM LYON II-1274. IMPLICATIONS IN CENTRAL-EASTERN EUROPE
(Abstract)

The Concilium Lyon II since 1274 known as the last large assembly in XIIIth century and, in same time, the last in the theocrat age, had important consequences for the Central/Eastern Europe to the level of the ecclesiastical, political and military history. It was an attempt to give a new kind of religiosity to the Catholic Church and, more important, an attempt of union of the Eastern Church, this last one receiving a pregnant political statute. In fact, the distance between Western and Eastern civilization was deepened.

This Concilium is the permanent grove of the medieval cruscede ideea.

[55] "*Cette année 1274 marque le terme d'une ascension bientôt suivie d'un déclin*", A. Fliche, *La Chrétienté romaine*, p. 503.

DOCUMENTE NOI PRIVIND ECOUL REVOLUȚIEI FRANCEZE ÎN TRANSILVANIA. MĂSURILE PUTERII CENTRALE DIN PRIMĂVARA ANULUI 1793 ȘI CIRCULARA EPISCOPULUI ORTODOX GHERASIM ADAMOVICI DIN 30 MARTIE 1793

În paginile următoare publicăm noi documente, printre care și o circulară a episcopului Gherasim Adamovici, care reflectă ecoul revoluției franceze în Transilvania.

Este de știut că, în literatura istorică română, mai ales în ultima perioadă, au apărut o serie de studii care tratează această problemă[1]. De asemenea au apărut mai multe publicații referitoare la circularele forurilor bisericești ortodoxe, dar care au omis circulara amintită mai sus[2].

Din aceste materiale reiese că evenimentele petrecute în Franța au mobilizat largi mase de oameni în lupta dusă pentru obținerea drepturilor lor sociale sau naționale. Ca atare statul, prin forurile sale politico-administrative, ia o serie de măsuri care să cenzureze pătrunderea ideilor revoluționare în rândul maselor. Măsurile au fost determinate de faptul că Imperiul Habsburgic (în care era înglobat și Marele principat al Transilvaniei) de la bun început a făcut parte din coalițiile antifranceze, Austria fiind primul stat cu care guvernul revoluționar instaurat în Franța a ajuns în conflict[3]. În vederea pregătirii războiului împotriva Franței, după semnarea păcii cu Turcia (pacea de la Șistov din 4 august 1791), împăratul a ordonat, prin decretul din 19 mai 1792, economii severe în întreg Imperiul sistând toate cheltuielile care nu erau de

---

[1] Dintre ele citām studiile lui Ladislau Gyémánt, *Ideology and propaganda: echoes of the Romanians from Transylvania*, în *La Révolution francaise et les roumains*. Studii publicate cu ocazia bicentenarului de către Alexandru Zub, Iași, 1989, p. 187-199; Nicolae Szábo, *L'influence de la révolution francaise de 1789 sur la bourgoisie transylvaine et le mouvement jacobin à la fin du XVIII-e siecle*, în *Revue roumain d'histoire*, tome XVIII, nr. 3, juillet-septembre, 1989, p. 246-264; Csetri Elek, Dani Iános, *Napóleon hire Erdélyben*, în *Korunk*, 1969, p. 1703-1710; Csetri Elek, *Egy elfeledett edöszak*, în *Magyar Tudomány*, 1993, 1312-1329 etc., Ion Sabău, *Din lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul Habsburgic împotriva revoluției franceze (1792-1793)* în *Studii. Revistă de istorie*, anul XIII, 1960, nr. 2. p. 221-234 etc.

[2] Vezi Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (1784-1810)*, vol. II, Brașov, 1902; Emil N. Micu, *Răsunetul războaielor lui Napolean la românii din Ardeal. Ce spun circularele bisericești* în *Revista istorică română*, 1939, nr. 9, p. 283-288; de asemenea apar mai multe regeste referitoare la tema noastră în: Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română (1701-1847)*, București, 1981; Vasile Lechințan, *Tipărituri românești necunoscute din Transilvania 1787-1835. (Adenda la Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1787)* în *AIIC*, XXXII, 1993, p. 291-338; Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1857*, Cluj-Napoca, [f.a.] etc.

[3] Franța a declarat război Austriei (la 20 aprilie 1792) folosindu-se de pretextul activității contrarevoluționare a emigrației franceze pe teritoriul Imperiului și a compensării unor prinți germani din Alsacia pentru drepturile ce le-au fost abrogate de revoluționari. La acest efort de război al Austriei a trebuit să participe și Transilvania, ca provincie imperială, cu subsidii în natură și bani și cu numeroase contingente de soldați. Astfel, Dieta Transilvaniei a votat în primul an de război o contribuție de 500000 florini renani, 1502 soldați și 400 cai (Arh. Naț. Cluj, fondul *Arhiva scaunului Arieș*, nr. reg. 278/1792).

extremă urgență[4]. Austria era deci direct interesată în anihilarea spiritului revoluționar în rândurile maselor, din care provenea marea majoritate a soldaților și care contribuiau, prin impozitele către stat și prin achizițiile în natură pentru armată, cel mai mult la efortul de război al Imperiului.

Măsurile autorităților au fost cu atât mai insistente, cu cât în rândurile maselor nu numai că au pătruns ideile revoluționare, ci s-au sesizat chiar semne de neliniște sau refuzarea obligațiilor față de stat și comitat, dintre care cea mai grava era nesupunerea la oaste și refuzarea plății dărilor[5].

Documentele publicate de noi sunt legate de aceste evenimente și conțin două grupuri de izvoare: pe de o parte măsurile puterii centrale de la Viena (completate cu cele ale forurilor provinciale de la Cluj) cauzate de evenimentele revoluției franceze și transformările din Polonia; iar pe de altă parte, legate de măsurile enunțate anterior, dispoziția forurilor politico-administrative locale către episcopul Gherasim Adamovici și circulara amintită deja, semnată de episcop.

În ceea ce privește prima problemă, dispoziția organelor centrale, aceasta a fost determinată de anumite împrejurări interne și internaționale. Este știut că în 1792-1793 armata revoluționară franceză a ieșit victorioasă asupra puterilor coalizate, după ce a respins inamicul atât din Franța cât și din Belgia și după ce a ocupat părțile vestice ale provinciilor germane; pentru ca apoi, la 21 ianuarie 1793, la Paris, să fie trimis la eșafod regele Ludovic al XVI-lea. Pe de altă parte, în Polonia, în 1791, fusese votată de către "iacobinii varșovieni" o nouă constituție care stătea sub influența ideilor iluministe și care lovea în protectoratul țarist. Acesta a fost motivul pentru care Rusia a intervenit în Polonia începând cu 18 mai 1792. Pretextul ales de Rusia era de sprijinire a "Confederației de la Targowice" ce cerea restaurarea vechilor drepturi și instituții. Din nou Prusia este cea care propune, la 7 august 1792, împărțirea Poloniei. Planul de împărțire a fost semnat la 23 ianuarie 1793, la care a aderat, la insistențele Angliei, și Austria[6]. Această nouă împărțire a Poloniei a determinat emigrarea multor polonezi în teritoriile stăpânite de Habsburgi. Pe lângă aceștia erau prezenți în diferitele provincii austriece prizonieri de război francezi, inclusiv în Transilvania și Banat. Toate aceste împrejurări au făcut ca și Austria să fie atinsă tot mai mult de ideile revoluționare obligând puterea să ia măsuri severe împotriva propagandei revoluționare și antihabsburgice.

Astfel a fost semnat de către împăratul Francisc al II-lea rescriptul din 14 februarie 1793 ce va ajunge și la Guberniului Transilvaniei. La rândul său, guvernatorul Gheorghe Bánffy, în spiritul acestui rescript, a emis mai multe ordine adresate jurisdicțiilor din provincie (comitatelor, districtelor, scaunelor, orașelor din Ardeal, episcopiilor religiilor recepte și ortodoxă). În conținutul lor, aceste ordine, atrag atenția autorităților subordonate asupra evenimentelor din Franța și Polonia, arătând influențele nefaste pe care acestea le pot avea asupra populației din Monarhie; ordonă supravegherea întâlnirilor secrete, cenzurarea corespondenței emigranților francezi și a simpatizanților acestora, cenzurarea strictă a ziarelor și cărților cu conținut revoluționar - ceea ce presupune întărirea controlului asupra ziariștilor,

[4] Idem, *Arhiva comitatului Alba Superioară*, nr. 3102/1792: scrisoarea circulară din 13 iunie a guvernatorului Transilvaniei, G. Bánffy, către autoritățile administrative subordonate.

[5] La menținerea stării de nesupunere a maselor au fost învinuiți că au contribuit și preoții.

[6] Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984, p. 228.

învățătorilor și tipografiilor particulare, și, în general, asigurarea liniștii publice în provincie. Guberniul transilvan s-a adresat aparte și magistratului orașului regal Sibiu, având în vedere că aici funcționa tipografia iluministului și ziaristului sas, Martin Hochmeister[7].

Al doilea grup de izvoare este strâns legat de acțiunea autorităților centrale pentru liniștirea maselor și garantarea funcționării aparatului militar prin asigurarea constată cu cele necesare. În supunerea și liniștirea maselor, în primul rând a țărănimii, au fost atrase și forurile bisericești, care erau direct interesate în menținerea ordinii[8]. Ca atare, episcopii români au semnat mai multe circulare cerând supunerea față de împărat, rege și Guberniu, chiar față de comitat și oficialitățile subordonate. Dintre circularele episcopului Adamovici amintim următoarele: cea datată la 25 februarie 1790, la Sibiu, prin care îndemna clerul să îndrume credincioșii la supunere față de măsurile de restaurare a sistemului politico-administrativ anterior domniei lui Iosif al II-lea[9]; cea datată la 7 septembrie 1793, la Sibiu, prin care poruncește protopopului Brașovului să dispună preoților de sub ascultarea lui să țină rugăciuni pentru izbânda oastei împărătești în luptele împotriva francezilor[10]; cea datată la 21 iunie 1794, la Sibiu, prin care episcopul poruncește tuturor preoților să facă rugăciuni pentru victoria armatei imperiale împotriva francezilor[11]; cea datată la 10 iulie 1794 la Sibiu, prin care episcopul îndemna tinerii să se înroleze voluntar în armată[12]; ordonanța episcopală din 31 decembrie 1795, de la Sibiu, prin care se poruncește protopopului din Brașov să dispună preoților să facă rugăciuni pentru succesul armatei austriece împotriva Franței (cu ocazia recuceririi cetății Mannheim)[13].

La documentele amintite mai sus se adaugă circulara nepublicată din 30 martie 1793, semnată la Sibiu de episcopul ortodox Gherasim Adamovici. Circulară a fost redactată ca urmare a ordinului gubernial nr. 2320/1793, existând două versiuni: una în limba română și una în limba latină[14].

Ce conține circulara amintită? În introducere precizează că în calitate de conducător eclesiastic a învățat totdeauna credincioșii de a satisface datoriile creștinești, de a împlini fapte bune, de a păzi pacea și orânduiala cea bună și a satisface poruncile împărătești. Prin cuvintele sale conform calității sale religioase și jurământului depus, cere supușilor îndeplinirea poruncilor regelui și împăratului

---

[7] Documentele amintite mai sus se găsesc în Magyar Országos Leveltár (Arhiva Națională Ungară, Budapesta, în continuare MOL, fondul Guberniul Transilvaniei (în continuare GubTrans), Acte politico-administrative (în continuare Acte), nr. 2320/1793.

[8] Trebuie amintit că cei doi episcopi: ortodox, Gherasim Adamovici și greco-catolic, Ioan Bob, au semnat și înaintat împăratului, în numele românilor, memoriul drepturilor naționale, Supplex Libellus Valachorum - vezi în Silviu Dragomir, *Corespondența episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc în anul 1791* în *Revista teologică*, V, 1911, p. 400-423; Ioan Lupaș, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*. Sibiu, 1912; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 508-510; David Prodan, *Supplex Lubellus Valchorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, Ediție nouă cu adăugiri și precizări, p. 72-79.

[9] Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice...*, p. 223.

[10] St. Stinghe, *op. cit.*, vol. II, p. 92-93.

[11] *Ibidem*, p. 104.

[12] *Ibidem*, p. 106-107; A. Răduțiu, L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 228.

[13] St. Stinghe, *op. cit*, . p. 127-128.

[14] Originalul acestor documente se găsește la MOL, fondul GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

Francisc II precum şi a celor date de Gubernium în vederea "binelui de obşte al lor". Cere preoţilor să îndrume credincioşii în spiritul iubirii de Hristos. Mai întâi, bazându-se pe învăţătura apostolului Pavel, atenţionează credincioşii că puterea, împăratul, oficialităţile, toate provin de la Dumnezeu. În al doilea rând, pe baza celor spuse de acelaşi apostol Pavel, cere credincioşilor săi să se supună faţă de stăpânire, faţă de domnii lor, faţă de dregătorii comitatelor şi scaunelor.

În sfârşit, cere supuşilor să nu depună nici o rezistenţă faţă de stăpânire avertizându-i ca şi apostolul Pavel că "şi în lumea aceasta împrotivitorul de la stăpânire să va pedepsi". Ei trebuie să-şi respecte jurământul depus şi să fie fideli împăratului Francisc II, să se supună tuturor ordinelor împărăteşti şi guberniliceşti, să apere ordinea, liniştea, pacea, să lupte împotriva dezordinii, să fie asigurat drumul pe calea cea dreaptă. În această ordine de idei, după cum învaţă profetul Ezechiel, să nu urmeze exemplul pastorului care nu şi-a păzit oile sale. Preoţii să-i înveţe pe credincioşi să nu asculte de spusele celor nemulţumiţi, a celor ce sunt împotriva liniştii, păcii şi binelui public; orice nelegiuire trebuie să fie aduse la cunoştinţa superiorilor de către protopopi şi preoţi, ca ei să-i poată povăţui pe calea cea bună şi astfel nu va lipsi favoarea împărătească şi binecuvântarea lui Dumnezeu faţă de ei şi urmaşii lor.

Indiscutabil circulata din 30 martie 1793 a episcopului ortodox Gherasim Adamovici reflectă starea de spirit a românilor transilvăneni din acea vreme, nemulţumirea ţăranilor faţă de stăpânire şi in acelaşi timp, eforturile episcopului pentru liniştirea credincioşilor săi şi îndemnul de supunere faţă de organele politico-administrative şi cele domeniale. În acest sens documentul reflectă metodele folosite de organele centrale ce au obligat biserica să slujească orânduirea existentă. Aceasta reiese clar din spusele lui Adamovici, care în adresa sa trimisă Guberniului şi anexata studiului nostru, vorbeşte despre "principiile periculoase ale revoluţiei actuale franceze" aşa cum primul grup al documentelor (dispoziţiile din primăvara anului 1793) au ca scop stoparea pătrunderii ideilor revoluţionare pe teritoriul Transilvaniei.

ELEK CSETRI - FLORIN MUREŞAN

ANEXE

1.

1793 februarie 23, Viena.
Contele Samuil Teleki către Guberniul Transilvaniei.

2320/1793

Sacratissimae Caesareae, ac Regio Apostolicae Majestatis, Domini Domini nostri Clementissimi Nomine, Regio in Magno Transilvaniae Principatu Gubernio intimandum: Ex adjacente copia benignae ordinationis Regiae, ad singula Gubernia Caesareo Regiarum Ditionum Haereditariarum Germanicarum exaratae, exemplo item benignarum patentalium litterarum in ditionibus Haereditariis Germanicis, ad universorum notitiam publicatarum uberius perspiciet Regium Gubernium dispositiones illas, quas Altefata Sua Majestas, ad conservandam Populorum suorum tranquillitatem, non minus ac Securitatem, manutenendumque rectum status publici ordinem intuitu asseclarum factionis Gallicanae, principiorumque illorum, quibus Gens haec, et respective etiam Polonica fascinata existit, si qui inter subditos Regni Galliciae, aut emigrantes e Regnis Poloniae sive Galliae in hujates Provincias transeuntes, atque in his commorantes reperientur, qui perniciosa illa principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque populum propalarent aut propagarent, per concernentes Iurisdictiones vigili oculo observandorum, ad reprimendam denique effrenem ejusmodi praestigiorum licentiam, sollicitamque quoad illos Guberniorum Provincialium Superattentionem clementer praescribere dignata est.

Cujus proinde Altissimae intentionis effectum, praelaudatum Regium Gubernium, congruis in conformitate ad concernentes Iurisdictiones factis dispositionibus exacte procurandum, eidemque Sua etiam ex parte omni studio invigilandum, exemplar vero dispositionum suarum eatenus, ad singulas in gremio ejatis Magni Principatus existentes Iurisdictiones expediendarum quantocyus horsum submittendam habebit. Cui in reliquo altefata S[a]cr[issi]ma M[ajes]t[a]t[i]s gratia sua Regio principali benigne propensa manet. Viennae 23 Febr[uarii] 1793.

Samuel Comes Teleki

Andr. de Rosenfeld.

Originalul se găsește în MOL, fondul Gub Trans, Acte, nr. 2320/1793.

Anexa a.

1793 februarie 14, Viena.
Împăratul Francisc al II-lea către toate provinciile țării.

Wir Franz der Zweyte, von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kaiser, zu allen zeiten Wehrer des Reichs, König in Germanien, zu Hungarn, und Böheim u. Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgund und zu Lothringen, Grossherzog zu Toskana u. u.

Obschon Wir an den inneren Angelegenheiten der Republik Pohlen keinen Theil nehmen, weder Unsern galizischen Unterthanen darüber etwas Bestimmtes vorschreiben zu sollen, geglaubt haben; so erfordern doch jetzt, wo der König und die Republik Pohlen sich zur Handhabung der vorigen von dem russisch kaiserlichen mit Uns allirten Hofe garantirten Verhältnisse feyerlichst erklärt haben, die nachbarlichen und freundschaftlichen Rüksichten, daß in Unsern erbländischen Staaten gegen diese gesetzmässigen Verhältnisse keine Verabredungen und Entgegenarbeitungen geduldet werden.

Wir setzen daher in die bey Unsern galizischen Unterthanen immer mit Vergnügen wahrgenommene Folgsamkeit und Liebe zur Ordnung und Ruhe, das gnädigste Vertrauen, daß sie sich jeder Theilnehmung an Entwürfen und Bemühungen zu neuen Veränderungen und Gährungen in Pohlen gänzlich enthalten werden.

Eben so erwarten Wir auch von denjenigen pohlnischen Unterthanen, die in Unsern Staaten sich aufhalten, daß sie sich durch ein gleiches ruhiges Betragen des Schutzes, welchen sie geniessen, würdig machen werden. Sollten sich aber wider alles Verhoffen, dennoch pohlnische Unterthanen beygehen lassen, demjenigen, was gegenwärtig durch Vermittlung des russich Kaiserlichen Hofes in Pohlen eingeleitet wird, in Unsern Staaten entgegen zu arbeiten; so erklären wir hiermit, daß ihnen, im Falle einer entdeckten Theilnehmung an solchen Absichten gegen die Verfassung der Republik Pohlen, jeder Aufenthalt in Unsern gesammten Erblanden versagt werden soll, und befehlen in dieser Absicht Unsern sämmtlichen Länderstellen und Aemtern die sorgfältige und strenge Wachsamkeit zu tragen, damit Unsern zur Handhabung der öffentlichen Ruhe durch gegenwärtige Verordnung erklärten Gesinnungen von jedermann, ohne Ausnahme, nachgelebt werde.

Gegeben in Unserer Haupt, und Residenzstadt Wien den 14 Februar, im siebenzehenhundert drey und neunzigsten, Unserer Regierung im ersten Jahre.

Franz.
L. S.
Leopoldus Comes à Kolowrat,
Reg^{is} Boh^{iae} Sup^{us} et A. A. pr^{mus} Canc^{ius}

Heinrich Franz Graf von Rottenhann

Ad Mandatum Sacrae Caes[ar]o Regiae
Majestatis proprium
Leopold von Haan

Originalul se găseşte în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

Anexa b.

1793 februarie 9, Viena.
Cancelaria aulică către toate provinciile țării.

ad N°. 2320/1793
An Sämmtlichen Länderstellen

In den Anlagen werden der Regierung Exemplarien eines höchsten Patents Kundmachung zugefertigt, mittelst welchem, sowohl den galizischen, als auch den pohlnisch republikanischen Insassen, die sich in den k. k. Erblanden aufhalten, alle Maßnehmung und Gegenarbeitung, gegen die Wiederherstellung der alten pohlnischen Verfassung untersagt wird.

Regierung hat auf die genaue Befolgung dieser Anordnung zu wachen, und wenn nach dem Erfolg der folglich einzuleitenden Kundmachung derselben, ein Uebertrettungsfall darwider hie und da vorkommen sollte, sich zur Privat Rischtschnur zu nehmen, daß zwar gegen derlay Uebertretten mit allem Ernst fürgegangen, doch aber immer die Mäßigung dabey beobachtet werde, anfänglich außer wichtigeren Vorfällen mit persönlicher Warnung und allenfälligen Bedrohung der Abschaffung, und dann erst auch mit wirklicher Entfernung aus dem Land ein und des anderen Anstifters zu Werk zu gehen.

Bey dieser Gelegenheit befehlen Seine Majestät zugleich: daß nach dem Allerhöchsten denselben, nichts dringender am Herzen liegt, als alle gedeyhliche Mittel, zur Aufrechthaltung der Ruhe, der Sicherheit und des Wohlstandes der diesseitigen Unterthanen anzuwenden, und dagegen alles dasjenige zu beseitigen, was auf die Verbreitung der in Frankreich herrschenden zügellosen verderblichen Gesinnungen und Grundsätze einen Bezugnehmen kann, den Länderstellen neuerlich nachdrüdksamst eingebunden werden soll.

1. Keine heimliche Zusammenkünfte unter was immer für einem Vorwand zu gestatten, und *die dagegen Handelnden zu bestrafen.*

2. Auf alle emigrirte Franzosen und ihren Briefwechsel, ein obachsames Aug zu tragen, und unter diesen, nur jenen den Aufenthalt im Lande zu gestatten, welche mit den vorschriftmäßigen Paß versehen seind, und sich ruhig betragen.

3. Mittelst der Zensur, auf die bestehende Vorschrift Strenge zu halten, daß beim inländischen Druck, Nachdruck oder Einfuhr solcher Bücher erlaubt werde, die von der französichen Revolution eine günstige Schilderung machen order von solchen Staatsveränderungen und Grundsätzen handeln, so den Grundsätzen einer wohleingerihteten Monarchie, und bosonders jener der Oesterreichischen Staaten entgegen sind, und eben so auch.

4. Von der Zensur genau darauf zu sehen, damit in den inländischen Zeitungen der bestehenden Anordnung gemäß nichts eingerüchtet oder eingeschaltet werde, was eine vortheilhafte Beziehung auf die französische Revolution hat, *vielmehr würde gut geschehen, wenn sowohl Zeitungsschreiber, als Gelehrte, durch Zuführung einer angemessenen Belohnung aufgemuntert würden, bey pflichtsamer Gelegenheit* die

üblen Folgen der französischen Revolution lebhaft darzustellen, und besonders in eine populär, jedermann leicht faßliche Schreibart einzukleiden.

5. Auf die Vertilgung und Beseitigung der vorfindigen, bereits verbotenen Hausdruckereyen, wodurch die Verbreitung der besten Zensurs Vorschriften, am leichtesten bewirket werden kann, alle Aufmerksamkeit zu tragen und der Polizey darüber die Aufsicht besonders einzuprägen.

Vornach also die Regierung auf diese Vorsichten, sowohl ihres Orts zu wachen, als die Zensur und Polizey hierauf anzuweisen hat. Wien den 9-[t] Februar 1793.

624. 793

Copia în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

2.

1793 martie 16, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către monarh.

2320/1793

Suae Ma[jes]t[a]ti S[acrati]ssimae

Benigna Ma[jes]t[a]tis V[est]rae S[acrati]ssimae ordinatione Regia, circa adhibendam in praeverrenda perniciosorum Gallicanae factionis Principiorum disseminatione solertem Vigilantiam, sub dato 23–io Februarii a[nni] c[urentis]. N[ume]roque 624 exarata una cum adjacentibus eidem Benignae Ordinationis Regiae, ad singula Ditionum Haereditariarum Germanicarum Ma[jes]t[a]tis Vestrae Gubernia emanatae copia, Exemplo item Benignarum Patentalium, in praefatis Ditionibus Haereditariis publicatarum homagiali in subjectione acceptis; in altefatae Ordinationis, ad Ditionum haereditariarum Gubernia Clementer exaratae copia sequentia Regio huic Gubernio observare licuit momenta, et quidem.

1-o Ut Secreta Converticula praepediantur

2-do Ut solers vigilantia in emigrantes Gallos, eorumque Correspondentiam adhibeatur.

3-tio Ut Libri, qui revolutioni Gallicanae patrocinantur, supprimantur.

4-ro Ut favorabiles Revolutionis hujus adumbrationes, ex Ephemeridibus sollicite expungantur, ingratae vero ejusdem sequelae Publico ab oculos ponantur.

5-to Ut Privatorum Typographiae suprimantur, denique.

6-toUt Emigrantium Polonorum celebranda nefors in Constitutionis suae eversionem conventicula praepediantur.

Quae quidem singula ita comparata esse ultro agnoscit Regium hocce Gubernium, ut ad conservandam tranquilitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici ordinem *in Provinciis praesertim, in qvas et rumor, Revolutionis, et Principia per eandem stabilita magis dimanarunt** pertinere non inmerito videantur, cum tamen verendum sit, ne apud Plebem hujatem circumstantiarum modernarum *maxima ex parte*** ignaram eadem ipsa media, et signanter *adnexarum potentalium sublicitis, uti et**** demandatae ingratarum sequelarum, e Principiis, et Revolutione Gallicana Suborituarum, partim Ephemeridibus, partim vero aliis Opusculis, per Eruditos concinnandis inserendae adumbrationes atentionem excitent, viamque ad suscipiendam ejusmodi Principiorum indagationem pandant, atque ideo in gravi hocce momento omni cum circumspectione utendum fuerit: hinc *prescindendo a praefatarum patentalium publicatione***** relate ad puncta.

1-mum et 2-dum: Vigilantiam, quoad Conventicula, et praepediendam Emigrantium Gallorum Correspondentiam, adhibendam, unice Supremis et Primariis Jurisdictionum Officialibus in culcandam esse censuimus.

---

* ** *** **** Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

3-ium: Vero Punctum, per extensum Librorum Revisoratui intimavimus eo cum mandato ut Altissimae huic Ordinationi pressissimo pede insistat; casu vero, quo praevigentem suam instructionem ad scopum hunc assequendum haudquaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse censeat, Planum suum Regio huic Gubernio usque 15-tum Affuturi mensis inomisse exhibeat. Porro

Ad 4-tum: Magistratui Cibiniensi commisimus, ut sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad Revolutionis Gallicanae commendationem sputare videretur. Episcopis vero: Tran[silva]niae, Fagarasiensi, et non Unitorum nec non Religionum receptarum Superintendentibus, ut Sacerdotes, et Ministros sibi subordinatos, dum ad Populum verba faciunt eundem ad exhibendam Superioritati subordinationem, tanquam praecipuum in civili societate, publicae aeque, ac privatae felicitatis fundamentum saepius commonere jubeat, quin commonitionis hujus ad populum dirigendae ansam, a Revolutionis Gallicanae circumstantiis repetiisse videantur.

Ad 5-tum: Cum nullae in hoc Principatu Privatae Typographiae praeexistant, per quas noxii ejusmodi Libri propagari possent; nihil nobis eatenus disponendi occurrisse. Denique

Ad 6-tum: Nullis pariter Emigrantibus Polonis, in hoc Principatu praeexistentibus qui in constitutionis suae eversionem noxia ist hic fovere possent consilia nullum dispositionibus eatenus edendis locum superfuisse. Caeterum in debitum praecitatae Ordinationis Regiae complementum, Exemplaria factarum eatenus pro exigentia demisse praemissarum Considerationum, ad illos quorum intererat necessariarum dispositionum, Ma[jes]t[a]ti V[est]rae S[acrati]ssimae in advolutis, ima in subjectione sub terminus, inviolabibili Fide perennantesque.

Szigethi m. p.

[Endorsare:]
Expedivit Sig. Kelemen m. p.
30 Martii 1793

Dispositiones, circa suffocandam Principiorum
Gallicanae factionis disseminationem factae,
per demisse substernuntur

Claudiopoli die 16 Martii 1793

Ad exp. 28 mart[ii]

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

3.

1793 martie 16, Cluj.
Gubernium Transilvaniei către Comisia de cenzură.

2320/1793

Commissioni Librorum Censoriae, et Revisoratui.

Dignata est sua Ma[jes]t[a]tas S[acrati]ssima medio Benigni d[e] d[at]a 23-^io^ Februarii a[nni] c[urentis] emanati Decreti Regii Clementer ordinare, ut ad conservandam publicam tranquilitatem non minus, quam securitatem manutenendumque rectum Status Publici Ordinem, circa suffocanda, et praecavenda factionis Gallicanae perniciosa Principia, abominandaque horum praestigia omnis adhibeatur vigilantia, et praecautio.

Quemadmodum proinde Regium hocce Gubernium congrua illis, quorum intererat, eatenus sub hodierno disposuit; ita Eidem Commissioni praesentibus de Benigna mente serio committendum esse duxit, quo semet in censura Librorum, edendorumque operum, praevigentibus altissimis Normalibus Strictissime accomodet, eamque in censura habeat rationem ne ulli ejuscemodi Libro *aut folio** sive in hac Provincia imprimantur, aut reimprimantur, seu vero peregre inferendi admittantur, qui Revolutionis Gallicae *principia commendaret, vel*** favorabili quadam praefiguratione insinuarent, aut vero de ejusmodi Status publici immutatione, et de talibus mutationum Principiis tractarent quae cum fundamentalibus bene ordinatae cujusdam Monarchiae, et signanter Principiis Status Ditionum Austriacarum contrariarentur. Casu vero in eo quo praevigentem Instructionem suam ad singularem hunc scopum assequendum haudquaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse, e re Boni publici, et huic praedeclaratae Altissimae intentionis, fore censeret de illis Planum suum Regio huic Gubernio usque

15 –^tum^: affuturi mensis inomisse exhibeat.

Szigethi m. p.

[Menționarea adresei:]
Commissioni Librorum Censoriae
ut in Libror[um] censura, quoad Principia
Gallicae factionis strictissime reflectat.

Claudiopoli die 16 Martii 1793

[Endorsare:]
Expedivit die 30 Martii 1793
Fr. Klein ad exp. 28 marti(i)

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* ** Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

4.

1793 martie 30, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

2320/1793

R. R. Episcopo Tran[silva]niae, item Fagarasiensi, et Non unitor[um] nec non Receptar[um] Relig[ionum] Superintendentibus.

Sua Ma[jes]t[a]tas S[acrati]ssima, pro ea, qua in conservandam Populorum suorum tranquilitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici ordinem, ducitur Paterna propensione, medio recentioris Benignae suae ordinationis Regiae, sub dato 23 Februarii a[nni] c[urentis] emanatae Clementer praecipere dignata est, ut circa perniciosa *et ad Religionis, moralitatis, et civilium societatum Dissolutionem tendentia** modernae Revolutionis Gallicae principia, praestigiorumque hujus propagationem omnis adhibeatur praecautio, et vigilantia.

In hujus proinde Benignae Ordinationis Regiae complementum (Excellentiae Vestrae) Rev[erendae] D[ominationis] V[est]rae (praesentibus committendum esse invenit Reg[ium] hocce Gubernium, ut sacerdotes) Ministros sibi subordinatos, dum ad Populum Verba faciunt, eundem ad exhibendam superioritati Divinitus constitutae subordinationem obsequium, fidem et Reverentiam, tanquam praecipuum[!] in civili Societate Publicae aeque, ac privatae felicitatis fundamentum, argumentis etiam e Sacro Codice advocatis, saepius commonere jubeat, quin tamen commonitionis hujus ad Populum identidem dirigendae ansam, a' Revolutionis Gallicanae *alioquin in hoc provincia nondum omnibus promiscue et adea cognitae*** circumstantiis repetiisse videantur.

Szigethi m. p.

Expedivit die 30 Martii 1793
Nádházi Klein m. p.

[Menționarea adreselor:]

Ad Exc: Ep[isco]pum Tran[silva]niae item
Fagarasiensem, et Non Unitor[um]: nec
non Relig[ionum] Receptarum superintend[entibus]

[Endorsare:]
Ut Ministros, dum ad Populum verba faciunt, ad
exibendam Superioritati Subordinationem commonere
ipsum Populum jubeant

Claud[iopoli] 16 Martii 1793 [Mențiune:]
ad Exp. 28 mart[ii]

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* ** Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

5.

1793 martie 16, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către jurisdicțiile principatului.

2320/1793

Supremis et Primariis Jurisdictionum Officialibus:

Sua Ma[jes]t[a]te S[acratis]ssima medio Benigni de dato 23-io Febraurii a[nni] c[urrentis] emanati Decreti Regii, pro Paterna sua, qua ad conservandam Populorum suorum tranquilitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici Ordinem ducitur propensione Clementer ordinante, ut intuitu Asseclarum factionis Gallicanae, virulentorumque *omnis Religionis, moralitatis civilisque, societatis; et necesario in ille* diversaru[m] *statuu[m] inter se invicem dependentiae nexusque subversione[m] secu[m] serencium**. Principiorum, quibus *namque* Gens haec, et respective etiam Polonica fascinata existit, siqui, e subditis Regnii Galliciae, aut ex Emigrantibus Regnorum Poloniae, aut Galliae in hujates Provincias transcendentes reperirentur, qui perniciosa illa principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque Populum, aperte, aut vero sub qualicunque praefiguratione disseminarent, per concernentes jurisdictiones omnis ad hibeatur superattentio, una vero ad reprimendam, ejusmodi praestigiorum licentiam tempestivae adferantur medelae.

Hinc quemadmodum sub hodierno, tam circa strictam Ephemeridum Transsylvanicarum eamque circumstantialem revisionem, quam vero circa Populum, per concernentes Sacerdotes, et Ministros Ecclesiasticos, ad debitam suam erga Superioritates subordinationem absque eo commonendam, quim occasio, aut Argumentum adhortationis hujusmodi, ex Revolutionis Gallicanae circumstantiis quo quo modo nectatur, Regium hocce Gubernium in conformitate altefatae ordinationis Regiae, de observandis praecautionibus necessariis, congrua ordinaverit; ita (Excellentiae Vestrae) - D[ominationis] V[est]rae, qua ejatis jurisdictionis curae, et responsabilitati suae concreditae Praesidi praesentibus de Benigna mente serio commitendum esse censuit, quatenus.

1-mo: solerter in id invigilet, ne ullo sub praetextu, secreta conventicula ineantur, tum.

2-do: Ne *isthic nefors commorantes*** emigrantes Galli ullam clandestinam cum aliis correspondentiam foveant; quocirca non minor ad correspondentias eorundem convertenda erit vigilantia, quam ad ipsas quoque Gallicorum, Emigrantium Personas, quibus haud aliter, in hac Provincia commorandi facultas deferri poterit, quam si ex praescripto praevigentium ordinationum Litteris Passualibus muniti essent, aut alias ex diutina in hac Provincia commoratione, et quotidiana conversatione publicam quasi de secura sua integritate fidem promeruissent.

---

* Corectură ulterioară făcută de către guvernatorul G. Bánffy.
** Corectură ulterioară.

His proinde exacte *et sine strepitu* observatis (Excellentia V[est]ra), D[ominatio] V[est]ra effectum altissimae hujus intentionis singulari vigilantia eo modo procurare satagat, ut simulae nefors, certa quaepiam hujusmodi moliminum praeludia comperturus esset, observatis pro re nata praecautionibus, Regium hocce Gubernium, pro hoc casu instantanee informet.

Szigethi m. p.
Cludiop[oli] die 16 Martii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

6.

1793 martie 16, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către Magistratul din Sibiu.

2320/1793

Magistratui Cibiniensi

Sua Ma[jes]t[a]te S[acratis]ssima, ad conservandam publicam Ditionum suarum tranquillitatem, aeque ac securitatem, praevertendamque abominandorum *ad civiliu[m] societatu[m] totalem disolutionem tendentiu[m]** factionis Gallicanae Principiorum disseminationem, necessariarum eatenus praecautionum Observantiam Clementer praecipiente, Eidem Magistratui praesentibis committendum esse duxit Regium hocce Gubernium, quatenus sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad revolutionis Gallicanae commendationem spectare, aut qualiter cumque collimare videretur.

Exped. G. Bánffy m. p.

Szigethi m. p.

V. Szegedi

Claudiop[oli] die 16 Martii 1793

Exped. Nádházi 30-[a] Martii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* Corectură ulterioară făcută de către guvernatorul G. Bánffy.

7.

1793 martie 16, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către jurisdicţiile ţării[15]

2320/1793

d[e] d[att]o: 23 febr[uarii] 1793
p[rae]sent[tis] 9 Martii detto
Relat[atum] 16-[ta] detto detto

[Obiectul:]

Benigno Decreto Regio, Copiae Benignae ordinationis Regiae, ut et Litterarum Patentalium, circa praecautiones, quoad suffocanda factionis Gallicanae Asseclarum Principia observandas, in Ditionibus Germanicis Haereditariis publicatarum, eo cum mandato communicantur, ut siqui inter subditos Regni Galliciae, aut Emigrantes e Regnis Poloniae, sive Galliae, in hujates Provincias transeuntes, atque in his commorantes reperientur, qui perniciosa illa Principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque Populum propalarent, aut disseminarent, Regium hocce Gubernium tales vigili oculo observari faciat, et ad reprimendam effrenem ejusmodi praestigiarum licentiam, sollicitam quoad supplantatores convertat superattentionem; huncque in finem, ad exacte procurandum Altissimae intentionis effectum, editis ad omnes Principatus hujus jurisdictiones necessariis dispositionibus, sua etiam ex parte omni studio invigilet, edendarumque suarum dispositionum exemplar quantocyus. Eidem Altefatae substernat.

[Decizia:]

Ordinationis ad Ditionum haereditariarum Gubernia exarata Copia Decreto huic aulico advoluta seqventia in se complectitur momenta et quidem.

1-[o] Ut Secreta Conventicula praepediantur

2-[do] Ut solers vigilantia in Emigrantes Gallos, eorumque corespondentiam adhibeatur.

3-[o] Ut libri, qui Revolutioni Gallicanae patrocinantur, supprimantur.

4-[o] Ut favorabilis Revolutionis hujus ad umbrationis ex Ephemeridibus sollicite expungantur, ingratae vero ejusdem sequelae Publico ob oculos punantur.

5-[o] Ut privator[um] Typographiae supprimantur, denique.

6-[o] Ut emigrantium Polonor[um] celebranda nefors in Constitutionis suae eversionem conventicula praepediantur.

---

[15] Dispoziţia Guberniului Transilvaniei a fost trimisă comitatelor Alba Inferioară, Alba Superioară, Târnava, Turda, Cluj, Dăbâca, Solnocul Interior, Solnocul de Mijloc, Hunedoara, Crasna, şi Zărand; districtelor Chioar şi Făgăraş; scaunelor secuieşti Odorhei, Treiscaune, Ciuc, Mureş, Arieş, Brăduţ, Gheorgheni şi Micloşoara; Magistratului oraşelor săseşti Sibiu, Sighişoara, Braşov, Bistriţa, Sebeş, Rupea; oficialităţilor din Cincul Mare, Miercurea Sibiului, Nochrich; magistratului din oraşele Orăştie, Cluj, Alba Iulia, Târgu Mureş, Târgu Secuiesc, Ocna Sibiului, Abrud, Hunedoara, Ilieni, Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Breţcu, Odorhei, Haţeg, Gherla, Dumbrăveni, Vlăhiţa; grecilor din Sibiu şi Braşov; bulgarilor din Vinţul de jos şi Deva şi evreilor din Alba Iulia.

Qua singula talia quidem sunt, ut ad conservandam tranquillitatem non minus ac securitatem, manutenendumque rectum status publici ordinem pertinere non in merito videantur, eum tamen verendum sit, ne praesertim apud plebem rusticam circumstantiarum modernarum ignaram, eadem ipsa media, et signanter demandatae ingratarum sequelarum e principiis, et revolutione Gallicana subcritura[rum] partim Ephemeridibus, partim vero aliis opusculis per eruditos concinnandis inserundae adumbrationes attentionem excitent, viamque ad suscipiendam ejuscemodi principio[rum] indagationem pandant, atque, ideo in gravi hocce momento omni circumspectione utendum sit, Hinc

ad 1-^{um} et 2-^{dum} vigilantia eatenus, adhibenda solum supremis, et Primariis jurisdictionum officialibus inculcanda est.

ad 3-^{um} Punctum hocce per extensum intimetur Commissioni librorum censorio, et revisoratui, eo cum mandato, ut altissimae huic ordinationi precissimo pede insistat, casu vero, quo praevigentem ejusdem instructionem ad scopum hunc assequendum haud quaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse arbitraretur, Planum suum Regio huic Gubernio usque 15-^{um} affuturi mensis in omisse exhibeat.

Ad 4-^{um} Magistratui Cibiniensi committendum, ut sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad Revolutionis Gallicane commendationem spectare videretur, Ep[isco]pis vero Tran[silva]niae Fogarasiensi, et non unitor[um], nec non Religionum receptarum superintendentibus committendum, ut sacerdotes et ministros sibi subordinatos, dum ad populum verba faciunt eundem ad exhibendam superioritati subordinationem tanquam praecipuum in civili societate publica aeque, ac privata felicitatis fundamentum Saepius Commonere jubeat, quin communitionis hujus ad populum dirigendae ansam a Revolutionis Gallicanae circumstantiis repetiisse videantur.

Ad 5-^{um} Cum nullae in hoc Principatu[m] privata Typographiae praexistant, per quas noxii ejusmodi libri propagari posset[!], nihil eatenus disponendum videri. Denique

Ad 6-^{um} Nulli pariter in hoc Principatu praeexistunt emigrantes Poloni, qui in Constitutionis sua eversionem noxia isthic fovere possent consilia ad certandam proinde attentionem, quae ex demandata ordinatione facili suboriri posset eatenus quoque nihil ordinandum videri.

In cujus proinde conformitate congrue expeditiones adornandae illaque in copia altissimo conspectui substernendae.

Szegedi. m. p.

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

8.

1793 mai 4, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

[Indorsare:]
3668/1793

da[ta]to 23-^{o} april[is]
p[rae]s[entatum] 27-^{a} d[ett]o
rel[atatum] 4-^{ta} Maii

[Obiectul:]
Gerasimus Adamovits Episcopus Disunitorum, in complementum benignae ordinationis Regiae, abhunc sub No. 2320 a[nni] c[urentis] eidem communicatae, submittit Circularis Valachici, ad emanatos Disuniti Ritus Praesbiteros expediti, in Latinam etiam Linguam translati bina exemplaria.

[Decizia:]
Discussis advolutatum Circularium contentis siquidem eaedem Altissimae intentioni ad publicam felicitatem directa conformes esse comperiantur, rescribendum repraesentanti Ep[isco]po, Regium hocce Gubernium iisdem ex integro aquiescere, atque ut earundem effectus procuretur, cognita ejusdem vigilentia, et sollicitudini impensius commendati.

Szegedi

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

9.

1793 mai 4, Cluj.
Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

3668/1793

Gerasimo Adamovics Episcopo Disunitorum

Discussis Circularium per R[everendam] D[ominationem] Vestram in complementum ordinationis Gubernialis ab hunc sub No. 2320 circa praecavenda modernae revolutionis gallicae perniciosa principia ad dissolutionem Religionis moralitatis et Civilis Societatis tendentia emanate, ad singulos Disuniti Ritus Praesbiteros expeditarum, ac horsum sub 23-^{io} Aprilis submissarum contentis, quem admodum eaedem Altissimae intentioni ad publicam faelicitatem directae conformes esse comperiuntur, ita Regium hocce Gubernium iisdem ex integro acquiescita[!] atque ut aerumdem effectus procuretur cognitae Ejusdem R[everendo] D[ominatione] V[estr]a vigilantiae et sollicitudini impensius commendat. Claudiopoli die 4 -^{ta} Maii 1793.

C. S. de Bethlen

Expedivit Szabo m. p. Die 23-^{o} Maii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

10.

1793 aprilie 23, Sibiu.
Episcopul ortodox Gherasim Adamovici către Guberniul Transilvaniei.

3668/1793

Excelsum Regium Gubernium!

In complementum Benignissimae ordinationis Regiae sub d[a]t[a]to 23 Febr[uarii] a[nni] c[urentis] circa praecavenda modernae revolutionis gallicae perniciosa principia, ad dissolutionem Religionis, moralitatis et civilis societatis tendentia, emanatae, ac medio gratiosorum Excelsi Regii Gubernii de d[a]t[a]to diei 16 praeteriti mensis Martii c[urentis] a[nni] No. 2320 ordinum, pro adornandis ad Clerum mihi subordinatum in conformitate ejus dispositionibus mecum communicatae, concinnatum eatenus, hicque in dupplici valachico ut potte Typis edito, eoque translato Exemplari demisse adnexum, ac ad cunctos Praesbyteros disunitos expeditum Circulare, Excelso etiam Regio Gubernio humillime substernendum duxi. Qui in reliquum profundissima cum veneratione emorior.

Excelsi Regii Gubernii

humillimus servus
Gerasimus Adamovics m. p.
Cibinii 23 Aprilii 1793

[Endorsare:]
2320
3668/1793 V. Szeged

dat[a]to 23 Apr[ilis]
praes[entatum] 27 d[a]to 1793
rel[atatum] 4 Maii

Episcopus Graeci Ritus Non Unitorum Gerasimus Adamovits circa praecavenda modernae revolutionis Gallicae principia ad dissolutionem Religionis, moralitatis, et civilis Societatis tendentia Circulare Valachico idiomate Typis editum ac ad cunctos Praesbyteros expeditum submittit.

Acclusa 2
Conceptus 1 Gerasimo Adamovits Episcopo Disunitorum

P[ro] I[ndice]
Ep[isco]pus Non Unitus
Gallia

Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

11.

1793 martie 30, Sibiu.
Textul circularei episcopului Gherasim Adamovici către preoții săi.

a

Originalul în limba română

3668/1793
N-ro 182
Prea cucearnice Protopoape, Kir Cucearnicilor Preoți
din Protopotiatul Noao întru Duhul Sfânt, iubiților fii.
Iubirilor voastre de H[risto]s, de la Dumnezeu dar și
milă vă poftesc, iară de la smerenia noastră Molitvă,
și Blagoslovenie să trimite.

Adease ori eu socotind, și de amăruntul cercetând, de unde purceade binele și toată buna norocire, și fericirea omenească, după datoria mea cea Arhierească, v-am învățat, și v-am sfătuit, ca să fiți osârguitoriu de a împlini datoria cea creștinească, petrecând în fapte bune, păzând leagea și întărind pacea și rânduiala cea bună cu priveg[h]iare și luare de seamă împlinind poruncile ceale împărățești, și gubernialicești, care sînt întemeiate în cuvântul Dumnezeesc. Deci și acum având eu tot acea datorie arhierească, după jurământul dat despre credința mea, prea milostivului craiului și împăratului nostru, Domnului Domnului *Franțișcus al doilea*, de a păzi nevătămate poruncile împărățești și gubernialicești pentru paza stării cei de obște a noroadelor crăești, și al binelui de obște al lor: vă poruncesc, vă învăți și vă sfătuesc, ca iubirile voastre de H[risto]s, tot Protopopul și tot Preotul când învață parohianii săi, nu numai în besearică, ci măcar în ce loc în parohia sa, să aibă strânsă datorie de a învăța.

Intâiu: ca să știe tot omul, bătrânul, și tânărul, partea bărbătească și fămeiască, preotul și mireanul, precum toată stăpânirea împărătească, toate Domniile, toate Dregătoriile, toate Tistiile sînt dela Dumnezeu rânduite, după cum singur Duhul Sfânt prin apostolul Pavel grăiaște, cătră râmleani cap. 13 stih I: *Nu iaste biruință, fără numai de la Dumnezeu, iară ceale ce sînt birunțe, de la Dumnezeu sînt rânduite.* Așa știind urmează să înveațe.

A doao: Precum la toată stăpânirea, Domnia, Dregătoria, și tistiea și la slăvitele Varmegii, și la scaune, să fie tot omul supus, și ascultătoriu, după cum singur Dumnezeu grăiaște prin apostolul Pavel cătră Evrei cap. 13, stih 16: *Plecați-vă*

povăţuitorilor voştri şi vă supuneţi, pentru că Ei priveg[h]iază pentru sufletele voastre. Şi iară către râmleani cap 13. stih I: *Tot sufletul la biruinţele ce-s mai presus să să supue.* Aceasta împlinind să înveaţe.

A treia: Precum tot omul să nu arate nici un fealiu de împrotivire, că nu numai în veacul cel viitoriu să va pedepsi de la Dumnezeu, ci şi în lumea aceasta împrotivitoriul de la stăpâniri să va pedepsi, cu nemilă şi cu cumpliciune, după cum singur Dumnezeu vorbeaşte prin apostol Pavel cătră Râmleani cap. 13, stih 4: *Iară de vei face rău teamete, că nu în zadar sabie poartă pentru că slugă lui Dumnezeu iaste, izbânditoriu spre urgie celuia ce face răul.* Şi iară în Poslania I. a apostolului Petru cap. 5, stih 17: *Pre toţi cinstiţi, frăţia iubiţi, de Dumnezeu teameţi-vă, pre împăratul cinstiţi.*

Aşa dară tot Protopopul şi tot Preotul datoriu iaste ca singuri firea, mintea, inima şi sufletul său după jurământul credinţii sale, ce-au dat prea milostivului împăratului nostru Domnului Domnului *Franţişcus al doilea*, să fie credincios supus, şi ascultătoriu, şi să să arate singur pildă vie întru urmarea împlinirii poruncilor împărăteşti, şi gubernialiceşti, şi întru ascultarea stăpînitorilor şi tisturilor celor ce poruncesc, şi întru păzirea norodului, întru linişte şi pace, şi întru ferirea parohiianilor săi, dela tot feali[u]l de zminteală şi de turburare, ca o lumină să fie, luminând aşa, ca cei ce să vor uita la dânsa, să poată vedea şi mearge pe calea cea dreaptă şi neatedă, şi aşa ca să să poată împlini cuvântul lui Dumnezeu întru voi, care zice: *Pildă am dat voao, precum am făcut eu voao, aşa să faceţi voi altora.*

Ascultaţi ce zice Dumnezeu Tatăl pentru Preoţii cei neascultători şi nepăzitori de oile sale, prin Iezekil Prorocul cap 3: *Din mâinile voastre, voiu ceare sufletele lor.*

Lângă aceaia să aduci aminte parohianilor voştri, ca orice sfat rău, orice învăţătură rea, orice îndemnare rea, de ar auzi de la nescai împrotivitori, ce ar fi spre stricarea liniştii, păcii, şi binelui celui de obşte, să nu să asculte, nici să să lasă, să să înşale, ci îndată să arate Preotului parohului său, sau Protopopului său, şi Preotul sau Protopopul va fi datoriu să arate noao, pentru îndreptare.

Şi aşa de veţi urma să ştiţi fără îndoială, că mila împărătească ceaia ce iaste pre voi totdeauna va fi, şi darul Dumnezeesc să va vărsa pre voi pre fii voştri, şi pre lăcaşurile voastre, şi în lumea aceasta veţi fi bine norociţi, şi în veacul viitoriu fericiţi, şi moştenitori[i] împărăţiii ceriului, cu aceasta veţi agonisi voao, şi fiilor voştri, şi rămăşiţelor voastre nume bun, veaste lăudată, şi cinstită. Iară eu voiu fi rugătoriu către Dumnezeu pentru bunăstarea voastră, rămâind. S-au dat în Sibii, 30, Martie 1973.

De tot binele voitoriu
GERASIM ADAMOVICI
Episcopul Neuniţilor
Din Mare Prinţipatul Ardealului

(Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793).

b

Traducerea în limba latină

N-ro 182 Translatum e Valachico
3668/1793

Admodum Reverende D[omine]
Archidiacone N[omine] N[obis]!
Reverendi Praesbyteri Archidiaconatus N[omine]
Nobis in Spiritu Sancto dilecti filii!
Dilectionibus Vestris in H[ris]to Divinam
et misericordiam, precor, ac Episcopalem
benedictionem vobis impertior.

Saepenumero ego meditando et in fontem illum, exquo omne bonum, omnis favens fortuna, omnisque generis humani felicitas promanat, ex asse indagando, vosinet ex incumbenti mihi munere Episcopali, docui, et consului, quatenus in adimplenda obligatione vestra Christiana sitis Seduli, ac Zelosi, transigendo vitam in bonis operibus legem custodiendo, pacem et rectum ordinem Confirmando ac denique, omni cum vigilantia et attentione altissimis Excelsique R[egii] Gubernii Ordinationibus, quae omnino in Verbo divino fundantur, satisfaciendo. Hinc igitur cum in praesentiarum etiam eadem me maneat Praesulea obligatio juxta datum Clementissimo Nostro Regi et Imperatori D[omi]no D[omi]no Francisco II quoad Conservanda illibate Regia Gubernialiaque mandata, Conservatione[m] item publici Status populorum Regiorum, ejusque, publici boni, Fidelitatis Homagium vobis injungo, vos doceo ac consulo ut dilectiones vestrae in H[ris]to quivis ut potte Archidiaconus et Praesbyter, dum Parochianos suos in rebus fidei instruit non solum in templo, sed ubicunque demum locorum in Parochia sua strictissimarum partium suarum esse noverit eos docere ac instruere ut 1-^{mo} omne individuum. senex, ut potte et Iuvenis, Mares et faeminae, Eclesiasticus et laicus, sciat, omne Majestaticum Regimen, omnem dominatum, omnes dignitates officiaque omnia a Deo esse ordinata, quemadmodum ipsemet Spiritus Sanctus medio Apostoli Pauli ad Romanos Cap. 13. V. 1 inquit: *Non enim est potestas nisi a Deo, quae autem sunt, a Deo ordinata sunt.* Hoc jam cognoscendo sequitur 2-^{o} ut doceat, quatenus singulis Potestatibus, Dominatibus, Dignitatibus et Oficiis, I[nclitis] Comitatibus, Sedibusque quivis submissus sit, ac obediens, quemadmodum rursus Spiritus Sanctus per Apostolum Paulum cap. 13. V. 16 ad Haebreos ait: *Obedite Praepositis Vestris, et subjacete eis, ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris redituri.* Item ad Rom. cap. 13. v. 1 *Omnis anima potestati sublimiori subdita sit.* Idque adimplendo doceat 3-^{o} quatenus nemo mortalium qualemcunque demum oppositionem ostendat, is enim non solum a Deo in futura sed etiam in hac vita a Regnantibus sine ulla misericordia et cum crudelitate punietur, prouti ipsem et Deus per Apostolum Paulum ad Romanos Cap. 13. V. 4 inquit: *Si autem malum feceris, time, non enim sine causa portat gladium, servus enim Dei est vindex in iram ei, qui malum facit.* Rursus in Epistola 1-^{ma} Apostoli Petri Cap. 5. V. 17: *Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum timete, Regem honorificate.* His igitur ita praemissis unicuique Archidiacono ac Preasbytero incumbit, ut tota mente animo, et Corde juxta fidelitatis Homagium Clementissimo Imperatori Nostro D[omi]no D[omi]no Francisco II

praestitum, sit Fidelis subditus, ac obediens praecatque vivo exemplo in adimplendis altissimis, Gubernialibusque mandatis, ut et in obediendo regnantibus, et officialibus, qui mandata dant ac in continendo populo in omni pace, et tranquillitate, coercendoque suos Parochianos ab omni excessu, et turbulentia, atque veluti lumen sit, ita luminando, ut quicunque eos Contemplabuntur, rectam, ac infallibilem semitam videre, ingredique valeant, sicque adimpleatur in vobis verbum illud Divinum: *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum et ego feci vobis, ita faciatis vos etiam aliis*. Accipite quid Deus Pater de Praesbyteris in obedientibus et qui curam ovium suarum non gerunt per Prophetam Ezechielem loquatur Cap. 3 *e manibus vestris animas eorum requiram*. Ad haec in memoriam revocabitis Parochianis vestris, ut omne malum Consilium, doctrinam, et qualecunque incitamentum, quod a quibusdam nefors adversarus audire, contingeret, ac ad turbandam publici boni pacem ac tranquillitatem inserviret respuant, neque patiantur semet decipi, verum id immediate Parocho aut Archidiacono suo et hic aut ille nobis pro medella ostendere sint obstricti. Qua praescripta modalitate si vosmet comportaveritii certos ac citra omne dubium securos reddo, de propensione Clementiae Regiae nullo non tempore erga vos, deque gratiae Divinae Supra vos, filiosque ac Domus Vestras, effusione, eritis in hac vita bene fortunati, ac in futura felices, possessoresque Regni Caelorum, hac modalitate comparabitis vobis filiis et posteritatibus vestris bonum nomen laudatamque ac honorificam famam ego autem nullus deero pro bono vestro Statu preces ad Deum fundere. Datum Cibinii 30 Martii 1793.

benevolus
Gerasimus Adamovits
Ep[isco]pus Non Unitor[um] in M[agno]
P[rinci]patu Tran[silva]niae

Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

NEW DOCUMENTS CONCERNING THE ECHO OF FRENCH REVOLUTION IN TRANSYLVANIA. THE MEASURES OF THE CENTRAL POWER IN THE SPRING OF 1793 AND THE CIRCULAR LETTER OF THE ORTHODOX BISHOP GHERASIM ADAMOVICI (THE 30TH OF MARCH 1793)

(Abstract)

The possibility that the ideas lying on the basis of French Revolution could be spread among the other peoples had created real emotions to European monarchies. Thus they took a series of measures to cease their spreading among the masses. The more Austria was interested in maintaining the internal order the more it was the principal force of the French coalitions, on the one hand, and on the other hand the Habsburg Empire was a conglomeration of peoples whose centrifugal tendencies could be fatal for the monarchy.

The documents we have published are connected to these events and, first of all, they present Vienna's instructions concerning the measures to be taken after the events that took place in France and Poland and, secondly, the instructions of the political local administrative forums addressed to bishop Gherasim Adamovici and as a reply to these instructions, the circular signed by him, on the 30th of March 1743.

It seems that this circular is recognised as not being mentioned in bibliographies or collections of documents about these matters.

DIN ISTORIA BRESLELOR TÂRGUMUREŞENE[1]

Cercetări urbanistice central - europene, pe baza planului şi al structurii aşezării, împart oraşele medievale din zonă, în oraşe născute dintr-o aglomerare de populaţie stabilită la picioarele unei cetăţi, respectiv în cele formate din contopirea mai multor aşezări mărunte cu un nucleu mai dezvoltat spre care gravitau ceilalţi[2]. Oraşul Târgu Mureş face parte, fără îndoială, din cea din urmă categorie.

Conform tradiţiei, pe locul unde mai târziu, prin mijlocul secolului al XVI-lea s-a zămislit noul oraş, existau şase sau şapte aşezări mărunte[3]. Procesul de urbanizare a început abia atunci, când, drept urmare a revigorării economiei distrusă de năvălirea tătarilor, vechiul târg al Scaunului Mureş - Miercurea Nirajului - s-a dovedit tot mai neîncăpător. Abia atunci, în primii ani ai secolului al XIV-lea, pe colinele domoale ale teraselor râului Mureş, se formează noul târg al secuilor: Novum Forum Siculorum[4] Întârzierea este remarcabilă. În anul 1300, dată la care Clujul primeşte de la regele Carol Robert titlul de oraş liber regesc, Târgu Mureşul, de-abia ridicat din rândul satelor înconjurătoare, este menţionat pentru prima oară într-un izvor autentic[5].

Deşi poziţia sa geografică (- în centrul Podişului Transilvaniei pe cursul mijlociu al râului Mureş) - precum şi traficul intens al locului (- o adevărată axă comercială a Transilvaniei) sunt factori care determină favorabil dezvoltarea sa, noul târg menţionat ca fiind şi locul unde se strânge darea secuilor, nu era în această perioadă nici pe departe o localitate deosebită de cele rurale[6]. În timp ce în unele oraşe transilvănene - Cluj, Braşov, Sibiu - meşteşugarii organizaţi în bresle îşi obţin pe rând privilegiile consemnate în acte, Târgu Mureşul se numără între localităţile cu o populaţie precumpănitoare agricolă şi mici meşteşugari de tipul celor săteşti. Tradiţia, după care breasla blănarilor ar fi fost organizată în secolul XIV îşi are obârşia în confundarea emitentului privilegiilor, Ludovic al II-lea cu Regele Ludovic I de Anjou[7].

---

[1] Lucrarea este varianta prescurtată a studiului apărut sub titlul *A marosvásárhelyi céhekről*, în volumul *A Maros megyei magyarság történetéből*, Ed. Mentor, 1997, 57-76.

[2] Aş aminti în acest sens: Pascu Ştefan, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI -lea*. Bucureşti, Ed. Acad. R. P. R. 1954. Carl Göllner, *Siebenbürghische Sadte im Mittelalter (Oraşele transilvănene în evul mediu)*. Editura Kriterion, Bucureşti, 1970. Imreh István, *Erdélyi hétköznapok (Zile obişnuite transilvănene)*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1979. Granasztói György, *A középkori magyar város (Oraşul medieval maghiar)*. Editura Gondolat, 1980.

[3] Dintre acestea, multe menţionate ca aşezări independente chiar în secolul al XVII-lea, cum ar fi: Kysfalwud amintit sub aceasta formă în anul 1413, sau Zekelfalwa, în anul 1467, Benefalwa, în 1495, sau chiar Sasvarij în 1567.

[4] Oraşul este menţionat pentru prima oară într-un izvor autentic în jurul anilor 1300 sub denumirea de Forum Siculorum, apoi în 1316 şi în 1332 - 1335 sub denumirea Novum Forum Siculorum. Referitor la primele menţiuni documentare ale oraşului Târgu Mureş, vezi Szabó Miklós. *Marosvásárhely levéltárának története 1848-ig*. Levéltári Szemle, 1992, 51.

[5] *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. I. Budapesta, 1882. p. 29.

[6] În 1332-1335 preotul Romanus din Novum Forum Siculorum plăteşte numai jumătate din dijma achitată de pastorul de la Jidvei. cf. *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, veacul XIV. vol. III. Bucureşti, 1954. p. 134, 198, 214.

[7] Orbán István, *Marosvásárhely földrajza*, 1943.

Drepturile şi privilegiile regale şi voievodale acordate în repetate rânduri oraşului în cursul secolelor XIV-XV, au înlesnit procesul apariţiei instituţiilor oraşului propriu zis, repectiv şi al breslelor. Seria acestora este deschisă de privilegiul prin care oraşul intră în rândul târgurilor-oppidum, acordat, se pare, de către regele Sigismund[8]. Deşi documentul original nu s-a păstrat, în repetate rânduri s-au făcut referiri la ea, iar în practică, oraşul beneficia de acest privilegiu încă din primii ani ai secolul al XV-lea[9]. Privilegiul prin care localitatea este exceptată de jurisdicţia scaunului Mureş[10], sau cel prin care populaţia este scutită de a participa peste hotarele ţării la războaie[11], sunt noi privilegii care indică perspectiva dezvoltării. Procesul se accelerează în cursul secolului al XV-lea. Privilegiile acordate de regele Matei Corvinul, cum ar fi cel prin care oraşului i se acordă dreptul de a ţine anual trei târguri[12], sau cel prin care locuitorii săi sunt scutiţi pentru totdeauna de plata vămilor[13], indică fără îndoială existenţa unei aşezări de tipul oraşelor propriu zise, cu un număr remarcabil de locuitori din categoria meşteşugarilor şi negustorilor şi cu demnitari locali capabili să apere consecvent, cu sprijinul puterii centrale interesele fragedei industrii locale.

Primul privilegiu de breaslă de al cărui existenţă avem cunoştinţă în oraşul Târgu Mureş, este cel al breslei măcelarilor[14]. Acordat în anul 1493 de către voievodul Transilvaniei, Ladislau de Losoncz, privilegiul măcelarilor, probabil, nu este nici primul şi nici singurul. Avem referiri la existenţa unei bresle, mai precis la starostele breslei pantofarilor din Târgu Mureş, încă din 4 februarie 1487[15] şi probabil tot în aceşti ani a început conflictul între breasla croitorilor şi un oarecare Grigore Bárdossy,

---

[8] Regele Sigismund prin lege reglementează statutul oraşelor şi a târgurilor. Târgu Mureşul, ca cel mai important târg din zonă, probabil încă prin această lege primeşte titlul de oppidum. Deşi documente nu s-au păstrat, cert este, că de la începutul secolului oraşul beneficiază de acest drept, iar într-un document din 1460 este amintit ca "oppidum".

[9] În 1606, când judele oraşului Borsos Tamás, în fruntea unei delegaţiuni, l-a căutat pe principele Bocskai István pentru a-i cere îngăduinţa spre a construi cetatea din Târgu Mureş face referiri la acest drept. cf. Kelemen Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok (Studii de istoria artelor)*, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1982, II. p. 40.

[10] 1470 aprl. 18. Buda, Regele Matia Corvinul ordonă voievozilor şi vicevoievozilor Ardealului să nu mai pedepsească pe nedrept locuitorii oraşului Târgu Mureş, ci dacă au ceva în contra lor, să le ceară pedepsirea de la judele şi juraţii acelui oraş. Arh. Naţ. Mureş, fond Primăria oraşului Tg. Mureş, nr. 2/1470.

[11] 1484 noi. 23. Mediaş, Voievodul Ştefan de Bathor ordonă cetăţii Gurghiului şi scaunului Mureş a nu sili pe locuitorii din Târgu Mureş să lupte în afara graniţelor ei, având privilegiul de a lupta numai în interiorul ţării. Arh. Naţ. Mureş, fond Primăria oraşului Tg. Mureş, nr. 4/1484.

[12] Idem, fond Primăria oraşului Tg. Mureş, Acta privilegialae, nr. 1/1482 aug. 1. Regele Matei Corvinul, la cererea voievodului Transilvaniei, Ştefan Báthory şi a cetăţenilor din Wasarhel (Târgu Mureş), acordă acestui oraş privilegiul de a ţine 3 târguri anuale, în duminica Floriilor, în ziua Domnului şi în ziua Sfântului Martin.

[13] Idem, fond Primăria oraşului Tg. Mureş, Acta privilegialae, nr. 2/1468. ian. 6, dat la Buda, Regele Matei Corvinul scuteşte pentru totdeauna pe locuitorii oraşului Târgu Mureş de plata oricăror taxe tricesimale şi vămi.

[14] Szádeczky Lajos, *A céhek történetéből Magyarországon (Din istoria breslelor din Ungaria)*, Budapesta, 1889, p. 1444.

[15] La 4 februarie 1487, voievodul Báthory István, reglementează şi întăreşte vechile drepturi şi privilegii ale locuitorilor oraşului. Aici se pomeneşte de starostele pantofarilor. Cf. Kelemen Lajos, *op. cit.* II. p. 41.

croitor nebreslaş din Târgu Mureş[16]. Vestitul proces care a ţinut mai mulţi ani, a fost soluţionat de voievodul Ioan Zápolya prin sentinţa dată la 13 mai 1519 în Sighişoara[17]. Documentul, ajuns din posesia breslei croitorilor din Târgu Mureş la Arhivele Statului din Cluj, conţine referiri la breslele din oraş şi alături de breasla croitorilor, înşiră un număr de nouă bresle: breasla măcelarilor, breasla pantofarilor, a cojocarilor, blănarilor, fierarilor, postăvarilor, ţesătorilor, şelarilor, curelarilor şi cea a agricultorilor.

Deşi majoritatea breslelor îşi obţin privilegiile abia în cursul secolului al XVI-lea, organizarea lor începe încă în secolul al XV-lea. Doar aşa se explică faptul, că în 1519, data primei lor înregistrări oficiale, ele apar deja ca adevărate corporaţii meşteşugăreşti.

După privilegiile blănarilor din 1513[18] şi cea a curelarilor din 1537, - în anul 1579 frânghierii, - în 1581 lăcătuşii, - în 1584 tăbăcarii şi pantofarii, - iar în 1586 croitorii îşi redactează statutele, cer şi obţin privilegii de funcţionare[19]. Când calificăm secolul al XVI-lea drept o perioadă în care procesul de naştere şi organizare a breslelor târgumureşene a înregistrat un oarecare avânt, nu putem neglija faptul, că breslele din Braşov, Cluj sau Sibiu au parcurs acea perioadă cu exact două secole mai devreme[20].

Deşi pornit pe drumul dezvoltării urbane la sfârşitul secolului al XV-lea, din punct de vedere juridic Târgu Mureşul intră în rândul oraşelor propriu zise doar în anul 1616. Este anul când primeşte privilegiul de oras liber regesc[21]. Noua situaţie juridică, precum şi relativul echilibru politic din timpul principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi I. au influenţat favorabil dezvoltarea breslelor. Creşte remarcabil atât numărul organizaţiilor cât şi numărul meşterilor organizaţi.

În cele ce urmează vom încerca analiza celor două indicii ale dezvoltării breslelor folosind datele oferite de conscripţiile vremii, iar când acestea nu sunt concludente, vom folosi listele întocmite la cererea autorităţilor de înseşi breslele locale. Importanţă deosebită are în acest sens lista întocmită de notarul Dési Horváth Péter la 23 februarie 1657. Documentul, recent descoperit la Arhivele Statului din Târgu Mureş, înşiră alături de breslele din oraş şi numele meşterilor fiecăruia. Conform listei, la data respectivă în oraşul Târgu Mureş funcţionau 19 bresle organizate, cu un efectiv de 486 membri, şi anume: breasla plugarilor cu 82 membri, breasla croitorilor cu 37, - cojocarii cu 31, - pantofarii cu 39, - dogarii cu 15, - rotarii cu 11, - tâmplarii cu 17, - armurieri cu 24, - lăcătuşii cu 14, - şelarii şi curelarii cu 14, -

---

[16] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea. op. cit.* p. 158.

[17] S-a păstrat copia documentului realizată în 1769. Arh. istorică a Academiei, fond Documente medievale, Documente de breaslă, nr. 25.

[18] Contrar datelor cunoscute până azi, după care blănarii îşi redactează statutele în anul 1520 după modelul primit de la blănarii din Sibiu, în pachetul de documente aparţinând breslei blănarilor mi-a căzut în mână o copie a privilegiului dat de regele Vladislav al II-lea breslei datând din anul 1513. Arh. Naţ. Mureş, fond Breasla cojocarilor din Târgu Mureş, nr. 164.

[19] Szádeczky, *op. cit.*, p. 144.

[20] Nu s-a înregistrat creştere în numărul breslelor organizate - la sfârşitul secolului al XVI-lea în oraş funcţionau tot atâtea corporaţii organizate ale meşteşugarilor ca şi cu un secol înainte, iar piaţa deservită de meşteşugarii locali continuă să rămână restrânsă. Datorită ritmului lent de extindere a pieţii majoritatea meşterilor lucrează fără calfe. Astfel în breasla blănarilor la 27 meşteri şi în cea a pantofarilor la 35 meşteri lucrează numai câte opt calfe. Cf. A. Dankanits, *Începuturile urbanizării Târgu Mureşului*, în *Studii şi Materiale*, II. 1967, p. 93.

[21] Arh. Naţ. Mureş, fond Primăria Tg. Mureş, Acta privilegiale, nr. 25/1616.

cismarii cu 29, - măcelarii cu 23, - pungari şi căciulari în total 26, - olarii 11, - aurarii 14, - felcerii (ce aveau de fapt rolul de medici) cu 15, - fierarii cu 19, - frânghierii 22, iar breasla numită "kalandos" (de fapt o asociaţie de înmormântare ce avea însă şi atribuţii de întrajutorare), cu un număr de 43 de membrii[22].

Documentul prezintă importanţă şi pentru faptul că este ultima conscripţie ce oferă date concludente referitoare la breslele din oraş înainte de vremurile tulburi ce caracterizează sfârşitul secolului al XVII-lea. Luptele interne îndelungate, expediţia principelui Gh. Rákóczy II în scopul dobândirii tronului polonez, urmate de devastările turco-tătare, iar din anul 1687 instituirea "protectoratului" austriac asupra Transilvaniei, au adus regresul iminent al economiei şi deci cea a breslelor transilvănene. Doar alungarea definitivă a turcilor şi consolidarea dominaţiei austriece au adus revigorarea economiei, reorganizarea şi întărirea breslelor.

Odată cu instaurarea dominaţiei austriece începe o nouă perioadă în istoria breslelor transilvănene. Puterea centralizată, regnarea lui Carol al VI-lea şi mai ales cea a Mariei Tereza, intervine tot mai insistent în viaţa şi organizarea internă a breslelor. Se creează comisii, se numesc comisari pentru verificarea şi supravegherea activităţii, se adună spre verificare, reînnoire şi confirmare vechile statute[23]. Deşi iniţial se împotrivesc amestecului puterii centrale, breslele târgumureşene îşi reînnoiesc pe rând statutele după modelul tipizat nu prea variat şi îşi înaintează spre confirmare Împăratului[24].

Nenumăratele conscripţii şi recensăminte organizate de autoritatea austriacă cu scopul unei mai bune organizări a sistemului de impunere, oferă totuşi date importante cu privire la ocupaţia locuitorilor şi la efectivul meşterilor breslaşi. Cel mai important recensământ în acest sens este cel organizat în anul 1750[25]. Conform conscripţiei la acea dată existau în oraşul Târgu Mureş 622 capi de familie. În cadrul acestora numărul celor cu ocupaţii diferite de cea agricolă era de 296, iar cei ocupaţi în ramurile meşteşugăreşti clasice era de 271 capi de familie. Astfel la acea dată în oraş existau 8 aurari, 1 armurier, 17 curelari, 36 blănari, 9 croitori, 11 năsturari, 70 cismari, 38 tăbăcari, 1 şelar, 1 brutar, 4 tecari, 7 fierari, 5 rotari, 5 dogari, 7 lăcătuşi, 1 pieptănar, 4 tâmplari, 6 frânghieri, 2 cuţitari, 3 săpunari, 27 măcelari, 7 olari, 1 compactor. În afara de meşteşugurile brutăritului, cel al compactoriei şi cuţităritului, toate meseriile aveau organizaţii de breaslă în oraş. Din cei 271 de meşteri existenţi în oraş, 268 mai mult ca sigur erau membri ai breslelor corespunzătoare. Făcând comparaţie cu situaţia din 1657, se remarcă reorganizarea meşteşugurilor, regruparea breslelor. Îşi pierd importanţa, chiar dispar meşteşugurile tipic medievale, cum ar fi cel al armurierilor, scutarilor, pungarilor marochinari, al şelarilor, concomitent apar meşteşuguri noi, cum ar fi cel al zidarilor, al cuţitarilor, al săpunarilor şi cel al pieptănarilor. Unele se specializează, cum ar fi cel al cârnăţarilor. O creştere numerică deosebită se

---

[22] Arh. Naţ. Mureş, Seria Acta politica, nr. 273/1657.

[23] Până în 1848 la Arad 38 de bresle şi-au reînnoit statutele, la Timişoara până în 1839 şi la Oradea până în 1847 un număr de 29 bresle, iar la Carei şi la Oradea un număr de 15 bresle şi-au reînnoit statutele, cf. Kovách Géza, Binder Pál, *A céhes élet Erdélyben*, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1981. p. 13.

[24] Năsturarii în 1 octombrie 1744 (cf. Arh. Naţ. Mureş, fond Bresla năsturarilor nr. 7/1744), tâmplarii la 26 martie 1762 (Idem, Bresla tâmplarilor nr. 1/1762), curelarii în 1762 (Idem, fond, Acta Politica nr. 683 B/1762).

[25] Idem, fond Conscripţii şi recensăminte, nr. 1/1750.

înregistrează în ramurile de prelucrare a pieii: la cismari şi la curelari. Apare ramura tăbăcarilor cordovani, alcătuit în majoritatea ei din meşteri de origine română. Deşi apar ramuri noi, totuşi numărul breslelor organizate în oraş nu creşte considerabil faţă de situaţia existentă cu un secol mai devreme. Dintr-un document de breaslă emisă la 24 martie 1760 şi legată de viaţa breslelor din oraş, rezultă că la data respectivă în oraş au funcţionat un număr de 20 de bresle, cele ale: croitorilor, blănarilor, pantofarilor şi tăbăcarilor, lăcătuşilor, curelarilor, cismarilor, aurarilor, măcelarilor, felcerilor, năsturarilor, cuţitarilor, frânghierilor, olarilor, dogarilor, rotarilor, tecarilor, cea numită "Boldogasszony" (Maica Precistă) - adică asociaţia de întrajutorare menţionată cu un secol mai devreme sub denumirea de "kalandos", breasla plugarilor, cea a armurierilor şi cea a săpunarilor. Ocupaţiile care nu aveau tradiţii breslaşe în oraş, brutăritul sau compactoria, nu aveau organizaţii de breaslă.

Tabloul se menţine relativ stabil şi în cursul secolului următor. Lista breslelor întocmită la 29 septembrie 1817 la cererea consiliului orăşenesc, menţionează pentru anul 1816 un număr de 21 de bresle organizate în oraşul Târgu Mureş, cu un efectiv de 640 meşteri breslaşi[26], iar cu 40 de ani mai târziu, în 1855 în evidenţele oraşului continuă să fie menţionate, de asemenea 22 de bresle organizate[27].

În 1872 prin aplicarea articolului VIII. al legii referitoare la desfiinţarea breslelor şi organizarea asociaţiilor de meseriaşi la Târgu Mureş s-au înfiinţat 9 asociaţii. Aceştia grupau cele 22 de bresle existente la data respectivă în oraş, care satisfăceau prescripţiile legii, şi şi-au reformulat vechile statute adaptându-le noilor condiţii[28]. Membrii acestor asociaţii meşteşugăreşti vor forma acea pătură a orăşenilor (numită şi pătura de mijloc), care în societăţile orientate spre producţie, reprezintă garanţia stabilităţii şi bunăstării ei.

JOHANNA BÓNIS

FROM THE HISTORY OF THE GUILDS OF TÂRGU MUREŞ (ABSTRACT)

The professional associations made up from artisans qualified in the same or related branches, guided by regulations prescribed in their own by laws, the artisans' guilds, which had already been attested in Transylvania in the 14th century, appeared in Târgu Mures later on, at the beginning of the 15th century and spread over in the 16th century.

The guilds in Târgu Mures, less investigated by the speciality literature, despite the fact that they bear the classical features of the system already known both in other towns of Transylvania and big cities of Western Europe, have certain peculiar features generated by the specific local historical condition.

Without aiming at an exhaustive approach of the matter, this paper, however, makes a review of the most important moments of the appearance and development of the guilds in Târgu Mures, by means of a historical synthesis, insisting on what we have named "peculiar features" of the phenomenon.

---

[26] Arh. Naţ. Cluj, fond Breslele din Târgu Mureş, gr. 5.

[27] Arh. Naţ. Mureş, fond Adunări generale, nr. 156/1855 ian. 4.

[28] Fodor István, *A céhek világából* (Din lumea breslelor), Tg. Mureş, 1938, III. p. 4, 15, 16. Asociaţiile de meseriaşi organizaţi în Târgu Mureş în urma Legii din 1872, erau: Asociaţia cismarilor, Asociaţia măcelarilor, cea a pantofarilor, a croitorilor, Asociaţia tâmplarilor, etc.

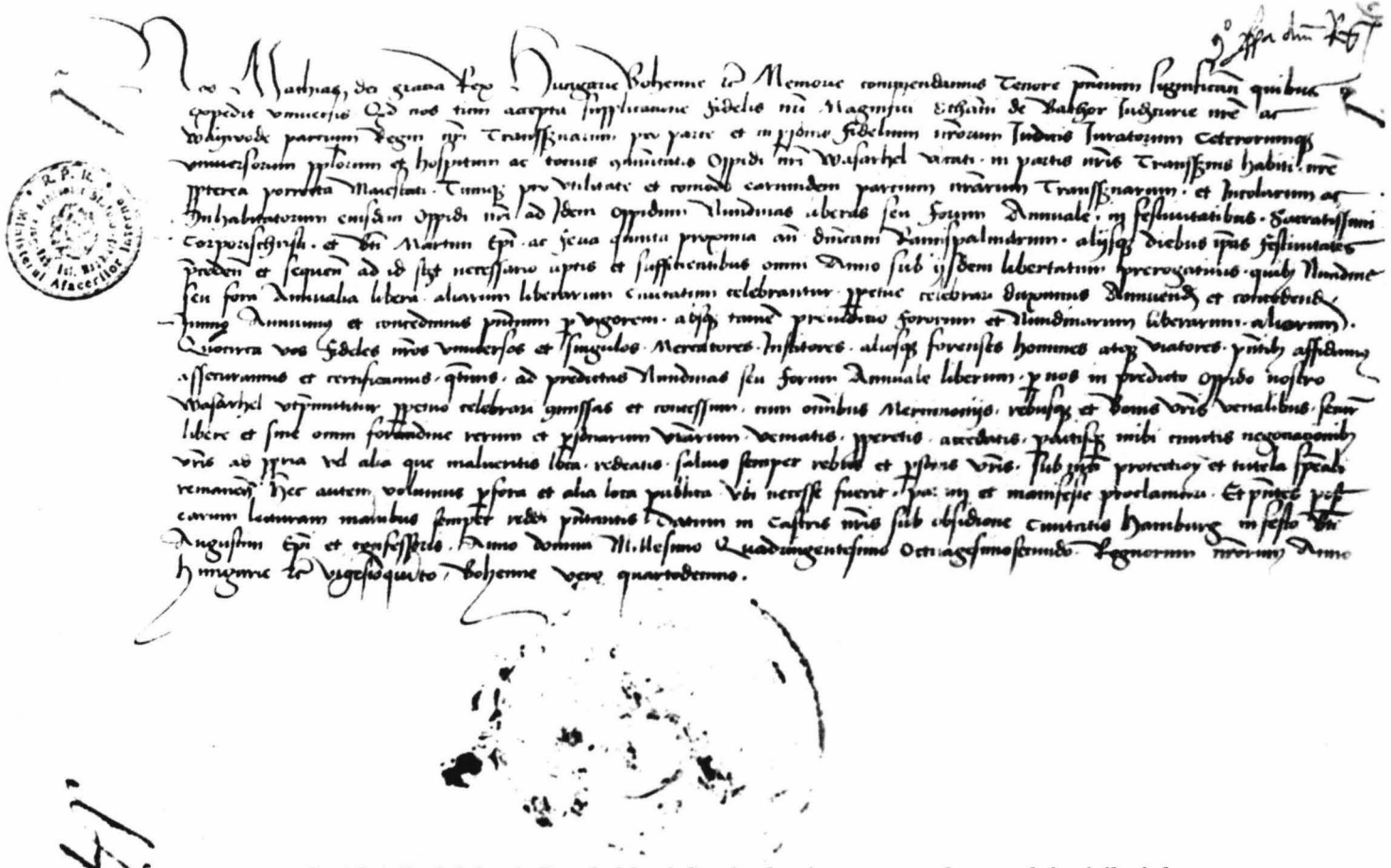

fig.1 Privilegiul dat de Regele Matei Corvinul, prin care acorda oraşului privilegiul de a ţine 3 târguri anuale, în duminica Floriilor, în ziua Domnului şi în ziua Sfântului Martin.

Genes: XIII: 8. Ne quaeso sit jurgium interme et te! nam Viri Fratres sumus.

Kérlek hogy ne legyen Versengés énközöttem és tekközötted! mert Atyafiak vagyunk.

Cum aliquis Casti

CONSTITUTIÓK.

Maros-Vásárhely Szabad Királyi Városában, a' Betsületes Nemes Aſztalos Czéh fel-állíttatván, 's Privilégiáltatván, Articulusokkal roboráltatván, azon Articulusok mellé a' betsületes Czéh akarattyából Conſtitutiók compiláltattanak ez jelen való 1754dik Eſztendöben. Szent György Havának 24dik napján.

Aſztalos Münkher Márton Uram Czéh Mesterségében.

fig.2 Statutul reînnoit în anul 1754 al breslei tâmplarilor din Târgu Mureş.

CONTRIBUȚII LA GENEALOGIA ȘI BLAZONUL FAMILIEI SINA

Între importantele familii cu rol economic, politic şi cultural în provinciile imperiului Habsburgic din secolul al XIX-lea, ridicate nu după criteriile originii nobiliare medievale, ci intrând în rândul acesteia prin activități practice: industriale, comerciale şi bancare, edilitare şi sociale, se numără familia baronilor Sina[1]. Asupra originii acestei familii s-au emis diferite păreri. A fost considerată fie de origine greacă, fie bosniacă, fie albaneză. S-a dovedit că de fapt este de origine macedo-română, cei mai îndepărtați strămoşi avându-şi obârşia în vestitul oraş Moscopole[2]. Firește, în decursul timpului, prin combinații matrimoniale, s-au amestecat cu etniile balcanice amintite, lucru obişnuit în lumea negustorească ortodoxă din Imperiul Otoman, din care proveneau aceşti *vlahi* sau *țințari*. Ca multe familii de origine macedo-română îmbogățite din comerțul cu cereale, animale şi produse animaliere, şi cei din neamul Sina au acumulat capital important şi şi-au extins activitatea nu numai în Balcani ci şi în teritoriile din bazinul Dunării mijlocii. Când stăpânirea otomană a încercat să îngrădească tot mai mult libertățile de care se bucuraseră negustorii creştini din Balcani, mulți dintre aceştia au trecut în Austria unde şi-au continuat activitatea comercială sau au cumpărat pământ, mai ales în Banat, unde domeniul erarial destul de întins, a fost pus în vânzare în urma legii urbariale din 1780.

Primul din neamul Sina, despre care avem date cât de cât sigure, este Gheorghe Simon I, născut în 1753 la Saraievo, unde tatăl său avea o casă comercială. S-a stabilit la Viena în primii ani ai secolului al XIX-lea, unde, în condițiile îndelungatelor războaie purtate de Austria împotriva Franței napoleoniene şi-a sporit considerabil averea[3].

---

[1] În istoriografia noastră s-a scris puțin despre baronii Sina, deşi aceştia au avut legături economice, politice şi culturale cu teritoriile româneşti în cursul sec. XIX. Presa vremii şi unele lucrări istorice maghiare ignoră originea aromână a acestei familii care a avut o contribuție considerabilă în modernizarea economică şi edilitară a Ungariei şi a altor provincii ale imperiului. O prezentare sintetică a destinului familiei Sina, în cunoscuta enciclopedie *Pallas Nagy Lexikon*, XV, Budapest, 1897, p. 2 –4. Un tabel genealogic incomplet, la Nagy Ivan, *Magyarország csaladai czimerekkel és nezekrendi táblákkal*, V, Pest, 1865, p. 208 – 210.

[2] Moscopole era în a doua jumătate a sec. XVIII un oraş mare şi înfloritor, cu peste 60.000 de locuitori, în majoritatea lor aromâni, cu o stare materială prosperă. Oraşul a fost devastat în două rânduri, în 1767 şi 1788 de către trupele turco-albaneze, populația fiind măcelărită în parte datorită implicării în mişcarea de emancipare a grecilor. În 1788 peste 150 de persoane scăpate de urgie, în frunte cu Papa Iani şi Gh. Simon Sina s-au refugiat în teritoriile Austriei reuşind să-şi salveze în parte capitalurile agonisite, cărând banii în traiste şi saci sau în oale umplute cu galbeni peste care turnau miere de albine – să aibă pentru hrana copiilor, ziceau ei – cu hainele căptuşite cu monede de aur, bancnote şi bijuterii. În noua lor patrie şi-au continuat activitățile comerciale şi bancare, au cumpărat pământ, transformându-l în ferme model ale căror produse judicios valorificate sporeau capitalul. În curând, au ajuns să-i concureze pe bancherii evrei. (Duşan Popovici, *O Cincarima – Despre Țințari*, Beograd, 1937, p. 152 –153; Idem, *Revista macedoromână*, II, 1930, p. 71 – 73; V. Papacostea, *Câteva note asupra familiei Sina* (1788 – 1876), *Revista macedoromână*, II, 1931, p. 78 – 79.

[3] La început Gh. Simon I a cultivat tutun pe care îl comercializa cu mare succes în condițiile îndelungatelor războaie de la cumpăna sec. XVIII şi XIX. Din 1806 fiul său Gh. Simon II a luat conducerea întreprinderilor comerciale şi a băncilor şi s-a avântat cu energie în comerțul răsăritean şi balcanic al Austriei, agenții săi prospectând terenul şi impunând prețuri, sfidând *blocusul continental* impus de Napoleon.

Furnizor al armatei şi în bune relaţii cu casa imperială, a asigurat fiilor săi nu numai un important capital bancar ci şi intrarea în rândurile nobilimii, după ce a cumpărat câteva domenii din partea nord-estică a comitatutului Timiş. În 1816, împăratul Francisc I i-a ridicat la rang de cavaleri pe Gheorghe Simon II şi pe Ioan, cei doi fii din cele două căsătorii ale lui Gheorghe Simon I. În 1822, acelaşi împărat le acordă diploma şi blazonul de baroni maghiari cu atributul de **Chizdia** (azi Coşari) şi de **Hodoş**, după numele principalelor domenii cumpărate în 1819, fiind înscrişi în lista membrilor Înaltei Table. Ioan Sina, fiul mai mic al lui Gheorghe Simon I şi al Ecaterinei Gyra, a fost un respectabil bancher vienez. Fratele său mai mare, Gheorghe Simon II, a fost un adevărat geniu al comerţului, ridicând casa bancară vieneză la cea mai mare prosperitate prin investiţii rentabile, prin împrumuturi avantajoase, prin speculaţii eficiente. Cea mai rentabilă investiţie a făcut-o în industria textilelor, în speţă ţesături de bumbac, pe baza materiei prime importate din Turcia şi Egipt şi transportată cu propriile lui vase cu abur pe Dunăre, de la Vidin la Viena. Printre depunătorii la banca vieneză a baronului Sina a fost şi generalul rus Pavel Kisseleff, guvernatorul Principatelor Române[4] Şi-a sporit mult domeniile cumpărând împreună cu fiul său atât de la erariu cât mai ales de la unii moşieri întinse suprafeţe funciare în Austria, Ungaria, Cehia, Moravia, Grecia, Ţara Românească. În Banat avea următoarele domenii[5]: *Bencecul de Sus şi de Jos* (1838), *Buzad* (1838), *Chizdia, Hodoş* (1819), *Orţişoara* (1838 – moştenit în 1880 de Ifigenia şi soţul ei De Castris de la Croix), *Charlota* (1838), *Fântânele* (Szekeskút 1838 – moştenit de Ifigenia), *Fibiş* (zestre a soţiei sale Ifigenia Gyka), *Satu Mare* (moştenit de Ifigenia, fiica sa şi cel de al doilea soţ Emanuel d'Harcourt), *Tormac* (Végvár – Rittberg, cumpărat în 1829), *Călacea* (împreună cu fratele său Ioan, la fel ca şi Chizdia şi Hodoş). În 1840 a cumpărat cu 40.000 de florini de aur de la contele Josef Batthyany o parte a domeniului *Beba Veche* (care cuprindea şi Valcani cu importante plantaţii de tutun) şi *Torontaloroszi* (în Banatul sârbesc)[6]. În Ţara Românească, împreună cu fiul său Simon avea domeniile *Dudeşti* şi *Zimnicea*[7].

În Cehia a cumpărat importantul domeniu şi castelul *Podebrad* acest *svobodny pan* (*Freiherr)* cum era denumit.

În Moravia a achiziţionat următoarele domenii şi castele: în 1845 a cumpărat de la prinţul suedez Gustav Wasa, nepotul regelui Gustav al III-lea, domeniul şi castelul

---

[4] N. Iorga, *Scrisori de domni şi boieri olteni şi munteni*, Bucureşti, 1906, p. 93.

[5] Borowsky S., *Témes vármegye és Témesvar*, Budapest, (f. a), p. 21, 3ö, 58, 84, 93, 95, 1ö3, 1ö9, 125; blazonul familiei Sina este publicat la p. 418.

[6] Idem, *Torontal vármegye*, Budapest, 1911, p. 551. La Beba Veche avea o curte (*curia*) cuprinzătoare, iar pe întinsul domeniu cultiva cereale şi tutun. Tot aici a construit o importantă moară de vânt din cărămidă de bună calitate (cu inscripţia *B. S. – Baron Sina*), unică în zonă, demolată, din păcate, de autorităţile locale în 1953.

[7] Baronul Sina avea legături şi cu Principatele Unite: grămăticul Cristache Zehane din Bucureşti îi era nepot. Domnitorul A. I. Cuza, adept al liberalismului economic, a adoptat în 1864 o lege prin care permitea străinilor să cumpere proprietăţi şi imobile rurale. Simon Sina, dorind să-şi viziteze domeniile cumpărate, i-a scris în prealabil principelui român. S-a păstrat răspunsul lui Cuza datat la Cotroceni în 2 iulie 1865 prin care domnul îşi exprima regretul că nu-l poate întâlni pe baronul interesat de reformele economice iniţiate în Principate, exprimându-şi convingerea că marele capital investit în economia tânărului stat îşi va putea găsi un teren fertil şi profitabil (A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, Bucureşti, 1903, p. 215 – 217). Scrisoarea lui Cuza către baronul Sina este publicată în *Revista macedoromână*, II, 1930, p. 109.

Veveri; în 1836 – *Mysliborice, Rosice* (împreună cu fratele său Ioan); domeniul *Ricany* cu trei sate: *Hvoydec, Hrotosice, Krhov* (1846); în 1847, *Borotni* cu: *Slatina* și *Bela* (Albendorf) de la cavalerul Francisc von Heydenburg și *Velehrad*. Domeniile și castelele de la *Ricany* și *Veveri* le-a lăsat prin testament nepoatei sale Ileana (căsătorită mai târziu cu prințul Gr. Ipsilanti)[8]. Domeniile din Ungaria le-a dobândit prin căsătorie, de la soția sa, Caterina Derra, a cărei familie era originară, de asemenea, din sudul Peninsulei Balcanice[9]. A investit sume mari în unele construcții din Ungaria. Împreună cu contele Ștefan Szechenyi, a finanțat construcția celebrului *Pod cu lanțuri* peste Dunăre ce lega Buda de Pesta, pe un pilon al podului, pe o placă de marmură, este înscris numele celor doi alături de cel al împăratului-rege. S-a implicat și în problemele politice ale vremii sale, mai ales în timpul revoluției de la 1848. În dezbaterile Dietei a militat pentru autonomia provinciilor Imperiului, inclusiv a Transilvaniei și Banatului și federalizarea statului multinațional. În corespondența purtată cu Andrei Șaguna își mărturisește originea macedo-română (ca de altfel și cea a episcopului de Sibiu) reieșind atitudinea sa favorabilă cauzei românilor care se opuneau politicii de alipire forțată a Transilvaniei la Ungaria. A murit în 1856, lăsându-i unicului fiu, Simon, imensele domenii și un capital lichid de 80.000.000 florini. Această avere uriașă a ajuns pe mâini bune, Simon Sina, licențiat în drept și membru al Acdemiei Maghiare, fiind pregătit pentru administrarea și sporirea ei. Activitățile sale economice au depășit granițele imperiului și Simon Sina s-a lansat în comerțul european și chiar mondial. A investit capital în cele mai importante intreprinderi industriale, în dezvoltarea navigației cu abur, în intreprinderi comerciale și bancare. Înființează Institutul de credit și Societatea de asigurări maghiare, finanțează construcția de căi ferate, investește în acțiunea de regularizare a cursurilor unor râuri inundabile și în indiguirea acestora (printre altele cursurile inferioare ale Mureșului și Tisei), în îmbunătățirea exploatării pământului și în introducerea unor tehnici moderne și a unor culturi rentabile pe domeniile sale care însumau peste 240.000 de iugăre. A fost și foarte darnic pentru acțiuni cu caracter social și cultural-științific. A investit bani în dezvoltarea rețelei de creșe, grădinițe și școli, în amenajarea de terenuri sportive, a hipodromului din Pesta, a unor spitale pentru adulți și copii, a unor instituții pentru nevăzători, a creerii formațiunilor de pompieri. A finanțat înființarea Academiei Comerciale Maghiare, a cazinoului național, a Casei de arte plastice, a bazilicii din Lipotvaros și peste toate acestea, a palatului Academiei maghiare unde era expus portretul său în ulei, fiind considerat fondator, protector, sprijinitor și donator. Avea palate la Veneția, Paris și Viena.

---

[8] Alois V. Kozisek, *Ypsilantiho dum (Casa lui Ipsilanti)*, *Obecni Vestnik mesta* Brno, XIV, 1934, p. 25 – 26; M. P. Dan, *Ceva despre Al. Ipsilanti și familia Sina în Moravia*, Anuarul Inst. de Istorie Națională, XI, 1946 (extras), p. 1 – 8; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, București, 1942, p. 430.

[9] Simon II a rămas strâns legat de comunitățile aromână și greacă din Austria. A pus bazele și a sprijinit material prima societate filoelenă din Austria având legături cu Al. Ipsilanti, donând fonduri pentru mișcarea eteristă. Orașului Moscopole i-a donat o bibliotecă cu peste 2. 000 de volume, în majoritate grecești (D. Popovici, *op. cit.*, p. 154). Soția sa făcea parte dintr-o bogată și distinsă familie stabilită cu câteva decenii în Ungaria. Fratele ei, Naum Derra, era un negustor bogat și cetățean de onoare al orașului Pesta, iar soția acestuia, membră fruntașă și activă în Societatea femeilor aromâne din oraș. (O. Lugoșianu, *Societatea femeilor române din anul 1815*, *Revista Nouă*, VII, 1894 – 1895, p. 278 – 284).

Între 1856-1876 a donat peste 550.000 de florini pentru instituții de binefacere şi cultură, fără a mai socoti fondarea şi construirea, cu peste 1.000.000 de florini a Academiei greceşti din Atena şi a Institutului de astronomie din acelaşi oraş, asigurând cu peste 250.000 de florini remunerarea spcialiştilor pe timp de 20 de ani. A manifestat o deosebită sensibilitate şi simpatie pentru cauza Greciei, patria strămbunilor săi, fiind timp de 8 ani ambasadorul neoficial, reprezentantul personal al regelui Otto (1832-1862) pe lângă curțile din Viena, Berlin şi Munchen. Pentru meritele sale în promovarea industriei, comerțului şi activităților financiare, a fost răsplătit cu cele mai înalte ordine şi distincții ale mai multor state. A fost distins cu Crucea de aur a Ordinului grec al Mântuitorului, cu Crucea mare a ordinului maghiar al Coroanei de fier (1864), cu marea cruce a Ordinului Leopold pentru merite deosebite din partea împăratului Franz Iosef (1871), cu Ordinul Sf. Mihail al Bavariei, cu Ordinul de Merit al Marelui ducat Oldenburg, cu Ordinul Vulturului roşu al Prusiei, cu marea Cruce a Ordinului mexican Guadelupe, cu crucea cu diamante a Ordinului rusesc Sf. Ana, cu Legiunea de onoare franceză, cu ordinele Medsidje şi Nisan-Istfahar ale Turciei. A fost consilier intim secret cezaro-crăiesc, consilier şi membru în comitetele administrative ale diferitelor bănci, societăți, institute. A fost membru de drept în Camera superioară a Parlamentului şi membru pe viață în Casa magnaților Austriei. Oraşele Buda, Arad şi Szeged l-au proclamat cetățean de onoare. A murit la 16 aprilie 1876, fiind înmormântat cu mare ceremonie în cripta familiei din Rappoltskirchen – Austria. La ceremonia funebră panegiricul i-a fost rostit de către Laurențiu Toth, membru al Academiei Maghiare[10].

Simon Sina II a fost căsătorit cu o nobilă bănățeancă, **Ifigenia (Eugenia) Ghica de Dejani**, a cărei familie era tot de origine macedo-română. Socrul său, Constantin Ghica (maghiarizat Szilard) de Dejani, a fost consilier regal şi vicecomite de Caraş. Din căsătoria lui Simon cu Ifigenia au rezultat şase copii: un băiat şi cinci fete. Băiatul şi una dintre fete au murit de copii. Celelalte patru fete, purtând nume ortodoxe, s-au căsătorit pe măsura rangului şi a averii pe care urmau s-o moştenească la moartea tatălui lor. **Anastasia** s-a căsătorit cu contele tirolez Viktor Aegidus Wimpffen, consilier cezaro-crăiesc, directorul Oficiului general poştal austriac, moştenind cele mai multe domenii din Banat; **Irena** s-a căsătorit cu prințul grec George Mavrocordat, descendent din domnitorul Nicolae Mavrocordat; **Ileana** a fost soția prințului grec Grigore Gr. Ipsilanti, nepotul lui Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, şi strănepot al domnilor Constantin şi Alexandru Ipsilanti, ai Moldovei şi Țării Româneşti de la sfârşitul sec. XVIII şi începutul sec. XIX. Grigore Ipsilanti a fost mulți ani ambasador al Greciei la Viena; **Ifigenia** a fost căsătorită prima oară cu prințul francez Edmund de Castris de la Croix şi apoi cu Emmanuel d'Harcourt, moştenind multe posesiuni din Austria şi Moravia.

Blazonul baronial al familiei Sina acordat în 1822, destul de bogat, cu elemente amintind de tradiția bizantină, este alcătuit dintr-un scut în furcă despicată. Cartierul 1, de aur, este încărcat cu o acvilă limbată ieşindă. Cartierul 2, roşu, este încărcat cu un leu limbat ieşind ținând în laba senestra trei flori. Cartierul central, albastru, este

[10] Viața şi impresionanta ascensiune economică a familiei Sina, precum şi generozitatea lui Simon Sina II, acest adevărat "Mecena modern", au fost evocate în cei mai elogioşi termeni în presa vremii din Ungaria şi Austria. Menționăm doar câteva dintre ziarele de mare tiraj din capitala Ungariei: *Vásarnap Ujság*, nr. 18, 1857; *Fővarosi Lapok*, nr. 88, 1876; *Magyarország és a Nagyvilág*, nr. 17, 1876; *Magyar Néplap*, nr. 51, 1857.

încărcat cu un grup de stânci ieșind din valuri (un brâu undat), asuprit de luna conturnată. Scutul, cu lambrechini sub formă de frunză de acant, este timbrat cu trei coroane închise răsturnate și trei coroane deschise cu câte trei fleuroane. Pe coroana deschisă dextra se găsește o acvilă bicefală limbată, în zbor deschis, de tradiție bizantină. Din coroana deschisă centrală iese un panaș compus din trei pene de struț. Din coroana deschisă senestra, iese un leu rampant, limbat, cu coada pe spate, care ține în laba dreaptă o spadă ușor curbată ridicată.

Cele câteva date prezentate în legătură cu destinul uneia dintre multele familii de emigranți macedo-români care au avut doar tangențe, sau au fost implicați mai adânc în istoria noastră, au menirea să atragă atenția asupra necesității cercetării în profunzime a activității acestor întreprinzători, cu vechi tradiții în comerțul balcanic, care le-au creat un statut politic aparte, ingenioși și repede adaptați la pulsul modernizării, reușind să depășească barierele etnice și confesionale și prin forțe proprii să se integreze uimitor de firesc în evoluția capitalistă a societății europene din secolul al XIX-lea.

PETRU IAMBOR

SIMA' COAT OF ARMS AND GENEALOGY (ABSTRACT)

The author presents very shortly the destinity of a Macedo-Romanian family settled to the end of the XVIIIth century in Austrian teritories where had promoted remarcable commercial banking and industrial activities. The consequences were a privilegiate social statute, receiving the noble title of Sima, a well-known busnessman of those days and a supporter of scientific, cultural and public utility activities, being considerated a true capitalist enlivened by liberal ideas and promoting the new in many fields. Simas, like many others Macedo-Romanian families, were landowener in Banat and by theirs economic and political links in Europe had an important role in Romanians' history in XIXth century.

GENEALOGIA FAMILIEI SINA (sec. XVIII-XIX)

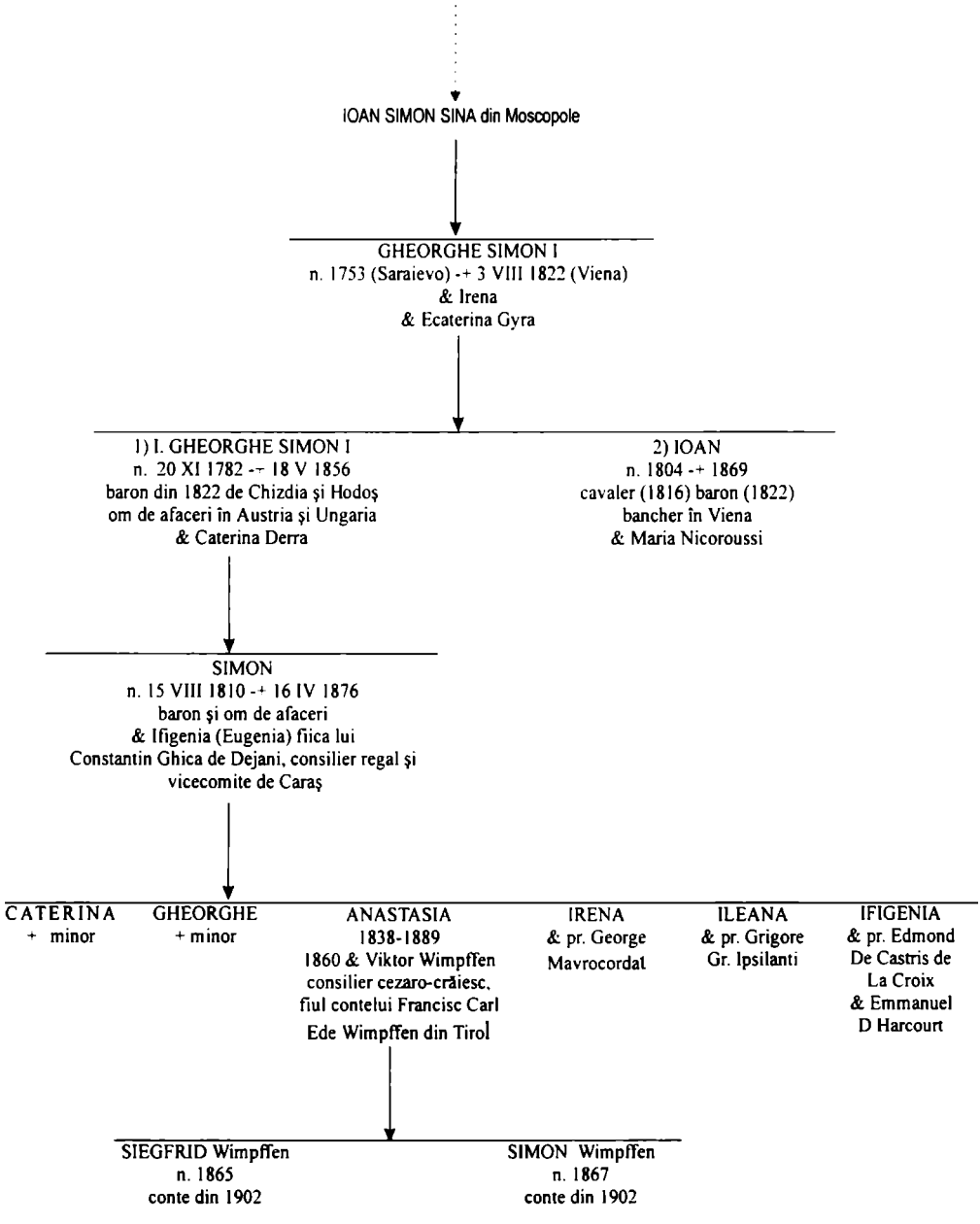

Blazonul baronial al familiei Sina

POLONIA ŞI REVOLUŢIONARII POLONEZI ÎN PRESA PAŞOPTISTĂ ROMÂNEASCĂ

În momentul declanşării Revoluţiei de la 1848 presa românească avea o existenţă de abia două decenii. Publicistica românească prepaşoptistă a fost reprezentată în special de foile braşovene redactate de George Bariţ şi de ziarele care au apărut din anul 1829 la Iaşi şi Bucureşti, respectiv *Albina românească* şi *Curierul românesc*. La 1 ianuarie 1848, la începutul anului revoluţionar, apăreau la Bucureşti pe lângă *Curierul* lui Eliade, ziarul comercial *Vestitorul românesc* înfiinţat la 13 februarie 1843, al lui Zaharia Carcalechi, *Învăţătorul satului*, foaie pentru popor redactată, începând din 1843, de Petrache Poenaru, directorul Eforiei Şcoalelor şi *Universu* profesorului Iosif Genilie. În Moldova, la Iaşi, apărea *Albina* lui Asachi, *Foaie sătească a Principatului Moldovei* şi *Buletinul foaia oficială*, iar la Galaţi *Dunărea – Il Danubio, jurnal de comerţ agricultură şi navigaţie*, care publica articole şi informaţii în limbile română şi italiană. În Transilvania, la Braşov, îşi continuau apariţia foile lui Bariţ înfiinţate cu un deceniu în urmă, urmate la Blaj de *Organul luminării* înfiinţat de Timotei Cipariu la începutul anului 1847.

Tabloul periodicelor româneşti la începutul anului 1848 nu era deci prea bogat, iar în preajma marilor evenimente el avea să devină şi mai pauper prin suprimarea la 19 aprilie - datorită însufleţirii cu care Eliade a prezentat revoluţiile de pe continent – a celui mai dinamic dintre ele, *Curierul românesc*[1]. În Moldova, *Albina românească* îşi va continua nestingherită apariţia, dar ea se va manifesta împotriva revoluţiei, pe care avea să o condamne, susţinând regimul regulamentar şi domnia lui Mihail Sturdza[2]. Neizbutind să-şi organizeze o presă proprie, revoluţionarii moldoveni vor fi siliţi astfel să apeleze la periodicele din Transilvania şi de la Bucureşti şi apoi la cele din Bucovina, care se vor înfiinţa ca o consecinţă a biruinţei spiritului revoluţionar.

Revoluţia europeană începută la Neapole şi difuzată cu succes la Paris, Viena, Pesta, Berlin şi alte oraşe germane s-a răspândit cu rapiditate extraordinară până în centrul şi răsăritul continentului, limita extensiunii în această parte constituind-o imperiile otoman şi ţarist, care, prin regimul lor politic absolutist, păreau să asigure imunitate faţă de orice schimbare. Căderea guvernului condus de cancelarul Metternich ca urmare a revoluţiei din Viena (13-15 martie 1848), a dat impuls popoarelor de monarhia habsburgică să se ridice la luptă (români, polonezi, maghiari, croaţi, cehi, slovaci, sârbi), dar totodată accelerează lupta italienilor pentru unitate ca şi a germanilor din cadrul Confederaţiei dând polonezilor speranţa într-o conjunctură favorabilă.

Teritoriile poloneze aflate sub ocupaţia Austriei şi Prusiei vor fi cuprinse de valul revoluţionar însă în regatul Poloniei ca urmare a măsurilor restrictive luate de ţar la Varşovia domneşte "liniştea cea mai deplină" aşa cum ne încredinţează *Albina românească* [3]. Încă de la începutul anului foaia braşoveană relatează în numeroase ştiri

---

[1] V. Netea, *Presa română în timpul revoluţiei de la 1848* în *Revoluţia română de la 1848 în Ţările Române. Culegere de studii*, Buc., 1974, p. 146.

[2] *Albina românească* (mai jos *Alb. rom.*), nr. 27, 1848, p. 107.

[3] *Alb. rom.*, nr. 53, 4 iulie 1848, p. 215.

despre tulburările cu caracter național din Lemberg, unde "polonii se legară între sine a purta numai costum național sub ce guvern vor ajunge"[4]. După izbucnirea revoluției europene în martie, ziarele românești au relatat pe larg despre evenimentele revoluționare din teritoriile poloneze. Vorbind despre " revoluțiile care fac cerc peste toată Europa"[5], Bariț înfățișează activitatea emigrației poloneze în scopul restaurării Poloniei: " Partida polonă aristocratică sub steagul lui Ciartorițchi, care până aici era greu împărăcheată cu cea democratică, își părăsi fumurile aristocratice și acum sunt gata cu toții a proclama republica polonă"[6]. În numărul următor foaia cuprinde unul din cele mai importante articole consacrate Poloniei[7]. Merită subliniat faptul că dacă în deceniul premergător revoluțiilor europene soluția revoluționară adoptată de polonezi a fost condamnată în presa românească din Transilvania[8], acum nu mai întâlnim o condamnare a ridicării poporului polonez, iar atitudinea față de noile evenimente este mai nuanțată și se înscrie pe linia unui oportunism politic. Acest articol se referă la evenimentele care au urmat după declanșarea evenimentelor insurecționale din Poznan și Galiția (martie-aprilie 1848)[9] și face un comentariu asupra teatrului politic din părțile Poloniei afirmând că: "Politicienii cred că Polonia va da prilej de un război general. Germania cu Austria și Prusia, Ungaria precum văzurăm în numărul trecut, iar mai vârtos Principatele dunărene și chiar Turcia își au soarta lor atât de strâns legată de reînvierea Poloniei încât ele nu s-ar ști folosi de împrejurările produse prin scularea Poloniei ar merita nu numai dispreț ci și mânia sorții pedepsitoare". Exemplul unei mișcări naționale puternice răspundea în chip evident necesităților politice ale societății românești din Transilvania care acum își contura poziția față de revoluția maghiară. Violența cu substrat politic și social, chiar dacă nu este aprobată, devine justificabilă în condițiile unei oprimări și represiuni dure care radicalizează mulțimile și acțiunea națională, iar "scularea Poloniei" reprezenta semnalul pentru declanșarea mișcărilor de renaștere națională a popoarelor mici care erau oprimate în această parte a Europei.

Ziarele românești prezintă foarte multe știri despre evenimentele din ducatul Poznan. Aici, în 1846, a avut loc o mișcare insurecțională care a fost înăbușită imediat iar majoritatea liderilor polonezi au fost arestați și întemnițați în închisoarea Moabit lângă Berlin fiind în așteptarea verdictului. Dar la 20 martie 1848 revoluția a triumfat la Berlin și în aceste condiții toți deținuții germani sau polonezi au fost eliberați. Presa descrie mai ales manifestările de bucurie ale germanilor care strigau:"Trăiască frații noștri poloni!"[10]. Gazeta brașoveană, urmărind cu interes evenimentele din ducatul Poznan, evidențiază în numerele următoare deteriorarea relațiilor dintre germani și polonezi datorită "sosirii emisarilor poloni de la Paris care nu vor petrece mult timp în deșert" și atitudinii regelui Prusiei care "după moda veche a absolutiștilor și-ar retrage mai toate promisiunile făcute" concluzionând că" fără vărsare de sânge anevoie va renaște Polonia"[11]. În numerele următoare se precizează că "pricina deschiderii

[4] *Gazeta de Transilvania* (mai jos *Gaz. Trans.*), nr. 5, 15 ianuarie 1848, p. 19.

[5] *Idem*, nr. 22, 15 martie 1848, p. 92.

[6] *Idem*, nr. 28, 5 aprilie 1848, p. 112.

[7] *Cauza Poloniei* în *Gaz. Trans.*, nr. 28, 8 aprilie 1848, p. 121.

[8] Ovidiu Muntean, *Imaginea Poloniei în presa românească din Transilvania până la revoluția din 1848*, în *SUBB, Historia*, 1993, nr. 1-2, p. 123-131.

[9] Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, Buc., 1987, p. 104-108.

[10] *Alb. rom.*, nr. 25, 25 martie 1848, p. 101; *Vestitorul românesc*, nr. 26, 30 martie 1848, p. 102.

[11] *Gaz. Trans.*, nr. 27, 1 aprilie 1848, p. 114.

teatrului de război a polonezilor cu prusienii este purtarea copilărească a regelui şi guvernului care mai întâi a dat voie polonezilor a se restaura iar apoi le tăie toate oraşele şi satele în care se află puţini nemţi împreunându-le cu Germania parlamentară". O paralelă cu situaţia din Transilvania după Adunarea de la Blaj (3/15 mai 1848) era evidentă pentru Bariţ, Transilvania fiind ameninţată de spectrul "uniunii" cu Ungaria, ceea ce ar fi transformat populaţia românească într-o minoritate. În finalul comentariului, prezentând pe larg luptele polonezilor cu germanii din ducatul Poznan, Bariţ va scrie referindu-se şi la situaţia încordată dintre unguri şi români din Ardeal: "Atâta putem zice, că să ferească ceriul pe toată ţara de război cetăţean!"[12]. De asemenea, într-un articol apărut în *Foaie pentru minte şi literatură* se va analiza situaţia politică a Europei insistându-se asupra dorinţei de unitate a germanilor care corelată cu izolarea Rusiei va determina "Ungaria, Slavo-Croaţia, Dacia, Polonia [...] să-şi rotunjească fiecare naţionalitatea genetică şi să se alieze între sine"[13]. După înăbuşirea insurecţiei din Poznan de către armata generalului prusac Willisen, gazeta relevă nemulţumirea polonezilor[14] şi mai ales, critică hotărârile Dietei Germaniei care a nesocotit cauza polonezilor în general refuzând o moţiune ce preciza că " împărţirea Poloniei a fost o nedreptate şi că datoria Germaniei este a se sili pentru returnarea Poloniei"[15].

Acelaşi fenomen de redeşteptare naţională s-a produs şi în Galiţia în special la Cracovia şi la Lwow – teritorii aflate sub administraţia austriacă. Într-o serie de note informative gazeta braşoveană a prezentat îndeosebi situaţia socială de aici evidenţiind faptul că "de la 1846 se făcu o lacună foarte mare între proprietari şi ţărani, iar petiţiile trimise Vienei de către polonezii din Lemberg cer ştergerea iobăgiei şi limbă naţională"[16]. O dată cu precipitarea evenimentelor din Galiţia gazeta relevă din nou contradicţia care există între ţărani şi proprietari şi care a dus ţara la o mare anarhie[17]. De asemenea ştiri numeroase despre rezistenţa armată a polonezilor a publicat şi *Albina românească* care se abţine de la comentarii asupra lor[18]. Gazeta evidenţiază simpatia francezilor pentru cauza polonezilor dar se arată şi poziţia moderată a guvernului francez publicând un discurs a lui Lamartine: "Polonia trebuie să se elibereze prin Germania. Ca ministru şi cetăţean francez eu mă opun la orice campanie pentru restabilirea Poloniei fără a lua parte hotărâtă şi Germania..."[19].

---

[12] *Gaz. Trans.*, nr. 38, 10 mai 1848, p. 159.

[13] *O repede privire peste prezentul Europei*, în *Foaie pentru minte inimă şi literatură*, nr. 13, 29 martie 1848, p. 104.

[14] "Cauza polonilor din Posen încă merge rău. O nemulţumire comună domneşte între fii acestei naţiuni disperate [...] polonul care în împrejurările de faţă, ar primi vreo dregătorie din mâna ministerului prusian ar fi trădător de libertate şi de naţie"; *Gaz. Trans.*, nr. 46, 7 iunie 1848, p. 189.

[15] "Dieta Germaniei dădu dovadă de un egoism gras prin care a pierdut simpatiile ce şi le câştigară la francezi şi la alte popoare"; *Gaz. Trans.*, nr. 63, 2 august 1848, p. 262.

[16] *Gaz. Trans.*, nr. 27, 1 aprilie 1848, p. 114.

[17] "Scenele sângeroase ce s-au întâmplat aici ne uimesc [...] De la Tarnov şi până la Lemberg, mii de coase stau îndreptate; însă nu spre a apăra pe polonii proprietari ce au venit de la Paris spre a restaura Polonia, ci a preface în pulbere pe boieri sau pe nobili. În deşert a încercat aristocraţia aşi trage poporul de partea sa prin ştergerea robotelor căci el striga – Este prea târziu!"; *Gaz. Trans.*, nr. 36, 3 mai 1848, p. 151. Vezi şi *Vestitorul românesc* nr. 37, 11 mai 1848, p. 145.

[18] *Alb. rom.*, nr. 34, 29 aprilie 1848, p. 138; *Idem* nr. 36, 6 mai 1848, p. 145; *Idem* nr. 38, 13 mai 1848, p. 153; *Idem* nr. 41, 23 mai 1848, p. 164.

[19] *Alb. rom.*, nr. 43, 30 mai 1848, p. 175.

Capitularea corpului polonez comandat de Mieroslavski a marcat practic sfârşitul insurecţiei poloneze din ducatul Poznan[20].

Revoluţia poloneză de la 1848 nu s-a putut realiza ca o mare mişcare naţională mai ales că insurgenţii din Varşovia datorită măsurilor drastice luate de autorităţile ruse, nu au putut întreprinde nici o acţiune[21]. Totuşi se poate vorbi de o revoluţie poloneză în 1848 prin mişcările insurecţionale de la Poznan şi din Galiţia, ca şi prin aportul militar acordat revoluţiilor maghiară, cehă şi italiană. De asemenea vasta acţiune diplomatică şi de propagandă a emigraţiei poloneze în vederea unei revoluţii generale a popoarelor lipsite de independenţă a contribuit la dezvoltarea spiritului revoluţionar pe continent. Cauza înfrângerii revoluţiei poloneze este văzută de gazeta braşoveană ca fiind tocmai faptul că nu s-a putut realiza ca o mişcare de amploare care să cuprindă toate teritoriile poloneze aflate sub stăpânire străină: "polonezii cu nesocotita lor purtare în Posen stricară foarte mult cauzei popoarelor apăsate. Ei trebuiau sau să aştepte toţi sau să se scoale deodată toţi"[22].

Declanşarea revoluţiei în Ţara Românească va avea un puternic efect asupra dezvoltării presei aici cât şi la românii din Transilvania, Ungaria şi Bucovina. În Ţara Românească au apărut astfel, ca urmare a desfiinţării cenzurii, la Bucureşti: *Pruncul român*, *Reforma*, *Poporul suveran*, *Constituţionalul*, *Amicul comercianţilor*, iar la Craiova *Naţionalul*. În Transilvania pe lângă faptul că vechile periodice de la Braşov şi-au accentuat caracterul combativ şi au îmbrăţişat cauza revoluţionară a românilor de pretutindeni, *Organul luminării* de la Blaj pentru a-şi preciza mai ferm semnificaţia îşi va schimba la 12 mai 1848 titlul în *Organul naţional*. Redactorul său, Timotei Cipariu făcea să apară la aceeaşi dată şi o publicaţie nouă dedicată ţărănimii – *Învăţătorul poporului*. Nevoia unei prese revoluţionare în limba naţională a fost simţită concomitent şi de către românii din regiunile încadrate din punct de vedere administrativ regatului Ungariei, care prin Sigismund Pop au înfiinţat la Pesta periodicele *Amicul poporului* şi *Democraţia* (1849). Aceeaşi trebuinţă a determinat şi pe fraţii Hurmuzaki să întemeieze revista *Bucovina* care, la un moment dat, avea să adune în jurul ei colaboratori din toate ţările româneşti. În sfârşit, în martie 1849, Cezar Bolliac, a determinat apariţia la Braşov a unei publicaţii cu caracter special intitulată *Espatriatul*, care va urmări împăcarea dintre revoluţionarii români şi maghiari. Având ca punct de plecare revoluţia, era firesc ca toate noile publicaţii apărute sub imperiul ei să urmărească să-şi precizeze atitudinea faţă de aceasta, faţa de programul ei exprimat prin Proclamaţia de la Islaz din 9 iunie, faţă de activitatea guvernului provizoriu şi faţă de tot ce urma să se realizeze sub semnul revoluţiei. Întâiul periodic revoluţionar român care, în primele zile apărând de trei ori pe săptămână, va fi singurul purtător de cuvânt al noii situaţii a fost *Pruncul român*, creaţie a lui C. A. Rosetti şi E. Winterhalder. Ziarul reprezenta curentul de gândire şi acţiune al liberalilor radicali, preocupaţi de realizarea integrală şi imediată a programului revoluţionar. Revoluţia, deşi considerată ca o operă a tuturor, simţea

[20] Ştiri despre această capitulare în *Vestitorul românesc* nr. 39, 18 mai 1848, p. 155, care considera că ea s-ar fi produs ca urmare a pericolului ca insurgenţii polonezi să fie respinşi de către prusieni pe teritoriul Rusiei.

[21] "Guvernul muscălesc se laudă că nu se teme de nici o răscoală în Polonia. În Varşovia Paschievici a spus că la prima încercare va preface oraşul în cenuşă. "; *Gaz. Trans.*, 13 mai 1848, p. 163.

[22] Vezi articolul *Pericolul este foarte mare* în *Gaz. Trans.*, nr. 46, 7 iunie 1848, p. 189.

totuşi nevoia unui organism de apărare ridicat din rândurile ei. Primul număr din *Pruncul român* cuprindea apelul către cetăţeni de a se înscrie în garda naţională spre "păstrarea liniştei şi a bunei rânduieli", iar în numerele următoare se arăta că gărzile naţionale sunt necesare şi la sate, unde urmau să se înfiinţeze în curând. În lipsa armelor de foc ţăranii erau îndemnaţi de C. A. Rosetti, care avea în vedere exemplul răscoalei poloneze din Galiţia, să-şi facă lănci din coase, să-şi procure topoare, ciocane, sape care se puteau transforma în arme[23]. Lupta polonezilor din 1846, răscoala ţăranilor din Galiţia şi insurecţia de la Cracovia au produs o puternică impresie intelectualilor din Moldova. Mihail Kogălniceanu, argumentând la 1848 necesitatea unei reforme agrare, împroprietărirea ţăranilor şi desfiinţarea iobăgiei, arăta stăpânilor de moşii că "de datoria dar şi de interesul acestora este bine ca să se depărteze primejdia, ca nu din excesul numai al răului să iasă binele, iar întâmplările din Galiţia să le slujească de o cumplită şi mântuitoare pildă"[24]. De asemenea, Ion Ionescu de la Brad, chemat în Ţara Românească de guvernul revoluţionar, într-un articol din *Poporul suveran,* condamnând atitudinea boierilor munteni faţă de chestiunea ţărănească le cerea acestora să accepte împroprietărirea "prevenind prin aceasta o teribilă răzbunare poate şi mai teribilă decât cea din Galiţia"[25].

Exemplul Poloniei răsculate a fost folosit în cursul evenimentelor de la 1848, argumentul polonez servind periodicelor revoluţiei în scopul susţinerii luptei pentru punerea în aplicare a prevederilor constituţiei revoluţionare şi îndeosebi a dispoziţiile referitoare la emanciparea şi împroprietărirea clăcaşilor. Tot aici se evocau şi legăturile care au existat la Paris între studenţii români şi polonezi, care la Collège de France, veneau să asculte apologia libertăţii naţionale şi predicaţia misticismului revoluţionar. "Săltarăm pe băncile noastre când dumneavoastră şi strălucitu-ţi amic sfâşiaţi în faţa noastră giulgiul ce înfăţişa pe eroica Polonie şi ne-aţi arătat-o plină de viaţă şi de putere, gata a reveni curând pe pământul celor vii, înfrumuseţată prin suferinţele ce o făcură să îndure"- arăta Dumitru Brătianu în cursul manifestaţiei făcută de românii de la Paris lui Edgar Quinet[26]. Credinţa studenţilor români era că prelegerile lui Jules Michelet şi A. Mickiewicz "au sădit în inimile tinerilor români sentimentul libertăţii şi au contribuit mult la renaşterea Europei întregi".

La înapoierea în ţară în martie 1848, N. Bălcescu şi A. G. Golescu s-au întâlnit la Hanovra cu principele Adam Czartoryski, unde au discutat noile perspective ale combinării mişcărilor română şi polonă. Cei doi emisari români au arătat că în Principate mişcarea era sigură şi pe punctul de a izbucni, dar impedimentul îl constituia lipsa de arme şi de ofiţeri superiori. Czartoryski a promis ofiţeri, deşi aceştia erau solicitaţi şi pentru alte nevoi. In privinţa armelor pentru Principate, principele polonez informa că a scris lui Lamartine să furnizeze românilor 20000 de puşti care urmau a fi plătite după izbucnirea revoluţiei. N. Bălcescu şi A. G. Golescu mai aflau că principele făcuse o serie de angajamente cu Poarta spre a nu împiedica desfăşurarea revoluţiei în Principate. Prezentând o asemenea acţiune, alături de cea polonă, drept o

---

[23] "Orice lucru se poate transforma în armă; fiecare ţăran îşi are coasa sa şi coasa pusă dreaptă şi legată bine întruchipeşte o lance, o armă formidabilă care slujeşte de minune cum s-a văzut aceasta în Polonia"; *Pruncul român*, nr. 3, 19 iunie 1848, p. 9.

[24] M. Kogălniceanu, *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*, Iaşi, 1883, p. 29.

[25] Ion Ionescu de la Brad, *Proprietatea muncii şi a pământului e sfântă* în *Poporul suveran*, nr. 16, 6 august 1848.

[26] *Cele dintâi semne de viaţă ale renaşterii României* în *Poporul suveran*, nr. 19, 27 iulie 1848, p. 78.

manifestare antițaristă, turcii promiseseră lui Czartoryski că nu-i va arăta ostilitate[27]. Principele polonez şi-a respectat cuvântul trimițându-l de la Paris pe consilierul militar Zablocki. Acesta a sosit la Bucureşti în iulie 1848 cu o scrisoare a principelui Czartoryski către N. Bălcescu, căruia i-a cerut să fie încadrat în armata română cu gradul de colonel. Marele nostru revoluționar l-a prezentat Guvernului Provizoriu, iar doleanța lui Zablocki i-a fost satisfăcută prin Decretul nr. 302 din 19/31 iulie 1848 publicat în *Monitorul oficial*[28]. Reprezentanții polonezilor din Moldova, din Galiția, ca şi experții militari au părăsit Bucureştiul în 13 septembrie 1848, când s-au retras şi ultimii revoluționari români pe care ziarul blăjean *Învățătorul poporului* îi arăta ca fiind "scăpați la Sibiu"[29].

După intervenția armatelor țariste şi otomane în Moldova şi Țara Românească, centrul de greutate al colaborării româno-polone se deplasează în Transilvania, unde revoluția s-a desfăşurat pe perioadă mult mai îndelungată şi a avut pe lângă caracterul social şi un puternic caracter național. În toamna anului 1848, după ruptura dintre Austria şi Ungaria, guvernul maghiar l-a numit pe generalul polonez Henryk Dembinski comandant suprem al armatei şi a înființat legiunea polonă sub comanda lui Iosif Wisocki avansat şi el la gradul de general. In schimb, alți polonezi în frunte cu Iosif Bem, care se opusese organizării unei legiuni poloneze au fost trimişi pe teatrul de operații din Transilvania. Intrarea a numeroşi români în armata condusă de generalul polonez Bem l-a făcut pe acesta să persevereze pe drumul înțelegerii româno-ungare. George Bariț indica că numărul românilor din armata lui Bem era de 3000[30] deşi nu puțini erau "cu de-a sila luați" aşa cum arată în gazeta sa[31]. S-a observat îndreptățit că generalul polonez proclama înfrățirea naționalităților[32] dar el era nevoit să recurgă la recrutări şi rechiziții iar trupele sale se dedau la excese. Gazeta braşoveană relata despre incendierile din localitățile bănățene unde locuitorii au refuzat rechiziționarea vitelor[33], în timp ce românii de aici priveau cu răceală victoriile lui Bem care erau considerate ca victorii ale ungurilor. Redactorul gazetei braşovene recunoaşte marele rol împăciuitor a lui Bem, opoziția sa în fața represiunilor, bunăvoința sa față de români, dar adaugă el "românii nu mai dădeau crezare proclamațiilor sale considerându-l şi pe el ungur şi chiar dacă ar fi ştiut că era polonez tot aşa de puțin l-ar fi crezut"[34] din motivele arătate. De asemenea, *Bucovina,* revista fraților Hurmuzaki ce a apărut la Cernăuți, descrie panica ce a cuprins nobilimea şi oficialitățile la vestea intrării corpului de insurgenți maghiari condus de Bem în Bucovina. Gazeta trece în revistă principalele evenimente din Bucovina între 5 ianuarie şi 11 februarie 1849 arătând că sistarea ei în acest interval a fost cauzată de armata lui Bem[35]. Față de problema agrară, revista a împărtăşit punctul de vedere a lui Mihail Kogălniceanu din *Dorințele partidei naționale* elaborate la Cernăuți, din care a

[27] Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, Buc., 1992, p. 58-59.

[28] *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, Buc., 1902, p. 595.

[29] "Câțiva dintre mădularii guvernului românesc se află scăpați la Sibiu, anume D. Eliade, Chr. Telu şi Magher supremul comandant al oştilor încă sosi deoarece nu a putut războ într-o țară luată în dinți nu numai de turci ci şi de muscali. Cât rău. "; *Învățătorul poporului*, 3 octombrie 1848.

[30] G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 396.

[31] *Gaz. Trans.*, nr. 8, 31 ianuarie 1849, p. 29.

[32] I. D. Suciu, *Revoluția din 1848-1849 în Banat*, Buc., 1968, p. 221.

[33] *Gaz. Trans.*, nr. 8, 31 ianuarie 1849, p. 29.

[34] G. Bariț, , *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 492-493.

[35] *O ochire retrospectivă* în *Bucovina*, nr. 1, 14 februarie 1849, p. 1.

reprodus fragmentul referitor la desfiinţarea şerbiei şi împroprietărirea ţăranilor[36]. Într-un *Supliment* se arată că boierii aristocraţi nu au învăţat nimic din evenimentele de la 1846 din Galiţia deoarece "tot se mai ţin încă de înfiorătoarea opoziţie către popor şi către clasele inferioare, la ei domneşte încă vânatul după dregătorii şi demnităţi, care vreau să le tragă toate spre folosul său". "Drepturile, privilegiile şi preferinţele nobilimii moldovene sunt tot aceleaşi ca odinioară în Polonia" va opina ziarul bucovinean, considerând că boierii "trebuie să întrebuinţeze spre folosul şi nu spre stârpirea patriei libertăţile lor"[37]. În fruntea programului revendicativ al revistei figura autonomia provinciei şi în acest sens se reproduce articolul "Călcare de dreptul popoarelor" apărut în *Gazeta de Transilvania* şi care este un protest împotriva integrării Bucovinei cu "Austria polonă": "Bucovina care e o ţară ruptă din Moldova, care n-a fost niciodată parte constitutivă şi integratoare a Galiţiei acum se preface în ţară polonă [...], aceasta înseamnă vătămarea dreptului ce-l are oricare popor de a-şi desfăşura naţionalitatea şi a-şi cultiva limba sa"[38].

La începutul lunii martie 1849 în urma ocupării Braşovului şi a Sibiului de către trupele conduse de Bem foile lui Bariţ şi-au încetat în mod brusc apariţia, iar redactorii lor fiind siliţi să se refugieze peste Carpaţi. De aici, Bariţ arestat, va ajunge apoi la închisoarea de la Cernăuţi[39]. La 25 martie 1849, Braşovul avea să vadă apariţia unei noi publicaţii româneşti care sub titlul *Espatriatul* urma să se arate preocupată de scopuri opuse celor susţinute în foile dispărute. Apariţia acestei publicaţii s-a datorat lui Cezar Bolliac, poetul şi revoluţionarul de la Bucureşti, care ca şi Bălcescu, dar cu mai puţină sensibilitate şi perspicacitate naţională decât acesta, era adept a unei înţelegeri cu revoluţionarii maghiari. În concepţia lui Bolliac, noul ziar trebuia să fie o punte între cele două poziţii antagoniste, speranţa sa bazându-se pe energia şi spiritul democratic al generalului polonez Bem. Acesta într-o "Proclamaţie către locuitorii Transilvaniei" făcuse apel la "maghiari, saşi şi români", fără a aduce însă nici o precizare de natură practică, pentru a se înţelege între ei şi a alunga "toată ura naţională". Numele lui Bem, pe care Bolliac îl numeşte "arhanghel al libertăţii", este portdrapelul convingerilor exprimate în cele 12 numere ale *Espatriatului*. Pe plan european, ziarul înfierează alianţa puterilor contrarevoluţionare împotriva popoarelor[40] şi cheamă popoarele slave să se alăture luptei susţinute de către maghiari împotriva austriecilor "campionii tiraniei europene"[41]. Bolliac insistă asupra caracterului european a revoluţiei arătând în coloanele ziarului său că "armia maghiară devine astăzi o nouă cruciadă contra barbariei şi Ungaria, locul unde luptă Monarhia cu Democraţia" precizând că" în această cruciadă vine polonul, românul, italianul, croatul, dalmatul"[42]. Ziarul a urmărit totodată frământările din Moldova şi Ţara Românească luând atitudine împotriva orientării antirevoluţionare a *Albinei* lui Asachi care calomniase revoluţia din Ţara Românească[43].

---

[36] *Idem*, 1849, p. 265-266

[37] *Idem*, nr. 31, 23 septembrie 1849, p. 171-173.

[38] *Gaz. Trans.*, nr. 101, 22 decembrie 1848.

[39] V. Netea, *Gheorghe Bariţiu, viaţa şi activitatea sa*, Buc., 1966, p. 223-226.

[40] "Dinastiile îşi dau mâna din toate părţile spre a-şi propti tronurile ce se surpă şi toată speranţa ce le-a mai rămas este neînţelegerea şi învrăjbirea popoarelor"; *Espatriatul*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.

[41] *Idem*, nr. 8, 6 mai 1849, p. 29.

[42] *Idem*, nr. 5, 15 aprilie 1849, p. 17.

[43] "Ruşine, om de litere şi către apusul vieţii, să pângăreşti coloanele unei foi cu asemenea recriminări, unei foi căreia i-ai dat numele de Românească şi de Albină"; *Espatriatul*, nr. 2-3, 29 martie-1 aprilie 1849.

Apărută în toată această perioadă, *Albina românească* cuprinde în coloanele sale numeroase informații despre luptele dintre trupele austriece și insurgenții maghiari comandați de Bem. Publicând numele generalilor care-i comandă pe insurgenți arăta că "aici se reprezentează cauza nu numai a Ungariei ci mai ales a Poloniei"[44]. Făcându-se ecoul reacțiunii țariste, *Albina românească* cerea în mai 1849 scoaterea emigrației poloneze de sub protecția dreptului public european: "un eveniment de care toți trebuie să se mire este împărtășirea elementului revoluționar polon de toate neorânduielile, de toate războaiele civile din Europa. Peste tot unde se vede deschizându-se o rană sigur se vede aruncându-se acolo acel element ca o miasmă inflamatorie. El este în luptă cu toată starea socială a Europei [...]. Dacă de la început s-ar fi întrebuințat extrădarea fugarilor Europa s-ar fi scutit de mult sânge și lacrimi"[45]. Arătând în continuare că încercarea revoluționară din Galiția în 1846 n-a fost decât un prolog articolul comentează amestecul polonilor în tulburările din Germania, Austria, Italia și Ungaria[46]. În coloanele publicației se inserează știri privind soarta polonezilor după sfârșitul revoluției ungare evidențiind predarea generalilor Bem și Dembinski la turci[47]. Dacă Gheorghe Asachi nu a avut întotdeauna o atitudine binevoitoare față de insurgenții polonezi în coloanele publicației sale, nu același lucru se poate spune despre cultura poloneză. Pentru el, poetul care i-a prilejuit una din cele mai puternice și interesante vibrații rămâne însă Adam Mickiewicz. Asachi i-a urmărit creația și activitatea politică despre care a scris în paginile publicației sale. În 1848 când Mickiewicz înființează legiunea polonă în Italia gazeta ieșeană scria: "La Roma a sosit faimosul polon A. Mickiewicz; acest poet pentru scrierile sale mai înainte de revoluția din 1830 era deștărat și preda în Paris filologia slavă apoi după ordinul guvernului, ca și Quinet și Michelet, încetă predarea până la prefacerea politică a Franței. Acum, formând o legiune polonă trece pe la Roma, în Italia de sus"[48]. Mai târziu, la vestea morții genialului poet, *Gazeta de Moldavia* prin condeiul lui Asachi îi consacra un emoționant articol[49].

Presa pașoptistă privită în totalitatea ei oferă o largă informație asupra revoluției poloneze, asupra etapelor pe care aceasta le-a străbătut și asupra ideilor susținute de revoluționarii polonezi. Într-o corespondență din mai 1848, în *Gazeta de Transilvania*, menționându-se zvonuri despre o iminentă ocupație țaristă se sublinia: "Dacă Rusia vrea ca toți românii din toate unghiurile să se răscoale și să alerge la arme, dacă ea a vrea a libera Polonia, să calce în principate cu oștiri. Românimea nu se mai sperie de nimeni și de nimic"[50]. Apărarea existenței politice a Principatelor era astfel considerată din perspectiva întregii comunități românești, iar Țările Române și Polonia solidare în lupta împotriva inamicului comun Rusia țaristă.

Revoluția română de la 1848 nu s-a putut sprijini pe cea poloneză care a eșuat, iar aceasta din urmă nu s-a putut sprijini pe cea română care a fost prea curând

[44] *Alb. rom.*, nr. 35, 5 mai 1849, p. 143.

[45] *Idem*, nr. 36, 8 mai 1849, p. 147.

[46] "Azi naționalitatea ungară se vede reprezentată mai cu seamă pe câmpul bătăliei de către cete de aventurieri care sunt întradevăr poloni de neam. 15000 de poloni formează miezul armatei insurecționale a Ungariei, mai toți ofițerii înalți sunt poloni"; *Alb. rom.*, nr. 36, 8 mai 1849, p. 148

[47] *Alb. rom.*, nr. 98, 11 decembrie 1849, p. 416; *Idem*, nr. 100, 18 decembrie 1849, p. 422; *Idem*, nr. 81, 13 octombrie 1849, p. 378.

[48] *Alb. rom*, nr. 37, 9 mai 1848, p. 149.

[49] *Gazeta de Moldavia*, nr. 7, 1856, p. 25.

[50] *Gaz. Trans.*, nr. 44, 31 mai 1848, p. 184.

înăbuşită[51]. Dar anii 1848-1849 au deschis o nouă etapă în istoria relaţiilor româno-polone. Polonezii s-au convins practic de însemnătatea alianţei cu românii, de posibilitatea conlucrării cu ei şi a folosirii teritoriului lor. Cu excepţia ziarului *Albina românească*, presa paşoptistă, privită în ansamblul ei, a încercat să difuzeze bogata experienţă a mişcării naţionale poloneze. Baza creată raporturilor româno-polone în 1848-1849 a fost susţinută şi în presa românească care a apărut în exil. Ziarul *Junimea română*, apărut la Paris, va scrie referindu-se la scopurile românilor: "Din dreptul de apărare se naşte principiul solidarităţii între popoarele care au aceeaşi soartă. Astfel, românii, carii suntem apăsaţi [...] de ruşi şi turci în Moldavia şi Ţara Românească, de austrieci în Bucovina, Transilvania şi Banat, suntem solidari cu polonii, ungurii şi italienii care suferă ca şi noi tirania ruso-austriacă"[52].

OVIDIU MUNTEAN

LA POLOGNE ET LES RÉVOLUTIONAIRES POLONAIS DANS LA PRESSE ROUMAINE DES ANNÉES 1848-1849

(Résumé)

L'étude traite la manière dans laquelle l'insurrection polonaise de Poznan et de Galicie trouva des échos dans la presse roumaine de l'an 1848. En Transylvanie, c'est surtout la "Gazeta de Transilvania", par la voix de son rédacteur George Barit, qui a informé amplement ses lecteurs sur ce sujet; on affirmait déjà que le soulevèment de la Pologne representait le tocsin pour l'essor des mouvements nationaux de tous les peuples sud-est européenes. Dans les Principautés de Moldavie et de Valachie, plusieurs publicistes s'y préocuperont (C. A. Rosetti, Ion Ionescu de la Brad, Mihail Kogălniceanu); ils mettaient en rèlief surtout les questions sociales des mouvements polonaises, afin de promouvoir l'émancipation et la mise en propriété des paysans roumains conformément au programme révolutionnaire de 1848.

Il en est question aussi du journal "Espatriatul", paru à Braşov en 1849, où fut publié l'éloge du révolutionnaire polonais Iosif Bem, à ce moment-là le chef de l'armée révolutionnaire hongroise en Transylvanie. Certains émigrants politiques roumains, notamment Cezar Bolliac, espéraient trouver en lui un médiateur dans le conflit qui opposaient les Roumains et les Hongrois de la province au printemps de l'année 1849.

[51] Petre P. Panaitescu, *Revoluţia română de la 1848 şi alianţa polonă* în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 72.

[52] *Junimea română*, nr. 1, mai 1851, Paris.

EVREI ALĂTURI DE ROMÂNI ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA*

Societatea ardeleană în preajma revoluției de la 1848 nu era o societate a toleranței în înțelesul de azi al cuvântului. Cei de altă naționalitate decât cea dominantă erau priviți cu mult dispreț și aroganță. Câteva epitete edificatoare pentru naționalitățile nemaghiare sunt menționate de către George Barițiu, contemporan al epocii, chiar în *Părți alese din istoria Transilvaniei*: astfel, germanul era numit "porc de câine", românul "tâlhar", evreul "mizerabil" și așa mai departe, aprecieri deloc măgulitoare, dar pe care le puteai auzi "foarte des chiar în cercurile cultivate ale societății maghiare"[1].

Din situația lor inferioară în societatea ardeleană, evreii și românii își poartă o oarecare simpatie și între ei se va stabili o oarecare solidaritate, la nivelul mulțimilor desigur, doarece o parte a elitei evreiești și românești face eforturi susținute de a se integra, adică de a se maghiariza. Pentru aceste atitudini avem (și mai putem găsi) suficiente exemple.

La cele două niveluri, evreii vor merge o parte cu revoluția română și o altă parte cu autoritățile. Trebuie subliniat însă de la bun început, că educația făcută românilor de gazetele lui George Barițiu încă înainte de izbucnirea revoluției era pentru îngăduință, simpatie și umanism față de evrei. Astfel, în 1840, în *Ovreii din Damasc* George Barițiu condamna persecuțiile la care pașa din Damasc i-a supus pe evreii din acel oraș, pledând pentru umanitarism și toleranță religioasă[2].

Numărul evreilor din Transilvania nu era foarte mare în preajma revoluției, astfel, acesta este apreciat a fi fost în jurul a 7000 de persoane[3]. Dacă adăugăm la aceștia și pe cei din Partium și Banat numărul lor poate crește sensibil. Mai amănunțit putem urmări răspândirea lor dacă facem apel la cifrele privind pe evrei și repartizarea lor în teritoriu în prefectura Câmpiei, al cărei prefect era Alexandru Bătrâneanu. Prefectura avea 91.158 locuitori, dintre care 80,2% români, 18,1% maghiari și 1,7% evrei și armeni. Evrei 483 suflete. Împărțiți pe sate, numărul lor variază între 1-3-4-8-12-14 și 27[4].

Un număr neprecizat dintre evreii din Transilvania, în speranța unei integrări mai rapide și mai eficiente trec la alte religii. Probabil este vorba de un număr semnificativ din moment ce *Organul luminării*[5] înregistrează o parte dintre ei printre "popoarele de lege grecească". Deci, alături de români apar și "izraeliții botezați". Avem un astfel de exemplu, asupra căruia vom reveni mai târziu, pe Iosif Grecu din Ighișul Vechi, care în ciuda convertirii sale, va fi tratat de autorități tot ca evreu.

---

* O variantă a acestui studiu a apărut în limba engleză, fără anexă, în *Studia Judaica*, V, 1996, p. 168-175, sub titlul *Jews and Jewish Question in the Revolution of 1848 in Transylvania.*

[1] George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1890, p. 65.

[2] *Gazeta de Transilvania*, III, 1840, p. 72.

[3] Ladislau Gyémánt, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în prima jumătate a secolului XIX*, în *Crisia*, XXI, 1991, p. 135.

[4] I. Chindriș, *Începuturile Prefecturii Câmpiei la 1848*, în *AIIACN*. XXVIII, 1987-1988, p. 47-50.

[5] *Organul luminării*, nr. LXIX din 21 aprilie 1848, p. 392.

În seismul produs de impactul cu revoluția, societatea ardeleană şi comunitățile evreieşti reacționează diferit în unele cazuri, asemănător în altele. Ca şi pentru români, şi pentru evrei izbucnirea revoluției a constituit o speranță de mai bine. După cum afirmă evreii din Oradea la 10 mai 1848, pretutindeni s-a dovedit că: "evreii sunt deja apți pentru libertate"[6].

La Cluj însă, după spusele grofului Teleki Imre (în 4 aprilie 1848), "studenții s-au manifestat amenințător şi au început să-i şicaneze pe evrei"[7]. Studenții români nu participă la aceste ostilități. Ei au problemele lor, colindă țara şi elaborează punctele programului propriei revoluții.

Evreii, asemeni românilor, caută şi ei să facă un pas înainte pe drumul devenirii lor istorice. Românii fac eforturi pentru a-şi întocmi propriul lor program revoluționar şi a se înțelege asupra lui într-o mare Adunare națională, iar evreii solicită autorităților aprobarea ținerii unui sinod, pentru a-şi reforma şi moderniza confesiunea, în pas cu transformările înnoitoare. Ca şi confesiunile creştine, se subliniază în cererea adresată ministrului cultelor şi instrucțiunii publice al Ungariei, şi ei doresc să adopte reformele cerute de "spiritul vremii", vor să efectueze schimbări, mai ales să stârpească abuzurile. Sentimentul evreilor era clar expus: numai noi, "cei de religie izraelită" suntem neglijați. "Numai nouă nu ni se acordă nici o şansă de a ne satisface dorințele nutrite de multă vreme" [...] "Acum când toate păcatele vechiului regim apasă cu duiumul asupra capetelor noastre, când răutatea şi ura manifestate de oamenii trecutului țintesc spre inimile noastre, nutrim dulcea speranță" că ni se va oferi posibilitatea de a extirpa buruienile "insesizabile în vremurile întunecoase, care au năpădit grădina frumos mirositoare a mozaismului; că vom izbuti să tăiem crengile de prisos şi dăunătoare de pe copacul viu al religiei noastre, că vom avea posibilitatea să smulgem conducerea comunităților din mâinile autocrației pentru a le încredința patriotismului înflăcărat. " Evident, în sens maghiar; cererea este semnată de 15 personalități evreieşti ale Oradiei, dintre care doi doctori, un notar şi un orator.

Este semnificativ, că aceşti oameni distinşi, alături de coreligionarii lor, câteva luni mai târziu, vor fi tratați cu o duritate strigătoare la cer, atunci când Oradea va trebui să dea un contingent de ostaşi pentru armata Ungariei. Astfel, în adunarea comitatului din 8 iulie 1848 de la Oradea, Kurányi György, a propus trimiterea pe front în primul rând a evreilor, iar dacă numărul lor ar fi fost neîndestulător, atunci să fie trimişi şi cetățenii tineri necăsătoriți[8].

Poate din nici un alt document nu se desprinde mai bine atitudinea lipsită de toleranță, agresivă, a enoriaşilor romano-catolici din episcopia Cenadului împotriva evreilor, ca şi din circulara episcopului Lonovics József din Timişoara (20 mai 1848), adresată protopopilor, în care episcopul se simte obligat să ceară acestora a ordona preoților să combată acțiunile antisemite care s-au manifestat printre enoriaşii săi, căci, după cum se exprimă înalta față bisericească, în actul emis: "Ura ce a răbufnit în mai multe locuri față de evrei, este în flagrantă contradicție cu iubirea față de semenii noştri, pe care Mântuitorul tuturor a impus-o ca o obligație". Preoții vor trebui să se străduiască a-i determina pe enoriaşi la "toleranță şi îngăduință față de evrei, printr-o instruire şi lămurire adecvată"[9].

---

[6] *Documente 1848*, III, Bucureşti, 1982, p. 118. Doc. 262.

[7] *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, I, Bucureşti, 1977, p. 289. Doc. 185. Satulung, 4 aprilie 1848.

[8] *Istoria oraşului Oradea*, Oradea, 1995, p. 203.

[9] *Documente 1848*, IV, Bucureşti, 1988, p. 266. Doc. 134. Timişoara, 20 mai 1848.

Episcopii români n-au dat asemenea circulare, deoarece nu a fost nevoie; însă Comitetul Național Român, atunci când au început confruntările, va aminti totuși românilor într-o proclamație (din 21 octombrie 1848) al cărei prim punct statua cu claritate: "1. Să nu îndrăznească nimeni a se atinge nici de persoana, nici de averea altuia, fie acela de ce neam va fi, român, ungur, ovreu etc. pentru că toți oamenii au dreptul deopotrivă la viață și la averea lor..."[10].

În părțile Timișoarei ar trebui să menționăm, că autoritățile încercau să-și întărească pozițiile, cum a făcut de exemplu primarul din Timișoara care voia (după cum spune documentul) "să-și asigure viitorul prin acțiuni antisemite furibunde"[11]. Notăm că primarul și procurorul suprem se purtau în oraș ca niște zbiri.

În opoziție cu acești troglodiți, în comitatul Crasna, un funcționar înțelept, Kaboz József permite ca în adunarea comitatului să fie numit și un reprezentant al confesiunii mozaice. Mulțumirile sunt fierbinți, poate chiar exagerate și comitatul este considerat "adevăratul salvator al tuturor coreligionarilor de ritul nostru din întraga țară", asigurând cu solemnitate că inimile lor "bat fierbinte pentru dragostea de patrie"[12]. Și într-adevăr, sunt multe exemple în care dregătorii evrei sau de origine evreiască, au susținut cu ataşament statul ungar, așa cum au făcut-o de exemplu judele nobiliar evreu Bisztray József care a denunțat pe Vasile Fodor fiul preotului Ioan Fodor din Bistra care a și fost arestat ca revoluționar. Vecinul său Alexandru Bisztray, român, drept represalii, îl avertizează la 3 iunie 1848 să-și demoleze casa sau să se mute, deoarece el intenționează să-și incendieze propria casă[13].

Este însă adevărat, că tot atât de ataşați, de data aceasta față de români, erau și evreii precum și evreii botezați care trăiau în mijlocul lor și care deveniseră cum se spunea pe atunci "oamenii satului" ce aveau, la rândul lor, cuvinte alese de recunoștință pentru români. Unul dintre aceștia, "emancipat" deja, scria mai târziu: "ca israelit și ca om de omenie nu pot să mă țin de altă națiune decât de cea română, pentru că locuiesc între români, de pre dânșii m-am învățat, cunoștinței limbei lor am de a mulțămi tot ce am; noi nicăieri nu putem forma o naționalitate separată, așa dară trebuie să ne aclimatizăm conlocuitorilor noștri și să ținem, cum se zice, cu satul"[14]. Revenind asupra situației evreilor la 1848, redactorul *Federațiunii*, Alexandru Roman, după două decenii de la revoluție, va scrie o caldă pledoarie pentru egalitatea evreilor cu ceilalți cetățeni ai Ungariei[15].

Una dintre marile probleme ale evreilor la 1848, adică aceea a stabilirii lor în orașe, va ajunge să fie discutată în dieta de la Cluj în 12 iunie 1848, în urma plângerii lui Hirsch Jákob și Hirsch Allenberg. Ei cer anularea unei hotărâri cu privire la alungarea lor din Cluj și permiterea restabilirii lor în oraș, cu atât mai mult, cu cât ei "nu și-au câștigat pâinea prin fierberea de rachiu". Era însă și o cerere colectivă a izraeliților care locuiau în Cluj, ca urmare a hotărârii din 12 aprilie 1848 a Consiliului municipal, potrivit căreia, evreii stabiliți aici în anul 1837 și înainte, trebuie să

---

[10] Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară, schița tomului III*, Sibiu, 1943. (Publicată cu o întroducere și cu note de Șt. Pascu), p. 77.

[11] *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, IV, București, 1988, p. 125. Doc. 49. Pesta, 16 mai 1848.

[12] *Ibidem*, VI, București, 1996, p. 293-295. Doc. 145. Carei, 9 iunie 1848.

[13] *Original*, Arh. St. Budapesta, Fond G. P. nr. 9012/1848. Foto 29. 841-29. 843.

[14] *Federațiunea*, I, nr. 4 din 8/20 ian. 1868, p. 14. Din părțile Beiușului.

[15] *Ibidem*, nr. 7, 8 și 10 din 19/31 ian. 1868, p. 37-38 [33-34].

părăsească oraşul până în ziua de Sfântul Gheorghe a anului următor şi să înceteze imediat fabricarea rachiului. Ei erau gata, se mai spune, a-şi câştiga în mod cinstit existenţa, învăţând şi exercitând diverse meserii, comerţ, arendăşie, afaceri imobiliare şi agricultură, dar până atunci, să le fie totuşi îngăduit a se ocupa cu fierberea ţuicii care "era unica sursă de câştig pentru mai mulţi dintre ei"[16].

Cu toate încercările de a fi înlăturaţi din oraşe sau chiar din ţară, numărul lor sporeşte în vara anului 1848 cel puţin cu 200 de familii care au imigrat în zona Braşovului, din Ţara Românească, mânate ca şi multe alte familii nobile româneşti, de teama răscoalelor, dar mai ales de frica de ciumă care bântuia violent peste munţi[17].

Revenind la ceea ce am vrea să fie "studiul nostru de caz", adică la evreul sau evreul botezat, Iosif Grecu din Ighişul Vechi, tipul de evreu "om al satului", constatăm că acesta a luat parte la Adunarea de la Blaj din 3-15 Mai 1848. Sosind acasă, el se identifică desăvârşit cu aspiraţiile consătenilor săi români, expunându-şi liber părerile, ceea ce îi atrage imediat represaliile autorităţilor[18].

Să vedem ce anume l-a impresionat pe Grecu la adunare. Cu ce idei vine el de acolo: de acum înainte, afirmă el, la Blaj s-a hotărât ca scrisul unguresc să nu mai fie folosit. Acesta să servească "numai - cu iertare să fie spus - se scuză denunţătorul Szaboszlai B. Lajos (judele nobiliar) - la ştersul curului". Se pare că a făcut şi o declaraţie foarte războinică în spiritul respingerii uniunii forţate a Transilvaniei la Ungaria. Iată cum i s-a adresat unei femei care a venit să cumpere rachiu de la el: "Auzi tu femeie, du-te la preot, la domnul Rákosi, şi spune-i să nu vorbească despre mine, fiindcă dacă declară ceva, îl aduc în faţa bătrânilor; ţie îţi spun însă şi tu să-i comunici preotului, că voi ungurii să ne ascultaţi pe noi, pe români, dacă nu o aşa bătaie va fi aici între români şi unguri încât va curge pârâu de sânge". Evreul, insinuează judele nobiliar, s-a purtat în aşa fel încât "am fost nevoit să folosesc mijloace mai dure pentru a-l aduce la bunăcuviinţă (cunoscând psihologia autorităţilor feudale de la 1848 este clar că i-a aplicat cel puţin o mamă de bătaie), mai ales că "El a afirmat în mai multe locuri că românii din Transilvania se vor uni cu Ţara Românească şi Moldova" [s. n. -G. N.]. Recomandând o pedeapsă exemplară pentru Iosif Grecu, care "ar fi foarte utilă", nu uită să menţioneze atitudinea acestuia atunci când a fost ameninţat că va fi arestat şi dus la Metiş, atitudine ce contravenea acuzaţiei de a fi fost un om mituit, căci pe un astfel de om prea puţin îl interesa "cauza" cuiva. Judele nobiliar trebuia să recunoască şi faptul că: "În ochi i se putea citi o privire răzbunătoare"[19].

Ripostând la denunţ Iosif Grecu scrie dregătoriei, dând o turnură mai blândă acuzaţiilor care i se aduceau şi calificându-le minciuni curate "întrucât preotul reformat – care le susţine - este un om rău de gură şi mincinos"[20]. Iosif Grecu este supus apoi unei anchete în toată regula, cu mai mulţi martori şi cu rechizitoriu. (Din motive necunoscute mie acest proces verbal nu a fost selecţionat de dl. Egyed Ákos

---

[16] *Documente privind revoluţia de la 1848...*, V, Bucureşti, 1992, p. 208-209.

[17] *Original*, Arh. St. Budapesta. Fond Az 1848-1849-i miniszteriumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok, nr. 518/1848. Foto: 850-853. Institutul de Istorie Cluj-Napoca. "Colectivul 1848".

[18] *Documente 1848*, V, p. 12. Doc. 10. Metiş, 26 mai 1848.

[19] *Documente privind revoluţia de la 1848...*, IV, Bucureşti, 1988, p. 473. Doc. 249. Bârghiş, 24 mai 1848.

[20] *Ibidem*, p. 560-561. Doc. 305. [Ighişul Vechi, înainte de 26 mai 1848].

pentru a fi publicat în volumul V de documente din 1848, aşa încât, credem că nu e de prisos a-i prezenta traducerea în anexă)[21].

În document se stabileşte că Iosif Grecu ar fi comis următoarele infracțiuni: 1. A amăgit pe români că au fost eliberați de obligațiile iobăgeşti. 2. A declarat că autoritățile maghiare precum şi judele nobiliar de acum încolo nu vor mai porunci. De asemenea, că actele oficiale ungureşti nu mai pot fi folosite decât la ştersul curului. 3. A ameninţat cu bătaia pe unguri dacă aceştia nu vor da ascultare românilor. 4. A participat la Adunarea de la Blaj fără împuternicire, iar la întoarcere a tulburat liniştea publică.

În urma învinuirilor constatate, judele nobiliar Szaboszlai Lajos a propus ca inculpatul să mai fie deținut în temnița comitatului, încă 15 zile, în lanțuri, să i se aplice 25 de bâte la fund, după care în sfârşit, să fie pus în libertate. Pentru a respecta adevărul istoric, atâta vreme ignorat, (probabil cu intenție), este imperios necesar să subliniem, că un număr deloc neglijabil de evrei au luptat în oastea țărănească a lui Avram Iancu. Faptul este real, însă, din păcate, până acum, nu s-a scris nimic despre el. Avem oricum, două documente care atestă acest fapt, precum şi posibilitatea de a stabili numărul aproximativ de evrei omorâți în afara câmpului de luptă, de către trupele kossuthiste (aceasta doar la o primă numărătoare a victimelor; se ştie că au fost mai multe numărători).

Dispunem şi de o consemnare că un evreu s-a înscris voluntar în trupele prefecturii a XII-a, Gemina, a lui Avram Iancu, sub numele de Berkovics Izrael[22] din Vécs (?), la sfârşitul anului 1848, precum şi a unuia care a luptat efectiv alături de români împotriva maiorului Gaál László care a condus o expediție de pedeapsă extrem de sângeroasă, în comitatul Arad şi Zarand. Numele acestuia era Werner Vilmos şi se făcea vinovat de faptul că la Şiria, în 22 octombrie 1848, a împărțit "răsculaților" români, pe fereastră, gloanțe din magazia localității. Tras în judecată, evreul Werner Vilmos s-a apărat prin aceea că aflându-se el la Şiria, la rudele sale, cu treburi negustoreşti, a fost prins de răsculați şi obligat să le dea ajutor. Martorul său, sub jurământ, (era vorba de o judecată statarială sumară) Schneider, cârciumarul din Şiria (probabil coreligionar) îl salvează de la moarte, mărturisind că a văzut când se împărțeau gloanțele, dar că el nu ştie în ce relații s-ar afla Werner Vilmos cu localnicii. Sentința tribunalului militar a fost: nedovedindu-se împotriva lui Werner Vilmos vreo prietenie cu răsculații, în plus adeverindu-se prin garda națională din Sântana o purtare bună din parte sa, este scos curat şi liber de sub urmărirea legii marțiale; ceilalți doi anchetați împreună cu el, Teodor Vogalon şi Pantea Gorcea vor fi împuşcați pe loc, asemeni unor câini, în fața primăriei din Şiria[23].

Între evreii care au mers cu revoluția română trebuie amintit şi numele misteriosului Jozef Goldstain din Braşov, care a "purtat tainică corespondență a revoluționarilor refugiați în Transilvania" cu cei din Țara Românească. Acesta era căutat intens de poliția din Bucureşti pentru a fi dus în fața Comisiei de cercetare a activităților revoluționare din țară, comisie organizată şi condusă de ocupanții ruşi. Se pare că din exces de zel, poliția românească l-a arestat în mod eronat pe un alt evreu,

---

[21] Vezi anexa.

[22] Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 460.

[23] Idem, *op. cit.*, III, p. 158-159.

de data aceasta "nevinovat", pe nume Emanoil Goldstain, fapt atestat printr-un document din 11 iulie 1849, emanat de la această comisie[24].

În final, deoarece documentele sunt foarte parcimonioase cu aceste exemple, am încercat să stabilim numărul evreilor căzuți în revoluție, în afara câmpului de luptă, așa cum am mai spus, în urma uneia dintre primele numărători. Deși evaluați împreună cu alte naționalități, nu credem să greșim dacă stabilim numărul lor la circa 50 de victime[25].

Vorbind despre aceste inutile sacrificii, rezultate dintr-o politică națională mioapă, intolerantă, greșită și criminală, nu avem voie să trecem peste un mare salvator al evreilor din epocă - fapt ignorat până acum cu desăvârșire, din motive pe care le bănuim răuvoitoare la adresa românilor; este vorba de românul Gabriel Mihali vicecomite al comitatului Marmației (Maramureșului), care în 1848-49 a salvat Moiseuiul de la a fi ars, ras de pe suprafața pământului și locuitorii săi evrei și români măcelăriți (era o localitate cu populație mixtă). Astfel, tragicul destin al Moiseiului, atunci în 1848-49 a fost înlăturat. Gabriel Mihali s-a dus personal în fața comandantului taberei militare cantonate acolo, pentru a-l ruga să-i cruțe pe locuitori, care deși de altă etnie, nu i-au greșit cu nimic, sau cum glăsuiește documentul de mulțumire al celor 10 fruntași evrei din Moisei (din 10 martie 1850): "a potolit pe toți maghiarii ca aceștia să nu aducă comunele creștine și evreiești în stare de cerșetorie" [sb. n. - G. N.] subliniind apoi și mai clar: "domnul vicecomite Miháli Gábor ne-a făcut mult bine și în timpul revoluției maghiare ne-a ținut sub protecția sa ca taberele maghiare să nu ne nimicească"[26] [sb. n. - G. N.].

Credem așadar, că merită și ei pe deplin să fie amintiți și cinstiți, evreii care au mers alături de revoluția românilor, deoarece până acum, nu s-a vorbit niciodată despre ei, dar nici depre mini-holocaustul unei părți a acestora la 1848-49 în Transilvania. El a existat totuși, dar prin ignorarea sa a rămas necunoscut până astăzi. Referindu-se la tăinuirea de evenimente, ilustrul Moses Gaster (vorbind despre un alt holocaust, de proporții gigantice de data aceasta) nota atât de sugestiv: "otrava se face și din tăcere: nu se vorbește despre holocaust". Trebuie să știm însă ce s-a întâmplat, nu se poate altfel. "Nu cere nimeni recunoașterea păcatelor pentru iertare sau răzbunare, nu, ci pentru aducerea la suprafață a celor întâmplate. Numai cu adevărul se poate continua această viață"[27].

Este exact ceea ce am încercat noi în acest studiu, sperând să aducem o cât de modestă contribuție la istoria adevărată a evreilor din Transilvania și a încadrării lor în marea etnică românească a Transilvaniei.

GELU NEAMȚU

[24] [M. Regleanu], *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 286.

[25] George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 294. Cf. ed. II-a, 1994, p. 781.

[26] Idem, *op. cit.*, ed. II-a, p. 781 și p. 621.

[27] *Adevărul literar și artistic*, București, IV, nr. 171 din 20 iunie 1993, p. 5.

ANEXĂ

PROCES VERBAL

al cercetării începute și continuate în Ighișul Vechi din nobilul comitat Alba de Sus, la 3 iunie a anului curent *1848*, în locuința primarului Iosif Bărbat, în urmarea ordinului onoratei dregătorii, nr. 803.

I. La solicitarea noastră s-a înfățișat onorata doamnă Pálfi Terézia, văduva lui Kokosi Zsigmond – căreia i s-au pus următoarele întrebări:

1. Să ne relateze onorata doamnă ce i-a spus evreul botezat Iosif Grecu, de aci din Ighișul Vechi, atunci când s-a întors de la Blaj.

- Vă relatez că în miercurea de după adunarea de la Blaj l-am chemat la mine pe numitul Iosif Grecu și i-am spus să povestească ce s-a întâmplat la Blaj. La aceasta Iosif Grecu a spus următoarele: "Acolo, doamnă, s-a hotărât că de acum încolo funcționarii unguri nu vor mai porunci acolo unde locuiesc români, că solgăbirăul nu mai porunceşte aici, ci toate necazurile vor fi îndreptate de jurații români. S-a terminat cu administrația ungurească. " La acestea i-am spus că sunt vorbe de clacă, că nu se poate așa ceva și că nici nu cred aceasta. Într-aceea, văzând pe pieptul lui trei cocarde tricolore, roşu, alb și albastru și întrebându-l ce semne sunt acelea Iosif Grecu a răspuns: "Aceasta, doamnă – arătând cocarda și culoarea albă – această culoare albă este semnul păcii și înseamnă că noi vrem pacea. Roşu înseamnă că nu ne vom mai lăsa apăsați de alte nații, cu prețul ultimei picături de sânge. Albastrul este moştenirea noastră. " La care eu din nou i-am spus că acestea sunt vorbe de clacă, dar evreul a repetat vorbele de dinainte, că da, așa este și că s-a terminat cu administrația ungurească.

II. Maxim Ionaș din Ighișul Vechi, 28 de ani, neunit, căsătorit, după depunerea jurământului este întrebat următoarele:

2. Povesteşte ce a spus Iosif Grecu de aici din sat, săptămânile trecute, după reîntoarcerea de la Blaj? Ce a povestit el aici prin Ighișul Vechi despre adunarea de la Blaj?

- Eu vă spun ceea ce am auzit, dar eu n-am umblat să aflu ce veşti au adus ei de acolo. Mă gândeam în sinea mea că dacă va fi ceva uşurare pentru noi, o să simt și eu. Într-aceea, sub jurământ, doar atât pot să spun, că atunci când Iosif Grecu s-a întors acasă de la Blaj în drum spre locuința sa, a strigat: "Vivat oameni buni, iobăgia îi jos!", adică iobăgia a căzut, și le-a spus sătenilor: "Strigați și voi, căci acum sunteți liberi și nu mai există iobăgie!" La aceste vorbe Iosif Grecu a fost foarte aplaudat aici în Ighișul Vechi, dar cum eu n-am stat de vorbă cu el, n-am mai auzit alte lucruri nici de la el, nici de la altcineva.

3. De ce minți, doar tu însuți ai spus că dacă cei din Ighiş s-ar fi luat după jidovul Iosif Grecu, până acum de Ighiş s-ar fi ales cenuşa. Aceasta ai spus-o în Bârghiş, mâine va fi o săptămână de atunci. Spune, este adevărat?

- Domnule, eu despre asta nu știu nimic. Chiar dacă am jurat, chiar dacă aş mai jura de zece ori, asta nu o pot spune, căci n-am auzit.

III. L-am citat și pe preotul reformat din Ighișul Vechi, reverendul domn Rákosi Daniel, care înfățișându-se în virtutea jurământului său preoțesc, la întrebările de mai jos a răspuns în felul următor:

4. În virtutea însărcinării noastre de față, vă poftim, reverende domn, să relatați ce a vorbit evreul botezat Iosif Grecu, locuitor aici în Ighișul Vechi, la întoarcerea de la recenta adunare de la Blaj, și în mod aparte despre cine și ce v-a vorbit domniei voastre? Spuneți totul fără nici o părtinire.

- Mie personal și nemijlocit Iosif Grecu nu mi-a spus nimic, însă am auzit cum popa neunit i s-a adresat acestuia., în fața porții mele, unde eu l-am întâlnit pe Grecu, chemându-l acasă: "Hai acasă, domnu' căpitan!"

Mai apoi Iosif Grecu a dat de știre la casa soției lui István Samu, ca noi ungurii, să ascultăm de ei, căci dacă nu, așa bătaie va fi pe unguri aici în Ighiș, încât va plânge pământul. Solgăbirăul nu mai poruncește aici. Mai apoi că la cine a spus Iosif Grecu aceea că de acum scrisul în ungurește nu înseamnă nimic, și cine mi-a spus mai apoi mie, petrecându-se lucrul cam demultișor, nu l-am prea socotit demn de băgat în seamă, ci mai dgrabă mi-a părut rău pentru nebunia lui fanatică și l-am dat uitării. Dar că a spus și că trebuie să fi spus, reiese cum s-a arătat mai sus, și din aceea că el a dat de știre de la casa soției lui István Samu că solgăbirăul nu mai poruncește, adăugând și aceea că scrisul unguresc nu mai înseamnă nimic. Acestea le întăresc cu credința și iscălitura mea.

Rákosi Dániel, preot reformat în
Ighișul Vechi m. pr.

IV. Este citată doamna Benedek Juliska, fosta soție a lui Szalántzi László, soția judelui domenial István Samu din Ighișul Vechi, de 28 de ani, reformată, care după jurământ răspunde astfel la întrebările care i-au fost adresate:

5. După întoarcerea lui Iosif Grecu de la Blaj, la puțin timp, respectiv când evreul botezat Iosif Grecu și-a adus o casă veche de lemn și când v-ați dus acolo după o căldare de țuică, cu ce cuvinte v-a atacat pe dv. și pe alții evreul botezat Iosif Grecu?

- Cu ocazia pomenită este adevărat că m-am dus la Iosif Grecu după țuică și acesta, ducându-mă într-o odaie lăturalnică, mi-a dat de toți banii țuică din butoiul de țuică de acolo, iar după ce mi-a dat țuica a trântit ușa acelei odăi lăturalnice și-a grăit astfel către mine numitul Iosif Grecu: "Doamna mea, am auzit că dv. și Jancsi ați spus preotului reformat de aici că eu aș fi zis că scrisul unguresc este bun numai de șters la cur (să mi se ierte scrisul). Este adevărat? La care îi răspund: "Eu nu știu de asta nimic. " La care zice: "Să nici nu spuneți așa ceva, pentru că n-am zis, și chiar dacă aș fi zis, nu m-aș teme grozav de tare. Spune-i popii să-și ia gura de pe mine, căci dacă vorbește mult am să-l aduc în fața bătrânilor, nu în fața solgăbirăului, căci acela nu mai poruncește. Și vă sfătuiesc pe voi ungurii să aveți grijă și să ascultați de noi, românii, căci dacă nu, așa bătaie va fi aici în Ighișul Vechi între români și unguri, încât va plânge pământul sub noi. Căci pe noi la Blaj ne-au jurat și am jurat că noi vom lupta ca români și nu ne vom lăsa până la ultima picătură de sânge dacă va veni asupra noastră cineva cu putere. Ne vor veni în ajutor cei din Barchiș, iar dacă aceia vor fi apăsați pentru ceva, ne vom duce noi în ajutorul lor". La aceste cuvinte ale lui m-am dus îngrozită acasă și i-am povestit imediat soțului. Peste două zile, venind la noi Iosif Grecu, m-a întrebat: "Apoi doamna mea, alaltăieri când ai venit la mine după țuică ți-am spus niște lucruri. Ia povesteștemi-le, ca să vedem dacă ți le mai amintești. " Eu i-am povestit ceea ce am relatat aici adineaori, din cuvânt în cuvânt. La care Iosif Grecu a spus astfel: "N-am spus chiar așa, ai grije de tine să nu greșești, pentru că se prea poate ca eu să fi fost atunci puțin beat, dar totuși știu că eu nu am spus așa. "

Replicându-i eu că a vorbit exact așa cum am spus adineaori, m-a amenințat din nou să am grijă cum vorbesc, căci n-ar vrea poveşti cu proprietarii, apoi s-a dus acasă.

V. Este citat, jurat şi întrebat Iuon Ilari Răduț din Ighişul Vechi de 55 de ani, neunit, căsătorit.

6. Ce a vorbit pe aici Iosif Grecu din localitate, după întoarcerea sa de la Blaj, respectiv a spus el că iobăgia a fost pusă jos, că funcționarii unguri nu mai poruncesc, astfel şi asemenea vorbe provocatoare de dezordine a spus el? Mărturisește după credința sufletului tău.

- Cum că Iosif Grecu a vorbit după adunarea de la Blaj o ştiu desigur, pentru că mi-a vorbit şi mie, spunându-mi că la adunarea de la Blaj s-a hotărât şi s-a anunțat că iobăgia s-a pus jos, nu mai sunt iobagi, dar şi aceea a spus că robotele să fie făcute, până când lucrul va fi anunțat pe alte căi. Şi aceea am auzit, de la preoteasa maghiară, cum că Iosif Grecu ar fi spus şi că funcționarii unguri nu mai poruncesc, dar eu asta n-am auzit. Mai apoi am auzit şi strigăte de "Vivat!" de pe deal, dar în sat nu. Altceva nu ştiu.

VI. Este citat şi după depunerea jurământului întrebat primarul din Ighişul Vechi, Iosif Bărbat, care este de 33 de ani, neunit, căsătorit.

7. Ce cuvântări a ținut Iosif Grecu sătenilor din Ighişul Vechi, după adunarea de la Blaj, respectiv cu ce i-a agitat pe iobagi, ce a spus despre funcționarii unguri, spune pe jurământul tău?

- Chiar după terminarea adunării de la Blaj Iosif Grecu, care a fost şi el acolo şi se întorsese acasă, aflându-se pe uliță în fața porții lui Ştefan Anghel, pe podețul din fața casei, a strigat odată "Vivat!" dar atunci n-a mai spus nimic. Aşa că eu nu ştiu ca el să fi spus ceva, căci niciodată n-am povestit cu el. Nici aceea nu ştiu ce a căutat la Blaj, căci nimeni nu l-a trimis acolo.

Cum că rânduiala şi modul acestei cercetări s-au dus la bun sfârşit de către noi în felul arătat mai sus, despre aceasta adeverim cu credința noastră adevărată. La locul şi timpul amintit mai sus

Szaboszlai B. Lajos m. p.
solgăbirău

Nánási Samu m. p.
comisar de poliție.

Rechizitoriu

Din mărturisirile I, III, IV ale acestui proces verbal de cercetare se evidențiază:

În primul rând că la Ighişul Vechi evreul creştinat Iosif Grecu a amăgit românimea ignorantă că s-au mântuit de iobăgie, cu care vorbe i-a instigat la nesupunere, rezultatele văzându-se până astăzi în efectuarea nepunctuală a prestațiilor iobăgeşti.

În al doilea rând, se vede din depozițiile martorilor I şi III că a instigat poporul la dezordine prin afirmațiile sale că funcționarii unguri şi solgăbirăul nu mai poruncesc de acum înainte.

În al treilea rând, a reieşit şi aceea, în urma mărturiei sub jurământ a martorului IV, că a amenințat cu bătaie între unguri şi români, cu acea expresie zămislitoare de rea intenție: că dacă ungurii nu vor asculta de români, aşa bătaie va fi în Ighişul Vechi, încât şi pământul va plânge sub ei.

În fine, în al patrulea rând, reiese din depozițiile martorilor II şi III, că a cauzat neliniște şi îngrijorare şi comportamentul său după întoarcerea acasă în Ighişul Vechi de la Blaj – unde nici măcar n-a fost trimis, când a bătut ulița cu strigăte de "Vivat!", tulburând spiritele şi cauzând îngrijorare.

Sentință

Cu toate că în scrisoarea autografă înaintată Onoratului Oficiu al comitatului, Iosif Grecu îşi îmblânzeşte faptele scandaloase – dealtfel dovedite sub jurământ şi prin depozițiile martorilor citați – totuşi, cu atât mai mult cu cât prin raportul solgăbirăului se arată că prin comportamentul său brutal şi nesupus s-a străduit să întineze demnitatea funcționarilor, hotărâm ca el, ca un tulburător al liniştii şi ordinii, ca un răzvrătitor de suflete, rău intenționat, să stea începând de astăzi 15 zile închis în temnița comitatului în fiare, iar la împlinirea celor 15 zile să i se aplice, în Mărtineni, 25 de lovituri de baston şi apoi să fie lăsat liber.

Ighişul Vechi, în ziua amintită mai sus.

Szaboszlai B. Lajos m. p.,
solgăbirău

Nánási Samu,
comisar de poliție

JEWS WHICH JOINED THE ROMANIANS IN THE 1848 REVOLUTION IN TRANSYLVANIA
(Summary)

The Transylvanian society during the times of the 1848 Revolution was not a society of tolerance. The Hungarian rulers were calling the Germans "bastard dogs", the Romanians "rascals" and the Jews "despicable", etc. A part of the Transylvanian Jews will join the Romanian Revolution of 1848. They will enroll in Avram Iancu's Peasants' army or willingly help this army.

The Jews as well as the Romanians were hoping to make a decisive step on the tumultuous path of their historical becoming and also to reform their confession. Hungarian authorities tried to get rid of the Jews by sending them on the front. The Romanians appealed to everybody that in the recently started civil war the Jews should be spared because they do have, as every other ethnic group, their right to life and personal wealth.

We have provided examples of Jews persecuted because they supported the Romanians and also we have established that the number of Jews which fell victims through out the Romanian Revolution of 1848 to be of approximately 50 individuals.

We have emphasized the existence of a great Jewish saver, around 1848-1849, in the person of a Romanian Gabriel Mihali, vice-comissioner of the Maramureş County, who's direct intervention saved the Jews of Moisei from the Hungarian havoc.

It was, therefore, our consideration that it is necessary to underline in this work that all the Jews which joined the Romanian Revolution of 1848 fully deserve to be remembered and praised in our historiography.

Arh. Naț. Cluj, fond. Arh. comitat Alba de Sus, nr. 880/1848, iunie 3. Mulțumim şi pe această cale colegului Ioan Chindriş pentru traducerea făcută.

PUTERE ŞI PROTEST ÎN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL EPOCII LIBERALISTE: DELEGAŢIA NAŢIONALĂ DE LA VIENA A MITROPOLITULUI ŞULUŢIU DIN 1861

Dacă preluarea controlului administraţiei locale a Transilvaniei de către nobilimea maghiară şi patriciatul săsesc a suscitat în primăvara anului 1861 un adevărat val de proteste ale românilor, în vara şi toamna acestui an opoziţia lor îmbracă formele rezistenţei pasive şi a apelului direct la sprijinul Vienei. Din iunie până în octombrie 1861 un lung şir de delegaţii - şase din Transilvania, două din Partium, două din Banat- iau drumul capitalei Imperiului, sfârşind prin a convinge guvernul central că situaţia românilor era gravă, că trebuia făcut ceva pentru ei.

Într-adevăr, după ce noul cancelar F. Kemény obţinea aprobarea pentru o lege electorală nobiliară foarte restrictivă pentru români[1], după respingerea tuturor demersurilor locale făcute în comitate, scaune, districte, oraşe pentru o reprezentare proporţională sau cel puţin echitabilă în organizarea guvernării locale, după ce Guberniul din Cluj - postat pe poziţia valabilităţii uniunii cu Ungaria - obstrucţiona întrunirea dietei statului, tot ce mai putea face elita conducătoare a populaţiei majoritare era, fie să încerce să scoată Curtea şi guvernul vienez din espectativă, fie să se supună fără crâcnire dominaţiei politice a minorităţii.

O dominaţie care îmbracă acum după prăbuşirea lumii feudale alte modalităţi, care trebuie să facă şi face unele concesii, care are prudenţa de a-şi impune unele limitări teritoriale - Năsăudul şi Făgăraşul - dar care cu toate acestea nu era în ansamblul ei mai puţin efectivă. Este suficient să menţionăm restaurarea pretutindeni în Transilvania a consiliilor comitatense şi scaunele constituite în vara anului 1848, structura etnică aproape exclusiv maghiară şi săsească a corpului funcţionăresc, deciziile părtinitoare locale în ceea ce priveşte limba oficială a jurisdicţiilor, mulţimea adreselor pentru recunoaşterea uniunii pe care forurile locale în febra regăsirii lor, după o atât de lungă întrerupere a vieţii constituţionale, le trimit împăratului, camerei magnaţilor şi camerei deputaţilor din dieta de la Pesta, Cancelariei Aulice vieneze şi Guberniului din Cluj, comitatelor din Ungaria, comitatele transilvănene ele între ele. Ori pe cât de mult doreau oamenii politici maghiari uniunea, pe atât de mult se opuneau acesteia intelectualii români. Pentru cei dintâi era singura modalitate de a-şi transborda supremaţia politică din vechiul regim al stărilor şi ordinelor într-un regim reprezentativ, oricât de limitat ar fi fost el, pentru ceilalţi ea însemna, pe de o parte pierderea preponderenţei numerice în cadrul statului, pe de alta pierderea virtualităţilor de perspectivă, fie ea oricât de îndepărtată, ale unei autonomii teritoriale aflate graniţă în graniţă cu Principatele Române Unite.

---

[1] Discuţiile Cabinetului vienez din 14 şi 21 martie 1861, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates*, 1848-1867, V Abteilung, I, Wien, 1977, p. 148-154, p. 196-199 (În continuare *ÖMR*). Textul, aprobat de împărat, al propunerii cancelarului Kemény, Idem, p. 157-165. În esenţă este vorba despre legea electorală din 1791 modificată prin acordarea dreptului de vot şi nenobililor dacă plăteau un impozit annual de 8 fl. fără darea capului (capitaţia). Potivit acestui cens, după datele prezentate de Kemény, din 156. 726 foşti iobagi ar fi beneficiat de dreptul electoral 5070 persoane. *Idem*, p. 164.

În acelaşi timp noua putere de stat, odată instalată vădeşte de la început, în ciuda provizoratului şi carenţelor legitimităţii sale, o accentuată predispoziţie represivă. De trei ori în vara şi toamna anului 1848 în Alba de Jos, cel mai mare comitat al Transilvaniei, centrul de greutate al mişcării naţionale româneşti, se cere intervenţia armatei[2], care la fel ca şi finanţele, continuă să rămână în mâinile forurilor austriece. Concomitent, în Hunedoara aşanumita Valahia Transilvania, cu 94% din populaţie români, comitele suprem cerea insistent traducerea în justiţie a militanţilor politici ortodocşi şi greco-catolici[3]. Făcând dovada unei remarcabile dibăcii a guvernării noua putere ştie, totodată, să lovească în punctele cele mai vulnerabile ale adversarului, să mânuiască abil, deopotrivă, armele dezinformării ca şi pe cele ale diversiunii. Să menţionăm doar faptul că în timp ce la Viena cancelarul Kemény încerca să obţină, la fel ca şi în vara anului 1848, sprijin militar, la Cluj, guvernatorul Mikó punea în vedere capilor bisericeşti de la Blaj şi Sibiu să sisteze amestecul preoţilor în treburile politice[4], impunea redacţiei *Gazetei Transilvaniei* şi *Foaiei pentru minte, inimă şi literatură* depunerea cauţiunii prevăzute de legea presei din 1852[5], manevra în subteran pentru a canaliza nemulţumirile româneşti împotriva patriciatului săsesc. Nu întâmplător ziarele din Cluj stăruiau în această perioadă asupra păcatelor saşilor faţă de conlocuitorii lor de pe Pământul Crăiesc, cum nu sunt întâmplătoare nici articolele care apar în presa occidentală cu circulaţie în Imperiu asupra tendinţelor românilor de alipire la Principatele Unite[6].

Seria deputăţiilor româneşti vieneze începe în iunie 1861 cu delegaţia naţională formată din Ioan Raţiu, Ilie Măcelariu şi Iacob Bologa care, în chipul unei avangarde, acţionează în capitala imperiului timp de aproape trei luni pentru invalidarea restaurării vechilor organisme ale guvernării locale, pentru aprobarea întrunirii unui congres naţional al românilor din Transilvania, pentru convocarea dietei[7]. Îi urmează, într-o cadenţă ce se accelerează la începutul toamnei, trimişii foştilor grăniceri năsăudeni[8], cei ai districtului Făgăraş[9], mesagerii Banatului, fraţii Mocionii şi Vincenţiu Babeş[10], cei ai Aradului în frunte cu episcopul

---

[2] Propunerile lui Kemény către împărat din 28 mai, 15 iunie 1861, Magyar Országos Levéltar (În continuare MOL), D-228, 1861-241, 244, 256, propunerile guvernatorului Mikó din 30 august 1861, Idem, F-263, 1861-1786, 2008.

[3] Rapoartele comitelui Nopcsa către Guberniu din 12 mai, 6 iunie, 11 şi 17 iulie, MOL, D-228, 1861-246, 282, 305-306.

[4] Propunerea lui Mikó către Kemény, 16 mai 1861, MOL, D-228-246; Kemény către împărat, 8 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-251; decizia imperială din 9 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-256; ordinul din 8 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-253.

[5] G. Bariţiu, *Domnului E. I. A- la Bucureşti. Epistolă deschisă*, în *Transilvania*, IV, nr. 3, 1871, p. 36.

[6] *Kolozsváry Közlöny*, nr. 138, 2 septembrie 1861, p. 557.

[7] Pentru delegaţia naţională din vara anului 1861 vezi, Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondenţa lui Ioan Raţiu cu George Bariţiu*. 1861-1892, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 45-71.

[8] Despre activităţile deputaţilor năsăudeni: Macedon Pop, Vasile Naşcu, Maximilian Lica şi Grigore Botta care obţin rezoluţia imperială din 27 august privind retrocedarea fondurilor grănicereşti, vezi, MOL, D-229, 1861-2442.

[9] În 18 iulie 1861 comitetul districtual hotăra plecarea la Viena a lui Ioan Roman, George Strâmbul şi Ioan Codru Drăguşanu pentru aprobarea deciziei sale din 16 mai privind limba oficială a jurisdicţiei, vezi, MOL, D-229, 1861-3724.

[10] D. Moldovan către Bariţiu, 10 octombrie 1861, *George Bariţiu şi contemporanii săi*, V, Bucureşti, 1981, p. 142.

Atanasie Ivacicovici[11] deputăţiile românilor din comitatele Hunedoara[12] şi Alba de Jos[13], cele din Zarand[14] şi Solnocul de Mijloc[15], fiecare cu propriile ei revendicări. Şirul demersurilor vieneze din 1861 se încheie cu acţiunea delegaţiei conduse de mitropolitul Alexandru Sterca Şuluţiu ca mandatar al întregii naţiuni, asupra căreia ne oprim.

Imperativele plecării delegaţiei

Sosirea în capitala Imperiului a acestei noi solii de nivel naţional, a treia după Diploma liberală, este legată, deopotrivă, de starea de lucruri din Transilvania ca şi de noile evenimente care au loc în Ungaria, prin prisma căreia forurile vieneze privesc mereu treburile statului transilvănean. Este vorba despre dizolvarea precipitată la 22 august 1861, a dietei maghiare, despre ruptura politică dintre Viena şi Pesta, unde se respinge compromisul cu guvernul central pe baza noilor acte constituţionale, afirmându-se ferm principiul continuităţii dreptului public, al valabilităţii legilor din 1848. Începea ceea ce în Ungaria s-a numit epoca *provizoratului*. La fel ca în octombrie 1848, era evident că guvernul central, avizat la sprijinul naţiunilor nemaghiare, va merge mai departe pe calea concesiilor făcute acestora pentru a face presiuni asupra Pestei. Erau vizaţi în primul rând românii, care în virtutea masei lor numerice puteau avea cuvântul hotărâtor în dieta Marelui Principat, influenţând direct, prin participarea sau neparticiparea Transilvaniei la parlamentul central, soarta constituţiei din februarie.

Într-adevăr, la 24 august, două zile după ruptura cu Pesta, consiliul ministerial de la Viena reia în dezbatere, după o primă abordare nereuşită făcută la sfârşitul lunii iulie[16], problematica complexă a întrunirii dietei transilvănene. Opiniile membrilor cabinetului sunt împărţite, atât în ceea ce privea locul şi data întrunirii forului legislativ cât şi a ordinei sale de zi şi cu deosebire asupra suportului său electoral, esenţa întregii chestiuni, de care depindea structura naţională a dietei şi în consecinţă orientarea sa politică generală, sprijinirea sau boicotarea noului parlament vienez.

Ca şi în martie, ca şi în iulie, cancelarul Kemény, sprijinit de grupul miniştrilor maghiari, propunea în urma unui ordin scris al împăratului[17] ca viitoarea dietă să se întrunească la Cluj, să dezbată alegerea celor mai importanţi funcţionari superiori ai statului, trimiterea reprezentanţilor săi în parlamentul central, problema uniunii şi

---

[11] Memoriul românilor din comitatul Arad pentru numirea lui Gheorghe Popa ca şi comisar regal comitatens e dezbătută în şedinţa din 12 octombrie a cabinetului, *ÖMR*, V/2, Wien, 1981, p. 445.

[12] Despre deputaţii hunedoreni: George Filip, Amos Tordăşanu şi Nicolae Crainic vezi, Arh. Naţ. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 274, f. 35-36.

[13] Memoriul din 9 septembrie 1861 pentru înlocuirea lui Pogány György din funcţia de comite suprem, MOL, D-228, 1861-348; între delegaţii români era şi protopopul Grigore Mihali, cf. Arh. Naţ. Alba, fond M. U., 1861-546.

[14] Memoriul comitatului Zarand din 20 iulie către împărat, BCU Cluj, mss sertar 341/3; Foaie pentru minte, inimă şi literatură, nr. 42-43, 18/25 nov. 1861; T. V. Păcăţian, *Cartea de Aur*, II, Sibiu, 1902, p. 584-92.

[15] Pentru delegaţia comitatelor Solnocul de Mijloc şi Crasna, formată din: Ioan Maniu, Ioan Gal şi Ioan Filip, vezi, Coriolan Suciu, *Corespondenţa Ioan Maniu-Simion Bărnuţiu, 1851-1864*, Blaj, 1929, p. 367-371.

[16] Şedinţa cabinetului din 27 iulie 1861, *ÖMR*, V/2, p. 245-247.

[17] Textul din 29 iulie, *Idem*, p. 246-247.

reorganizarea justiției, iar baza ei electorală să fie legea din1791, completată cu censul de 8 florini, *fără capitație*, pentru foștii iobagi[18]. Excluderea din cens a "dării capului", dare medievală desființată în toate celelalte provincii ale Imperiului, dar care în Transilvania aproape echivala quantumul impozitului pe avere, făcea acest barem electoral - aproape dublu față de Ungaria (5 fl.), aproape triplu față de Galiția (3 fl.) - inaccesibil marii mase țărănești, preponderent românești.

Ministrul-de stat Schmerling și grupul miniștrilor germani sprijină în schimb votul separat al consilierului aulic Ladislau Vasile Pop, prezentat și el Cabinetului, în care acesta propunea întrunirea dietei la Sibiu, înscrierea recunoașterii egalității politice a românilor pe primul punct al ordinei de zi, o mai largă reprezentare dietală a comitatelor (un deputat pentru 30.000 locuitori), *includerea capitației*, în censul de 8 fl[19].

Nu se ajunge acum la un acord, cum nu se va ajunge nici în ședința din 9 septembrie, prezidată de împărat[20], care, mânat de tendințele sale autocrate, își rezervă și în noul regim dreptul deciziei în toate chestiunile cu adevărat importante. Rezoluția era cu atât mai grea cu cât Transilvania constituia cheia strategică a Imperiului spre răsărit și punctul nevralgic al relațiilor cu Ungaria. Și cu atât mai dificilă cu cât perspectiva unei diete transilvănene cu o structură socială și națională înnoită, plebee și românească, era greu acceptabilă pentru vederile aristocratice și conservatoare ale împăratului. Chiar Schmerling și susținătorii lui în discuțiile din cabinet nu avansează decât perspectiva unei echilibrări calculate a forțelor naționale, astfel încât jocul politic al Vienei să aibă în dietă un câmp cât mai larg de manifestare. În aceste condiții, va fi nevoie de o intervenție specială a miniștrilor Schmerling, Rechberg și Mecséry pe lângă Francisc Iosif, pentru ca acesta să accepte în cele din urmă punctul de vedere înnoitor al șefului efectiv al cabinetului său. Se va emite astfel, la 19 septembrie 1861, rescriptul imperial prin care dieta era convocată pentru 4 noiembrie la Alba Iulia, cu înscrierea egalității politice a românilor ca prim obiect al dezbaterii și, ceea ce era cel mai important, cu includerea capitației în censul de 8 fl. Împăratul își rezerva dreptul de a numi ulterior comisarul său dietal[21]. A doua zi apărea în *Wiener Zeitung* demisia lui Kemény[22].

În acest moment pe cât de neașteptat pe atât de benefic pentru români al cotiturii politicii habsburgice față de Transilvania se impunea în mod stringent prezența la Viena a celor doi capi bisericești ai românilor, Șaguna și Șuluțiu, președinții Comitetului național instituit în Conferința de la Sibiu, pentru a exploata oportun și optim, noua perspectivă care se deschidea.

Conștiința acută a importanței noii conjuncturi politice naște pretutindeni în lumea românească, pe de o parte speranța că a sosit clipa mult așteptată a dreptății, pe de alta temerea că momentul ar putea să treacă fără să aducă soluționarea cauzei drepte a națiunii. Nu se va repeta oare situația din februarie 1849, dinaintea emiterii constituției, sau cea din octombrie 1860, când de asemenea, evoluția politică generală

---

[18] *Idem*, V /2, p. 320.

[19] Textul prezentat de L. V. Pop în ședința din 7 august a Cancelariei transilvănene, BAR, mss. rom., 1013, f. 79-90.

[20] ÖMR, V/2, p. 360-366.

[21] Textul rescriptului, formulat –fapt semnificativ- în limba latină, Sándor József, *Okmánytár Erdély legujabb jogtörténélméhez, 1848-1865*, Kolozsvár, 1865, p. 162-165.

[22] Cancelarul Kemény și-a prezentat demisia în 13 septembrie, în urma biletului de mână al împăratului din 11 septembrie, prin care îi punea în vedere să accepte reducerea censului, *ÖMR*, V/2, p. 364-365.

fusese favorabilă românilor. În toate convenirile locale care au loc se evocă cu o mare îngrijorare ponderea decisivă pe care dieta maghiară, recent dizolvată, o acordase uniunii Transilvaniei, condiție sine quo non a compromisului cu puterea centrală, interesul fundamental al Vienei pentru concilierea cu partenerul ei tradițional față de care drepturile naționalităților contau mult mai puțin, obstacolele care stăteau în calea românilor chiar acasă, în patria lor, câtă vreme administrația centrală și locală a statului era pusă în mâinile adversarilor lor politici etc. Era momentul, citim în toate mărturiile contemporane, ca națiunea română să fie cunoscută la Viena în adevărata sa lumină, prin oamenii săi cei mai autorizați, la înălțimea importanței sale. Se fac auzite repetate referiri la lungile negocieri vieneze ale lui Teleky Mihály, Alvinczi, Harteneck, dinainte și de după emiterea Diplomei Leopoldine din 1691. Obiectivele delegației române, spun contemporanii, nu erau mai puțin importante pentru soarta populației majoritare decât ale acestora. Ele erau, oricum, dintre cele mai grele.

Trebuia, înainte de toate, degajată în calea dietei stavila pe care o reprezenta Guberniul nobiliar din Cluj, cel care urma să aplice într-o perioadă foarte scurtă de timp rescriptul imperial, întocmind listele de alegători, constituind comitetele și comisiile electorale, întocmind proiectele de legi, organizând scrutinul propriu zis etc. Era de prevăzut că dacă Clujul, considerând valabilă legea uniunii, adoptase în tot decursul anului tactica împotrivirii și a tergiversării față de plănuita dietă, fie ea și nobiliară[23], cu atât mai mult se va împotrivi unei diete în care românii să aibă un cuvânt mai greu. Ce era de făcut într-o asemenea situație?

Se punea, în al doilea rând, problema unui acord prealabil cu guvernul vienez asupra modalității concrete de recunoaștere a egalității națiunii române. Aceasta se putea face, fie pe cale tradițională "feudală", specific transilvăneană a delimitării unui teritoriu național românesc în Transilvania, înghesuit între cel maghiar, secuesc și săsesc, pe seama cărora trebuia instituit, soluție cu care cochetase Viena în 1850 și pe care o recomandau din nou politicienii saşi, fie pe calea nouă a adoptării unor reglementări electorale și administrative democratice care să valideze, politic, la nivel central și local numărul populației românești.

Cei mai mulți și mai influenți fruntași români optaseră încă în anii 1850-1851, pentru formula modernă a "înarticulării", care elimina pericolul grav al îmbucătățirii masei naționale pe care o reprezentau, viețuitoare pe întreg teritoriul țării. Pentru această modalitate pledau în acest timp George Barițiu din Brașov, Ioan Maiorescu din București, Alexandru Papiu Ilarian din Iași. Broșura acestuia din urmă *Independența Constituțională a Transilvaniei,* tradusă în franceză, italiană și germană, publicată și în *Kolozsvári Közlöny*[24] o subînțelege. Singur Bărnuțiu insistă în octombrie 1861 pentru formula teritorială[25]. În același timp respingerea acesteia nu însemna în ochii românilor eliminarea altor apanaje ale autonomiei: un organism colectiv de conducere după modelul Universității săseşti sau cel puțin recunoașterea oficială a noului Comitet Permanent instituit la Sibiu, un cap național asemănător comesului sas, pentru care Schmerling făcea promisiuni, o departajare pe națiuni a funcțiilor din administrație și justiție. Nu lipsesc cei care, lăsându-se furați de optimismul momentului, contemplă mirajul unei discriminări pozitive de natură să

[23] Rezoluția din 1 iunie 1861 a Guberniului, Sándor József, *op. cit*, p. 146-151.

[24] *Kolozsvári Közlöny*, nr. 152-158, 26, 28, 29 septembrie și 1, 3, 5, 6 octombrie 1861.

[25] Scrisoarea din 17 octombrie 1861 către George Barițiu, Avram Iancu și Axente Sever, în *Foaie, pentru minte, inimă și literatură*, nr. 42-43, 18 și 25 noiembrie 1861.

uşureze moştenirea grea a trecutului feudal: o Academie de Drept românească, câteva gimnazii şi şcoli profesionale, un sistem cuprinzător de burse şcolare, un împrumut bănesc. Înafară de acestea, se impunea problema adoptării unui nou statut al confesiunilor româneşti ignorate în rescriptul dietal, care îşi aveau propriile lor revendicări: mitropolia la ortodocşi, sinodul la uniţi, ameliorarea condiţiei materiale a clerului şi la unii şi la ceilalţi.

Recunoaşterea politică a naţiunii punea totodată problema garanţiilor sale de viitor. Se reia, la fel ca în toamna anului precedent, chestiunea emiterii unui act imperial solemn şi imprescriptibil "Diploma assecuratorium", asemănătoare aceleia din 1691, temelie a dezvoltării sale viitoare. "Toţi ştim, scrie Dimitrie Moldovan din Viena, că garanţia cea mai puternică a naţiunii stă în însăşi trupul ei, în vigoarea comunităţii sale spirituale care, dacă nu a sucombat sub lunga apăsare a conjuraţiei politice medievale, nu va pierii în era egalităţii naţionale. Dar oare, continuă el, românii numai de aceea există pe faţa pământului ca să nu piară? Nu au şi ei o chemare mai înaltă aceea de a fi fericiţi, de a contribui cu ce este al lor la fericirea continentului nostru"[26].

Prezenţa la Viena a prelaţilor români "părinţii naţiunii", cum sunt numiţi ei, este tot mai insistent asociată acum de chestiunea desemnării succesorului lui Kemény în funcţia de cancelar aulic. Acapararea acestei pârghii de putere cu prerogative atât de preţioase în administraţia publică, reactivează în culise rivalitatea maghiaro-săsească pentru controlul puterii executive. La Viena se vânturau dintr-o parte numele consilierului aulic Kozma Dénes, cel al preşedintelui Tablei Regeşti, Apor Károly, al şefului Tezaurariatului Béldi György, cele ale lui Ludwig von Rosenfeld şi Karl Geringer din cealaltă parte. În răbufnirea de nădejdi pe care o aduce cu el rescriptul imperial dietal se reia planul obţinerii unui cancelar român. Credinţa naţiunii în timpul revoluţiei, ponderea masei sale şi chiar interesul direct al tronului pentru reprezentarea Transilvaniei în Reichsrat păreau să justifice o asemenea măsură, oricât de însolită putea ea să apară în ochii acelora dedaţi să vadă în români doar o masă amorfă de foşti iobagi. Era dealtfel drept, citim în scrisorile care se trimit acum la Viena din Blaj, ca, devreme ce guvernatorul şi preşedintele Tablei Regeşti erau maghiari, de vreme ce saşii îşi aveau comitele lor, funcţia supremă de cancelar să revină românilor. Cum altfel se puteau ei apropia de "treptele tronului" pentru a apăra cauza naţională, când "cheile tuturor uşilor" erau în mâinile adversarilor lor, care, cum se întâmplă întotdeauna în politică, îi prezentau în cercurile aristocratice vieneze, diriguitoare în cea mai proastă postură posibilă: oameni noi ridicaţi de jos, ahtiaţi după funcţii, mânaţi de interese meschine, materiale, înclinaţi spre cel mai periculos radicalism, gata oricând să trădeze Imperiul pentru visul lor daco-român. În plin consiliu ministerial Kemény nu ezitase să declare că românii alcătuiesc o populaţie brută, incultă, care are nevoie încă 20 de ani de o tutelă politică maghiară şi săsească[27]. În aceste împrejurări gândul celor mai mulţi se îndrepta spre consilierul aulic Ladislau Vasile Pop, cel mai înalt demnitar pe care îl avuseseră până atunci românii, cel al cărui vot separat în cadrul Cancelariei făcuse posibilă, din punct de vedere formal, întreaga schimbare. Mulţi, mai puţin Şaguna şi Bariţiu, îl şi vedeau cancelar.

[26] D. Moldovan către Alex. Şt. Şuluţiu, 6 oct. 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond D. Moldovan, nr. 369. Publ. de Ioana Botezan în *Acta MN*, XV, 1978, p. 489-494.

[27] *ÖMR*, V/1, p. 197.

Dar mai presus decât toate acestea trebuia afirmată la Viena voinţa românilor de a sprijinii noile acte constituţionale, de a-şi trimite reperezentanţii în Parlamentul Central, fie prin dietă, fie chiar prin alegeri directe, formulă care începe să câştige teren în capitala Imperiului. Într-un moment când Diploma şi Patenta erau respinse nu numai la Pesta ci şi la Zagreb, aceasta era ceea ce interesa în primul rând puterea centrală, ceea ce conferea comunităţii româneşti transilvănene o pondere politică ce depăşea graniţele Marelui Principat, ceea ce obliga Viena la concesii. Concesii cu atât mai dureroase cu cât comportau, prin însăşi forţa împrejurărilor, o penetrare liberală mai adâncă decât se dorea, cu consecinţe mari în politica transilvăneană, cu atât mai greu de acceptat cu cât ascensiunea românilor într-o provincie ce se afla graniţă în graniţă cu Principatele Române Unite suscita nelinişti, cu atât mai delicate, cu cât contraveneau vederilor conservatoare şi centraliste ale împăratului căruia îi aparţineau în fapt deciziile cele mai importante. Preţul pe care guvernul central va accepta să-l plătească în 1863, după lungi ezitări şi repetate asigurări, se va situa la nivelul cel mai scăzut posibil.

Cât priveşte pe români, adeziunea lor pentru noul regim, exprimată la Sibiu în zilele Anului Nou, rămânea în picioare şi chiar se întărea. Rezervele pe care le suscitau corectivele centraliste ale Patentei din 26 februarie, erau contracarate zdrobitor în ochii lor, pe de o parte de desfăşurările politice din Transilvania, din primăvara şi vara anului în curs, pe de alta de cortegiul nedreptăţilor şi violenţelor care au însoţit dieta din Pesta, de inconsistenţa concesiilor acesteia faţă de naţionalităţi, de intransigenţa ei în problema uniunii. Astfel încât prezenţa la Viena a emisarilor români nu semnifica atât o opţiune între Viena şi Pesta care era de acum subînţeleasă, cât o reafirmare a acesteia, o încercare de a o valoriza politic, oricât de fragilă era poziţia delegaţiei româneşti. Acestea erau motivele pentru care funcţionarii români de la Viena: V. L. Pop, I. Puşcariu, D. Moldovan cheamă într-un glas pe cei doi capi bisericeşti şi pe Bariţiu "artileria grea" a românilor transilvăneni, spun contemporanii, să vină în capitala Imperiului pentru a susţine cauza naţională[28]. În acelaşi sens intervine delegatul Iacob Bologa pe lângă redactorul *Gazetei Transilvaniei* [29].

Impresionează cu deosebire pledoariile secretarului aulic Dimitrie Moldovan, unul dintre cei mai înzestraţi şi energici oameni ai generaţiei cu adevărat excepţionale paşoptiste, protagonistul apropierii dificile, un an mai înainte, dintre Şaguna şi Şuluţiu, învrăjbiţi unul cu altul timp de aproape zece ani El exagera şansele succesului dar argumentaţia şi fervoarea angajării sale sufleteşti nu rămân fără urmări. Ziua şi noaptea, exclamă el, cu glasul întretăiat de emoţie, numai binele naţiunii îi sta înaintea ochilor. "Dumnezeu cel puternic să ne îndrepte pe toţi la un cuget şi la o inimă spre exoperarea fericirii poporului nostru cel necăjit, care, ca aurul în fundul minelor, de ape şi vânturi rele nestricat nu luă asupra sa nici una rugină ci stă în origina sa primitivă, primită, de la Împăratul împăraţilor"[30].

---

[28] L. V. Pop către Şuluţiu, 16 septembrie 1861, Arh. Naţ. Alba, fond Cabinet Mitrop. nr. 698; D. Moldovan către Şuluţiu, 14, 19 septembrie, 6 octombrie 1861, Idem, Cluj, fond D. Moldovan, nr. 369, publ. Ioana Botezan, *Un document din 1861 privind strădaniile românilor din Transilvania de a cuceri drepturi politice, Acta MN*, XV, 1978, p. 489-494; D. Moldovan către Şaguna, 19 sept. şi 10 oct., Arh. Bibl. Mitrop. Sibiu, fond Şaguna, nr. 2655, I. Puşcariu către Şaguna, 30 septembrie, Idem, nr. 1648.

[29] I. Bologa către I. Mureşan, 16 septembrie 1861, *Ţara Bârsei*, II, nr. 1, 1936, p. 47-48.

[30] Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 494.

Dar cât de adânc cutremurat este Moldovan atunci când îi scrie lui Bariţiu: "Dacă ar venii episcopii acum înşişi, apoi cu ei d[omnia] ta şi încăv[re]o trei, doamne ce am putea câştiga!. Viena e plină de unguri şi saşi. Noi ne răzimăm în dreptate, în creditul ce-l avem la tron, în merite. Destule sunt acestea?... Vino, vino, vino şi de o mie de ori vino"[31].

Ecoul pe care îl produc în Transilvania toate aceste chemări imperative vieneze este slab. La Sibiu şi Braşov nu li se va da curs. Episcopul Şaguna, întotdeuna realist, prudent, calculat, nu numai că refuză să creadă în posibilitatea numirii unui cancelar român dar este foarte sceptic şi asupra intenţiilor reale ale cabinetului în privinţa românilor şi chiar asupra soartei acestui cabinet. Deoarece nu credea că Schmerling se va putea impune în faţa puternicei opoziţii maghiare, consideră că un angajament politic deschis al românilor de partea lui ar fi riscant şi, ca atare îşi declină conducerea delegaţiei cu motivaţia stării precare a sănătăţii[32]. El se simţea în primul rând arhiereu şi abia apoi conducător naţional ori viitorul mitropolitan al bisericii sale nu putea fi înpietat printr-o mişcare politică pripită sau chiar greşită. În 27 septembrie prelatul sibian, dezvăluind omologului său din Blaj afecţiunea de care suferea, stăruie să preia singur povara lungii călătorii şi a demersurilor de la Viena[33].

La rândul lui Bariţiu, abia întors acasă după o şedere la Bucureşti în calitatea sa de director al Fabricii de hârtie din Zărneşti, evită să se angajeze direct în prima linie, invocând pe de o parte raţiuni pecuniare, fireşti pentru condiţia sa materială, pe de alta riscul de a nu fi învinuit că urmăreşte obţinerea unor avantaje personale: posturi, ranguri, relaţii cu cei mari. Se întreabă şi el dacă în ajunul dietei nu era mai mare nevoie de fruntaşii români acasă, în Transilvania decât la Viena. Chestiunea era, după părerea sa, de competenţa Comitetului Permanent. Din partea sa, Bariţiu acordă puţină importanţă chestiunii numirii noului cancelar, atâta vreme cât, de drept, desemnarea lui, ca şi a guvernatorului, a tezaurarului, a preşedintelui Tablei Regeşti, nu revenea împăratului ci noii diete[34].

La Blaj mitopolitul Şuluţiu, după ce la început se dă şi el la o parte, după ce apoi îşi acordă concursul cu condiţia participării şi a omologului său ortodox, se lasă purtat de valul noilor speranţe, sfârşind prin a-şi asuma singur conducerea noii delegaţii naţionale, a treia de la schimbarea regimului[35]. Are loc astfel la Blaj, în 2 octombrie 1861, o importantă întrunire politică, cu participarea Capitlului, a foştilor delegaţi Iacob Bologa şi Ioan Raţiu, a lui Axente Sever şi Florian Micaş, în care se decide componenţa noii solii, susţinerea sa materială, întrunirea de urgenţă la Sibiu a Comitetului Permanent, demararea pregătirilor pentru dietă[36]. Iată-l, astfel, a doua zi

---

[31] D. Moldovan către G. Bariţiu, 19 septembrie 1861, *George Bariţiu şi contemporanii săi*, V, Bucureşti, 1981, p. 140-141.

[32] Şaguna către D. Moldovan, 21 septembrie 1861, Arh. Bibl. Mitrop. Sibiu, fond Şaguna, nr. 2656.

[33] Şaguna câtre Şuluţiu, 27 septembrie 1861, Arh. Naţ. Alba, fond Cabinet, nr. 719, publ. de N. Josan, *Documente inedite privind lupta naţională a românilor din Transilvania în anul 1861*, *Apulum*, XVII, 1979, p. 546.

[34] G. Bariţiu către D. Moldovan, 27 septembrie 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 183, f. 61-62.

[35] Şuluţiu către D. Moldovan, 20, 24, 30 septembrie 1861, Ioana Botezan, *Corespondenţa lui Alexandru Şterca Şuluţiu cu Dimitrie Moldovan între anii 1860-1866*, *AIIC*, XXVII, 1985-1986, p. 434-436 ; Şuluţiu către Şaguna, 24 septembrie1861, Arh. Naţ. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1861-635.

[36] Protocolul conferinţei în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 34, 13/1 mai 1868; N. Josan, *op. cit.*, p. 553-554; cf şi *circularul Capitlului din Blaj*, 3 oct. 1861, Arh. Naţ. Alba, fond cit., 1861-633.

pe mitropolitul blăjean luând din nou, la cei 67 de ani ai săi, alături de Rațiu și Bologa, drumul prin Orăştie, Dobra, Lugoj, Timişoara, Seghedin (de unde începea calea ferată) spre Viena, unde ajunge în 8 octombrie.

Sosirea emisarilor români coincide cu receptarea în capitală a cunoscutei declarații a Guberniului din Cluj, care, în 3 octombrie, după trei zile de dezbateri se postează în frunte cu chiar episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Haynáld, pe principiul continuității dreptului, a valabilității legilor din 1848, a legii uniunii înaintea tuturor celorlalte, refuzând, ca atare, să dea curs rescriptului imperial şi chiar publicarea lui pentru dietă[37]. Stupefacția pe care acest act o stârneşte în birourile ministeriale vieneze pălea oarecum în fața nădufului deschis pe care îl suscită votul separat în Guberniu a celor trei consilieri români, foarte bine aleşi de Mikó cu un an înainte, I. Alduleanu, P. Dunca şi Alex. Lazăr, care acceptau poziția principială a Guberniului privind ilegalitatea dietei dar se pronunțau pentru publicarea rescriptului şi începerea preparativelor dietale[38]. Ambele acte, traduse în germană şi tipărite, fuseseră distribuite tuturor membrilor Cabinetului şi erau dezbătute pe larg în presa centrală. Câştigă în aceste condiții tot mai mult teren la Viena ideea, întreținută din umbră de oamenii politici maghiari, că românii din Transilvania ar fi fost adânc şi iremediabil scindați într-o tabără provine şi alta promaghiară, ceea ce punea sub semnul întrebării eficiența sprijinului pe care ei l-ar fi putut oferi noului regim. Absența de la Viena a lui Şaguna, cel mai influent conducător al românilor, nu face decât să întărească suspiciunile de acest gen.

Apărea în felul acesta o sarcină în plus pentru deputații români, cu atât mai dificilă cu cât fostul cancelar, guvernatorul în funcțiune, Mikó, episcopul Haynáld rivalizau în culisele politice vieneze cu demnitarii ministeriali saşi în a-şi menține sau a prelua frânele conducerii. Şi cu atât mai grea cu cât mitropolitul din Blaj, fără să fi fost o figură necunoscută la Viena, nu avea nici prestigiul unui mare trecut, nici calități personale ieşite din comun, nici relații în cercurile aristocratice ale capitalei. Chiar şi accesul său la înalții prelați catolici ai capitalei, lărgit prin repetatele sale intervenții personale, orale sau scrise, era minat de obstinația cu care biserica unită îşi apărase sub păstorirea sa constitutivul său ortodox împotriva tendințelor catolicizante atât de puternice în deceniul absolutist. Nu se putea uita uşor momentul din 1858, când o legație pontificală vizitase Blajul pentru a-l aduce la ordine[39].

Mitropolitul Şuluțiu punea, în schimb, la bătaie toate resursele de elocință, de ataşament şi de perseverență ale unui suflet de o generozitate debordantă, la înălțimea vocației sacerdotale a unui mare prelat, desfăşurând neobosit timp de două luni demersuri benefice pentru națiunea şi confesiunea sa. În interesul lor s-a supus colindului umilitor pe la mai marii zilei, a făcut pretutindeni paradă cu adeziunea monarhică a sa şi celor pe care îi reprezenta, a încercat, nu odată în situații stânjenitoare pentru un om de rangul lui, să obțină tot ceea ce se putea. Este mai presus de orice îndoială că bătrânul arhierea trăia în dăruirea sa, sentimentul unei mari misiuni naționale care îi dădea putere şi curaj. Teama, mereu prezentă, că Viena şi Pesta, aliați tradiționali, deloc ireconciliabili, s-ar putea împăca fără veste, în spatele şi

[37] Sándor József, *op. cit.*, p. 165-180.

[38] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 84, 25 octombrie 1861; T. V. Păcățian, *op. cit.*, III, Sibiu, 1902, p. 665-667.

[39] S. Retegan, *O tentativă din timpul absolutismului pentru întrunirea sinodului mitropolitan la Blaj(1858)*, în *Transilvania între medieval şi modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 83-96.

pe contul naţionalităţilor nemaghiare îi fortifica eforturile. Strânge în acest timp în jurul său pe toţi cei care puteau ajuta într-un fel sau altul cauza naţiunii: deputaţii veniţi din Transilvania şi dinafara ei, funcţionarii români vienezi, alte persoane cu influenţă- un adevărat stat major - care se întruneşte regulat, stabileşte pas cu pas ce era de făcut, păstrează o strânsă legătură cu cei de acasă, ţine, la fel ca delegaţia din 1850-51, un protocol al dezbaterilor sale, izvorul cel mai important pentru cunoaşterea demersurilor care s-au făcut[40].

Eforturi pentru numirea unui cancelar aulic român.

Cel dintâi demers al delegaţilor, în absenţa împăratului, aflat timp de două săptămâni în Korfu, este acela de a vizita, unul după altul, pe membrii Cabinetului favorabili naţionalităţilor: arhiducele Rainer, văr primar al suveranului, ministrul-preşedinte; Schmerling, ministru –de stat; Mecséry, ministru al poliţiei; Rechberg, de externe; Plener, de finanţe; Lasser, ministru fără portofoliu. Şuluţiu, purtătorul lor de cuvânt, dezvăluie tuturor marginalizarea drastică la care au fost supuşi românii din Transilvania, deopotrivă în administraţia centrală, ca şi în cea locală, dezaprobă împotrivirea Guberniului faţă de plănuita dietă, repudiază vehement votul separat românesc de la Cluj, pledează pentru numirea unui cancelar aulic român, pentru reformarea din temelii a Guberniului, pentru denumirea altor comiţi supremi. Fără asemenea măsuri-argumentează deputaţii - nu doar că nu se va putea soluţiona chestiunea românească, dar nu se vor putea trimite nici reprezentanţii Transilvaniei în parlamentul vienez, aspect la care Cabinetul era cel mai sensibil. Se concentrează mari sforţări pentru numirea lui Ladislau Vasile Pop în funcţia de cancelar. În discuţiile care au loc survin, desigur, repetate asigurări asupra adeziunii românilor faţă de noile acte constituţionale şi asupra unităţii lor de vederi, se reia mereu şi mereu condamnarea consilierilor guberniali români, "creaturile lui Kemény", se fac insistenţe pentru întrunirea dietei, se strecoară reproşuri pentru lunga espectativă a Vienei în problemele Transilvaniei.

Din partea lor, miniştrii austrieci făgăduiesc sprijin, fac promisiuni cu caracter general dar bunăvoinţa pe care o arată este reţinută şi plină de rezerve. Impactul negativ al surprinzătorului vot separat de la Cluj- mai mare, spun delegaţii, decât împotrivirea, previzibilă, a majorităţii guberniale - absenţa din delegaţie a lui Şaguna, în spatele căruia se bănuieşte o întreagă tabără promaghiară, neliniştea întreţinută abil în subteran, privind tendinţele centrifuge ale românilor transilvăneni, o anumită neîncredere în capacitatea acestor noi veniţi în treburile guvernării de a ţine sub control electoratul ţărănesc care urma să fie atras în politică, îşi spun fiecare în felul său cuvântul. Schmerling, mai marele zilei, cunoscut lui Şuluţiu încă din 1850, când era ministru al justiţiei, apoi din 1860 când obţinea de la el aprobarea *orală* pentru conferinţa de la Sibiu, primeşte foarte "vesel" pe delegaţi, dă asigurări privind întrunirea dietei, dar tace atunci când vine vorba despre un cancelar român. Mai deschis, Plener asociază nehotărârea Vienei "de a depune masca" şi a merge deschis alături de români cu supoziţia că aceştia sunt scindaţi politic. Tot el lasă să se înţeleagă că ar fi dorit prezenţa la Viena a episcopului Şaguna şi dă sfatul ca românii

[40] *Protocol ce s-a purtat despre conferinţele ţinute de bărbaţii de încredere ai naţiunei române aflători la Viena, în timpul petrecerei deputaţiunei a treia venite aicea în causa naţionale de la Diploma din 20 octombrie încoace* (în continuare, *Protocol...*), N. Josan, *op. cit.*, p. 555-571.

"să inunde castrele Curții imperiale cu deputațiuni" pentru a convinge regimul că se pot baza pe ei[41]. La rândul său, ministrul fără portofoliu Lasser, vorbind despre marea importanță strategică a Transilvaniei şi despre numărul intelectualilor români cu pregătire superoară a căror listă fusese prezentată lui Schmerling în vară, recunoaşte fără ocol imperativul colaborării cu oameni dinafara sferei aristocratice "numai cu oameni noi se pot face lucruri noi"[42] dar subliniază şi el incertitudinile mari pe care le suscită la Viena, pe de o parte votul separat de la Cluj, pe de alta o anumită nesiguranță în ceea ce priveşte poziția episcopului ortodox.

După aceste prime întâlniri delegații spre "a molcomi viforul neîncrederii"[43] cer venirea episcopului Şaguna la Viena[44], discută liniamentele principale ale unui nou memorand către împărat, stăruie pentru întrunirea Comitetului Permanent în scopul dezaprobării votului celor trei consilieri români guberniali. Se scrie totodată redactorului *Gazetei* să facă acelaşi lucru. Emoționante sunt din nou îndemnurile pe care D. Moldovan le trimite din Viena lui Barițiu:" Adunați-vă, țineți Comisiunea în permanență, poftiți de la deputăție, relație, dați instrucțiuni, judecați toate, că *proximus ardet Ucalegon*. Cheamă pe Axente, vă consultați despre toate. Doamne nu ne lăsa!"[45].

Ca urmare Comitetul Permanent se va întruni în 17 octombrie la Sibiu pentru a lansa un apel în vederea sprijinirii materiale a delegaților, a dezaproba votul de la Cluj, a iniția unele preparative privitoare la alegerile dietale[46]. Concomitent un nou refuz al românilor din Alba de Jos de recunoaştere a funcționarilor maghiari determină pe Mikó să ceară, fără succes, trimiterea de trupe în această zonă[47]. În aceeaşi zi de 17 octombrie Bărnuțiu trimitea din Iaşi lui Barițiu, Axente şi Iancu opinia sa în privința soluționării cauzei românilor din Transilvania, o adevărată profesiune de credință, în care se pronunța pentru delimitarea unui teritoriu național.

Acesta este contextul în care are loc şedința Cabinetului vienez din 19 octombrie, în care, pornindu-se de la protestul Guberniului împotriva dietei, se reiau în discuție problemele Transilvaniei. Deosebirea de vederi dintre miniştrii germani care înclinau spre traducerea în viață cu orice mijloace a rescriptului dietal emis de împărat cu o lună în urmă şi miniştrii maghiari care, pentru a câştiga timp, pun accentul pe misiunea prealabilă conciliatoare a unui comisar imperial care să pregătească terenul dietei este acum mai estompată. Putem presupune că pedoaria lui Schmerling pentru reorganizarea radicală a Guberniului şi propunerea lui Lasser pentru emiterea la deschiderea dietei de către împărat a unei *Assekurationsdiplom*, ar putea fi legate de discuțiile cu deputații români, chiar dacă în textul foarte lung al protocolului acestei şedințe nu survine niciodată numele românilor, ca dealtfel nici cel

---

[41] *Protocol...*, N. Josan, *op. cit.*, p. 557.

[42] *Ibidem*.

[43] Şuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, *George Barițiu şi contemporanii săi*, IV, Bucureşti, 1978, p. 371.

[44] Şuluțiu către Şaguna, 12 octombrie 1861, Arh. Naț. Alba, fond Cabinet, nr. 709; răspunsul negativ al lui Şaguna, din cauza bolii, este din 12 oct., N. Josan, *op. cit.*, p. 561.

[45] D. Moldovan către G. Barițiu, 10 oct. 1861, *George Barițiu şi contemporanii săi*, V, Bucureşti, 1981, p. 143.

[46] Apelul din 17 oct. 1861, L. Botezan, I. Botezan, I. Cuibus, *Timotei Cipariu. Corespondență primită*, Bucureşti, 1992, p. 136.

[47] MOL., F. 263, 1861-2579, 2602, 2617.

al maghiarilor şi saşilor[48]. Se optează, în final, pentru chemarea lui Mikó la Viena spre a-şi face cunoscute intenţiile, pentru conscrierea - sub coordonarea Cancelariei Aulice – a alegătorilor de către forurile financiare, pentru alcătuirea în cadrul aceleaşi Cancelarii a legii electorale provizorii, a regulamentului de ordine interioară a dietei, a proiectelor de lege ce urmau să i se supună dar în acelaşi timp nu se exclude nici formula trimiterii unui comisar imperial cu împuterniciri speciale conciliatoare. Rămân în suspensie, în lipsa împăratului, desemnarea noului cancelar în locul lui Kemény şi a obişnuitului comisar imperial dietal.

Deşi Şuluţiu se plânge de "tăcerea adâncă" pe care miniştrii o păstrează[49], hotărârea Cabinetului de a persevera pe calea dietei sfârşeşte prin a ajunge pe căi ocolite şi la cunoştinţa delegaţilor contribuind la ridicarea moralului lor. Acelaşi efect pare să-l aibă şi tentativa unei apropieri româno-maghiare, iniţiată prin intermediul omului politic maramureşan Gabriel Mihali, perspectivă care nu a intrat în discuţia plenului delegaţilor dar de care aceştia se puteau prevala în demersurile lor[50]. Se propunea, în esenţă, după consemnarea protocolului, acceptarea recunoaşterii egalităţii naţiunii române în schimbul neparticipării la Reichsrat[51].

După sosirea, la 24 octombrie, a împăratului, emisarii români se pun în mişcare cu o nouă vigoare. "Se luptă ai noştri toţi şi în toate părţile, scrie din Viena la Blaj teologul Ioan Bob. Bătrânul nostru [Şuluţiu] e alt Axente pe aici; aleargă necurmat pe la cei mai mari de-a rândul şi la cel mai mare peste ei îndată ce îşi capătă ocasiune"[52].

Într-adevăr mitropolitul din Blaj în avântul nădejdilor sale pare convins că răsturnarea politică generală i-a adus pe ai săi la un pas de liman, că împăratul însuşi, spre care îl îndreaptă toţi, ar putea fi câştigat, sentimental, pentru cauza emancipării unei naţiuni oprimate, care i-a fost întotdeauna atât de credincioasă, care merita să fie adusă la o nouă viaţă. Bulversarea politică a momentului, entuziasmul lui idealist, mitul tradiţional al bunului împărat, politica personală pe care o ducea atunci Francisc Iosif, tinereţea lui, sfaturile celor din jur, dreptatea cauzei pe care o apăra încurajau o asemenea orientare. Speranţă iluzorie, căci împăratul cu vederile sale centraliste şi autocrate, cu educaţia sa militară, cu distanţa la care se ţinea de oamenii şi naţiunile fără trecut istoric, cu neimplicarea sa sufletească în chestiuni care nu atingeau integritatea şi prestigiul imperiului era opusul lui Iosif al II, pentru care Şuluţiu avea un adevărat cult. El obţine oricum, în 26 octombrie, o audienţă particulară în decursul căreia, în izbucnirea sa emoţională, amintind nedreptăţile care s-au făcut naţiunii sale ajunge să formuleze reproşuri deschise la adresa greşelii care s-a făcut cu un an înainte, dându-se frânele Transilvaniei în mâinile adversarilor adevăraţilor prieteni ai regimului. "Ceea ce dacă va continua, spune Şuluţiu, speriat de propria sa îndrăzneală, va duce Imperiul la disoluţie!". În replică, Francisc Iosif, tăind-o scurt, milităreşte, recunoaşte loialitatea românilor "în timpurile cele mai critice" dar referindu-se la tendinţele centrifuge transilvănene de care se făcea tapaj la Viena, declară că ştie că şi între români sunt "exaltaţi", iar pe de altă parte, contraargument la credinţa românilor,

---

[48] *ÖMR*, V/2, p. 446-451; Josef Redlich, *Das Österreichische Staats-und Reichsproblem*, II, Leipzig 1926, p. 250-251.

[49] Şuluţiu către Bariţiu, 21 octombrie 1861, *George Bariţ şi contemporanii săi*, IV, Bucureşti, 1979, p. 366-368.

[50] I. Bologa către Bariţiu, 24 octombrie 1861, Idem, IX, Bucureşti, 1993, p. 128.

[51] *Protocol*...N. Josan, *op. cit.*, p. 559.

[52] Arh. Naţ. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 274, f. 37-38.

menţionează şi el votul separat al consilierilor români guberniali. Sunt "mercenarii lui Kemény", răspunde prelatul şi tocmai tactica rafinată a numirii lor arată nevoia schimbării direcţiei politice în Transilvania. În discuţia care are loc împăratul promite- relatează Şuluţiu celor apropiaţi- că "uniunea nu se va concede nicicând" că, mai devreme sau mai târziu dieta Transilvaniei se va întrunii, că se va înfăptui egalitatea naţiunii române. Fapt semnificativ, împăratul nu pomeneşte nimic despre numirea noului cancelar[53].

Reluarea dezbaterilor ministeriale asupra Transilvaniei se face în 29 octombrie, în prezenţa monarhului. Avându-se în vedere rezistenţa unionistă a Guberniului şi comitatelor, se decide trimiterea în Transilvania a unui comisar imperial cu împuterniciri lărgite pentru reorganizarea administraţiei şi se discută numirea noului cancelar. Cel dintâi a fost desemnat în persoana generalului Sztankovics, vorbitor de maghiară şi română, având ca adjunct civil pe consilierul ministerial sas Franz Reichenstein. Pentru funcţia de cancelar intră în discuţie: groful Francisc Nádasdy, fost tezaurar al Transilvaniei, Francisc Nopcea, comitele suprem al Hunedoarei, Ludwig Rosenfeld, şef de secţie la Ministerul Finanţelor, baronul Karl Geringer, consilier de stat, groful Béldi György, conducătorul Tezaurariatului, Kozma Dénes, consilier aulic. Numele lui Vasile Ladislau Pop, acelea ale lui Emanoil Gojdu şi Andrei Mocioni, mult vânturate între români, nu sunt nici măcar pomenite. Alegerea se va opri asupra lui Nádasdy apreciat, atât pentru simţul lui politic şi devotamentul faţă de împărat, cât şi pentru cunoaşterea directă a realităţilor Ungariei şi Transilvaniei. Numirea noului cancelar, cu titlu provizoriu ca şi Kemény dar ridicat acum la rangul de ministru plin, va fi făcută public câteva zile mai târziu[54].

Sub aceste auspicii are loc, în 31 octombrie, audienţa publică la împărat a celor trei delegaţi români: Şuluţiu, Raţiu şi Bologa. Spre deosebire de alte asemenea ocazii nu se prezintă un memoriu de revendicări ci un protest împotriva votului unionist gubernial de la începutul lunii şi a votului separat "infernal" românesc[55], cărora presa centrală le făcuse o foarte mare publicitate. Mulţumind pentru rescriptul dietal din septembrie, favorabil românilor, actul afirmă caracterul forţat al uniunii din 1848, împotriva căreia românii au luptat în timpul războiului civil şi declară "înaintea lui D-zeu şi a oamenilor"opoziţia Guberniului faţă de dietă ca o greşală condamnabilă, de natură să arunce ţara în anarhie. Cât priveşte pe consilierii români, aceştia s-au abătut de la voinţa naţiunii, exprimată atât în conferinţa naţională de la Sibiu cât şi în cadrul conferinţei regnicolare de la Alba Iulia[56].

Răspunsul pe care Francisc Iosif îl dă celor trei delegaţi "spre liniştirea naţiunii române ale cărei credinţă şi alipire îi erau bine cunoscute"[57] este că dieta ce se va

---

[53] *Ibidem.*

[54] *ÖMR*, V/2, p. 464-465.

[55] D. Moldovan către Bariţiu, 10 octombrie 1861, în *George Bariţ şi contemporanii săi*, V, Bucureşti, 1981, p. 142.

[56] Textul protestului în *Telegraful Român*, nr. 44, 21 noiembrie 1861; *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 40, 22 octombrie 1861. La Sibiu Comitetul Permanent, prezidat de Şaguna, întrunit din nou la 7 noiembrie hotărăşte ca, întrucât regimul, în ciuda tuturor solicitărilor şi protestelor, " nu a emis mai nici o resoluţiune deplin mângâietoare pentru noi" să refuze o declaraţie propriu zisă de respingere a votului separat de la Cluj, pe care o considera chiar dăunătoare cauzei naţionale, cf. *Protocol...*, N. Josan, *op. cit.*, p. 566; G. Bariţiu către I. Bologa, 9 noiembrie 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 183.

[57] *Protocol...*, N. Josan, op. cit., p. 564.

întruni, chiar dacă, deocamdată, nu se putea pronunța asupra datei deschiderii ei. Din nou Francisc Iosif în alocuțiunea sa tace în privința cancelarului a cărei denumire nu era încă publicată. Așadar, nici o îmbrățișare deschisă a cauzei românești, nici o respingere a ei.

Ceea ce delegații au înțeles după această audiență era că sforțările lor trebuiau continuate și diversificate. Numirea lui V. L. Pop în funcția de cancelar, în care Șuluțiu sperase până în ultima clipă, era acum pierdută dar instituirea, la 5 noiembrie, a *Provisorium-ului* în Ungaria consacra ruptura cu Pesta întărind speranțele de viitor ale. românilor. Se punea în acest context cu toată acuitatea chestiunea atragerii presei vieneze, indiferente sau ostile cauzei românești, în condițiile în care ziarele semioficiale favorizau pe sași, iar cele de opoziție, cumpărate de maghiari, scrie Pușcariu, țineau partea acestora[58].

Cele dintâi, apărătoare neobosite ale vechilor instituții politice ale sașilor, promotorii – intonează ele – a progresului economic, purtătorii culturii superioare germane, avantgardiștii civilizației occidentale în răsăritul Împeriului, exagerează premeditat importanța votului separat de la Cluj pentru a tempera cererile românilor, opuse prin însăși esența lor privilegiilor medievale.

Celelalte, erijându-se în apărătoare ale nobilimii, deținătoarea marii averi funciare, a castelelor și curiilor strălucitoare, a practicii guvernării, a supremației intelectuale, a înaltei culturi, a distincției sociale etc., puneau sub semnul întrebării buna credință a conducătorilor români. Pe fundalul imaginii cunoscute a țăranului român, bun, blând, neștiutor, deplin mulțumit cu noua sa libertate socială, aceștia erau prezentați când oameni fără independență economică, egoiști, mânați de interese meschine, personale - posturi, titluri, ranguri -, când agitatori sociali periculoși, daco-româniști mascați, cu ochii ațintiți peste Carpați, când neinițiați în ale politicii, persoane servile, născute și crescute în dependența față de alții, fără știința și practica guvernării constituționale, apanajele tradiționale ale clasei nobiliare. Nu este destul – se insinuează în ziarele provinciale – că de pe capul românilor s-a ridicat stigmatul rușinos al dependenței iobăgești, că au devenit, prin grația foștilor lor stăpâni, oameni liberi, egali juridic, ai acestora!

Si unele și altele considerau, de altfel că românii nu au nici suficiente cadre cu pregătirea necesară, capabile să preia și să susțină o administrație națională și nici măcar o limbă suficient de cizelată pentru a face față imperativelor unei administrații și justiții moderne. Însuși Kemény, în plin consiliu ministerial, vorbea, cum am văzut, despre necesitatea unei tutele magiare și săsești. Ne putem imagina ușor cât de dureros tresar intelectualii români la toate aceste judecăți nefavorabile, care nu puteau rămâne fără ecou în cercurile politice. Apelul la sprijinul presei apare acum tot atât de stringent ca în anii 1850-51.

Iată, așadar, Staff-ul românesc vienez întrunit într-o ședință extraordinară, în 5 noiembrie, cu participarea, înafara celor trei delegați și a mereu prezenților funcționari vienezi, Pop, Moldovan, Pușcariu, Maior, Dobran, a episcopului Aradului, A. Ivacicovici, a bancherului Zenovie Pop, a baronului Stârcea și E. Hurmuzachi din Bucovina, a lui Vincențiu Babeș etc., ședință în care se discută "angajarea" unui ziar german în apărarea cauzei românești. Opțiunea se îndreaptă spre *Österrechische Zeitung* al cărui redactor cerea plătirea a 200 de abonamente, susținerea unui ziarist propriu, (V. Babeș), menajarea sașilor[59]. Informat în această privință, Comitetul

[58] I. Pușcariu către A. Șaguna, 26 septembrie 1861, Arh. Bibl. Sibiu, fond Șaguna, nr. 1640.

[59] Șuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, G. Barițiu, *op. cit.*, p. 518-519.

Permanent, întrunit cu prilejul adunării de constituire a Astrei, găsea condiţiile inacceptabile, aprecia întreaga întreprindere ca hazardată şi propunea editarea la Viena, cu sprijinul baronului bucovinean Petrino, a unui ziar german propriu[60] pentru care se încep colecte, dar care nu va apărea niciodată. Şuluţiu nu se poate împiedica să nu vadă aici o anumită obstrucţie venită din partea omologului său[61].

Eforturi pentru dietă

Publicarea, la 7 noiembrie, a numirii lui Nádasdy pare să ia prin surprindere pe delegaţi, care semnificativ, în aceeaşi zi înaintau un memoriu lui Schmerling pentru desemnarea lui Vasile Ladislau Pop[62]. Şuluţiu, mereu încrezător în mărinimia împăratului, o simte foarte dureros, căci Cancelaria Aulică, oricât ciuntise Patenta constituţională din prerogativele sale, rămânea forul executiv central al ţării, simbolul puterii de stat. Atribuind eşecul carenţelor taberei proprii, el refuză să depună armele. Românii, scrie mitropolitul, au pierdut Cancelaria dar, privind situaţia în ansamblul ei treburile lor au primit la Viena o cu totul altă faţă decât sub Kémeny[63]. De acum eforturile delegaţilor se canalizează asupra reorganizării Guberniului şi asupra dietei.

Primul lor demers este să ia legătura, a doua zi după numire, cu noul cancelar, cunoscut tuturor ca un executant fidel al voinţei împăratului. Întrevederea, cordială, în decursul căreia Nádasdy promite înfăptuirea egalităţii politice a românilor, întrunirea dietei pentru *intrarea în parlamentul central,* numirea de comiţi supremi români în toate comitatele în care aceştia aveau majoritatea- inclusiv în Alba de Jos[64] - suscită speranţe şi în acelaşi timp temeri. Mitropolitul consideră, într-adevăr, că dacă împăratul s-a decis asupra unui maghiar pentru funcţia cea mai înaltă a statului, o alegere mai bună era greu de făcut şi că Nádasdy va fi, incontestabil, mai concesiv decât predecesorul lui. Nu exclude însă nici el posibilitatea ca promisiunile să nu se materializeze în fapte, ca "florile să nu aducă fructe". Este, de la început, sigur că ceea ce se va obţine va reclama eforturi serioase[65].

Concluzia unanimă a *Staff-ului* vienez este să cheme de acasă, la 11 noiembrie, ca întăriri pe Şaguna şi Bariţiu, cărora li se scrie din nou în acest scop, li se telegrafiază, este trimis personal Iacob Bologa[66]. Prezenţa lor era cu atât mai necesară cu cât cancelarul cerea delegaţiei liste ale candidaţilor români, ortodocşi şi greco-catoloci, la funcţiile publice, chestiune extrem de delicată, de competenţa exclusivă a capilor bisericeşti, preşedinţii Comitetului Permanent, cu cât urmau să sosească la Viena guvernatorul Mikó şi episcopul Hajnáld, cu cât desemnarea regaliştilor pentru dietă suscită mari temeri.

Deoarece nici unul, nici celălalt nu vor da curs invitaţiei[67], Şuluţiu rămâne în continuare cel care hărţuieşte autorităţile cu audienţe şi memorii. Nu putem citi fără fior cuvintele prin care bătrânul prelat dă glas amărăciunii dar şi tăriei sale de voinţă, în

---

[60] Şaguna către Şuluţiu, 19 noiembrie 1861, G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 589-591.

[61] Şuluţiu către D. Moldovan, 15 ianuarie 1862, Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 437-440.

[62] Protocol..., N. Josan, *op. cit.*, p. 566.

[63] Şuluţiu către Bariţiu, 13 noiembrie 1861, G. Bariţiu, *op. cit.*, III, p. 518-519.

[64] *Protocol...* N. Josan, *op. cit.*, p. 567.

[65] Şuluţiu către Bariţiu, 13 noiembrie 1861, G. Bariţiu, *op. cit.*, III, p. 518-519.

[66] G. Bariţiu, *op. cit.*, III, p. 518.

[67] Şaguna îşi condiţionează plecarea de acceptul lui Bariţiu, care, la rândul lui se eschivează pe motive familiale, cf. Şaguna către Bariţiu, 15 noiembrie 1861, G. Bariţiu, op. cit., III, p. 576.

răspunsul la eschivarea lui Bariţiu. Da, vede – scrie el – că nimic concret sau prea puţin a putut câştiga pentru ai săi dar s-a hotărât totuşi să rămână, căci nici indiferenţa unora, aluzie la Şaguna, nici manipulaţiunile altora, nici ruşinea şi sărăcia, nici hulele şi nici alte piedici, fie ele din partea străinilor sau de la ai lui, nu-l vor abate din drum:"...goi, sdrenţăroşi, flămânzi, huliţi, împiedecaţi, subsăpaţi, vom apăra, că acum îi tempul, dreapta Cauză a Naţiunei şi să nu ne lăsăm de nemica biruiţi, până când sau ne vom rădica şi vom sta, cu Naţiunea dinpreună, tari şi triumfători pe picioare sau vom cădea şi vom peri cu Ea deodată şi pentru totdeauna"[68] Va face, aşadar, încheie el, tot ce va putea şi va afla de bine la Viena iar dacă şi acum va fi înşelat în aşteptările sale, se va întoarce în ţara, unde, sfătuindu-se toţi laolaltă, se va hotărî cum şi încotro să apuce românii.

Cea mai importantă acţiune a delegaţiei în noul context este întocmirea şi susţinerea marelui memoriu din 15 noiembrie privind corpul de regalişti ai forului legislativ, care- în număr dublu la ultimele diete faţă de deputaţi – aveau în mâinile lor soarta deciziilor. Să ne amintim că dieta din Cluj, din mai 1848, era formată din 96 deputaţi aleşi şi 215 membri numiţi de împărat(regalişti), membrii Guberniului, ai Tablei Regeşti, şefii unităţilor administrative, toţi laolaltă 373 din care 333 maghiari, 35 saşi şi 5 români[69]. Ori în octombrie 1861 Guberniul propunea Cancelariei o listă de 134 regalişti maghiari, 29 români şi 16 saşi[70] a cărei aprobare ar fi anulat dintr-o dată toate înlesnirile electorale făcute românilor în rescriptul imperial din septembrie, ar fi pus pe români în poziţia unei minorităţi neputincioase, chiar dacă s-ar fi coalizat cu saşii. Pe această bază, după calculele care se fac, viitoarea dietă ar fi urmat să aibă 257 maghiari, 78 români şi 41 saşi[71].

O asemenea alcătuire legislativă de-a dreptul "monstruoasă", izbucnesc delegaţii, ar fi pe cât de nefavorabilă regimului, pe atât de nedreaptă pentru populaţia majoritară a ţării. Propun, prin urmare, reducerea la jumătate a numărului regaliştilor şi inversarea proporţiei lor naţionale în favoarea românilor. În sprijinul acestor cereri autorii actului invocă argumentele tradiţionale ale precumpănirii numerice a naţiunii lor, a participării sale preponderente la suportarea dărilor, a predominării recruţilor români dar pun accentul pe proprietatea românească asupra pământului.

Este pentru prima dată, după desfiinţarea relaţiilor iobăgeşti, când se invocă capitalul funciar – principalul capital într-un stat înapoiat economic, cum era Transilvania – când, răspunzându-se sloganului nobiliar: *Non numerus sed pondere,* pământul este privit ca bun naţional, generator de drepturi. Estimarea deputaţilor, care iau în calcul doar pământul cultivabil: *arabil şi fânaţ,* care reprezenta cea mai mare valoare, pentru care se plătea cea mai mare dare, pentru care existau date sigure, este următoarea: 212 mile pătrate ale românilor, 134 ale maghiarilor şi 24 ale saşilor[72]. Ei recunosc că dacă în calcul se includ şi pădurile şi păşunile proprietatea maghiară depăşea pe cea românească[73] dar atrag atenţia că statutul juridic al acestora din urmă nu era încă pe deplin clarificat şi că impozitul pentru ele era mic.

---

[68] G. Bariţiu, *op. cit.*, III, p. 518.

[69] *Erdély Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30 ára Kolozsvár szabad kir. városba hirdetett s iunius 18 án bezárt Országgyülésnek Jegyző és Irománykönyve*, Kolozsvártt, 1861, p. 3-12.

[70] *Telegraful Român*, nr. 43, 26 octombrie 1861, p. 170.

[71] T. V. Păcăţian, *op. cit.*, II, p. 678-679.

[72] *Idem*, p. 683.

[73] Potrivit unor calcule contemporane din fondul funciar al Transilvaniei maghiarii posedau: 4.096.316 jug., românii 3.543.953 jug., saşii 995.695 jug., *Kolozsvári Közlöny*, nr. 22, 20 februarie 1864, 1864, p. 91; *Telegraful Român*, nr. 35, 3 mai 1864, p. 139.

Oricum, scriu ei, acest deficit funciar se compensa prin participarea românilor la plata dărilor, din care, prin "înfricoşătoarea" capitaţie, le reveneau două milioane florini, faţă de cca. un milion fl. al maghiarilor şi 900.000 fl. ai saşilor[74]. Încă şi mai mare era cota care le revenea din "darea sângelui": 3400 de recruţi români, faţă de 1200 maghiari şi 400 saşi din contingentul de 5.000 (în fapt 5029) al anului în curs[75]. În concluzie, memoriul cerea ca din numărul propus de 120 regalişti ai viitoarei diete 60% să revină românilor, 30% maghiarilor şi 10% saşilor, ceea ce, declară deputaţii, avându-se în vedere proporţia naţională echivalentă a populaţiei, ar corespunde atât dreptăţii, cât şi -aluzie la Reichsrat – înţelepciunii politice[76].

Noul cancelar, în discuţiile sale cu mitropolitul, găseşte pretenţiile deputaţilor în privinţa dietei exagerate, inacceptabile din punctul de vedere al regimului, dar, spre deosebire de Kemény, cere ca românii să-şi propună ei înşişi candidaţii proprii pentru funcţiile importante. Îi sunt, ca atare, înaintate o listă de 20 persoane pentru Guberniu, o altă cu 18 nume pentru Tabla Regească, o a treia cu 16 candidaţi de comiţi supremi şi în fine, una cu 162 nume de prezumtivi regalişti[77]. Este vorba aici despre oameni cu o instrucţie şcolară corespunzătoare exigenţelor timpului, foşti sau actuali funcţionari publici exersaţi în practica administraţiei, cunoscători ai limbii germane, mulţi şi a celei maghiare. Nu este în acelaşi timp mai puţin adevărat că ei erau, cu câteva excepţii, lipsiţi de averi personale apreciabile, depindeau fie de o slujbă de stat, fie de una bisericească, neavând astfel o adevărată independenţă economică, ceea ce îi făcea vulnerabili din punct de vedere politic.

Poziţia lui Nádasdy în problemele Transilvaniei şi, parţial cel puţin, în cele ale românilor se va preciza în consiliul ministerial din 17 noiembrie. După mai multe întrevederi ale sale cu guvernatorul Mikó, unele în prezenţa împăratului[78], după eşecul său de a-l atrage pe acesta de partea regimului[79], noul cancelar sfârşeşte prin a propune colegilor săi de cabinet demiterea guvernatorului şi continuarea pregătirilor pentru dietă. În aceste condiţii, după demiterea lui Mikó[80], Cabinetul, unanim în opinia ca Guberniul Transilvaniei să fie încredinţat în mâinile energice ale unui militar, se opreşte asupra feldmareşalului Ludwig Crenneville, fratele primului aghiotant al împăratului, mare proprietar funciar în Ungaria"un aristocrat în uniformă", cunoscător al limbii maghiare, a cărui numire cu titlu provizoriu, va fi publicată câteva zile mai târziu. Se decide, de asemenea, ca noul guvernator să primească doi adjuncţi civili, pe Ladislau Vasile Pop, ca şef al senatului judiciar al Guberniului având rolul unui tribunal suprem al ţării şi pe Kozma Dénes, ca şef al senatului politic gubernial. Tot acum, la propunerea lui Nádasdy, ca o concesie făcută românilor, se hotărăşte ca la Tabla Regească din Târgu Mureş- forul judecătoresc de apel al celei mai mari părţi a

---

[74] T. V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 684.

[75] Contingentul anual de recruţi pe întreg Imperiul era în aceşti ani după adoptarea legii armatei din 1858 de 85. 000, A. Schmidt-Bretano, *Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848-1867*, Wien, 1975, p. 68.

[76] T. V. Păcăţian, *op. cit.*, II, p. 675-685.

[77] Arh. Naţ. Alba, fond Cabinet Mitrop., nr. 709, f. 55-59, 63-70.

[78] *ÖMR*, V/3, p. 29.

[79] Potrivit protocolului ministerial, cu toate că existau diferenţe de opinii politice între ei, singurul punct în care nu au putut cădea de acord a fost intrarea în Reischrat, *ÖMR*, V/3, p. 28-32 (şedinţa din 17 nov. 1861).

[80] Propunerea de demitere făcută de Nádasdy e din 20 nov., iar decizia imperială din 24 nov. 1861, *ÖMR*, V/3, p. 43.

țării- pe lângă cei patru protonotari existenți, catolic, lutrean, unitarian și calvin, să se creeze alte două posturi noi, unul pentru greco-catolici, altul pentru ortodocși[81].

Toate aceste numiri arătau foarte clar care era prețul pe care regimul era dispus să-l plătească pentru cooperarea românilor, cât de departe înțelegea el să meargă cu concesiile făcute acestora.

Fidelă politicii sale tradiționale de echilibrare a forțelor politice din Transilvania, a neutralizării lor unele prin altele, Viena ține în această nouă situație să menajeze poziția istorică a nobilimii maghiare, mizând pe o acea moderație a ei, specific transilvăneană care i se atribuia, sperând că printr-o politică înțeleaptă ea va putea fi atrasă, în final, să colaboreze cu regimul. Este ceea ce explica, rând pe rând, numirea lui Nádasdy, noile norme de constituire ale organismelor guvernării locale, înființarea, în 1863, a Academiei juridice maghiare din Cluj.

Sașii, acum intangibili, păstrează ceea ce au avut în trecut: autonomie teritorială, Universitatea, comitele, primind în plus, alături de noul comes saxonum în persoana lui Konrad Schmidt, un tribunal de apel propriu și salarizarea bugetară a funcționărimii, susținerea de la bugetul statului a Facultății juridice de la Sibiu, mărite și reorganizate.

În privința românilor, după deschiderea electorală pe care o operase rescriptul dietal din septembrie 1861, absolut inevitabil pentru realizarea obiectivelor Cabinetului, se face acum un pas înainte prin acordarea uneia dintre vicepreședințiile guberniale-cea mai înaltă funcție la care accede un român până în 1861 – și a altor câtorva posturi importante, dar nici vorbă nu poate fi despre o "valahizare" a aparatului administrativ și judecătoresc. Este suficient să menționăm faptul că la Guberniu în timpul lui Mikó funcționau 7 români, alături de 78 de maghiari[82] și că în timpul lui Crenneville numărul lor era de 16, alături de 119 maghiari și sași[83]. Proporția era aproximativ aceeași la nivelul întregului corp administrativ și judecătoresc și chiar sensibil mai mică în administrația financiară și în armată, domenii subordonate direct ministerelor vieneze respective.

Dar nimic nu dezvăluie mai clar limitele concesiilor care se fac românilor decât noua reformă a administrației locale, dezbătută de miniștrii Cabinetului vienez tocmai în timpul ședерii delegaților români în capitală. Potrivit acesteia în locul consiliilor jurisdicționale ale lui Kemény, în esență cele formate în 1848, se plănuiesc organisme în care jumătate din locuri urmau să revină marii proprietăți funciare, jumătate comunităților rurale și orășenești, voturile funcționarilor locali urmând să orienteze deciziile în direcția dorită de sus. Este vorba aici despre introducerea regulamentului electoral din provinciile vestice bazat pe reprezentarea separată a diverselor categorii sociale. Ori, deoarece în Transilvania marea proprietate funciară și cele mai multe orașe erau sub control maghiar, românii vor rămâne și pe mai departe, cu excepția Năsăudului și Făgărașului, în minoritate, ceea ce va face ca noile foruri locale să fie greu de stăpânit. Încă odată se făcea simțită astfel preferința care se acorda la Viena aristocrației și nobilimii proprietare, defavorizându-se net păturile sociale inferioare cu o orientare reformatoare.

---

[81] *Idem*, V/3, p. 43-46 (ședința din 22 nov. 1861).

[82] *Kronstädter Zeitung*, nr. 34, 28 aprilie 1861, apud James Niessen, *Battling Bishops. Religion and Politics in Transylvania on the Eve Of the Ausgleich*, U. M. I. Dissertation Information Service, 1990, p. 74.

[83] *Erdély Nagyfejedeleneség hivatali tiszti névtara az 1863-dik évre*, Kolozsvártt, 1863, p. 14-16.

Tot atât de semnificativ este faptul că pe Pământul Crăiesc rămâneau în vigoare consiliile scăunale instituite de fostul comes Franz Salmen, împotriva cărora românii ridicaseră atâtea proteste[84].

Nu mult mai departe se va ajunge nici în 1863, când se lărgeşte breşa electorală deschisă cu doi ani înainte, egalizându-se numărul deputaţilor români cu cel al maghiarilor, astfel încât saşii- supapa de siguranţă a regimului- să se poată coaliza cu cei dintâi în problemele politice şi cu cei de ai doilea în problemele sociale. Nici vorbă nu va fi, cum sperau românii, despre măsuri reparatorii, despre o discriminare pozitivă, care să diminueze povara moştenirii iobăgeşti care apăsa asupra lor.

Demersuri confesionale

Prezent la Viena, pe propriile sale cheltuieli, timp de aproape două luni, capul bisericii greco-catolice încearcă în acest răstimp să urnească din loc şi unele probleme stringente ale confesiunii sale. Ele nu fac obiectul dezbaterilor şi consemnărilor oficiale ale delegaţiei, astfel încât ne sunt cunoscute mai vag.

Ceea ce ştim este că Şuluţiu s-a străduit în primul rând să scoată din impasul în care se găsea chestiunea extrem de dificilă a salarizării de către stat a preoţilor greco-catolici, întreţinuţi, aproape în aceeaşi măsură ca şi cei ortodocşi, de către credincioşi. O foarte serioasă tentativă în această privinţă făcuse încă în 1856, în timpul conferinţei de la Viena a prelaţilor catolici la care a luat parte împreună cu Vasile Erdeli, episcopul Oradiei[85]. Întrucât situaţia materială a clerului român era într-adevăr foarte gravă, întrucât la sfârşitul anului 1858 Blajul, Gherla şi Lugojul reînnoiesc împreună solicitările[86], în mai 1859 Guberniul Transilvaniei, fără să se angajeze pentru o retribuire integrală a clerului român în condiţiile în care bugetul era secătuit iar războiul bătea la uşă, promitea acestuia"din graţia împăratului" un modest sprijin financiar, aşa numita "milă împărătească". Era vorba iniţial despre 24.000 fl. pe an pentru ortodocşi ai căror preoţi nu erau dotaţi cu pământ şi 20.000 fl. pentru preoţii greco-catolici care, în general, aveau "porţiuni canonice", bani din care să se împartă, prin rotaţie, mici ajutoare băneşti anuale preoţilor celor mai săraci. Preluarea de către stat a unei părţi mai mari a poverii care apăsa asupra credincioşilor este amânată pentru un viitor mai prielnic şi condiţionată de constituirea unor parohii de câte cel puţin 700 de credincioşi, prin unirea a 2-3-4 sate[87]. Dar chiar şi aşa izbucnirea războiului cu Franţa şi Sardinia, pe de o parte şi mutaţiile politice pe de alta, au amânat materializarea acestui plan pe care Blajul, considerând subvenţia oferită derizorie şi poate ofensat de favorizarea ortodocşilor a refuzat să-l accepte. Situaţia la greco-catolici se complica şi cu aceea că instituirea unor parohii mari prin contopirea mai multor sate comporta riscul pierderii credincioşilor acolo unde distanţele erau mai mari, unde micile lor parohii se învecinau cu comunităţi ortodoxe, în satele româneşti

---

[84] *ÖMR*, V/3, p. 90-94 (şedinţa din 7 decembrie 1861).

[85] Memoriul lui Şuluţiu către împărat din 31 mai 1856, Arh. Naţ. Cluj, fond Ep. Gherla, 1859-2279.

[86] Memoriul lui Şuluţiu din 3 decembrie 1858, Arh. Naţ. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1858-829; Memoriul lui Alexi din 24 decembrie 1858, Arh. Naţ. Cluj, fond Ep. Gherla, 1859-2279.

[87] Adresa din 22 mai 1859 a forului executiv de la Sibiu, bazată pe deciziile ministeriale din 29 martie şi 29 octombrie 1858 privind regularizarea şi dotarea parohiilor catolice de ambele rituri în Ibidem.

mixte confesional, ceea ce explică opoziția constantă a prelaților lor, față de această formulă. Se va ajunge astfel acolo că dispoziția Cancelariei aulice din 30 mai 1861 se va referi doar la clerul ortodox, acordând episcopiei Sibiului subvenția propusă de 24.000 fl.[88], anunțată de îndată de Şaguna poporului lui[89].

Subvenționarea clerului unit reintră în atenția autorităților în septembrie 1861, când Guberniul evocând din nou porțiunile canonice ale uniților şi marea fundație bănească a lui Bob, din care erau remunerați protopopii, oferă şi Blajului ceea ce primisese şi Sibiul[90]. Se discută, de asemenea, în Guberniu posibilitatea legalizării obligațiilor în produse şi muncă ale familiilor față de preot "mierța popii" şi "ziua popii", precum şi eventualitatea măririi taxelor pentru boteze, cununii, înmormântări, sfeştanii etc. (stola), rămase în vigoare din 1829, dinaintea marii devalorizări de după revoluție[91].

Înştiințat la Viena despre acestea, Şuluțiu, trecând peste toate murmurele de nemulțumire ale episcopilor săi sufragani şi ale celor mai mulți protopopi, gata să accepte ceea ce li se oferea[92] stăruie la Cancelaria vieneză pentru o subvenție de 40000 fl. din care să beneficieze toți preoții[93]. El invoca în sprijinul său Concordatul, care preconiza o retribuire egală pentru clerul greco-catolic ca şi pentru cel romano-catolic, caracterul privat al fundației bobiene, precaritatea veniturilor din porțiunile canonice, care nu numai că erau mici şi de calitate slabă dar reclamau angajarea directă a clerului în treburile gospodăreşti, cu efecte negative asupra prestației sale pastorale. Cancelaria sfârşeşte, în final, prin a se opri, la sfârşitul anului următor, asupra unei soluții de compromis: 30.000 fl. (18.000 fl. pentru arhidieceză, 8.000 fl. pentru episcopia Gherlei şi 4.000 fl. pentru vicariatul Hațegului) pe care Blajul o acceptă şi el[94].

O altă chestiune pentru care se luptă mitropolitul la Viena este aceea a desemnării noilor canonici ai Capitlului său, ridicat în vara acestui an la rang mitropolitan. Se instituiau acum trei noi stale canonicale susținute de stat, cu titulari desemnați, ca atare, de Cabinet- la propunerile mitropolitului- spre deosebire de ceilalți 7 canonici aleşi în cadrul Capitlului şi întreținuți din marea fundație a lui Bob constituită în acest scop în 1806[95].

Noile canonicate readuc în actualitate dispute mai vechi şi mai noi dintre mitropolia blăjeană şi forurile centrale, dintre clericii greco-catolici, ei între ei. Constituit de Bob ca un organism alcătuit exclusiv din preoți celibi, Capitlul din Blaj, instrument atât de docil în mâinile episcopului Lemeni, este supus după revoluție unei foarte puternice presiuni a clerului secular, căsătorit, pentru a accede în rândurile sale. Disputa era cu atât mai ascuțită cu cât raportul între cele două categorii de preoți era de 1 la 80, cu cât străbatem în anii următori Concordatului cu Roma din 1855 perioada

---

[88] MOL, D- 228, 1861-248.

[89] *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 23, 7 iunie 1861, p. 179.

[90] Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1861-799.

[91] MOL, 7-266, 1861-8289.

[92] "Dacă nu-ți dă cineva pâinea întreagă dece să refuzi o bucățică când mori de foame", I. F. Negruțiu către T. Cipariu, 29 septembrie 1861, în L. Botezan, I. Botezan, I. Cuibus, *op. cit.*, p. 364-365.

[93] Şuluțiu către Alexi, 23 februarie 1862, Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1862-191.

[94] Idem, 1863-442; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 2, 7 ianuarie 1863.

[95] Potrivit unor date din presă venitul capitalului inițial de 301. 200 fl. era în 1862 de 16. 579 fl din care cea mai mare parte constituiau remunerația canonicilor iar din ceea ce rămânea se acorda câte un ajutor annual de 60 fl. tuturor celor 38 de protopopi diecesani, *Foaie, pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 34, 5 septembrie 1862., p. 262.

celei mai puternice tentative de latinizare a bisericii unite, cu cât mitropolitul Şuluţiu, cel mai hotărât apărător al componentei ortodoxe a bisericii sale, avea de întâmpinat în această privinţă opoziţia surdă chiar a unor canonici ai săi, vechi colaboratori ai lui Lemeni, favorabili înnoirilor catolicizante, nemulţumiţi de încălcarea dispoziţiilor fondatorului instituţiei pe care se străduiau să-l reabiliteze în ochii publicului. La rândul lor autorităţile vieneze postate pe poziţiile practicilor romano-catolice, preocupate de asigurarea unui suport material mai bun al clerului, de atingerea unui nivel cultural mai înalt, de evitarea unor încălcări ale moralităţii, susţineau cât puteau celibatul nu numai în cadrul canonicilor ci, dacă ar fi fost posibil, chiar a preoţilor de rând.

Este meritul lui Şuluţiu, purtător de cuvânt a imensei majorităţia clerului unit, că la Viena el a reuşit să atragă de partea sa în această chestiune pe cancelarul Nádasdy. În felul acesta, în anul următor Cancelaria Aulică va accepta propunerile sale[96], fără să le mai treacă prin discuţiile Cabinetului, numind în iulie 1862, trei noi canonici, toţi căsătoriţi: Ioan Fekete-Negruţiu, protopopul Clujului, Grigore Mihali, protopop al Bistrei şi Elie Vlasa, protopop al Indolului[97]. Alte demersuri vor fi făcute din Blaj pentru numirea unor canonici onorari[98].

Mai puţin succes are Şuluţiu în chestiunea, pe cât de importantă pe atât de dificilă, a sinodului mixt, pentru care mitropolitul intervenise personal încă din decembrie 1860 atât la Schmerling cât şi la nunţiul apostolic[99], pentru care apelează Consistoriul plenar ţinut la Blaj în martie 1861 tocmai în acest scop[100] şi din nou mitropolitul la sfârşitul acestei luni[101]. Ca urmare a atâtor solicitări, la cererea lui Kemény, chestiunea este foarte serios dezbătută în Guberniu, în iunie 1861, pe baza unei temeinice motivaţii a Blajului.

Concluzia guberială este aceea că, din punctul de vedere al dreptului istoric, bisericesc şi laic, al practicii din trecut, al principiului egalităţii naţionale, un sinod unit mixt, alcătuit din câte trei clerici şi doi laici pentru fiecare protopopiat, sinod în care să se discute exclusiv probleme ale bisericii ar putea fi, la urma urmelor aprobat[102].

Poziţia îngăduitoare a Guberniului suscită mari speranţe la Blaj, unde se credea că dacă sinodul nu s-a putut ţine în mai, cum s-a voit, el se va ţine negreşit în septembrie[103], în care scop în mai multe locuri se şi organizează obişnuitele sinoade protopopiale premergătoare. La Viena însă, atât în timpul lui Kemény, cât în timpul lui Nádasdy, s-a apreciat, din raţiuni politice dar şi confesionale, că împrejurările erau prea critice pentru a se permite o asemenea întrunire românească. Amintirea marilor adunări populare din 1848 de la Blaj, odioase în ochii autorităţilor, amintirea afrontului la care s-a dedat sinodul electoral din septembrie 1850, în condiţiile stării de asediu şi sub ameninţarea trupelor, suspiciunile care plutesc în jurul intelectualilor

[96] Propunerile lui Şuluţiu din 1 martie 1862, Arh. Naţ. Alba, Reg. I-E, 1862, nr. 134. Prima sa propunere în această privinţă e din 28 iulie 1856, Idem, 1856, nr. 437.

[97] Idem, fond Cabinet Mitrop., nr. 782.

[98] Memoriul lui Şuluţiu din 27 octombrie 1862, Arh. Naţ. Cluj, fond Ep. Gherla, 1863-719, f. 3.

[99] Memoriile lui Şuluţiu către Nunţiatură, 22 decembrie 1860 şi 20 februarie 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond Ep. Gherla, 1861-484.

[100] Protocolul din 11 martie 1861 al Consistoriului plenar, Arh. Naţ. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1865-602.

[101] Idem, f. 13-15.

[102] MOL., F-266, 1861-1638.

[103] Şuluţiu către Alexi, 15 iunie 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond Ep. Gherla, 1861-1263.

români, neîncrederea în însuşi capul bisericii unite, ostilitatea cu care este privită în cercurile catolice participarea laicilor, oricât de puţini ar fi fost ei, îşi spun fiecare cuvântul. Tot ce va primii Şuluţiu la Viena, în 1861, ca şi mai târziu în 1863, 1864, 1865 şi 1866, când el reia demersurile, va fi o amânare sistematică, justificată de autorităţile politice prin împotrivirea forurilor eclesiastice iar de acestea prin dezacordul celor dintâi. Astfel încât, scriu contemporanii, sinodul de la Blaj cu cât era mai mult dorit, cu atât se îndepărta mai mult, întrunindu-se, cum se ştie, abia în 1872.

***

La capătul tuturor acestor demersuri, după o zbatere de aproape două luni, în cap de iarnă, în seara zilei de 1 decembrie, Şuluţiu porneşte "în frig şi vânt mare" spre casă. Prin Seghedin, Timişoara, Deva, Sebeş, Aiud, fără a se opri la Blaj el se îndreaptă de-a dreptul spre Cluj pentru a asista la primirea, în 7 decembrie 1861, a noului guvernator Crenneville.

Starea lui de spirit era dintre cele mai bune, convins fiind că, dacă nu a obţinut Cancelaria pentru români, în schimb, demiterea lui Mikó se datora sforţărilor delegaţiei, ceea ce, cum am văzut, nu a fost decât în foarte mică măsură cazul. El era, de asemenea convins că noua reformă a administraţiei publice locale- aprobată definitiv în 7 decembrie, după plecarea sa[104], va lua în discuţie propunerile delegaţiei şi că dieta se va întruni în timpul cel mai scurt posibil. Contrar tuturor aşteptărilor nici una nici cealaltă dintre aceste prezumţii nu se vor adeveri.

Cu toate acestea, ceea ce a putut face Şuluţiu la Viena, fără prezenţa omologului lui ortodox, celălalt "părinte al naţiunii", fără sprijinul presei, fără mari relaţii în cercurile politice şi bisericeşti, a însemnat o mişcare înainte faţă de impasul în care cauza românească a zăcut în primăvara şi vara anului 1861. Într-un moment de răscruce al evoluţiei politice a ţării lor, românii vorbeau ei înşişi împăratului şi miniştrilor săi, cărora le prezentau naţiunea şi problemele ei aşa cum le vedeau reprezentanţii lor cei mai autorizaţi. Se anihilau astfel, cel puţin parţial, efectele tacticii perfide de a lovi în români prin chiar oamenii lor, iar pe de altă parte se punea în evidenţă naţiunea ca un factor de putere care putea fi luat în calcul în jocul combinaţiilor politice ale Vienei asupra Transilvaniei. Este un fapt care, alături de existenţa elementului săsesc, a făcut posibilă menţinerea în Transilvania, spre deosebire de Ungaria, a unei vieţi constituţionale. Prindea în aceste împrejurări contur acel parteneriat politic, labil, incert, fragil care, pe substractul interesului comun, se va realiza între puterea de stat habsburgică şi conducerea românească un an şi jumătate mai târziu.

Pe acest fundal general, delegaţia a postulat, şi aceasta este, poate, cel mai mare merit al său, o formulă modernă a "înarticulării" naţiunii, alta decât aceea a delimitării unui îngust "teritoriu naţional" românesc, spre care înclina Cabinetul Schwarzenberg în 1850-51 şi pentru care optase Universitatea Săsească în martie 1862, formula unei legislaţii electorale echitabile care să valorizeze politic numărul românilor pe întreg teritoriul Transilvaniei.

Putea delegaţia românească să facă mai mult? Ce avea în spatele său Şuluţiu pentru a forţa mâna Vienei într-o vreme în care, deşi în criză, puterea de stat ţinea situaţia sub control. Puşcariu reproşează lui lui Şuluţiu, 30 de ani mai târziu, că nu a

[104] *ÖMR*, V/3, p. 94-97.

exploatat tatonarea maghiară a lui Mihali pentru a stabili contacte cu oamenii politici din Pesta, fie şi numai ca un mijloc de presiune asupra Cabinetului[105]. Dar cum putea un prelat, capul bisericii greco-catolice româneşti din Imperiu, să practice o asemenea politică şi cât de departe ar fi putut merge pe această cale chiar o conducere laică, când nici măcar Schmerling şi cu atât mai mult împăratul, nu vedea în români decât un aliat ocazional, când exista oricând posibilitatea concilierii cu Ungaria peste capul şi împotriva lor, cum se va întâmpla în 1865. Străbatem, aşadar, la sfârşitul anului 1861 momentul reluării dificile a drumului parcurs de români în 1849-1851, un drum care, în ciuda tuturor meandrelor, asperităţilor, incertitudinilor sale va aduce naţiunea pentru o scurtă perioadă de timp în prim planul scenei politice a Transilvaniei.

SIMION RETEGAN

MACHT UND PROTEST IN SIEBENBÜRGEN AM ANFANG DER LIBERALEPOCHE: DIE VOM METROPOLITEN ŞULUŢIU GEFÜHRTE RUMÄNISCHE NATIONALDELEGATION NACH WIEN 1861

(Zusammenfassung)

Nach einem Einführungsteil, in dem der Verfasser die politische Lage Siebenbürgens im Frühjahr und Sommer des Jahres 1861 umreißt, als die Kontrolle des ungarischen Adels und des sächsischen Patriziats auf die Zentral- und Lokalregierung restauriert wurde, analysiert der Aufsatz eine der wichtigsten Protestreaktionen seitens der Rumänen: die Absendung von Delegationen zur Reichshauptstadt. 6 Delegationen aus Siebenbürgen, 2 aus dem Banat, 2 aus dem Partium brachen auf nach Wien, um entweder Forderungen mit allgemeinem Charakter, oder Wünsche von Regionalinteresse zu äußern. Die bedeutendste dieser Delegationen war jene geführt vom griechisch-katholischen Metropoliten Alexandru Sterca-Sulutiu, begleitet von Ioan Ratiu und Iacob Bologa. Die Delegation wirkte fast zwei Monate lang, zwischen dem 8. Oktober und dem 3. Dezember. Indem die Delegierten den infolge der Auflösung des ungarischen Parlaments zwischen Wien und Pesth eingesetzten Bruch ausnützten, bemühten sie sich das nun zu Konzessionen gezwungene Kabinett Anton Schmerlings der Unterstützung der Rumänen zu versichern und gleichzeitig ein neues politisches Statut für ihre Nation zu erhalten. Nachdem die ersten Bestrebungen der Delegation hinsichtlich der Ernennung eines rumänischen Kanzlers in der Person Ladislau Vasile Pops scheiterten, konzentrierte sie sich auf die Einberufung des Landtags aufgrund eines rechtsmäßigen Wahlgesetzes und auf die konkreten Schritte hinsichtlich der Verwirklichung der politischen Gleichheit der rumänischen Nation und ihrer Konfessionen. Parallel mit den politischen Zielen, beschäftigte sich Metropolit Sulutiu auch mit der Lösung von Konfessionellfragen, wie: die Belohnung der Priester, die Ergänzung des Metropolitanischen Kapitels, die Synodal Versammlung.

[105] I. Puşcariu, *Notiţe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 60.

O ÎNCERCARE DE APLANARE A CRIZEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN (1896)

Neacceptând hotărârile luate în şedinţele Comitetului central al Partidului Naţional Român din ianuarie–februarie 1896 care au reglementat din punct de vedere economic şi politic chestiunea *Institutului Tipografic* şi a ziarelor partidului, Vasile Lucaciu va trece de partea grupării tribuniste în conflictul cunoscut şi cu denumirea de criza *Tribunei*, izbucnit la sfârşitul anului 1895. De altfel, încă din perioada detenției la Seghedin, Vasile Lucaciu i-a încurajat direct sau indirect pe reprezentanții acestei grupări rămaşi la Sibiu (I. Russu-Şirianu, G. Bogdan-Duică şi T. L. Albini), în atitudinea lor de frondă, recalcitranți şi pro-liberali, acceptând să le primească corespondența şi să le dea sfaturi pentru noua orientare a *Tribunei* fără a-i informa şi consulta pe Ioan Rațiu şi Iuliu Coroianu, aflați în aceiaşi detenție. Procesul a stârnit, cum era firesc, o reacție de suspiciune a celor doi față de Vasile Lucaciu, suspiciune care cu timpul s-a transformat în neîncredere şi chiar ostilitate.

Publicând în paginile *Revistei Orăştiei* din 1896 regretabile atacuri la adresa preşedintelui Ioan Rațiu, a lui Iuliu Coroianu şi a noii redacții a *Tribunei*, secretarul general al partidului va contribui şi el la accentuarea crizei care a afectat activitatea Partidului Național Român din Transilvania şi Ungaria. Dorind crearea unei imagini de popularitate a acestuia în contrast cu Ioan Rațiu, redacția *Revistei Orăştiei* îl va susține pe Vasile Lucaciu din toate punctele de vedere[1].

La început, dr. Rațiu nu a răspuns direct la aceste atacuri, el fiind sprijinit în aplanarea conflictului şi apărat fireşte de membrii grupării sale. Redacția *Tribunei* va publica în consecință o serie de articole în care a analizat activitatea părintelui Lucaciu după eliberarea sa din închisoarea de la Seghedin, scoțând în evidență atitudinea sa duplicitară prin care s-a pus în fruntea vechilor tribuniştti, identificându-se cu "politica de îndulcire" preconizată de aceştea[2].

Scriindu-i la 27 martie 1896 lui Elie Dăianu în legătură cu conflictul său cu dr. Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu îi mărturisea: "de adâncimea sentimentelor mele de stimă, de iubire, de devotament pentru venerabilul nostru prezident ce multă vreme a rămas întreagă, neatinsă, şi după ce a detunat în urechile mele grava acuză: Vasile! Acest b... e vândut şi ne-au vândut! etc., etc., etc., şi n-am admis niciodată acest fapt, nici n-am suspiționat caracterul lor politic. De când am observat o anumită răceală față de mine, după reîntoarcerea mea din Bucureşti, de când am văzut că-s nebăgat în seamă, şi vorbele mele de jaluzie pentru conservarea nemaculată a steagului nostru sunt desconsiderate, mărturisesc, m-am clătinat în credința mea." Vasile Lucaciu nu divulgă în această scrisoare motivele

---

[1] I. Georgescu, *Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p. 169-170; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, nr. inv. M 2529, 2529/a (mai departe Muz. Ist. Trans.); Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, doc. Nr. 5222, 5433-5436, 5439-5444; L. Botezan, *Vasile Lucaciu şi mişcarea memorandistă*, în *Memorandul românilor. Centenar (1892, 1894-1992, 1994)* Baia Mare, 1994, p. 74; *Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor*, Cluj-Napoca, 1988, p. 49-51; V. Orga, *Sfârşit de veac la Orăştie-frânturi din cronica luptei naționale (1895-1899). Restituiri*, III (1995), p. 169.

[2] *Tribuna*, 1896, nr. 55, 61-62, 65, 160-161, 168, 172-174, 176, 178-179, 199-201.

nemulţumirii sale, comunicându-i lui Dăianu că are să le enunţe membrilor din Comitet pentru a se vedea dacă are sau nu dreptate[3].

Chemat în cursul verii de dr. Ioan Raţiu la Sibiu în speranţa aplanării conflictului, Vasile Lucaciu nu se va supune preşedintelui şi majorităţii Comitetului central, părintele nerenunţând la "procedura anarhistă". Polemica şi învinuirile reciproce dintre cele două personalităţi continuă până în toamna anului 1896[4]. "Dacă prin murdăriile şi limbajul ciocoiesc nu s-ar atinge şi cauza naţională - scria Ioan Raţiu lui George Pop de Băseşti la 1 septembrie 1896 - nu ar fi alta de făcut, decât a răspunde la murdării, minciuni şi neexactităţi tot prin ziare. Dar în acest caz, oricât vom fi noi de moderaţi şi obiectivi în răspunsurile noastre, lumea noastră va sângera de supărare, că luptătorii de odinioară îşi spală în public rufele murdare, iar contrarii vor râde în pumni de noi. Aşadar quid faciendum?[5]

După "o meditare serioasă şi cu o considerare la toate împrejurările de faţă", dr. Ioan Raţiu era convins că aplanarea conflictului nu se putea face decât prin organizarea unui juriu care să fie alcătuit din reprezentanţi ai tuturor nuanţelor: "radicali, moderaţi, Dreptatişti, Gazetişti, chiar şi Telegrafişti", declarând lui Băseşti că se supune "sentinţei aduse de acest tribunal", chiar şi în cazul când părintele Lucaciu nu ar fi de acord cu această soluţie. Preşedintele Ioan Raţiu propune ca loc al întâlnirii în primul rând Blajul şi apoi Şimleul Silvaniei, Clujul, Bistriţa, Năsăudul, Lugojul ori Sibiul, rugându-l pe George Pop de Băseşti să vorbească personal şi urgent cu Vasile Lucaciu, care să-şi prezinte în scris acceptarea sau neacceptarea acţiunii, după care să se constituie juriul respectiv. În situaţia neconstituirii juriului, Ioan Raţiu îl informează cu părere de rău pe Băseşti că "voi fi silit a răspunde la toate afirmaţiile, neexactităţile şi chiar minciunile părintelui prin ziarul *Tribuna*"[6].

George Pop de Băseşti urgentează tratativele şi în 5 septembrie 1896 îl însărcinează pe Demetriu Suciu, avocat din Cehul Silvaniei şi pe preotul Ioan Pop ca delegaţi ai "Conferinţei naţionale" pentru a lua legătura a doua zi cu Vasile Lucaciu, prezentându-i propunerea din epistola dr. Raţiu cu privire la constituirea juriului de împăcare[7]. Demetriu Suciu şi Ioan Pop se conformează celor solicitate de George Pop de Băseşti şi în 6 septembrie 1896 obţin de la Vasile Lucaciu declaraţia prin care aceasta este de acord în principiu cu juriul propus, solicitând în prealabil o întâlnire personală cu dr. Ioan Raţiu şi Iuliu Coroianu în casa lui Băseşti, pentru a le dovedi toate afirmaţiile sale "şi astfel să li se deie ocasiune de a-şi regula poziţia faţă de chestia naţională"[8].

În 7 septembrie 1896 documentele redactate cu privire la această acţiune vor fi trimise de Băseşti la doctorul Ioan Raţiu la Sibiu, propunându-i ca loc al convenirii în primul rând Dejul şi apoi Clujul, datorită distanţelor şi mijloacelor de transport ce ar fi convenabile protagoniştilor[9].

---

[3] Arh. Naţ. Bucureşti, fond I. Raţiu, dosar nr. 239/1896, f. 1-5; *Revista Orăştiei*, nr. 33 din 10/22 august 1896; N. Cordoş, *Din corespondenţa Vasile Lucaciu-Ioan Raţiu (1894-1896)*, în AIICN, XXXVI (1997), p. 275-296.

[4] BCUC, *Corespondenţă George Pop de Băseşti*, vol. III, f. 36-37; Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, doc. Nr. 5222.

[5] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2525 (Anexa I).

[6] *Ibidem*.

[7] Idem, nr. inv. M. 2527 (Anexa II).

[8] Idem, nr. inv. M. 2520 (Anexa III).

[9] Idem, nr. inv. M. 2524 (AnexaIV).

În paralel, la 5 septembrie 1896, din încredințarea avocatului clujean Iuliu Coroianu, preotul Nicolau P. Rațiu și dr. Cassiu Maniu se deplasează la Șișești pentru a lua legătura cu Vasile Lucaciu în acțiunea de "retragere în publicitate a nedemnelor expresiuni, ce se cuprind în publicațiile apărute în *Revista Orăștiei,* îndreptate în contra dlui Iuliu Coroianu, precum și a familiei d-lui dr. Ioan Rațiu". La această provocare, în procesul-verbal redactat la Baia Mare în 5 septembrie 1896, Vasile Lucaciu a declarat următoarele: "În cele scrise de mine nu se află nici o ofensă și deneg a da satisfacțiunea cerută. Dl. Iuliu Coroianu numai atunci poate cere satisfacțiune de la mine, dacă mai întâi îi voi da eu absolutoriu"[10].

Acțiunea, cum se constată, deși a demarat foarte repede, va cunoaște o perioadă de stagnare. Doctorul Ioan Rațiu pregătindu-se să intre în închisoarea de la Sibiu, îi mărturisește lui George Pop de Băsești la 19 septembrie 1896 că el nu dorește să stea de vorbă personal cu Vasile Lucaciu înainte de constituirea juriului "până nu-și regulează el poziția față de chestia națională și nu revocă insultele personale prin urmare, el trebuie să primească juriul fără nici o condițiune, sau să-l respingă"[11]. Părintele Vasile Lucaciu nu s-a conformat în totalitate solicitărilor dr. Rațiu, și va continua să aducă insulte la adresa *Tribunei* și a celor care s-au grupat în jurul președintelui, în interviul publicat în ziarul maghiar *Alkotmany* din 17 septembrie 1896[12].

În fața neadevărurilor din atacurile lui Lucaciu, dr. Ioan Rațiu consideră că este de datoria sa ca în interesul național să dea publicității adevăratele cauze ale crizei partidului pentru ca publicul românesc să poată trage din ele consecințele necesare. Face în acest sens o prezentare a activității lor politice în articolul *Repriviri și lămuriri,* publicat în paginile *Tribunei* de la Sibiu[13], consemnând că: "De un an de zile studiez atitudinea politică a d-sale și citesc cu sânge rece toate scrisorile sale provocatoare, și insultele îndreptate la adresa mea, dar am tăcut și am așteptat, că doară va veni **ad meliora consilia,** și în fine se va convinge, că prin ținuta sa de astăzi, ținută nedemnă trecutului său, tot mai mult se apropie de acea prăpastie, din care cu greu mai e cu putință o scăpare cinstită"[14]. Președintele Partidului Național Român dorea din suflet ca acest conflict dintre ei să nu se discute în public, încercând ca, după adunarea *Astrei* de la Lugoj din 27 august 1896, să se facă demersuri pentru compunerea "unui juriu de bărbați imparțiali și devotați cauzei românești". Doctorul Rațiu spera ca până la pronunțarea verdictului acestui juriu problema să nu se mai discute în presă[15].

---

[10] Acest document de împăcare a fost trimis la 7 septembrie st. n. 1896 de Iuliu Coroianu redacției *Tribunei* care îl va publica în nr. 190 din 29 august/10 septembrie 1896. Publicarea lui va aduce peste câteva zile intervenția părintelui Lucaciu care solicita ziarului s-o considere o "rectificare", ceea ce redacția n-o face, considerând că este același lucru și că afacerea personală dintre cei doi protagoniști s-a încheiat. Alte afaceri "de natură gravă" ce le avea cu Iuliu Coroianu, cum consemna Vasile Lucaciu urmau a și le rezolva între ei (cf. *Tribuna*, nr. 195 din 5/17 septembrie 1896).

[11] Muz. Ist Trans., nr. inv. M. 2526 (AnexaV).

[12] *Tribuna*, 1896, nr. 199-201.

[13] *Idem*, 1896, nr. 205-206.

[14] Vasile Lucaciu va răspunde în nr. 40 din 10 octombrie 1896 a *Revistei Orăștiei* încercând să convingă opinia publică de vinovăția exclusivă a președintelui în declanșarea crizei (vezi și *Tribuna*, 1896, nr. 218 și 220).

[15] *Tribuna*, nr. 205 din 18/30 septembrie 1896.

Spre deosebire de cele publicate şi consemnate de dr. Ioan Raţiu în acest articol la adresa părintelui Vasile Lucaciu, ciorna-manuscris cu acelaşi titlu de *Repriviri şi lămuriri* conţine şi o analiză a acţiunilor Comitetului central al Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria pentru realizarea postulatelor cuprinse în programul naţional din 1881. Se face o trecere în revistă: a principiilor conducătoare pentru susţinerea chestiunii naţionale în anii 1893-1894; despre atitudinea politică faţă de partidele din România; cauzele crizei partidului şi a *Ligii Culturale;* problema *Institutului Tipografic* şi a ziarelor partidului; activitatea tinerilor de la *Tribuna;* gruparea Ioan Slavici-Eugen Brote şi "politica de îndulcire"[16].

În cele din urmă juriul de onoare pentru judecarea şi aplanarea diferendelor ivite între I. Raţiu, I. Coroianu şi V. Lucaciu, constituit din Dionisie Vaida ca preşedinte, Petru Truţia notar şi membrii Teodor Mihali şi Alexandru Filip se întruneşte la 15 octombrie 1896 la Sibiu. Cei trei fruntaşi politici (I. Raţiu, I. Coroianu şi V. Lucaciu) au declarat că recunosc autoritatea juriului constituit de Comitetul naţional pentru "conplanarea şi judecarea diferinţelor ivite între ei". Părintele Vasile Lucaciu recunoaşte cel dintâi că stă pe baza programului naţional din 1881, a hotărârilor conferinţelor naţionale şi a "enunţiaţiunilor comitetului", declarând că nu a fost angajatul nici unui partid politic din afara patriei. El a exprimat şi regrete pentru cuvintele vătămătoare spuse la adresa celor doi pe care le revocă. Ioan Raţiu şi Iuliu Coroianu au făcut şi ei declaraţii asemănătoare, luând act de declaraţia secretarului general, exprimându-şi numai regretul pentru atacurile aduse de alţii în paginile *Tribunei* împotriva lui Vasile Lucaciu şi pe care nu le-au influenţat[17].

Tonul reţinut al declaraţilor lui Raţiu şi Coroianu arată că împăcarea n-a avut loc pe baza unei încrederi şi sinceriţăti reciproce. Ne-o confirmă şi ciorna-manuscris a pledoariei dr. Raţiu de la această întrunire în care preşedintele partidului dă răspuns invectivelelor lui Vasile Lucaciu prin care "din iubit şi admirat am devenit condamnabil". Încheind expunerea prin care dr. Raţiu declara cum că "nu noi facem judecătoriul dtale, [ci] te lăsăm să vorbeşti dta şi amicii dtale", rezultă că împăcarea n-a avut urmări practice, sesizată în acest sens şi de *Dreptatea* din Timişoara[18].

Faţă de aprecierile apărute în presă[19] cu privire la protocolul încheiat la 15 octombrie 1896, juriul de onoare a fost nevoit să declare din nou în noiembrie 1896: "că afacerea ivită între susnumiţii domni, o privesc de terminată prin declaraţiunile lor cuprinse în citatul protocol şi prin lămuririle detaliate făcute de ambele părţi. Afară de aceasta juriul consideră, că din declaraţiunile cuprinse în acel protocol iese îndeajuns la iveală, că partea politică a controverselor ivite între numiţii domni a fost tratată şi lămurită pe deplin, până ce s-a ajuns la aplanarea neînţelegerilor reciproce. Tratarea specialistă a tuturor împrejurărilor, pe baza cărora juriul a trebuit să pronunţe verdictul său cunoscut, a fost şi este considerată de superfluă şi neoportună, pentru că de o parte ar fi contra discreţiunii impusă de regulile bunei cuviinţe, pe de altă parte ar fi contra intereselor cauzei naţionale, cari interese cu deosebită atenţiune au fost luate în considerare din partea juriului, când a declarat afacerea de încheiată"[20].

---

[16] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2491. Documentul este datat la Sibiu în 2 octombrie 1896 pe când dr. Ioan Raţiu se afla închis pentru publicarea şi semnarea Manifestului din februarie 1896.

[17] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2521 (AnexaVI).

[18] Idem, nr. inv. M. 2535; *Dreptatea* 1896, nr. 231; L. Botezan şi N. Cordoş, *Din frământările Partidului Naţional Român transilvănean în anul 1897*, în AIIAC, XV (1972), p. 300-301.

[19] *Declaraţiune*, în *Tribuna*, nr. 238 din 29 octombrie/1 noiembrie 1896.

[20] *Ibidem*.

"Pacea caraghioasă" cum o caracteriza Ioan Russu-Şirianu nu a dus la rezultatul dorit, ea neconstituind un aranjament bun şi durabil[21]. Într-o scrisoare către George Pop de Băseşti de la începutul anului 1899, dr. Ioan Raţiu consemna că nu mai este dispus a sta la sfat cu dr. Vasile Lucaciu care n-a încetat să publice în presa timpului plângerile sale ce au întrecut marginile bunei cuviințe, după Raţiu autorul principal al dezbinărilor dintre membrii Comitetul național[22]. Continuarea crizei Partidului Național Român şi în anii următori până după moartea dr. Ioan Raţiu survenită la 4 decembrie 1902, confirmă eşecul acțiunilor de împăcare.

NICOLAE CORDOŞ

ANEXE

[Sibiu, 1 septembrie 1896][23]

Iubite amice[24]

După sosirea mea în Sibiu, am cetit **murdăriile** publicate în *Revista Orăştiei*[25] şi m-am indignat până în suflet! Voiam să mă întâlnesc cu tine în Cluj dar ginerele tău[26] mi-a telegrafiat că ai plecat, voiam să te întreb quid faciendum?[27]

Dacă prin murdăriile şi limbajul ciocoiesc nu s-ar atinge şi cauza națională, nu ar fi alta de făcut, decât a răspunde la murdării, minciuni şi **neexactități** tot prin ziare.

Dar în acest caz, oricât vom fi noi de moderați şi obiectivi în răspunsurile noastre, lumea noastră va sângera de supărare că luptătorii de odinioară îşi spală în public rufele murdare, iară contrarii vor râde în pumni de noi! Aşadară, quid faciendum?

După o meditare serioasă şi cu considerare la toate împrejurările de față, m-am convins pe deplin, că afacerea: Tribuna Lucaciu sau **noi** şi Lucaciu de la începutul crizei sau mai bine de la ieşirea din temniță până la răspunsurile din urmă ale părintelui din Şişeşti, nu se poate judeca, aplana, aranja sau condamna, decât prin un **juriu.**

Eu din parte-mi propun loco primo Blajul apoi Şimleul, Clujul, Bistrița, Năsăudul, Lugojul, ori Sibiul.

Mai competent ar fi Blajul.

Mă învoiesc a provoca în acest **juriu** să participe câțiva membri ai conferinței noastre, primesc să fie reprezentate toate nuanțele: radicali, moderați, Dreptățişti, Gazetişti, chiar şi Telegrafişti.

---

[21] BAR, mss. S 25(18)/CLXXI.

[22] Arh. Naț. Bucureşti, fond I. Raţiu, dosar nr. 76-77/1897, 80-81/1899; Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2555, 2566, 2571; BCUC, *Corespondență George Pop de Băseşti*, vol II, f. 69-74; Idem, *Coresp. Fr. Hossu-Longin*, vol III, f. 87-89.

[23] A se vedea Anexa II.

[24] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2525 (Conceptul scrisorii dr. I. Raţiu către G. Pop de Băseşti).

[25] *Revista Orăştiei*, 1896, nr. 30-35.

[26] Francisc Hossu-Longin.

[27] Lat. =Ce facem?

Declar a priori că mă supun sentinţei aduse de acest tribunal.

Chiar şi în cazul dacă părintele Lucaciu nu s-ar putea supune unui tribunal, eu mă supun şi doresc ca acesta să judece în această afacere penibilă şi fără voia lui.

Deci te rog ca în cel **mai scurt** timp să vorbeşti în persoană cu Lucaciu în această afacere, care nu suferă amânare.

Învoirea sau neînvoirea părintelui să o iei în scris, adică să se declare în scris, că primeşte sau nu aranjarea afacerei prin juriu. Având această scrisoare la mână, te rog să te apuci de lucru şi să înfiinţezi sau să constitui tribunalul în cestiune.

Publicului nu-i vom spune alta decât că afacerea s-a încredinţat unui juriu şi până la deciderea ce va aduce acesta, nu se poate discuta în public.

Dacă ori din ce cauză, juriul propus de mine nu s-ar putea constitui, atunci cu părere de rău voi fi silit a răspunde la toate afirmaţiile (?), neexactităţile şi chiar minciunile părintelui prin ziarul *Tribuna.*

Dacă primeşti sau nu intervenirea în această afacere neplăcută, dar impusă prin păşirea în public a părintelui - te rog să mă înştiinţezi prin telegraf cu cuvintele primesc sau nu primesc şi tot prin telegraf, dacă părintele se supune **judecăţii unui juriu.** Te sărută al tău amic

Dr. Raţiu

II

Ds. Dnului Demetriu Suciu avocat şi delegat al Conferinţi. naţio. În **Cehu Silvaniei**[28]

Epistola dnului dr. Ioan Raţiu preşedintele Com. esec. Rom. cu dato Sibiu 1 septembrie[29], pe lângă acea rugare vi-o transpun, ca luând lângă dvoastră pe m. v. d. Ioan Pop preot şi delegat a Conf. naţio. să binevoiţi fără amânare încă în ziua de mâni a conveni cu dnul dr. Vasile Lucaciu secretaru a Comit. esecutiv naţion. român, în Baia Mare eventual la Şişeşti, şi comunicându-i epistola invocată a domnului dr. Raţiu în care cere referitor la cele publicate de domnia lui în *Revista Orăştiei* nrul 34-le intervenirea unui juriu şi verdictul acestuia.

Săvârşind actul acesta declaraţia dnului dr. Vasile Lucaciu veţi binevoi a lua în proces verbal - carele proces verbal pentru dispoziţiuni ulterioare veţi avea a mi-l înmâna mie - fără amânare.

Băsesci, 1896 5/IX

G. Pop de Băsesci

III[30]

În cauza propusă de dd. Demetriu Suciu şi Ioan Pop, prin aceste mă declar, că în principiu primesc juriul propus, cu acea condiţiune "sine qua non"[31], ca să-i premeargă o înfăţişare personală între dd. dr. I. Raţiu şi Iuliu Coroianu, şi între mine, la casa dlui

[28] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2527.

[29] Vezi Anexa I.

[30] Muz Ist. Trans., nr. inv. M. 2520 (document-declaraţie scris şi semnat olograf de Vasile Lucaciu).

[31] Lat. =Fără de care nu se poate!

George Popp, în Băsesci, ca cu acea ocasiune să le dovedesc şi adeveresc toate afirmaţiunile mele, şi astfel să li se deie ocasiune de a-şi regula poziţia faţă de chestia naţională.

Şişeşti, 6- IX -896

Dr. V. Lucaciu

IV

Băsesci, 7/9 896.

Iubite amice![32]

Rezultatul intervenirei la dr. Lucaciu acel act aci sub %[33]- eu nu-l înţeleg ce doreşte dânsul prin conv. pers. **dară de doreşte lămurire şi înţelegere personală atunci îi foarte salutar şi** [indescifrabil] numai că, cauza fiind de natură urgentă, iară Băsesci fiind departe de voi şi cale ferată, eu aş afla mai comod o convenire în Dej sau Cluj, dar mai bine în Dej la dr. Mihali în astă privinţă i-am scris astăzi şi lui dr. Lucaciu şi l-am invitat ca primind Dejul ca loc de convenire, să se pună cu voi sau imedeiat iar prin dr. Mihali în atingere, şi să defigeţi ziua convenirei unde şi eu mă voi prezenta fiind avizat previde cu încă 48 de ore.

Vă sărută al tău devotat
G. Pop

V

Iubite amice![34]

Astăzi am primit scrisoarea ta din 17 ale curentei şi-mi pare foarte rău, că nu poţi veni la şedinţa direcţiunei noastre, dar îmi pare şi mai rău, că nu îmi scrii nimic despre popa din Şişeşti.

El a fost la tine în 12 a lunei acesteia, prin urmare pot presupune, că aţi vorbit şi de juriul propus de mine.

În scrisoarea din 7 sept.[35] te miri şi cu tot dreptul şi tu, pentru ce voieşte el întâlnire prealabilă cu mine şi Coroianu la tine.

Fiind Băseşti departe şi cauza fiind de natură urgentă, tu afli în scrisoarea ta din 7 sept. mai comod o convenire în Dej sau în Cluj dară mai bine în Dej la dr. Mihali, - în asta privinţă zici mai departe, i-am scris astăzi şi lui dr. Lucaciu şi l-am invitat ca primind Dejul ca loc de convenire să se pună cu voi sau imediat sau prin dr. Mihali în atingere şi să defigeţi ziua convenirei, unde şi eu mă voi prezenta, fiind invitat previe cu încă 48 ore.

---

[32] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2524.

[33] A se vedea Anexa III.

[34] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2526 (conceptul scrisorii dr. I. Raţiu către G. Pop de Băsesci).

[35] A se vedea Anexa IV.

În urma acestei scrisori am aşteptat să fiu încunoştinţat de către părintele Lucaciu de-a dreptul sau prin dr. Mihali - dar n-am primit până astăzi referitor la juriu nici o iotă nici de la popa, nici de la Mihali.

Fiincă eu peste câteva zile trebuie să intru în temniţă, prin urmare chiar să voiesc, nu m-aşi putea întâlni cu Lucaciu; dar chiar să mă fi întâlnit oriunde, eu nu aşi fi putut sta de vorbă, până nu-şi regulează el poziţia faţă de chestia naţională şi nu revocă insultele personale, prin urmare, el trebuie să primească juriul fără nici o condiţiune, sau să-l respingă. Deci încă o dată te rog să întrebi pe Lucaciu prin domnii pe care i-am trimis la el, dacă voieşte juriu fără nici o condiţiune şi fără o întâlnire prealabilă.

Te rog ca întrebarea să o facă pe cale telegrafică, şi tot pe cale telegrafică să mă încunoştinţezi despre răspunsul ce-l vor primi acei trimişi de la popa Lucaciu.

Cauza e gravă dacă nu primeşte juriu necondiţionat şi vom fi siliţi a recurge şi la publicitate fără considerarea la persoane, vom fi siliţi a statori adevărul.

Aştept cu nerăbdare răspunsul tău.

[Sibiu], 19/9 896 [dr. Raţiu]

VI

Protocol[36]

Luat la 15 octombrie 896 în urbea Sibiu în Consiliul juriului de onoare esmis din partea Comitetului naţional român ptru. judecarea şi eventual complanarea diferenţelor[37] ivite între preşedintele Comitetului naţional **dr. Ioan Raţiu,** membrul Comitetului **Iuliu Coroianu** şi secretarul **dr. Vasile Lucaciu.**

Din partea Comitetului naţional se prezintă membrii juriului esmis, - **Dionisie Vaida, Alesandru Filip, dr. Mihali şi Petru Truţia** care constituindu-se şi designează de preşedinte pre Dionisie Vaida iar de notariu pre Petru Truţia.

Prezentându-se dr. Ioan Raţiu, dr. Vasile Lucaciu şi Iuliu Coroianu cărora aducându-le la cunoştinţă că Comitetul naţional a denumit juriul de mai sus ptru. complanarea şi judecarea diferenţelor ivite între ei, - se provoacă a se declara, - că primesc judecarea cauzei prin juriul esmis de Comitetul naţional şi nu au ceva excepţiune faţă de persoanele juriului?

Dr. Ioan Raţiu, dr. Vasile Lucaciu şi Iuliu Coroianu se declară că primesc judecarea cauzei prin juriul esmis şi se supun necondiţionat verdictului acestuia iar faţă de persoanele care constituiesc juriul nu au nici o excepţiune.

Dr. Raţiu Dr. V. Lucaciu

Iuliu Coroianu

---

[36] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2521 (document original scris de Petru Truţia şi purtând semnăturile olografe ale tuturor participanţilor); Vezi şi I. Georgescu, *op. cit.*, p. 170.

[37] În sensul de diferend între două sau mai multe persoane (deosebiri de păreri, neînţelegeri. dezacord, nepotriviri).

În urma acestora prezentându-se părțile interesate, - și după declarațiunile reciproce, dr. Vasile Lucaciu dă următoarea declarațiune:

Declarațiune

În fața juriului de onoare, esmis de Comitetul Partidului Național Român, declar că eu stau pe baza programului național din 881 și a concluselor conferințelor naționale și a enunțiațiunilor comitetului, - nu sum și nu am fost angajat cu nici un partid politic afară de patrie.

Din lămuririle și declarațiunile date aceluiași juriu de onoare, de dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, am primit convingerea și certitudinea că domnia lor stau pre aceleași baze politice, - și asemenea nu sunt angajați cu nici un partid politic afară de patrie.

Așa între noi nu există nici o diferență principială în chestia națională.

Astfel fiind constatat lucrul, declar că apărându-mă de atacurile nedrepte și nebazate, apărute în *Tribuna*, la adresa caracterului meu național, sub presiunea indignațiunei juste, m-am folosit de afirmațiuni și expresiuni vătămătoare la adresa numiților domni pre care cu regret le consider prin aceasta de neavenite și le revoc.

Sibiu 15 october 896.

Dr. V. Lucaciu

Dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu luăm spre știință declarația domnului dr. Vasiliu Lucaciu și declarăm din partea noastră că pentru cele publicate în *Tribuna* afară de articli subscrișî de noi, nu putem lua responsabilitatea, - iar vătămările cele scrise în *Tribuna* noi nu le-am influențat și le regretăm.

Sibiu la 15 october 896.

Dr. Rațiu Iuliu Coroianu

Prin declarațiunile de mai sus consiliul juriului afacerea ivită între domnii dr. Ioan Rațiu, Iuliu Coroianu de o parte, iar de altă parte între dnulu dr. Vasiliu Lucaciu o considerăm de aplanată.

Datu la Sibiu la 15 october 896.

Dionis. Vaida
președinte
Alexandru Filip Petru Truția
notaru
Dr. T. Mihali

AN ATTEMP TO SETTLE THE ROMANIAN NATIONAL PARTY'S CRISIS (1896)
(Abstract)

Based on unpublished documents belong to dr. Ioan Rațiu's records preserved today in the collection of the National History Museum of Transilvania in Cluj-Napoca, we try clarity few aspects during Romanian National Party's crisis science the end of the XIX-th century.

The documents from the end of the work show us the efforts of the main leaders of the Roumanian National Party; dr. Ioan Rațiu, G. Pop de Băsești, Iuliu Coroianu and dr. Vasile Lucaciu to settle the conflict known in the modern history as the crisis of *Tribuna* magazine in Sibiu.

SĂRBĂTORIREA ZILEI DE 3/15 MAI 1848 - PRILEJ DE AFIRMARE A IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Sărbătorirea unor date memorabile din istoria poporului român a constituit totdeauna un prilej de cultivare a tradițiilor naționale, de manifestare a solidarității, de menținere trează a conștiinței naționale. Aceste manifestări nu se îndreptau numai spre evocarea trecutului, ci vizau în mod direct prezentul și viitorul poporului român. Una dintre aceste date importante sărbătorite a fost Revoluția română de la 1848.

Ne-am oprit în lucrarea de față la aniversarea zilei de 3/15 mai 1848 de către tinerii universitari și elevi, deoarece în cadrul societăților lor culturale această zi a fost cea mai des sărbătorită. Rememorarea evenimentelor de la 1848 și mai ales a adunării naționale de la Blaj, precum și a personalităților revoluționare au constituit o sărbătoare de suflet în mai toate societățile culturale studențești, devenind o manifestare anuală. Sărbătorirea se făcea prin marcarea evenimentului printr-una sau mai multe prelegeri susținute de către membrii societăților sau prin aniversarea într-un cadru festiv. Deseori se trimiteau telegrame ziarelor românești din Transilvania și Bucovina, precum și conducătorilor români în viață.

Dintre prelegerile susținute menționăm câteva: *Evenimentele anului 1848 în Bucovina* (Dragomir Bumbac, 1897/98), *Ziua de 3/15 mai 1848* (George Tofan, 1900/1), *Amintirea zilei de 3/15 mai 1848* (D. Corneanu, 1908), *3/15 mai* (Iancu Nistor, 22 martie 1914) la societatea *Junimea*, *3/15 mai 1848* (Al. Ciura, 1898) la societatea clericilor români din Budapesta, *Insemnătatea zilei de 3/15 mai* (Aurel Oprea, 3/15 mai 1900) și *Lupta ideală a martirilor noștri din 1848* (Ioan Scurtu, 3/15 mai 1900) în cadrul societății studenților clujeni, *In amintirea zilei de 3/15 mai* (Const. Bodea, 1913/14) la *Andrei Șaguna* din Sibiu, *La a 28-a aniversare a zilei memorabile de 3/15 mai* (Aug. Merțiariu, 3 mai 1876) la societatea *Alexi Șincai* din Gherla[1].

Vor apărea, de asemenea, în revistele societăților articole sau poeme dedicate evenimentului: *La 3/15 mai 1848,* în *Steaua Marei* din Gherla (1876)[2] sau *3/15 mai* în *Dacia Ferice* din Blaj(1879)[3].

Printre primii care vor sărbători ziua de 3/15 mai, vor fi în anul 1864 teologii români de la seminarul Sf. Barbara din Viena. La festivitatea organizată, profesorul Grigore Silași a făcut o evocare a evenimentelor din primăvara anului 1848, evidențiind spiritul de sacrificiu și de abnegație pentru cauza românilor a celor adunați la începutul lunii mai pe *Câmpia Libertății* de la Blaj[4].

---

[1] *Raportul Societății academice române "Junimea" din Cernăuți, 1908/9-1925/26*, Cernăuți, 1926, p. 83-84; G. Crăciun, *Societăți academice din Bucovina*, Oradea, 1997, p. 201-203; C. Mureșianu, *Societatea "Salba" a teologilor români uniți aflați la studii în Seminarul Catolic Central din Budapesta*, *Cultura Creștină*, Blaj, oct. 1994, p. 120; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 108, 14/27 mai 1900, p. 5; M. Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 230-231; *Foaia Scolastică*, nr. 13, 1/13 iulie 1877, p. 101-102; E. Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică. 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 160-188.

[2] Arh. Naț. Cluj, fond Episcopia Gr. Cat. Gherla, nr. inv. 81, *Steaua Marei*, nr. 9, 1876.

[3] BAR Cluj, mss. nr. 325, *Dacia Ferice*, nr. 21, 1 aprilie 1879.

[4] *Concordia*, nr. 38, 10/22 mai 1864, p. 150.

În anul următor, liceenii de la Blaj vor pune la 3/15 mai o piatră comemorativă nouă în locul celei vechi pe *Câmpia Libertății*. Cu acest prilej elevul din cl. a VIII-a, Aurel Mureşianu a rostit o avântată cuvântare[5]. Doi ani mai târziu, tot la Blaj au avut loc manifestări deosebite, în desfăşurarea cărora studenţii teologi şi cei de la gimnaziu au avut un rol important. În ziua precedentă sărbătoririi, un "conduct" cu torţe, corul şi orchestra tinerilor s-au oprit în faţa casei lui Timotei Cipariu intonând cântece, apoi în faţa catedralei, manifestările fiind însoţite de discursuri dedicate momentului. În ziua următoare, tinerii adunaţi la gimnaziu s-au îndreptat cu flamuri naţionale spre catedrală şi apoi spre *Câmpia Libertății* unde, după serviciul religios Ioan Neagoe din cl. a VIII-a a vorbit mulţimii despre însemnătatea zilei. A urmat o serbare în pădurea din apropierea oraşului[6].

Împlinirea a 20 de ani de la memorabila adunare de la Blaj a prilejuit în zilele de 14 şi 15 mai 1868 manifestări naţionale în oraş, tinerimea studioasă de aici participând cu multă însufleţire. În 14 mai ei au susţinut un concert, iar în 15 mai au luat parte la ampla sărbătoare din oraş[7].

Aceleaşi acţiuni au avut loc şi la Cluj, unde tinerii au fost în centrul manifestărilor. După slujba religioasă ţinută de către protopop. Ioan Pamfilie în memoria celor 40.000 de martiri căzuţi în vâltoarea evenimentelor s-au intonat *Deşteaptă-te române* şi *Dormiţi în pace umbre*. La casa parohială, locul de întrunire al românilor din oraş a avut loc apoi adunarea festivă dedicată momentului, în cadrul căreia studentul jurist A. Moldovan a evocat evenimentele; s-au recitat poezii şi s-au intonat cântece de către corul tinerilor[8].

La Viena, studenţii îşi exprimau an de an sentimentele de preţuire faţă de eroii neamului şi faptele lor de la 1848 printr-o ceremonie religioasă urmată de o întrunire festivă organizată de obicei undeva lângă oraş. Aici, departe de ochii autorităţilor vorbitorii puteau evoca evenimentele într-o atmosferă de efervescenţă naţională. Prima serbare a avut loc chiar în anul înfiinţării societăţii *România Jună*. În dimineaţa zilei de 3/15 mai 1871 membrii societăţii s-au adunat la biserica Sf. Barbara, unde prof. Grigore Silaşi a săvârşit liturghia, vorbind şi despre "suferinţele naţiei sale în 1848". La amiază s-au întrunit cu toţii (peste 50) în frunte cu Grigore Silaşi pe înălţimea Himmel de lângă Viena. În timpul mesei s-au rostit câteva alocuţiuni. Reţinem cuvintele lui Ioan Slavici, care în încheierea intervenţiei sale a făcut un jurământ de credinţă: "prin aceea că noi serbăm azi memoria zilei de 3/15 mai, ne declarăm a urma în toate faptele noastre principiile pronunţate în acea zi"[9]. S-au intonat cântece şi s-au interpretat jocuri naţionale româneşti. La aceste serbări de-a lungul anilor vor participa şi membrii coloniei române din Viena, iar când vremea era potrivnică aveau loc serate literare la sediul societăţii.

Câţiva ani mai târziu, în 1876 studenţii clujeni şi-au manifestat recunoştinţa faţă de martirii căzuţi în lupta pentru pentru libertate naţională şi faţă de conducătorii neamului în cadrul serviciului religios şi apoi la întrunirea care a avut loc şi la care prof. Grigore Silaşi, aflat acum la Cluj, precum şi studenţii Absolon Todea şi Ioan

---

[5] Muz. Ist. Braşov, Arhiva Mureşenilor, doc. nr. 11537 şi 2142.

[6] *Concordia*, nr. 39, 2 iun. /21 mai 1867, p. 156.

[7] *Federaţiunea*, nr. 83, 30 mai/11 iunie 1868, p. 324.

[8] *Idem*, nr. 71, 9/21 mai 1868, p. 278.

[9] *Albina*, nr. 39, 5 mai 1871, p. 180; Gh. Moisescu, *Centenarul Societăţii Academice Literare România Jună din Viena. 1871-1971*, Viena, 1971, p. 60.

Moldovan au evocat evenimentele[10]. Aceleaşi manifestări au avut loc şi la Blaj. În preseara zilei tinerii au pornit cu facle de la gimnaziu oprindu-se la locuinţa lui Timotei Cipariu, unde şi-au manifestat simpatia faţă de marele cărturar şi apoi au au continuat marşul pe principalele străzi ale Blajului. Pe un podium improvizat în piaţă, George Ioan şi Basiliu Bianu au ţinut cuvântări"pline de spirit naţional". S-au prins apoi cu toţii în joc, dansând *Bătuta* şi *Românul*. A doua zi după solemnitatea religioasă împreună cu profesorii şi un public numeros au ajuns pe *Câmpia Libertăţii*, unde reprezentanţi ai tinerimii au rostit din nou discursuri[11]. Doi ani mai târziu, studenţii din Viena vor aniversa ziua de 3/15 mai în afara localităţii, unde departe de ochii autorităţilor, vor cânta cântece naţionale şi vor juca *Căluşerul*[12].

Mari manifestări vor avea loc în anul 1883, la împlinirea a 35 de ani de la evenimentele din 1848. Tinerii din Blaj au arborat un drapel pe *Câmpia Libertăţii* şi au intonat cântece naţionale după cum se arată în ordinul Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice prin care se ordonă cercetarea celor care "au omagiat eroii de la 1848"[13]. În acelaşi an, studenţii vienezi cu ocazia aniversării evenimentelor din 1848 au trimis o telegramă lui George Barițiu. "Tinerimea, scriu ei, întrunită spre serbare la 3/15 mai felicită pe bărbatul încărunţit în apărarea drepturilor istorice ale românilor, urându-i la mulţi ani!"[14].

Sărbătorirea zilei de către societăţii *Iulia* din Cluj, ca şi telegramele trimise lui G. Barițiu vor constitui pretextul pentru autorităţi pentru declanşarea unei anchete asupra activităţii societăţii şi au dus în final la dizolvarea ei[15].

Tot o telegramă vor trimite în 3/15 mai 1894 lui G. Barițiu tinerii universitari români din Viena, în preajma procesului memorandist, manifestându-şi adeziunea şi recunoştinţa "pentru demna, neşovăitoarea şi solidara ţinută a ziarului" pe care-l conducea[16]. Aceeaşi simpatie, adeziune şi solidaritate cu conducătorii memorandiştilor întemniţaţi la Seghedin şi Vaţ vor manifesta şi tinerii universitari din Budapesta întruniţi în anul 1895 cu ocazia sărbătoririi zilei de 3/15 mai[17].

O nouă telegramă vor trimite în 1896, cu aceeaşi ocazie, studenţii de la *România Jună* din Viena, de data aceasta ziarului *Tribuna*, organul Partidului Naţional Român, care spun ei "a reprezentat dreapta şi sfânta noastră cauză"[18]. Pe lângă urările obişnuite îl înştiinţau despre întrunirea festivă ce a avut loc şi la care preşedintele Teofil Popovici a vorbit despre însemnătatea zilei sărbătorite, relevând rolul tinerimii "în lupta pentru eliberarea popoarelor subjugate". Au mai luat cuvântul Al. Vaida Voevod, Titu Perţia, A. C. Popovici şi Victor Branişte, care au evidenţiat acţiunile studenţilor români şi sprijinul de care s-au bucurat din partea celorlalţi studenţi din străinătate[19].

---

[10] *Albina*, nr. 45, 11/24 mai 1876, p. 3.

[11] *Idem*.

[12] *Familia*, nr. 36, 11/23 mai 1878, p. 228.

[13] Arh. Naţ. Cluj, fond Ministrul de Interne Regal Maghiar, nr. 455, f. 2 şi 528, f. 2, 1883; *Documente privind mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1881-1891*, I, Bucureşti, 1997, p. 145, 149.

[14] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 79, 25 mai/6 iunie 1884, p. 1;Gh. Moisescu, *op. cit*, p. 61.

[15] *Idem*, nr. 64, 5/17 mai 1884, p. 1.

[16] *Idem*, nr. 101, 7/19 mai 1894, p. 2.

[17] V. Branişte, *Corespondenţă*, ed. V. Căliman. Gh. Iancu, Cluj-Napoca, 1985-1990, vol. I, p. 276, 277. De ex. telegrama trimisă lui Val. Branişte este semnată de 25 studenţi printre care Rubin Patiţia, Victor Onişor, Traian Vuia, Iuliu Pipoş, Victor Branişte, Dumitru Lupan, Ilarie Chendi.

[18] *Tribuna*, nr. 103, 10/22 mai 1896, p. 410.

[19] *Idem*, nr. 105, 12/24 mai 1896, p. 419.

Studenții din Graz trimit și ei *Tribunei* în anul următor un salut cu prilejul zilei de 3/15 mai. Cu această ocazie își exprimau dorința și speranța ca "punctele programului național a cărui bază a fost pusă de adunarea cea mare de pe Câmpul Libertății să fie cât mai curând realizate"[20].

Împlinirea a 50 de ani de la Revoluția din 1848, în anul 1898 a prilejuit sărbătorirea evenimentului în cadrul mai multor societăți[21]. Tinerimea din Cluj participă după tradiționala liturghie la o ședință festivă în cadrul căreia dizertația susținută a fost axată pe tema: *Trecut, prezent și viitor*[22].

O mare amploare a luat sărbătorirea zilei de 3/15 mai la început de secol. Universitarii clujenii organizează o ședință festivă deosebită. Juristul Aurel Oprea și mai ales Ioan Scurtu scot în relief în discursurile lor figurile pașoptiștilor români, subliniind faptul că "neprețuita moștenire" lăsată de strămoși "nu se poate sărbători decât prin propovăduirea nestrămutată a principiilor și idealurilor mândre ale generației de la 48"[23].

În anul 1900 au avut loc asemenea manifestații la Cluj, Sibiu, Cernăuți, Graz și Viena[24], iar un an mai târziu, în 1902 au avut loc ședințe festive în cadrul societăților din Graz, Viena și Cluj[25]. Cu ocazia zilei de 3/15 mai 1902, *Gazeta Transilvaniei* transmite salutul ei tinerimii: "Junimea noastră ajunsă la răspântie are să aleagă. O voce internă ne spune că ea nu va alege, nu poate alege decât cărarea onoarei naționale, a izbândei viitorului"[26].

O profesiune de credință a tineretului face Octavian Goga în articolul *3/15 mai* publicat în *Luceafărul*, în anul 1903. "Tineretul - spune el - a fost inima și mintea la '48. Ei scriau cărți, cutreierau plaiurile Ardelului, cuvântând că a sosit ceasul, ei jurau pentru drepturile neamului și virtuțile cetățenești, ei erau tribuni și centurioni...". Subliniind semnificația rememorării acestor fapte pentru cei tineri, Oct. Goga arăta în continuare: "Sufletul nostru, al tineretului de astăzi, numai încălzindu-se în focul uriaș și sfânt al celor 40.000 de mii de inimi românești ce au tremurat pe câmpul Blajului sub povara unui sentiment comun, numai ocrotind o scânteie din căldura lor se mai poate înălța"[27].

Împlinirea a 60 de ani de la Revoluția din 1848 a prilejuit desfășurarea în anul 1898 a mai multor manifestări organizate în Austro-Ungaria și România de către societățile: *Astra*, *Liga Culturală*, *Junimea*, *România Jună*.

Aniversarea evenimentelor din 1848 a continuat până în anul 1914. 3/15 mai 1914 a fost sărbătorit la *România Jună* printr-o adunare festivă. Evocările realizate de studenții I. Nandriș și Octavian Deac au fost urmate de un program festiv susținut de corul și orchestra societății[28].

Evocarea an de an a evenimentelor din 1848, precum și a faptelor conducătorilor români a dat prilej tinerilor să-și exprime sentimentele de mândrie și

---

[20] *Idem*, nr. 99, 5/17 mai 1897, p. 395.
[21] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 103, 10/22 mai 1898, p. 2.
[22] *Idem*.
[23] *Idem*, nr. 108, 14/27 mai 1900, p. 5.
[24] *Idem*, nr. 85, 8/21 mai 1901, p. 397; *Tribuna*, nr. 91, 16/29 mai 1901, p. 361.
[25] *Tribuna* (1902), nr. 87, 12/25 mai, p. 346, nr. 92, 19 mai/1 iunie, p. 365-366.
[26] *Idem*, nr. 83, 7/20 mai 1902, p. 330.
[27] *Luceafărul*, nr. 10-11, 1903, p. 174-175.
[28] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 95, 3/16 mai 1914, p. 3.

solidaritate națională, să reînnoiască angajamentul de a lupta pentru realizarea programului național a cărui bază a fost pusă la adunarea de pe *Câmpia Libertății* de la Blaj.

EUGENIA GLODARIU

THE ANIVERSARY OF THE DAY OF 3RD / 15TH MAY 1848 - OCCASION TO AFFIRME THE NATIONAL IDENTITY
(Abstract)

The work underlines the anniversary moment of the day of 3 rd /15 th of May 1848, the day of the great national Assambly in Blaj, when a great number of people adopted the program of activity and fight of the Romanians.

The author presents the anniversary of this day - a symbol for the Romanians –by the young students and pupils in their cultural societies created in Habsburgic Monarchy after 1860.

Recalling the events since 1848 and leaders' contribution there was an opportunity for the young Romanians to renew their fight engagement ordainend on the Freedom Field in Blaj.

REVENIREA FAMILIEI REGALE ÎN BUCUREŞTI (18 NOIEMBRIE – 1 DECEMBRIE 1918)

În urma ofensivei Antantei din vara anului 1918, situaţia existentă în România s-a schimbat considerabil. Armata română a fost, din nou, mobilizată la 24 octombrie/16 noiembrie 1918 de noul guvern constituit după demisia în aceea zi a cabinetului condus de Alexandru Marghiloman. Premierul Constantin Coandă a reluat imediat relaţiile cu Aliaţii. Trupele române au pătruns în Transilvania. Acţiunea a fost foarte rapidă şi în cel mai mare secret. Martoră a evenimentelor, Regina Maria consemna în memoriile sale: "A căzut în sfârşit guvernul Marghiloman. Generalul Coandă alcătuieşte ministerul împreună cu Văitoianu, Fotin Enescu şi alţii. Totul s-a făcut grabnic, în taină şi în puţine ceasuri, căci toate fuseseră bine pregătite dinainte. Din multe inimi, s-a ridicat un oftat de uşurare"[1].

La 17/30 noiembrie 1918, familia regală s-a îndreptat spre Bucureşti. Regina Maria a primit cu vie emoţie, dar şi satisfacţie acest moment: "Acum s-a sfârşit visul cel rău şi lung, iar visul României Mari s-a întruchipat aievea şi suntem în drum spre casă!

Nando (Ferdinand n. n.) se întoarce ca dezrobitorul care a înfăptuit unirea poporului său. Jertfa de sine pe care a făcut-o a fost răsplătită. Numele lui e binecuvântat de toţi, mari şi mici". Drumul parcurs cu trenul spre Bucureşti a fost un adevărat triumf. Aceeaşi contemporană a evenimentelor scria în continuare: "La fiecare gară, mulţimea nerăbdătoare, sute de soldaţi, urale furtunoase, muzici, cântări şi fluturatul multor steaguri, o înveselire obştească. Brăila, îndeosebi, primul oraş eliberat la care am ajuns era înnebunit de bucurie. La gară am fost striviţi de mulţimea scoasă din fire de fericire. Inima mi-e plină până la revărsare şi mâine voi putea să îngenunchez la mormântul lui Mircea"[2]. N. Iorga s-a implicat în deplasarea familiei regale spre Bucureşti. El a publicat în paginile ziarului *Neamul românesc* pe care îl conducea articole dedicate Regelui Ferdinand şi Reginei Maria cuprinzând şi portretele suveranilor[3]. Şi Casa Regală avea strânse legături cu marele istoric. Astfel G. Denize, în calitatea sa de perceptor al principelui moştenitor Carol îi scria lui N. Iorga, la 4 noiembrie 1918, cerându-i o carte cu pecetea lui Mihai Viteazul"[4]. Acelaşi G. Denize mulţumea în numele Reginei Maria celebrului istoric "pentru ideea d-voastră minunată va face totul pentru ca sâmbăta să defileze la Bucureşti şi un batalion de ardeleni"[5]. N. Iorga a surprins laconic plecarea din Iaşi a familiei regale, căci nota în memoriile sale următoarele: "La zece şi jumătate plecarea Regelui şi a familiei regale. La gară, Mârzescu, ca un fel de sub-şef de guvern. Vremea e îngrozitoare"[6].

---

[1] Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, vol. III – Ediţie de Ioana Cracă, Bucureşti, 1991, p. 473.

[2] Idem, *op. cit.*, p. 491

[3] *Neamul Românesc* (1918), nr. 314, din 13 noiembrie şi nr. 321, din 20 noiembrie;BAR, secţia Manuscrise (în continuare BAR., Secţia MSS), Coresp. N. Iorga, vol. 273, f. 351.

[4] BAR., Secţia MSS., Coresp. N. Iorga, vol. 271, f. 213.

[5] BAR, Secţia MSS., Coresp. N. Iorga, vol. 271, f. 476-477; *Scrisori către N. Iorga*, vol. V. Ediţie de Petre Ţurlea, Bucureşti, 1996, p. 256.

[6] N. Iorga, *Memorii*, vol. I, Bucureşti, p. 121.

Satisfacția cuprinsese atât familia regală cât și oamenii politici liberali care au crezut în victoria aliaților. Martor al acestor clipe entuziaste, cunoscutul fruntaș liberal I. G. Duca consemna în memoriile sale publicate postum această stare de euforie generală: "N-aveam numai unirea cu Ardealul, realizăm unirea integrală a neamului de la Nistru până la Tisa. Știam că, peste câteva zile, va avea loc manifestația de la Alba Iulia. Ne pregăteam pentru reîntoarcerea triumfală la București. Toate visurile tinereții noastre erau acum realitate. Restul vieții și strădaniilor noastre îmi apărea ca deplin atins, ca atins pentru cele mai neînchipuite așteptări ale închipuirii noastre (...). Poate că atitudinea Reginei a contribuit la acest paroxism de euforie al meu, recunosc pur, subiectiv. În-adevăr, Regina era și ea într-o adevărată și comunicativă exaltare"[7].

Familia regală, generalul Berthelot și ceilalți înalți oaspeți au intrat în București, duminică 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Martoră a evenimentelor, Regina Maria consemna în memoriile sale, atmosfera sărbătorească din Capitala României: "Ne-am întors! Cu adevărat ne-am întors acasă după un surghiun de doi ani. Să îndrăznesc oare să rostesc marele cuvânt? Ne-am întors triumfători". Suverana României era profund emoționată și nu găsea cuvintele cele mai potrivite care să exprime starea ei de spirit. "A fost o zi de entuziasm, de delir (...) până și vremea ne-a fost propice (...). Mărturisesc că mă simțeam nemaipomenit de zguduită și îmi tremurau degetele pe când încheiam nasturii tunicii militărești (...). Pe cap purtam o căciulă de astrahan cenușie. Acest costum era completat de o lungă manta militărească cenușie cu guler de blană". Regina Maria arată, în continuare, că membrii familiei sale au fost întâmpinați în gara Mogoșoaia de generalul Berthelot și de câțiva ofițeri francezi și englezi, de generalii noștri în frunte cu Prezan. Suverana României consemna, deasemenea, că prințul moștenitor Carol a intrat călare în oraș în fruntea regimentului pe care îl comanda, iar principesele plecaseră înainte într-o trăsură trasă de patru cai: "Noi am pornit cei din urmă. Regele cu mine, Nicky deoparte și generalul Berthelot de cealaltă. După noi veneau generalii și toți adjuncții noștri și astfel trecurăm solemn de-a lungul preacunoscutei șosele Kiseleff, pe care erau înșirate numeroase trupe: întâi cele franceze și britanice, apoi ale noastre în frunte cu Regimentul meu 4 Roșiori"[8].

Prințul moștenitor Carol a făcut oarecum notă discordantă față de membrii familiei regale, deoarece nu s-a aflat, așa după cum s-ar fi cuvenit alături de părinți și fratele său înaintea cortegiului regal. Acest lucru se explică prin relațiile încordate între el și familie, determinate de anularea căsătoriei sale, oficiate în secret la Odessa cu Zizi Lambrino în vara anului 1918. Carol fusese pedepsit de Regele Ferdinand în calitatea sa de cap al casei domnitoare din România cu 75 zile de arest la Mănăstirea Horaița din județul Neamț într-o zonă muntoasă foarte pitorească, lângă Bicaz începând cu data de 22 septembrie 1918[9].

Sesizând "răceala" instaurată în relațiile lui Carol cu familia sa, renumita scriitoare britanică Barbara Cartland consemna în biografia sa romanțată dedicată vieții particulare a prințului moștenitor următoarele: "Totuși fu ținut la o considerabilă distanță față de familia regală. Regele, Regina și prințul Nicolae mergeau în fruntea procesiunii călare, urmau copiii mai mici în trăsuri. Detașamentul lui Carol era la un

[7] I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, Războiul, partea a –II-a, (1917-1919) – Ediție de Stelian Neagoe, București, 1994, p. 176.

[8] Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, pag. 491-492.

[9] Arh. Naț. București, fond Casa Regală, Carol Caraiman, dosar 3/1918, f. 2; Martha Solon, *Amorurile unui rege*, București, 1997, p. 31.

kilometru mai în spate (...). Carol nu a participat la slujba religioasă de la Mitropolie şi nici la banchetul de stat ce a avut loc în aceeaşi seară"[10].

Odată cu aplicarea pedepsei disciplinare, Regele Ferdinand a dat dispoziţie ca generalii Râmniceanu şi Mărdărescu să organizeze paza arestului şi să se ocupe îndeaproape de el "dar fără ca prizonierul să-şi dea seama că este păzit"[11]. Totuşi, prinţul moştenitor Carol a fost eliberat înainte de expirarea termenului stabilit ca urmare a încheierii războiului. În ziua de 29 octombrie/11 noiembrie 1918, când a fost semnat armistiţiul între cele două alianţe beligerante, prin care Germania capitula, Carol a fost eliberat, fiind autorizat să intre în Iaşi în fruntea regimentului său. El a semnat lui Ion C. Brătianu o declaraţie în care preciza: "Nu mă opun la anularea actului de căsătorie încheiat la Odessa" şi s-a angajat în mod expres să nu o mai vadă şi să nu-i mai scrie fostei sale soţii, Zizi Lambrino"[12].

Martor al evenimentelor, prinţul Nicolae, fratele lui Carol, notează în memoriile sale, publicate postum, că acesta din urmă a fost internat la Mănăstirea Horaiţa" în condiţii deloc vitrege, deşi a suportat 60 de zile de arest, a luat totuşi parte la procesiunea triumfală a intrării în Bucureşti la sfârşitul războiului"[13]. Scandalul a fost în felul acesta închis. Din păcate, el nu a fost singurul, fiind urmat în anii următori de alte asemenea manifestări ale lui Carol.

Regina Maria era, de asemenea, încântată de prezenţa trupelor aliate: "bucuria de ale vedea în jurul nostru astăzi aproape mai mult decât puteam suporta. Ne vedeam în sfârşit prietenii! Fusesem despărţiţi fără nădejde". Suverana României preciza, mai departe, că la fiecare intersecţie, cortegiul regal a fost întâmpinat de către un sobor de preoţi în odăjdii strălucitoare; "veniseră să binecuvânteze întoarcerea noastră, steagurile noastre şi ale Aliaţilor. S-au înălţat cântări solemne şi ni s-a dat să sărutăm crucea". Regina afirma, totodată, că a doua oprire s-a făcut în Piaţa Victoriei. "Aici ne-au întâmpinat, după datină, primarul cu pâine şi sare, guvernul nostru, numeroşi foşti miniştri din toate partidele, corpul diplomatic, precum şi o mulţime de doamne entuziaste care mă acoperiseră cu o ploaie de flori. După aceasta, urma intrarea în oraş de-a lungul vestitei Căi Victoria, scumpa inimilor româneşti. Regele cu Nicky şi Berthelot pe acelaşi rând erau în fruntea trupelor noastre, urmate de aproape de trupele aliate. A fost cu adevărat o triumfătoare reintrarea în capitala noastră. Oraşul înnebunise de tot. Aveai impresia că până şi casele şi pietrele drumurilor strigau împreună cu "mulţimea". Peste tot la ferestre fâlfâiau steaguri: pe acoperişuri, la felinare. Bucureştenii răsuflau uşuraţi după doi ani de ocupaţie germană, iar "visul de veacuri al României era acum împlinit".

Alaiul regal îşi urma drumul până în piaţa unde se înalţa statuia lui Mihai Viteazul, cu sabia ridicată în vârful braţului stâng. Apoi, familia regală şi oaspeţii s-au îndreptat spre Mitropolie unde s-a oficiat un Tedeum.

"La ieşirea noastră din biserică – continua regina Maria – înainta spre noi generalul Grigorescu şi în numele armatei ruga pe rege să primească bastonul de mareşal"[14].

---

[10] Barbara Cartland, *Viaţa scandaloasă a Regelui Carol*, Bucureşti, 1992, p. 39.

[11] Neagu Cosma, *Culisele Palatului Regal. Un aventurier pe tron. Carol al II-lea (1930-1940)*, Bucureşti, 1990, p. 25.

[12] Paul de România, *Carol al II-lea, Rege al României*, Bucureşti, 1991, pag. 43; vezi şi Joana Damaskin, *Pasiuni şi Crime regale*, Târgovişte, 1998, p. 46-47.

[13] Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României. Documente, amintiri şi comentarii* editate de Gh. Buzatu în colaborare cu Stela Cheptea şi Sorin Pârvu, Iaşi, p. 44.

[14] Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, p. 494-495.

Paginile memorialistice ale reginei Maria au impresionat pe numeroşi contemporani care nu au putut participa la istoricul eveniment petrecut în Bucureşti. Unul dintre aceştia, fostul ministru al Rusiei în România, A. A. Mossolov scria în cartea sa de rememorări următoarele: "În aceste rânduri scrise cu propria sa mână, regina Maria îşi exprimă deschis şi sincer sentimentele de care era cuprinsă în ziua minunată a victoriei şi a triumfului. Ea mi se înfăţişează nu numai sub aspectul conducătoarei şi inspiratoarei unui popor, ci şi ca o femeie plină de modestie şi de dragoste maternă. Cei care au avut prilejul s-o cunoască îndeaproape pe această Regină minunată, pe această femeie nespus de simpatică au putut s-o admire şi să invidieze poporul a cărei regină a fost"[15].

Marele absent al acestor ceremonii a fost fără îndoială colonelul canadian Joe Boyle, prieten apropiat al reginei Maria, care se afla într-o misiune pe mare, în calitate de comandant de vas cu destinaţia Crimeea, acţiune încredinţată de însuşi Regele Ferdinand. [16]

Regina Maria a informat într-un mesaj din decembrie 1918 pe buna sa prietenă, Elisa Antonescu, soţia lui Victor Antonescu, ministrul României la Paris că "Intrarea noastră în Bucureşti a fost măreaţă. Eram pe cal alături de regele tuturor românilor şi în fruntea trupelor franceze şi engleze. A fost un eveniment glorios în viaţa noastră şi puţini dintre suverani au avut parte de o asemenea bucurie. Din nefericire, eu am fost în măsură să suport mai puţin bucuria decât suferinţa, căci la câteva zile după sosirea mea aici am suferit foarte rău de o gripă spaniolă"[17].

Numeroşi martori oculari au surprins momentul intrării Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria în capitală. Astfel, I. G. Duca consemna în memoriile sale starea de spirit existentă în Bucureşti: "La 18 noiembrie, Regele şi-a făcut intrarea solemnă în Capitală, s-a coborât din tren la gara Mogoşoaia şi de acolo călare în capul oştirii române şi a detaşamentelor aliate franceze şi engleze a străbătut oraşul până la statuia lui Mihai Vitezul, unde a primit defilarea armatei. De-a lungul parcursului, şcolile şi o mulţime imensă. Am asistat la spectacolul din tribuna oficială ce se ridicase de-a lungul Universităţii în faţa statuii. Când a apărut Regele cu Regina şi cu generalul Berthelot a fost un adevărat delir (...). Cât priveşte pe Brătianu, el a ieşit înaintea Regelui în Piaţa Victoriei unde primarul aştepta pe Suveran cu tradiţionala pâine şi sare. Lăsând pe generalul Coandă să prezideze oficial o ceremonie la care cea mai elementară dreptate îi dădea dreptul să prezideze el, a dat, desigur cea mai strălucită dovadă de abnegaţiunea lui, cea mai convingătoare mărturie că pentru el preţuia fondul, iar nu forma lucrurilor". În adevăr, Ionel Brătianu a vut un rol important în făurirea statului naţional român, el fiind unul din ctitorii de seamă ai României Mari. Conducătorul PNL a fost însă cel care a dirijat viaţa politică românească după război, fiind socotit pe bună dreptate regele neîncoronat al României.

G. Duca arată, de asemenea, că seara a avut loc în Sala Tronului de la Palatul Regal un mare banchet, în prezenţa tuturor oficialităţilor civile şi militare, a miniştrilor Aliaţi acreditaţi în ţara noastră, a misiunilor militare aliate şi a bucovinenilor care

---

[15] A. A. Mossolov, *Misiunea mea în România (Memorii)* – ediţie de Marin C. Stănescu, Bucureşti, 1997, p. 164.

[16] Leonard W. Tayler, *Regele aurului şi Regina Maria*, Bucureşti, 1996, p. 252.

[17] Marilena Popescu, *Scrisori ale Reginei Maria în colecţia arhivistică a Muzeului Alex. Saint Georges din Biblioteca Naţională*, în vol. *Colocviul Cotrocenii în istorie* – Ediţia a III-a, 14-15 iulie 1994, Bucureşti, 1995, p. 85.

veniseră să remită Regelui Ferdinand Actul Unirii: "Ştiam că la Alba Iulia, în acelaşi ceas trebuiau să se proclame şi unirea Ardealului şi aşteptau dintr-un minut într-altul telegrama din partea fraţilor noştri ardeleni"[18].

În adevăr, o delegaţie de 15 bucovineni, sub conducerea lui Iancu Flondor, a plecat la Iaşi, ca să predea Regelui Ferdinand Actul Unirii. Prezentând documentul, Iancu Flondor preciza în alocoţiunea prezentată cu acest prilej că "Aducem Majestatea voastră, rege al tuturor românilor, Unirea unei ţări întregi a Ţării Bucovinei". Marele patriot bucovinean a subliniat caracterul românesc al acestei vechi provincii. Vorbitorul a scos în evidenţă semnificaţia ctitoriei de la Putna unde Ştefan cel Mare "cel mai mare din înaintaşii Majestăţii voastre, şi-a ales veşnicul loc de odihnă a oaselor lui trudite, nu numai pentru apărarea naţiei sale, ci şi pentru acela a creştinităţii răsăritene întregi şi a Apusului Creştin, în faţa căruia stă zăgaz nebiruit vitejia sa".

Iancu Flondor readucea în memoria contemporanilor tristul eveniment din 1774 când "ne-a desfăcut de Moldova o pace încheiată între turci, care nu aveau dreptul să ne înstrăineze şi între austrieci, care înainte de a călca graniţa moldovenească nu se îngrijiseră de a întreba pe locuitori de voia lor."

În final, conducătorul mişcării naţionale din Bucovina afirma că de fapt Unirea Bucovinei cu Patria Mamă a fost un act legitim: "Nu e o cucerire a armelor, ci întoarcerea la vatră a fraţilor despărţiţi care în Majestatea voastră regăsesc pe părintele de mult pierdut şi mult dorit"[19].

Adânc emoţionat de acest eveniment istoric, Regele Ferdinand a răspuns că primeşte cu bucurie Actul de Unire al Bucovinei cu Regatul Român, asigurând pe noii săi credincioşi, de dragostea, ocrotirea şi loialitatea sa.

La rândul ei, Sabina Cantacuzino, sora lui Ionel Brătianu a surprins în memoriile sale sosirea familiei regale în Bucureşti: "La câteva zile urmă intrarea triumfală a Reginei, Regelui şi a lui Berthelot prin Piaţa Victoriei. Câteştrei radioşi, prinţul Carol, cam întunecat, prinţul Nicolae, crescut lung şi subţire, principesele ca într-un coş cu flori, atât de încărcată le era trăsura de buchetele aruncate din public. Ionel era pe jos (...). Regele a oprit cortegiul, i-a dat mâna şi i-a mulţumit pentru bunele poveţe ce-i dăduse". Memorialistica descrie atmosfera de sărbătoare de pe străzi, de la ferestre: "Tot oraşul era pavozat. Lumea cutreiera străzile, cunoştinţele se opreau şi se felicitau. O bucurie generală, de nedescris"[20].

Alături de trupele române au intrat în Bucureşti trupele aliate franceze şi engleze. Iniţial, unităţile engleze erau foarte puţin numeroase. La început a trecut Dunărea o unitate de geniu din Divizia 26. La intervenţia Reginei Maria pe lângă Regele George al V-lea s-a acceptat ca statul major al acestei divizii, în frunte cu generalul comandant A. W. Gray şi un batalion al acestei mari unităţi "să fie autorizate a intra odată cu trupele franco-române şi în capul lor la Bucureşti, la 1 Decembrie"[21]. Ulterior o întreagă brigadă din Divizia a 26-a britanică era gata să se deplaseze spre Bucureşti pentru a lua parte alături de Divizia a 3-a franceză la

[18] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 177-178.

[19] Arh. Naţ. Bucureşti, fond Iancu Flondor, dosar 27, f. 1-3; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei* – Ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991, pag. 400-401; N. Chiachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Bucureşti, 1993, p. 95-96.

[20] Sabina Cantacuzino, *Din familia Ion C. Brătianu*, vol. II – Ediţie de Elisabeta Simion, Bucureşti, 1996, p. 200.

[21] Radu Rosetti, *Mărturisiri 1914-1919*. Ediţie de Maria Georgescu, Bucureşti, 1997, p. 288.

festivitățile prilejuite de revenirea suveranilor României în București. Celelalte unități britanice vor fi dirijate până la 30 noiembrie 1918 în Dobrogea în zonele Cernavodă-Medgidia și Bazargic, alăturându-se forțelor franceze[22].

Pătrunderea forțelor aliate a fost primită cu multă satisfacție de locuitorii Bucureștiului. Martoră a acestor clipe emoționante, Neli Cornea scria între altele în jurnalul său publicat după război: "Ne veneau solii izbânzii. Frații noștri chipeși, latinii (...). Oștirea nobilă a aliaților, liberatoare a lumei își făcea intrarea triumfală în București. Românii care au deșertat până la fund paharul amărăciunilor, i-au primit cu cea mai caldă însuflețire, cu lacrimi de bucurie"[23].

Un alt contemporan al evenimentelor, cunoscutul fruntaș conservator, apoi apropiat al generalului Alexandru Averescu, întemeietor și președinte al Ligii Poporului, Constantin Argetoianu, "eminența cenușie" a acestei formațiuni politice înfățișa în memoriile sale starea de spirit din București: "Am asistat la defilarea armatei biruitoare din tribuna în care fusesem rânduit în fața statuii lui Mihai Vitezul, regele, regina, prințul Carol, generalul Berthelot și generalul Prezan au primit defilarea călări cu toții. Sosiră cu toții în fruntea trupelor și de la șosea până la Bulevard străbătuseră orașul în mijlocul unui adevărat delir de entuziasm, entuziasm care pe Bulevard a ajuns la paroxismul său. Plângeau femeile, plângeau bărbații, plângeau copii! Iertasem cu toții, toată meschinăria din spatele celor care pășeau în primul rând și îi primeam ca simboluri ale visului împlinit, ca mărturii vii ale victoriei, și ai Unirii tuturor"![24]

Alexandru Marghiloman, șeful Partidului Conservator prezenta și el în notele sale politice sosirea suveranilor României în capitală: "Ploaia încetează și intrarea regelui are loc la un timp uscat și nu prea ursuz pentru anotimpul acesta. Familia Regală a coborât din tren la Mogoșoaia și a trecut acolo în revistă trupele. Cortegiul s-a pus în mișcare cam trei sferturi de ceas după ora anunțată și ajunge la Palat la ora 11, 00. Au trecut în trăsură a la Daumont prințesele Elisabeta, Maria, Ileana, urmate de două automobile ale curții. La bună distanță apoi, muzicile militare, Regele având la stânga pe Regină, în dreapta pe generalul Berthelot, alături de Regină, principele Nicolae cu casca pe cap, ca și Regele și generalii.

Regina în amazoană purta o căciulă de astrahan cenușiu, Berthelot chipiul roșu. Trupele românești- cavalerie, cercetași, la un mare interval francezii, englezii (foarte eleganți), cavaleria franceză și o secție de artilerie. La mijloc, foarte măreț, cortegiul a 80 de drapele românești cu garda de onoare și coloneii ei. De asemenea, printre francezi, cortegiul a 8 drapele ale tuturor trupelor lui Berthelot. Francezii mai aclamați decât românii. Multe flori pentru vremea de acum"[25].

Un alt contemporan al evenimentelor, generalul, Radu R. Rosetti, pe atunci colonel, ofițer de legătură pe lângă Misiunea Berthelot descrie în memoriile sale publicate recent atmosfera entuziastă din Capitala României prilejuită de reîntoarcerea

---

[22] Jean Bernachot, *Les armées francaises en Orient apres l'apres l'armistice de 1918, vol. II L'armée du Danube. L'armée francaise de L'Orient (28 octombrie-25 janvier 1920)*, Paris, 1970, pag. 44-45; vezi și Drăgănescu, *Campaniile din 1848 și 1918 în Transilvania și Ungaria, București*, 1930, p. 78-79.

[23] Nely Cornea, *Însemnări din vremea războiului, jurnal*, București, p. 137.

[24] Constantin Argentoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. V, partea a VI-a (1918) – Ediție de Stelian Neagoe, București, 1995, p. 180.

[25] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. III, Ediție de Stelian Neagoe, București, 1995, p. 231.

suveranilor săi. El notează la 1 Decembrie 1918: "Intrarea triumfală a Regelui, Reginei şi a trupelor franco-române în Bucureşti. Defilare. Entuziasm ce nu se poate descrie. Sunt adânc emoţionat de această zi, care înfăţişează prin voturile de la Cernăuţi şi de la Alba Iulia, realizarea aspiraţiunilor noastre pentru care am suferit şi jertfit atât. Seara masa la Palat". Regele, ţine o minunată cuvântare, în care după ce aduce cuvenitul omagiu ostaşilor şi ţării spune: "Când am primit moştenirea întemeietorului României moderne, am făgăduit în faţa reprezentanţilor naţiunii că voi fi un bun român. Cred că mi-am ţinut cuvântul. Împrejurările au fost grele, dar strălucită e răsplata şi azi pot spune cu fruntea senină în faţa lui Dumnezeu şi în faţa poporului meu: Conştiinţa mi-e curată"[26].

Entuziasmul populaţiei Bucureştiului este descris şi de tânărul atunci, diplomatul de carieră istoricul Raoul Bossi, de mai târziu, care arăta în memoriile sale starea de euforie care cuprinsese bucureştenii în acele clipe istorice: "Tot de la ferestele filialei bucureştene a ministerului nostru al Afacerilor Străine, am primit glorioasa întoarcere în Capitală a trupelor noastre biruitoare. În fruntea lui Ferdinand I cel Leal, cu bravul general Berthelot în dreapta şi regina Maria în stânga, toţi călare. Coloanele de ostaşi treceau prin aclamaţiile uriaşe ale populaţiei, purtând pancarte mari, pe care stăteau scrise numele ţinuturilor româneşti reîntregite: Moldova, Muntenia, Transilvania, Basarabia, Bucovina, Dobrogea de Nord şi de Sud, Oltenia, Banatul, Crişana, Maramureşul. La fiecare din ele puternice lacrimi de emoţie în ochii tuturor"[27].

Deasemenea, renumitul istoric transilvănean, Alexandru L. Lapedatu, sosit de curând din Rusia unde s-a aflat în misiune trimis de guvernul român încă din vara anului 1917, descrie în memoriile sale starea de spirit pe care a întâlnit-o în Capitală: "Întreg Bucureştiul strâns pe Calea Victoriei şi Şoseaua Kiseleff, de la gara Băneasa până în Piaţa Mihai Viteazul aştepta cu înfrigurată emoţie, intrarea regelui şi a familiei regale, a trupelor aliate şi celor române în capitală. Am fost şi cu ai mei în mijlocul imensei mulţimi aclamând, cu delir pe suveranul întregitor de neam care venea în fruntea gloriosului cortegiu, călare având în dreapta pe Regina Maria, iar în stânga sa, pe generalul Berthelot. Însufleţirea şi entuziasmul populaţiei nu mai avea margini. O zi mare şi neuitată celor ce au avut, atunci, fericirea să trăiască"[28].

Constantin Kiriţescu înfăţişează, la rândul său, în monumentala sa monografie dedicată participării României la primul război mondial, momentul reîntoarcerii în Bucureşti a familiei regale, socotită pe bună dreptate ca o adevărată zi a învierii românilor: "În ziua de 1 Decembrie 1918, Bucureştii eliberaţi îmbrăcau veştmântul de sărbătoare. Regele reintra în capitala ţării în fruntea armatei sale eroice. A fost o zi de mari şi covârşitoare emoţii, aşa cum nu le-a dat să trăiască decât popoarelor care-şi cuceresc fericirea trecând prin cele mai crude suferinţe". Toţi locuitorii Bucureştiului au primit cu bucurie şi mândrie patriotică pe cei doi suverani: "În această zi a Învierii n-a fost locuitor al încercatei capitale să nu alerge să vază cortegiul triumfal şi n-au fost ochi din care să nu picure lacrimi". Constantin Kiriţescu prezenta, în continuare primirea solemnă făcută suitei regale şi a înalţilor oaspeţi aflaţi în Capitala României Mari, dovada elocventă a ataşamentului românilor faţă de aliaţii occidentali. În fruntea

[26] Radu Rosetti, *op. cit.*, pag. 289.

[27] Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică 1918-1940*, vol. I, 1918-1937 – Ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti 1993, p. 40.

[28] Al. Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, Ediţie de Ioan Opriş, Cluj-Napoca, 1985, p. 338.

cortegiului era Regele având lângă el pe regina Maria şi pe generalul Berthelot tus-trei călari. După cei "trei făuritori" ai victoriei, venea oastea, regimentele de la Mărăşti, de la Mărăşeşti, de la Oituz şi de la Cireşoaia. Apoi, unităţi ale armatelor aliate, francezi, englezi, americani, reprezentanţi ai ilustrelor armate care se acoperiseră de glorie pe câmpurile de luptă ale apusului. Dar, pe deasupra, baionetelor sclipitoare, pe deasupra steagurilor care fâlfâiau mândre, ochii umezi ai privitorilor sfredeleau spaţiul, iar gândul, mergând mai iute, ţintea departe. La Alba Iulia, în vechea capitală a lui Mihai Viteazul, se încheia în aceleaşi momente, prin voinţa naţiunii române, adunată din toate colţurile Ardealului, cel mai măreţ act al istoriei neamului"[29].

Delegaţia bucovineană, venită la Bucureşti să înmâneze Actul Unirii Suveranului, a participat la festivităţile prilejuite de revenirea Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria în Capitala României. Unul din membrii acestei delegaţii, Dimitrie Bucevschi, îşi amintea peste două decenii de emoţionantele momente din acea zi istorică de 1 Decembrie 1918 insistând asupra entuziasmului populaţiei. "La ora 11,00 lume imensă la statuia lui Mihai Viteazul. Un entuziasm de nedescris anima mulţimea, care răguşise de strigătele, uralele şi manifestarea de bucurie ce se simţea în fiecare asistent". O deosebită impresie asupra publicului au făcut ostaşii români disciplinaţi şi falnici "parcă dornici de luptă"[30]

Deşi nu a fost prezent la sosirea familiei regale în Bucureşti, deoarece se afla încă la Iaşi, N. Iorga a prezentat acest act istoric la câţiva ani de la derularea lui. Astfel în lucrarea *Regele Ferdinand cu prilejul încoronării*, apărută în preajma festivităţilor de la Alba Iulia şi Bucureşti din 15-17 octombrie 1922, marele istoric scria: "Ce a fost primirea Regelui şi a Reginei, a familiei regale la Bucureşti nu se poate descrie. Cu un fanatic entuziasm lumea se arunca înaintea lor pe când românii şi francezii se îmbrăţişau în pecetluirea victoriei comune. Firea puţin expansivă a românului găsea accente noi pentru a slăvi ziua triumfului îndelung aşteptat. N-a fost ochi care să nu lăcrimeze de bucurie neasemuită"[31]. Renumitul istoric arăta că la intrarea în Capitala Ţării, Regele a rostit în faţa oficialităţilor româneşti şi a armatei române şi aliate un discurs omagial în care afirma că acum nu mai fâlfâie steagul străin.

Izbânda repurtată de România unită era în opinia Regelui Ferdinand rodul "încrederii noastre în noi înşine şi în trăinicia neamului românesc". Înfăptuirea desăvârşirii unităţii naţionale era rezultatul unei dezvoltări istorice milenare. România Mare, unită nu e decât "ceea ce strămoşii au visat", adică aplicări în practică a ideii pentru care generaţiile trecute au suferit şi au lucrat, idealul pentru care toată suflarea românească a nădăjduit. În încheiere, Suveranul anunţa că după Basarabia şi Bucovina "s-au întors una după alta în casa părintească" - România şi Ardealul, frumosul leagăn al poporului român, de unde au descălecat întâi voievozi ai ţărilor româneşti şi care a votat la Alba Iulia Unirea cu Regatul Român". [32]

Dincolo de exagerările lui N. Iorga se desprinde o realitate de necontestat: poporul îşi iubea suveranii, care au avut o contribuţie importantă la făurirea României

---

[29] Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, 1916-1919, vol. III, ed. A II-a, Bucureşti, 1925, p. 325-327.

[30] D. Bucevschi, *Amintiri din anul Unirii*, I. Nistor, *Amintiri răzleţe din timpul Unirii*, Cernăuţi 1938, p. 78-79; vezi şi Şt. Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 218.

[31] N. Iorga, *Regele Ferdinand cu prilejul încoronării* – Ediţia a-II-a, Iaşi, 1996, p. 111.

[32] Idem, *op. cit.*, p. 112.

Mari. Aşa se explică de ce Bucureştiul era în sărbătoare, iar locuitorii lui trăiau satisfacţia revenirii bravei armate române în inima ţării. Capitala avea acum fericitul prilej să aclame cu însufleţire pe vitejii de la Mărești, Mărăşeşti şi Oituz, să steargă amintirea acelui mohorât de început de decembrie 1916 când trupele române urmărite de un destin potrivnic fuseseră nevoite să ia calea retragerii în Moldova neocupată. "După zile negre de răstrişte – arată suveranul cu această ocazie – a răsărit soarele bucuriei, când putem culege roadele încrederii noastre în noi înşine şi în trăinicia neamului românesc. Ceea ce strămoşii au visat, ideea pentru care generaţiile trecute au suferit şi au luptat "idealul pentru care suflarea românească a nădăjduit, iar ostaşii noştri şi-au vărsat sângele a devenit un fapt împlinit"[33].

Presa românească de diferite orientări politice a salutat revenirea suveranilor în Capitala României prezentând cu lux de amănunte acest eveniment istoric emoţionant. Astfel, Ziarul *Steagul*, oficiosul Partidului Conservator condus de Al. Marghiloman a relatat faptul că regele şi regina au coborât din tren în gara Mogoşoaia, de unde, călare în capul oştirii române şi al detaşamentelor aliate franceze şi engleze, a străbătut oraşul până la statuia lui Mihai Vitezul unde a primit defilarea. Cu acest prilej, ministrul de război, generalul Eremia Grigorescu a înmânat Regelui Cartea de mareşal[34]. La rândul său, cotidianul de mare tiraj, *Universul*, care îşi încetase apariţia în timpul ocupaţiei germane consemna momentul intrării familiei regale în Bucureşti, precum şi starea de satisfacţie care domnea în rândul populaţiei după doi ani de ocupaţie germană: "O zi de toamnă friguroasă, cu cerul puţin înnourat, totuşi plină de lumină şi plăcută (...). Bucureştiul are cu drept cuvânt neastâmpărul fericirii şi a zilelor mari, bucuria zilelor de noroc şi de izbândă. De dimineaţă mulţimea îngrămădindu-se spre centrul oraşului staţiona în şiruri neîntrerupte de-a lungul şoselei Kiseleff de la rondul întâi până la Piaţa Victoriei, apoi în şiruri neîntrerupte pe bulevardul Academiei şi strada Carol până la Mitropolie. La rândul întâi, pe şoseaua Kiseleff se aflau rânduite drapelele armatei noastre brave, pe stânga drapelele regimentelor din corpurile 3, 4 şi 5"[35]. În Piaţa Victoriei aşteptau membrii Consiliului Comunal, în frunte cu primarul, corpul diplomatic, alături de membrii guvernului şi numeroşi generali şi ofiţeri superiori ai armatei române şi ai celei aliate. Preoţii au oficiat un serviciu divin pentru cinstirea oştirii şi eroilor ei.

Inrarea în capitală a Regelui Ferdinand călare însoţit la stânga de regina Maria, purtând uniforma de colonel de cavalerie, şi la dreapta, în semn de onoare, de generalul Berthelot, avea să fie, potrivit presei vremii "magnific aplaudată de populaţie". Suveranii au fost întâmpinaţi de primarul Bucureştiului Constantin Hălăgeanu cu tradiţionala pâine şi sare purtate pe o tavă de argint, cu flori şi urale în sunetele imnului naţional. Intonate de corurile şcolilor primare şi secundare, suveranii au participat la sfinţirea drapelelor de luptă şi la binecuvântarea dată trupelor. "Bucuria mea de a mă întoarce iarăşi în Capitală, de a mai fi iarăşi în mijlocul iubiţilor mei bucureşteni este nesfârşită" – a ţinut să declare vădit emoţionat Regele Ferdinand numit şi "cel Leal". Apoi, potrivit aceloraşi surse cortegiul a trecut într-o atmosferă sărbătorească de profundă vibraţie patriotică pe sub Arcul de triumf construit în faţa

[33] Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardelenu, *Proba focului. Ultima treaptă spre Marea Unire. Dosare ale participării României la primul război mondial*, vol. I, Bucureşti, 1991, p. 138.

[34] *Steagul*, nr. 208, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; vezi şi Ioan Scurtu. *Regele Ferdinand (1914-1927)*, activitatea politică, Bucureşti, 1995, p. 60.

[35] *Universul*, nr. 21, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

Palatului Regal, îndreptându-se după o nouă scurtă oprire, spre statuia gloriosului domn unificator de țară, Mihai Viteazul. Aici a avut loc "o nemaivăzută manifestație". Defilarea unităților românești și aliate a întărit încrederea în izbânda definitivă a dreptății și întregirea țării independente. Armata, prin generalul său Eremia Grigorescu, în semn de omagiu înmâna comandantului ei suprem diploma și bastonul de mareșal. Tot acum, generalul Henry Mathias Berthelot, marele prieten al poporului român primea cel mai înalt ordin militar al României purtând numele voievodului – Unirii, Mihai Viteazul[36].

În cinstea ministrului Franței și a celorlalte oficialități aliate, regele Ferdinand și regina Maria au oferit un dejun la care Suveranul a rostit un discurs în care a arătat că din 1916 când "am tras sabia pentru îndeplinirea unui ideal recunoscut ca îndreptățit de puterile Înțelegerii, am urmat sentimentul aproape unanim al poporului meu care nu admitea lupta decât alături de națiunile spre care-l atrăgeau totodată și rațiunea sa și inima sa. Suveranul își exprima deplina satisfacție că la eliberarea României au contribuit trupele aliate". Bucuria noastră a fost încă mai mare văzând în fruntea trupelor aliate pe generalul Berthelot, pe Berthelot al nostru, căci e de fapt al nostru și prin însușirea sa de cetățean român și prin amiciția pe care n-a încetat a o dovedi țării mele"[37]. Regele Ferdinand demonstra astfel atașamentul României față de cauza aliaților în pofida greutăților prin care a trecut.

Revenirea familiei regale în București a fost un act solemn, care a umplut inimile tuturor de satisfacție. Bucuria era cu atât mai mare cu cât ea coincidea în mod fericit cu împlinirea dezideratului României întregite, căci în aceeași zi la Alba Iulia, Marea Adunare Națională a neamului românesc a hotărât Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Patria Mamă. Ziarul *Universul* surprindea în editorialul său semnificația istorică majoră a acestui act: "La Alba Iulia e sărbătoare mare azi, e ziua sfântă a neamului nostru întreg. Din desișurile munților, de pa Mureș și Olt, de pe Târnave și Someș, de pe Crișuri și din Banat se scurg spre cetatea istorică valuri, valuri de oameni liberi ca, într-un singur glas, să spună lumii întregi durerile trecutului și dintr-o ultimă pornire să scurteze jugul secolelor (...). În Alba Iulia se încheie astăzi marele act istoric al neamului întreg, în vreme ce aici la noi, tot azi, cetatea lui Bucur primește cu brațele deschise pe marii luptători ai libertății"[38]. La rândul său, renumitul istoric Ioan Lupaș scria peste aproape două decenii într-o lucrare de sinteză dedicată Marii Uniri, despre revenirea în Capitală a familiei regale următoarele: "Regele Ferdinand s-a întors cu întreaga-i suită la București în ziua de 1 Decembrie 1918, când toți românii din Transilvania și Banat proclamau, cu nespusă însuflețire, în Adunarea Națională de la Alba Iulia, unirea pe veci cu patria mamă"[39]. O coincidență în adevăr fericită între cele două evenimente, unul completând pe celălalt.

CONSTANTIN I. STAN

---

[36] *România Liberă*, nr. 9, din 20 noiembrie /3 decembrie 1918; vezi și Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari, Campania armatei române din 1918-1919*, București 1994, p. 80.

[37] *Universul*, nr. 21, din 20 noiembrie /3 decembrie 1918; *Cuvântări de Ferdinand I Regele României 1889-1922*, București, 1923, p. 125.

[38] *Universul*, nr. 20, din 19 noiembrie/2 decembrie 1918.

[39] I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Ediția a III-a, București, 1993, p. 267.

RETOUR DE LA FAMILLE ROYALE À BUCAREST (18 NOVEMBRE – 1-ER DECEMBRE 1918) (Résumée)

L'auteur présente le rétour de la famille royale à Bucarest le 18 Novembre/1-er Decembre 1918. Il souligne l'importance de cet acte légitime.

En męme temps, l'auteur constate l'adhésion de la population de Bucarest à famille royale il présente l'action, des habitants pour accueillir la famille royale et le général Henrz M. Berthelot.

REUNIUNEA MESERIAŞILOR ROMÂNI DIN TURDA ÎN SLUJBA IDEALULUI NAŢIONAL

O preocupare importantă a generaţiei Marii Uniri a fost consolidarea statului naţional unitar şi în planul structurilor sociale. Românii, mai ales în Transilvania, aveau de recuperat un zdrobitor decalaj în ceea ce priveşte clasa mijlocie a orăşenilor şi meseriaşilor care, datorită condiţiilor istorice cunoscute, proveneau în cea mai mare parte din rândul elementelor neromâneşti.

Promovarea meseriilor în rândul populaţiei româneşti din Transilvania era considerată de majoritatea intelectualilor şi personalităţilor politice româneşti ca un mijloc de a crea în centrele urbane o burghezie industrială românească care în concepţia lor constituia legătura între clasa agricolă şi clasa intelectualilor. În vederea realizării acestui scop s-a desfăşurat o rodnică activitate pentru îmbrăţişarea meseriilor de către românii transilvăneni. Bartolomeiu Baiulescu arăta că: "Prin aceasta facem un serviciu însemnat nu numai indivizilor respectivi, asigurând multor români pâinea cea de toate zilele, dar ne creăm şi o burghezie, creăm factori, cari să ne arate oraşe româneşti, creăm o clasă mijlocie, creăm sucursale comercianţilor români, creăm puterea ţării"[1].

Crearea **Reuniunilor de meseriaşi români** constituia unul dintre mijloacele care promovau dezvoltarea şi răspândirea în sânul populaţiei româneşti a meseriilor. Totodată **Reuniunile** au avut şi un rol important în dezvoltarea spirituală şi pregătirea pentru viaţă a tinerilor meseriaşi români. Le-au întărit simţul de colegialitate şi de ajutorare reciprocă, le-au cultivat sentimentul naţional.

Maghiarizarea copiilor de ţărani români, după 1848, veniţi la oraş cu dorinţa de a învăţa o meserie, de către meseriaşii unguri, prin interzicerea portului românesc şi a folosirii limbii române, iar apoi ca o condiţie a promovării, "lepădarea de legea românească", a determinat constituirea în oraşele din Ardeal a **Reuniunilor de meseriaşi** care aveau ca menire şi ocrotirea şi creşterea în limba şi legea românească a acestor băieţi de ţărani români[2]. Propunerea aceasta a venit din partea poetului Andrei Mureşanu, autorul la 1848 a imnului naţional "Deşteaptăte române". Scopul acestor **Reuniuni** a fost de a cultiva între membrii săi spiritul de solidaritate în domeniul cultural, economic şi naţional; de a cultiva limba şi a păstra credinţa strămoşească iar ca scop suprem, protejarea ucenicilor şi calfelor române angajaţi la patroni străini[3].

Înfiinţarea în anul 1883 la Turda a **Reuniunii meseriaşilor români** sub îndrumarea dr. Ioan Raţiu în calitate de preşedinte şi a învăţătorului Alexandru Gaia secretar, s-a încercat ocrotirea ucenicilor şi calfelor române plasate la patroni străini[4].

Primii meseriaşi români toleraţi în Turda au fost morarii. Din matricolele vechi s-a aflat că toţi morarii din Turda şi împrejurimi au fost români[5]. În general românii nu-şi prea dădeau copiii la oraş; puţinii tineri români care intrau la un maistru străin în

---

[1] B. Baiulescu, *Despre unele mijloace care ar putea ameliora starea materială a poporului român, în Transilvania*, nr. 19, 1 octombrie, 1875, p. 215-218; E. Glodariu, N. Cordoş, *Reuniunea sodalilor români din Cluj*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 391.

[2] *Tribuna noastră*, Cluj, 20 septembrie 1936, p. 2.

[3] *Ibidem*.

[4] *Tribuna noastră*, 23 februarie 1936, p. 2.

[5] *Turda*, 22 august 1922, p. 3.

Turda erau batjocoriți pentru originea lor, apoi ajungând calfe, pentru a scăpa de ocară se maghiarizau sau germanizau[6].

Dr. Augustin Rațiu la o ședință a **Reuniunii meseriașilor români din Turda** arăta că Reuniunea de meseriași români din Turda și Reuniunile femeilor române își datorau existența marelui bard național Andrei Mureșanu. În amintirile referitoare la căsătoria sa, Emilia Rațiu consemna: "Când am plecat cu iubitul meu soț, dr. Ioan Rațiu, din Brașov la Turda mi-am luat rămas bun de la toți prietenii și cunoscuții. Între alții a fost și bătrânul Andrei Mureșanu. Tot acolo se afla și Iacob Mureșanu care a ținut un inimos cuvânt de adio prin care îmi lega de suflet: să faceți o școală centrală în care să se crească în spirit românesc atât copiii din Turda cât și cei din scaunul Arieșului care au început a se înstrăina. Faceți în Turda o societate de lectură a femeilor române... Iar pentru a nu înstrăina copiii de la țară, care vin la meserii, să înființați și o Reuniune de meseriași în care să mențineți trează conștiința națională"[7].

Dr. Ioan Rațiu a redactat în 1883 statutele **Reuniunii meseriașilor români din Turda** pe care le-a înaintat spre aprobare guvernului maghiar care le-a respins. Reuniunea și-a continuat activitatea până în 1892 când în urma actelor de vandalism de la Turda determinate de întoarcerea lui Ioan Rațiu de la Viena unde a prezentat "Memorandul", Reuniunea a rămas fără conducător, dr. Ioan Rațiu mutându-se la Sibiu[8].

În anul 1901 **Reuniunea meseriașilor români din Turda** s-a reorganizat sub conducerea dr. Eugen Pătăceanu ca președinte și Simion Porutiu, fostul secretar personal al dr. Ioan Rațiu.

În 1914 s-au redactat statutele Reuniunii de către noua conducere, Gheorghe Popescu în calitate de președinte și dr. Augustin Rațiu secretar, respinse de către guvernul maghiar prin adresa nr. 9647/1914[9].

În timpul primului război mondial, membrii Reuniunii fiind în majoritate mobilizați, activitatea acesteia a stagnat.

În întreaga perioadă de la înființare și până la începerea războiului, în 1914, **Reuniunea meseriașilor români din Turda** a urmărit pregătirea profesională, practică și teoretică a românilor care doreau să învețe o meserie. Tot prin strădaniile Reuniunii au fost trimiși în străinătate doi tâmplari din Turda pentru a învăța tâmplăria artistică[10].

Pentru a face cunoscută activitatea profesională a ucenicilor și meseriașilor români din oraș, în anul 1909, Reuniunea a organizat la Turda o expoziție cu cele mai reușite realizări ale acestora[11].

În paralel cu activitatea profesională, în cadrul Reuniunii s-a desfășurat și un important program cultural-educativ și național-patriotic. Se organizau șezători, programe artistice, reprezentații teatrale și concerte[12]. Dr. Augustin Rațiu spunea că "prin aceste manifestări culturale s-a menținut și cultivat sentimentul național în rândul meseriașilor români sporindu-le cunoștințele și ținându-i aproape de biserica și

---

[6] *Ibidem.*

[7] *Tribuna noastră*, 14 aprilie 1935; *Idem*, 16 februarie 1936, p. 2; Ioan Mezei, *Monografia Familiei Rațiu de Nagylak – Noslac și a familiilor înrudite cu ea*, mss., 1983-1988, Turda, p. 117-118.

[8] *Tribuna noastră*, 16 februarie 1936, p. 2.

[9] *Tribuna noastră*, 10 februarie 1936, p. 2.

[10] *Idem*, 14 aprilie 1935, p. 4.

[11] N. Cordoș, *Reuniunile sau asociațiile de învățăcei, sodali și meseriași din Transilvania*, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 121.

[12] *Turda*, 26 august 1922, p. 3.

legea românească. Preoţii şi intelectualii români de la oraşe s-au întrecut în activităţi menite a menţine trează conştiinţa naţională în rândul membrilor acestei Reuniuni"[13].

Toţi preşedinţii şi doi dintre secretarii **Reuniunii meseriaşilor români din Turda** au fost delegaţi oficiali la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din partea Cercului electoral Turda. S-au remarcat în mod deosebit dr. Valer Moldovan şi dr. Augustin Raţiu care au avut o importantă contribuţie la pregătirea adunării. Dr. Augustin Raţiu a fost numit de către Amos Frâncu comisar al oraşului Turda şi al plaselor Turda, Iara şi Trascău cu misiunea de a organiza consilii şi gărzi naţionale[14].

După 1 Decembrie 1918, în cadrul României Mari, în oraşul Turda, sarcina de a organiza meseriaşii români întorşi la vatră i-a revenit lui Augustin Raţiu care a redactat noile statute aprobate în adunarea generală din 20 martie 1920. Preşedinte al Reuniunii a fost ales dr. Augustin Raţiu iar secretar prof. Teodor Murăşan[15]. Aceste statute au fost aprobate de Ministerul de interne prin adresa nr. 3336/8086 din 12 aug. 1920, apoi **Reuniunea** a fost înregistrată la Tribunalul Turda sub nr. 2134/1924 ca persoană juridică[16]. Scopul Reuniunii a fost expus în articolul 3 din capitolul I al Statutului **Reuniunii Meseriaşilor Români din Turda**[17].

Aprovizionarea cu alimente, articole de primă necesitate;

Procurarea creditului şi a materiilor prime necesare membrilor Reuniunii;

Procurarea şi prelucrarea oricărui material industrial şi comercial;

Valorificarea materiilor prelucrate, înfiinţând magazine, ateliere, prăvălii trebuincioase pentru dezvoltarea industriei şi a comerţului român în Turda;

A promova spiritul de cruţare, fructificând şi plasând sigur economiile membrilor săi;

A sădi şi întări între membrii, prin educaţie cooperatistă spiritul de solidaritate şi prevedere;

În fine a dezvolta şi promova orice inteprindere industrială şi de bancă;...

Art. 4 – Durata societăţii este nelimitată;

Art. 5 – Numărul membrilor din care se compune societatea va fi nelimitat.

Pot fi membrii ai societăţii toţi locuitorii din Turda şi comunele vecine fără deosebire de sex şi profesiune [care dispun independent de averea lor].

Crezul constant al preşedintelui, dr. Augustin Raţiu, a fost ca **Reuniunea** să lupte solidar şi disciplinat pentru sporirea şi întărirea clasei de mijloc româneşti. În acest sens el afirma: "dacă opinca românească este talpa ţării, industria este talpa oraşelor. Daţi cu mic cu mare ca opinca românească să intre în industria oraşului Turda"[18]. Augustin Raţiu arăta că sunt 187 de băieţi români care doresc să urmeze o şcoală profesională şi a cerut ca această şcoală să fie făcută de stat, iar prin colectă publică să se contribuie la ridicarea unui cămin de ucenici[19].

Reuniunea meseriaşilor turdeni a înfiinţat căminul de ucenici, prevăzut şi în statutele Reuniunii, cu scopul: "de a întreţine o atmosferă familiară în timpul uceniciei, gratis sau la un preţ foarte mic, tinerilor cu patru clase primare absolvite şi

---

[13] *Tribuna noastră*, Cluj, 26 iunie 1936, p. 3.

[14] D. Comşa, E. Glodariu, M. M Jude, *Clujenii şi Marea Unire*, Bibliotheca Musei Napocensis, XVII, Cluj-Mapoca, 1998, p. 73-75.

[15] *Turda*, 29 februarie 1936, p. 1.

[16] *Tribuna noastră*, 23 februarie 1936, p. 2.

[17] *Statutul Reuniunii Meseriaşilor Români din Turda, jud. Turda-Arieş*, MNIT, fond I. Raţiu, nr. inv. C4603, p. 2.

[18] *Turda*, 26 august 1922, p. 3.

[19] *Ibidem*.

de a se îngriji de trebuinţele lor sufleteşti şi trupeşti pentru a deveni buni patrioţi, harnici şi bine pregătiţi în meseria lor"[20].

Pentru ca **Reuniunea** să poată susţine financiar acest cămin s-a folosit de următoarele mijloace: contribuţia **Reuniunii** care se va stabili prin adunare generală; o parte din veniturile cooperativei "Progresul", înfiinţată de **Reuniune**; prin contribuţia membrilor fondatori, de cel puţin 1000 lei, a membrilor pe viaţă de 2000 lei, a membrilor permanenţi care contribuie anual cu 15 000 lei; prin donaţii sau contribuţia şi subvenţia statului precum şi din donaţiile cu ocazia diferitelor acţiuni culturale ale Reuniunii[21].

În urma insistenţelor lui Augustin Raţiu la prefectura oraşului s-au obţinut vechile grajduri de cai de lux ale prefecţilor maghiari, prin închirierea lor pe o perioadă de 30 de ani, trecîndu-se apoi la adunarea de fonduri şi transformarea lor în cămin de ucenici[22].

Căminul de ucenici a fost inaugurat în 8 februarie 1923, avându-l ca director pe Pamfil Giurgiu, iar ca preşedinte pe Augustin Raţiu,[23] care arăta că Reuniunea meseriaşilor români din Turda, Şcoala de arte şi meserii şi Căminul de ucenici aveau menirea de a pregăti muncitori instruiţi şi meseriaşi destoinici pentru a cuceri şi româniza industria oraşului Turda[24].

Tot prin străduinţa preşedintelui **Reuniunii** a luat fiinţă în oraşul Turda Casina Reuniunii Meseriaşilor Români, inaugurată în ianuarie 1924 şi sfinţită de către protopopii Nicolae P. Raţiu, preot unit şi Iovian Mureşan, preot ortodox[25]. Casina avea statute aprobate şi un club sportiv, fiind locul de desfăşurare a multor acţiuni culturale ale membrilor **Reuniunii**. În cadrul programelor prezentate aici, care aveau ca obiectiv şi strângerea de fonduri pentru susţinerea materială a Reuniunii, predominau recitalurile de poezie şi reprezentaţiile teatrale din dramaturgia românească precum şi folclorul autentic[26].

În anul 1926 a luat fiinţă în cadrul **Reuniunii** o secţie culturală care trebuia "să se manifeste în toate ramurile culturale şi să interpreteze autori români valoroşi"[27].

Pentru consolidarea economică a meseriaşilor turdeni, Augustin Raţiu a înfiinţat cooperativa română "Progresul". **Reuniunea** era sprijinită financiar şi de către banca "Arieşana", pînă la fuzionarea acesteia cu Banca Centrală[28].

Din 1920 până în 1931 **Reuniunea** şi-a clădit un local propriu constând dintr-o sală festivă, o sală de mese, sală de lectură cu două biliarde, pian şi popicărie şi apoi cu ajutorul statului un local pentru Căminul de ucenici compus din trei dormitoare, infermerie, birou şi locuinţe pentru directori şi servitori[29].

Pe lângă preocuparea de a constitui baza materială a **Reuniunii**, preşedintele acesteia, dr. Augustin Raţiu, a acordat o importanţă deosebită activităţilor cultural-educative în ideea de a ridica nivelul cultural al tinerilor meseriaşi. Astfel, au fost organizate o serie de şezători culturale, spectacole de teatru şi corale urmate de dans,

---

[20] *Turda*, 2 septembrie 1923, p. 2.
[21] *Idem*, 26 noiembrie 1922, p. 1.
[22] Ioan Mezei, *op. cit.*, p. 171.
[23] *Turda*, 2 septembrie 1923, p. 2.
[24] *Idem*, 26 aprilie 1926, p. 1.
[25] *Turda*, 26 ianuarie 1924, p. 2.
[26] *Idem*, 25 aprilie 1926, p. 1.
[27] *Arieşul*, 25 iulie 1926, p. 2.
[28] *Turda*, 14 aprilie 1935, p. 2.
[29] *Tribuna noastră*, 14 aprilie 1935, p. 1.

care pe lângă latura cultural-educativă constituiau şi mijloace de adunare de fonduri pentru susţinerea **Reuniunii**. Aceste acţiuni se bucurau de colaborarea tuturor organizaţiilor culturale din oraş: Cercul intelectualilor români din Turda[30]; Ateneul român[31]; Societatea corală română din Turda[32]; Reuniunea corală "Sfânta Maria" a bisericii române unite[33]; Societatea tinerimii intelectuale din Turda[34]; Societatea femeilor ortodoxe din Turda[35] precum şi de sprijinul cultural al "Astrei", preşedintele dr. Augustin Raţiu, membru marcant al "Asociaţiunii" asigurînd legătura culturală dintre cele două organizaţii[36].

Intelectualii turdeni au susţinut prelegeri în cadrul şedinţelor **Reuniunii**, prezentînd tematici diverse: istorice, de legislaţie, limbă şi literatură română[37] precum şi diverse teme cu scopul de a prezenta soluţii practice pentru dezvoltarea economică: "Drepturile meseriaşilor în trecut şi prezent"; "Noţiuni de rezistenţă a materialelor", "Legislaţia muncii"; "Intervenţionismul de stat ca concepţie economică"[38]. Aceste prelegeri s-au bucurat de un real interes din partea Reuniunii, fiind programate în fiecare duminică, prilej cu care preşedintele, dr. Augustin Raţiu, făcea şi o amplă trecere în revistă a evenimentelor interne petrecute între cele două acţiuni[39].

Cu ocazia serbărilor cultural-naţionale care au avut loc la Turda în 14-15 septembrie 1929 prilejuite de dezvelirea statuii marelui memorandist, dr. Ioan Raţiu, **Reuniunea meseriaşilor români din Turda** a hotărât să participe activ, prezentând în cadrul programului artistic jocurile populare "Bătuta" şi "Căluşarul", expunându-şi şi lucrările în cadrul unei expoziţii agricole-industriale organizate în oraş[40].

Reuniunea meseriaşilor români din Turda, prezenţă activă culturală şi naţională pentru românizarea oraşului a cunoscut o evidentă înviorare a activităţii prin reorganizarea sa, în anul 1933. În adunarea de reorganizare, meseriaşii au ales în unanimitate în funcţia de secretar şi totodată director pe profesorul I. Iasinsky, om cu o reputaţie strălucită şi cu o bogată activitate în cadrul societăţilor de binefacere şi culturale din oraş[41].

Cu ocazia acestei adunări, în darea de seamă s-a făcut analiza activităţii **Reuniunii** care întreţinea Căminul de ucenici (cu un număr de 60 ucenici) şi care avea o bibliotecă de 780 volume[42].

În cadrul, **Reuniunii** a fost organizată conform statutului, o secţie culturală a tineretului meseriaş de ambele sexe sub îndrumarea profesorului I. Iasinsky[43], care a

---

[30] *Arieşul*, 27 mai 1928, p. 2; *Idem*, 31 iunie 1928, p. 2; *Idem*, 24 iunie 1928, p. 2.

[31] *Turda*, 20 aprilie 1935, p. 1; *Idem*, 27 aprilie 1935, p. 1.

[32] *Arieşul*, 22 ianuarie 1928, p. 2; *Idem*, 5 februarie 1928, p. 1.

[33] *Idem*, 19 august 1934, p. 2.

[34] *Idem*, 1 februarie 1931, p. 2.

[35] *Idem*, 8 aprilie 1933, p. 1.

[36] *Turda*, 26 ianuarie 1924, p. 2; *Idem*, 9 februarie 1924, p. 2; *Idem*, 16 februarie 1924, p. 1; *Idem*, 23 februarie 1924, p. 2.

[37] *Arieşul*, 15 noiembrie 1933, p. 4; Idem, 7 aprilie 1934, p. 2-3.

[38] *Tribuna noastră*, 28 aprlie 1935, p. 3;

[39] *Turda*, 26 ianuarie 1924, p. 1; *Idem*, 9 februarie 1924, p. 2; *Idem*, 26 februarie 1924; *Idem*, 1 martie 1924, p. 2; *Idem*, 8 martie 1924, p 1; *Arieşul*, 7 octombrie 1933, p. 2; *Idem*, 15 noiembrie 1933, p. 1; *Idem*, 25 decembrie 1933, p. 3.

[40] *Arieşul*, 21 iulie 1929, p. 2; Horaţiu Groza, *Despre dezvelirea statuii doctorului Ioan Raţiu din Turda*, în *ActaMN*, 34, II, Istorie, 1997, p. 396-405, 1998.

[41] *Arieşul*, 7 octombrie 1922, p. 2.

[42] *Tribuna noastră*, 13 ianuarie 1935, p. 3.

[43] *Arieşul*, 7 octombrie 1933, p. 2.

organizat coruri şi trupe de teatru în rândurile meseriaşilor români, şezători culturale precum şi un ciclu de conferinţe care aveau loc în fiecare duminică în localul Casinei meseriaşilor români susţinute de intelectualii turdenii: prof. P. Suciu, prof. Teodor Murăşan, prof. George Mărie, preot Vasile Cerghizan, dr. Sebastian Repede etc.[44]

Meseriaşii turdeni instruiţi de profesorul Iasinsky au susţinut programe artistice şi în alte oraşe ardelene. Un astfel de program a fost prezentat cu ocazia vizitei meseriaşilor din Cluj, în 23 iulie 1933, la Turda, apoi cu ocazia vizitei revanşă la Cluj, în noiembrie 1933, când meseriaşii turdeni au susţinut un concert de gală în sala mare a Camerei de comerţ din Cluj[45]. Alte manifestări culturale ale turdenilor au fost prilejuite de concursul susţinut la Tîrgu-Mureş cu ocazia Congresului general al Reuniunilor meseriaşilor din Ardeal şi a serbărilor de la Alba Iulia din ziua de Rusalii (26 aprilie 1935) unde au fost prezentate piese de teatru şi programe corale din repertoriul naţional[46].

Crearea Centralei Reuniunilor Meseriaşilor, Comercianţilor şi Industriaşilor Români din Transilvania şi Banat în urma Congresului de la Tîrgu-Mureş, din 20 mai 1934[47], a contribuit la unificarea şi consolidarea activităţii Reuniunilor de meseriaşi din oraşele transilvănene. Acest organism central, cu sediul la Cluj, avându-l ca preşedinte pe dr. Augustin Raţiu şi ca organ de presă ziarul *Tribuna noastră*, care a apărut la Cluj între 1934-1940, a militat pentru drepturile meseriaşilor români pe plan economic şi juridic, coordonând activitatea Reuniunilor locale, a organizat acţiuni comune şi a contribuit la solidaritatea meseriaşilor români.

Şi după crearea acestui organism central, **Reuniunea meseriaşilor români din Turda** şi-a continuat propriile acţiuni economice, culturale, filantropice, expoziţionale.

Adunarea generală a **Reuniunii meseriaşilor români din Turda**, din 31martie 1935, a hotărât în unanimitate afilierea la Centrala Reuniunii Meseriaşilor, Comercianţilor şi Industriaşilor Români din Transilvania şi Banat cu sediul la Cluj. În aceeaşi adunare la propunerea lui Luca Catarig, care amintea că dr. Augustin Raţiu este preşedintele acestei organizaţii din 10 ianuarie 1910, împlinind deci un sfert de veac de muncă în slujba consolidării păturii de meseriaşi români din acest oraş, să fie ales preşedinte al acesteia pe viaţă. Vicepreşedinţi au fost aleşi Alexandru Chişu, Simion Feurdean; secretari Iacob Stan şi Iulian Cosma iar casieri Ioan Chişu şi Mihai Felezău[48].

În ianuarie 1936, Centrala a publicat proiectul de statut tip pentru a fi examinat şi completat de către toate organizaţiile membre. Acest statut tip a fost votat în adunarea din martie 1936, constituind un mod de îndrumare pentru toate Reuniunile "actuale şi viitoare membre ale Centralei"[49].

Reuniunea meseriaşilor români din Turda s-a reorganizat în 1936 sub denumirea de Reuniunea Meseriaşilor, Comercianţilor şi Muncitorilor Români din Turda, jud. Turda[50]. Membrii Reuniunii erau maiştri patroni, comercianţi patroni, liber profesionişti şi funcţionari publici, muncitori de "limbă şi lege românească" cu

[44] *Arieşul*, 7 aprilie 1934, p. 2; *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1
[45] *Arieşul*, 7 aprilie 1934, p. 3; *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1
[46] *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1-2.
[47] *Idem*, 1 iulie 1934, p. 1
[48] *Idem*, 14 aprilie 1935, p. 2
[49] *Idem*, 1 martie 1936, p. 2
[50] *Statutele Reuniunei Meseriaşilor, Comercianţilor şi Muncitorilor Români din Turda, jud. Turda*, MNIT, fond I. Raţiu, nr. inv. C 4622

excepţia muncitorilor cu ziua şi a salariaţilor care nu au făcut ucenicia pentru nici o meserie sau comerţ[51].

Meseriaşii români din Turda, ajutaţi şi pregătiţi în cadrul Reuniunii au deschis în martie 1936 cu ajutorul Camerei de Muncă, în Sala de şedinţe a primăriei o expoziţie a ucenicilor. Au participat 81 de ucenici români cu peste 260 obiecte din diferite branşe: sticlărie, fierărie, pantofărie, croitorie, olărit etc.[52]

Prefectul judeţului, Ion Modrigan a elogiat această iniţiativă arătând că "ţara noastră ca să fie tare şi să-şi creieze o bază cît mai solidă are nevoie de crearea unei binemeritate clase de mijloc româneşti fără de care negoţul şi meseria nu vor putea fi scoase din mîinile străinilor şi oraşele nu vor putea fi românizate"[53].

În întreaga perioadă de existenţă, **Reuniunea meseriaşilor români din Turda** a fost sprijinită permanent de elita intelectualităţii locale, care, indiferent de culoarea politică sau confesională, s-a implicat în crearea şi educarea unei categorii de meseriaşi români capabili să pună în timp bazele viitoarei burghezii româneşti, contribuind şi în acest fel la românizarea oraşului. Eforturile au fost intense şi permanente, materiale şi intelectuale, greutăţile multiple, însă ţelul final, de propăşire naţională, le-a motivat, iar rezultatul, crearea unei pături de meseriaşi români în oraşul Turda le-a fost mulţumirea.

DANIELA COMŞA - MARIA MAGDALENA JUDE

THE REUNION OF THE ROUMANIAN HANDICRAFTSMEN FROM TURDA
IN THE SERVICE OF THE NATIONAL IDEAL
(Abstract)

The reunions' organization of the roumanian handicraftsmen in Transilvania after the Great Union in the Decembrie 1918 contributed to the promotion and developing of the handicrafts betoeen roumanien people and the creation of the roumanian bourgeois in the towns.

The roumanian handicraftsmen' reunion from Turda created in 1883 by dr. Ioan Raţiu and recreated after the first of December 1918 dy dr. Augustin Raţiu contributed throught his activity to the creation of a category of roumanian handicraftsmen in Turda.

[51] *Turda*, 29 februarie 1936, p. 2
[52] *Turda*, 7 martie 1936, p. 1; *Tribuna noastră*, 8 martie 1936, p. 3
[53] *Tribuna noastră*, 8 martie 1936, p. 3.

MĂRTURII DESPRE ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD[1]

I

La moartea lui Moşu, cum îi ziceam noi copiii bunicului (1950), eu aveam 16 ani. Ultimii trei ani, de când ne mutasem în casa de la Sibiu aflată pe strada Alexei Tolstoi la nr. 26 unde Moşu locuia cu chirie de la refugiul din 1940 încoace, noi cinci membri ai familiei German am adus multă înghesuială dar şi multă viaţă agitată în liniştea monotonă în care trăia bunicul meu, împreună cu Reghina, - servitoarea sa din satul său natal Olpret, care îl îngrijea. Spaţiul restrâns şi fizicul meu care mă silea să stau mai mult pe acasă, a făcut ca mai tot timpul în aceşti ani să fiu alături de Moşu. O bucată de vreme am dormit cu el în acelaşi dormitor, o perioadă cam neplăcută, fiindcă Moşu avea tabieturile sale, cu care nu mă prea împăcam. Astfel el în fiecare seară, după cină, hărăia radioul căutând cu perseverenţă "Radio Londra", "Vocea Americii" şi alte posturi şi asta până către ora unu noaptea. Pe urmă se "culca", adică se băga în pat şi citea până ce după o oră-două, adormea cu cartea pe piept şi veioza aprinsă. Şi cum dormea întotdeauna pe spate, începea un concert de sforăit. Şi astfel eu, care, eram foarte sensibil la zgomote şi lumină, eram mereu deranjat din somnul meu. Deci aceste nopţi lungi cu bunicul meu au reuşit în acest mod să-mi rămână în amintire.

Şi acum să trec la ceea ce de fapt vă interesează. Am citit mai de mult o notă a lui Moşu, trebuie să se afle undeva între actele ce mi-au rămas de la el, scrisă prin anii '30, deci atunci când el era în plină activitate, în care spune că îi pare rău că nu are talent de memorialist, că a trăit atâtea şi a văzut aşa de multe de ar fi ce scrie şi povesti despre toate cele prin care îl duseseră valurile vieţii. Totuşi cred că spre finele anilor 30 şi începutul anilor 40 s-a apucat de scris, presupun amintiri din viaţa politică. Presupunerea se bazează pe altă notă a lui Moşu, scrisă prin acei ani, în care spune că ceea ce scrie el în acel moment ar putea să lezeze multe persoane în viaţă, aşa că dacă el nu ar mai fi, lasă ca aceste scrieri să nu poată fi publicate înainte de trecerea a 30 de ani de la moartea sa. Şi acum să explic cum se face că în "memoriile" sale vorbeşte în general mai mult de perioada de dinainte de 1918 şi doar tangenţial de perioada vieţii politice bucureştene.

Dar mai înainte să pornesc cu refugiul. În 1940, la refugiu, în trei zile au fost ai mei obligaţi să împacheteze totul, lucruri aflate în trei case: la Cluj, Olpret şi Valea Seacă. Multe lucruri au fost lăsate în casele noastre în seama unor servitori sau cunoscuţi. Toate acestea au dispărut definitiv. Arhiva lui Moşu se pare că în prima etapă a ajuns la Turda într-un depozit. Şi de acolo au mai dispărut lucruri. De aici a fost dusă la Arhiva Istorică a Municipiului Braşov unde a rămas până la începutul lui 1945. În ianuarie 1945 Moşu a cedat arhiva sa familiară pentru păstrare la "Astra" Sibiu, ea rămânând însă proprietatea familiei. Îmi aduc aminte că în iarna 44 – 45, la Sibiu, am mers în vizită la Moşu (noi atunci locuiam tot în Sibiu, dar în altă casă). Am găsit toată casa lui Moşu răsturnată. Se selecţionau lucrurile ce urmau să fie duse la

---

[1] N. red. În cursul anului 1998, Muzeul nostru a intrat în posesia unui important fond de arhivă, "Alexandru Vaida-Voevod" provenit de la familia Ioan German din Piteşti. Publicăm paginile de amintiri ale nepotului marelui om politic precum şi răspunsul lui Alexandru Vaida-Voevod la ancheta lui Constantin Rădulescu-Motru din anul 1938. Transcrierea textului a fost făcută de soţii Adina şi Ioan German şi verificată după original de către Ioan Ciupea şi Călin Morar Vulcu.

"Astra" şi se împachetau în lăzi. Îmi aduc aminte de bustul de bronz al lui Moşu, de colecţia sa de stampe cu revoluţia lui Horia, de mormane de cărţi şi mai ales de decoraţiile sale care îmi plăceau foarte mult. Tot patul dublu din dormitor era acoperit de brevete şi decoraţii strălucitoare care îţi luau ochii. Mi-a părut foarte rău după ele. Acte sau manuscrise pentru mine în acei nu aveau importanţă. Se pare că la "Astra" a ajuns şi arhiva dată la Braşov (nu ştiu sigur).

Prin 1993 am pornit să caut arhiva familiei Vaida. La Braşov nu am găsit nimic, cel puţin aşa mi-a afirmat istoricul Mircea Gherman din Braşov pe care l-am rugat să se ocupe de problemă (rudă cu soţia mea). La "Astra" Sibiu nu am găsit absolut nimic. "Astra", când a fost desfiinţată în perioada de avânt comunist, a cedat, cum am aflat mai târziu, unele scrieri ale lui Moşu la Arhivele Statului din Sibiu unde se află şi acum. Bustul de bronz şi colecţia de stampe (Horia) sunt la Muzeul Bruckenthal. Cărţile lui Moşu probabil se află la "Astra", dar nimeni nu ştie nimic. Decoraţiile sale au dispărut fără urmă – au fost desigur furate, unele având probabil şi valoare materială. Dar la Moşu în casă au rămas, puse în lăzi prin pivniţă, numeroase acte şi documente din arhiva sa. Când a fost arestat în 1945 în primăvară, scrierile sale aflate în casă i-au fost confiscate şi au dispărut. Dar în unele lăzi din pivniţă nu au umblat şi acestea au ajuns până la mine.

Bunicul meu era un om prevăzător, care ştia ce înseamnă comunismul. Ca să salveze cel puţin parţial arhiva sa, unele fragmente din ea le-a împărţit între copiii săi. Băiatul său cel mai mare, ing. Mircea Vaida probabil o fi avut o parte a arhivei, mai ales că era singurul dintre copii care a activat puţin pe tărâm politic. Dar a fost arestat şi desigur că toate documentele cu caracter politic i-au fost confiscate şi au dispărut definitiv. Al doilea dintre copiii bunicului, dr. Aurel Vaida; a avut o parte mică a arhivei, care după moartea sa a ajuns la Academia Bucureşti constituind "Fondul Vaida". Despre ce i-a rămas mamei mele, Ileana German, am vorbit şi voi mai vorbi. Băiatul cel mai mic a lui Moşu, dr. Alexandru Vaida, a primit şi el o părticică din arhivă, pe care de teama unor percheziţii, a dat-o în păstrare unui prieten vânător. Acesta a îngropat-o în grădină. Câinele său mirosind ceva în pământ a început să sape şi a ajuns la pachet. Vânătorul speriat de acest lucru a distrus tot pachetul ca să nu aibă necazuri, şi aşa a fost pierdută definitiv această parte a arhivei.

Şi acuma să mă întorc la viaţa cotidiană a bunicului meu, şi anume la perioada 1947 – 1950.

Moşu a fost întotdeauna un om foarte activ, un om care nu putea să stea liniştit, să nu aibă preocupări şi pasiuni. După instalarea dictaturii comuniste natural că nu mai putea să continue activitatea sa politică. Eliberat din arest, unde datorită intervenţiei lui Iuliu Haţieganu avusese totuşi parte de un tratament destul de civilizat, a avut în continuare domiciliu obligatoriu fiind ţinut sub supraveghere. Ca urmare toţi cunoscuţii şi interlocutorii săi din trecut au preferat să-l evite şi Moşu, care trăise o viaţă aşa de tumultoasă, s-a trezit complet izolat. El care întotdeauna fusese înconjurat de oameni, care erau obişnuiţi să discute, nu mai avea nici un auditoriu afară de noi familia. Şi cum îi plăcea să vorbească, când stăteam la masă sau cu alte ocazii, începea să ne povestească. Şi trecea de la una la alta şi vorbea cu pasiune etalând vaste cunoştiinţe în domenii diferite. Avea o memorie extraordinară pentru care întotdeauna l-am invidiat. Puţini oameni am văzut cu o astfel de memorie. Fratele său Ioan însă îl întrecea. Era denumit în familie "lexiconul ambulant".

Moşu trecuse de 75 de ani şi bătrâneţea începea să-şi spună cuvântul. La mers se ajuta de un baston noduros, umbla încet şi cam trăgea picioarele. La spirit era tot aşa

de vioi şi aferat ca în tinereţe, doar că mai uita că îţi povestise o anumită întâmplare şi ca urmare ţi-o povestea din nou. Dimineaţa când termina cu dejunul, se aşeza la marele său birou şi începea să scrie. Pe caiete şcolare obişnuite, fără un plan anume, doar pe baza unor amintiri care se iveau spontan, povestea hârtiei. De multe ori când îi plăcea ce scrisese, îi citea mamei mele şi nouă copiilor pasaje. Scria şi poezie, pamflete, pe care însă nu le-am regăsit şi par dispărute fără urmă. Voi reveni însă asupra acestui amănunt.

Pe la ora 12 termina cu scrisul şi pleca, dacă vremea nu era prea rea, la plimbare în parcul "Sub arini". În parc se întâlnea de obicei cu prietenul său Caius Brediceanu, unul din puţinii oameni care nu îl ocolea. După amiază se aşeza în fotoliu, şi citea, de predilecţie cărţi istorice. Şi citind în fotoliu aţipea câte o jumătate de oră. Pe la cinci se punea iarăşi pe scris, dacă nu ieşea la plimbare sau nu venea d-nul Brediceanu la o partidă de şah. Şi aşa treceau zilele.

Mama presupunea că Reghina, servitoarea lui Moşu, era în slujba "Siguranţei". În orice caz Moşu citea din cele scrise de el şi în prezenţa ei, cred că tocmai pentru ca ea să fie informată şi să poată raporta mai departe despre conţinutul acelor caiete. Şi de multe ori îi dădea ei caietele terminate să le pună bine, deci presupun, ca ea să aibă ocazia să le arate mai departe. În fiecare sâmbătă după amiază, la Reghina venea în vizită o doamnă mai în vârstă care lucra la poliţie (aşa ştiam noi) şi care părea de o condiţie intelectuală superioară servitoarei lui Moşu. Moşu nu a spus-o niciodată, dar noi am presupus că el prefera să ajute supravegherea, ca să fie lăsat în pace. Şi pentru a nu implica vreun cunoscut, în scrierile sale din ultimii săi ani s-a referit mai ales la perioada de mult lăsată în urmă, a imperiului bicefal. Perioada bucureşteană, prea recentă, ar fi adus în discuţie oameni care mulţi erau vulnerabili în timpuri atât de tulburi, de aberante. În caietele de memorii ale lui Moşu nu există nici o ordine cronologică. Multe fapte sunt povestite de mai multe ori. Cauza e simplă: Moşu nu scria după un plan, el povestea cum ne povestea nouă familiei, şi pe urmă din cauza bătrâneţii uneori uita că mai povestise aceleaşi fapte, alte ori îşi amintea şi zicea " am mai scris despre acest lucru"...Cert este că în cele 17 caiete, nu de memorii, ci mai curând de amintiri, nu apar pasaje de care îmi amintesc cu certitudine:unele poezii, pamflete scrise la adresa lui Blaga cu "spaţiul mioritic" şi altele. În acele caiete nu erau doar acele scurte poezioare şi epigrame, era şi multă proză. Şi erau unele probleme de familie, din istoria familiei Vaida, pe care nu le-am găsit. Deci sunt caiete care au dispărut, poate în anii '50.

Era prin 1985 când aici, la Piteşti, unde conduceam un laborator de analiză, m-am trezit cu trei securişti, dintre care doi s-au prezentat ca istorici din Bucureşti, care mi-au cerut să le spun ce a scris bunicul meu în ultimii săi ani şi unde se află aceste scrieri. Le-am spus că bunicul a scris mai ales amintiri din tinereţe, lucruri legate de familie. Că la arestarea sa din 1945 i s-au luat de "Siguranţă" scrierile, deci să le caute la ei în arhivă. Păreau că nu ştiu nimic despre acestea. Le-am mai spus că bunicul şi-a dat în păstrare arhiva la "Astra" şi să caute acolo. Şi le-am mai spus că părinţii mei sunt trecuţi de 80 de ani, bolnavi de inimă, aşa că să se ferească să meargă la ei, că s-ar putea întâmpla o nenorocire, că după ce ei nu vor mai fi, voi da la "Astra" şi scrierile ulterioare ale bunicului. M-au asigurat că le vor da pace părinţilor, au fost foarte politicoşi, mi-au explicat că în ultima vreme au apărut în Occident scrieri ale unor foste somităţi politice din ţară, în care se ponegreşte sistemul socialist, că aceasta dăunează ţării etc. Au plecat şi nu am mai auzit de ei. Totuşi, într-o bună zi, cam tot în acel an, a sunat la Sibiu la uşa părinţilor mei, un domn care în franceză s-a prezentat

că este istoric belgian, că scrie despre istoria Transilvaniei, că a aflat că mama e fiica lui Vaida-Voevod şi că ar avea documentaţie şi scrieri care l-ar interesa şi pentru care ar fi dispus să plătească. Mama a bănuit că este un securist deghizat, i-a spus că nu are absolut nimica care l-ar interesa şi a scăpat de el.

Cert este că memoriile bunicului meu par incomplete în sensul că atinge prea puţin perioada de după 1918. Cred că a scris şi despre acea perioadă, cel puţin până la 1945. Că o parte din scrierile sale s-au pierdut, este cert. Cât de importantă este această parte, nu pot nici spune, nici aproxima.

Privind retrospectiv şi amintindu-mi de cele povestite de mama mea şi de unchii mei despre felul cum îşi pregătea Moşu discursurile în Parlament, pot spune următoarele: el îşi făcea un plan pe puncte, bine gândit şi conceput astfel ca succesiunea ideilor să producă efectul psihologic scontat. Se ştie că el a fost un mare orator, cunoscut şi recunoscut ca atare, atât în parlamentul de la Budapesta, cât şi în cel de la Bucureşti. Dar niciodată nu îşi scria înainte discursurile. Se baza numai pe schiţa pe puncte, care cuprindea 10-20 repere, într-un notes de buzunar, pe o concepţie mentală gândită în profunzime în lungile sale nopţi de veghe, în general nu dormea mai mult de 4-5 ore pe noapte şi pe intuiţia de moment. A fost un bun psiholog care s-a bazat pe simţul cu care analiza atmosfera de moment şi improviza în consecinţă absolut spontan. Disprețuia oratorii care îşi citeau discursurile. Lucrările sale scrise în anii tinereţii şi ai maturităţii denotă ordonarea şi sistematizarea materialului după un plan de concepţie. Cu totul altfel a procedat la scrierea "memoriilor" sale la bătrâneţe. Totul era spontan. De exemplu, la dejun cineva dintre noi spunea un oarecare fapt banal. El prindea ideea, idee care îi aducea aminte de o anumită întâmplare din tinereţe, pe care ne-o povestea, fumând tacticos. După ce se scula de la masă, trecea în birou şi începea să scrie derulând acea amintire. Uneori termina tema fără să se scoale de la birou, alte ori scria la aceeaşi temă două-trei zile, totul în funcţie de impulsul de moment.

Era o zi rece de iarnă. Ca de obicei, Moşu, după ce mâncase şi fumase, se pregătea să se apuce de scris. Noi, familia, nu observasem că în ultima vreme slăbise mult şi era tras la faţă. Totul se petrecuse lent, nimic nu ne avertizase.

L-am văzut că se scoală din fotoliu şi se duce la geam, parcă să ia o gură de aer curat de afară. Deodată l-am văzut că se clatină şi se lasă pe marginea biroului. Am sărit cu toţii să-l sprijinim. L-am dus şi l-am culcat în pat. Am crezut că este o răceală gravă sau o aprindere de plămâni cum avusese cu un an înainte şi de care îl vindecase rapid, nou apărutul – la noi – medicament minune, penicilina. Dar prof. dr. Marius Sturza, prieten din tinereţe al lui Moşu, adus în grabă, am văzut că părea îngândurat, chiar speriat. A adus la consult şi alţi medici specialişti. Concluzia lor a fost că Moşu avea cancer în fază înaintată, cu metastaze, că sfârşitul era inevitabil. Şi nu a trecut nici o lună, o lună groaznică cu dureri crâncene, alinate doar de morfină, când tatăl meu a ieşit din biroul lui Moşu şi palid la faţă ne-a spus: "Copii, Moşu a murit". [19 martie 1950]

Am simţit un nod în gât, o apăsare pe piept, moartea era un fenomen misterios, necunoscut şi înspăimântător pentru mine. Am ieşit repede în grădina pustie şi m-am dus în spatelė ei, unde, într-o tufă desfrunzită de soc am plâns ca un copil mic. L-am revăzut pe Moşu, cel care, când eram mic mă purtase pe braţe, care întotdeauna avea pentru mine cuvinte calde şi bune, care îmi mângâia micile necazuri cu o bucăţică de ciocolată "Milka". Şi mai târziu Moşu, de la care am învăţat atâtea, care iubea profund natura şi ştia să-mi explice fiecare animal, plantă sau rocă găsită din întâmplare...

ing. IOAN GERMAN

II

C. R. Motru

Domnule Ministru

În timpul vieții Domniei-voastre poate vi s-a întâmplat să fi avut impresia, dacă nu chiar convingerea, că un anumit fapt, sau coincidențe de fapte, v-a determinat viitorul; ceva mai mult: că în lumina acestui fapt, sau coincidențe de fapte, vi s-a desvăluit destinul, adică, adevăratul rost pe lume. Mulți oameni vorbesc de asemeni impresii sau convingeri, ca de un lucru foarte natural. În folklorul românesc, credința în găsirea destinului, prin anume semne revelatoare, este foarte des exprimată. În judecata poporului nostru, cum și în a tuturor popoarelor europene, destinul are o tradiție foarte veche, deși noțiunea lui nu este încă bine fixată. Se vorbește și astăzi foarte mult de destin, mai ales în țările în care se urmărește o reformă a sufletelor prin mijlocirea măsurilor autoritative luate de Stat. Într-o scriere filosofică germană, foarte răspândită în Europa, prin destinul unui popor sau al unei culturi, se înțelege aceea ce este real în viața istorică a omenirii.

Întrucât am în lucru o scriere despre TIMP ŞI DESTIN, pe care aș dori să o documentez, în aceea ce privește destinul, cu date culese din însăși experiența celor mai reprezentative figuri ale vieții noastre românești, v-aș fi foarte îndatorat dacă ați binevoi să-mi comunicați părerea domniei-voastre în această chestiune. Ați întâlnit în viață momente, în care ați avut impresia că vi s-a desvăluit destinul? După asemenea momente (prima cunoștință cu o persoană cu care ați legat prietenie, sau însoțire pe viață; primul act decisiv în alegerea unei cariere; momentul deliberativ, în care ați luat o hotărâre de care a atârnat viitorul domniei-voastre și poate și al concetățenilor domniei-voastre; înscrierea într-un partid politic, sau afișarea unei opinii în împrejurări excepționale; schimbarea bruscă de atitudine, în urma căreia ați pierdut prieteni vechi și ați intrat într-o lume nouă, ș.a.) după asemeni momente ați avut ezitări, sau experiența v-a întărit în credința că ați găsit drumul cel bun?

În sfârșit, este foarte important pentru mine să știu dacă Domnia-voastră ați avut mai multe asemeni momente hotărâtoare în viață, sau unul singur. Țin să nu vă răpesc prea mult din timpul liber de care dispuneți.

De aceea vă rog să mărginiți răspunsul domniei voastre la date de natură numai documentară.

Cum scopul acestei anchete este acela de a cunoaște, în mod cât mai adânc, sufletul poporului românesc, scop care desigur nu vă este indiferent, mă măgulesc cu speranța că voi primi din partea domniei-voastre contribuția de documentare personală pe care v-o cer, și pentru care vă rog să primiți mulțumirile mele anticipate.

Rog pe excelența sa să reflecteze asupra cestiunii de mai jos și să-mi răspundă, dacă va avea experiența faptului de destin.

C. RĂDULESCU-MOTRU
B-dul Ferdinand, 47
19 Iulie 1938 București IV

[Scrisoare olografă. Inv. MNIT, $C_4$367]

III

ACADEMIA ROMÂNĂ **Bucureşti** **17 Oct. 1938**

Calea Victoriei, 125

Mult respectate Domnule preşedinte,

Aştept cu nerăbdare manuscrisul cu experienţele D-tale asupra destinului şi rog pe Dumnezeu să vă dea multă sănătate şi linişte ca să vă scriţi pe îndelete tot ce aveţi pe suflet.

Din cartea mea am elaborat capitolele referitoare la timp în concepţia ştiinţifică. Este partea cea mai depărtată de viaţa sufletească. Deci cea superficială.

Despre destin încep a scrie d-abia acum. Aci voi să încerc un fel de metafizică experimentală.

Am primit răspunsuri puţine la ancheta întreprinsă. Bănuiesc că cei mai mulţi au frică să se desvăluie. Unii, din sărăcie sufletească n-au ce desvălui; alţii sunt prea mândri să mărturisească că n-au ce desvălui mai deosebit.

Cu răspunsul D-voastră îmi faceţi un mare serviciu şi de aceea ţin să vă mulţumesc cu toată recunoştinţa.

Cu tot devotamentul,

C. Rădulescu-Motru

[Scrisoare olografă. Inv. MNIT, $C_4$366]

IV

Există o ursită?

P[rea] st[imate] d[omnu]le profesor!

De nenumărate ori am avut şi eu, ca fiecare om, iluzia prevestirilor, din semne şi impresii. Evenimente cari au fost hotărâtoare asupra desfăşurării parţiale a vieţii mele, "fapte de destin", mi s-au ivit. De acelea însă cari să-mi fi dezvăluit aevea viitorul, aş putea invoca unele. Pe aceste însă numai ulterior, nu în momentul când abia s-au petrecut, le-aşi fi putut interpreta ca fapte de destin prezicătoare. Poate numai mi le-am imaginat ca atari. Zic imaginat, pentru că tendinţa spre autosugestiuni mistice ne stăpâneşte încă mult prea hotărâtor pe toţi. Nu numai pe Români, ci şi pe Francezii, Englezii şi Nemţii cei mai luminaţi. Să nici nu-i pomenesc pe scandinavi, pe care ar fi trebuit, poate, să-i pun în fruntea şirului. (Francezii: cultul Pucelle-i, Lourdes, Englezii cu tartufferia biblică, cu procesiuni oficiate în caz de secetă, de epizootii etc., Gesundbeten, Jungismul, Wotanismul în Germania, etc. . În Scandinavia, Ibsenismul (Peer Gynt) Lagerlof... şi Freudismul peste toată lumea "civilizată", îndeosebi în America. Ce să mai vorbesc despre noi, rămaşi în vid. Toată limba, tot folklorul nostru de poveşti, mituri, legende, demonstrează înrudirea noastră cu 1001 nopţi. Fatalismul mistic oferă mângâiere, dă explicaţie simplistă fenomenelor neînţelese, uşurează resemnarea stoică – tembelismul "lasă-mă să te las" (laisser faire) – împăcarea cu soarta ineluctabilă. Religia "totul e deşertăciune", "capul ce se pleacă sabia nu-l taie", "daţi Kesarului ce-i al Kesarului". Cea mai tâmpită discuţie a criticilor

noştri literari e cea privitoare la Eminescu. Parcă a trebuit să meargă la şcoală la Schopenhauer pe când Valahii, de când e lumea, au fost în clar şi cu ceea ce nemţilor au trebuit să le lămurească Schopenhauer, D. Fr. Strauss, Renan, etc., etc...., ca să poată rumega apoi generaţii de a rândul de comentatori pe Goethe. Ce e toată partea a II-a Faust dacă nu un kokteil, o scursură a mitologiei antice, strecurată prin creierii autorului cântecului "Mignon", spre batjocorirea comentatorilor Goethemani: "doch ein Begriff muss bei dem Warte sein...". A propos Faust p. II-a. Relaţia lui Goethe cu Cristiane Wulpius e cred, "fapta de destin" care a determinat această operă, plină de manifeste simptoame de refulări sexuale, ca să fac şi eu freudisme. Oare să fi putut savura la bătrâneţe Goethe efluviile hormonilor unei Friedericke Brion ori ai unei Frau v. Stein, efectul nu ar fi fost un cristal de claritate în locul conglomeratului tulbure?

Vreau să spun că la baza misticismului nostru stau şi momente de ordin fiziologic şi adesea patologic. Şi dacă la nordici, cari în veacuri de evoluţie liniştită s-au putut debarasa nitel de zgura ancestrală moştenită din Neanderthal, noi nu suntem nici astăzi în fericita lor situaţie. Pentru noi ca indivizi legea nu asigură continuitatea sorţii de mâine. Ca colectivitate, situaţia noastră geopolitică rămâne o eternă sabie a lui Damocle. Stările noastre climatice exclud posibilitatea continuităţii metodice a acţiunilor ce le întreprindem (Rădulescu-Motru). Tara eredosifilitică a multor conducători... Biserica în cadrele celui mai frumos ritual, în loc de educaţie etică ne oferă posturi şi misticism primitiv, iar şcoala darwinism aplicat, zăpăcindu-ne.

Am făcut aceste reflexiuni, ca să am o explicare, dacă nu o scuză în ochii Dumneavoastră pentru spovedania ce urmează. Născut în această comună, mi-am petrecut primii 6 ani în mediul rural. Copiii de ţărani îmi erau camarazi de joc, grădina, câmpul şi codrul, domeniul libertăţii. Folklorul valah nu l-am învăţat în şcoală ci în acest "spaţiu mioritic" real. Nu mă pot emancipa de un sentiment de compătimire şi ironie de câte ori aud ori cetesc cum e comentat Creangă şi cum se trudesc specialăştii literaturii române să-l facă accesibil înţelegerei copiilor valahi. Nu numai scrisul ci şi limba lui, pentru cei, din acest spaţiu mioritic, este o parte din sufletul şi din firea lor ("Spaţiu mioritic?" Am multe rezerve. Ce Dumnezeu? De pe timpul lui Enea, Boirebista ori Justinian nu ne-om fi schimbat?). Văd că în locul Venerei, azi o avem pe Maria, în locul Haruspex-ilor, pe Mafalda, de câte un Pontifex maximus dispune fiecare confesiune, iar oracolul din Delfi cu Pythia l-am aruncat demult la vechituri înlocuindu-l, fiind oameni moderni, cu Maglavitul şi cu Petrache Lupu. Deţinem astfel un record internaţional, căci de când e lumea nici o naţie nu a produs un fiu care să fi fost învrednicit de a–l vedea pe "Moşul". Totuşi, în definitiv, "toate's vechi şi nouă toate." În clasele primare, la Cluj, pe lîngă limba maghiară a trebuit să învăţ pe pielea proprie, nu la figurat că spre a te putea validita, ca singurul copil de valah, între copiii de ungur, se pretinde şi musculatură robustă şi umor, precum spre a exista ca singurul copil de evreu în aceeaşi clasă, se pretinde să ai calităţi de înaltă diplomaţie, în lipsa dexterităţii de boxeur - bietul Marcus Mendel.

Când eram de 10 ani i-am declamat moşului meu, de anul nou "Peneş Curcanul" şi ştiam întregul repertoriu al poesiilor patriotice româneşti ale epocei (Latina gintă, Răpirea Basarabiei, Drum Bun, Deşteaptă-te, Române, etc. etc. text şi melodii. Ceea ce astăzi programa analitică a eliminat din învăţământul Rom[âniei] Mari pe atunci se cultiva în familie).

Pentru examenul public am fost desemnaţi de profesorul de clasă câţiva băieţi - şi eu singurul român între ei - să declamăm câte o poesie dintre cele învăţate în

decursul anului, lăsându-ne libertatea alegerei. Alegerea mea a căzut asupra poesiei de A. Petöfi: "A farkasok dala" "Cântecul lupilor". Această celebră poesie a marelui poet ascunde tendința luptelor naționaliștilor revoluționari maghiari contra asuprirei habsburgilor. Ultima strofă rezumează: "Pieptul ni rănit de gloanțe,

Nesfârşite suferințe

Ger şi foame-i partea noastră...

Dar şi mândra libertate! "

(Traducerea, firește, e improvisată şi nu am putut reda întregul efect puternic al originalului). Pandantul acestei poesii, e "cântecul câinilor" tot de Petöfi, care se termină cu lauda ce o cântă soartei lor câinii: "Lingem fericiți picioarele milostive ale stăpânului. " Aceasta a declamat-o un coleg maghiar, Debreczeni. După el am urmat eu. Cum am accentuat, subliniind cu vocea ridicată cuvântul "libertate", a provocat aplause unanime din partea publicului prezent, format din părinții colegilor maghiari. Faptul că alegerea mea a căzut asupra acestei poesii s'a datorit "refulărilor", cari sau cumulat în conştiința mea de copil expus zilnic să înghit insulta "valah sălbatic" şi să mănânc bătaie când reacționam cu pumnii, ceea ce se ținea de protocolul colegial.

Ştiam, din explicația profesorului că lupii simbolizau pe eroii luptătorilor pentru libertățile revendicate în revoluția din 1848 de maghiari. Declamând poesia substituiam lucid de tot habsburgilor stăpânirea maghiară, iar eroilor maghiari, pe mine însumi ca o parte a colectivității româneşti.

Patima pentru lupta politică atunci m-a cuprins mai întâi şi în acest înțeles am avut impresia opacă că, mi s-a "desvăluit destinul".

Moşul meu din partea mamei a fost în 1848, unul dintre cei doi deputați români în Dieta Ardealului. Luase cuvântul contra unirii Ardealului cu Ungaria. Mai târziu, dânsul, după unire, participase la dieta din B[uda]Pesta şi Dobrițin. Deputatul Dragoş, însărcinat de Kossuth să plece în Munții Apuseni, spre a-l îndupleca pe Iancu la armistițiu şi capitulare, s-a întâlnit, în dimineața plecărei sale în piața Dobrițânului cu moşul meu, colegul său deputat. Cu exuberanță şi lăudăroşie îi expuse ce misiune importantă e pe cale să îndeplinească. Reputația lui Dragoş era în sânul colegilor săi români (celor 2 ardeleni li se adauseră deputații români aleşi în părțile ungurene) că e informatorul lui Kossuth. De aceea, după ce moşul meu îl ascultase în linişte, îşi luă rămas bun de la Dragoş, zicându-i: "Dacă mergi cu gând curat să'ți ajute D[umne]zău, să te'ntorci cu bine. Dacă nu acolo să-ți laşi dinții. "

Totuşi, la întrebarea dacă e convins de trădarea lui Dragoş, ne dădea acelaşi răspuns: "Dovada pozitivă nu s-a putut găsi. Să poate că a fost dus în rătăcire de Kossuth, care fără ştirea lui Dragoş se va fi înțeles cu Hatvany. Sunt însă şi indicii, parcă ar fi fost şi Dragoş complice". Conversații de acestea aveau loc zilnic în familie. Ce e mai firesc decât că poesia lui Petöfi să fi fost "faptul destin" pentru copil, ca să devină şi el un lup, ca moşul său. Totuşi cred că asemenea momente depind cu mult mai mult de întreaga fire a individului. "Naturam expellas furca, tamen usque recurrat". Şcoala maghiară cultiva cu multă râvnă aversiunea contra dominației habsburgice. Premeditarea era ca viitorii intelectuali nemaghiari şi înaintea tuturor românii, să fie desgustați de "drăgutul de împărat", asimilați şi maghiarizați în credințele lor politice, ei ar fi devenit aliații de mâine ai maghiarilor. Etapa a doua ar fi fost, în mod automat maghiarizarea lor etnică integrală. Rezultatul a fost întocmai contrarul. Habsburgului urgisit în conştiința noastră îi era substituit totdeauna maghiarul şi mai urgisit de copilul valah. Noi (Goga, Cicio, Maniu, Vlad etc. toate

generațiile de la veacul 18 începând) nu am avut renegați veritabili ci numai două trei lichele oportuniste, tipuri de arivişti, cum au fost Gr. Moldovan (Gergely), Burdea, Mangra ori oameni de jertfă ca I. Ciocan, care a rupt solidaritatea cu tactica pasivistă a Partidului Național Român, primind mandat ca majoritar tiszaist spre a salva pentru frații lui grănițeri averile grănițereşti.

***

Prima dată am văzut-o pe soția mea la o petrecere de Silvestru a "României June". Era fetişcană de 16 ani. "Am aruncat un ochi pe ea", cum se zice. Mi s-a "desvăluit" destinul, aş putea zice, căci ori prin câte aventuri am trecut ulterior, îmi furnica perseverent în amintire gândul, ca să-mi devină nevastă.

***

Prietenii? Prieteniile nu mi-au "desvăluit destinul", dar mi-au vădit adesea, "experiențe ale faptului destin". Nu revelații apriorice, ci experiențe posterioare. Destin a fost însă slăbiciunea mea față de unii dintre ei că, azi oricâtă omenie mi-au dovedit nu-mi putea suprima în suflet un sentiment de compătimitoare uitare, ba până şi un reziduu de simpatie ertătoare, față de ei, per tot discrimina rerum.

***

Cariera? De când eram pe clasele primare aveam cel mai viu interes pentru ştiințele naturale. Casa tatălui meu era frecventată de numeroşi studenți români, între ei şi de ai facultății de medicină din Cluj. Când eram de 10 ani cunoşteam în mare, scheletul uman. La liceu ambiția mea era să am cea mai frumoasă colecție de insecte, fluturi, herbar şi pentru un cristal mic de ametist am dat pe a patra primară un Robinson Crusoe.

Tatăl meu dispunea de o judecată medicală excepțională. Pe când fizioterapia abia mijea dânsul practica şi aplica zilnic apa, aerul, soarele şi repeta spunând: [ilizibil] "copilul acesta e milos, va fi un medic bun, cu iubire pentru bieții bolnavi". Sugestie ori destin? Moşul meu, (sugestie ori destin?), văzând temperamentul meu politic, a stăruit, chiar şi pe când eram la Universitate, cu 3 examene depuse din Ştiințele naturale, să trec la facultatea de drept. Zadarnic. Eu îi expuneam cu multă însufleţire frumusețile anatomiei comparative, evoluția speciilor, darwinismul, lamarquismul şi îi demonstram materialul literar adunat, spre a întemeia o nouă ştiință: "selecțiunea rațională" cum o numeam eu, eugenetica, cum au numit-o alții, care nu au fost cotropiți de vârtejul politic, ci i-au dat naştere. Totuşi, dacă ar fi să-mi aleg încă odată cariera, tot medicinei i-aş da preferința. De aceea, cred că această experiență a mea confirmă că destinul depinde de individualitatea omului. Poate că în cazul meu lectura pe a VI- a clasă liceală a "naşterii Speciilor", de Darwin precum sugestia tatălui meu în timpul copilăriei mele să fi fost "destinul revelator", care a declanşat în profunzimea individualității mele componentele determinante pentru hotărârea mea de a studia medicina. Odată luată acea hotărâre, zalele lanțului vieții mele s-au înşirat, în mare parte, oarecumva în mod automat alcătuindu-mi "destinul" în timp. Lanțul destinului, nu numai al meu, ci al fiecărui om e o împletitură de multe

lanțuri: lanțul fiziologic, cel al vieții materiale, al celei intelectuale, sentimentale, științifice, sexuale, etc. etc.

"Momentul deliberativ?"

Latina se învăța cu multă stăruință pe timpul când am fost licean. Desigur că mare plăcere nu mi-a făcut nici mie gramatica, sintaxa și verbele deponente. Mitologia antică oferea o compensație cu nesfârșitul ei conținut de înaltă poesie, de asemenea perfecțiunea instituțiilor romane. Ovid mi-a rămas poetul inimei dintre clasicii latini, iar Salustiu, prozatorul favorit datorită lui Coniuratio Catilinaria. Cu ce plăcere am învățat, pe de-a rostul, discursul lui Catilina, încât nu l-am uitat până în ziua de astăzi (pe atunci nu exista absurda metodă pedagogică de "a cruța" memoria elevilor). Din contra, se credea că desvoltarea și perfecționarea memoriei este indispensabilă pentru a putea ajunge la o funcțiune cerebrală metodică, având trecute în sânge o mulțime de texte clasice de conținut adânc, ca judecată și de formă impecabilă, ca frumuseță de limbă, în proză ori în poesie.

Astăzi nici poesii patriotice nu se mai învață, necum texte de autori clasici ori moderni. Ca să nu se tâmpească elevii?! Nouălor metode pedagogice se va fi datorând superioritatea claselor din veacul al XX-lea, în comparație cu cele ale veacului al XIX-lea? Atitudinea echivocă a lui Cesar, ca și rabulistica genialului palavragiu Cicero, ne erau tuturor studenților antipatice. În schimb mie mi-a fost deosebit de simpatic Catilina. Poate că această simpatie să se fi datorit firii mele, poate interpretărilor date de bătrânul om de omenie, profesorul Schuster. Dânsul, cu multă râvnă și pricepere analiza, și ne punea să analizăm, stările sociale contra cărora lui Catilina nu i-a rămas altă cale decât conspirația.

Cred că sub impresia acelei lecturi s-a cimentat definitiv în sufletul meu de adolescent, hotărârea de a mă dedica vieții politice. Ceea ce mijea în mine din copilărie prin discursul lui Catilina a devenit un "fapt de destin" pentru viitorul meu. Cât de frumos să rostește Catilina în fața complicilor săi: "Namme amavi per virtutem praestat quam vitam miseram atque in honestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per devecus amittere. . .?" etc.

În mijlocul acestei ambianțe va fi fost "momentul deliberativ" de care va fi atârnat viitorul meu - cel puțin în parte - care mi-a dat curajul să scriu într-o lucrare de limba germană (limba liceului săsesc din Bistrița) "luptele pentru drepturile popoarelor astăzi nu se mai dau cu arme ucigătoare ci cu armele științei și ale superiorității intelectuale. Cu aceste arme și cu condeiul mă voi pune și eu în serviciul neamului meu împlinindu-mi datoria față de el".

Era o cutezanță din partea copilului de valah, de pe a VI-a clasă liceală a liceului săsesc? Nici de cât. Distinsul profesor și marele pedagog, profesorul Fr. Klein pretindea ca să nu folosim cărți de dispoziții, enciclopedii, ci să observăm fiecare sincer ceea ce credeam, judecam și mărturiseam. Astfel și în cazul temei: "ceea ce cred că pot să aștept de la viitorul meu". Când ne-a restituit caietele, m-am pomenit cu un "foarte bine. " Ca o distincție, profesorul a cetit întreaga mea lucrare în fața clasei. Era metoda lui pedagogică obicinuită. A fost desigur o metodă imbecilă, căci dacă nu ar fi fost așa, s-ar mai găsi și azi un asemenea profesor. Dv. cunoașteți vreunul? Pedagogii moderni au progresat cu timpul și stând sub controlul magnific al nenumăraților miniștri, inframiniștri, revizori, supra și ultra revizori, inspectori, directori etc. nici nu pot fi atât de temerari ca să se abată de la "Programa analitică miraculoasă. "

***

Să trec în fine şi la spovedaniile politice.

Întrebarea Dv este: "Aţi întâlnit în viaţă momente în care aţi avut impresia că vi s-a dezvăluit destinul? După asemenea momente...(momentul deliberativ, în care aţi luat o hotărâre de care a atârnat viitorul Dvoastre şi poate şi al concetăţenilor Dvtră, înscrierea într-un partid politic sau afişarea unei opinii în împrejurări excepţionale; schimbarea bruscă de atitudine în urma căreia aţi pierdut prieteni vechi şi aţi intrat într-o lume nouă ş. a.), după asemenea momente aţi avut ezitări sau experienţa v-a întărit în credinţa că aţi găsit drumul cel bun?"

În lumea antebelică românească din Ardeal "înscrierea în partid" era o practică necunoscută. Oamenii independenţi şi inimoşi făceau pe faţă şi hotărât politică în cadrele Partidului Naţional Român. Şi după ce prin ordin ministerial a fost dizolvat acel partid, funcţionarii publici români nu puteau participa pe faţă la viaţa politică. Ei erau cu atât mai fervenţi aderenţi ai Partidului Naţional Român. Câţiva renegaţi politici-renegaţi etnici nu existau între români - se puneau la dispoziţia oricărui guvern maghiar.

"Conferinţele naţionale" (congresele) partidului, cu delegaţi din toate circumscripţiile electorale în preajma fiecărei alegeri generale, hotăra susţinerea integrală a programului şi continuarea tacticei. Tactica era pasivitatea, abţinerea principială faţă de alegerile pentru Cameră. Ne refugiam şi noi după paravanul de principii, fiind prea slabi ca forţă materială spre a lua lupta cu jandarmii şi cu fondurile guvernelor maghiare. Acei români cari candidau cu programul unui partid maghiar, ori cu program independent, erau timbraţi de opinia publică românească de trădători, oportunişti, vânduţi.

Poporul însă, alegătorii români nu puteau fi astfel organisaţi încât să se conformeze tacticei partidului. Voturile româneşti asigurau mandate partidului maghiar guvernamental. Masiva majoritate de totdeauna care înlesnea guvernelor ungureşti continuitatea politicei de asuprire, contra nemaghiarilor, era alcasă de români, slovaci, germani, sârbi şi ruteni. Circumscripţiile maghiare trimiteau opoziţia în Cameră, căreia şovinismul guvernanţilor niciodată nu îi era destul de satisfăcător. Astfel, în schimbul meritului că guvernul isbutea să calmeze opoziţia ori să-i frângă obstrucţia şi să o înduplece să tolereze votarea necesităţilor de stat: bugetul, contingentul de recruţi, etc., etc... se obţinea de la monarh mână liberă în chestiile interne. Aceasta însemna că putea face tot ce asigura liniştea internă, iar mijlocul mai sigur şi mai simplu i-l oferea combaterea primejdiei ce o reprezenta "chestia naţionalităţilor", mai cu seamă chestia românească.

Puterii statului – de fapt a oligarhiei maghiare – a statului, sprijinit pe puterea militară şi economică a întregii monarhii şi a Germaniei aliate, Partidul Naţional Român îi opunea pasivitatea politică a intelectualilor. Pertractări infinite de ordin principial juridic, de interpretări ale diferitelor concepţii de drept public, în sânul conducerei partidului, dădea iluzia că savanţii noştri jurişti fac treabă mare. Cei lipsiţi de forţe reale îşi susţin moralul cu iluzii şi cu nădejdea în viitor. Asupra calităţii unui curent s-au încins lupte înverşunate cari au dăinuit ani de-a rândul. De exemplu, unii susţineau că a pretinde în locul autonomiei teritoriale istorice pentru Transilvania, autonomia naţională pentru toate ţinuturile locuite de români - fiind o renunţare la politica tradiţională - revendicarea deşi irealizabilă a vechii autonomii ardelene -

echivala cu o trădare a cauzei naționale. Alții găseau înguste cadrele postulatului restituirii autonomiei Transilvaniei istorice.

Pasivitatea nu e o armă, declarau unii. Alegătorul român, cu votul său, furnizează șovinismului maghiar majorități, ceea ce însemnează legi și buget pentru punerea în practică a unei politici de exterminare contra nației noastre. Dar - ripostau alții - Francisc Deak a zis că "un drept ce ți s-a răpit nu e pierdut, cât timp însuți nu ai renunțat la el". Unirea Transilvaniei cu Ungaria s-a făcut " de nobis sine nobis. " Să așteptăm, dar să nu renunțăm. Activitate parlamentară? Dar, în definitiv, ce ar putea face câțiva deputați români în Camera, nouă atât de ostilă, din Budapesta? Si duo faciunt idem, non est idem, răspundeau contrarii, pentru că, ungurii au dezvoltat rezistență pasivă reală din 1849 până în 1867 și totuși, chiar Deak, după Sadova a inventat dualismul, exploatând momentul când Habsburgul era silit să admită compromisul. Pasivitatea noastră nu e o luptă, ci o renunțare la luptă. De hotărârile platonice ale conferențelor noastre nu ține seama nici guvernul unguresc, nici monarhul nu le poate folosi ca armă contra asedierei oligarhilor maghiari, iar politica Regatului român, alăturea cu Tripla Alianță, e bună bucuroasă că, în loc că mișcări de mase, noi facem revoluție de programe, subtil redactate, pe hârtie ministerială din București.

În mijlocul acestei ambianțe conducerea partidului, compusă până în 1903, dintr-un comitet de 25 membri scăzuse la 15 inși. Cei din generația memorandistă muriseră în parte, alții, obosiți și îmbătrâniți, nu primeau să fie aleși în comitetul de conducere. Aceasta onoare era mejghieșă cu temnița și pretindea nu numai jertfirea intereselor personale și profesionale, ci și cheltuieli efective importante pentru susținerea presei și propagandei de partid.

În situația aceasta s-a simțit lipsa unei reorganizări temeinice. S-a exmis o comisie de trei (Maniu, Vlad și eu) pentru elaborarea unui program nou și a unui statut nou de organizare. Însărcinat de cei doi colegi cu redactarea și primind aprobarea lor, pentru anteproiectul terminat, prezidentul partidului, George Pop de Băsești, a convocat comitetul la Sibiu. Abia s-a prezentat jumătate din numărul de 15. Dintre absenți, cei mai mulți nici nu s-au scuzat. Atât de mare ajunsese indiferentismul și sfiala de a lua răspunderea. Nu e de uitat că după ce ministrul de interne Hieronymi disoluase Partidul Național, prezidentul Dr. Ioan Rațiu și v. prezidentul Dr. Teodor Mihali au stat în temnița (ordinară) a Sibiului, respective a Dejului, pentru că țineau ședințe cu membrii organizațiilor județene ale partidului disolvat.

Într-o atmosferă deprimantă, deschise Gh. Pop de Băsești ședința comitetului ciung și-mi dădu cuvântul ca, în calitate de raportor, să-mi fac referatul. Am început cu expunerea situației politice interne și externe. Trecând, apoi, la caracterizarea stării partidului nostru, mi-am fixat ca premisă: "Pentru 25 de județe ne trebuie un număr ed 25 de bărbați de caracter, rezoluți, gata de jertfe și buni organizatori. Avându-i odată pe aceşti 25 de inși..."

Dr. D. Ciuta (Bistrița-Năsăud):

"Nu-i ai..."

Eu: "Dacă nu 25, vom avea la începutul reorganizării 12-15 inși..."

Dr. D. Ciuta: "N-am avea..."

Eu: "Ar fi trist să nu se găsească o duzină de bărbați, gata să se pună cu toată hotărârea în serviciul cauzei naționale..."

Dr. D. Ciuta: "Nu se găsesc". (Ciuta şedea la stânga prezidentului, în colţ, lângă fereastră. În faţa mea, la masa verde, şedea Dr. Valer Branişce, care tot timpul cât a ţinut dialogul între Ciuta şi între mine, fumând liniştit, zâmbea cu zâmbetul propriu lui, de o ironie diabolică plină de nespusă compătimire desprețuitoare.)

Eu: "Nu se găsesc?"

Dr. Ciuta: "Nu!"

Eu: (Aranjându-mi scriptele): "D-le prezident! Premisa mea pentru a putea reorganiza partidul, este ca să găsim un număr de oameni potriviţi. Ciuta a repetat afirmarea că nici 12-15, necum 25 de astfel de bărbaţi nu vom găsi. Branişce confirmă afirmarea lui Ciuta, zâmbind cu suverană compătimire de naivitatea mea, care presupune că mai există o duzină – două de români, pe plaiurile Ardealului şi Banatului cari sunt devotaţi cauzei naţionale şi gata de jertfe. Dumneavoastră, D-le Prezident, ca şi ceilalţi colegi prezenţi, prin tăcerea Dvs, confirmaţi că sunteţi de acord cu Ciuta şi cu Branişce. Regret munca ce am depus-o, satisfăcând însărcinării cu care m-aţi onorat. Însă pentru ca această muncă să nu fi fost zadarnică, vă declar că, din acest moment, îmi rezerv dreptul de a începe o acţiune de asanare, luând asupra mea toată răspunderea, abţinându-mă, fireşte, de orice atac contra conducerii oficiale a partidului."

Badea Gheorghe, cum îl numeam cu toţii pe prezidentul a făcut, de formă, încercarea să mă înduplece să continuu. De formă, căci simţea şi el îndreptăţirea atitudinii mele. Ne-am dus cu toţii la cafeneaua – astăzi - România. Sosisem împreună cu Vlad. Maniu nu venise de la Sibiu. Deodată Vlad: "Iată, ziarele din B[uda]pesta aduc ştirea că a murit deputatul cercului Dobra, Locar Arpad."

"Candidăm!"

" Bine, candidează tu!"

"Nu! Tu ai pledat mai întâi în public pentru părăsirea pasivităţii. Se cuvine să candidezi tu. Eu merg să-ţi susţin candidatura"

"Bine!"

Aşa s-a petrecut acest "fapt de destin" de care a atârnat viitorul lui Aurel Vlad şi al meu, ba şi al "concetăţenilor români". Alegerea de la Dobra, cu toate greutăţile unei alegeri parţiale, s-a terminat cu triumful lui Vlad, ales cu programul Partidului Naţional Român. Cu ce curaj şi demnitate a ştiut dânsul să se afirme, singur în Camera din Budapesta, nu a fost niciodată destul reliefat. Discursurile lui erau izvor de însufleţire pentru toţi românii de bine, de la vlădici până la opincă. 34 de tineri din generaţia noastră am întemeiat "Libertatea", redactată de Ion Moţa, pe înţelesul poporului. Am început serii de adunări populare în toată ţara. Lâncezirea conştiinţei naţionale a dispărut repede, făcând loc râvnei organizatorice, dorului de acţiune şi de afirmare naţională. Vorbele, pertractările, formulele juridice au fost cutropite şi înlocuite prin fapte.

Iar în 1905, după doi ani în bună înţelegere cu conducerea partidului, Conferenţa naţională, cu unanimitatea representanţilor din toată ţara, a hotărât abandonarea pasivităţii, în preajma alegerilor generale. S-a compus lista oficială a candidaţilor Partidului Naţional Român, iar rezultatul a fost dobândirea celor 8 mandate de deputat. După un an, urmând din nou alegeri generale, am obţinut 16 mandate. Împreună cu 7 slovaci şi 4 sârbi am constituit apoi partidul naţiunilor nemaghiare în Camera ungară, Mica Antantă a timpului.

Cine îşi dă seamă cât de neînchegat era elementul românesc de dincoace de munţi, sub raportul de disciplină, doctrină şi de concepţie politică până în 1906, va trebui să recunoască adevărul că fără de luptele parlamentare şi fără de nenumăratele adunări poporale dintre 1906-1914, adunarea din 1 Dec. 1918 de la Alba-Iulia şi hotărârile unanime de unire ale acelei adunări, nu ar fi fost cu putinţă. Şarlatania demagogică a unor pseudosociologi şi romancieri ai istoriei vorbeşte cu predilecţie de "sufletul românesc", care automat s-a pronunţat. Politicianismul ostracisant şi meschin, ne-a obicinuit să înghiţim şi astfel de aberaţii.

În 1918. La Viena mare miserie. Lipsă de alimente. Totul rechiziţionat, maximat. Plătim oul pentru fetiţă cu una coroană, fiind contrabandat de la Şopron. Untul 20 coroane kilogr. Soldaţii în spitale flămânzesc. Regimentele trimise pe front sunt îmbrăcate în rufe de femeie, rechiziţionate. Haine, ghete nu se mai găsesc. Soldat tratat, luni de zile, la "Ambulatoriul Terapeutic", e trimis, după a 3-a rănire vindecată, pe front. De asemenea un subofiţer tratat de noi, cu toate că un picior e mai scurt cu 5 cm. Otto Mayer, brutar la "Hammer Bratwerke" a socialiştilor, băiat deştept, simpatic, cu genunchele anchilozat, din cauza unei împuşcături, pe cale de a-şi dobândi mobilitatea relativă a încheieturii, îmi povesteşte, în cursul tratamentului: "Herr Dr. es kommt die Revolution". "Plauschen Sie nicht. Die Wiener machen keine Revolution. Man lässt eine Militärmusik aufmarschieren und die Kaiserhymne Spielen, dann singt alles "Gott erhalte" und steht halb Acht".

"Sie werden schon sehen Herr Dr. "Ich weiss was mann im Volk denkt. Die Revolution kommt!"

Un tânăr stud[ent] tehn[ician]. din armata germană vine să ne consulte. Îi lipseşte policarul drept. O schijă de şrapnel i l-a retezat împreună cu revolverul, pe care îl ţinea în mână la atac, la Mărăşeşti. Dânsul îmi dă detalii, asupra acestei lupte româneşti eroice, dezastruoasă pentru armata germană. Prima ştire mi-a adus-o dânsul, căci din ziare nu aflam nimica. În iunie e convocată Camera. Merg la Budapesta. Camera să ajurnează. Plec la Olpret cu familia. Vin românii necăjiţi din împrejurimi: Ce va fi de noi dacă învinge Nemţii şi Ungurii? N-au să învingă! Omenimea nu va suporta călcâiul prusac. Ungurii? Ei ar plăti mai scump o victorie, pentru care mâne va veni revanşa.

Grija mare în familie. Băieţii nu ştiu ungureşte. Fără limba maghiară nu pot face bacalaureatul şi perd dreptul de voluntar.

Ca prin miracol primesc, scăpat vigilenţei cenzurii un număr din "Neue Zürcher Zeitung", cu discursul lui Clemenceau. Declară că Franţa nu face pace şi termină: "allez enfants de la patrie, allez à la victoire!" Teama de pace separată îmi dispare, moralul şi încrederea mi se împrospetează. La începutul lui Octomvrie, seara pe la 9 primesc poşta. Într-un ziar din Cluj, o scurtă telegramă anunţă că armata de la Salonic, datorit unităţilor sârbeşti, a rupt frontul centralilor şi avangarda sârbească a ajuns până la Üsküb. Iată un moment "în care am avut impresia clară de tot că mi s-a desvăluit destinul". Situaţia era limpede. "Copiii nu vor mai trebui să înveţe ungureşte" adeca, vine România Mare dar trebuie adusă conştiinţa naţiei la unison ca să acţioneze solidar. Cum? Mânezi mă pun la maşina de scris. După expunerea situaţiei redactez "Declaraţia".

Merg la Dej la Mihali; împreună plecăm la Gherla la episcopul Hossu. Hotărâm convocarea comitetului la Oradea în casa lui Aurel Lazăr pe 12 Octomvrie. Suntem abea 14 inşi dintre cari numai 9, membri comitetului de 15, ceilalţi prieteni.

Dela 10 a. m. până la 1h", timpul trece cu prostiile obicinuite. Ion Suciu nu admite să intrăm în discutarea problemelor politice cât timp păr[intele] Nic[olae] Ivan e de față. Ivan a înaintat un memoriu prin Mangra guvernului, e prieten cu R. Ciorogariu, prietenul lui Mangra. Cu cât Mihali încearcă să calmeze, Suciu devine mai vehement în cuvinte şi ţipete. Goldiş calm şi perfid, ca totdeauna, toarnă oleiu pe foc susţinându-l pe Suciu. Toate explicaţiile – cam anemice - ale lui Ivan şi stăruinţele lui Mihali şi ale noastre sunt zadarnice. Pe la 1", în fine să suspendă şedinţa. Mergem la masă. Rugat de Mihali, după masă, Ivan nu mai vine şi, astfel pe la 3" să începe discuţia. Din nou se pierd mai bine de două ore, datorită temperamentului şi concepţiei de advocat, proprii lui Suciu. Peste o oră ne întreţine cu desfăşurarea încălcită a tezei, că "nu ne-am făcut datoria faţă de popor." Ar fi trebuit să convocăm adunări, să ţinem contactul cu massele, să le luminăm. Mihali ar fi trebuit să ne convoace şi să ne consulte. Nu au fost respectate de noi cele mai elementare reguli şi principii democratice. Nu s-a curăţit grâul de neghină. Dovadă că Ivan nu a fost dat afară din partid, cu toate că a încercat să ajungă episcop cu sprijinul lui Mangra la guvernul ungar. Mai întâi trebuie să facem ordine în casa noastră etc. etc. etc...

Goldiş a susţinut, liniştit cele expuse cu vehemenţă de Suciu. Deosebirea dintre ei era, ca de atâtea ori, când nu erau certaţi, că Suciu să lăsa condus cu totul de bună credinţă, pe când Goldiş totdeauna urmărea un scop ascuns. De data aceea voia să îi dea o revanşă definitivă lui Ciorogariu, eliminându-l din viaţa publică, iar pe Ivan – provocând destituirea lui din Vicepreşedenţie - voia să-l înlocuiască luându-i succesiunea. Mihali, mai întâi răspunse că tranşarea litigiilor interne va trebui să o discutăm la sfârşit, după ce vom fi hotărât asupra demersurilor politice. Ceea ce priveşte critica, referitor la activitatea conducerei partidului, nu ştie cum ar fi putut convoca adunări poporale. Trăim sub regimul stării înăsprite de război. Chiar şi întâlnirile în casă particulară sunt supravegheate, iar adunări poporale nimenea nu poate încerca să ţină. Presupunând însă că ni s-ar îngădui, oare cu cine le-am ţinea. Toată populaţia între 17-60 de ani e concentrată. Satele sunt pustii, intelectualii noştri departe de sediul lor, în armată, în temniţe ori internaţi în Ungaria de vest. Între aceste împrejurări cum îşi poate închipui cineva că am fi putut ori că am putea ţinea adunări poporale. Dar, chiar şi presupunând imposibilul că am fi reuşit să adunăm poporul, oare ce am fi putut să-i spunem. Spre a putea da acest răspuns i-a trebuit lui Mihali aproape o oră, atât de des îl întrerupea Suciu, cu violenţă. Interveneam şi noi, ceilalţi. Când Suciu stăruia, întrerupându-l pe Mihali, că nu avem dreptul nici să discutăm, necum să hotărâm fără a cere mandat de la popor, Aurel Vlad ţipa: "Nu vorbi prostii că eşti om bătrân..." La ceea ce Suciu striga violent: "Dle prezident, vă rog să-l chemaţi la ordine", iar Vlad riposta: "Ce să mă cheme la ordine, nu am venit încoace ca să ne ţinem de prostii..." Suciu: "Să retractezi!" Vlad: "Retractez, dar să nu ne furi vremea cu prostii..." Suciu: "Dle President..." În fine Mihali putea continua. Pe încetul s-a liniştit atmosfera, iar Mihali, pândind momentul, termină: "Cred că vom simplifica discuţia, dacă vom avea un obiect la ordinea de zi. Alexandru a elaborat un anteproiect de declaraţie. Îl rog să-l cetească şi apoi vom continua."

Eu am scos dactilograma şi am cetit mai întâi caracterizarea situaţiei noastre politice, spre a termina cu "Declaraţia."

Contrastul între discuţia anterioară şi între felul cum pusesem eu chestia a produs efectul de a îi trezi pe toţi la realitate. Erau vădit adânc impresionaţi, iar Mihali se grăbi să pună întrebarea dacă sunt de acord să primească propunerea mea ca bază de discuţie. Vlad a şi luat cuvântul propunând să se primească en bloc.

După o scurtă discuție Mihali declară că propunerea mea și textul Declarației sunt primite "principial" în unanimitate. Goldiș ceru să se exmită o comisie, compusă dintre arădani, ca să stabilească și redacteze textul în limba maghiară, spre a-l putea trimite ziarelor din Budapesta. Am priceput jocul. Se repeta iarăși, ca în 1905, când cu noul program elaborat de Vlad, Maniu și de mine, publicat cu semnătura lui Mihali, Vlad și a mea în "Libertatea", în preajma conferenței naționale din 10 Ian. pe care "arădanii" pur și simplu au plagiat-o, publicându-o în "Trib[una] Poporului" ca programul "tineretului". Voiau să își asigure o platformă pentru fronda internă în conducerea partidului, acaparându-i pe "oțeliți". (A venit timpul apoi când tot Lați (Goldiș) îmi scria, desperat că, nici viața nu îi e sigură. A trebuit, scriind "Mangra, Tisza și Tribuna" și articolele cari au provocat cazul "Goga-Vaida" să-l salvez de protejații săi de odinioară.) A repetat apoi tactica în 1913-14, opunându-se mai întâi propunerei lui Goga ca să intrăm în discuțiile de pace cu Tisza. Motiva categoric opunerea sa cu faptul că fiind sugestia făcută de I. I. C. Brăteanu și A. Constantinescu (Porcu) prin Stere, el nu poate admite ingerențe dela București asupra politicei noastre. A fost singurul caz când în comitet s-a hotărât cu majoritate de voturi. Totdeauna în chestii mari ori mici, să decidea cu unanimitate. Când apoi terminându-și subcomisia de 3 (Mihali, Maniu, Branișce) "pertractările" cu Tisza și acceptând comisia de 10 textul refuzului ofertei lui Tisza, au fost convocați peste 70-80 de fruntași, membri partidului, din toate ținuturile, spre a-i pune în curent și a le oferi ocazie să hotărască: pace ori luptă. Acțiunea guvernului pe calea ziarelor maghiare, să întregea prin acțiunea naivă a lui Mihu, încât se crease un curent în sânul opiniei noastre publice, dincoace și dincolo de munți, care credea că Tisza vrea pace sinceră, numai că bunele lui intenții nu se pot realiza din cauza câtorva nebuni radicali din conducerea Partidului Național Român. Ei (adeca noi, cei din comisia de 10) împedecă pe Români, sărmanii, să se fericească, adeca să fie fericiți, datorit bunăvoinței lui Tisza. 2 zile a ținut consfătuirea fruntașilor noștri. Ziua primă a trecut cu referate. Cum Czernin îmi trimisese o telegramă - recomandând transacțiune - spre a să îmbuna la Tisza - Branișce o desfăcuse și-împreună cu col[onelul] Verzea, trimisul regelui Carol I - făcea propagandă de pace ajutat și de Mihali și de Goldiș. Vészi, șeful biuroului de presă oficial stăruise pe lângă Maniu și mine să facem pace. Seara la "Bristol", Goldiș, auzând că am refuzat sfaturile lui Vészi, ne-a declarat de oameni neserioși cari ne jucăm cu soartea neamului. La cină m-au încolțit rău de tot Mihali și Branișce, ajutați de Verzea, acuzându-mă că numai eu sunt de vină pentru încăpățânarea lui Maniu. Totuși dimineața viitoare a fost destul ca Branișce să facă un expozeu de colorit pacifist, pentru ca același Goldiș să ea o atitudine categorică contra păcii cu Tisza, dovedind că, tot ofertul șefului guvernului nu conține nicio singură concesiune reală.

Pacea lui Tisza a fost refuzată unanim. Cum toți cei prezenți în casa lui Dr. Aurel Lazăr, în 12 Oct. 1918, îl cunoșteam pe Goldiș și eu îndeosebi ne-am dat seama că dânsul, propunând o "comisie" de aradani pentru redactarea impecabilă în limba maghiară a declarației, intenționează să acapareze soarta Declarației. Pe lângă multele experiențe ce le făcusem cu metodele lui tactice, cari tindeau totdeauna la un țel fripturist, fie spre obținerea unui grad în ierarhia politică, fie a unui avantaj material - d. e. cum s-a purtat în chestia casei și tipografiei "Concordia" - nici chiar Suciu - aliat lui de înainte de ameazi contra lui Ivan - nu l-a susținut. Reputația lui Goldiș de pe timpul când fusese profesor la Brașov era că dânsul își denunța colegii și comunica

intimitățile politice ale necazurilor noastre româneşti, guvernului maghiar. Branişce, Oniţiu, Blaga foştii lui colegi susţineau că făcându-i-se o înscenare, s-au convins despre adevărul suspiciunei lor. Pe atunci Goldiş era mare chefliu şi frecventa societatea maghiară, fiind şi prima lui soţie unguroaică. De aceasta s-a debarasat îndată ce rentabilitatea carierei i s-a prezentat mai sigură, reuşind să-l ajute pe unchiul său, - prin trădarea solidarităţii naţionale de a ajunge, impus de guvernul maghiar, episcop de Arad iar dânsul, Goldiş, secretar episcopesc şi cu beneficiul pensiei aprobate de profesor, în plus.

A trebuit să fac această intercalare spre a se putea înţelege rezervele tuturor celor de faţă şi izbucnirea mea categorică, văzând că toţi tac. Anume, spre a nu lăsa să încerce Goldiş de a ademeni cu vreo momeală, măgulind ambiţia patriotismului local arădan a lui Suciu, am stăruit: "Tu Laţi ştii mai perfect ungureşte decât oricare membru al Academiei maghiare de ştiinţă. Treci în biuroul lui Aurel şi dacă într-o jumătate de oră nu vei fi făcut cea mai perfectă traducere a Declaraţiei, aruncă-ţi condeiul în umblătoare. De altcum Laţi, eu Declaraţia nu o dau din mână, ci voi proceda cum voi crede de bine. O să mă dezavuaţi?" Goldiş s-a dus în biuroul de alături şi s-a re-ntors cu textul tradus în cea mai clasică limbă maghiară.

Las aprecierei Dv, dacă acele momente dau impresia că ele mi-"au desvăluit destinul" şi dacă "momentul deliberativ" în care am luat hotărârea de a redacta declaraţia, iar apoi, de a o salva de cocoloşire se încadrează ori nu în confirmarea întrebărei Dv că "aţi luat o hotărâre de care a atârnat viitorul Dv şi poate şi al concetăţenilor Dvoastre?" Din parte-mi, nu pot decât să confirm.

În 16 Oct. (1918) ne-am prezentat împreună cu Mihali Teodor, înainte de deschiderea şedinţei la prezidentul Camerei. Teodor Mihali, în calitate de prezident al grupului parlamentar nemaghiar - ne topiserăm la alegerile din 1910 la 4 deputaţi români şi un slovac - a adus oficial la cunoştinţa prezidentului, că eu mă anunţ la cuvânt. Am cerut totodată să fiu înregistrat între oratorii şedinţei. Prezidentul a luat la cunoştinţă, dar a declarat că ordinea de zi nu este încă stabilită. Şedinţa a trecut fără să mi se fi dat cuvântul. De asemenea şedinţa din ziua următoare, 17 Oct. Când în 17 Oct. prezidentul a suspendat şedinţa la 12 oare, m-am dus la tribună şi i-am spus lui Petru Mihali din Maramureş, secretarul Camerei (deputat tiszaist): "E un scandal cum vă purtaţi faţă de mine. M-am anunţat oficial prin Teodor Mihali, prezidentul nostru şi personal, ca primul la cuvânt. Prezidentul a luat la cunoştinţă şi tot nu mi se dă cuvântul..."

El: "Kedves barátom..."

Eu: "Ce "kedves barátom", nu am să vorbesc cu tine ungureşte. Adă-i la cunoştinţă prezidentului că sunt sătul de purtarea voastră..."

El: "Cuvântul s-a dat ţinîndu-se cont de mărimea partidelor..."

Eu: "Dar Giesswein, care e singurul creştin-social în Cameră, de ce a căpătat cuvântul? Dacă mâne, până la 12 nu mi se dă cuvântul, am să plec cu trenul de 1 la Viena. Ceea ce aşi fi comunicat aici, voi preda lui Stanek (prezidentul partidului cehesc din Reichsrat). Cehii au legăturile lor şi prin Stanek voi aduce la cunoştinţa lui Wilson ceea ce am de spus şi purtarea voastră faţă de mine". În ziua viitoare, îndată după intrarea în ordinea de zi mi s-a dat cuvântul.

La începutul discursului mi-am creat, cu succes atmosfera, ca să pot apoi ceti "Declaraţia". Cunoscând antagonismul şi urile din sânul partidelor şi fracţiunilor maghiare, am găsit accente şi sugestii, spre a obţine linişte, ba chiar şi aprobări din

partea unor membri ai opoziției. Majoritatea era ca într-o stare de letargie, curioasă şi aştepta concluziile sub impresia modulării blânde a glasului meu, care le vorbea de punctele Wilsoniene ca despre cea mai mare faptă de la Isus Cristos încoace, apoi de pace şi înfrățire între națiuni. Nu aveam obiceiul să-mi prepar discursurile în scris. Nu-mi pregătisem nici acel discurs. În astfel de momente ideile răsar din adâncimi sufleteşti în mod spontan, încât nici de cuvintele de reper nu mai ține omul cont spre a nu se poticni de ele. Primul care s-a trezit din hipnoză a fost Szterényi. Dând cu pumnul furios în pupitru m-a întrerupt, dar deodată cu ripostul meu i-a ripostat şi Fényes Lászlo şi Ivan Hock, aprobându-mă şi dezavuându-l. Intervenția lui Szterényi era tardivă, căci îmi terminasem declarația şi eram stăpânul situației, nu-mi mai păsa de vacarm.

Acele "momente deliberative" şi cari au culminat în "faptul de destin" al discursului din 18 Oct. 1918 au fost, ca metodă de aplicare, premeditate din etapă în etapă, premeditate logic şi executate adaptând mijloacele tehnice circumstanțelor, prevăzute şi neprevăzute, cu maxima abilitate de care eram capabil. Ceea ce trebuea să fac răsărea însă din instinct şi numai ulterior prindea o pojghiță consistentă din care să cristaliza acțiunea. De efectele acțiunii îmi dădeam bine seamă, prevedeam că ele vor fi hotărâtoare în privința atitudinei conducătorilor şi poporului român din Ardeal şi Banat, şi că astfel viitorul meu şi al "concetățenilor" mei români atârnă în cumpăna ursitei.

Nu în zădar cutrierasem toate ținuturile între Braşov şi Maramureş, între Munții Apuseni şi Orşova, cunoscând din intuiție proprie felul de gândire şi de simțire al țărănimei noastre şi al tuturor intelectualilor români de seamă. După discursul din 18 octomvrie aşteptam efectul, care nu a întârziat. Presa maghiară de mare tiraj mi-a dus cuvântul, atacându-mă, până-n ultimul cătun şi până în cele mai îndepărtate tranşee. În timp de o săptămână, fulgerător, s-a condensat conştiința în toate voințele românești: "Victoria in manu nobis est!", voință care a explodat apoi cu forță elementară, cutropitoare, în adunarea de la Alba Iulia şi în hotărârile acelei adunări.

Derussi, ministrul României la Stockholm a telegrafiat guvernului la Iaşi Declarația. Efectul mi l-au comunicat mai mulți inşi dintre cei cari erau pe atunci acolo. Cercurile politice ieşene să temuseră ca nu cumva să ne împăcăm - aşa ne cunoşteau pe frații lor de dincoace de munți - cu un simulacru de autonomie?

***

"Experiență de destin?"

Când am reuşit să aranjez la Londra datorit dlui Lloyd George şi neuitatului sprijin pe care mi l-a dat pe lângă domnia sa ministrul Instrucției Publice, domnul[1] cât şi al colaborării cu roluri împărțite a d-lor: Tilea, Boierescu, Ciotori, Madge Steed ş. a, am avut impresia că mi s-a "desvăluit destinul" în momentul când premierul englez mi-a adresat întrebarea că ce aşi răspunde dacă mi s-ar adresa din partea Sovietelor o ofertă de pace ca cea trimisă Poloniei, prin telegramare, mi-o ceti. Am înțeles instantaneu: celor mari le era răcoare să înceapă ei tratative cu sovietele. Le trebuia un foxterrier de "experiență de destin" care să intre în vizuina ursului. Am răspuns fără şovăire că aşi negocia dacă nu m-ar seconda Anglia, deşi România nu a fost nici o clipă în stare de război cu Rusia. Am dobândit apoi recunoaşterea Basarabiei, precum îmi desvăluise destinul în chestiunea recunoaşterii Basarabiei, dar nu am prevăzut că urmarea acelui succes va fi:

[1] spațiu liber în textul original

Că telegramele mele vor fi furate la ministerul de externe ca să nu poată lua cunoştinţă de ele primul ministru ad interim, Ştefan Cicio Pop şi astfel, nepublicându-se, nici opinia publică.

Că se va găsi ziar redactat de ardeleni care să-mi reproşeze în articol editorial că şantajez opinia publică, fiind neadevărat că mi-ar fi reuşit să obţin recunoaşterea Basarabiei.

Ca să fiu demis, în absenţă fiind o primejdie pentru politicianismul partidului liberal ca să se amâie demiterea mea până după ce mă voi fi reîntors în Ţară.

Ca să fiu - pe când mă găseam la Londra expropriat într-o localitate, primind recompensă naţională câte 48 de lei de iugherul de pământ.

Că:...ce să mai continuu cu momentele în care mi-a lipsit "experienţa faptului de destin. "

La românii din Ardeal şi Banat suprastuctura socială e de origine veche. Ignoranţa şi meschinăria istoricilor noştri moderni a obicinuit opinia publică, nu numai regăţeană, ci şi ardeleană, să creadă că am fost robi la unguri, că am scăpat din sclăvia milenară spre a ne vedea împlinit "visul bimilenar", în schimbul celor 700000 morţi cu cari să mândreşte incapacitatea politicianistă. Adevărul e cu totul altul. În Banat n-a existat niciodată iobăgie; aşa-numitul "fundul regiu" nu a cunoscut iobăgia, nici satele grănicereşti din Ardeal şi din Banat. Satele nobilitare (moşnene, răzeşeşti) din Ţara Făgăraşului, Haţegului, Chioarului, Maramureşului, Bihorului, Someşului, Sălajului, Sătmarului nu au fost iobăgite. Dar iobagi erau şi majoritatea ungurilor şi Săcuilor şi erau iobagi şi Saşi destui. Că românii liberi din Munţii Apuseni s-au opus ca să fie iobăgiţi, până ce feudalismul, după ce revoltele lor le-a înecat în sânge, a izbutit să-i înfrângă, e un episod considerând luptele pentru libertatea poporului, de toate naţiile, contra claselor privilegiate. N. Densuşianu constată în "Rev[oluţiunea] l[ui]. Horia" că pe teritoriul Ardealului au fost revoluţii locale.

Dar Săcuii nu au fost şi ei, din liberi ce fuseseră, iobăgiţi, pe încetul, iar revoltele lor suprimate cu aceeaşi crudelitate ca revoluţia lui Horia? Bathori, principele Transilvaniei şi Zápolya nu au avut nici cea mai mică înclinare spre milă şi generozitate faţă de conaţionalii, coreligionarii şi consângenii lor Săcui ori Maghiari, din oameni liberi i-au făcut "glebae a. scripti", i-au iobăgit, răpindu-le pământurile şi drepturile, le-au necinstit femeile, i-au prins în jug ca să care material pentru fortificaţiile clădite spre asuprirea lor, iar celor cari să revoltau, generaţie după generaţie, le-au tăiat capetele, i-a tras în ţeapă, îi au frânt în roată.

Cauze economice-sociale au determinat revoluţia iobagilor, conduşi de mica nobilime (moşneni, răzeşi), din 1437, ca şi izbucnirea revoluţiei lui Dozsa. Maghiari, valahi, săcui, slovaci din Ungaria şi Transilvania, solidari, din cauza aceloraşi împilări insuportabile a domnilor feudali acaparatori şi inculţi şi a înaltului cler hrăpăreţ, darnic în privinţa împărţirii afurisirilor, şi-au luat refugiul la coase, buzdugane şi lănci.

Nu exista nici sentiment etnic, nici solidaritate naţională de drept public, în mulţimile acelor epoce, fie române, fie maghiare. Acest sentiment nu se ivise încă în nici unul dintre popoarele de etnie diferită din sud-estul Europei şi din Balcani.

Predomina ideologia religioasă care acoperea în conştiinţa puternicilor zilelor toate abuzurile prepotenţei lor: "Orânduirea lui Dumnezeu aşa dispune că oamenii sunt împărţiţi în liberi şi în servi..."

Clerul era complicele feudalilor, contra poporului. Iobagii se luptau perpetuu pentru uşurarea sorţii lor, moşnenii şi răzeşii (nobilimea mică ţărănească) în contra

tentativelor marilor feudali latifundiari, de a-i frustra de libertățile lor garantate prin hrisoave. Oare în principatele Moldova şi Valachia a fost situația mai civilizată? Tudor Vladimirescu? Un prototip. Câți Tudori mărunți nu au ispăşit, în cursul veacurilor, pentru încercarea de a scutura jugul. Şi câți semeni de ai lor, Horia, Dozsa, Antonius Magnus de Buda, Avram Iancu, etc. nu au suferit martiriu, înfruntând urgia feudală zadarnic!

Principii autohtoni şi catolicismul în Ardeal nu au cunoscut mila şi omenia față de conaționali şi coreligionari. Unguri, săcuii de acelaşi sânge cu ei şi catolici ca şi ei, nu aveau parte fie din considerații etnice, fie în urma identității de confesiune de un tratament social politic omenos.

Parcă poporului de clăcaşi, răzeşilor şi moşnenilor din principate le-a fost hărăzită o soartă mai de invidiat sub principii pământeni ori sub fanarioți?

Parcă clerul ortodox grec era mai puțin exploatator al maselor ortodoxe din Valahia şi Moldova, decât cel rom[ano] catolic al maselor catolice maghiare din Ungaria şi Transilvania şi al celor săcuieşti?

În toată lumea aşa au fost vremile instituțiilor, cari asigurau feudalilor aliați cu clerul, stăpânirea poporului. O stare mai legală, abia perceptibilă, a urmat să se dezvolte în Transilvania numai după ivirea reformației şi dezvoltându-se tot mai accentuată datorit luptei oligarhiei ardelene contra casei de Habsburg. Generații de a rândul, a fost exploatată mulțimea până atunci, în numele religiei, de partidele timpului. Partidele erau feudali grupați în jurul unui ori altui principe în Transilvania. " Cuius regio, eius religio" a fost proclamat şi practicat nu numai ca un drept al prepotenței feudale, ci şi ca o măsură menită să apere prerogativele potentaților contra demagogiei confesionale a contrarilor. Va veni timpul când, istoria critică, emancipată de simplismul romantismului plângăreț de astăzi, va scruta şi demonstra cauzele adevărate, cari au determinat naşterea şi înfăptuirile mişcărilor de reformatism (nu de "reformă", barbarism maimuțat după francezi, cuvânt care nu poate deloc înlocui ceea ce pentru Transilvania şi Ungaria a însemnat "reformatism").

Absurditatea că Rákoczy ar fi avut intenția să desnaționalizeze pe Români, punându-le cărți bisericeşti în limba română la dispoziție, dovedeşte întreaga necultură a fabricanților noştri de legende istorice, cât şi aceea a membrilor suprastructurei noastre sociale. Familia Rákoczy era romano-catolică. Etnicitatea ei până acuma nu a fost însă stabilită în mod ireproşabil (Slovaci, Poloni, Ruteni, Maghiari?). Revoluțiile Rákoczeştilor aveau tendința să asigure stăpânirea feudalilor familiei lor domnia. Spre a-şi atrage mulțimile iobăgeşti şi nobilimea țărănească (moşnenii) ei au priceput să cumuleze, cu dibăcie nemulțumirile în lozinca (azi i-am zice program) "Pro libertate", în jurul crucii; (de aici numele "curuți"). Eliberarea iobagilor, garantarea libertății nobililor țărani, libertatea cultului reformaților. Mulțimile cum să nu se fi grupat în jurul steagului albastru al Rákoczeştilor?! Acestora nu le păsa însă nici de limba, nici de etnicitatea, nici de credința aderenților lor. Le trebuiau ostaşi contra habsburgilor. Reformație – Contrareformație (nobilimea măruntă) curuți – lobonți (mulțimile, magnații) Feudalii revoluționari - împărăteşti, antirevoluționari, erau lozincele timpului.

Demagogia "programului" Rákoczeților a indispus chiar cercurile feudalilor, amenințați să rămână fără iobagi. Nu Români maghiarizați prin calvinism, ci români rebeli contra Habsburgilor catolici le trebuiau Rákoczeştilor, cari, ei înşişi, când se converteau spre calvini, când spre catolici.

Noțiunea "confesiune" e necunoscută în vechiul Regat. Să zicc și să scrie "credință", "sectă", "lege", cuvinte care nu acoperă exact noțiunea de drept "confesiune", care în Transilvania, denotă însăși biserica totalitară ca organizație, rit, credință, dogme, etc. Credință? Creștină, iudaică, budhistă, etc. Sectă? O ramură, dacă vreți o excrescență a credinței creștine, iudaice, etc. Lege? Un arhaism valah. "Legea strămoșească" ar putea însemna mai curând legea lui Zamolxe, Decebal ori Traian decât ortodoxismul, relativ nou, iar ca lege comună strămoșilor tuturor popoarelor ortodoxe. Adevărat că oricât s-ar afirma cu rabulistică de savantlâc contrarul, creștimismul valah, fie el ortodox fie unit e sufletește, în adâncul fiecăruia dintre noi, mai apropiat de teleologismul păgân, de mitologia atât de frumoasă, poetică și senină antică, decât de ascetismul, egalitarismul și dogmatismul creștin și mai presus de toate frumusețea neîntrecută a ritului grecesc! Iele, solomonari, strigoi și strigoaie, priculici, deochi, zmei, mărăsin, toate boscoanele, abolus, bocitoare, arminden, sfântul Soare, sf. Vinere, resturi de atâtea culte păgâne, până și al Astartei (Marian descrie p[entru] Bucovina) apoi antropomorfismul aplicat, permanent, în limbajul de toate zilele, în poesie, folclor, etc.

Ce noroc, ce bine că nu a reușit pseudocreștinismul utilitarist să stârpească din sufletul valah frumusețea poetică, moștenită nu din Roma, ci din Atena, prin Bizanț. Ce noroc că ascetismul fariseic creștin, după ce nu a dat nimic, ca educație etică, nu a putut atinge fondul antic păgân al credinței noastre. Nu a putut, căci și preoții noștri oricât s-ar zbate în exerciții fizice, făcând semnul crucei, în ritm alegreto ori maiestoso și scuipându-și în câte un intermezzo în sân spre a conjura pe necuratul, nu pot elimina din sinea lor nici ei reziduul cristalizat al mitologiei păgâne. Nici spiritul critic moștenit dela străbuni, acel "moment deliberativ", care oscilează între analiză și sinteză, pe întregul spectru al persuasiunei, de la ultravioletul obiectivității rigide până la ultraroșul sofismei frivole. Văzând eu astfel lucrurile poate că sunt un eretic, dar chestiile confesionale mi se prezintă în consecință. Nu le pot judeca altfel, din punct de vedere subiectiv, decât ca parte sentimentală a individualității fiecăruia, iar din punct de vedere obiectiv ca factor pedagogic creator de calități sociale etice. Având în vedere situația noastră națională, mă pot declara un empirist al confesionalismului, fiind pentru mine determinantă confesiunea numai ca factor oportun ori neoportun intereselor colectivității valahe.

În 1895 guvernul maghiar a încercat să contopească biserica unită în "autonomia catolică", adeca răpindu-i autonomia, să o încadreze în autonomia confesiunei romano-catolice. Era o tentativă de maghiarizare pe calea promiscuității administrative bisericești. Reacțiunea, în sânul românilor greco-catolici a fost puternică. Intervenții la Roma, congres (prezidat de moșul meu), memorii, campanie în ziarele Partidului Național Român. În mijlocul acestor "împrejurări excepționale" am "afișat" o "opinie" "în urma căreia am perdut prieteni vechi". Nu am avut "ezitări" și "experiența m-a întărit în credința că am găsit drumul cel bun". Trebuia acționat, nu pertractat! M-am dus la Sibiu și prezentându-mă bătrânului prezident al Partidului Național Român, Dr. Ioan Rațiu, l-am rugat să-mi permită publicarea unui articol pe care îl voi scrie, în "Tribuna". Venerabilul bătrân nu a șovăit un moment să-și dea binecuvântarea, aprobând intenția tânărului student. Și dânsul, și eu ne trăgeam obârșia din vechi familii unite. Conținutul articolului? Scurt în esență: În fața primejdiei de a fi contopiți în "autonomia catolică" să ne pregătim că, dacă Roma nu ne știe scuti naționalitatea, să ne trezim la viață nouă în sânul bisericii surori ortodoxe.

Episcopul Atanasie, după ce a semnat actul unirei, a adăogat dedesuptul iscălitorilor, cu cirilice: "iar dacă pe noi ori pe rămăşiţele noastre ne-ar scoate din vechile noastre aşezăminte, peceţile şi iscăliturile noastre să nu aibă nici o tărie". Fiindcă semnasem articolul, firește că am avut parte de critici acerbe. În urma afişării unei opinii în împrejurări excepţionale, ca acelea în cari se găsea pe atunci partea greco-catolică a românismului din Ardeal şi Banat, am "pierdut prieteni vechi" (pe cari i-am dobândit apoi din nou). "După asemenea momente", nu am "avut ezitări" ci "experienţa m-a întărit în credinţa că am găsit drumul cel bun". Nu sufăr -cred- de grandomanie şi, astfel, nu-mi închipui că vâlva ce a făcut-o articolul meu ar fi determinat înlăturarea primejdiei. Episcopii noştri au făcut la Roma toate demersurile, ajutaţi de marele filoromân cardinalul Rampolla, pe atunci secretarul de Stat la Vatican. Ştiu că ameninţări nu sunt considerate la Curia romană ci, din contra. Totuşi, diplomaţia cea mai subtilă ştie că nebuniile sunt contagioase. Fapt e că, valul de nemulţumire şi revoltă căruia îi dădusem expresiune prin articolul meu cuprinsese sufletele multor intelectuali şi preoţi uniţi. În schimbul unor prietenii perdute, dobândisem zeci şi sute de aderenţi pentru idee (între alţii şi pe păr[intele] Vas[ile] Lucaciu). Când prin 1910 - 11 se discuta întemeierea diecesei gr[eco] cat[olice] maghiare de Hajdudorogh, menite să contribuie la maghiarizarea mai accelerată a parohiilor rutene şi a diasporelor nemaghiare, intenţia guvernului maghiar a fost să înglobeze şi un număr mare de comune româneşti de la graniţa de vest a elementului etnic român. Fiind românismul din acele părţi mejghieş cu masse maghiare de confesiune calvină (evanghelice, reformate) greco-catolicismul reprezenta şi reprezintă contra maghiarizării o barieră mai rezistentă decât ar oferi ortodoxismul. Structura bisericei ortodoxe ca organisaţie administrativă e copiată după cea evanghelică. Papalitatea a dovedit că dispune de suficientă putere spre a-şi apăra credincioşii, chiar şi contra omnipotenţei guvernelor maghiare. În mijlocul sbuciumului luptei ce s-a desfăşurat contra înfiinţărei diecesei de Hajdudorogh (cazul bombei de la Dobriţin a lui Cătărău, de care cred că nu a fost străin părintele Lucaciu, procesul părintelui Murăşan din Moftinul Mic, adunarea de protest dela Alba Iulia, lupta în camera din B[uda]Pesta, memoriile mele pentru Fr[anz] Ferdinand, memorii trimise de acesta la Roma; trimiterea contelui pater Gallen S. A. tot de Fr[anz] Ferdinand, la Roma, ca să intervină; memoriu redactat de mine la Bucureşti, trimis, în urma intervenţiei lui Aurel C. Popovici, prin Nic. Filipescu la Roma păr. G. I. Ghica etc. etc.) s-a ţinut la Arad o şedinţă a comitetului P[artidului] Naţ[ional] Rom[ân]. În absenţa presidentului Gh. Pop de Băseşti, a prezidat V[ice] Prez[identul] T. Mihali. În locul lui Dr. Liviu Lemenyi a fost ales N. Ivan şi Dr. Aurel Vlad (ambii gr[eco] or[ientali]). S-a discutat chestia Hajdudoroghului. Dr. Vasile Lucaciu a propus să luăm iniţiativa unei mari mişcări de trecere la ortodoxism. S-a discutat pro şi contra. Uniţii înclinau pentru propunerea lui Lucaciu, ortodocşii cei mai mulţi de asemenea. Atunci V. Goldiş, "marele ortodox", a intervenit hotărâtor. El argumenta: Suntem conducătorii unui partid politic al naţiei române din Ardeal şi Banat. Chestia confesională îşi are şi importanţa politică. Să ne facem însă bilanţul de profit şi perdere.

[Text ograf. MNIT, Inv. $C_4$366]

ADINA GERMAN - IOAN GERMAN

THE TESTIMONIES ABOUT ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD
(Abstract)

These letters are several testimonies of Al. Vaida-Voevod's life. Three of them, those signed by Vaida-Voevod and Constantin Rădulescu-Motru are written in 1938, when the latter asked (among others)Vaida-Voevod to recall if he ever had the experience of predestination. We publish here the draft of the answer letter, which is in itself a very interesting historical document. In fact, Vaida writes to Rădulescu-Motru a long confession, which is mainly focused on his political activity, but also contains other personal issues. The author of the fourth document, Vaida-Voevod's grandson remembers several aspects of his grandfather's last years of life.

INTELECTUALITATEA ARTISTICĂ DIN ROMÂNIA ŞI MEDIUL CULTURAL GERMAN. EXEMPLUL MÜNCHENULUI (1808-1935)

Contribuţii trecute ori actuale, străine sau autohtone în legătură cu frecvenţa tineretului studios, provenit de pe teritoriul actual al ţării noastre, la Academiile şi Universităţile din Germania secolelor XIX şi XX, - elaborate pe diferite segmente temporale şi spaţiale, axate pe reprezentări şi interpretări cantitativ-statistice[1], au relevat faptul că riguroasa organizare a sistemului de învăţământ superior respectiv, ce beneficia de tradiţia existenţei unor veritabile "şcoli" în variate tărâmuri, a influenţat benefic motivaţia şi apetenţa spre perfecţionare în domeniul "artelor frumoase" a unei bune părţi din elementul studenţesc, originar, în general din centrul şi sud-estul continentului, iar în particular, din cele trei ţări române de până la anul 1918.

Cercetările efectuate au conturat teza că, în contextul generat de evoluţia fenomenului de modernizare şi, implicit de înnoire a învăţământului universitar românesc, - cu precădere în a doua jumătate a veacului trecut -, un posibil "model" german, statuat în conivenţa celui dezvoltat până atunci, francez şi, ulterior, chiar austro-ungar, a reprezentat, dintr-un dublu unghi de vedere, metodologic şi organizatoric, un semnificativ punct de referinţă în acţiunea desfăşurată de intelectualitatea artistică locală, în formarea şi informarea sa din punct de vedere calitativ. Un logic şi incipient proces de sincronizare, manifestat în asemenea condiţii, presupunea dovedirea veridicităţii influenţei lumii universitare străine în activitatea de modelare a unui anume tip de "intelectual – artist". Fiindcă, mentalitatea vremii consemna atât o paletă extinsă de preocupări faţă de raportul dintre "formă şi fond", oferită de structura învăţământului superior de specialitate, cât şi posibilitatea transgresării studiilor într-un alt mediu electiv-selectiv; cu rezultanta imediată ori mediată în tocmai suprapunerea de concepţii şi direcţii de trudă artistică, un corolar normal în dorita perfecţionare profesională, deplină şi durabilă. Momentul istoric respectiv, îndeosebi către mijlocul secolului XIX, impunea atari variante pentru realizarea circulaţiei umane şi a ideilor novatoare vehiculate. Chiar dacă semnele de întrebare persistau cu privire la tendinţa, spontană ori generalizată, - în funcţie de

---

[1] Vezi, mai recent, în istoriografia română post-1989: Philippi, K., *Siebenbürgische Studierende an der Universität Tübingen* (1477-1902), *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, XXXIII, 1990, nr. 1-2, p. 13-50; Mândruţ, S., *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich/Ungarns und Deutschlands im Jahre 1897-1898*, Ungarn - Jahrbuch, XX, 1992, p. 171/180; Leb, I. V., *Zu den kulturellen rumänisch-deutschen Beziehungen im XVII.XIX-ten Jahrhundert, Studia Universitatis Babeş Bolyai. Teologia Orthodoxia*, XXXVIII 1935, nr. 1-2, p. 39-46; Mândruţ S., *Nae Ionescu, student şi doctor în filosofie al Universităţii "Ludwig-Maximilian" din München, SUBB Philosophia*, XXXVIII, 1995, nr. 1-2, p. 107-121; Siupiur E., *Intellektuelle aus Rumänien und den Sudosteuropäischen Ländern an den deutschen Universitäten im XIX. Jahrhundert, Revue des études sud-est européennes*, XXXIII, 1995, nr. 1-2, p. 83-100; nr. 3-4, p. 251-265; Sigmirean C., *Contribuţii la studierea frecventării universităţilor europene de către tinerii români ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale veacului XX*, In: *Interferenţe istorice şi culturale româno-europene*, Târgu-Mureş, 1996, p. 105-124; Tonk, S., *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten*, In: *Beiträge zur Siebenbürgische Schulgeschichte*, Wien, Köln, Graz, 1996, p. 113-125; Wallner E. M., *Die Beziehungen rumänischer Persönlichkeiten zum deutschsprachige Mitteleuropa, FZVL*, XXXIX, 1996, nr. 1-2, p. 7-22.

diverse motive, - de "fenomen" sau de "modă", pentru a se incrimina ori accepta călătoria de studii în străinătate, ca fiind determinantă sau aleatorie, în gen de "uşurință", purtat de val"; mai ales atunci când, o bună parte din factorii reali, de exemplu, orientarea profesională concretă, se găseau în minoritate, comparativ cu propensiunea, datorată şi explicată simplist, ca fiind în concordanță şi în contaminare cu spiritul timpului. Cu toate că, de multe ori, dependența sau libertate materială, definitorie pentru un artist ce lucra ani de zile, se aşeza în ecuație cu opțiunea asumată şi impulsionată, fie de către un "dascăl-mentor", venit din interior ori din exterior, fie de bursa (particulară sau de stat), vitală supraviețuirii financiare într-un centru universitar de prestigiu, precum capitala Bavariei, în cazul de față.

Demersul nostru vizează, primordial, stabilirea câtorva repere estimative ale fluxului de specializare, prin studii normale ori prin perfecționarea ulterioară, - cu specificități în funcție de caz şi epocă -, pentru un interval delimitat de anii 1808-1935 şi în baza celor patru registre matricole, păstrate intacte în fondul de arhivă al "Academiei Regale de Arte Frumoase" de odinioară (azi, "Akademie der bildenden Künste") de la München[2]. Am pornit la drum analiza, în mod deliberat, de la ipoteza că forma de învățământ superior în cauză a constituit pentru un eşantion reprezentativ de tineri studioşi proveniți din țara noastră, fie un prim contact cu rezultatele artei clasice şi moderne germane, fie un necesar interludiu în traseul unei dezvoltări spirituale similare, din alte arii de expresie artistică, precum Franța şi Italia. Afluxul spre capitala Bavariei şi înscrierea la instituția amintită pot fi corelate cu impactul unui dublu cumul de factori: a) absența unei atare forme de instruire pentru românii din Transilvania; b) stadiul lent al evoluției în domeniu, regăsit atât la Bucureşti, cât şi la Iaşi. Deşi, în subsidiar au existat şi funcționat o serie de alte premise, care îngemănate au condus la consecințe şi la fixarea unui tablou general, asupra cărora vom insista în continuare.

Schița, sumar creionată a evoluției învățământului superior artistic autohton include, din debut, o fază preliminară, concordantă cu dezvoltarea istorică a Țărilor Române în zorii epocii moderne. Modificările survenite treptat în mentalitatea colectivă au afectat optica adoptată față de funcția artei şi de poziția artistului în viața socială. Un conflict, tot mai deschis exprimat acum în legătură cu laicizarea operei de artă, cu modificarea destinației şi a naturii sale, cu întronarea genului de plăcere estetică şi de delectare senzuală, a avut repercusiuni asupra statutului asumat de autorul-creator; contribuind la minime impuneri de opțiuni ideatico-tematice, la prime contacte cu valorile artei occidentale, prin străinii "peregrini"la Bucureşti şi Iaşi, ce au manifestat dorințe estetice concrete, conlucrând la făurirea gradată a gustului public, la încetățenirea unei practici, respectiv prin intermediul posturilor de profesori de desen şi caligrafie, descoperind talente şi încurajând vocații. Rolul tinerilor artişti veniți din Transilvania primei jumătăți de veac XIX apare pătruns de influențe semnificative, datorate atât unei tradiții de educație estetică la nivelul învățământului public, îndelung exersată, cât şi unor interferențe externe benefice. Situația din aria istorico-geografică sus descrisă a fost determinată de existența unui cerc provincial limitat, ce beneficia de relative legături cu exteriorul, mediate de un mănunchi restrâns de artişti.

---

[2] Cercetări efectuate în toamna anului 1993 în virtutea unei burse "DAAD". Der Verfasser dankt den Mitarbeitern der Kanzlei der Akademie der bilden Künste", nämlich an Frauen Dr. Cornelia von Crailsheim, Hertha Grill und Edith Wier für Ihre vielfältige Hilfe und Unterstützung seiner Recherchen.

autohtoni sau străini, cu un repertoriu tematic şi un vocabular plastic diferit; marcate, preponderent de pecetea imitaţiei, de încercarea de copiere şi de adaptare în plan metodologic şi al procedeelor de lucru. Aportul şi implicarea burgheziei locale consta în, şi prin reorganizarea sistemului de învăţământ la nivel urban, cu centre de greutate pentru anumite localităţi (Braşov, Sibiu), fără să se neglijeze cele câteva şcoli "particulare" -, conduse de maeştrii cu studiile făcute la Viena sau München-, apărute mai cu seamă în a doua jumătate a secolului trecut (Arad, Baia Mare, Blaj, Boeşa, Cluj, Lugoj, Oravita etc.)[3]. Cu toate acestea însă, seria de dezavantaje, dintre care enumerăm doar câteva: a) absenţa instituţiei de învăţământ academic; b) inexistenţa unor muzee cu colecţii deosebite, excepţie făcând doar Sibiul! c) un circuit expoziţional aflat la începuturile sale; d) desincronizările inerente de formă şi fond, explicate tocmai prin situarea în planul de interferenţă a multiple linii de influenţă artistică contradictorii, vizând atât mediul, cât şi persoane, au condus ca reacţia de imperioasă modernizare să fie întârziată până în cele dintâi decenii ale secolului actual. Fără să omitem, totuşi, a aminti şi impactul unui factor de natură istorico-economică, anume reacţia de suficienţă, denotată de burghezia dominantă, care manifesta multă lipsă de interes şi de înţelegere faţă de valorile artei în general.

Elemente similare apar şi în analiza stării de fapt existente în Ţările Române din acelaşi interval temporal. Un cumul de cauze au prejudiciat dezvoltarea reţelei de şcoli "speciale" preconizate, respectiv: a) un similar impact al faptului de mentalitate, anume prejudecata păturii boiereşti-negustoreşti faţă de profesia de artist; b) lipsa unor "nume" capabile, formate pentru menirea de "dascăl în meserie"; c) clientela puţină numeric, nouă şi slab exigentă în a accepta şi sprijini efortul artistic; nedeprinsă, totodată, cu sistemul expoziţional permanent ori itinerant, cu rol în tocmai făurirea gustului public reclamat; d) arta aplicată sau cea pură, predată în cele câteva şcoli înfiinţate, deţinea o încărcătură didactică şi utilitară preponderentă etc. Astfel că, într-un asemenea context, învăţământul artistic elementar îşi propunea, iniţial, un dublu scop: 1) un studiu serios şi sistematic, ce presupunea selecţia-recrutarea-reunirea tinerelor talente, viitori profesori de caligrafie şi desen în şcolile secundare; 2) crearea unui mediu artistic-naţional adecvat şi a unei solidarităţi profesionale, receptive deopotrivă la tradiţie şi inovaţie. Un exemplu imediat îl reprezentase la Iaşi strădania artiştilor străini, stimulaţi de un Gh. Asachi, ce au format un mănunchi de specialişti locali, cu staţii de lucru la "Academia Mihăileană" şi cu preocupări tematice nutrite în ideea renaşterii naţionale, evidentă prin limbajul propriu, vocabularul plastic şi fondul educativ. Pictura istorică a fost uzitată acum drept un eficient instrument artistic pe seama dezideratului reclamat de către burghezia în ascensiune. Catedrele de profil apărute după 1830/31 la "Sfântu Sava" şi Miroslava ori la Şcoala Centrală din Craiova, efortul depus de un I. H. Rădulescu pe teren artistic şi în conivenţa aceleiaşi percepute influenţe "străine" în canalizarea interesului general spre forma îndrăgită a

[3] Antoni, E., *Wechselseitige Angleichung in Architektur, Plastik und Malerei der rumänischen Länder bis zum 19. Jahrhundert*, In: *Interferenzen. Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*, Cluj, 1973, p. 12-30; Nadin M., *Pictori din Braşov, Bucureşti*, 1975, p. 5-8; Podlipny-Hehn A., *Banater Malerei vom 18. bis ins 20. Jahrhundert*, Bukarest, 1984, p. 43; vezi studiile semnate de B. Stephani, W. Roth, H. Krasser, In: *Sie prägten unsere Kunst*, Cluj-Napoca, 1985, p. 27-30, 175-183, 189-198; Murádin J., *A nagybányai Hollósy-iskola névsorai, Erdély Múzeum*, LIV, 1992, nr. 1-4, p. 143-149; Idem, *Nagy-Bánya. A festőtelep művészei*, Miskolc, 1994; Şorban R., *O viaţă de artist între München şi Maramureş*, Bucureşti, 1996.

"portretisticii", contribuie la recompunerea tabloului sumar înfățișat pentru starea detectată în zona cercetată pentru răstimpul de până la mijlocul veacului XIX[4].

Împrejurările social-economice și politice, total modificate în continuare sub domnia lui Al. I. Cuza și în timpul regimului liberal instaurat, caracterizate prin liniștea relativă, un propice entuziasm cultural, fundamentate pe o sigură bunăstare materială au avut drept consecință o nouă fază organizatorică în regândirea structurii unui posibil învățământ superior autohton și, implicit, artistic. În directă dependență de înființarea celor două Universități la București și Iași, teza tot mai curajos avansată cu privire la "Școlile Naționale de Arte Frumoase", viza ca prim deziderat, însăși calitatea deținută primar de Academiile de artă din principalele capitale europene; cu un scop bine motivat, anume, ca astfel să se sprijine progresul social și să se asigure funcția de prestigiu a artei și a artistului. Momentul concretizării ideii respective, acceptate și drept validă platformă pentru o educație profesională cât mai completă, a fost premers și urgentat, totodată, prin sistemul de înlesniri, dar mai ales prin stipendiile dobândite treptat în timp de către tinerii îndrumați la studii în străinătate, tocmai din necesitatea resimțită a pregătirii forțelor proprii de cadre-specialiști-artiști.

Primatul capitalei Moldovei în acest sens, prin măsura oficială adoptată în toamna anului 1860 în legătură cu fondarea Muzeului de Artă și a Școlii adecvate, avea drept sorginte cauze obiective și subiective, dezvoltate în timp și spațiu, odată cu activitățile inițiate temeinic de menționatul Gh. Asachi. Proiectele de studii pentru materiile cunoscute (pictura, sculptura, arhitectura) se refereau, într-o primă fază, la 3 secții (desen, studiu academic, pictură-colorit), cu tentativele de expoziții și de concursuri propuse; totul fiind reorganizat în anul 1863/64, în virtutea unui program analitic de studii și a unui sistem de cursuri într-o eșalonare metodică pentru cele două diviziuni principale, respectiv elementară și academică[5].

Proiectul gândit inițial de către Th. Amann pentru "Școala Națională de Arte Frumoase" din București, ce propunea un sistem de educație strict profesională, bazat în esență pe studiul esteticii și a istoriei artei, a vizat cele patru secții tradiționale (arhitectura, gravura, pictura și sculptura), regăsite ulterior în cuprinsul Regulamentului oficial din 23 octombrie 1864 pentru cele două instituții și pinacoteci distincte. Cu elemente semnificative, preluate și adoptate după modelele interne ori externe, dar și cu specificități, cu obiective spre viitor și aprofundări în plan teoretic și practic, încurajate constant prin rețeaua expozițională și prin

---

[4] Idem, *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice "N. Grigorescu" din București, 1864-1964,* București, 1964, p. 8; Pohonțu, E., *Începuturile vieții artistice moderne în Moldova,* București, 1967, p. 13, 15, 32, 38, 39; *Istoria învățământului din România,* București, 1971, p. 240-243; Árvay A., *Elödők példája,* Bukarest, 1973, p. 9-116; Curinschi-Vorona Gh., *Istoria arhitecturii în România,* București, 1981, p. 269-270; Oprescu Gh., *Pictura românească în secolul al XIX-lea,* București, 1984, p. 183, 185, 186; *Istoria învățământului din România,* II, București, 1994, p. 290-291.

[5] Atanasiu, A. D., *Gh. Panaiteanu Bardasare și înființarea Pinacotecii și a Școlii Artelor Frumoase în Iași, Arhiva,* XV, 1904, nr. 2, p. 47-63; Idem, *Din istoricul Pinacotecii, Arta Română,* II, 1909, nr. 1-2, 7; Docman, S., *Date despre Pinacoteca și Școala de Arte Frumoase din Iași, Studii și Cercetări de Istoria Artei,* III, 1956, nr. 3-4, p. 301-307; Paradais, C., Paradaiser M., *120 de ani de la înființarea Pinacotecii naționale și a Școlii de Arte Frumoase din Iași și 80 de ani de la moartea lui Gh. Panaiteanu Bardasare, Cercetări Istorice,* XI, 1980, p. 715-734; Berindei D., *Învățământul în anii făuririi statului național (1856-1826),* In: *Cultura națională română modernă,* București, 1986, p. 56-74.

societăţile artistice în curs de înfiinţare. Cu o durată de învăţământ de trei ani şi o programă analitică ce-şi fixase un mixaj benefic de studii temeinice, "Şcolile" în cauză manifestau un sentiment de totală eliberare de sub influenţa "străină", deşi evoluţiile ulterioare, marcate, în plan artistic şi organizatoric de involuţii, au demonstrat tocmai latura contrară, şi anume că prin selecţia cadrelor didactice şi a materiilor, prin sistemul de burse şi prin opţiunea liberă a tinerilor studioşi, se releva tocmai necesitatea contactului cât mai strâns cu valorile artei continentale. Regulamentele modificate succesiv în 1869, 1883 şi 1893 au stabilit specialităţi noi, durata de şcolarizare la cinci ani, condiţiile minime pentru admitere, - la antipodul celei existente, după talent şi fără nici o clauză de şcolarizare-, alte criterii de participare la expoziţiile şi concursurile de bursă. Preocupările sporite faţă de rolul atribuit artei decorative, atât din punct de vedere metodologic, cât şi practic, atitudinea faţă de examenul fundamental de admitere şi-au aflat o reflectare pe măsură în paragrafele schimbate din anul 1908, ce stipulau două cicluri (pregătitor şi de specializare), cu un total de 7 ani, distribuiţi pentru 4 secţii, dintre care cea de arhitectură devenise un segment aparte încă din 1904, odată cu înfiinţarea "Şcolii Superioare de Arhitectură". Valabilitatea reglementărilor menţionate s-a păstrat până în anul 1930, fapt legislativ ce a premers transformarea "Şcolilor" respective în Academie de Artă[6].

În această epocă de modernizare a societăţii româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, marcată de ascensiunea rapidă a tinerei pături burgheze liberale, care-şi declara vădit prestigiul prin însăşi patronarea artei, "Şcolile Naţionale de Arte Frumoase", deşi asimilate organizatoric învăţământului secundar, au atins, în mod indiscutabil, un nivel performant, atestat prin metoda de predare, în sistem de prelegeri şi de corecturi săptămânale, dar şi prin ambianţa elevată, cultivată în timp. Cu un uşor avantaj calitativ pentru capitala Moldovei, unde exista un mediu propice pentru artă şi artişti, cu un triplu rol asumat de un T. Maiorescu, Societatea "Junimea" şi de revista "Convorbiri Literare": fără să putem omite prestigiul real şi imboldul constant întruchipat, decenii în şir, de persoana directorului aşezământului respectiv, pictorul Gh. Panaitescu-Bardasare. Care are meritul de a fi instaurat, treptat şi legal, o filieră de studii către Germania şi, implicit München, iar ulterior, Paris şi Roma, aplicând gradat şi metodic o formă academică de însuşire a principiilor artei moderne şi contemporane vremii. Bursierii trimişi, ca atare, la perfecţionare în străinătate beneficiau de încrederea financiară acordată de forurile superioare ori locale, sau de cele particulare. Condiţiile puse în legătură cu specializarea aveau în vedere, în general, o durată limitată în timp (maximum 4 ani), cu posibilitatea continuării numai în anumite cazuri speciale sau bine motivate profesional, de candidat şi diriguitorii Şcolii. Astfel că, tinerii artişti, entuziaşti şi dornici de progres, îşi începeau ori finalizau demersurile într-o instituţie de învăţământ superior, prin burse, dobândite prin concurs ori prin relaţii. În ambele situaţii, sistemul instituit avea menirea să medieze tocmai faza de trecere de la diletantism la profesionalism. Reprezentanţii desemnaţi aveau obligaţia permanentă de a expedia periodic lucrări ori cópii după tablouri celebre aflate în muzee: iar odată definitiv întorşi, trebuiau să participe la expoziţii, ca să-şi ateste calităţile artistice dobândite şi exersate, timp îndelungat, în

[6] Pangrati E. A., *Învăţământul artelor frumoase şi noua lui organizare, Convorbiri Literare*, 42, 1908, nr. 5, p. 550-559; Istoria învăţământului ... *op. cit.*, II, p. 393.

străinătate. Totodată, se suporta şi moda boemei artistice[7]. Nu putem să nu amintim, totuşi, şi o altă caracteristică, comună celor două instituții de "belle-arte"" respectiv faptul că au reprezentat un magnet accesibil pentru românii din Transilvania, atât din cauze obiective, asupra cărora nu mai insistăm, cât şi dintr-un sentiment propriu de mândrie națională.

Situați cu analiza în acest perimetru dat, încercăm în continuare să argumentăm cu privire la "oferta" capitalei Bavariei şi a "Academiei Regale de Arte Frumoase" pentru tineretul studios provenit din România în intervalul temporal stabilit.

Denumit în timp, cu totul întemeiat, "Atena de pe Isar", Münchenul a deținut un rol de "placă turnantă" în raportul de cooperare spirituală dintre estul şi vestul continentului, cu manifestare directă şi imediată în atracția şi influența, exercitate drept important factor "colportator" de informație. Dincolo de frumusețile fizico-naturale, chiar dacă clima provoca dificultăți, oraşul populat, la îngemănarea veacurilor XIX şi XX, de peste un milion de locuitori, - dintre care circa 30000 de studenți, ca atribut al unui mediu universitar puternic, cu două sigure puncte de referință: Universitatea (revenită în 1826) şi Politehnica (înființată în 1827) -, îşi datora existența, în timpul istoric autonom de peste şapte secole, conjuncției fericite a doi factori interni: a) "genius loci", respectiv regalitatea bavareză, aflată în relație reciprocă de domiciliu şi de rezidență; b) "liberalitas Bavaricae", adică tocmai starea de spirit, atmosfera de toleranță, fundamentul local ilustrat prin caracteristicile de viață, modul de gândire, de trai şi posibilitate de acțiuni culturale, determinate de stabilitatea social-economico-politică şi de activitatea unui prinț regent, precum, de exemplu, Luitpold, cu rol însemnat asumat în protecția artelor şi a ştiinței. Cadrul local pentru atari dezvoltări complementare a fost reprezentat, în mod adecvat, de palatele epocii, de seria de monumente arhitectonice edificate în timp, de muzeele de picturi şi de sculpturi, de biblioteci, teatre, operă etc. [8]; contribuind la geneza unei mişcări libere de idei, potențate de curente filosofice şi culturale, întreținute de segmentul studențesc, valid în aptitudini prin galeriile şi societățile de artă, precum "Kunstverein" ori "Glaspalast", ce îngăduiau contactul nedisimulat cu valorile artei universale. Toți acești factori enumerați au pledat convingător pentru recunoaşterea menirii oraşului în canalizarea propensiunii tineretului studios spre perfecționarea artistică în variate domenii.

---

[7] Berindei D., *La jeunesse et le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1878).* In: *La jeunesse et ses mouvements,* Paris, 1992, p. 157-167, Szabó N., *Sisteme de relații şi stipendii instituite de bisericile transilvănene în interesul pregătirii intelectualilor la Universitățile din străinătate în secolele XVIII şi XIX,* In: Interferențe ... *op. cit.*, p. 57-64; Sigmirean C., *Eglise et école. Le rôle des foundation ecclésiastiques dans la formation de l'élite intellectuelle roumaine a l'époque moderne,* In: *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe,* Cluj, 1995, p. 302-309.

[8] *Führer durch München und Umgebung, Würzburg,* 1893, p. 36-58; *Katalog der neuen Pinakothek. Führer durch die Gemälde-Sammlung. München,* 1894, p. 18-58; *Illustrierter Führer durch München und Umgebung.* Leipzig, 1910, p. 65-114, Kronner, H. E., *Expozițiile de artă in München, Viața Românească,* VI, 1911, nr. 22, p. 253-256; *Em. Turczynski, München und Südosteuropa.* München, 1961, p. 321, 323, 326; Karlinger H., *München und die Kunst des 19. Jahrhunderts,* München, 1960; Möckl G., *Die Prinzregentenzeit. Gesellschaft und Politik während der Ära des Prinzregentenzeit Luitpold in Bayern.* München, Wien, 1972; Gasser M., München um 1900. Bern, Stuttgart, 1977; *Tradition und Widerspruch. 175 Jahre Kunstakademie München.* München, 1985, p. 41, 231, 293.

Demers notabil, încurajat în plan instituțional de fondarea "Academiei regale de Artă", în anul 1808, din inițiativă regală şi a casei domnitoare Wittelsbach, după model francez, dar cu certe antecedente autohtone în timp (Nürnberg, 1662). Un îndoit scop reieşea din principiile de bază ale Constituției elaborate acum, respectiv, de a fi, deopotrivă instituție de învățământ şi educație, dar şi de a favoriza dezvoltarea râvnită de către o societate de artă. Conform paragrafelor reglementării oficiale menționate, sistemul inițial de organizare internă fusese structurat pe patru grupe principale: pictura, cea istorică, cea peisagistă şi desenul, după natură ori model, cu câte trei clase; sculptura, cu alte trei clase; arhitectura, frecventată ulterior în cadrul Universității şi a Politehnicii; gravura în alamă, pe lângă care mai figurau, drept materii teoretice: anatomia, studiul perspectivei şi cel al mitologiei, istoria universală, cea a artei etc. Admiterea desfăşurată în mod liber, includea stații precum: o înscriere formală pentru candidații cu vârsta stipulată peste 14 ani, urmarea unui curs obligatoriu pentru verificarea cunoştiințelor teoretice şi a aptitudinilor practice, pentru ca, în final, comisia delegată, stabilea un cuantum pentru cei admişi, în funcție de rezultatele dobândite, după care survenea obținerea dreptului legal de înmatriculare. Din 1821 a fost exersat un sistem de studii tridimensional sub forma: elementar, pregătitor, artistic, iar în 1828 s-a fixat durata de învățământ la şase ani, cu posibilitatea oferită, pe parcurs, de exerciții practice efectuate în cele trei ateliere ale instituției situate în afara oraşului. Statutul inițial a suferit revizuiri substanțiale în 1846, când a fost introdusă regula studiului de patru ani la câte două clase: "Meister" şi "Komponier", tocmai ca să se autentifice rolul acordat deprinderii antichităților şi a reprezentării naturii în artă. Desigur că procedurile menționate, structurate numai pe clase, - în care esențial rămânea faptul deprinderii meşteşugului în sine, au suferit modificări în timp, ca de exemplu, desenul stabilit la 3 ani pentru cei noi veniți, apoi pictura, care implica cheltuieli şi efort suplimentar pentru culori şi model datorită tocmai obligativității exprese a executării cópiilor, ca probe semnificative de examen practic; dar şi din pricina impactului anumitor teme şi modalități, preferențial impuse de profesori, recunoscuți drept autorități în materie, pentru genul de pictură istorică, religioasă ori peisagistă.

Astfel că şcoala de pictură a ajuns să se situeze între dogmă şi opoziție, pictura istorică de proporții, cultivată de un W. von Kaulbach şi îndeosebi de K. von Piloty, - cu urmaşi notorii în timp şi cu influența sporită ca atare-, depăşind creditul moştenit de la antecesori, P. von Cornelius ori Fr. P. von Gärtner în domeniul celei peisagiste sau animaliere. Străduania de "industrializare a artei" fusese obturată treptat de predominanța triadei de genuri amintite, aşa încât, tineri studioşi, nebeneficiind de o cultură artistică suficientă, nu puteau proceda la distincția necesară între tradiție şi inovație; acționând, ca atare, în spiritul profesat şi impus de către dascălii-maeştri, fără să posede măcar elementara capacitate de selecție. Datorită naturii sale intrinsece, sculptura fusese menajată, chiar din motive subiective, un K. Eberhard şi L. Schwanthaler impunându-se ca reprezentanți autentici ai curentului romantic, dominant la jumătatea veacului trecut. Studiul arhitecturii eclectice, pătruns de impulsuri clasiciste şi romantice în opera unui A. von Voigt sau Fr. Ziebland, a suferit în credit şi intensitate valorică după anul 1868, odată cu trecerea materiei civile şi a catedrei de resort în cadrul Politehnicii locale; finalizată a rămas doar cea strict "artistică", utilizată în realizarea fațadelor de clădiri monumentale. Educația estetică, stimulată prin regulament în 1846 şi devenită obligatorie ulterior, în calitate de materie de examen, avea la bază cursurile de istoria artei, sistemul expozițional reuşit în dublu

plan, cu un bine definit caracter periodic, dar și cu inovația profesorului – director K. von Piloty, ce a inițiat alte cursuri pregătitoare în acțiunea de decantare și de direcționare a fluxului spre "Școala de Arte Aplicate" (1868). Astfel că filiera cunoscută și uzitată în admiterea la "Academia Regală de Artă" se îmbogățea, spre finele secolului trecut și la începutul celui actual, cu alte două elemente concrete: a) susnumita instituție de artă decorativă, cu circa 20 de grupe profesionale și cu durata de 3 ani de studii; b) puzderia de "școli particulare", îndeosebi de pictură și desen, înființate de unii dintre profesorii renumiți ai Academiei, precum: A. Ašbé, J. Brandt, A. Jank, C. von Hackl, S. Hollosy, H. Groeber, în ideea să faciliteze pregătirea concursului de admitere pentru tinerii aspiranți în deslușirea tainelor "artelor frumoase"[9].

Curentul tot mai amplu de contestare a artei vechi și de plămădire a celei noi, datorat unor complexe frământări în plan estetic și ideologic ca reflex al așa numitei "Secesiuni" (1892-), cu reprezentant ilustru precum un L. von Herterich, a însemnat un prim semnal de alarmă împotriva "academismului", propagat de grupul majoritar diriguitor al destinelor Academiei de Artă din capitala Bavariei. Rolul conservator al tradiției, inoculate în timp de instituție și profesorii ei, ca și de panoplia de reprezentări artistice, regăsite în muzeele locale, fusese negat de mișcarea în cauză, ce beneficiase de serviciile revistei "Jugend" pentru răspândirea propriilor idei novatoare în direcția enunțată. Fapt cu un serios impact asupra existenței și activității "Academiei", mai cu seamă în primul deceniu al veacului XX, cu benefică influență asupra seriilor de studenți-absolvenți, ce au contribuit, implicit și la modul angrenant-participativ, la disputa de idei, cu aplicări practice ulterioare, în forma și fondul modificate acum, și vernisate în cadrul expozițiilor. În plan organizatoric, statutul revizuit în 1911 a atras după sine atribuirea calității de "Școală Superioară" (Hochschule), un rang identic cu cel al instituțiilor similare de la Berlin și Viena; pentru ca primul război mondial și răstimpul de până la 1924, considerat de specialiști drept "de navigare haotică între reformă și utopie", cu un unic gest notabil, respectiv admiterea studentelor după 1918, să încheie un ciclu evolutiv și să premeargă un altul, amenințat treptat de instaurarea regimului totalitarist în anii '30.

Acest sumar preambul istoric și teoretic a avut menirea să creioneze câțiva parametri ai ființării și utilității Academiei într-un răgaz temporal de peste un secol și jumătate (1808-1931), fundal necesar pentru interpretarea și înțelegerea sumedeniei de date, redate în eșalonare în Anexă. Periegheza este încercată acum în anumite limite cantitativ-statistice și în virtutea analizei făcute unicei surse de documentare depistate și anume, matricolele universitare pentru anii 1808-1935[10].

---

[9] Pentru detalii și completări, vezi în Ludwig H., *Münchener Malerei im 19 Jahrhundert.* I-III. München, 1978-1982; Ebertshäuser, H. C., *Malerei im 19 Jahrhundert. Münchener Schule.* München, 1979; Wiehmann S., Meister, *Schuler, Themen. Münchener Landschaftsmaler im 19. Jahrhunderts.* Herrschiing, 1981; Uhde-Bernays H., *Die Münchener Malerei im 19. Jahrhundert. 2. Teil. 1850-1900,* München, 1983; Ambrozić K., *Wege zur Moderne und die Ašbé-Schule im München.* Wiesbaden 1988; Ludwig, H., *Franz von Stuck und seine Schüler.* München, 1989; Tradition und Widerspruch...*op. cit.,* p. 35, 50-51, 53, 60, 112, 126, 128, 129-135, 327-335; vezi și studiile semnate de E. Mai (probleme generale), p. 103-144 și 145-178 (Secesionism); N. Krupp (pictură), p. 233-240; G. Finckh (sculptură), p. 243-270; W. Nerdinger (arhitectură), p. 273-285 și 179-188 (secolul XX); W. Kehr (educația estetică), p. 287-294; Kehr, W., *Die Akademie der Bildenden Künste München, Kreuzpunkt europäischer Kultur,* München, 1990, p. 7-10, 14, 18 26; Münchener Maler în 19-20. Jahrhundert(1871-1900) Bd. I-IV. München, 1994.

[10] "Grundbuch der Studierenden der Königliche Akademie der Bildenden Künste" (1809-1920) și "Matrikelbuch".

Rubricatura, lapidar redactată şi minim dezvoltată în timp, în cuprinsul volumelor sus menţionate, face stricte referiri la subiectul propus cercetării, respectiv categoria de studenţi înmatriculaţi în varianta tip următoare: nr. curent (1809-1935), nume şi prenume (1809-1935) locul naşterii şi starea socială a părinţilor (1809-1935, cu hiatus pentru datul ultim, între anii 1919-1935), specialitatea (1809-1935), data înscrierii şi a absolvirii (1809-1841 şi 1884-1920). Investigaţia noastră îşi propune să cuantifice paleta de elemente desprinse în urma eşalonării făcute pe câteva direcţii, arbitrar stabilite, să le interpreteze, la modul general, dar şi particular, în funcţie de rezultanta interacţiunii dintre factorii: cauză şi efect, totul sub o formă acceptabilă de comparatism, dictat de raportări şi interferenţe generate în timp şi spaţiu.

1) În primul rând, am avut în vedere să estimăm cifra globală pentru "studenţii-artişti", proveniţi din zona istorico-geografică în discuţie, diferită în funcţie de epoci şi de alte motive, dar cu impact şi consecinţe ulterioare, ca atare. (Anexa I/a, b).

2) Concreta semnalare şi analiza comparată pentru diferitele faze temporare a datelor semnificative de înmatriculare, - în conivenţă cu vârsta declarată-, are menirea să certifice ori să infirme ipoteze despre modalitatea desfăşurării actului în sine: ca şi despre canavaua de probleme legate de momentul prezentării, în gen de admitere formală şi până la cel al acceptării înscrierii legale, ce atesta, în chip definitiv, calitatea de student la respectiva instituţie de învăţământ superior artistic.

3) Încercarea de departajare pe zone istorico-geografice a avut drept scop tocmai dorinţa de a stabili cantitatea deţinută de ariile fizice, cu întinderi variate, drept rezervoare naturale de provenienţă şi de incipientă formare artistică pentru eşantionul de tineret studios supus analizei; originar, minoritar sau majoritar, din mediul rural sau cu priorităţi urbane, evident adeverite de materialul documentar în cauză.

4) Tratarea aspectului vizând starea socială a părinţilor (ori tutorilor) a îngăduit sublinierea câtorva forme concrete de reală stratificare pentru anumite categorii socio-profesionale, tocmai întru justificarea unui posibil dublu efort material existent: susţinut într-un prim plan, interior, prefaţând studiile universitare din străinătate, cât, mai ales în cel ulterior, reclamat de ajutorul financiar deosebit în situaţia acceptării unor ani de zile petrecuţi în sălile de curs şi în atelierele de lucru dintr-o instituţie găzduită de o mare capitală europeană. Segmentele îngemănate în cercetarea efectuată au putut releva, totodată, certa străduanie de laicizare şi de modernizare, survenită eficient către mijlocul secolului trecut în societate românească şi, mai ales, deplasarea raporturilor de forţe între clasele şi păturile sociale diferite, regrupate, din varii motive, numai către finalul veacului amintit.

5) Chestiunea burselor (stipendiilor) nu a putut fi satisfăcător abordată din pricina absenţei oricăror menţiuni în acest sens, astfel încât, estimarea sumelor acordate de fondurile ori fundaţiile cu caracter eclectic, a fost parţial rezolvată, numai prin apelul făcut la datele editate, aflate ulterior în funcţie de persoane şi epoca descrisă (vezi Anexa II/a).

6) Aleatorie, rămânând mereu sub semnul întrebării se situează, după opinia noastră, tentativa de departajare a elementului studenţesc în funcţie de alte două caracteristici esenţiale, după confesiune şi naţionalitate, dar nesubliniate în original, chiar dacă cel din urmă element apare sporadic enunţat. Suntem convinşi însă că aproximaţiile noastre, chiar la modul subiectiv, constituie un punct de reper pentru fixarea, în alţi indicatori, a structurii de bază a segmentului analizat.

7) Evidențierea făcută pe materii (specialități) și, parțial, pe dascălii conducători de ateliere de creație, are menirea să invite lectorul la reflecție și la înțelegerea comprehensiunii ori a aprehensiunii, nutrite inițial din țară sau ulterior, la fața locului și pe parcursul studiilor, față de anumite opțiuni directe în plan profesional; intermediat de către profesori într-un context artistic, deseori impropriu ori de neînțeles pe seama cursanților, fapt ce a condus, până în final, la situații neașteptate în definitivarea învățăturii de profil și în desemnarea unei proprii specializări, cu repercusiuni asupra viitorului artist. (Anexa I/c).

8) În strânsă legătură cu cele menționate putem situa cercetarea fenomenului "migrației artistice", desfășurat pe diferite paliere, atât orizontale, cât și verticale, fără să se omită pendularea devenită, deja obligatorie, în plan exterior Germaniei și Münchenului, spre Paris și Roma: fapt ce ilustrează și punctează definitoriu, existența și viabilitatea unei atare frecvențe neregulate constatate, de gen universitar sau de postspecializare continuă, pe durate de timp mai îndelungate ori mai restrânse.

9) Partea de concluzii se referă atât la un dat general cât și la cel particular în demersul efectuat cu privire la eșantionul desemnat numeric și temporal. Strădania de recompunere a panopliei de personalități, regăsite în matricolele universitare, ca și a celor neaflate în cele patru volume, dar cu ipotetice urme la München, formate și impuse treptat în pictură, arhitectură și sculptură, este vizualizată semnificativ și tehnic în cele două Anexe amintite (II/a-b). Teza desprinsă și vehiculată de noi în urma interpretării materialului depistat, subliniază faptul că instituția de învățământ superior artistic din capitala Bavariei a reprezentat, de la înființare și până în primele decenii ale secolului nostru, un eficient laborator profesional în informarea și formarea, în spirit critic, cu rol de model bine definit, pătruns de concepții moderne și de o atmosferă emulativă, pleiadei de artiști, originari de pe teritoriul actual al țării și care au constituit, treptat în timp, un nucleu valoros al elitei intelectuale de profil artistic.

1) Consemnarea estimată în virtutea pozițiilor incluse în cele patru registre matricole studiate, indică un total general de 17516 înmatriculați pentru intervalul dintre 1809-1935. Cifra finală pentru cei vizați a fost de 108 (0,61%) în următoarea repartizare cronologică: 1809-1841=6 (din totalul de 3217, adică 0,18 %); 1841-1884=35 (5101, 0,68%); 1884-1920=56 (5893, 0,95 %); 1919-1935 =11 (3305, 0,35%). Fluctuațiile apărute pentru răstimpuri distincte au fost în consonanță și determinate de evoluția învățământului artistic la nivel secundar în România și Transilvania până la 1918 și, totodată, cu stadiul de dezvoltare a instituției müncheneze. Cu o epocă de apogeu în a doua jumătate a secolului XIX și spre granița cu cel următor, fapt constatat, deopotrivă, atât în creșterea numărului general de tineri studioși, cât și în sporirea procentului celor proveniți din aria cercetată. Cu toate că afluența spre instituțiile similare de la Viena și, mai târziu, Budapesta (1871) s-a menținut constantă în cazul studenților originari din Transilvania, influențând cifric, din pricina "peregrinării academice", totalul estimat de noi pentru cele câteva răgazuri temporale incriminate, delimitate în virtutea datelor desprinse și analizate din matricolele respective. Numărul, oarecum infim stabilit, comparat cu procentul reprezentativ pentru alte națiuni ori țări din centrul și sud-estul Europei[11] se datorează,

[11] Românii se aflau într-un raport invers proporțional cu slavii (bulgari, polonezi, ruși, sârbi etc.), grecii și ungurii la München, cei din urmă fiind avantajați de existența și acțiunea unor profesori, de origine respectivă, având clase (ori școli) particulare: slovenul H. Ašbé, grecul N. Gysis,

în mod indiscutabil, conjuncției dintre mulți factori, obiectivi şi subiectivi. Cu un semn de întrebare vizând decalajul existent între intervenția vădită a statului român în acțiunea de sprijinire a efortului de creare a intelectualității artistice necesare, şi, interesul strict particular, evident în cazul tineretului studios transilvan, aflat în condiții specifice de ființare din toate punctele de vedere. Desigur că, în ambele situații narate, atât până la 1918, cât mai ales în epoca interbelică, frecvența pe durate minime sau maxime a Academiei de Artă nu reprezentase, mai totdeauna, un factor de aspirație supremă spre perfecționarea artistică; deseori, făcea parte chiar din culoarea epocii, drept o încercare de a face altceva, mai deosebit, în ideea unui aceluiaşi flux neîntrerupt, fie intern, de la o instituție la alta, fie extern, în alte centre de nivel cultural european. Există, şi în situația dată, multe exemple notabile, care confirmă regula.

2) Distanța cronologică, semnificată de data înscrierii pentru cel dintâi eşantion studiat, a fost cuprinsă între 3 noiembrie 1824 şi 30 iulie 1840, într-o relativ echilibrată ierarhie în anii: 1824, 1834, 1838, 1840 (2). Ea corespunde fazei de debut în existența instituției, cu un aflux modic de studenți, ilustrat şi de cifra mică pentru cei din Țările Române, dintre care aproximativ jumătate constituiau segmentul de bursieri trimişi la München de un Gh. Asachi, de exemplu pentru studiu şi perfecționare. Sugestivă apare consemnarea lui Gh. Panaiteanu-Bardasare, în vârstă de 20 de ani, la secția de pictură, înscris la 30 iulie 1840 şi obținând matricola doar în 2 aprilie 1842. [12] Într-o dezvoltare ulterioară, oarecum gradată şi normală, răstimpul dintre 3 aprilie 1844 şi 26 octombrie 1883, cu decalaje tot mai vădite în anii: 1844, 1846(2), 1847, 1849, 1851, 1854, 1855(3), 1858, 1860(3), 1863(3), 1869, 1871(3), 1872, 1874, 1875, 1877, 1878, 1879(2), 1880(4), 1881, 1883(2), - motivate prin funcționarea "Şcolilor Naționale de Arte Frumoase" de la Iaşi şi Bucureşti, dar şi prin constanta orientare a tineretului studios din Transilvania spre capitala Bavariei, după un generalizat constatat interludiu la Viena-, atestă practica sistemului de înscriere, introdusă în alternanța primăvară-toamnă (opt cazuri concrete citate), dezvoltată treptat în timp. Două situații limită, de durată minimă şi maximă, persistă în cazul lui Alexandru Orăscu, înscris la 3 aprilie 1844, obținând matricola în 22 noiembrie şi absolvind la data de 20 martie 1847, cu actul nr. 6242; iar Joseph Kunz, din Timişoara, de 23 de ani, specialitatea arhitectură, înscris la 9 decembrie 1846, dobândeşte matricola şi actul de absolvire cu nr. 6497 în 20 iulie 1847. [13] Ca şi în situația precedentă, când vârstele propice consemnate în virtutea regulamentului au variat între 20(2), 22(2) şi 23 de ani, presupunând o maturitate capabilă pentru acceptarea sistemului de studii superioare, cele din segmentul prezent includ o desfăşurare semnificativă, delimitată de limita inferioară, respectiv 17 ani (Köllő Michael) şi cea superioară, adică 35 de ani (Sikó Nikolaus); ambele însemnând veridice "recorduri" pentru întreaga generație analizată. Adiacent faptului că baremul biologic ascendent ar fi putut acoperi chiar ani buni dăruiți profesiunii artistice în țara

---

ungurii: Benczur Gyula, Alexander Liezen-Mayer, Alexander Wagner; deşi numeric: polonezii, 300, între anii 1850/1914, iar ungurii, circa 335, între anii 1809/1945. Date statistice pentru cifra globală pentru câțiva ani universitari: 1872/73: 240-260; 1884/85: 428/552; 1894/95: 312-406; 1908/9: 518. Vezi în Em. Turczynski, *op. cit.*, p. 352, 354, 356; Tradition und Widerspruch ... *op. cit.*, p. 112, 129, 136; Balogh L., *Die ungarische Facette der Münchener Schule.* München, 1988; Kehr, W., ... *op. cit.*, p. 12, 14, 20.

[12] Akademie der bildenden Künste, *Grundbuch*...1809/1841, nr. 3089.

[13] *Idem*, 1841/1884, nr. 227 şi 440.

de origine sau în alte centre de profil. Constatare valabilă și pentru tronsonul următor, cu limitele de vârstă fixate între 17 și 28 de ani. Fără să negăm impactul aspectului financiar, respectiv ideea că avansul în timp atrăgea după sine, în mod inerent, nevoia de materiale sporite, necesare susținerii la studii vreme de ani în șir. Corolarul acțiunii de înscriere/înmatriculare a fost materializat în penultimul răgaz temporal, dintre 14 octombrie 1881 și 6 mai 1914, după cum urmează: 1884(2), 1886, 1887, 1889(3), 1891(3), 1893(3), 1894(4)/O. Băncilă, P. Capidan, K. Loghi/, toți în 30 octombrie 1895, 1896(2), 1897(3), 1904, 1905(3), 1906(2), 1907, 1908(5), 1909, 1910(2), 1912, 1914, cu un același neschimbat procedeu de zile, frecvente îndeosebi pentru lunile aprilie-mai și octombrie-noiembrie[14]. Faza de maximă eflorescență, potențată la cumpăna veacurilor XIX-XX de avântul învățământului artistic superior în plan extins continental, a fost stopată de izbucnirea războiului prim mondial și de cortegiul de evenimente, ce au condus la reordonări geografice-strategice în Europa. Totalul de 11 tineri studioși, între care figurau în premieră, Goldstein Alice (1927-1928) și Tempeanu Despina (1935)[15] a acoperit faptic cel din urmă segment dintre anii universitari 1920/21 și 1935/36, în reprezentarea de mai jos: 1920/21(2), 1922(3), 1922/23(2), 1926/27(1), 1927/28(1), 1935(1), 1935/36(1). Datul evidențiat acum ilustrează, în fond și fapt, atât prin număr, cât și prin valoarea intrinsecă, începutul declinului participării elementului studios la instituția din München. Desigur că un cumul de factori interni și externi au conlucrat la crearea imaginii respective; dintre aceștia, amintim doar evoluția sistemului de învățământ superior artistic din cadrul României reîntregite, ca și stavilele, tot mai numeroase, ivite în epoca interbelică datorită agravării situației generale internaționale.

3) Evaluarea, în gen statistic, făcută în virtutea selectării localităților de obârșie pentru cei 108 studenți depistați între anii 1824-1935, a dezvăluit câteva linii aparte și specifice pentru cele două mari zone istorico-geografice de până la 1918. Atât periegheza pentru vechea Românie, cât și cea pentru Transilvania au adeverit prin datele semnificative reținute pe fâșii temporale și spațiale, asamblate ulterior pentru întreg intervalul și cu referire la actualul teritoriu al țării, - ascendența urbană, în comparație cu cea rurală, caracteristică îndeosebi pentru Transilvania. Rețeaua de orașe din prima categorie, grupând localități de tip mare, mijlociu ori mic (București 23, Iași 8, Botoșani, Galați 4, Buzău 3, Brăila, Fălticeni, Focșani 2, Bacău, Bârlad, Caracal, Ploiești, Roman, Tecuci, Tîrgu Jiu, Suceava 1) includea capitala țării, vechile centre istorice, altele de tradiție comercial-meșteșugărească, unele cu industria în avânt și cu un sistem financiar local mai consolidat. Proporția apărea evidentă în raport cu cele numai șase așezări rurale, cărora li se adăugau alte două din Macedonia, respectiv Perlepe și Serres, locurile natale ale lui P. Capidan și K. Loghi. Transilvania înfățișa rezultatul unei echilibrate combinații între cele două elemente sus numite, cu un minor ascendent, totuși, pe seama localităților mici, centre economice, nu totdeauna îndeajuns de puternice în plan financiar; situate, drept consecință, pe antepenultimul loc în rețeaua geografică descrisă: Brașov 6, Cluj, Oravița, Timișoara 3, Arad, Sighet 2, Beclean, Bistrița, Brad, Deva, Gheorghieni, Năsăud, Oradea, Orăștie, Orșova, Sfântu Gheorghe, alături de cele 11 sate și comune din comitatele

[14] *Idem*, 1884/1920, nr. 118: unic caz de precizare a admiterii la Traian Mureșian, înscris la 14 octombrie 1884 și admis în 13 aprilie 1885.

[15] *Idem*, Matrikelbuch, 19191/1931, p. 109, nr. 42; 1931/1935, nr. 365.

aflate în Banat, Bihor şi Transilvania. Toate constituiau arii de întrepătrundere etnică şi confesională, segmente de relativă prosperitate economică, dar şi zone cu un reviriment notabil din multe puncte de vedere. Cu riscul de a ne repeta, reamintim faptul că întreaga reţea de oraşe şi alte localităţi consemnate, a constituit fundamentul material pentru efortul spiritual-artistic, mai cu seamă în situaţia populaţiei majoritare numeric, dar discriminată politic, economic şi social.

4) Cercetarea categoriei socio-profesionale a fost uşurată de rubricatura respectivă, distinctă permanent în corpul matricolelor şi relevând, totuşi, succinte date despre starea părintelui ori a tutorelui. Cu extreme, fie în indicaţiile vagi sau generalizate, ce îngreunează şansa tipologizării propuse, fie în deliberata tentă a minimalizării ori a omiterii amănuntelor vitale, îndeosebi în cazul celor decedaţi sau a studenţilor maturi şi relativ independenţi din punct de vedere material. Considerăm că regula unor asemenea "hiatusuri" a funcţionat viabil în virtutea paletei de prejudecăţi existente, mai ales cu menirea să ascundă un statut social derizoriu pentru cei proveniţi din păturile de jos, fără posibilitatea deosebită de întreţinere pe o durată întinsă de studiu. Un alt gen de impuls a acţionat în cazul celor originari din clasa de mijloc, anume tocmai dezideratul unui cât mai înalt nivel social, conform, oarecum, calităţii deţinute de artist în devenire. În fapt, un fenomen notabil, generalizat în cadrul societăţii moderne autohtone, marcată treptat de tentativa transferului de putere în plan cultural-spiritual, de la vechea intelectualitate economico-politică la cea artistică şi tehnică, cu o temeinică pregătire universitară în străinătate. Carenţele existente şi evidente pe tărâm social-economic până în debutul secolului XX au afectat, desigur, într-o oarecum măsură, imaginea oferită de microcosmosul familial, ce contribuise decisiv la fundamentarea efortului depus de către tineretul studios la München. Lipsa de paritate dintre reprezentarea urbană şi cea rurală, cu încărcătura seriei de ocupaţii mic-burgheze şi intelectuale, în preponderenţă, dar cu cele tradiţional-agrare, ca şi altele, în gen industrial-comercial, aflate în avânt resimţit, a putut fi evidenţiată, ca atare, din punct de vedere statistic şi cantitativ. Dependenţa de un anume mod de viaţă şi de trai rural, ca şi posibilităţile limitate de finanţare materială, au contrastat cu perceperea socială a grupurilor etnice din Transilvania, ca de exemplu: proprietarii imobiliari, pătura funcţionărească, liber profesioniştii etc. În acest context, stratificarea românilor se repercutase adecvat asupra desemnării carierei artistice. În consecinţă, un soi de "elită" intelectuală, de un atare profil, se formase cu mult mai lent şi prezentase disfuncţii şi diferenţieri în rolul împlinit în viaţa societăţii.

Schiţa propusă cu privire la baza socială a tineretului studios provenit din vechea Românie, indică gradări diferite, ce acoperă, în majoritate, toate clasele şi păturile sociale. Un primat minim aparţine burgheziei comerciale, financiare şi industriale, conivent influenţei altor categorii previzibile, ca şi în situaţia Transilvaniei: funcţionarii, militarii de carieră, corpul profesoral, avocaţii, medicii, liber profesioniştii etc. Într-o următoare înfăţişare cifrică: comercianţi (15), agricultori (13), funcţionari (11), meseriaşi, proprietari (10), decedaţi (6), preoţi, profesori (5), ofiţeri, pictori (4), arhitecţi, rentieri (4), fără nici un fel de specificare (4), învăţători (4), farmacişti, industriaşi, ingineri, sculptori (2), şi câte un medic, pădurar, senator etc. De remarcat, în partea superioară a ierarhiei stabilite, argumentul financiar consistent incumbat celor care proveneau din anumite clase şi pături sociale, drept reuşită sigură pentru susţinerea şi încurajarea la studii în ţară şi străinătate. Procentul aflat în descreştere, spre mijlocul şi partea terminală a tabelului, atestă posibilităţile

restrânse pentru cei enumerați, cu amendamentul că, acum și astfel, a acționat benefic rețeaua burselor de stat ori a celor particulare. Distanțele în scara socială zugrăvită rămân totuși minore și puțin semnificative, totul putând fi revitalizat și, obținându-se proporțiile cuvenite numai într-o încercare de raportare și de comparare cu segmentele studențești din alte arii istorico-geografice central și sud-estic continentale. Opinăm că numai astfel se poate infirma ori certifica teza rostită, deseori, că un anume context social-economic, identic la o scară spațială, atât circumscrisă temporal și caracteristică pentru o populație majoritară numeric, creează automat similititudini și suprapuneri în planul tipologiei sociale. Stabilitatea și progresul constatate pe acest tărâm, mai cu seamă în a doua jumătate a veacului trecut, au determinat, în mod hotărâtor parametrii calitativi ai existenței și acțiunii segmentului studențesc în viața universitară artistică desfășurată în capitala Bavariei.

5) În concordanță cu cele sus menționate poate fi expusă și problema sistemului de stipendii, oferite de stat ori de diverse instituții particulare, cu menirea să ajute financiar tineretul studios și merituos în rezultatele profesionale, dar lipsit deseori de mijloacele necesare traiului; îndeosebi în mediul artistic, expus astfel riscului de a abandona ori a migra spre alte forme de învățământ similar, mai accesibile din punct de vedere pecuniar. Conform unei prime și provizorii estimări, efectuate în bună parte pe baza materialului editat avut la dispoziție (vezi Anexa I/a), majoritatea celor în cauză au beneficiat de sume obținute prin concurs ori prin alte modalități legale. Cu amendamentul că durata în timp diferea de la caz la caz, că șansele de obținere nu au fost totdeauna uniforme și conforme cu realitatea, că deseori, relația a acționat la diferite nivele, conlucrând ca până în final, încrederea să fie validată, treptat și ulterior, prin rezultatele activității celor desemnați ca bursieri. Chiar dacă, în prima fază a ființării sale, "Academia Regală de Arte Frumoase" din München nu a stabilit taxe de nici un fel – ce au fost introduse doar ulterior, spre sfârșitul veacului XIX-, minima întreținere pe durata câtorva ani buni, iar mai ales, costul reclamat de materiile și materialul concret de studiu, au condus inevitabil la solicitări de bursă, mai ales la segmentarea cuantumului acesteia ori la găsirea altor modalități de subzistență, între care figura, de exemplu, executarea de cópii în Pinacotecă, activitate versatilă, fiindcă oferea posibilitatea unui câștig lunar relativ îndestulător[16]. Datele recompuse acum evidențiază aportul statului român și a unor diverse autorități de nivel local (județean, orășenesc) în sprijinirea constantă și la paritate a celor din mediul urban și rural, în conivența unei minime contribuții particulare, survenite, mai cu seamă din partea câtorva familii bine situate material. În cazul stipendiaților originari din Transilvania, raportul apare inversat, logică și legică fiind încurajarea financiară venită dinspre fundațiile particulare, cu caracter laic ori religios, pe seama tineretului studios, îndeosebi românesc, recrutat în majoritatea din lumea satului.

6) Încercarea de reprezentare după limba maternă (sau naționalitate) se află cu siguranță sub semnul interogației retorice, fiindcă nu am beneficiat de nici un fel de specificare în acest sens. Am îndrăznit, totuși, să deducem un cuantum cifric în

[16] Tonitza, N. N., *Corespondență*. 1906-1939, București, 1978, p. 23: către Ștefan Dimitrescu, München, 1 noiembrie 1907, despre cópiile făcute în Pinacotecă și câștigul în bani; *Idem*, p. 363: către Gh. Leon, München, 29 octombrie 1907, date privind "tarifele" necesare studiului și practicii cotidiene; vezi și în Cipariu T., *Corespondență primită*, București, 1992, p. 575-577: epistole expediate de către C. Vlădăreanu, ian-febr. 1865 în legătură cu cheltuielile reclamate de "școala de compoziție".

conformitate cu numele desfăşurate între anii 1809-1841 şi 1919-1945 (în ambele cazuri lipsind indicarea apartenenţei confesionale), pe câtă vreme, tentativa dezvoltată pe cele două intervale de mijloc, respectiv 1841-1884 şi 1884-1920, a fost înlesnită de existenţa, confirmată, a religiei pentru fiecare persoană în parte. Tabloul segmenţial se înfăţişează astfel: 1809/1841: români (4), germani, maghiari (1); 1841-1884: maghiari, români (12), germani (9), evrei (2); catolici (11), ortodoxi (10), nedeclaraţi, protestanţi (6), israeliţi, reformaţi (1); 1884/1920: români (35) şi 2 aromâni (T. Capidan, K. Loghi), evrei (8), germani (7), sârbi (3), maghiari (1); ortodoxi (35), catolici, protestanţi (5), greco-catolici (4), israeliţi, mozaici (3), fără confesiune (1); 1919/1935: germani (5), români (4), unguri (2). Într-un total, estimat după naţionalitate (limba maternă), între anii 1809-1935 şi confesiune, 1841-1920, după cum urmează: români, 55 (52,77%), plus cei doi aromâni; germani, 22 (29,37%), maghiari, 16 (14,81%), evrei, 10 (9,25%), sârbi, 3 (2,77%); ortodoxi, 45 (49,45%), catolici 16 (17,58%), protestanţi, 11 (12,08 %), nedeclaraţi, 7 (7,69%), greco-catolici, israeliţi, 4 (4,39 %), mozaici, 3 (3,29%), reformaţi, 1 (1,09%). O concluzie se impune, aşadar, cu privire la un pluralism etnic şi confesional, cu structurile înfăţişate în România şi în Transilvania conforme realităţii şi unui context motivat în epoca dată, de până la 1918, indiferent de situaţia politică şi de evoluţia configuraţiei geopolitice. Cu adăugirea că tronsonul însemnat de germani şi maghiari nu era originar numai din zona transilvană, cum ar părea la prima vedere, ci şi-a avut obârşia în Muntenia şi Moldova, diferind de la caz la caz, în funcţie de motivaţiile diverse în plan temporal şi spaţial. Măruntul element sârbesc parvine din aria Banatului, după cum şi cei patru greco-catolici, de peste Munţii Carpaţi, nemaivorbind de cei doi aromâni, deveniţi în timp personalităţi de seamă ale artei plastice româneşti.

7) Dilema a existat şi a persistat în legătură cu acceptarea terminologiei cuvenite pentru desemnarea materiei de bază studiate, indicată ca atare încă de la înmatriculare. Căci, cum altfel am fi putut înţelege, în traducere, denumirea de "Kunstfach", "Specialitate", mai ales că a fost vorba, în majoritate, de cei care au frecventat un întreg ciclu stipulat între obţinerea diplomei, dar care, în timp, au manifestat cotituri opţionale vizibile!. Pentru a nu detalia despre cei cu apariţii neregulate, ce au ales în mod aleatoriu, materia principală, în funcţie de o serie de motive, directe sau mediate, influenţate ori la pură întâmplare.

Dincolo de cifra şi procentul respectiv al celor în cauză, rămâne deschisă întrebarea vizând tocmai situaţia finală, anume numărul cert al absolvenţilor şi, drept consecinţă, capacitatea lor de a profesa liber ori la catedra de profil. Fapt neinclus în însumarea de faţă, cu toate aproximările făcute "post festum" în cadrul Anexei II/a-b, în lipsa elementelor necesare de analizat din articolele universitare. O paletă de explicaţii există şi poate motiva orientarea din debut sau cea de pe parcurs, spre o specialitate sau alta, în funcţie de: a) încărcătura teoretică şi influenţa dobândită, adiacent unui propriu deziderat nutrit, în cadrul şcolilor de belle-arte din Iaşi şi Bucureşti, din partea celor care au studiat iniţial la München, îndeosebi în a doua jumătate a secolului XIX şi în faza de trecere către cele actual; b) renumele şi experienţa profesională a corpului de dascăli-maeştri ai Academiei de Artă din capitala bavareză; c) exerciţiul desprins pe durata practicii efective în cele câteva clase-ateliere, conduse de profesori-locali, cu consecinţă în abordarea unui posibil "mentor" mai bine cunoscut din multe puncte de vedere, ca de exemplu, S. Hollosy pentru cei din Transilvania şi N. Gysis pentru cei din România; d) intercondiţionările

ivite pe timpul studiilor, cu repercusiuni în final, referitoare tocmai la absolvirea unei alte specialități, decât cea menționată la admitere. În mod concret, tabelul stabilit pe materii (specialități) pentru intervalul tratat ce include și o serie din cadrele didactice amintite numai pentru segmentul de mijloc, - în fond, cel mai consistent calitativ și cantitativ (1841-1884-1920)-, prezintă datele de mai jos: 1809/1841: pictura (4), arhitectura (2); 1841/1884: pictura (22), cu maeștrii sporadici amintiți, precum Karl v. Piloty (1860)[17], Hermann Anschütz (1863), Ludwig Lange (1855, 1860, 1863) și Friederich Ziebland (1855); arhitectura (10), sculptura (3); 1884/1920: pictura (47), cu profesorii, constant notați, în ierarhizarea: Gabriel v. Hackl (12), Nikolaus Gysis (11), Karl Raupp (6), Angelo Jank (4), Johan Gaspar Herterich, Hugo v. Habermann, Karl v. Marr, Otto v. Seitz (2), și alte două rubrici incomplete; Martin Feuerstein, Hermann Graeber, Ludwig v. Löfftz (1); sculptura (9), cu reprezentanți, ca Wilhelm v. Rümann (5), Syrius Eberle (2), Baltasar Schmitt (1) și o rubrică lipsă; 1919/1935: pictura (9), sculptura (3). Un cumul cifric relevă primatul indiscutabil al picturii 1838-1935: (81,75%) vezi și în Anexa I/a-b, urmată la distanță de sculptură (1860-1927/28: 15, 13,88 %) și de arhitectură (1824-1883: 12, 11,11 %). Desigur că pe lângă motivele obiective invocate în desemnarea materiilor făcută la înscriere, au existat multe altele, de sorginte subiectivă, derivând din situația financiară necesară și reclamată de cei câțiva ani de studiu artistic. Fiindcă, de exemplu, existentul dorit pentru un atelier de pictură, îndeletnicire exersată indiferent de intemperiile cotidiene, nu putea fi nicidecum comparat cu cel trebuincios în celelalte două specialități, cu o nevoie de material, nu totdeauna facil de aflat, pe lângă o forță și îndemânare fizică corespunzătoare. Totul putând fi cantonat și în virtutea unor comandamente solicitate pe seama tinerilor studioși, anume de a aprofunda unele curente sau tehnici din pictura germană (cea istorică sau gravura, ulterior), fără să neglijeze și anume porniri romantice, căutări declanșate premeditat în încercarea de găsire a drumului cel mai potrivit în formarea și exploatarea talentului nativ în conjunctura dată.

8) Un alt factor important derivă din cele mai sus afirmate, respectiv migrația permanentă, constatată în alternanțe diferite de la o epocă la alta și accentuată benefic, din punct de vedere profesional, la cumpăna veacurilor XIX și XX; într-un context generat de mișcarea de idei și de manifestarea unor curente artistice, definitorii în formă și fond. Conivent motivului sus enunțat, cunoașterea precară a limbii locului obligase deseori la alegerea unor alte orașe, în special din mediul latin, drept următoare stații spirituale în traiectul profesional stabilit[18]. Fără să mai insistăm asupra problemei pecuniare, asigurarea cheltuielilor necesare întreținerii, mai cu seamă în ultimii ani, pentru cei merituoși și talentați, proveniți din mediul rural, cu posibilități restrânse materiale, ce au fost siliți să recurgă la măsura întreruperii pregătirii, fie prin întoarcerea definitivă acasă, fie prin sondarea altor posibilități de continuare și de eventuală dezvoltare universitară, mult mai facilă din punct de vedere financiar. Cum a fost, de pildă, elementul predominant al celor originari din Transilvania, constrânși la un atare gest și de ingerința unui sistem legislativ-restrictiv față de posibilitatea studiului în străinătate și a recunoașterii diplomelor obținute; dar care au avut

[17] Detalii, în anexa la volumul jubiliar intitulat "*Tradition und Wiederspruch*... München, 1985, p. 317-319.

[18] Exemple mărturisite de personalități ale artei autohtone: Marius Bunescu, cunoștințe precare: Ștefan Luchian, deplângea necunoașterea deplină; Nicolae Vermont, releva accesul facil însușit din familie!

experienţe viabile, fie anterioare, fie ulterioare, atât la Viena, prin celebra Academie fondată în 1692, cât şi la Budapesta, cu instituţie nou creată în anul 1871. Multe situaţii de întrerupere, motivate sau forţate, însoţite de un fenomen de pendulare, de revenire şi orientare spre alte centre de învăţământ superior artistic, minime cantitativ în interiorul Germaniei, dar maxime numeric şi calitativ în exteriorul ei, vizând îndeosebi Franţa (Parisul) şi Italia (Roma) se pot regăsi din lectura celor două serii de studenţi-artişti aflaţi înmatriculaţi la München în intervalul temporal cercetat, (Anexa II/a-b) Rocada efectuată predestinat către lumea latină îşi avea un substrat ideatic şi tematic bine motivat, mai ales în pragul veacului actual, când după forma de vădită opoziţie faţă de "academism", născută în anii '90 şi exprimată gradat prin "Jugendstil", "Secession" ori "ismele" ulterioare, ele au o influenţă deosebită asupra generaţiilor de tineri veniţi din România; emanând un idilism-romantism-istoricist-simbolist, deopotrivă, având nevoie de o tendinţă de dezistorizare a sentimentului, de eliberarea şi de identificarea existenţei concrete în strânsă comuniune cu natura[19]. În debutul secolului XX, cele două metropole citate au devenit "sine qua non" o alternativă necesară, un pandant stringent reclamat pentru Viena şi München, în ideea vehiculată a anulării unei unice posibilităţi de influenţă, care nu oferea şansa comparării în vederea asimilării altei posibile căi de sinteză. Fiindcă, persista în gândirea artistică a timpului respectiv, teza după care orice fel de contact, sporadic ori repetat, atrăgea după sine asimilări selective, în funcţie de interese diverse, creând, ca atare, resurse tehnice necesare în repertoriu, viabile şi exersabile numai într-o situaţie dată. Iar pe teren psihic îşi făcea loc aserţiunea că lumea latină semnifica punctul mult mai convenabil de întâlnire cu factorul de spiritualitate, descătuşat de orice fel de constrângeri, mai ales după exerciţiul "academic" german.

Fapt care convenea, în fond, structurii afective româneşti. Iar limba franceză ori cea italiană au fost agreate în calitatea lor de expresie a culturii de vârf a epocii. Chiar dacă, în arta vremii mai prejudiciau, influent, convenţiile vizând nerespectabilitatea şi minciuna adoptate de viaţa burgheză în aprecierea ierarhiei propriei valori. Capitala Franţei încorpora un miraj aparte, oferit de tenta cosmopolită, dar şi de instituţia academică de arte frumoase, de nivel deosebit, unde se desfăşura "iniţierea în culoare" pentru studenţii veniţi din România. adică tocmai actul desăvârşirii şi maturizării depline în contactul cu dascălii aflaţi sub impactul curentelor vehiculate în prag de veac actual. Activitatea de completare a studiilor ori a cunoştinţelor de specialitate a fost asigurată, fie în paralele, fie ulterior, la Roma, în metropola preţuită pentru valorile artei clasice, care deveneau acum mult mai inteligibile după anii de ucenicie din ţară sau din exterior (Budapesta, Viena, München). În acest scop, pregătirea mentală era coroborată fructuos cu deschiderea sufletească în validarea actului de creaţie artistică. Selecţia făcută de noi şi redată schiţat în cuprinsul Anexei II/a-b, tinde să ofere un răspuns concret câtorva din problemele mai sus exprimate cu privire la peregrinarea academică şi la alegerea altor oraşe europene în circuitul de perfecţionare profesională[20].

---

[19] Deac M., *50 de ani de pictură. 1890-1940.* Bucureşti, 1996, p. 5-7, 13, 20, 53, 56.

[20] Raporturi de colegialitate-prietenie stabilite pe durata studiilor din ţară (Bucureşti, Iaşi) sau din străinătate (Budapesta, Viena, München, Paris, Roma etc.): a) Ştefan Luchian, între anii 1885-1889, cu: C. Artachino, P. Capidan, K. Loghi, D. Mirea, O. Obedeanu, D. Serafim, F. Storck, N. Vermont; Johann Teutsch, între anii 1901-1902, cu: A. Coulin, Fr. Miess; Nicolae Vermont, între anii 1881-1886, cu: Ştefan Luchian, O. Späthe, F. Storck; b) despre intervalul "pre" sau "post"-München vezi tabelul alfabetic tematizat din Anexa II/a-b; c) exemple concrete de "filieră-imbold"

9) Rămâne însă cert faptul constatat că, prefațând ori postfațând acest gen de "comunicare academică circulantă", desfășurat în deplină concordanță cu spiritul vremii, Academia Regală de Artă din München a deținut un rol esențial în acțiunea de extindere a nivelului de cunoștințe teoretice și practice, călăuzind devenirea unei pleiade de artiști; remarcați, în majoritate, din timpul studenției, sau ulterior, la revenirea în țară, prin expozițiile și operele valoroase intrate în patrimoniul național și universal. Chiar dacă sursele noastre, bazate de unicul fond de arhivă păstrat și cercetat, relevă cifre minime în raport cu cele deținute pentru reprezentanții altor țări și națiuni din imediată apropiere, din punct de vedere calitativ ele mărturisesc apetența deosebită și aportul constant depus în aprofundarea tehnicilor moderne ale artelor frumoase, ca și strădania de împământenire a celor mai distincte și novatoare curente și stiluri din epoca tratată.

Am încercat, într-un fel sau altul, să argumentăm teza lansată inițial despre rolul de "model definit", deținut de instituția sus menționată; structurată pe concepții moderne, ce îmbinau studiul practic și cel teoretic, pătrunse de o atmosferă de emulație vizibilă în stabilirea unui profil al intelectualității artistice în formare. Mai ales în cazul tineretului studios provenit de pe cuprinsul României, unde învățământul de profil devenise treptat un factor de modernizare și europenizare, concomitent cu instituționalizarea faptului de spiritualitate și a trudei elitei artistice; procesul de sincronizare însemnând, către finele veacului XIX, tocmai contactul cu mediul cultural avansat, cu influențe mesajate sub forme diverse și cu domenii de specialitate însușite creativ. Astfel că, în acest context dat, recursul la "știința artelor frumoase", dezvoltate din lumea germană, respectiv München, s-a efectuat gradat și continuu, în pofida cifrelor aflate, ca fiind minore cantitativ. Majoră apare acum posibilitatea unei succesiuni de generații ori de promoții, revenite din periplul exterior (Budapesta, Viena, München, Paris, Roma etc.), cu un bagaj de cunoștințe de specialitate, dobândite în timp și spațiu, manifeste imediate prin încărcătura artistică asimilată și, exersată, ulterior, în manifestări singulare ori colective, în plan intern sau extern.

Câteva întrebări se pot lesne așterne în loc de concluzii și cu menirea să prefațeze alte analize pe verticală. Există oare o *elită artistică*[21] în cazul de față? Genul

---

pentru studiu la Academia de arte regale din capitala Bavariei: Emanuil Bardasare, prin unchi, Gh. Panaiteanu Bardasare; Bassarab Ludovic, prin Idem; Octav Băncilă, prin Idem și C. D. Stahi; Marius Bunescu, prin D. Hârlescu; Paul Focșăneanu, prin K. Storck; Traian Mureșianu, prin S. Mureșianu; C. D. Stahi, prin socru Gh. Panaiteanu Bardasare; D. Stoica, prin Ipolit Strâmbulescu; Nicolae Tonitza, prin E. Bardasare etc; d) cazuri frecvente de camaraderie artistică la fața locului: Marius Bunescu, între 1906-1912 cu: N. Mantu, G. Russu, D. Stoica, N. Tonitza, L. Vorel; Ștefan Luchian, între 1889-1891, cu: O. Dolinschi, O. Obedeanu; Nicolae Tonitza, între 1908-1909, cu: Gr. Negoșeanu, G. Bacalu, D. Pavlu, S. Tarasov; P. Capidan, între 1893-1898, cu: K. Loghi, Șt. Popescu, I. Stâmbulescu; A. Coulin, 1889-1891: Fr. Miess, K. Schullerus, R. Wellmann; I. Iser, 1899-1900-1903/4: P. Ioanid, A. Murnu, Șt. Popescu; Gh. Panaiteanu Bardasare, 1840-1842: D. Asachi, Gh. Lemeni; V. Simonescu, 1902-1906: L. Vorel; D. Stoica, 1909-1914: C. Bacalu, Gh. Ionescu, Gr. Manea, N. Mantu, Gr. Negoșeanu; Fr. Storck, 1893-1897: K. Loghi, Șt. Popescu, O. Späthe, I. Strâmbulescu; G. Vlădereanu, 1865-1866: Tr. Iliescu; L. Vorel, 1907-1908: Gr. Negoșanu, N. Tonitza, vezi și în "Asociația studenților români Patria", respectiv pe următorii: C. Bacalu, M. Bunescu, Gr. Negoșanu, D. Pavlu, N. Tonitza, L. Vorel etc.

[21] Vezi, comparativ, în Gyemánt L., *Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluție comparativă. 1848-1919, AIIC,* XXXII, 1993, p. 141-147; Siupiur E., *Les intellectuels roumains du 19-ème siècle et la réorganisation de la classe politique et du systéme institutionnel, Revue Roumaine d'Histoire,* XXXIV, 1995, nr. 1-2, p. 75-95; *Elitele. Repere. Secvențe. Controverse, Xenopoliana,* IV, 1996, nr. 1-4.

menţionat de "imitatio occidente", cu tot cortegiul de caracteristici, a avut un rol de monopol în făurirea ei? A fost ridicată exclusiv pe criteriul competenţei în domeniul respectiv? Putem vorbi oare de o minoritate creatoare, de profesiune liberă ori liberală, cu pondere ideatico-tematică în plan cultural autohton? Cu rol deţinut în sintagma de dominant (superior) şi în accepţia de valoric (cantitativ)? Cu un potenţial legitimat în spaţiu şi timp numai de criteriul estetic? Care a fost funcţia deţinută şi raportul cu societatea ori statul? Şi cum anume se configurau traiectoria post-studii şi factorii sociali ai carierei? Dar integrarea reală în context european? Rămân enunţuri rezolvabile într-un viitor apropiat?

STELIAN MÂNDRUŢ

ANEXA
I/a Tabel alfabetic

Nr. crt.	Nr. matricol	Nume/prenume (*)	Data înmatriculării	Specialitatea
1	1540	Alexitas Ştefan	6. V. 1896	pictură
2	2785	Assaky, von Demetrius	11. XII. 1838	pictură
3	5072	Balean Johann	3. V. 1912	pictură
4	2722	Bardasare Emanuile	15. XI. 1871	pictură
5	4, pg. 38	Bartók Ştefan	1922	pictură
6	1207	Bassarab Ludwig	30. X. 1893	pictură
7	1362	Băncilă Oktavian	30. X. 1894	pictură
8	4375	Bercaru Constantin	24. X. 1883	arhitectură
9.	2146	Böhm Johann	24. III. 1834	arhitectură
10	3872	Bethlen, Alfred gróf	16. X. 1880	pictură
11	1970	Bloesz Karl	26. X. 1863	pictură
12	287	Brann Nikolaus	18. X. 1886	pictură
13	3289	Bunescu Marius	29. IV. 1907	pictură
14	129, pg. 58	Cantacuzino Andreas	1922/1923	pictură
15	1357	Capidan Pericle	30. X. 1894	pictură
16	3571	Cornescu Trajan	4. XI. 1908	pictură
17	605	Coulin Arthur	21. X. 1889	pictură
18	3553	Dimitriu Horatius	4. XI. 1908	pictură
19	2486	Dósa Viktor	16. IV. 1869	pictură
20	1319	Enderle Carl	13. XI. 1855	arhitectură
21	60, pg. 44	Farkas Hans	1922	pictură
22	23	Fényes Ladislau	14. XI. 1847	pictură
23.	954	Fischer Joseph	3. XI. 1824	arhitectură
24	1701	Fokschaner Paul	24. X. 1860	sculptură
25	3106	Ghelman Oszkar	12. V. 1906	pictură
26	3907	Gheorghiţă Vasile	29. IV. 1910	sculptură
27	2077	Gheorghiu Konstantin	3. XI. 1899	pictură
28	2680	Goilav Gregor	11. X. 1871	pictură
29	42, pg. 109	Goldstein Alice	1927/1928	sculptură
30	871	Grimani Nikolaus	19. X. 1891	pictură

31	3460	Gyárfás Eugen	12. X. 1877	pictură
32	2473	Harlescu Demeter	2. V. 1902	pictură
33	421	Hartl Moritz	4. XII. 1846	arhitectură
34	2329	Hentzia Alexander	3. V. 1901	pictură
35	2847	Hergni Rudolf	31. X. 1904	sculptură
36	1544	Hofmann Emil	18. XI. 1858	pictură
37	3767	Hollósy József	20. I. 1880	pictură
38	3634	Hollósy Simon	30. XI. 1878	pictură
39	2818	Humborg Adolf	15. XI. 1872	pictură
40	3060	Iazédé Emil	15. V. 1840	pictură
41	2038	IliescuAristide	25. X. 1899	sculptură
42	2065	Ioanid Pandele	3. XI. 1899	pictură
43	3506	Ionescu Georg	21. V. 1908	pictură
44	2578	Iorgović Konstantin	24. IV. 1903	pictură
45	2140	Iser Iosef	14. V. 1900	pictură
46	43, pg. 42	Jinkle Melik	1922	sculptură
47	1202	Kamner Wilhelm	1. II. 1855	pictură
48	3717	Kemendy Eugen	25. X. 1879	pictură
49	3252	Kifs Georg	7. XII. 1875	sculptură
50	1949	Korn Meyer J.	2. XI. 1898	pictură
51	3755	Köllő Michael	31. X. 1879	sculptură
52	440	Kunz Joseph	9. XII. 1846	arhitectură
53	2750	Lemeny Georg	2. XI. 1838	pictură
54	1729	Liuba Alexander	16. X. 1897	sculptură
55	1358	Loghi Kimon Th.	30. X. 1894	pictură
56	653	Luchiano, von Stefan	21. X. 1889	pictură
57	3754	Manea Gregor	4. XII. 1909	pictură
58	3022	Mantu Nikolai	28. X. 1905	pictură
59	885	Mendel Arthur	19. X. 1891	pictură
60	2475	Michajlovitsch G.	2. V. 1902	pictură
61	79, pg. 53	Millanich, von Erwin	1922/1923	pictură
62	5376	Moscu Alexander	6. V. 1914	pictură
63	3893	Muresianu Sever	20. X. 1880	pictură
64	118	Muresianu Traianu	14. X. 1884	sculptură
65	2983	Mützner Samuel	13. X. 1905	pictură
66	1874	Nedeleano Michael	30. X. 1863	arhitectură
67	3474	Negosanu Grigore	13. V. 1908	pictură
68	3016	Negri Nikolaus	14. X. 1874	pictură
69	1775	Niemetz Emil	3. XI. 1897	pictură
70	649	Obedeanu, von Oskar	21. X. 1889	pictură
71	227	Oresko, von Alexander	3. V. 1844	arhitectură
72	3089	Panaitano Georg	30. VII. 1840	pictură
73	3975	Pascalides Alexander	30. V. 1881	pictură
74	3920	Pataky Ludovicus	15. XI. 1880	pictură
75	1188	Popescu Ştefan	30. X. 1893	pictură
76	387	Poschner Georg	1935	pictură
77	1246	Prat Anton	8. XI. 1854	arhitectură

78	1338	Rasco Franz	5. XII. 1855	arhitectură
79	4404	Ringeisen Josef	26. X. 1883	pictură
80	2521	Rotaru Johann	30. X. 1902	pictură
81	60, pg. 20	Rotsching Sebastian	1920/1921	sculptură
82	2911	Russu Georg	16. V. 1905	pictură
83	2100	Sanielevici Solomon	4. XI. 1899	pictură
84	728	Schmidt Franz	14. V. 1849	arhitectură
85	910	Scholdanescu Stephan	19. X. 1891	pictură
86	2206	Segal Arthur	27. X. 1900	pictură
87	919	Sikó Nikolaus	11. VI. 1851	pictură
88	2608	Simonescu Virgil	13. V. 1903	pictură
89	1237	Späthe Oszkar	5. IV. 1894	sculptură
90	2732	Stachi Constantin	15. XI. 1871	pictură
91	2410	Steriadi Jean	2. XI. 1901	pictură
92	1485	Stern Ernst Julian	28. X. 1895	pictură
93	3987	Stoica Demetrescu	4. XI. 1910	pictură
94	1109	Storck Fritz	13. X. 1893	sculptură
95	53, pg. 99	Strabach Josef	1926/1927	pictură
96	1595	Strambulescu Ipolit	29. X. 1896	pictură
97	1729	Székely Bertal.	13. XI. 1860	pictură
98	1732	Teclu Nikolaus	20. XI. 1860	arhitectură
99	365	Tempeanu Despina	1935	pictură
100	60	Ternoveanu Constantin	15. X. 1884	pictură
101	2573	Teusch Johann	24. IV. 1903	sculptură
102	3221	Teutsch Walther	27. X. 1906	pictură
103	3636	Tonitza Nikolaus	4. XI. 1908	pictură
104	58, pg. 20	Váradi Albert	1920/1921	pictură
105	452	Vermont Isidor Nikolaus	18. XI. 1887	pictură
106	1803	Vidali Themistocles	6. XI. 1897	sculptură
107	1901	Vladereano Georgiu	30. X. 11863	pictură
108	2183	Vorel Lascăr	17. X. 1900	pictură

I/b Tabel cronologic:

Nr. crt.	An calendaristic	Nume şi prenume
1	1824	Fischner Joseph
2	1834	Böhm Johann
3	1838	Assaky, von Demetrius
4		Lemeny Georg
5	1840	Iazédé Emil
6		Panaitano Georg
7	1844	Oresko, von Alexander
8	1846	Hartl Moritz
9		Kunz Joseph
10	1847	Fényes Ladislau
11	1849	Schmidt Franz
12	1851	Sikó Nikolaus
13	1854	Prat Anton
14	1855	Enderle Carl
15		Kamner Wilhelm
16		Rasco Franz
17	1858	Hofmann Emil
18	1860	Fokschaner Paul
19		Székely Bertal.
20		Teclu Nikolaus
21	1863	Bloesz Karl
22		Nedeleano Michael
23		Vladereano Georgiu
24	1869	Dósa Viktor
25	1871	Bardasare Emanuille
26		Goilav Gregor
27		Stachi Constantin
28	1872	Humborg Adolf
29	1874	Negri Nikolaus
30	1875	Kifs Georg
31	1877	Gyárfás Eugen
32	1878	Hollósy Simon
33	1879	Kemendy Eugen
34		Köllő Michael
35	1880	Bethlen Alfred, gróf
36		Hollósy József
37		Muresianu Sever
38		Pataky Ludovicus
39	1881	Pascalides Alexander
40	1883	Bercaru Constantin
41		Ringeisen Josef
42	1884	Muresianu Traianu
43		Ternoveanu Constantin
44	1886	Brann Nikolaus

45	1887	Vermont Isidor Nikolaus
46	1889	Coulin Arthur
47		Luchiano, von Stefan
48		Obedeano, von Oskar
49	1891	Grimani Nikolaus
50		Mendel Arthur
51		Scholdanescu Stephan
52	1893	Bassarab Ludwig
53		Popescu Stefan
54		Storck Fritz
55	1894	Băncilă Oktavian
56		Capidan Pericle
57		Loghi Kimon Th.
58		Späthe Oszkar
59	1895	Stern Ernst Julian
60	1896	Alexits Stefan
61	1896	Strambulescu Ipolit
62	1897	Liuba Alexander
63		Niemetz Emil
64		Vidali Themistocles
65	1898	Korn Meyer J.
66	1899	Gheorghiu Konstantin
67		Iliescu Aristide
68		Ioanid Pandele
69		Sanielevici Solomon
70	1900	Iser Iosef
71		Segal Arthur
72		Vorel Lascar
73	1901	Hentzia Alexander
74		Steriadi Jean
75	1902	Harlescu Demeter
76		Michajlovitsch Gy.
77		Rotaru Johann
78	1903	Iorgović Konstantin
79		Simonescu Virgil
80		Teutsch Johann
81	1904	Hergni Rudolf
82	1905	Mantu Nikolai
83		Mützner Samuel
84		Russu Georg
85	1906	Ghelman Oszkar
86		Teutsch Walther
87	1907	Bunescu Marius
88	1908	Cornescu Trajan
89		Dimitriu Horatius
90		Ionescu Georg
91		Negoşanu Grigore

92		Tonitza Nikolaus
93	1909	Manea Gregor
94	1910	Gheorghita Vasile
95		Stoica Demetrescu
96	1912	Balean Johann
97	1914	Moscu Alexander
98	1920/21	Rotsching Sebastian
99		Váradi Albert
100	1922	Bartók Stefan
101		Farkas Hans
102		Jinkle Melik
103	1922/23	Cantacuzino Andreas
104		Millanich, von Erwin
105	1927/28	Strabach Iosef
106	1927/28	Goldstein Alice
107	1935	Tempeanu Despina
108	1935/36	Poschner Georg

I/c Tabel alfabetic şi cronologic pentru specialitățile arhitectură, sculptură:

Arhitectură

Nr. crt.	Nume/Prenume (*)	An înscriere
1	Bercaru Constantin	1883
2	Böhm Johann	1834
3	Enderle Carl	1855
	1927/1928	
4	Fischer Joseph	1824
5	Hartl Moritz	1846
6	Kunz Joseph	1846
7	Nedeleano Michael	1863
8	Cresko, von Alexander	1844
9	Prat Anton	1854
10	Rasco Franz	1855
11	Schmidt Franz	1849
12	Teclu Nikolaus	1860

Sculptură

Nr.	Nume/Prenume (*)	An
1	Fokschaner Paul	1860
2	Gheorghita Vasile	1910
3	Goldstein Alice	
4	Hergni Rudolf	1904
5	Iliescu Aristide	1899
6	Jinkle Melik	1922
7	Kifs Georg	1875
8	Köllö Michael	1879
9	Liuba Alexander	1897
10	Muresianu Traianu	1884
11	Rotsching Sebastian	1920
12	Späthe Oszkar	1894
13	Storck Fritz	1893
14	Teutsch Johann	1903
15	Vidali Themistocles	1897

(*) Am păstrat neschimbată grafia numelor, aşa cum apare în original.

II/a Tabel alfabetic, tematizat astfel:

Număr curent; 2. Nume şi prenume; 3. Date bibliografice; 4. Studii liceale; 5. Studii de specialitate (în țară, Budapesta, Viena sau altă parte); 6. Bursă; 7. Academia de Arte Frumoase din München sau alte forme locale de învățământ superior;

8. Profesori; 9 Expoziţii, premii şi altele; 10. Studii de perfecţionare, "postmüncheneze" (Franţa, Italia, etc.); 11. Validarea concretă în timp.

Alexics István (Ştefan) 3/Arad, 23 dec. 1876-1923; 7/AAFM, 1895-1900; 8/N. Gysis; 9/două premii; 11/Arad, liber profesionist şi profesor.

Asaki Dimitrie; 3/ 1821/-?; 6/Da; 7/AAFM, 1838-1842; 10/ în Franţa, la Paris; 11/ Om de ştiinţă (?).

Bardasare Emanoil; 3/ Burdujeni, 26 oct. 1850 – Iaşi, 23 mart. 1935; 5/ 1866-1869 la Berlin; 6/ pentru München şi apoi Italia; 7/AAFM, 1871-1875; 8/ Karl von Piloty; 10/Roma, 1876-1877; 11/profesor titular la "Şcoala naţională de Belle Arte" din Iaşi, între 1881-1901, apoi director, până în anul 1911.

Bassarab Ludovic; 3/ Galaţi, 9 sept. 1868 -?; 4/Iaşi; 5/SNBA din Iaşi, 1889-1890; 7/ AAFM, 1890-1898; 8/N. Gysis, J. C. Herterich, R. von Seitz; 9/expoziţii în 1893 şi 1894.

Băncilă Octav; 2/Corni, Botoşani, 27 ian. 1872 – Iaşi, 3 apr. 1944; 5/SNBA din Iaşi, între anii 1887-1893; 6/bursă de stat pentru intervalul 1894/95-1898/99; 7/AAFM, 1894-1899; 8/N. Gysis, K. Raupp; 10/Paris; 11/profesor, renumit pictor.

Böhm János; 11/vestit arhitect în Transilvania mijlocului de veac XIX.

Bran Nicolae; 3/Unimăt, Sălaj, 17 nov. 1861-1934; Carei, Satu Mare, Beiuş; 5/Şcoala superioară de arte şi desen la Budapesta; 6/bursă pentru München în 1888; 7/AAFM, 1888-1894; 10/în Italia şi la Paris, vreme de opt ani!; 11/profesor de desen la liceele din Craiova şi Bucureşti.

Bunescu Marius; 3/Caracal, 22 mai 1881 /Bucureşti, 1971; 4/Constanţa; 6/bursă din partea autorităţii municipale, natale; 7/ AAFM, 1906-1912; 8/H. Groeber, G. von Hackl; 9/preşedintele Societăţii "Patria", în 1909, şi atelier propriu în 1911-1912; 10/Paris, septembrie 1912; 11/profesor şi artist de vază.

Capidan Pericle; 3/Perlepe, Macedonia, 9 martie 1869 – Cluj, 1966; 5/SNBA din Bucureşti, 1887-1893; 6/bursă pe trei ani; 7/AAFM, 1893-1896; 8/N. Gysis; 10/ Paris; 11/profesor la Salonic şi după 1919 la liceul "George Barițiu" din Cluj.

Cornescu Traian; 3/1885-1965; 11/pictor, grafician, scenograf.

Coulin Arthur; 3/Sibiu, 20 sept. 1869-Heidelberg, 9 nov. 1912; 4/liceul în localitatea natală; 5/Şcoala naţională de arte frumoase din Graz, între 1888/1889; 7/AAFM, 1889-1891; 8/G. von Hackl, L. von Löfftz; 10/Budapesta, 1892, Baia Mare, 1899, Roma, 1900-1901 Viena, Berlin.

Dósa Géza Viktor; 3/Aiud 1847-Târgu Mureş, 1871; 5/la AAF din Viena; 7/AAFM; 10/AAF din Dresda.

Dimitriu Horaţiu; 3/Târgu Jiu, 4 febr. 1890-?; 7/AAFM în 1908-1909; 10/Paris.

Focşeneanu Paul; 3/1840-1867 sau 1843-1868?; 5/SNAFB; 6/bursă de stat, înainte de anul 1864/65; 7/AAFM; 8/24 iunie 1867, premiat la sculptură, Bucureşti;

Goilav Grigore T.; 3/Botoşani, 1850-?; 4/liceu la Cernăuţi, 1860-1868; 5/Facultatea de drept la Strassbourg, 1869/70, Viena 1870/71 şi filosofia la München, 1871/72; 7/AAFM, între 1871-1872; 8/Fr. A. von Kaulbach; 11/profesor, politician, ziarist.

Grimani Nicolae; 3/Slatina, 1872-Bucureşti, 1925; 4/liceu local; 7/AAFM; 10/Paris.

Gyárfás Jenő; 3/ Sfântu Gheorghe, 6 apr. 1857-13 dec. 1925; 4/liceul în loc; 5/SSAD din Budapesta; 6/bursă de stat pentru Italia; 7/AAFM 1877/1879?; 8/W. von Diez, G. von Max, A. von Wagner; 10/Italia.

Hârlescu Dimitrie; 3/Fălticeni, 8 nov. 1872-Constanța, 23 nov. 1923, 5/SNAF din Iași; 7/AAFM, 1902/3, 1905/6, 1911/12; 8/W. Diez, J. C. Herterich; 11/profesor de desen la liceul din Constanța.

Henția Alexandru; 3/1880-1924; 11/pictor.

Hollósy Simon; 3/Sighet, 2 febr. 1857 – Teceu, 8 mai 1918; 4/liceul în localitate; 5/SSAD din Budapesta, 1875/76; 7/AAFM, 1878-1882; 8/A. Gabl, O. Seitz; 9/Școală particulară în capitala Bavariei, mutată în 1896 la Baia Mare; 11/profesor și director de "colonie artistică".

Humborg Adolf; 3/Oravița, 18 ian. 1847 – 1921; 4/ Szegedin și Timișoara; 5/AAF din Viena, 1867-1872; 7/AAFM, 1872-1875 1877?; 8/ Al. V. Wagner; 10/Franța; 11/stabilit la München.

Ioanid Pandele; 3/1878-1956; 4/liceu în localitatea natală; 4/liceu în localitatea natală; 5/SNBA din București, 1894/1897; 6/AAFM, 1897/98-, 7/N. Gysis, K. von Marr;

Iser Iosif; 3/București, 21 mai 1881-25 apr. 1958; 4/ Ploiești; 7/AAFM, 1899-1904; 8/N. Gysis, J. C. Herterich, K. von Marr; 10/Paris, 1908/9-; 11/caricaturist cu colaborări în presa vremii.

Kamner Wilhelm; 3/Brașov, 9 martie 1832-1901; 4/liceul "Horterus" 7/AAFM, 1854/55-; 8/Moritz Carrière; 11/profesor de desen la liceul "Honterus" și la "A. Șaguna" (1870-1874).

Kemendy Jenő; 3/Orăștie, 8 apr. 1860-Budapesta, 25 iunie 1925; 5/SSA din Budapesta; 7/AAFM; 1879/1883?

Kollő Miklós; 3/Ciumani, Harghita, 1861-Budapesta, 17 sept. 1900; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 1879-?

Lemeni George; 3/1813-Suceava, 12 iulie 1848; 4/Academia Mihăileană din Iași, 1835-1838; 6/bursă de stat pentru Germania (1838-1842) și Italia (1842-1846); 7/AAFM, 1838-1842; 8/ K. v. Piloty?; 9/Roma 1842-1846;

Liuba Alexandru; 3/Maidan, Oravița, 10 sept. 1875-București, 27 apr. 1906; 4/Oravița și Caransebeș; 6/bursă "Gojdu", între 1895/96-1898/99; 7/AAFM, 1897-1902; 8/W. v. Rümann; 9/prim sculptor român distins cu premiul I de către prințul regent Luitpold!;

Loghi Kimon; 3/Serres, Macedonia, 1871 sau 1876? -?; 4/liceu grecesc în loc; 5/SNBA din București; 7/ AAFM, 1894-1899; 8/ N. Gysis, F. von Stuck; 9/1898, expune la "Glaspalast"; 10/ paris 1899-1901; 11/profesor și pictor renumit.

Luchian Ștefan; 3/Ștefănești, Botoșani, 1 febr. 1868-București, 28 iunie 1916; 5/SNBA din București, 1885-1889; 7/AAFM, 1889/1891; 8/J. C. Herterich; 10/Paris, 1891-;

Manea Grigore; 3/Bacău, 1885-?; 5/ SCBA din iași; 7/AAFM; 10/în Franța și Italia.

Mantu Nicolae; 3/Galați, 23 apr. 1871 –sept. 1957; 4/liceul comercial local; 5/SNBA din București, 1891-; 7/AAFM, 1905/6 –1912/13 8/H. von Zügel; 9/medalie de argint la expoziția din 1912; 11/stabilit definitiv în orașul natal.

Moscu Alexandru; 3/Bârlad, 1896-București, 1979; 7/AAFM; 8/H. Groeber; 10/București, după 1916, și la Praga;

Mureșianu Sever; 3/Rebrișoara, Năsăud, 1858 – Iași, 5 mai 1927; 4/Liceul grăniceresc la Năsăud; 5/AAF din Viena, între anii 1877/78-1879/80; 6/bursă din fondul grăniceresc; 7/AAFM, 1880-1886, în paralel cu studii de filosofie la

universitate; 10/1888, doctorat în filosofie la Universitatea din Praga; 11/între 1886-1926, profesor la Iaşi, pedagog, ziarist şi pictor.

Mureşianu Traian; 3/Braşov, 22 apr. 1864-Viena, 3 oct. 1901; 7/AAFM, 1884-1891; 10/bariton la Opera din Viena;

Mützner Samuel; 3/Bucureşti, 13 dec. 1884-2 oct. 1959; 5/SNAF din Bucureşti, 1899/1900; 7/AAFN, 1900-1906; 8/A. Ažbé, Hollósy S., K, Raupp; 10/Paris, 1906-;

Obedeanu Oscar; 3/Bucureşti, 1868-1914; 4/Bârlad; 5/SNBA din Bucureşti, 1886-1889; 6/bursă regală; 7/AAFM, 1889-1893; 8/Fr. V. Kaulbach Al. von Wagner; 9/medalie de argint la expoziţie şi atelier propriu;

Orăscu Alexandru; 3/Bucureşti, 30 iulie 1817-16 dec. 1894; 4/ "Sf. Sava"; 5/inginer hotarnic şi arhitect în loc; 6/bursa "Eforiei Şcoalelor" pentru arhitectură la Berlin, 1841/42 şi München; 7/AAFM, 1844-1847, şi studii de geometrie descriptivă la Universitate, 1847-1849; 11/arhitect, profesor, rector, militant politic etc.

Panaiteanu-Bardasare Gheorghe; 3/Burdujeni, 22 apr. 1816- Iaşi 9 nov. 1900; 4/"Trei Ierarhi" şi Academia Mihăileană, 1835-1840; 6/bursier al "Eforiei", 1840-1852; 7/ AAFM, 1840-1858; 8/W. v. Kaulbach, K. von Piloty; 9/ membru al "Societăţii artistice" din capitala Bavariei; 11/ director, vreme de decenii, al Şcolii Naţionale de Belle Arte şi a Pinacotecii din Iaşi.

Pataky László; 3/Zlatna, 1857-Vinţul de Jos, 4 martie 1912; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 1880/1888?; 10/Paris; 11/retras în 1898 la Vinţul de Jos.

Popescu Ştefan; 3/Finţeşti, Buzău, 20 ian. 1872 – Bucureşti, 8 iulie 1948; 4/Ploieşti, 1882-1886; 5/Şcoala de institutori din Bucureşti; 6/bursă regală pentru 6 ani; 7/ AAFM, 1893/1900; 9/medalie de aur în 1904; 10/Paris, 1900-;

Rotsching Sebastian; 3/Cărpiniş, Timiş, 17 martie 1898-1971; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM;

Russu Gheorghe; 3/_Ida Mare, Năsăud-?; 4/liceu grăcineresc în Năsăud; 5/teologia la Sibiu; 7/AAFM, 1905/6-; 8/W. von Diez;

Sikó Miklós; 3/_Târgu Mureş, 1818-1900; 5/ Studii de drept şi funcţionar cancelist în loc.; 7/ AAFM, 1850/51-;

Simonescu Virgil; 3/Gladna Română, Făget, 16 apr. 1881-1941; 4/Sibiu, Orăştie, Lugoj; 6/bursă particulară Mocioni-Braniţte; 7/AAFM, 1902/1906; 8/W. von Diez, M. von Feuerstein, K. Raupp; 10/Franţa şi Italia; 11/stabilit în Lugoj.

Späthe Oscar; 3/Bucureşti, 1875-1944; 7/AAFM; 8/S. Eberle; 9/1905, expune la "Glaspalast" şi obţine medalia de aur; 11/sculptor vestit.

Stahi Constantin D.; 3/Dobreni. Neamţ, 14 nov. 1844-Iaşi, 18 iunie 1920; 5/SNAF din Iaşi, 1862/1867; 6/bursă de stat; 7/AAFM, 1871-1878 (1882/?); 8/H. Anschütz, W. von Diez, A. von Wagner; 11/profesor (1878+1882) şi director (1892-1902) la Şcoala Naţională de Belle Arte din capitala Moldovei.

Steriadi Jean Al; 3/Bucureşti, 29 oct. 1880-23 nov. 1956; 5/SNBA din Bucureşti, 1896-1900; 7/AAFM, 1900/1901-; 8/ W. von Diez, G. von Hackl; 9/medalie de aur la expoziţia de la "Glapalast", 1913; 10/Paris, 1903-;

Stoica Dumitrescu; 3/ Zănoaga, Dolj, 11 mai 1886-Bucureşti, 20 sept. 1956; 4/Craiova; 5/SNBA din Bucureşti, 1900-1905; 6/bursă de stat şi particulară; 7/AAFM, 1909/10-1913/14; 8/A. Jank; 9/atelier propriu;

Storck Fritz; 3/Bucureşti, 19 ian. 1872-1942; 5/SNBA din Bucureşti 1888-1893; 7/AAFM, 1893-1897; 8/W. v. Rümann; 9/1896, 1897, 1898, 1905 la "Glaspalast"; 10/1897-1899, în Italia; 11/membru fondator al "Tinerimei Artistice" şi profesor la

Școala Națională de Belle Arte din capitala României (1906-): reprezentat al familiei de sculptori cu renume în epoca dată.

Strâmbuleanu Ipolit; 3/Mărășești, Mehedinți, 18 mai 1871 – București, 31 oct. 1934; 4/ Turnu-Severin; 5/SNBAB, 1889-1995; profesor de desen la gimnaziul din Craiova, 1895/96; 6/bursă de stat; 7/AAFM, 1896/97-1900/1901; 8/A. Ažbé; K. v. Marr; 11/membru fondator și secretar al "Tinerimei Artistice"; profesor, timp de trei decenii la Școala Națională de Belle Arte din București.

Székely Bertalan; 3/Cluj, 8 mai 1835-Budapesta, 21 august 1910; 4/Cluj, 1844-1850; 5/Politehnica și AAF din Viena, 1850-1855; 7/AAFM 1859/60-; 8/W. von Kaulbach, K. von Piloty, Al. Von Wagner;

Șoldănescu Ștefan; 3/Fălticeni, 16 iulie 1863-Iași, 22 oct. 1899(1900?); 5/SNBA din Iași, 1879-1885 sau 1883-1889?; 7/AAFM, 1893-1898; 8/N. Gysis, O. Seitz; 11/profesor de caligrafie și desen la Liceul Național din Iași.

Teclu Nicolae; 3/Brașov, 7 oct. 1839-Viena, 26 iul. 1916; 4/liceul local "Honterus" și la Viena; 5/Politehnica, AAF din Viena și Berlin; Universitatea din capitala Imperiului austro-ungar; 7/AAFM; 11/docent universitar și vestit chimist la Viena, inventator celebru.

Teutsch Johann; 3/Brașov, 13 aug. 1884-17 mart. 1960; 4/liceul în localitate; 5/SSAD din Budapesta, 1901-1903; 7/AAFM, 1903-1905; 8/W. von Rümann, B. Schmitt; 10/Paris, 1906/7, Berlin; 11/profesor la Brașov din anul 1908.

Teutsch Walter; 3/Brașov, 25 mai 1883 – München, 27 ian. 1964; 7/AAFM, 1903-1906-; 8/H. von Habermann, G. von Hackl, A. Jank, F. von Stack; 11/atelier propriu (1923-1931) și profesor la Academie (1931-1939).

Tonitza Nicolae N.; 3/Bârlad, 13 apr. 1886 – București, 26 febr. 1940; 5/SNBA din Iași, 1.02. 1906, neterminată; 6/subvenție de familie; 7/AAFM, 1907-1909; 8/H. von Habermann; 9/toamna lui 1908, expoziție la "Kunstverein"; 10/Franța, toamna 1909; 11/maestru-pictor.

Váradi Albert; 3/Oradea, 6 oct. 1896-Paris, 1925; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 9/Roma și Baia Mare; 11/sculptor și grafician.

Vermont Nicolae; 3/Bacău, 10 oct. 1866-București, 16 nov. 1932; 5/SNAF din București, 1881-1886; 7/AAFM, 1887-1893; 8/F. von Defregger Fr. A. von Kaulbach, G. von Max, L. von Löfftz; 10/Paris, 1893-1895;

Vidali Themistocle; 3/1874-Ploiești, 17 martie 1940; 5/SNBA din București, AAF din Roma; 7/AAFM;

Vlădăreanu George; 3/1838-1890; 5/AAFF din Viena; 6/bursă "Romanțai"; 7/AAFM, 1862/63-1866/67; 10/Roma; 11/profesor de desen în Brașov (1868-1869).

Vorel lascăr; 3/Iași, 29 aug. 1879 – München, febr. 1918; 5/autodidact; 6/bursă de familie, 1899-; 7/AAFM, 1899/1900-; 8/F. von Stuck; 9/atelier propriu în 1907 și membru al Societății "Patria" în anul 1909.

II/b Tabel alfabetic cu cei aflaţi din alte surse (***), dar care nu figurează în matricolele cercetate la instituţia de învăţământ artistic superior din capitala Bavariei:

Nr. crt.	Nume/Prenume	Date cronologice	Interval studiu
1	Arbore Nina	1889-1942	1907-1910
2	Aricescu Constantin	1862-1933	f. d.
3	Bacalu Constantin	1884-1975	1908/1909
4	Balogh István	1890-1956	1910/1911
5	Balla Béla	1882-?	1905/1906
6	Basarab Alexandru	1878-1944	f. d.
7	Bednarik Ignat	1882-1963	1909/1910
8	Biju Leon	?	f. d.
9	Bottlik Tibor	1884-1974	1904-1907
10	Brâncuşi Constantin	1876-1957	1902-1904 (?)
11	Briese Otto	1889-1963	1911/1912
12	Ciurdea Maria	1878-1967	1903-1905
13	Crassus Vasile	?	f. d.
14	Csaki-Copony Grete	1893-1990	f. d.
15	Cuţescu-Storck Cecilia	1879-1969	1897-1899
16	Déczy-Berde Amália	1886-1984	1910-1913, 1923 (?)
17	Dolinski Ludovic (Oscar?)	?	f. d.
18	Dörschlag Anna	1869-1947	1904-1907
19	Eder Hans	1883-1955	1903-1908
20	Ferch Franz	1900-1981	1925-1927 (?)
21	Ferenczy József	1866-1925	1895/1896
22	Goldschmidt Lotte	1871-1925	f. d.
23	Grant N.	?	f. d.
24	Hermann Hans	1885-1980	f. d.
25	Hönigberger Hans [Ernst]	1885-1974	f. d până la primul război?
26	Iliescu Remus	?	f. d.
27	Jakab Zoltán	1883-1919	1907/1908
28	Kessler H.	?	f. d.
29	Kiss Károly	1883-1953	1904/1905
30	Konnerth Hermann	1881-1966	1908-1914
31	Krizsán János	1886-1948	1905-1907
32	Leonhardt Emil F.	1886-1956	f. d. 1905?
33	Maximilian Emil	?	f. d. 1913-1914?
34	Maxy M. H.	?	f. d.
35	Meschendörfer Harald	1909-1984	1927-1930 (-1932)?
36	Miess Friederich	1854-1935	1885-1889
37	Mihail-Oteteleşeanu Otilia	?	f. d.
38	Morres Eduard [Hermann]	1884-1980	f. d.
39	Murnu Ary	1881-1971	1898-1900
40	Papatriandafil Tache	?	f. d.
41	Petraşcu Gheorghe	1872-1949	1898/1899
42	Petraşcu Miliţia	1872-1976	1910/1911

43	Popeea Elena	1879-1941	1899/1900
44	Popescu Nicolae	1835-1877	1865-1868
45	Rădulescu Magdalena	1902-1981	1920/1921
46	Ressu Camil	1890-1962	1902/1903
47	Réti István	1872-1945	f. d.
48	Schackl Waldemar	1893-1957	f. d.
49	Schmidt Heinrich	1882-1954	1900-1904 (?)
50	Schullerus Fritz	1866-1898	1889/1890, 1894/1895
51	Schullerus Trude	1889-1981	1906-1914
52	Sîrbu Gheorghe	1883-1955	f. d.
53	Smigelschi Octavian	1866-1912	1884/1885 (1890?)
54	Steurer Iosif Fr.	1885-1971	1903/1904
55	Suciu Petru	?	1912/1913
56	Szathmáry Sándor	1871-1933	f. d.
57	Tarasov Stavru	1883-1961	f. d.
58	Tocariu Alexandru	1894-1954	f. d.
59	Ulinescu Gheorghe	?	f. d.
60	Velceleanu Mihail	1810-1872	1823/1824
61	Veress Zoltán	1868-?	f. d.; 1890-1895?
62	Verona Arthur G.	1868-1946	1895/1896
63	Wälder Johann	1854-1902	f. d.; 1874-; 1876?
64	Wellmann Robert	1866-1946	f. d.; 1889-1891?
65	Ziffer Sándor	1880-1962	1900-1903

(***) Vezi lista lucrărilor consultate, după partea de note!

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR BIBLIOGRAFICE

1. Rosetti, D. M., *Dicţionarul contimporanilor*, Bucureşti, 1897
2. Diaconovich, C., *Enciclopedia Română*, I-III, Sibiu, 1898-1904.
3. Somogy, Miklós, *Magyarok a Müncheni képzőművészeti Akadémián (1824-1890)*, în *Művészet*, XI, 1912, p. 178-188.
4. *Enciclopedia "Minerva"*, Cluj, 1929.
5. Osváth, Kálmán, *Erdélyi Lexikon*, Nagyvárad/Oradea, 1929.
6. Candrea, I. A., Adamescu, Gh., *Dicţionarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*, Bucureşti, 1931.
7. *Művészeti Lexikon*, I-II, Budapest, 1935.
8. Predescu, L., *Enciclopedia "Cugetarea"*, Bucureşti, 1940.
9. Lyka, Károly, *Magyar művészet Münchenben (1867-1896)*. Budapest, 1951.
10. *Dicţionar enciclopedic român*, I-IV, Bucureşti, 1962-1966.
11. Bogyay, Thomas, *Bayern und die Kunst Ungarns*. München, 1964, p. 21-24.
12. Jászai, Géza, *München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945*, în *Ungarn Jahrbuch*, II, 1970, p. 143-153.
13. *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972.
14. Barbosa, C., *Dicţionarul artiştilor români contemporani*, Bucureşti, 1976.
15. Pavel, A., *Aus der Geschichte der rumänisch-deutschen Kunstbeziehungen*, în *Bildende Kunst*, 1978, nr. 8, p. 370-372.
16. Drăgoi, L., *Miklós Sikó, portretist din Transilvania (secolul XIX)*, în *AMN*, XV, 1978, p. 481-487.
17. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I-III, Bukarest, 1981-1994.
18. Bakó, Zsuzsanna, *Székely Bertalan (1835-1910)*, Budapest, 1982.
19. Prut, C., *Dicţionar de artă modernă*, Bucureşti, 1982.
20. Franz, Heinz, *Franz Ferch und seine Banater Welt*, München, 1988.
21. Banner, Zoltán, *Erdélyi művészete a XX században*, Budapest, 1990.
22. Petri, Anton Peter, *Bibliographsche Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquastein, 1992.
23. *Dicţionar enciclopedic*, I-II, Bucureşti, 1993-1996.
24. Stephani, Claus, *Hans Mattis Teutsch (1884-1960)*, München, 1993.
25. *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Innsbruck, 1993.
26. Murádin Jenő, *Erdélyi művészete a XIX-XX században*, în *Korunk*, IV, 1993, nr. 9, p. 42-51.
27. Cozmei, M., *Pagini din istoria învăţământului artistic din Iaşi. 1860-1995*, Iaşi, 1995.
28. Deac, M., *50 de ani de pictură. 1890-1940. Dicţionarul pictorilor din România*, Bucureşti, 1996.
29. Pavel, A., *Pictori evrei din România. 1848-1948*. Bucureşti, 1996.
30. Podlipny-Hehn, *Annemarie, Adolf Humborg*, Augsburg, 1997.
31. Heilauf, Zsuzsanna, *A Müncheni képzőművészeti Akadémia magyarországi hallgatói a kezdetektől 1919-ig*, In *Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez*, Budapest, 1997, p. 313-336.

DIE KÜNSTLERISCHE INTELLEKTUALITÄT IN RUMÄNIEN UND DAS DEUTSCHE KULTURMILIEU. DAS BEISPIEL MÜNCHENS (1808-1935)
(Zusammenfassung)

Unser Vorgehend bezweckt in erster Reihe die Bestimmung einiger schätzungsmässigen Richtlinien der Spezialisierung durch normale Studien oder spätere Perfektionierung, - mit Eigenheiten je nach Fall und Epoche -, für die Zeitspanne 1808-1935 und aufgrund der vier Matrikelregister, die unversehrt im Archivfonds der ehemaligen "Königlichen Akademie für schöne Künste (heute "Akademie der bildende Künste") von München. Wir gingen absichtlich von der Hypothese aus, dass die besprochene Form höheren Unterrichts für eine beträchliche Anzal junger Studierender aus unserem Lande entweder eine erste Kontaktnahme mit den Ergebnissen der klassischen und modernen deutschen Kunst darstellt, oder aber ein notwendiges Zwischenspiel im Verlauf einer aehnlichen geistigen Entwicklung auf anderen Gebeten künstlerischen Ausdrucks wie Frankreich und Italien.

Die knapp verfaßte und im Laufe der Zeit erweiterte Rubrikatur der oben erwähnten Bände bezieht sicht strikt auf das zu erforschende Thema. Unsere Untersuchung nimmt sich vor, die verschiedenen aus einigen arbiträr festgelegten Untersuchungsrichtungen hervorgehenden Elemente zusammenzuführen, sie allgemein, aber auch im Besonderen zu deuten, je nach dem Ergebnis der Zusammenwirkung der Faktoren: Ursache und Wirkung, alles unter einer annehmbaren komparatistischen Form, die aus Bezugnahmen und Interferenzen in Zeit und Raum hervorgehen.

Erstens verfolgten wir die Schätzung der globalen Anzal für die "Studenten-Künstler", die aus der zu besprechenden historisch-geographischen Gegend stammen, die nach Epochen und Faktoren verschieden sein kann, aber entsprechende spätere Folgen hat.

Die konkrete Angabe und die vergleichende Untersuchung für die verschiedenen zeitlichen Phasen der bedeutenden Immatrikulierungsangaben, - dem angegebenen Alter entsprechend-, bezweckt die Bestätigung oder Widerlegung der Hypothese über die Art und Weise der Entfaltung des Aktes an sich, wie auch die Vielfalt der Probleme in Verbindung mit dem Zeitpunkt der Vorstellung, von der formellen Zulassung bis zur Akzeptierung der legalen Inskribierung, die Eigenschaft als Student der höheren künstlerischen Bildungsanstalt endgültig bestätigte.

Der Versuch der Unterscheidung nach historisch-geographischen Gebieten bezweckte die Festlegung der Eigenschaft der physischen Gegenden - mit verschiedenen Ausdehnungen-, als natürliche Quellen der Herkunft und der beginnenden künstlerischen Ausbildung für die untersuchte studierende Jugend, der mehrheitlich oder minderheitlich vom Lande stammte oder städtische Prioritäten hatte, was vom urkundlichen Material bestätigt wird.

Die Behandlung des Aspekts bezüglich des sozialen Standes der Eltern (oder des Vormundes) erlaubte die Hervorhebung einiger konkreter Formen sicherer Schichtung für bestimmte sozial-berufliche Kategorien, eben für eine Rechtfertigung doppelten materiellen Anstrengung auf einer ersten inneren Ebene, von der Universitätstudien im Ausland, aber besonders auf einer späteren, wegen der besonderen finanziellen Hilfe in der Lage der Annahme langer Jahre, die in Vorlesungssälen und Werkstätten einer Anstalt in einer grossen europäischen Hauptstadt zu verbringen wären.

Die Frage der Stipendien konnte nicht zufriedenstellend behandelt werden, wegen des Fehlens jedwelcher Erwährungen in diesem Sinne, so dass die Schaetzung der von Fonds oder Stiftungen gebotenen Summen nur zum Teil gelöst werden konnte nur dank der bereits veröffentlichten Angaben, die später je nach Personen und der beschriebenen Zeitspanne zu finden waren.

Zufällig und weiterhin fragwürdig bleibt der Versuch der Unterscheidung des studentischen Elements nach anderen zwei wesentlichen Kennzeichen, der Konfessions und der Nationalität, die im Original nicht hervorgehoben bleiben, auch wenn das letzte Element hier und da erwähnt wird.

Die Untersuchung nach Spezialisierung und nach Lehrern und Anführen von Schaffungswekstätten, versucht, den Leser zu Überlegungen und zum Verstehen der Neigung oder Abneigung zu verleiten, die bereits im Laufe der Studien für bestimmte direkte berufliche Auswahlmöglichkeiten ausgebildet wurden, die von den Professoren in einem des öfteren ungeeigneten oder den Studenten unverstaendlichen Zusammengang vermittelt würden, was bis zum Schluss zu unewarteten Wendungen in der Abshliessung der Fachausbildung und in der Formung einer eigenen Spezialisierung führen konnte, mit Nachwirkungen für den künftigen Künstler.

In enger Verbindung mit dem bisher Gezeigten kann die Untersuchung der "künstlerischen Wanderung" gebracht werden, die sowohl vertikal als auch horizontal stattfinden konnte, ohne das bereits verplichtend gewordene Pendeln, ausserhalb Deutschlands und Münchens, nach Paris und Rom,

auszuschliessen, was das Workommen und die Lebensfähigkeit einer solchen Festgestellten unregelmässigen Anwesenheit in kürzeren oder längere Zeitspannen veranschaulicht.

Die Schlussfolgerungen beziehen sich sowohl auf das Allgemeine als auch das Besondere bezüglich der zahlenmässig und zeitlich bestimmte Auswahl. Der Versuch der Wiederherstellung der Persönlichkeiten, die in der Universitätsmatrikeln angetroffen wurden, als auch jener, die sich nicht in den vier Bänden wiederfinden, mit hypothetischen Spuren in München, die sich almählich in der Malerei, Architektur und Bildhauerei ausbildeten und durchsetzten, wird von den beiden erwähnten Anhängen veranschaulicht. Aus der Deutung des von uns behandelten Materials geht hervor, dass die Anstalt höherer künstlerischer Ausbildung in der bayerischen Hauptstadt von ihrer Gründung und bis in die ersten Jahrzehnte unseres Jahrhunderts ein wirksames berufliches Labor für die Bildung und Ausbildung in kritischen Geiste, modernen Anschauungen und in einer stimulierenden Atmosphäre, der zahlreichen Künstler spielte, die vom heutigen Gebiet unseres Landes stammten und die allmählich, im Laufe der Zeit, einen wertvollen Kern der künstlerischen intellektuellen Eliten bildeten.

MISCELLANEA

ALEXANDRIA: UN MANUSCRIS NECUNOSCUT

Eforturile de repertoriere a manuscriselor de cărți populare românești s-au concretizat în forma bibliografică[1] sau, alături de descrierea altor manuscrise românești, în cea a cataloagelor[2] fiind semnalată, până în prezent, existența a nouă exemplare de *Alexandrii* copiate în Transilvania istorică. Din punct de vedere cronologic acestea sunt repartizate astfel: un exemplar copiat în secolul al XVII-lea[3], iar celelalte opt în secolul al XVIII-lea[4]. Remarcăm faptul că pentru o perioadă îndelungată de timp de aproape un secol (1620-1709) nu s-a regăsit nici o cópie a *Alexandriei*, aceeași situație repetându-se pentru secolul al XIX-lea deși manuscrisul a fôst unul dintre romanele populare cel mai mult difuzat cu precădere în secolul al XVIII-lea.

Identificarea unor noi cópii permite conturarea unor concluzii pertinente cu privire la analiza și impactul acestor manuscrise în societatea românească transilvăneană a secolului al XVIII-lea relevându-se în același timp universul imaginar al acesteia[5]. În mod fericit, prin achiziția unei biblioteci particulare, Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara a intrat în posesia unui manuscris *Alexandria*[6] necunoscut până în prezent. Ne propunem să-l semnalăm și să-l integrăm în circuitul științific de specialitate.

Manuscrisul, format in octavo mic, cuprinde 95 file nenumerotate, terminându-se brusc la fila 95r. Datarea lui s-a stabilit pe baza caracteristicilor scrierii specifice textelor copiate în secolul XVIII în Transilvania, marginal nefiind nici o însemnare de copist care să indice cine și când a fost copiat textul *Alexandriei*. Scrisul este personalizat, nu imită tiparul și nu are aspectul de "scriptio continua". Textul a fost copiat de o singură mână, cu cerneală neagră, copistul intervenind pe parcursul copierii în text pentru îndreptarea erorilor de scriere. Hârtia poartă urmele liniaturii, rândurile pe pagină variind între 10-20. Ornamentația manuscrisului se rezumă la marcarea capitolelor prin frontispicii executate în peniță, motivele geometrice fiind specifice artei populare și la o singură inițială ornată (f. 43v).

---

[1] M. Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*. Partea I. vol. I-II, București, 1976-1978.

[2] I. Bianu, R. Caracaș, G. Nicolăiasa, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-III, București. 1907-1931; G. Ștrempel, G. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, București, 1978-1992.

[3] BAR, Ms. rom. 3821, *Alexandria*, 1620, ff. 1r-76v, cf. M. Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, vol. I, p. 55.

[4] BCUC, Ms. rom. 4351, *Alexandria*, 1709, 164ff. (datarea s-a făcut pe baza însemnării de la f. 121v: "leat 7217" = 1709 – *n. n.)*; Biblioteca Județeană Cluj-Napoca, Ms. Alexandrie, *Alexandria*, 1741, 59ff. ; BAR, Ms. rom. 1723, *Alexandria*, (prima jumătate a sec. XVIII), 133ff. ; Ms. rom. 3093, *Alexandria*, 1776, ff. 92r-144r; Ms. rom. 5496, *Alexandria*, 1782, ff. 1r-133v; Ms. rom. 5409, *Alexandria*, 1796, 123ff. ; Ms. rom. 4866, *Alexandria*, 1799, ff. 29r-125v; Biblioteca "Astra" Sibiu, Ms. 27, *Alexandria*, 1783, ff. 1r-126r.

[5] A. Duțu, *Carte și cultură populară*, în: *România Literară*, 1984, An XVII, nr. 28, p. 4.

[6] BCUT, Ms. CS 432, *Alexandria*, (a doua jumătate a sec. XVIII), 95ff.

Manuscrisul este structurat pe cinci mari capitole:
f. 1r: *Viața marelui și a toată lumea împărat Alexandru Macedon*
f. 26r: *Pentru Ducipal*
f. 43v: *Împărăția lui Alixandru împărat*
f. 59v: *Războiul lui Alixandru împărat*
f. 87r: *Războaiele ale lui Darie împărat cu Alixandru împărat*

Pe recto-ul primului forzaț este o însemnare de posesor relevantă pentru circulația cărților populare, romanul fiind împrumutat unei alte persoane pentru a fi citit:

"Această carte este a lui (...) *1802 avgust zilele* (...) *am dat la Orban până în* (...) *luni, adecă până în sfărșitul luni lui octovrie. 1802 16 avgust am dat la Ciora* (...). "

Descrierea internă a manuscrisului, cât și conținutul acestuia ne indică faptul că este o copie abreviată care respectă însă cadrele narațiunii romanului popular.

MEDA DIANA BÂRCĂ

ALEXANDRIA: UN UNKNOWN MANUSCRIPT
(Abstract)

The present article proposes the integration of *Alexandria* manuscript, unknown till now, into the circuit of scientifical life.

The manuscript copied in Transilvania in the second half of the eighteen century, is hold in the Special Collections Department of Central University Library of Timişoara, its call-number is Ms. CS 423. It is one of the moste popular folk-books, witch is relevant in order to rebild the imaginary univers of Romanian society from Transilvania in the eighteen century.

În înţelegerea perspectivei mitologizante a epocii romantice o importanţă deosebită o are analiza şi raportul acestei perspective cu mitul, legenda şi cu sensul acestora, care pot fi de sorginte cultă sau populară.

În legătură cu această perspectivă mitologizantă, istoriografia foloseşte denumiri, ca: "Vlad Ţepeş. Între legendă şi adevăr istoric"(Ştefan Andreescu), "Vlad Ţepeş. Mit şi realitate istorică" (Emil Stoian) etc., fără a-şi defini explicit conceptele. De aceea considerăm necesară o analiză a acestor temeni şi a conceptelor pe care le vehiculează, pentru a stabili dacă folosirea lor este justificată sau nu.

O încercare de defini mitul într-o manieră satisfăcătoare este extrem de dificilă din cauza multiplelor funcţiuni ale acestuia. V. Kernbach semnalează peste 500 de definiţii care reprezintă "mai mult o acumulare teoretică de puncte de vedere decât o evoluţie practică spre formularea unui postulat"[1]. O definire clară este mult îngreunată, deoarece mitul a intrat în toate domeniile cunoaşterii, ajungându-se ca orice idee acuzat ireală să fie decretată mit[2]. Ba chiar şi concretul imediat a intrat în sfera mitului (ex: mitul automobilului, al săpunului, al atomului etc.), ceea ce l-a făcut să decadă şi mai mult, devenind un termen ce ţine de rechizitele banalităţii[3].

Pentru cel care studiază mentalitatea populară, "miturile sunt povestiri care beneficiază de o aprobare deplină" sau "miturile sunt depozitarele sociale ale adevărului"[4].

Definiţiile ar putea continua, deoarece, aşa cum arăta şi Eliade, mitul este o "realitate culturală extrem de complexă, care poate fi abordată şi interpretată din perspective multiple şi complementare"[5]. Marea majoritate a celor care s-au preocupat să dea o definiţie mitului conchid că el este o povestire sacră, reală care s-a petrecut *illo tempore*[6].

Mitul, prin degradare va ajunge în alte genuri minore, cum sunt basmele, legenda, fabula, anecdota, care sunt "istorii false", deoarece în centrul acestora se află omul, eroul naţional, care prin fapte nobile devine salvatorul poporului său[7].

Una din caracteristicile principale ale mitului constă în crearea de modele exemplare pentru întreaga societate. Se recunoaşte aici o tendinţă general umană, de transformare a unei existenţe în paradigmă şi a unui personaj istoric în arhetip[8]. Legenda, apropiată ca formă de mit, este o naraţiune cu ţel explicativ sau un comentariu despre oameni şi aspecte mai puţin obişnuite[9].

Din consideraţiile expuse mai sus se pot trage unele concluzii privitoare la caracterul de mit sau de legendă date interpretărilor acestui personaj, pentru că

---

1 Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală,* Bucureşti 1989, p. 6.
2 Lucian Blaga, *Despre mituri,* în *Opere* IX, Bucureşti 1978, p. 364.
3 *Ibidem*, p. 366.
4 Mihai Coman, *Mitos şi epos,* Bucureşti, 1985, p. 49.
5 Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului,* Bucureşti, 1978, p. 14.
6 *Ibidem*, p. 6.
7 *Ibidem*, p. 9.
8 Mircea Eliade, *Mituri vise şi mistere,* în *Eseuri*, Bucureşti, 1991, p. 134.
9 Ion Şeulean, *Cuvânt introductiv* la Maria Ioniţă, *Cartea Vâlvelor*, Cluj-Napoca, 1982, p. 7.

miturile se dezvoltă şi în funcţie de atitudinea receptorilor care dau un anumit sens unui fapt sau eveniment istoric. Este cazul istoriografiei secolului al XIX-lea care interpretează evenimentele trecutului din perspectiva unei ideologii politice. Acest fapt se integrează într-un comportament mitic, ce se manifestă considerabil sub forma mitului politic[10]. De altfel, o ideologie politică îşi impune, ca urmare a urgenţelor prezentului, problematica şi eroii în măsură să o justifice şi mai ales să o legalizeze. În realitate, secolul al XIX-lea parcurge o criză de legitimitate, societatea nu se recunoaşte în cei ce o guvernează, în valorile şi instituţiile acestora, aşa încât puterea şi tot ce are legătură imediată cu ea este perceput ca ostil, în neconcordanţă flagrantă cu aspiraţiile naţionale[11]. Criticarea societăţii prezente îşi caută justificarea în existenţa unui trecut "perfect", în care funcţiona un pact între naţiuni, stări sociale, iar monarhul domneşte în armonie cu supuşii săi. Ca urmare, ideologia acestei perioade stă sub semnul solidarităţii naţionale, idealul fiind fericirea obştii pentru care individul trebuie să se sacrifice. Din această perspectivă, Vlad Ţepeş apare ca un mare erou care şi-a "sacrificat tot spre mântuirea ţării de impunerea jugului străin"[12]. Conceptele epocii sunt justiţie, libertate, fraternitate, întrucât mobilele politicii în acel moment sunt emancipare, unire şi independenţă. În această ordine de idei, elitele româneşti vor vehicula motive legitimante de provenienţă populară (tradiţională), la care se adaugă hiperbolizarea propriei istorii, o manieră istorizantă de fundamentare a necesităţilor prezentului. Acum se inventează mituri (sau pseudomituri, cum le numeşte Eliade), în plan european cel al progresului nestăvilit, iar în spaţiul românesc istoria devine un fel de mit-istorie, în sensul sensibilităţii romantice, dominantă a timpului, ce perindă în faţa poporului o galerie de situaţii ilustre aflate sub semnul hiperbolei. Vlad Ţepeş, alături de alte personalităţi, devine un model. Aceste tipare trebuiau să convingă, să modeleze conştiinţele prin adâncimea sentimentelor generate. Valorile exacerbate sunt adevărul, eroismul şi libertatea, valori general umane, sunt eticul valabil şi dorit pentru orice individ. Aşa se explică notorietatea fulminantă a personajului în discuţie într-un interval de timp relativ scurt, practic *crearea mitului în mediul românesc.*

Pornind de la surse externe - povestirile slavone, germane (mult edulcorate), cronicile bizantine şi cele turceşti, imaginea lui Vlad Ţepeş a fost remaniată şi generalizată prin intermediul literaturii sau manualelor[13], şi foarte probabil prin intermediul calendarelor publicate de diverse asociaţii culturale. În concluzie, ideologia romantică printr-un mit gata făcut, aşa cum spune şi Le Goff vis-à-vis de orice ideologie, a "constrâns realul să intre într-un cadru conceptual preconceput"[14].

Din cele arătate mai sus rezultă că Vlad Ţepeş devine în secolul al XIX-lea obiectul unui mit politic - idee susţinută şi de Daniela Constantinescu[15]-, creat pe o bază cultă şi propagat în mod conştient în mase. Prin aceasta infirmăm teoria originii

---

[10] Mircea Eliade, *Mituri vise şi mistere,* p. 138.

[11] Raoul Girardet, *Mituri şi mitologii politice,* Iaşi, 1997, p. 66.

[12] *Apud* Ion Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui,* Bucureşti, 1986, p. 27 citează aserţiunea lui A. T. Laurian din *Manual de istorie a Românilor,* Iaşi 1853, p. 2-3; Acest mit al *salvatorului* s-a manifestat cu egală forţă şi pe plan european, mai ales în Franţa veacului al XIX-lea, pe acelaşi fond al neconcordanţei dintre opţiunile societăţii şi oferta guvernaţilor, mit analizat din perspective multiple de către Raoul Girardet, *Mituri şi mitologii politice,* Iaşi, 1997, p. 66-74.

[13] M. C. Florentiu, *Noţiuni de istoria românilor,* edţia 17, Bucureşti, 1886, p. 129-133.

[14] Jacques le Goff, *Imaginarul medieval,* Bucureşti, 1991, p. 7.

[15] Daniela Constantinescu, *Vlad Ţepeş şi imaginea prinţului ideal în societatea românească a secolului al XIX-lea,* în *Analele Universităţii Bucureşti,* 1993/1994, p. 69-75.

populare medievale a mitului Vlad Ţepeş alături de ipoteza doamnei Daniela Constatinescu. Această teorie a originii medievale a mitului este susţinută, fără argumente convingătoare, de istoriografia românească a ultimelor trei decenii de dinaintea revoluţiei din decembrie 1989, precum şi de Raymond T. Mc Nally în diverse articole şi cărţi apărute la noi sau în străinătate.

Tradiţia orală având în centru imaginea lui Vlad Ţepeş, chiar dacă a existat în timpul vieţii sale, nu s-a păstrat până în secolul al XIX-lea. Este un fapt demonstrat că memoria populară nu reţine un eveniment sau personaj istoric, mai mult de 2-3 secole. Şi asta în cazul în care personajul istoric se apropie de un model mitic în tradiţia populară. Memoria populară nu reţine decât cu mare greutate faptele individuale, figurile autentice, atâta timp cât ele nu se substituie unui arhetip[16]. În tradiţia folclorică românească nu s-a păstrat, nici măcar sub o formă distorsionată, vreun eveniment sau fapt mai important legat de domnia lui Vlad Ţepeş. Cu alte cuvinte, figura autoritară a voievodului valah pătrunde din nou în tradiţia orală odată cu secolul al XIX-lea. De acum putem vorbi, cu argumente, de naşterea unei tradiţii orale *în mediul românesc*, prin intermediul Şcolii romantice. Gândirea istoristă promovată de intelectualitate – preocupată să disloce imobilismele comunităţilor rurale – a fost străină lumii arhaice a satelor, care nu s-a putut imagina altfel decât în orizontul ciclicităţii: naştere-moarte, muncă-sărbătoare, prosperitate-foamete, marcate prin ritualuri creştine. [17] În fapt, lumea rurală, tradiţională este somată să iasă din starea sa organică, cum o numea Blaga, şi să intre într-o lume a concretului, în istorie şi politică, în virtutea unei ideologii. În acest context, apelul la istorie este maxim. Ea este chemată în primul rând să pregătească accesul maselor la cultură pe linia lansată încă de iluminişti, întreprinzând în acest scop o vastă operă educativ-didactică prin valorificarea surselor în manuale, scrieri relative la obiceiuri, tradiţii populare etc. În al doilea rând istoria trebuia să arate lumii "cine sunt moldo-vlahii şi ce au făcut ei în vremurile trecute"[18].

Pe acest fond de preocupări ale lumii moderne, prin apelul dovedit în cele din urmă decisiv al literaturii, poeziei şi chiar picturii se naşte mitul politic Vlad Ţepeş. Este interesant de remarcat că abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea datează şi primele reprezentări picturale dedicate voievodului de către Theodor Aman. Chipul său este convenţional, deoarece cele două tablouri – "Vlad Ţepeş şi solii turci" şi "Boierii surprinşi la ospăţ de trimişii lui Vlad Ţepeş", au fost realizate înainte de a se descoperi portretul oficial al voievodului păstrat în castelul de la Ambras.

Revenind la tradiţia orală, amintim că primele legende au fost culese şi publicate de Petre Ispirescu (1837-1880) într-o formă prelucrată[19]. Ele nu sunt altceva decât dezvoltări ale povestirilor slavone şi parţial ale celor germane (povestea ţiitoarei mincinoase şi a boierului cu nas subţire), pe care autorul le-a cunoscut[20]. Cele 9 povestioare ale sale au fost publicate postum de către Lecca Morariu la Cernăuţi în 1935[21]. Culegerile de legende ale lui Ispirescu întâlnesc un ecou al literaturii şi istoriografiei reflectate în lumea satelor, pe care îl îmbunătăţeşte.

---

[16] Mircea Eliade, *Mituri, vise şi mistere*, p. 43.

[17] Claude Karnoouh, *Românii. Tipologie şi mentalităţi*, Bucureşti, 1994, p. 91.

[18] Alexandru Zub, *In orizonturile istoriei*, Iaşi, 1994, p. 145, citează celebra aserţiune din 1837 a lui Mihail Kogălniceanu.

[19] Petre Ispirescu, *Povestiri despre Vlad Vodă Ţepeş*, în *Opere* II, Bucureşti, 1979, p. 280.

[20] *Ibidem*, în *Opere*, p. 68; se deduce din context.

[21] Radu Florescu, *The Dracula Image în Works of Ispirescu and Rădulescu Codin*, în *Cahiers roumain d' études littéraires*, nr. 3/1977, p. 31.

Mitul Vlad Ţepeş este răspândit în popor începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea şi masiv la mijlocul secolului, iar Ispirescu culege legendele în a doua jumătate a secolului, deci memoria colectivă mai păstra încă amănunte semnificative în acest interval de timp relativ scurt, deci nu putea fi vorba de o tradiţie orală medievală, aşa cum susţine Radu Florescu[22] sau Georgeta Ene[23].

C. Rădulescu Codin, un alt pasionat culegător de folclor, publică în 1910 câteva legende, în parte asemănătoare cu cele culese de Ispirescu: "Construirea cetăţii Poenarii", "Fuga lui Vlad Ţepeş în Transilvania după 1462" etc[24]. Acestea apar mai fidel redate, întrucât păstrează în limbaj culoarea locală şi nu sunt deloc dezvoltate literar, fapt ce ar pleda pentru o mai sigură autenticitate[25]. În legendele culese de Codin, amănuntele istorice sunt mult mai puţine şi mai estompate, deoarece culegerea e mai târzie decât a lui Ispirescu. E posibil ca memoria populară să fi pierdut cu timpul amănuntele concrete.

Referitor la operele de folclorişti ale lui Ispirescu şi C. R. Codin, Radu Florescu, unul din susţinătorii cei mai fervenţi a unei tradiţii orale concentrată pe figura lui Ţepeş, veche de peste 500 de ani, remarcă că aceştia nu au făcut decât să aducă deservicii cercetărilor actuale, întrucât nu au avut o metodă ştiinţifică şi, mai mult în cazul lui Ispirescu, tradiţia populară a fost anexată ficţiunii literare, iar C. R. Codin a folosit şi legende culese la mâna a doua de la preoţi din sate[26]. Cecetările efectuate de Institutul de Etnografie şi Folclor din Bucureşti în zona Argeşului au dat la iveală numeroase variante ale povestirilor culese de Codin şi Ispirescu. Ele nu sunt decât variante ale legendelor cunoscute, dovadă că imaginaţia şi-a spus cuvântul. Se mai păstrează acea motivaţie moral-didacticistă din finalul povestirilor.

Cele peste 25 de povestiri (6 variante ale legendei construirii cetăţii Poenari, 3 variante ale originii numelui de Ţepeş, 2 legate de arderea leneşilor etc.) înregistrate pe bandă magnetică, culese de Georgeta Ene[27] (fără un chestionar prestabilit), duc la concluzia opinată de Radu Florescu că acest prinţ a fost mai important în ochii poporului chiar decât Mihai Viteazul[28], fără a preciza despre care epocă este vorba.

Portretul rezultat din toate aceste povestiri este evident unul pozitiv şi furnizează varianta modernă a istoriei lui Ţepeş, axată pe două coordonate: lupta antiotomană încununată de succes şi latura justiţiară cu nelipsitul ei simbol, ţeapa; varianta se conservă cu succes şi pentru istorigrafia secolului XX. În concluzie, se produce o mitizare a lui Ţepeş, atât în lumea cultă, de ordin politic, cât şi o integrare în universul mitic rural, legată de vechile culte ancestrale eroice, etice. În ambele cazuri se produce o mitizare în epoca modernă, bazată pe legendele şi izvoarele prelucrate şi răspândite de cultura elitară.

CAMELIA CIORTEA

---

[22] *Ibidem*, p. 28-34 şi în Radu Florescu and Raymond McNally, *Dracula Prince of many faces*, U. S. A., 1989, p. 213-214.

[23] Georgeta Ene, *Romanian Folklore about Vlad Ţepeş*, în *Revue d'études sud-est européennes*, nr. 2/1977, p. 581-590.

[24] C. Rădulescu Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri*, Bucureşti, 1910, p. 60-65.

[25] Daniela Constantinescu, *Op. cit.*, p. 70.

[26] Radu Florescu, *The Dracula Image in the Works of Ispirescu and Rădulescu-Codin*, p. 31-32.

[27] Georgeta Ene, p. 582.

[28] Radu Florescu, *The Dracula Image in the Works of Ispirescu and Rădulescu-Codin*, p. 32.

VLAD ȚEPEȘ – POLITISCHE MYTHOLOGIE
(Zusammenfassung)

Nach mehreren Jahrhunderten vollkommenen Vergessens zeichnet die romantische Geschichtsschreibung, ausgehend von äußeren Quellen (den slawischen und deutschen Erzählungen, den byzantinischen und türkischen Chroniken – ein neues Porträt des Wojewoden Țepeș, mit vorwiegend positiven Zügen, ein Bild, das bis heute unverändert blieb. Die Ideologie des 19. Jahrhunderts setzte, infolge der Erfordernisse der Gegenwart, Helden und Problemstellungen durch, die sie rechtfertigen und besonders legalisieren sollten. Das Ideal war das Glück der Gemeinschaft, für das sich der einzelne opfern sollte. Aus dieser Sicht erscheint Vlad Țepeș als ein großer Held, "der alles opferte für die Errettung des Landes vor dem fremden Joch". Die Geschichte wird zu einer Art Mythos-Geschichte, das vor die Augen des Volkes eine Reihe glänzender Situationen führt, die unter dem Zeichen der Hyperbel stehen. Somit wird Țepeș, in einer recht kurzen Zeitspanne zu einem "großen Modell", einem politischen Mythos von strahlender Berühmtheit.

Eigentlich findet sowohl eine politische Mythisierung Țepeșs, in der Welt der Gebildeten, als auch seine Eingliederung in die mythische rurale Welt statt, in Verbindung mit den alten ursprünglichen, heldenhaften, ethischen Kulten.

VLAD ŢEPEŞ ÎN CLIMATUL MENTAL AL EPOCII

Titulatura, aşa cum rezultă ea din documentele păstrate de la Vlad Ţepeş, precum şi de la alţi domnitori, este un mod de imaginare a puterii stăpânitoare a societăţii şi epocii. Este un formalism comun Evului Mediu, de la care nu va face abatere nici voievodul muntean. Ţepeş este puterea legitim constituită, este un domn uns prin voinţa divină, autoritatea sa căpătând prin urmare o mare putere de sugestie. O astfel de putere este în mod necesar absolută, dar Ţepeş o exacerbează potrivit firii sale violente.

Ierarhic el este deasupra supuşilor, o aparenţă nobilă, impunătoare, care trebuie recunoscută ca atare de toţi ceilalţi stăpânitori de popoare. Ţepeş are conştiinţa valorii proprii deosebit de pronunţată. Faptul că nici la Buda, captiv fiind, nu renunţă la vestimentaţia sa (tabloul de la Ambras) şi la titulatură chiar, o demonstrează. Este elocvent în acest sens episodul cu tâlharul care s-a ascuns în casa lui, urmărit fiind de oamenii legii. Ţepeş, profund jignit în orgoliul său de mare stăpânitor şi domn, taie capul nu tâlharului, ci aceluia care-l sfidase[1]. Întrucât Matei Corvin se mulţumeşte să zâmbească, s-ar putea crede că întâmplarea s-a petrecut când Ţepeş trecuse la catolicism[2]. Povestirea rusă mai relatează şi episodul în care Ţepeş, din lipsă de alte victime, se mulţumeşte să terorizeze şoareci din închisoare, trăgându-i în ţeapă[3]. Pe de o parte episodul poate fi discutat sub aspectul adevărului, ca un simplu amănunt anecdotic, pe de altă parte întâmplarea ar putea fi explicată, cu titlu ipotetic, şi prin revolta domnului. Fire dinamică şi perseverentă (dovadă că ocupă tronul în trei rânduri), condamnat dintr-o dată la o totală inactivitate, se "răzbună" pe şoareci, prezenţe deranjante până la urmă.

Puterea lui Ţepeş coincide cu propria imagine despre sine. El impune lumea sa de valorişi nu a urmărit binele general, ci propriul său bine, chiar dacă acest bine s-a răsfrânt asupra poporului. Din scrisoarea către braşoveni -10 septembrie 1456 – rezultă clar înţelesul puterii la Ţepeş: "şi să vă gândiţi şi voi că, atunci când un om sau domn e puternic şi tare, atunci poate face pace cum vrea, dar când e fără putiare un altul mai tare va veni asupra lui şi va face cu dânsul ce va voi"[4]. Slăbiciunea în acest context ar fi o greşeală fatală în mijlocul unor boieri hrăpăreţi, a diverşilor pretendenţi la scaunul domnesc şi al omniprezentului pericol turcesc.

În virtutea acestei concepţii fermitatea şi stilul tranşant îi întemeiază hotărârile şi acţiunile. Astfel, în povestirile germane, unui căpitan i se taie capul pentru că nu a îndeplinit porunca domnească[5]. Porunca e poruncă, iar în faţa lui Vodă nici un motiv nu justifică neândeplinirea sa. Un alt episod din aceeaşi povestire relatează cum "Dracula îi taie ca pe varză " (nu îi chinuie) pe o parte din oamenii săi care voiau să păstreze "ca neveste nelegiuite" fecioarele luate în captivitate în timpul expediţiilor la

---

[1] *Povestirile slavone despre voievodul Draculea,* în Ion Stăvăruş, *Povestiri medievale despre Vlad Ţepeş-Draculea,* Bucureşti, 1993, p. 134.

[2] Alexandru Alexianu, *Acest ev mediu românesc,* Bucureşti, 1973, p. 37.

[3] *Povestirile slavone despre voievodul Draculea,* în *op. cit.*, p. 135.

[4] Nicolae Iorga, *Scrisori de domni,* Vălenii de Munte, ediţia III, 1931, p. 162.

[5] *Naraţiunile germane despre Vlad Ţepeş-Dracula,* în Ion Stăvăruş, *op. cit.*, p. 126.

sud de Dunăre[6]. În orice armată din lume la vremea respectivă întâmplarea s-ar fi consumat fără prea multă tevatură, dar rigorismul lui Ţepeş o interzice. El însuşi verifică fiecare soldat în parte. "Celui ce era rănit din faţă îi dădea cinste mare şi îl făcea viteaz al său. Dară pe cel care era rănit din spate, poruncea să-l pună în ţeapă cu şezutul, zicând: tu nu eşti bărbat, ci femeie"[7]. Apoi, înainte de campania din 1462, Ţepeş vorbeşte astfel către oştire: "Cine vrea să se gândească la moarte, acela să nu meargă cu mine, ci să rămână aici"[8]. Din episoadele relatate mai sus reiese că Ţepeş dă armatei sale o educaţie profund creştină, ideile sale indicând o concepţie cavalerească: moartea înseamnă viaţă, viaţa adevărată, să te gândeşti la moarte înseamnă să-ţi pierzi credinţa şi să mori spiritual definitiv. Cuvintele vitejie, onoare au aici un înţeles grav, profund, spre deosebire de Occident unde ideea cavalerească era o proiecţie romantică, ţinea de fantezie[9]. Aşa se explică multele insuccese ale Occidentului în lupta împotriva turcilor, unde prea multe surle şi trâmbiţe anunţau cruciadele.

Ţepeş însuşi nu cedează nici unei slăbiciuni. Este semnificativ episodul cu ţiitoarea mincinoasă din povestirile germane, care după ce a fost verificată de o moaşă, ce dovedeşte minciuna fetei, este pur şi simplu spintecată de domn[10]. Nici pentru fratele său, pretendent la tron adăpostit de saşi, nu are menajamente. Aşa cum reiese din povestirile slavone, Ţepeş pedepsea şi răsplătea după ce avea cel din faţa lui în suflet şi în minte, dovedindu-se un psiholog desăvârşit. El impune formalismul şi rigorismul său peste tot.

În schimb, Vodă răsplăteşte regeşte înţelepciunea. Relevant în acest sens este episodul cu călugărul care, întrebat dacă domnul a făcut sau nu bine trăgând atâţia oameni în ţeapă, răspunde: "Tu eşti pus de Dumnezeu ca să pedepseşti pe cei ce fac rău şi să milostiveşti pe cei care fac bine. Iar aceştia au făcut rău şi au primit după faptele lor"[11]. Rezultă de aici că dacă Ţepeş a luat o hotărâre, ea este irevocabil dreaptă, şi apoi, el este un înţelept şi ca atare are pretenţia ca alţi stăpânitori să-i trimită în solii oameni învăţaţi, căci dacă nu, prostia acestora îi va pierde[12].

Este foarte posibil ca Ţepeş în anii săi de prizonierat la turci (1444-1448) să fi observat modul de organizare a puterii otomane[13]. Climatul politic ce se suprapune peste spaţiul Ţării Româneşti se caracterizează prin forţa a două modele: pe de o parte modelul despotului de tip oriental, cu drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor, pe de altă parte se manifestă modelul suveranului creştin, ce nu excludea folosirea forţei, a violenţei, a crimei chiar pentru a realiza acea politică realistă pe care o promova. La Ţepeş se pare că întâlnim trăsături dinspre ambele modele, într-o proporţie ce înclină spre modelul suveranului creştin. Astfel în faţa ţepei sale toţi sunt egali, bun e numai cel care e creştin şi moral în sensul în care înţelegea el. Simţul onoarei la Ţepeş face parte din acelaşi formalism medieval, spre exemplu încălcarea etichetei de către solii

---

[6] *Povestirile slavone despre voievodul Draculea,* în *op. cit.*, p. 134.

[7] *Ibidem*, p. 134.

[8] *Ibidem*, p. 135.

[9] Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu,* Bucureşti, 1993, p. 154.

[10] *Naraţiunile germane despre Vlad Ţepeş-Dracula,* în Ion Stăvăruş, *op. cit.*, p. 128.

[11] *Povestirile slavone despre voievodul Draculea,* în *op. cit.*, p. 136.

[12] *Ibidem*, p. 137-138.

[13] Emil Stoian, *Vlad Ţepeş. Mit şi realitate istorică,* Bucureşti, 1989, p. 19, cf. Şi Radu Ştefan Ciobanu, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş,* Bucureşti 1979, p. 48-49.

turci[14], răzbunarea fratelui său Mircea prin masacrul de la Târgovişte[15], ştergând astfel o jignire adusă unui membru al casei domnitoare. Pentru Ţepeş jurământul e sfânt, fapt evident în relaţiile cu Braşovul. El nu arde şi nu pradă nemotivat, ci numai dacă un comun acord a fost încălcat (ceea ce uită să menţioneze autorul povestirilor germane). "Să vă intre bine în minte şi să păstraţi cu tărie ce ne-am învoit mai înainte pentru frăţie şi pace bună"[16], spune Ţepeş la 10 septembrie 1456 braşovenilor. Or, interesele comerciale şi politice ale acestora determină încălcarea înţelegerii, afectând grav formalismul lui Ţepeş.

Chiar şi setea de răzbunare conţine ceva formal. El nu se lasă mânat de o mânie oarbă, ci cu bună ştiinţă pedepseşte exemplar o jignire adusă corectitudinii sale. Semnificativ este episodul din naraţiunile germane în care nişte negustori se plâng că nu şi-au putut vinde marfa la târg. Dracula îi salvează cumpărându-le toate mărfurile, dar lăcomia acestora îi aduce cu alte mărfuri. Vodă însă atâta jignire n-a suportat şi "puse să-i tragă pe toţi în ţeapă"[17].

Ţepeş are conştiinţa vinovăţiei sale (când este cazul). Păcatul de a-l fi ucis pe Vladislav II la Tîrguşor îl ispăşeşte simbolic ridicând pe locul acela o biserică[18].

Voievodul muntean este un fanatic al adevărului, un despot al ordinii şi virtuţilor. El exacerbează o lege, un cod moral deja existent. *Ţepeş nu schimbă şi nu inovează legea, ci o întăreşte exemplar prin metoda ţepei*, care stârneşte frică şi teroare; metodele creează impresia că el schimbă ceva, de aceea a fost receptat ca tiran de contemporani în ciuda dreptăţii sale. Ţepeş stârneşte ură în ochii duşmanului, pentru că se abate de la regulă şi nu poate fi corupt în nici un fel.

Umaniştii, care încearcă să salveze latura bună a vieţii (căutarea originii etc.), imediat după moartea lui, îl receptează ca o pierdere, întrucât s-a revenit la haos - invazii, înrobiri, tribut – cu tot cortegiul de suferinţe ce decurge de aici. În "Comentariile" sale, A. S. Piccolomini scria despre Ţepeş: "... e încă în închisoare, este un om mare şi frumos ce pare făcut pentru a domni. Iată care este adeseori diferenţa între corpul şi spiritul unui om"[19].

În ochii ţăranilor terorizaţi de frica ţepei (probabil de aceea nu au apărut balade sau cântece în jurul figurii sale, iar naraţiunile germane au apărut când Ţepeş era deja captiv la Buda) va fi existat desigur convingerea dreptăţii lui Ţepeş, cel puţin atunci când tăia boierii. Ura săracului împotriva bogatului a fost totdeauna o realitate. "Simpatia mulţimii nu a fost niciodată pentru stăpânii îngăduitori, ci pentru tiranii care au dominat-o autoritar. Dacă a călcat în picioare cu bucurie pe despotul răsturnat, aceasta se datorează faptului că, pierzându-şi forţele, el reintră în categoria celor slabi, pe care îi disprefuieşte şi de care nu îi este teamă"[20]. Ţepeş a dat mulţimii un ideal – lupta împotriva păgânului. Este elocventă mărturia lui Ladislau, slujitorul lui Ţepeş care povesteşte cum Laiotă Basarab n-a putut aduna mai mult de "9000 de oameni" ca să lupte împotriva lui Ştefan cel Mare la Valea Albă (1476), pentru că "erau fugiţi în

[14] *Povestirile slavone despre voievodul Draculea,* în *op. cit.*, p. 133.

[15] *Letopiseţul Cantacuzinesc,* în *Cronicari munteni,* vol. I, 1984, p. 21.

[16] *Nicolae Iorga,* p. 161.

[17] *Naraţiunile germane,* în *op. cit.*, p. 131.

[18] Constantin C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Târgşor,* în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1924, fasc. 40, p. 74; cf şi Alexandru Lapedatu, *Mormintele domneşti de la Mănăstirea Dealului,* în Convorbiri literare, 1903, p. 433-434.

[19] *Apud* Denis Buican, *Avatarurile lui Dracula,* Bucureşti, 1993, p. 23.

[20] Gustav Le Bon, *Psihologia mulţimilor,* Bucureşti, 1990, p. 73.

munți și în fiecare zi mai fugeau deoarece nu voiau să se alăture trupelor turcului"[21]. În momentul când Țepeș a fost încolțit din toate părțile, spre sfârșitul anului 1462, o parte a oștirii sale trece de partea lui Radu cel Frumos, deci de partea celui puternic în momentul acela[22]

Jaful, războiul, lipsurile și molimele au creat o stare de permanentă criză și nesiguranță și se pare că singura măsură eficientă a fost teroarea. În secolul al XV-lea s-a înregistrat o evoluție demografică regresivă. Din registrele fiscale ale secolului următor s-a dedus că la mijlocul secolului XV populația era de maxim 840.000 de suflete, iar la 1475 de 560.000. În afara cauzelor clasice -depopulare prin înrobiri masive, decese, emigrări forțate (în special în 1462 în timpul campaniei lui Mahomed II în Țara Românească) –, anul 1456 a înregistrat o foamete de proporții[23]. Așadar, moștenirea pe care o preia Țepeș a fost dezastruoasă, situație la care se potrivește considerația lui Huizinga: "Cei mari jefuiau pe cei mici, iar cei mici se jefuiau între ei"[24]. Iată cum funcționa și înainte de Vlad Țepeș dreptatea celui puternic.

Era o lume rea, perversă și lacomă, ce avea totuși conștiința păcătoșeniei sale. Ducas, repetă cu insistență în cronica sa că singura cauză a relelor acestei lumi este păcatul în care sălășluiește. Este un veac agitat, al violenței, fanatismului și cruzimii, dar "fără această violență în orientare, pe care o au bărbații și femeile, fără condimentul bigotismului și al fanatismului, nu există emoție, nu există eficacitate..."[25].

Țepeș este un torționar, o personalitate diabolică, dar un om pe măsura secolului său. Totul în lumea aceasta este provizoriu, iar Țepeș a înțeles acest lucru și a acționat în consecință. "Evul mediu se complace în a da fiecărui lucru un nume, căutându-i moralitatea, adică lecția implicită, semnificația morală, considerată ca fiind cea esențială. Fiecare eveniment istoric sau literar are tendința de a se cristaliza într-o parabolă, într-un exemplu moral, într-un argument"[26]. Voievodul valah face același lucru atunci când își asociază parabolele cu o lecție practică extrem de elocventă. Există o justificare specială în fața celor vinovați înaintea sa; el își motivează semantic crimele. Spre exemplu, atunci când solii nu și-au scos fesurile, apare motivația: "Eu vreau să vă întăresc legea", după care urmează justificarea: "noi nu suntem învățați cu obiceiul altor stăpânitori"[27], sau execuția slugii cu nas subțire – motivație: "Tu trebuie să trăiești acolo sus" – apoi justificarea: "pentru că putoarea nu poate să ajungă până la tine"[28]. Când arde sărăcimea și hoții, Țepeș iarăși motivează: "Vreți să vă fac fără griji", apoi se justifică: "Ca să nu mai sufere nimeni în această lume"[29].

Fărădelegea era la ea acasă, hoții, spionii etc., constituiau o amenințare la adresa colectivității pe care și-a pus în gând să o purifice Țepeș. Țiganilor, care umblau și ei în prostit, ghiceau în palmă sau cerșeau – ceea ce era o superstiție în ochii creștinătății –, Vodă le oferă însă o alternativă: ori se luptă cu turcii, ori se mănâncă de vii între ei.

---

[21] *Ladislau, slujitorul lui Vlad Țepeș,* în *Călători străini despre Țările Române,* vol. I, București, 1968, p. 143.

[22] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice,* București 1959, p. 285.

[23] Dan Cernovodeanu și Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului,* București, 1993, p. 38-39.

[24] Johan Huizinga, p. 54.

[25] *Apud* Johan Huizinga, nota 86, p. 173.

[26] Johan Huizinga, p. 374.

[27] *Povestirile slavone...* și *Narațiunile germane...*, p. 133.

[28] *Povestirile slavone,* p. 136.

[29] *Ibidem*, p. 138.

Practic sunt salvaţi de domn de laşitatea ce îi caracterizează. Nici în apus ţiganii nu erau mai bine văzuţi. Burghezi prinşi că au legături cu aceştia erau excomunicaţi şi se îndeplineau procesiuni de purificare cu episcopul oraşului în frunte. Iată însă că nici Apusul n-are moravuri mai blânde. Şi aici s-a procedat la purificarea colectivităţii de vrăjitoare, tâlhari, derbedei, sodomişti[30] etc.

Disprețul pentru trup ca potențial vehicol al păcatului a dominat gândirea medievală, iar mila şi iertarea creştină n-au funcţionat ca astăzi[31]. Iertarea, dacă se întâmpla să apară, nu era asociată cu sentimentul milei, ci cu cel al interesului. Păcatul este duşmanul, el se numeşte hoţie, minciună, erezie, trădare şi trebuie extirpat din rădăcini. În acea epocă era singurul mod în care păcatul putea fi iertat.

CAMELIA CIORTEA

VLAD TEPEŞ IM MILIEU SEINER ZEIT
(Zusammenfassung)

Ausgehend von der Herrschertitualtur und der Analyse der beiden Varianten, der deutschen und der slawonischen, der Geschichten über den Herrscher, versuchten wir zu zeigen, daß der Wojewode, in der Perspektive seiner Zeit betrachtet, nicht aus dem für das Mittelalter eigenen Rahmen herausragt und dessen Klischeen gänzlich respektiert. In diesem Zusammenhang hebt Vlad Tepeş, ein Fanatiker der Wahrheit und der Tugend, ein bereits bestehendes Gesetz, einen existierenden Moralkodex, noch mehr hervor. Er *verändert das Gesetz nicht und erneuert es nicht*, sondern bestärkt es exemplarisch durch die Methode des Pfahls, der Angst und Terror verbreitet. Deshalb wurde er von seinen Zeitgenossen als Tyrann rezipiert.

[30] Johan Huizinga, p. 33.
[31] Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval,* Bucureşti, 1991, p. 28-29.

DOUĂ "GENERAL PARDON-URI" HABSBURGICE DIN TIMPUL RĂZBOAIELOR NAPOLEONIENE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DIN ALBA IULIA

Aproximativ prin anul 1980 istoricul blăjan Nicolae Albu a oferit Muzeului Unirii din Alba Iulia spre achiziționare, câteva valoroase documente, provenind indiscutabil din fosta arhivă a Mitropoliei Blajului, "rătăcite" din aceasta în cunoscutele împrejurări tragice pentru amintita biserică a Blajului, din anul 1948. Între acestea se aflau și două circulare românești cu litere chirilice, reprezentând două "general – pardon-uri" militare habsburgice din perioada vestitelor războaie napolliene mai precis din 1806 și 1810.

Bibliografia problemei, incluzând în primul rând lucrări ce țin de istoria tiparului în limba română și în fruntea cărora nu putem să nu amintim erudita lucrare a istoricilor clujeni A. Răduțiu și L. Gyemant intitulată: "Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română", Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, nu este prea bogată cu deosebire în ceea ce privește contextul politico-militar al epocii.

De aceea pentru a evita o abordare prea superficială a subiectului am solicitat competentul sprijin științific al colegei Elena Mihu de la O.J.P.C.N. Mureș, din Târgu Mureș, sprijin care ne-a fost acordat prompt, cu maximă amabilitate și competență, fapt pentru care îi adresăm mulțumirile noaste sincere și pe această cale.

După cum este bine cunoscut, marea Revoluție burgheză din Franța din 1789 și anii următori, a avut un uriaș ecou și efect în Europa, inclusiv în Țările Române, chiar și în Transilvania, stăpânită pe atunci de unul dintre principalii dușmani al Franței revoluționare, influența Revoluției franceze și a Franței de după 1789 s-a resimțit puternic[1].

Același lucru se poate spune și despre anii războaielor napoleoniene care au urmat pe cei ai marii Revoluții franceze, mai ales că Napoleon, în decursul uimitoarei sale cariere militare, a afectat profund soarta Imperiului habsburgic, căruia i-a ocupat în două rânduri capitala.

În pofida faptului că românii aveau de suportat din partea habsburgilor unele sarcini grele, educația sistematică începută din școală și culminând în armată, a sădit și susținut în sânul acestora cultul împăratului habsburgic, ca singurul binevoitor față de români[2].

La aceasta a contribuit mult faptul că oprimatorii nemijlociți ai poporului român, contra cărora a izbucnit și răscoala lui Horea, erau majoritatea de naționalitate maghiară și ei aveau pentru poporul român renumele de dușmani înverșunați ai politicii imperiale iluministe, mai binevoitoare față de popor.

---

[1] I. Sabău, *Frământări sociale și politice în Munții Apuseni în anul 1790,* în *Revista arhivelor,* II, nr. 1, 1959, p. 236-262; Idem, *Frământări sociale și influența primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania în anul 1790,* în *AIIC,* 1958-1959, nr. 1-2, p. 163-176; Idem, *Din lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul Habsbugic împotriva Revoluției franceze (1792-1797),* în *Studii,* 1960, nr. 2, p. 221-233; G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei,* I, 1889, p. 550-559.

[2] Liviu Maior, *Memorandum. Filozofia politico-istorică a petiționalismului românesc,* Editura Fundației Culturale Române, f. loc., 1992, p. 7-8.

În aceste condiții nu este de mirare că grănicerii români au luptat cu eroism şi spirit de sacrificiu contra oastei napoleoniene, pentru "bunul împărat". De fapt nu putem vorbi numai de acest sentiment, cultivat de altfel cu destul succes, fără a aminti şi aprecia că sentimentul datoriei, sub jurământ, cunoştea o dezvoltare maximă în cazul militarilor aflați sub arme. Răsunetul lozincilor revoluționare, socotite cu dreptate drept binevoitoare pentru popor ca şi ecoul chiar vag, al faptului că între români şi francezi exista un apropiat grad de rudenie ca neam, au generat şi o simpatie anumită față de "inamicul francez, care s-a manifestat sub diferite forme.

O dovadă în acest sens o reprezintă in prețios manuscris în versuri rămas de la Ioan Şincai, fost ofițer al Regimentului II grăniceresc românesc din zona Bistrița Năsăud, fratele celebrului Gheorghe Şincai[3].

O participare deosebită la războaiele austro-franceze destul de bine remarcată în istoriografia germană şi românească din secolele XIX-XX a avut-o regimentul grăniceresc amintit[4].

Amploarea extraordinară a forței napoleoniene ca şi a gradului de pericol militar pe care acesta este de natură să o insufle oricărui inamic, a generat şi o teamă sporită în rândul populației Imperiului Habsburgic din rândul căreia se recrutau ostaşii. De aceea nu este de mirare că a crescut în rândul acestora şi fenomenul sustragerii de la oaste şi al dezertărilor[5].

Acest fenomen, existent în anii revoluției franceze a sporit şi mai mult în rândul populației în gloria supremă a lui Napoleon, când acesta a reuşit să aducă Curtea din Viena în stare de umilință. Din această etapă mai precis din 1806 şi 1810, datează cele 2 documente la care ne referim, primul de după celebra victorie napoleoniană de la Austerlitz (1805), cel de al doilea de după victoria franceză de la Wagram din 1809.

Cea ce era de natură să sperie şi mai mult autoritățile austriece era faptul că mulți tineri care se sustrăgeau de la serviciul militar apucau calea haiduciei, devenind odată în plus păgubitori şi periculoşi pentru autoritatea de stat.

De aceea ni se pare firească grija autorităților militare de a lansa ordonanțe de amnistie pentru dezertori, ordonanțe care au fost tipărite şi în limba română sub titlul de "general – pardon-uri",]n mod repetat, adeseori ajungându-se ca una să o repete şi să o repete şi completeze pe alta anterioară (vezi Anexele I-II).

Deşi aceste ordonanțe nu sunt tipărite la Blaj, ci probabil la Cluj, în tipografia Hochmeister, aflată sub observația directă a guvernului, este clar că şi forurile bisericeşti din Blaj au dat şi ele diferite dovezi de ascultare şi supunere față de autoritatea de stat. Astfel s-a format un tipic al slujbei bisericeşti în vreme de război, pentru perioada războaielor austro-franceze, care a durat din 1792 până în 1815, întitulat Rânduiala slujbei în vreme de război care s-a răspândit sub formă de circulară. Încă din 1794 episcopul Ioan Bob a lansat o circulară prin care încuraja tinerii să se înroleze voluntari la oaste[6].

---

[3] E. Mihu, *Un manuscris de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, a lui Ioan Şincai (Legende, apocrife, colinde religioase şi cântece populare), Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, Tg. Mureş, 1992, p. 396.

[4] I. Beningni, *Statistiche skitzze der siebürgischen Militär granze*, Sibiu, 1816; W. Schmidt, *Beiträge zur granze*, 1875, vol. I-IV; I. H. Schwiker, *Gheschicte Österraichischen Miltär granze*, Viena, 1883, p. 46-64; G. Bariţiu, *Istoria regimentului al II-lea grăniceresc*, Braşov, 1874; A. Bunea, *Istoria regimentelor grănicereşti*, Blaj, 1901.

[5] L. Gyemant, *O ordonanţă gubernială din 1795, tipărită în limba română.*

[6] A. Răduţiu, *O ordonanţă gubernială din 1795, tipărită în limba română.*

De remarcat că o circulară de acelaşi conţinut a fost lansată de episcopul ortodox Gherasim Adamovici, la 10 iulie 1794.

În ceea ce priveşte conţinutul documentelor – care se poate vedea din Anexe, remarcăm că acesta este asemănător. Între "general pardon-uri" exista multă asemănare de exprimare.

Esenţa acestora era acordarea de iertare în toate privinţele pentru persoanele în cauză, care în perioada prevăzută, reveneau la obligaţia militară de la care s-au sustras, atât cele care se aflau pe teritoriul austriac, cât şi celor aflaţi momentan în ţări străine. Este evident că pe mulţi români, actul austriac i-a surprins în Valachia şi Moldova, unde ei se refugiau din Transilvania.

Dintre cele două acte menţionăm că un exemplar similar celui de al doilea, din 17 ianuarie 1810, a mai fost publicat de istoricul clujean Francisc Papp[7] şi că ambele ediţii au fost incluse în *Repertoriul* întocmit de A. Răduţiu şi L. Gyemant[8].

Redăm aici, spre final, câteva elemente de referinţă pentru fiecare document, respectiv dimensiunile, titlul, începutul şi finalul textului cu localizarea şi semnătura fiecăruia.

Despre general pardon. La num. 2616-1806.
Dimensiuni: 43x37
Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, Documente, inv. nr. 6375:
"Prea înălţatului împărat al romanilor şi al Austriei, craiul apostolicesc alUngariei şi al Bohemiei, prin aceasta facem la toţi cunoscut
.....
Dat în Viena Austriei în a doua zi martie anul o mie opt sute şase. Arhipovăţuitorul Karrol, prea marele gheneral a oastelor împărăteşti" (fig. 1).

2. Despre gheneral pardon. La num. 2037-1810
Dimensiuni: 40x30 cm.
Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, Documente, inv. nr. 6376:
"În numele prea înălţatului împărat al Austriei şi craiul Ţării Ungureşti şi al Bohemiei tuturor să face cunoscut
.....
groful Venţel Coloredo, feldmareşal şi prezident al sfatului ofiţerilor.

Prin sfânta cezaro-crăiască mărire, în ziua şi anul precum mai sus. Gaspar Lechmann" (fig. 3).

Pentru "reînvierea" condensată a atmosferei general – europene şi îndeosebi a celei româneşti – transilvane, care ne interesează cu deosebire, existente în momentul emiterii, tipăririi şi răspândirii relativ ample a celor două "general-pardonuri" amintite, considerăm că nu este inutilă îndeosebi reeditarea[9] ambelor texte în cauză. Textele în sine condensează ideatic şi la nivelul exprimării verbale cel mai adecvat, cel mai exact atmosfera de epocă, ceea ce ne-a determinat să dăm curs în primul rând impulsului de ale reedita, căci ele nu sunt, cum se ştie, inedite, ci doar oarecum *inactuale* pentru istorici, trecute fiind din 1981 în aşa-zisa *memorie comună pasivă* a

[7] Fr. Papp, *Foi volante în sec. XVIII-XIX, în posesia muzeului din Cluj, Apulum*, VIII, 1971, p. 285.
[8] A. Răduţiu, L. Gyemant, *op. cit.*, p. 255-256, 263-264.
[9] Vezi Anexele I-II. Textele celor două foi volante au fost transliterate de către Ana Dumitran.

breslei noastre. Textele în cauză sunt aşadar reeditate cu prilejul actual, deoarece ele "reînvie" autentic o întreagă lume, aşa cum picăturile de apă dau o idee despre natura, chiar despre imensitatea mării. Considerăm de asemeni că ele n-au putut fi editate la vremea amintită numai în limba română, ci aşa cum se întâmpla cu majoritatea legiuirilor sau ordonanţelor oficiale ale epocii şi în limbile germană şi maghiară sau şi în alte limbi vorbite în imperiu, admiţându-se totodată ideea că vor fi existat în cadrul marii armate cezaro-crăieşti şi dezertori de alte neamuri decât cel al românilor!.

Trei probleme importante, care ar putea fi explicitate mai pe larg, la o aprofundare a cercetării se conturează în legătură cu conţinutul textual al celor două ordonanţe oficiale amintite:

Cât de sincere erau promisiunile făcute şi cât de mult, sau de puţin se puteau încrede dezertorii în ele?

Cât de acurat oglindesc ele disperarea oficialităţilor civile şi militare, imperiale şi guberniale, în faţa pericolului napoleonian, de vreme ce se recurgea la actul disperat (!) al iertării aproape depline a dezertorilor?.

Cât de amplu a fost fenomenul dezertărilor şi ce cauze l-au generat: spaima faţă de superioritatea militară a inamicului şi pornurea instinctuală, primară de salvare cu orice preţ a vieţii individuale sau o *inobedienţă,* nu doar individuală, ci chiar de microgrup sau grup, relativ bine conceptualizată, faţă de autorităţile cezaro-crăieşti, care ar fi putut fi alimentată şi de însuşirea ideologiei revoluţionare franceze de către dezertorii din armata austriacă, inclusiv de către cei români! Toate detaliile pe care "general-pardonurile" din 1806 şi 1810 păstrate la Alba-Iulia, ni le relevă servesc la "reînvierea" esenţializată a unor vremuri trecute, deosebit de tensionate. De aceea cercetarea lor minuţioasă nu se poate limita doar la analiza de text, care va fi abordată propriu-zis şi aprofundată într-o altă fază de cercetare. Astfel, analiza aspectului tipografic, deci a înfăţişării exterioare a textelor respective, a modului lor de prezentare, deşi nu pare a fi esenţială pentru problematica de conţinut enunţată anterior, merită şi ea o anume atenţie. Din contextul unei atare analize nu se impune, pentru început, decât relevarea faptului că (şi sub acest aspect nu facem altceva decât să reluăm o idee îmbrăţişată de către Aurel Răduţiu şi Ladislau Gyemant) s-a recurs, în ambele cazuri la serviciile oficinei din Cluj a lui Martin Hochmeister junior, din cauza grabei cu care s-au tipărit pentru a fi difuzate cât mai rapid, mai eficient, ordonanţele respective pentru că la începutul secolului al XIX-lea atelierele tipografice din Sibiu şi Cluj ale renumitului meşter pomenit anterior erau printre cele mai moderne din principat, printre cele mai înzestrate sub aspect tehnic, activând după principiile unei eficienţe de tip capitalist incipient. De altfel, alegerea bună făcută de către autorităţile transilvane, pentru editarea grabnică a celor două ordonanţe amintite, reiese din ţinuta lor grafică impecabilă, realizată dealtfel cu mare lejeritate, fără efort lucrativ parcă!.

Desigur nu era o întâmplare nici faptul că în oficina din Cluj a lui Martin Hochmeister junior, care de mai mulţi ani prefera să importe întreg materialul tipografic necesar din străinătate (inclusiv seturile de litere!) s-a folosit pentru imprimarea celor două ediţii din 1806 şi 1810 hârtie de provenienţă internă transilvană şi anume hârtie produsă la moarea de la "Strugar" din apropierea Sebeşului (fig. 2, 4)[10].

[10] Jakó Zsigmond, *Az erdély papirmalmok feudalizmuskori történetének vazlata (II), 1712-1848, SUBB,* fasc. 1.

Faptul se datora cu siguranță vremurilor de criză prin care trecea imperiul cezaro-crăiesc, lipsei de pe piața transilvană a hârtiei străine, respectiv a celei produse în Ungaria și Austria, teritorii în care războiul paralizase activitatea economică și mai puțin realității comune, valabile în timp de pace, conform căreia hârtia internă era îndeobște mai ieftină (și deci mai rentabilă!) decât cea importată!.

NICOLAE JOSAN - GABRIELA MIRCEA

ANEXE
I

LA NUM. 2613. 1806

DESPRE GENERAL PARDON. PREA ÎNĂLȚATUL ÎMPĂRAT AL ROMÂNILOR ȘI AL AUSTRII, CRAIUL APOSTOLICESC AL UNGARII ȘI AL BOHEMII, PRIN ACEASTA FACE LA TOȚI CUNOSCUT ȘI DE ȘTIRE.

Chesaro, și iarăși Chesaro-Crăiască și Apostolicească Mărime milostivește socotând, cum că în Anul trecut pe șasă Luni până la sfârșitul lui Aprilie data cea de obște Ertare(Gheneral Pardon) pentru atuncea începuta Bătae peste tot locul de plin nu s-a putut vesti; pentru ca această milă a pra înălțatului împărat și acelor fețe să facă cunoscută, care în Țări străine aflându-să acei prin zisa de obște Ertare vestite Mili la o hotărâtă vreme a fi părtași ar pofti prin cunoștința Greșalelor și prin întoarcerea înapoi; Acea de obște ertare (Gheneral Pardon) încă pe opt Luni al înlungi s-au milostivit.

Întru aceşti prea înalte Rândueli urmare s-au hotărât:

1. Ca această milostivă de obște Ertare din tâia zi a Lunii lui Maiu acestui curgătoriu An,. până la sfârșitul lui Dechemvrie așijderea acestui An, atât în țările prea înălțatului împărat, cât și în alte Țări străine să țin.
2. Tuturor Cătanelor fugite de la Chesaro și iarăși Chesaro Crăiasca Armadie, care în curgerea acestor opt lni de buna voia sa la lăsata sa slujbă să vor întoarce aici în Țară la vreo Comandă Militărească sau la vreun Răghement sau la ori care Dregătorie afară din Țarea la Chesaro și iarăși Chesaro Crăieștile solii, sau la Vărbuncurile împărății sau la careva Chesaro și iarăși Chesaro Crăiască oaste, care iaste afară din Țară să vor arăta, și de călcarea Jurământului său le va părea rău, și să vor făgădui cum că de aici înainte stătornicește vor rămânea în Chesaro, și iarăși Chesaro Crăiasca slujbă, toată pedeapsa, de care au fost vrednici, că li se va erta, cinstea că li să va întoarce înnapoi, de obște nemutat și nevătămat să făgăduiaște și să încredințează, nu să face nici o osebire într fiii Țării, și între străini, ori să află în Țările împărătești celea de Moșii, ori în Țări străine, toți fără nici o împotrivire, fără întârziare, fără împiedecare că să vor primi la obicinuita plinire a slujbei cei Cătănești, Greșala care o făcut prin lăsarea Steagurilor, că în veaci va fi uitată, precum și pedeapsa pentru cei de Țară, de a le Confișcălui Averile adecă: de a le lua pe samă împărătească începând de la Strajemeștăr în jos, și luatele lor Averi li să vor da înderept. Dacă Dezărtoriul, adecă: Cătana fugită după înștiințarea acestui Gheneral Pardon de bună voia sa să va întoarce la Răghementul său, și va fi harnic de slujbă Cătănească.

3. Dintră cei ce să vor întoarce înnapoi, care să vor afla a nu fi Harnic de slujba Cățănii, în Chesaro, și iarăși Chesaro Crăieşti de Moşie Țări în pace slobozi să poată lăcui li să îngăduiaşte.
4. De la, întru aceste doao aici mai sus însămnate articuluşuri pomenita şi făgăduita Milă numai aceia să închid afară, care afară de Greşala fugirii, şi cu alte răutăți sânt însămnați.
5. Şi aceia de împărtăşirea cu această Milă să lipsesc, care după vestirea acestii milostive hotărâri îş vor lăsa Steagurile sale; ba încă aceia şi cu pedepsăle, care în Articuluşurile milităreşti, pentru cei ce fug sânt hotărâte, să vor pedepsi.
6. Iară ca persoanele, care prin Articuluşurile aici mai sus însămnate nu să închid afară de cătră Ertare, la slujba sa, ce cu jurământ întărită cu atât mai mare cutezare, şi îndrăzneală să să poată întoarce, la toți Generari, Obişteri şi alte Tisturi Cătăneşti să porunceşte, ca Ertarea pentru cei, ce să vor întoarce înnapoi făgăduită cu sârguință să să plinească, şi să fie cu foarte mare luare aminte şi spre aceaia, ca celea făgăduite celor, ce să vor întoarce şi prin alți cu adevărat să să plinească.
7. Dacă totuşi dintră cei fugiți (Dezărtori) cărora li s-au Ertat Greşala, s-ar afla unii împietriți, care Mila înălții sale întru nimica socotând-o, şi mai încolo vor rămânea întru răutatea sa, şi hotărâta de opt Luni vreme a Ertării spre folosul său a o întoarce nu ar pofti, unii ca aceia după celea mai aspre Legi Cătăneşti să vor pedepsi.

Pentru aceia fieşte care Deregătorie, ori cu ce nume s-ar numi, să îndatorează, ca după trecerea Terminului acestui de opt Luni, pe unele Cătane ca acestea împietrite întru răutatea sa, în tot chipul a le certa, şi a le prinde, carii după modrul în Legile Cătăneşti hotărâtă fără nice o îngăduință pedepsându-să, de toată Ertarea de aici înnainte pururea vor fi lipsiți. Dat în Vienna Austriei în a doao zi Martie Anul o mie opt sute şase.

Arhipovățuitoriul CAROL L. P.
Prea marele Gheneral a Oastelor Împărăteşti

II

LA NUM. 2037. 1810

DESPRE GHENERAL PARDON ÎN NUMELE PREA ÎNNALTULUI ÎMPĂRAT AL AUSTRII, ŞI CRAIUL TĂRII UNGUREŞTI, ŞI AL BOHEMII TUTUROR SĂ FACE CUNOSCUT.

Chesaro Crăiasca Mărire din acea deosăbită Milostivă băgare în seamă, precum acel de Obşte Gheneral Pardon, care în anul 1809, în 23 Octomvrie s-au dat afară, peste tot locul după Cuviință nu s-au vestit, acel Gheneral Pardon încă pe trei Luni a-l întinde, şi a-l mai prelungi s-au milostivit.

Prin această Milostivă Rânduială următoarele Condiții să hotăriască:

Vremea acestui înlungit Gheneral Pardon atâta despre Cătanele fugite, care să află în Țările Prea înnălțatului împărat, cât şi despre aceia, care să află fugiți în alte țări stăine, să întinde până la sfârşitul viitoarei Luni Iulie.

Această de obşte Ertare (Gheneral Pardon) să înțălege despre toate de la Chesaro Crăiasca Armadie fugite Cătane, aşa despre acelea, care pentru paza Țării s-au

întrarmat, şi care să numesc Landveri; de unde Pardonul de obşte pentru acest Landveri la a zeacea zi Luni(I) lui Octomvrie An. 1809. Dat să alungeşte până la sfârşitul lui Iulie Anului 1810.

Tuturor Cătanelor fugite de la Chesaro Crăiasca Armadie, care în curgerea acestii vremi, de bună voe, la lăsata sa slujbă să vor întoarce aicea în Ţară, la vreo Comandă Militărească, sau la vreun Reghement, sau la oricare Deregătorie, afară din ţară la Chesaro Crăieştile Solii, sau la careva Chesaro Crăiască Oaste, care iaste afară din Ţară, să vor arăta, şi de călcarea Jurământului său le va părea rău, şi să vor făgădui cum de aici înnainte statorniceşte vor rămânea în Chesaro Crăiasca slujbă, toată pedeapsa, de care au fost vrednici, că li să va Erta, Cinstea li să va întoarce înnapoi de obşte nemutat şi nevătămat li să făgăduieşte, şi să încredinţează; nu să face nici o deosebire întră fii(I)Ţării, şi întră străini, ori să află în Ţările împărăteşti cele de Moşie, ori în Ţări străine, toţi fără nice o împotrivire, fără întârziere, fără împiedecare, că să vor primi la obicinuita împlinire a slujbei cei Cătăneşti, greşala, care au făcut prin lăsarea Steagurilor în veaci va fi Ertată; precum şi pedeapsa, pentru cei de Ţată, de a le Confişcălui Bunurile, adecă de a le lua pe samă împărătească, începând de la Stragemeşter în jos, şi luate averi însă vor da îndărăpt, dacă Dezărtorul, adecă Cătana fugită după înştiinţarea acestui Gheneral Pardon de bună voia sa să va întoarce la Răgămentul său, şi va fi harnic de slujba Cătănească.

La aceia care, după ce să vor întoarce înnapoi, nu să vor afla harnici de slujba Cătănii, li se îngăduieşte, ca în Ţările Chesaro Crăieşti în pace, slobozi să poată trăi.

De la, întru aceste doae aici mai sus însămnate Articuluşuri, pomenita şi făgăduita milă, nu mai aceia să închid afară, care afară de greşala fugirei, şi cu alte răutăţi sânt însămnaţi.

Şi aceia de împărtăşirea cu această milă să lipsăsc, care după vestirea acestii Hotărâri prea milostive, înşi(şi) vor lăsa Steagurile sale, ba încă aceia şi cu pedepsele, care în Articuluşurile Milităreşti pentru cei ce fug sânt hotărâte, să vor pedepsi.

Iară pentru ca Persoanele, care prin Articuluşurile aicea mai sus însămnate, nu să închid afară de cătră această Milostivă Ertare, la slujba sa cea cu Jurământ întărită, cu atâta mai mare cutezare, şi îndrăzneală să să poată întoarce, la toţi Gheneralii, Obşterii, şi alte Tisturi Cătăneşti să porunceşte, ca Ertarea(Pardonul) pentru cei, ce să vor întoarce înnapoi, făgăduită, cu sârguinţă strânsă să să împlinească, şi să fie cu foarte mare luare aminte şi spr aceia, ca cele făgăduite, celor ce să vor întoarce, şi prin alţii cu credinţă să să plinească.

Dacă totuş dintră cei fugiţi (Dezertori) cărora li s-au Ertat greşala; s-ar afla unii împietriţi, care mila Înălţimei sale întru nimica socotind-o, şi mai încolo vor rămânea întru răutatea sa, şi această până la sfârşitul lunii lui Iulie An. 1810. Hotărâtă vreme a Ertării spre folosul său a o întoarce n-ar pofti, unii, ca aceştea, după celea mai aspre despre Cătanele fugite sunătoare Articuluşuri Cătăneşti să vor pedepsi.

Pentru aceia toată Deregătoria ori de de ce nume s-ar numi, strânsă să îndatorează, ca după trecerea Terminului acestuia aşa înlungită, pe unele Cătane ca acestea întru răutatea sa împietrite, în tot chipul a le certa, şi a le prinde, care după modrul în legile Cătăneşti hotărât fără nice o îngăduinţă pedepsindu-să de toată Ertarea de aici înnainte pururea vor fi lipsiţi. S-au dat în Vienna la 17 Ianuarie Anul 1810.

Groful VENŢEL COLOREDO
Feldmareşalul, şi Prezident al Sfatului Oştilor

L. P.

Prin Sfânta Chesaro Crăiască Mărire. În zioa, şi Anul precum mai sus.
KAŞPAR LEHMANI

DEUX FEUILLES VOLANTES HABSBURGIQUES DANS LES COLLECTIONS DU MUSEE NATIONALE DE L'UNION D'ALBA IULIA
(Resumme)

Vers 1980, l'historien Nicolae Albu, don't on regrette la mort, a offert pour l'achat au Musee de L'Union d'Alba Iulia deux documents imprimes dans la langue roumaine, qui representent deux *general–pardons* habsburgiques du temp des guerres napoleoniennes, plus exactement des annes 1806 et 1810. Ils proviennent indiscutablement des vieilles archives metropolitaines de Blaj, qui, ainsi comme on le sait, ont ete gravement boulversees en 1848.

L'interpretetion de ces deux documents constitue une modeste contribution a l'histoire de l'imprimerie dans la langue roumaine et de la vie politique-militaire de l'epoque mentionnee. Ils denotent encore en plus l'ampleur du conflict qui a eclate entre L'Empire des Habsbourg et la France napoleonienne.

ДЕСПРЕ ГЕНЕРАЛ ПАРДОН.

ДЕСПРЕ ФИЗЕАТЪА ФИЗЕРАТ АЛ РОМАНИЕСЭР, ШИ АЛ АЮСТРИЕ, КРАЮЛ АПОСТОЛИЧЕСК АЛ ОУНГАРИЕ, ШИ АЛ БОХЕМИЕ, ПРИН АЧАСТА ФАЧЕ АЛ ТОЦЕЙ КУНОСКУТ, ШИ ДЕ ЮНИРЕ.

Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецкь, шй Апостолицкь Мэрйе милостивецце сокотжнд, кэлкэ ф Ынвэ-трекэт ш шлеа Дзнй пэнэ ла сфыршитэа лзй Дзмйнеци лзшэторе Ынтрэгэ Европа ынтрэ Кэтзе шесе пэче локуе де пэмынт ш сэу пэче весте; пынтрэ ка ынтрэ мнеа ынтрэ ынкэлцэтэуй ынперат, шй ынтэрэ фэцце се се факе куноскуте, кэре ф Цэрй стрэйне афлзндузе ынтр-унеле пърцй Зние де юсуре Ертэре кэутэ Мнеа ка ш хотэрнце врэме ынфй пэртэшй, ынпофтй пръ кунощинца Грэшалор, шй пръ ынторкере ынапой; Ынкэ де юсуре Ертэре (Гнерал Пардон) ынкэ нуме Дзнй ла фэптуй сэу милостивэте.

Ынтрэ ынтрй пръ ынлесе Рзндуйалэ сфэрмэре сэу хотэрыре:

1.) Ка ынтрэ милостивэ де юсуре Ертэре дне тжа Зй ынтрэ Дзнй Май ынтрэй кэрэторй Ан, пнэ ла сфыршитул лзй Декемвре ынкэндрс ынтрэй Ан, ынкэт ф Цэрнле пръ ынсэнэтоуэлэ фэрэтэ, кнт шй ф ынтрэ Цэрй стрэйне се цйе.

2.) Тоцй Кэпетенй фузинте дела Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецкэ Армадзе, кэре ф кэрпрс ынтрэ нуме Дзнй де юсуе вое се ла ынтрэ се сэлэшлуе се вор ынторне ынапой ф Цэрэ ла врнеа Комендэ Милнтарзскэ сэу ла врнун Регимнт сэу ла юрй кэре Дирнгэторй ынфэцэ дне Цэрй ла Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецнлор солдаць, сэу ла Кэрэбинернле ынпърцнй сэу ла кэрэле Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецкэ шлете, кэре нуме ынфэцэ дне Цэрй се вор ынтрэ, шй де кэтрэ Журнмынтуэлэ сэу ш ла пэрце рэу, шй се вор фнгэдуй кумва де ынапой ынлесе сэнторнтоаре вор рэмыне ф Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецкэ сэлэшлуе, тоате пэдурле, де кэре эл фоарте вридний, кэ ынтрэ Ертэ, тнпурй кэ ынтрэ ынторне ынапой, де юсуе пэмынтуй, шй нвэцэтурй се фнгэдуэскэ, шй се ынкрединцезэ, нумэй фзрэ нимй ш юсуе фзрэ фнй Цэрй, шй фзрэ стрэйнй, юрй се ынфэ ф Цэрнле ынпэрэтещй тоате де Мошй, юрй ф Цэрй стрэйне, тоцй фзрэ нимй ш ынторнзтурй, фзрэ ынпедикэрй кэ се вор примй ла ынтрэбуйнцэ пэмынтй э сэлэшлуй сэй Кэтанещй. Грешалэ кэре ш фнгэдуй прин актурй Ынтрэгэлор, кэ ф ынсэ ла фнй сэнэтоасэ, прекум шй педепсе пентрэ чей де Цэрэ, де ла Конфискэрй Пэрцнлор, ынкэ: де ла нуме ш сэмэ ынтрэпиндзе дела Ординарй пэрцй ынсэ, шй нумэрй нмэ Дзнй ынтрэгэлор де фзрэ. Ынкэ Дезертоарй, ынкэ: Кэпетанй фузинте дзнй ынпедикэрй ынтрэгэй Гнерал Пардон де юсуе вое се се ла ынторне ла Регименте сэу, шй ла фнй хэрнце де сэлэшлуй Кэтанещй.

1.) Дзнтрэ чей че се вор ынторне ынапой, кэре се вор ынфэ Дзнй фнй Хэрнцей де сэлэшлуй Кэтанещ, ф Кэсарь, шй пърцй Кэсарь Крецй де Мошй Цэрй дзнй слобозй се пошт ынкэ ынтрэбуйнца.

3.) Ынкэ, фзрэ ынфэцэ доуэ дзнй май сус ынтрэмпинате ортнкулэшурй помените шй фнгэдуите Мнеа нумай ынкэ се ф кнд ынфэрэ, кэре ынфэрэ ш Ерешалэ фузинй, шй нумэ ынтрэ рэзбуйнцй сэнте ынтрэмпинй.

4.) Ынкэ, фзрэ ынфэцэ доуэ дзнй май сус ынтрэмпинате ортнкулэшурй помените шй фнгэдуите Мнеа нумай ынкэ се ф кнд ынфэрэ, кэре ынфэрэ ш Ерешалэ фузинй, шй нумэ ынтрэ рэзбуйнцй сэнте ынтрэмпинй.

5.) Шй ынкэ де фзрнтошце кэ ынтрэ Мнеа се ынпнкэ, кэре дзпэ вестирс ынтрэгэй милостивэ хотэрнрй ш вор лэса Ординеле сэле; ка ынкэ ынкэ шй кэ педепсе, кэре ф Ортнкулэшурнле ынпэрэтещй, пентрэ чей че фнгэ сэнте хотэрнте, се вор педепсй.

6.) Цэрй ка пърэсеаскэ, кэре прин Ортнкулэшурнле дзнй май сус ынтрэмпинате нумэ се ф кнд ынфэрэ де катре Ертэре, ла сэлэшлуй сэй, ш кэ Журнмынтуэлэ ынтрэбуйнцэ кэ ынкэтэ май кэ мэре кэутэре, шй ынтрунеле се се полте ынторне, ла тоцй Гнерарй, Ординарй, шй ынтр Тнтурй Кэтанещй се порунчеще, ка Ертэрле пентрэ чей, ш се вор ынторне ынапой фнгэдуите кэ сэрэцнце се се пошт ынторне, шй се фнй кэ фоарте мэре лэмурире шй сорц ынкэ, ка чнкэ фнгэдуите чнлор, ш се вор ынторне шй прин лацй кэ ынлесуре се се пошт.

7.) Дзнтрэ тоате дзнтрэ чей фузинцй (Дезертарй) кэрора нумэй Ертэт Грешалэ, сэр ынфэ сэнтэ ынторнцй, кэре Мнеа ынлацй сзнт ынтрэ пзмынтэ сокотжндзе, шй май ынкоаэ вор рэмыне ынтрэ рэзбуйнцэ сэ, шй хотэрнта де юсуе Дзнй врнеа ф Ертэрй сорй фолосуй сэу ла ынторне нумэ ар пофтй, сэнтэ ка ынтэ дзпэ чнкэ май ынтрэ Дзнй Кэтанещй се вор педепсй.

Ынтрэ ынтэ фнцзи кэре Дирнгэторй, ынрй кэ ш нумэи сэр нумэи, се ынторнезэ, ка дзпэ трнмнтерс Термннэлэй ынтрэгэй де юсуе Дзнй, ш сэнтэ Кэтанещ ка ынкэтэ ынтрэбуйнцэ ынтрэ рэзбуйнцэ сэ, ф тоате кэнзэ ла врнеа, шй ла прнпеаз, кэрнй дзпэ модзлэ ф Дзнй Кэтанещй хотэрнте фзрэ нимй ш ынтрэдуйнца пединжндзе, де тоате Ертэрле де ынтрэ ынапоеа нумэрэ вор фи ынлесуе. Дат ф Вненна Ноембрй ф ла доуэ зй Мартй Ануа ш мнй ш нумэрй май.

Архнепископ Кэрол (Л.П.)
Пръ мэрнле Гнерал ш Комендант ынтрэгэ.

fig.1 Despre general pardon, Cluj, 1806.

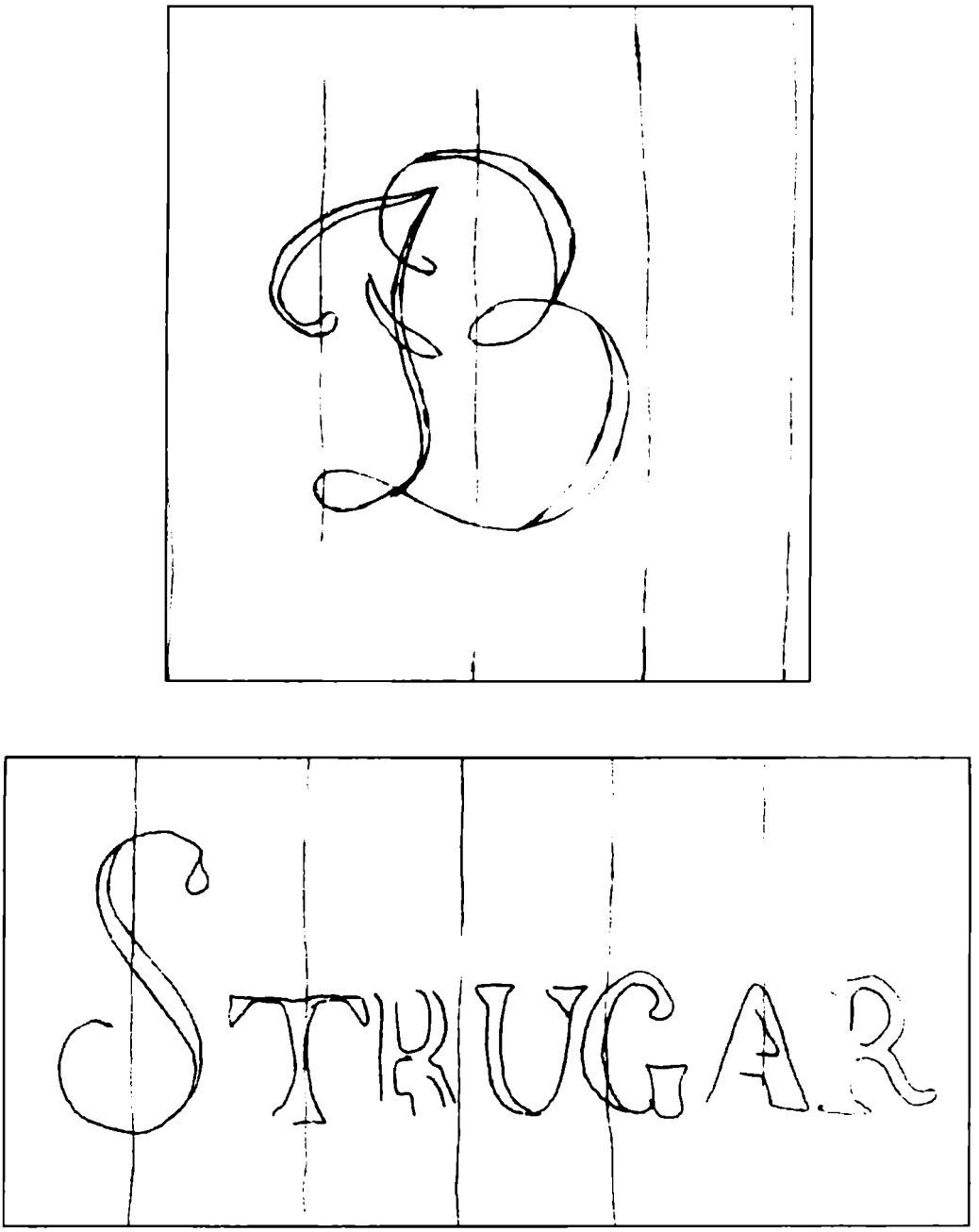

fig. 2 Filigranul foii volante. Despre general pardon, Cluj, 1806.

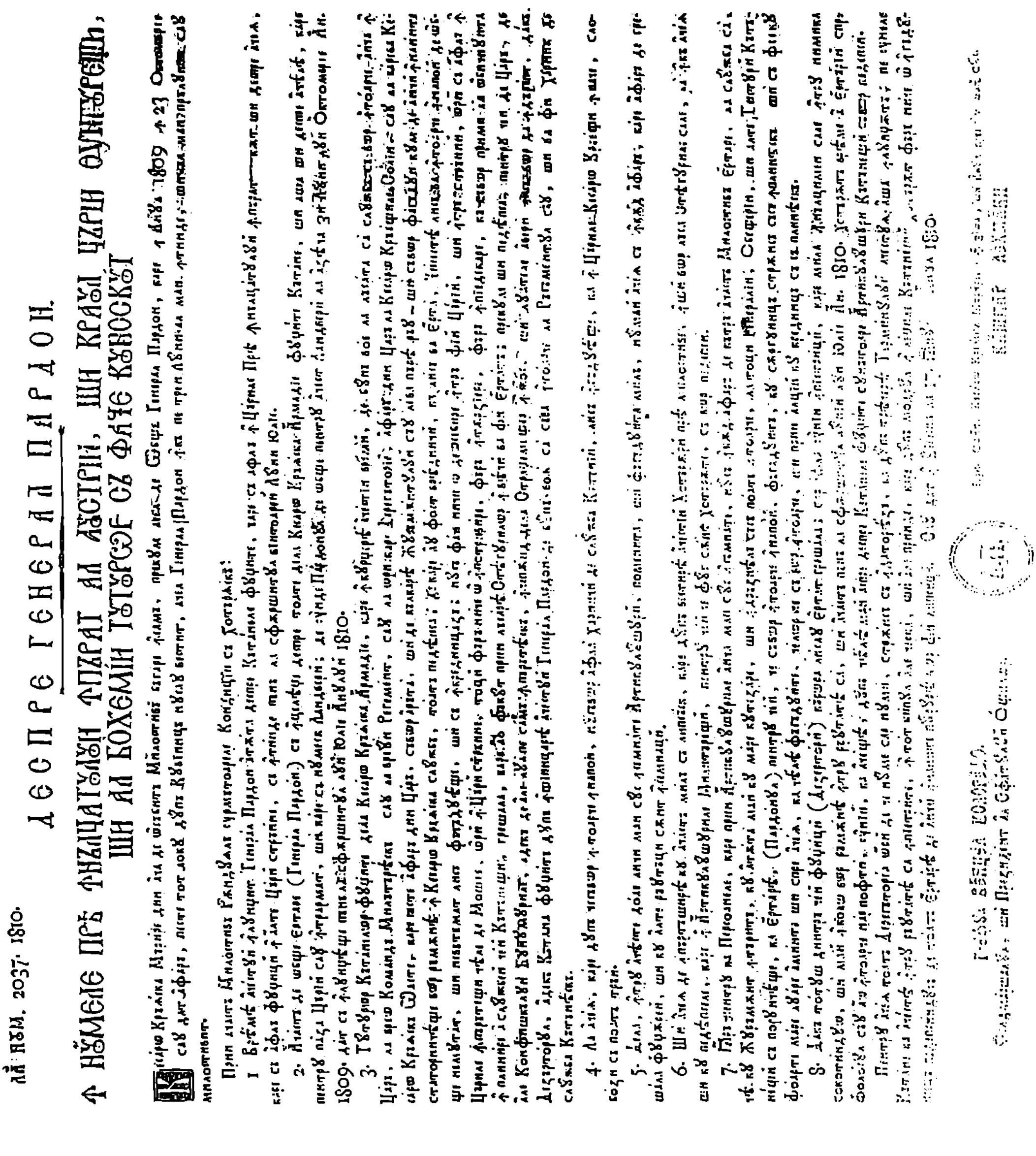

ДЕСПРЕ ГЕНЕРАЛ ПАРДОН.

fig. 3 Despre general pardon, Cluj, 1810.

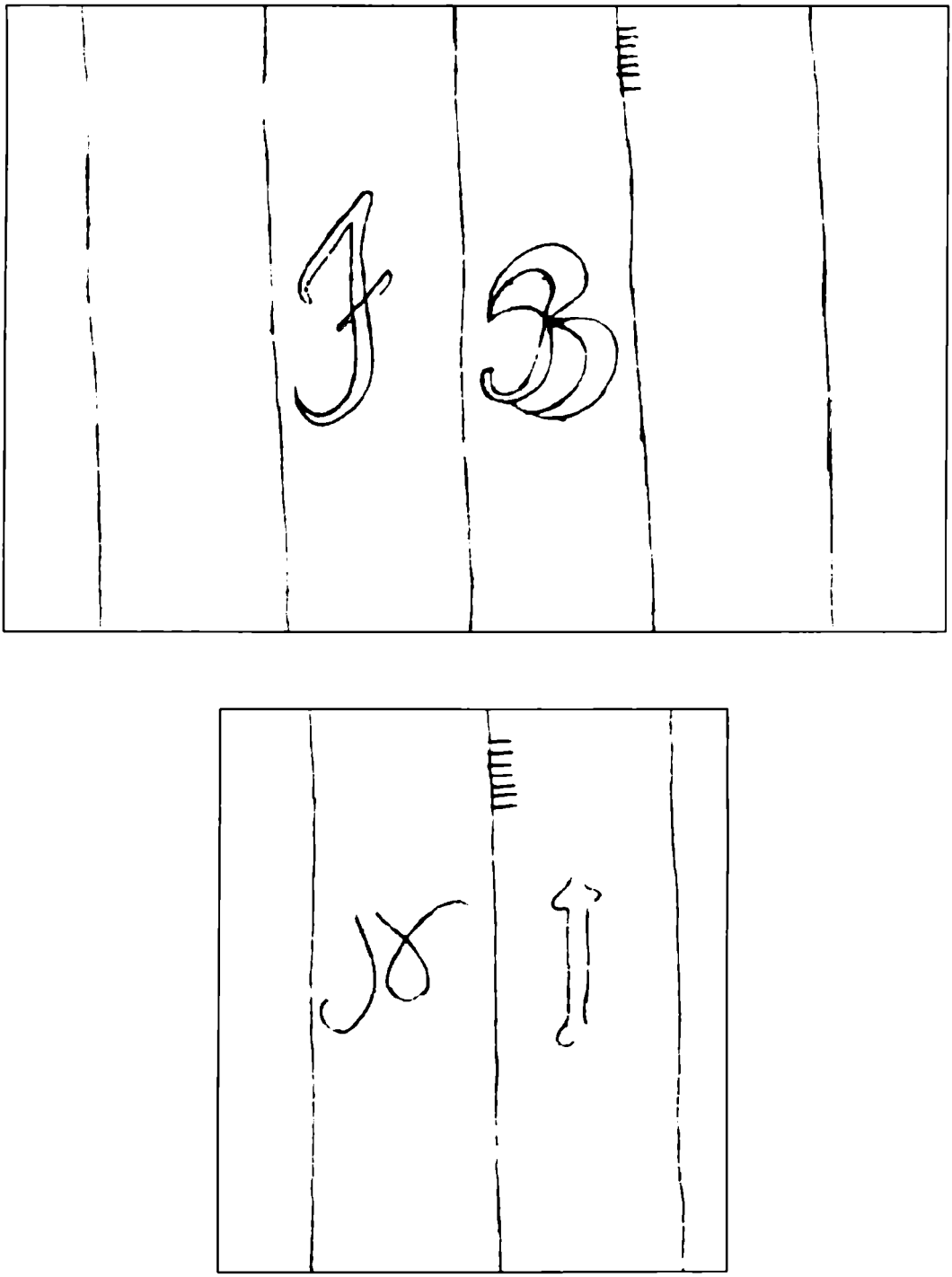

fig.4 Filigranul foii volante. Despre general pardon, Cluj, 1810.

DIN CORESPONDENȚA LUI CONSTANTIN DAICOVICIU CU MARIUS MOGA

"Vezi că mă gândesc la tine şi la Bănatul nostru, chiar cu riscul să mi se facă obiecțiuni dintr-o parte sau alta", îi scria Constantin Daicoviciu lui Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, în octombrie 1930[1].

Învățatul român a fost preocupat de problemele istorice dar şi de cele culturale ale Banatului natal de-a lungul întregii sale vieți, încurajând cercetarea istorică şi arheologică, apariția publicațiilor ştiințifice, ca şi naşterea şi dezvoltarea muzeelor ținutului[2].

Voi aminti relațiile, aş putea spune, speciale ce existau între C. Daicoviciu şi Ioachim Miloia stabilite încă din anii de studiu (de la Caransebeş şi de la Roma: cei doi cărturari s-au născut în 1898 şi, respectiv, în 1897). Interesul ştiințific (dar şi sentimental!) al istoricului născut la Căvăran şi-a găsit expresia în cercetarea colecțiilor Muzeului Banatului, în revederea modestelor colecții şcolare din Lugoj şi Caransebeş, în organizarea unor cercetări arheologice în localitatea natală şi, nu în ultimul rând, în periegheza ce a avut un adevărat caracter programatic, intreprinsă în sudul Banatului românesc laolaltă cu Ioachim Miloia[3].

După mutarea Muzeului Banatului cu întregul său patrimoniu în aşa numitul, pe atunci, "Palat Cultural" – devenit azi clădirea teatrelor şi Operei timişorene – o dată cu organizarea, începând cu 1938 a expozițiilor muzeului în spații mult mai mari, Ioachim Miloia a apelat la sprijinul lui C. Daicoviciu pentru ordonarea ştiințifică a materialului arheologic foarte bogat. Totodată, după ce vreme de câțiva ani încercase singur, cu entuziasmul neofitului specializat în istoria artei, să investigheze câteva monumente preistorice (Cornești, Parța, Satchinez etc.), Ioachim Miloia i-a cerut sprijinul lui C. Daicoviciu în vederea realizării unor cercetări arheologice cu adevărat ştiințifice[4]. În aceşti ani, de la sfârşitul perioadei interbelice în care s-a curmat timpuriu viața lui Ioachim Miloia, se aşează începutul activității muzeologice şi arheologice, în Timişoara şi în Banat, a lui Marius Moga, fost student al lui C. Daicoviciu, pe atunci preparator la Institutul de Studii Clasice din Cluj. Aceasta a constat în organizarea expoziției de arheologie a Muzeului Banatului şi în pornirea mai multor cercetări arheologice. Dacă pentru Marius Moga cel de-al doilea război mondial a determinat o

---

[1] M. Miloia, A. Turcuş, Gh. Mudura, N. Săcară, *Un erudit cărturar, Ioachim Miloia (1897-1940)*, Timişoara, 1997, p. 77.

[2] Vezi, de exemplu, *Cuvânt înainte* semnat de C. Daicoviciu la primul număr al primului anuar postbelic al Muzeului Banatului, *Tibiscus*, I, Timişoara, 1970 (1971), sau C. Daicoviciu, *Banatul antic (probleme şi perspective)*, *Banatica*, I, 1971, p. 11-14.

[3] C. Daicoviciu, *Banatul şi arheologia*, *AnB*, III, 2, 1930; C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, *AnB*, III, 2, oct.-dec., 1930; I. Miloia, *Căvăranul în Evul Mediu*, Timişoara, 1931.

[4] Pentru unele aspecte se poate cerceta lucrarea: Fl. Medeleț, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțişoara, jud. Timiş)* *AnB*, S. N., arh. -ist., II, 1993, p. 119 sqq. Acelaşi autor pregăteşte al doilea volum al *Istoriei Muzeului Banatului*, cuprinzând perioada 1921-1947 şi un al treilea ce va cuprinde perioada 1948-1980. Acestea, ca şi un proiectat dicționar al muzeelor şi muzeografilor din Banat, urmează a fi întocmite în colaborare cu mai mulți colegi şi vor lămuri mai bine multe din aspectele amintite succint în paginile de față.

întrerupere nedorită a activității sale științifice, același război, la care adăugăm moartea lui Miloia la 25 martie 1940 și evacuarea unor importante colecții făcută sub conducerea noului director al muzeului, pictorul Aurel Ciupe, au cezurat activitatea de cercetare arheologică intreprinsă de Muzeul Banatului. Numirea episcopului ortodox al Caransebeșului, Vasile Lăzărescu, în fruntea secției pentru Banat a Comisiunii Monumentelor Istorice, s-a dovedit a fi nefericită și încă din anii războiului, îndatoririle acestei secțiuni au fost preluate de secția pentru Transilvania.

O dată cu sfârșitul războiului, M. Moga a fost numit șef al secției de istorie și arheologie a Muzeului din Timișoara. O scrisoare[5] oficială a Institutului de Studii Clasice din Cluj – Sibiu, semnată de către C. Daicoviciu, stă mărturie acestui moment. Ea sună în felul următor:

Universitatea "Regele Ferdinand I"
Institutul de Studii Clasice
Muzeul de Antichități
Pinacoteca V. Cioflec Cluj, str. General Gherescu 2
Nr. 40-1945 Telefon 1805
Sibiu, 19 iunie 1945

D-Sale Domnului
MARIUS MOGA, șeful Secției
arheologice și istorice a Muzeului Bănățean.
Timișoara

Cu prilejul dimisiei (sic!) d-v din postul de preparator la Institutul de Studii Clasice și numirii ca șef al Secției arheologice și istorice de la Muzeul Bănățean, vă exprim sincere felicitări, pentru această înaintare pe care o consider ca o justă și binemeritată răsplată a activității d-v în domeniul cercetărilor arheologice.

De asemenea, în numele meu personal și al membrilor Institutului de Studii Clasice, vă exprim cu acest prilej mulțumirile noastre pentru colaborarea sinceră și camaraderească desfășurată în anii când ați funcționat în cadrul Institutului nostru, care vă păstrează cele mai alese sentimente de prietenie.

Dorindu-vă succes pe mai departe în cercetările științifice și în activitatea practică la Muzeul Bănățean, sper că veți continua colaborarea cu noi în interesul arheologiei românești.

S. S. Director, C. Daicoviciu

În anii 1945-1947, M. Moga a sondat așezările de la Parța, Satchinez, Dejan, Sânpetru German ș.a., iar împreună cu Mihai Macrea a continuat cercetările arheologice de la Mehadia și a efectuat o recunoaștere arheologică în sudul Banatului[6].

[5] Toate scrisorile publicate în aceste pagini fac parte din fondul arhivistic Marius Moga care s-a constituit în 1997 la Muzeul Banatului, după moartea arheologului și muzeografului timișorean. Reproducând conținutul lor cu litere cursive, am introdus în text scurte lămuriri între paranteze drepte.

[6] Vezi, N. Gudea, *Săpăturile arheologice efectuate de M. Macrea și M. Moga la baia castrului de la Mehadia (jud. Caraș-Severin), Tibiscus*, IV, p. 107-124; M. Moga, N. Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului, Tibiscus*, IV, p. 129-146.

În acelaş timp, M. Moga, din însărcinarea lui C. Daicoviciu, a făcut o evaluare a condiției şi stării micilor muzee şi colecții din Banat, de la Lugoj la Băile Herculane, de la Moldova Veche şi Bozovici la Sânnicolaul Mare, întreținând o bogată şi cordială corespondență. Iată una din scrisorile din acea vreme scrisă de C. Daicoviciu lui M. Moga (fig. 1, a-b):

25/IV 946

Dragă Moga,

Am primit scrisoarea ta. Mulțumiri pt. "tubicen" [IDR, III, 1, nr. 274] – *Poate o vei găsi printre cele medievale –*

Pt. Coh. VIII R ți-a răspuns Macrea. Îți trimitem din Eph. [emeris] *Dacorom.* [ana] *tot ce avem.*

Bucuros primim vol. I din Hampel, Bronzkor şi Rómer, Résultats généraux, în schimb – Dar ce anume să-ți trimitem? Când vei veni tu pe aici vei alege, sau scrie-ne ce anume ai vrea din ceeace noi avem mai multe exemplare. Din Délmagy. Ért. [revista Muzeului Banatului între 1837-1918], *nouă ne lipseşte vol. XXX (1914). Dacă-l ai cumva de prisos, trimite-ni-l!*

Ce mai faci? Îmi pare bine că eşti bine şi că lucrezi. Noi, aici o luarăm iar da capo! M'am saturat!

Salutări lui Ciupe (mai e acolo?) Complimente Dnei Moga.

Pe tine te îmbrățişez

C. Daicoviciu

Mai scrie!

În 1948 sunt de amintit şi cercetările de la Porolissum conduse de M. Moga din însărcinarea lui C. Daicoviciu. În legătură cu această campanie iată o scrisoare a învățatului clujean adresată lui M. Moga, pe şantier la Porolissum, după o vizită la fața locului în care este amintit şi numele restauratorului Duka (fig. 2):

25/VIII 949

Dragă Moga,

Lăzile (2) dela Şimleu au sosit! M'am uitat în dif. publicații pentru găurile celea din zidul bastioanelor: Explicația mea e justă: aşa o văd dată şi de Forrer şi Grenier. Cazurile sunt rare dar sunt (mai ales la turnuri semi- sau rotunde!) –*

Duka ar putea să mai sape la groapa de gunoi!

Noroc!

Al tău: Daicoviciu

**Vezi, poate sunt şi găuri verticale!!*

Din 1948, pentru câțiva ani de zile, cercetările arheologice din Banat se întrerup datorită noii situații create odată cu mutarea Muzeului Banatului în Castelul Huniade. Vreme de ani de zile (mai bine de un deceniu!), M. Moga a fost angrenat în activitatea complexă de restaurare a clădirii şi de amenajare a ei pentru scopuri muzeale. În acelaş timp, doar cu o mână de oameni, arheologul a purces la realizarea teoretică a

tematicilor expozițiilor de științele naturii, etnografie, artă și istorie și la transpunerea lor în sălile muzeului. Studiile de muzeologie ale lui M. Moga în această perioadă au fost profunde și îl putem socoti, fără să greșim, implicat în realizarea tuturor secțiilor muzeului, în condițiile în care noii angajați erau lipsiți de pregătirea și de experința necesară. În toată această perioadă, M. Moga s-a bucurat de încurajările și sprijinul permanent al lui C. Daicoviciu.

Săpăturile de salvare din 1958 de la Cruceni și de la Bobda au marcat reluarea programului de cercetări arheologice al Muzeului Banatului, dar în anii ce au urmat, pe lângă puținul timp acordat cercetării arheologice, pe măsura deschiderii de noi expoziții ale muzeului, M. Moga se vede confruntat cu problema înzecirii personalului, a formării noilor veniți ca muzeografi și a constituirii unui colectiv unit, demersuri care s-au dovedit a fi destul de dificile. Scrisorile ce le primea de la C. Daicoviciu au rămas la fel de cordiale așa cum este, de pildă, cea referitoare la modesta și eterogena colecție Letiția Clopoțel aflată în casa din Marginea a ziaristului Ion Clopoțel (fig. 3):

2/IV 961

Dragă Moga,

Îmi scrie tov. I. Clopoțel din Marginea despre o schemă cu custodele colecției Let. Clopoțel.
Știu că ce poți face, faci. Vezi: pune o opinteală mai mare dacă crezi că e just.
Ce mai faci? Nu scrii, parcă ai fi morto. Ei drace, leneș mai ești.
Cu bine, C. Daicoviciu
Ce-ți mai face familionul?

După ce în 1964, la îndemnul lui C. Daicoviciu, M. Moga a început cercetarea anticului Tibiscum, războindu-se cu ignoranța activiștilor de partid care invadaseră rezervația națională de arheologie de la Jupa[7], în 1965, șantierul arheologic este vizitat de către C. Daicoviciu însoțit de Hadrian Daicoviciu și Ioan Glodariu, așa cum îi înfățișează o fotografie de atunci[8]. Cu prilejul acestei vizite, C. Daicoviciu a văzut stela funerară a lui Brisanus (IDR III, 1, nr. 163) despre care cerea apoi relații, ca și situația stratigrafică ce evidenția existența unei faze de pământ la castrul de piatră de la Tibiscum în secțiunile transversale trasate de M. Moga pe laturile de nord și est. Cu același prilej, au fost vizibile în mai multe secțiuni, cele patru nivele de locuire din așezarea civilă și se considera atunci existența în castru a cel puțin trei nivele. Scrisoarea pe care, un an mai târziu, i-o scria C. Daicoviciu lui M. Moga este, credem, de o reală importanță științifică, referindu-se și la disputata problemă a valurilor de pământ din câmpia de vest a României și din cea Panonică[9] (fig. 4, a-b):

---

[7] Vezi, de exemplu, M. Moga, *Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, Tibiscus,* I, 1970 (1971), p. 41-50. Numărul mare al greșelilor de tot soiul, de la cele întâmplătoare până la omisiuni voite, fac de nefolosit, din păcate, opul dedicat municipiului Tibiscum de către Doina Benea și Petru Bona, care a apărut la București în editura Museion în anul 1994.

[8] Unele detalii sunt cuprinse în comunicarea regretatului M. Moga și a autorului acestor rânduri ce va apare în *AnB*, S. N., arh. ist., VI, privind bordeiele daco-romane de la Tibiscum.

[9] A se consulta, privind problematica valurilor, K. Horedt, *Cu privire la problema valurilor de pământ din Banat și Crișana, SCIV,* XVI, 1965, p. 725-730; E. Dörner, V. Boroneanț, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre, Ziridava,* II, 1968, p. 7-16; Patay

Dragă Moga!

Nu mi-ai trimis o copie de pe inscr. văzută la Tibiscum! Trimite-mi-o, te rog! Urgent-

Mi-ați vorbit de un colectiv pentru "șanțurile romane" din Banat –

Te informez că un oarecare Patay dela Bpsta se ocupă de cele din șesul Ungariei și dorește să se bage și în cele din Banat!

Nu lăsați bucata din mână! Voi să le faceți pe cele din Banat! O colaborare de informații reciproce – da – dar nimic mai mult. Să nu vă angajați la așa ceva fără aprobarea Secției Acad.! Comunică-i acest lucru și lui Dörner [muzeograf din Arad] *ca nu cumva să se ofere el. –*

Patay – după cât îmi spune M. Rusu – le crede sarmate (iazige). Nu e imposibil!

Deci atenție!!

Dacă știi ceva de această treabă – anunță-mă

Cu bine

C. Daicoviciu

17 VIII 966.

În vara anului 1967, în ziarul *Scînteia* au apărut două articole semnate de gazetarul Victor Vîntu ce relatau rezumativ, în stil pamfletar, o seamă de acuzații lipsite de temei privind activitatea lui M. Moga ca director al Muzeului Banatului. Un grupuscul ahtiat de funcții și dornic de parvenire, încerca să obțină pe această cale "partinică" destituirea lui M. Moga, incomod prin înaltul său profesionalism și prin probitatea sa. Din fericire pentru destinele Muzeului Banatului, această tentativă de a impune un politruc în fruntea instituției, a eșuat atunci[10].

Scrisorile ce i le-a adresat C. Daicoviciu în acea perioadă de nesiguranță sunt importante și definesc o dată mai mult trăsături sufletești luminoase ale magistrului. Iată-le în succesiunea lor cronologică (fig. 5-8):

Dragă Moga,

Nu știu ce este adevăr și ce este intrigă în ceeace ți se impută. –

Rogu-te, scrie-mi! Nu trebuie să crezi că-mi este indiferentă situația ta și vreau să te asigur de tot sprijinul pe care ți l-aș putea da și de toată simpatia maestrului tău.

Scrie-mi!

C. Daicoviciu

Cluj, 6 VII 967.

Pál, *Neue Ergebnisse in der topographische Untersuchung der Erdwälle in der Tiefebene, MFME,* 1969, 2, p. 105-112; Soproni Sándor, *Limes Sarmatiae, idem,* p. 117-133. Autorul acestor pagini a fost integrat programului de cercetare a valului secționând (fără succes!) unul din valuri în hotarul comunei Pișchia în anul 1967, la indicația lui M. Moga.

[10] Aflându-mă la Orșova unde, din însărcinarea lui M. Moga, am secționat de-a curmezișul situl antic pe str. Marinari, m-am dus la Timișoara unde am răspuns în scris întrebărilor formulate de comisia de anchetă a Comitetului Regional de Cultură și Artă formată din doi inspectori, absolvenți de institute de trei ani. Bănuiesc că în vreun dosar se păstrează și aceste răspunsuri.

Dragă Moga,

I-am scris tov. - lui Moraru dela Comitet [Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă] *rugîndu-l să examineze adînc și just problema ta. Sînt convins că e o urîtă și interesată campanie de ponegriri, urmărindu-se îndepărtarea ta. – Eu cred că se va face lumină și dreptate -*

Mulțumesc pt. știrile de la Tibiscum: Inscr. de pe col[oana] *de marmură bănuiesc că de la Caracalla – Geta (al doilea D și N e Geta șters!).* [vezi IDR III, 1, nr. 144].

Ai putea să-mi dai o copie numai pentru mine a inscr. latino-palmiriene? Conține ceva important din p. de v. istoric?[vezi IDR III, 1, nr. 167].

Curaj și sănătate îți dorim cu toții aici

Al tău

C. Daicoviciu

Cluj, 3 VIII 1967

Dragă Moga,

Sînt în București. Am vorbit cu tov. Min. Adj. Moraru în problema ta. Am vorbit și cu tov. Min. Macovei dar el nu cunoaște problema.

Tov. Moraru nu e de acord cu propunerile făcute dela Timișoara. El va dispune o nouă cercetare ca să afle totul (inclusiv dedesupturile campaniei și seriozitatea acuzațiilor).

Aceasta ți-o comunic strict confidențial. Deci: așteaptă cu încredere să se facă dreptate.

Al tău

C. Daicoviciu

9 VIII 1967

Ultima dintre scrisori datează din luna octombrie a aceluiași an și face referire la o scrisoare a regretatului Ion Horațiu Crișan care, pentru câteva luni de zile, a lucrat la Muzeul Banatului din Timișoara în 1953. Copia scrisorii scrise de I. H. Crișan se află în fondul arhivistic M. Moga, dar nu face obiectul rândurilor de față. Iată ultima scrisoare:

Dragă Moga,

Îți trimit alăturat copia unei scrisori trimise de I. H. Crișan tovarășului Moraru. –

Scrisoarea a răsărit din capul tov. - lui Crișan cu care discutasem problema ta. Eu nu am făcut altceva decât să-l susțin în intenția de a o scrie și trimite. – Eu însumi am pus-o la poștă. –

Cred că e bine să ai și tu o copie de pe ea. –

Scrie-mi dacă ai primit-o –

Cu bine și prietenie

C. Daicoviciu

Cluj, 29 X 1967.

Socotesc că prezentarea acestor scrisori constituie o mică contribuție la conturarea portretului spiritual al învățatului şi, de asemenea, întregeşte istoria recentă a Muzeului Banatului.

FLORIN MEDELEȚ

THE CORRESPONDENCE BETWEEN MARIUS MOGA AND CONSTANTIN DAICOVICIU
(Summary)

The work presents the correspondence between Marius Moga and Constantin Daicoviciu since 1945 till 1967. The letters belong now to the Museum of Banat from Timişoara.

C. Daicoviciu is one of the most important persons in the Romanian historical researches. He was professor to the University in Cluj (Dacian history), the founder of the History Museum in Cluj and its first director, a very well – known archaeologist (under his direction were continued the diggings in Sarmizegetusa Regia and Ulpia Traiana Sarmizegetusa) and, for a period, he was member of the State Council. He made many visits in Banat and he gave the line in the archaeological diggings especially for the Roman age, following the results and helping with his counsel, knowledge, experience and his huge personality the young archaeologists from Timişoara.

Marius Moga was C. Daicoviciu's student, and, after a short period when he worked at Classical Studies Institute in Cluj, after the end of the World War II, he was the director of the very young Museum of Banat in Timişoara. Here he organized the new museum with many scientific sections and he had an active participation to the archaeological diggings in Banat, especially in the Roman town of Tibiscum.

The letters wrote by Daicoviciu to Moga are the letters from the master to the pupil, but, in the same time, the letters from an old friend to a younger one. Permanently, Daicoviciu asked information about the archaeological discoveries from Tibiscum and indicated to Moga scientific sources to clear up the mysteries from this important Roman town or from other important archaeological points from Banat.

Being sure that Moga is the right person in the right place, Daicoviciu helped Moga in 1967 when, with support of the Communist Party press, Moga's enemies tried to discredit him. In this case, Daicoviciu went in Bucharest and spoke with the Minister Moraru showing to him that Moga made a huge scientific work to organize the Museum from Timisoara and that he was the victim of a dirty plot of few persons which wanted Moga's dismissal. It is only one example of this human feature of C. Daicoviciu. When he was sure that a man is honest and very good in his job, he helped him in all his problems. Is only one of the explications why C. Daicoviciu was very appreciated by his students, his friends and his employed.

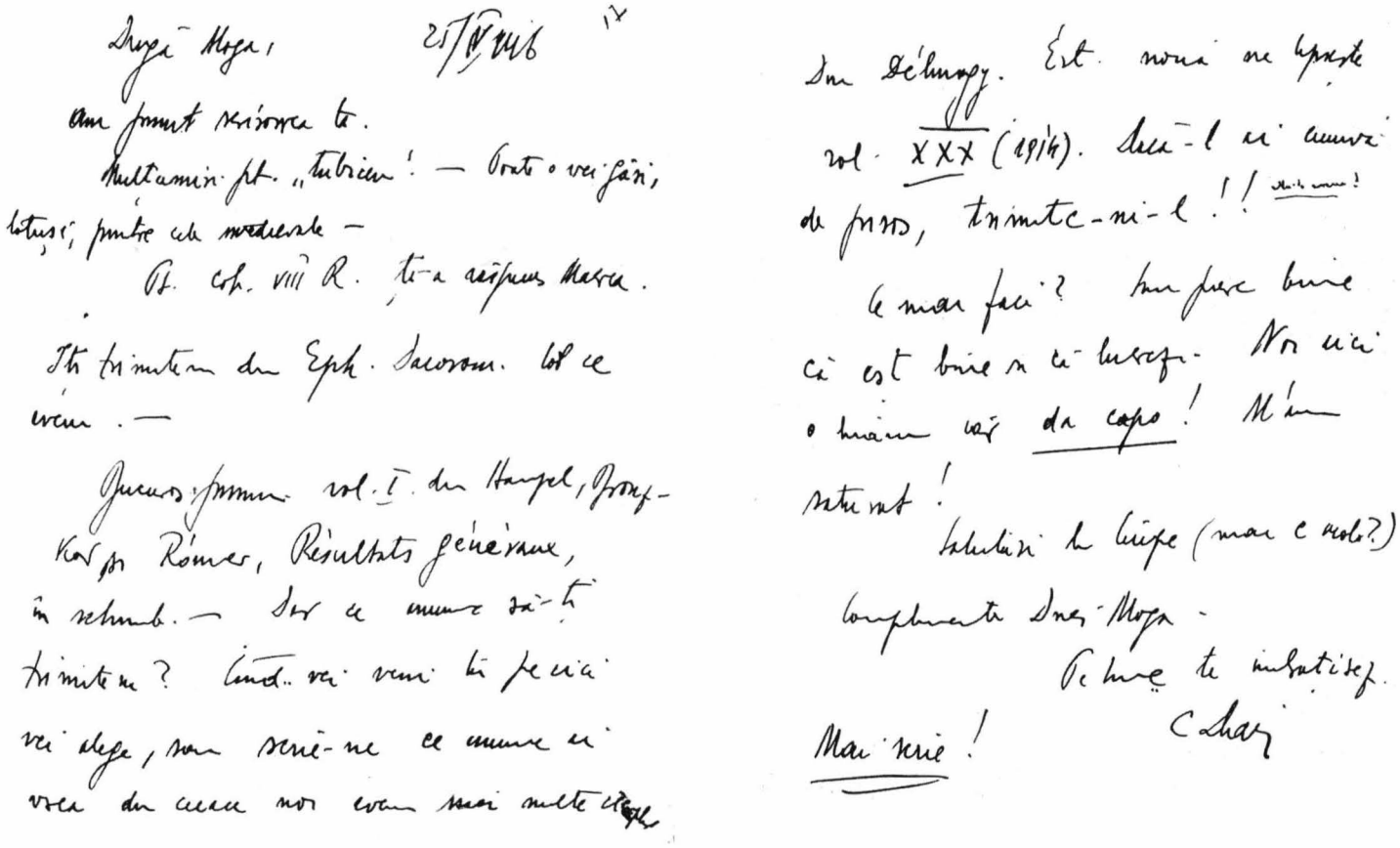

Drugă Moga, 25/IV 1946

Am primit scrisoarea ta.

Mulțumiri pt. „tubicen"! — Poate o vei găsi, totuși, printre cele medievale —

Pt. coh. VIII R. ți-a răspuns Marea.

Îți trimitem din Eph. Sacorom. tot ce avem. —

Bucuros primim vol. I. din Hampel, Bronz-Kor și Römer, Résultats généraux, în schimb. — Sau ce anume să-ți trimitem? Când vei veni tu pe aici vei alege, sau scrie-ne ce anume ai vrea din ceeace noi avem mai multe exemple

Din Délmagy. Est. noua ne lipsește vol. XXX (1914). Dacă-l ai cumva de prisos, trimite-ni-l!! [illegible]

Ce mai faci? Sau pare bine că est bine și că lucrezi. Noi aici o luăm văr da capo! M'am saturat!

Salutări la Cîrpe (mai e acolo?)

Complimente Dnei Moga.

Pe lume te îmbrățișez.

C. Daicoviciu

Mai scrie!

fig. 1 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 25 aprilie 1946

25/VIII 49

Roga Moga,

Lăzile (2) dela Simleu au sosit!

M'am uitat în dif. publicatie pentru
găurile celea din zidul bastioa-
nelor. Explicatia mea e justă:
a sa o văd dată n° de Forrer
n Grenier *) Cazurile sunt rare,
dar sunt (mai ales la turnuri
semi sau rotunde!) —
Luka ar putea să mai sape la
groapa de gunoi!

Noroc!!

Al Tau: Dai

*) Vezi, roate sunt n găuri verticale!!

fig.2 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 25 august 1949

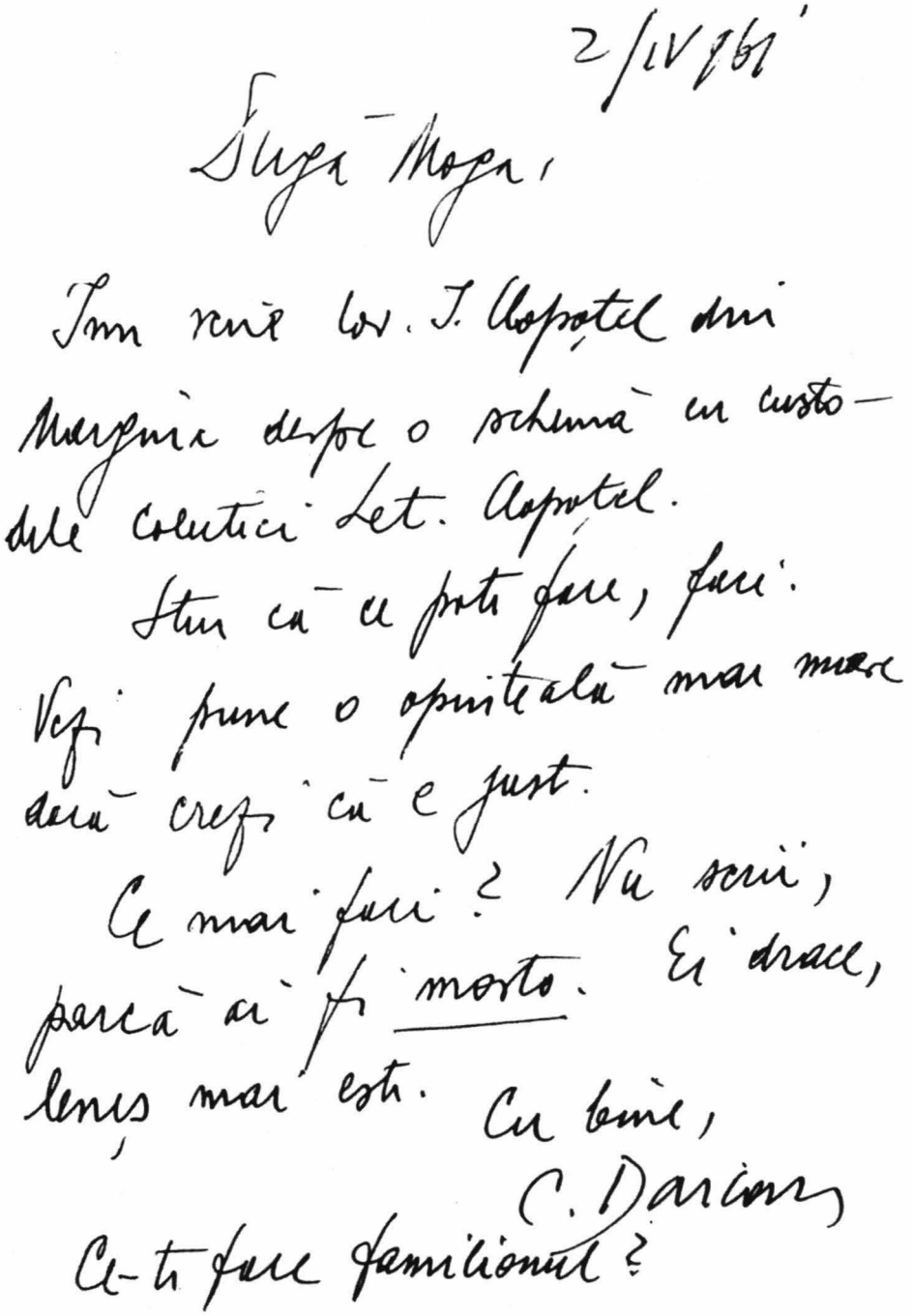

2/IV 961

Dragă Moga,

Îmi scrie Lov. I. Alopoțel din Marginia despre o schemă cu custodele colectici Let. Alopoțel.

Știu că ce poți face, faci. Vezi pune o opinteală mai mare dacă crezi că e just.

Ce mai faci? Nu scrii, parcă ai fi mosto. Ei drace, leneș mai ești. Cu bine,

C. Daicoviciu

Ce-ți face familionul?

fig.3 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 2 aprilie 1961

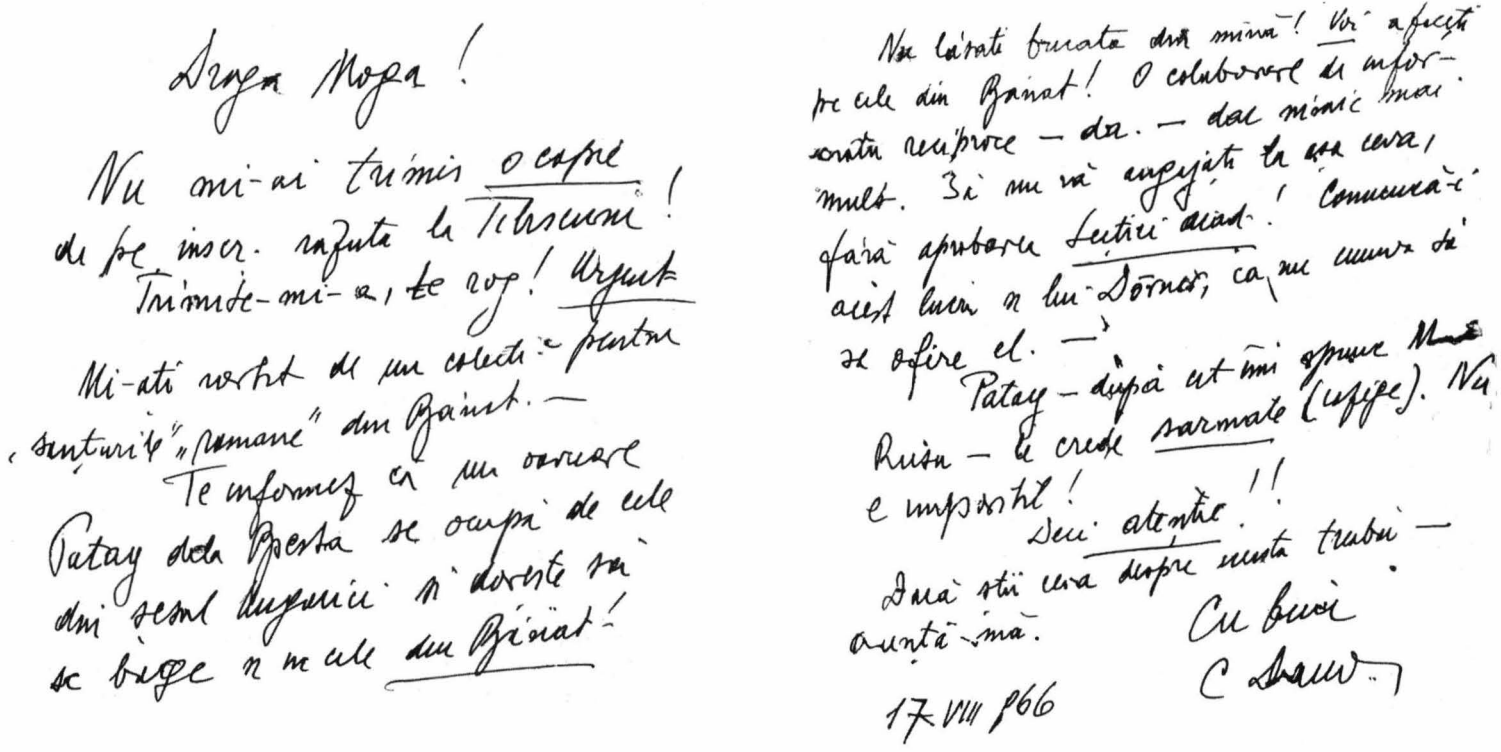

Droga Moga!

Nu mi-ai trimis o copie de pe inscr. răzuta la Tibiscuni! Trimite-mi-a, te rog! Urgent.

Mi-ați vorbit de un colecție pentru „sanțurile" „romane" din Bănat. —

Te informez că un oarecare Patay dela Presta se ocupă de cele din șesul Ungariei și dorește să se bage și în cele din Bănat!

Nu lăsați bucata din mînă! Voi afecți pe cele din Bănat! O colaborare de informații reciproce — da. — dar nimic mai mult. Să nu vă angajați la așa ceva, fără aprobarea Secției acad.! Comunică-i acest lucru și lui Dörner, ca nu cumva să se ofere el. —

Patay — după cît îmi spune M. Rusu — le crede sarmate (cofige). Nu e imposibil!

Deci atenție!!

Dacă știi ceva despre mustă trebui — anunță-mă.

Cu bine

C. Daicoviciu

17 VIII 966

fig.4 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 17 august 1966

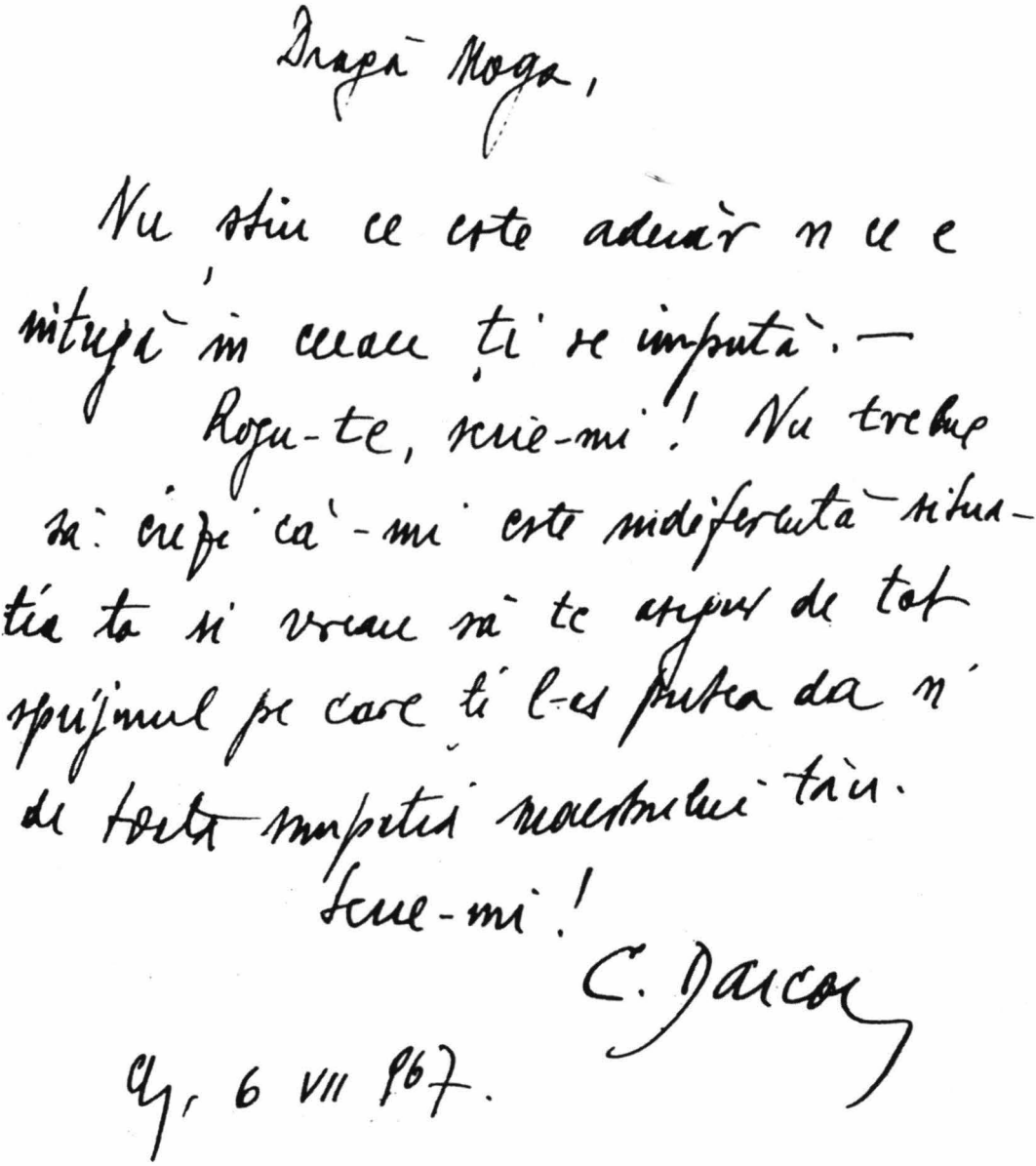

Dragă Moga,

Nu știu ce este adevăr n ce e
intrigă în ceeace ți se impută. —
Rogu-te, scrie-mi! Nu trebue
să crezi că-mi este indiferentă situa-
tia ta și vreau să te asigur de tot
sprijinul pe care ți l-as putea da și
de toată simpatia maestrului tău.
Scrie-mi!

C. Daicoviciu

Cluj, 6 VII 967.

fig. 5 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 6 iulie 1949

Dragă Moga,

I-am scris tov. lui Moraru de la Comitet, rugându-l să examineze adânc și just problema Ta. Sînt convins că e o urîtă și interesată campanie de pomeniri; urmărindu-se îndepărtarea Ta. — Eu cred că se va face lumină și dreptate —

Mulțumesc pt știrile de la Tibiscum. Inscr. de pe col. de marmură bănuesc că de la Caracalla — Geta (al doilea D. și N. e Geta șters!).

Ai putea să-mi dai o copie numai pentru mine a inscr. latino-polmirene? Conține ceva important din p. de v. istoric?

Cuiaj și sănătate îți dorim cu toți aici.

Cluj, 3 VIII 1967

al tau
C. Daicoviciu

fig.6 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 3 august 1967

Dragă Moga,

Sînt în București. Am vorbit cu tov. Min. adj. Movaru în problema ta. Am vorbit și cu tov. Min. Macovei, dar el nu cunoaște problema.

Tov. Movaru nu e de acord cu propunerile facute dela Tșoara. El va dispune o nouă cercetare ca să afle totul (inclusiv dedesupturile companiei și seriozitatea acuzațiilor)

Aceasta ți-o comunic strict confidențial. Deci: așteaptă cu încredere să se facă dreptate.

Al tău.

C. Daicoviciu

9 VIII/1967

fig.7 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 9 august 1967

Dragă Moga,

Îți trimit alăturat copia unei scrisori trimise de I Crișan tovarășului Novaru. —

Scrisoarea a răsărit din capul tov-lui Crișan cu care discutasem problema ta. Eu nu am făcut altceva decît să-l susțin în intenția de a o scrie și trimite. — Eu însumi am pus-o la poștă. —

Cred că e bine să ai și tu o copie de pe ea. —

Scrie-mi dacă ai primit-o —

Cu bine și prietenie

Cluj, 29 X 1967. C. Daicoviciu

ig.8 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 29 octombrie 1967

ORAL HISTORY AS A METHOD FOR HISTORICAL RESEARCH

This paper discusses oral history as a method of historical research especially for the history of state socialism. There is not in the intention of this paper to outline a full argument about oral history. The focus is on oral history as a method of research, intertwined with considerations about memory under state socialism, as a final argument for using oral history in the reconstruction of the past. This paper advocates the potentialities of oral history method, without pledging for oral history as the *only* research method available.

A simple definition states that "oral history collects spoken memories and personal commentaries of historical significance through interviews"[1]. This is a rather functional definition, referring to the methods used by oral history. Paul Thompson provides another definition, stating the role of oral history in reshaping the actual historiographical approach because "it can be a means for transforming both the content and the purpose of history. It can be used to change the focus of history itself, and open new area of inquiry"[2]. Jan Vansina calls oral history "immediate history", because it interviews participants at an event, using as sources reminiscence, hearsay, eyewitness accounts[3]. A further delimitation is necessary in defining oral history, that between "oral tradition" and "personal reminiscence", as Gwyn Pris states. Oral tradition is "oral testimony transmitted verbally from one generation to the next, or more", and "personal reminiscence" is "oral evidence specific to the life experiences of informant", that is not passed from one generation to another[4]. In short, this personal reminiscence" is also called "oral history" or, as Anthony Seldon does, "interview". To sum up, oral history appears as a particular method of investigation through interviewing living documents, i. e. witnesses, about recent events.

One of the most important problems risen by the development of the method of "oral history" is that of its relevance, i. e. the potentialities, the possible gains for historiographical approach through oral history. Alessandro Portelli gives an insight account about oral history as research methodology, stating that oral history "tells us less about *events* than about their *meaning*". One of the most important is the possibility to "correct other sources"[5], to bring a supplement of information besides writing arguments. But here appears another actual problem of using oral history as a method. There are the issues of the "reliability" and "credibility" of oral sources and, in a broader perspective, the confrontation between document or "literate history" and the "spoken document", or "the new history". Oral history or the use of oral sources appears as "a reaction against the traditional paradigm or the 'Rankean history'" and from this confrontation a definition of new history can be stated.

---

[1] Donald A. Ritchie, *Doing Oral History*, New York, Twayne Publishers, 1995, p. 1.

[2] Paul Thompson, *The Voice of the Past. Oral History,* 2nd edition, Oxford, Oxford Press University, 1988, p. 2.

[3] Jan Vansina, *Oral Tradition as History*, London: James Currey Ltd, 1985, p. 12.

[4] Jan Vansina quoted in Gwyn Pris, Oral History, in *New perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge, Polity Press, 1991, p. 120.

[5] Ibid., p. 116.

New history is not concerned with politics or events; it is not a narration of the events, but an analysis of structure. It is not a view from above, but a view from below, of the "ordinary people and their experience of social change". Furthermore, new history's greatest provocation is that it uses not only "official documents" but also a vast amount of evidence, including oral sources[6]. This shift makes oral history a main method of inquiry into the past. Moreover, the actual perception of history as not being just "objective" or, in Ranke's words, "what it really happened", but as "cultural relativism", brings oral history into the forefront of the historical methods. This "cultural relativism" means that present day historians distrust the myth of stating the "reality" of the past as a main goal of writing history. That is, the acceptance of relativism of acknowledgement, in the sense that "our minds do not reflect reality directly. We perceive the world only through a network of connections, schemata and stereotypes, a network which varies from one culture to another". In short, this means a new approach for reconstructing history, not through simple and "objective" narration of events, but through displaying opposite views. That is, in Burke's words, the ideal of "heteroglossia"[7].

Oral history introduces, through its methods of interpretation, the value of divergent opinions. Taking into account the historian's concern for historical truth, divergent opinions offer a different view of historical truth. The reality is reconstructing through these different opinions. The method employed consists in collecting and interpreting "errors". Criticism of oral history method uses this collection of errors as its main argument to refute the value of oral history as a method of historical research. The main objections refer to human memory particularities and to the representativeness of the interviewees.

The critics of oral history consider human memory being subjective. Not only because "people remember what they *think* is important", but also because human memory has its specific biological limits[8]. First, the critics argue that sometimes people remember what did not happen, including others' experience in their personal experience. Second, chronological references are considered inaccurate because of the so-called "telescoping memory", i.e. the wrong chronological references to certain events. The conclusion of these critics of oral history is that the testimonies, being inaccurate, have no value for historical inquiry. Moreover, the process of recalling is thought to be influenced by the interviewer and the interview-situation, because in different situations and towards different interviewers, the same interviewee says different things.

This criticism is made from the point of view of searching the "truth" and the "accuracy" in writing history, that is advocating history as a narration of data that can be verified by written documents. The arguments of "document-driven historians" refer mainly to the precision in form and in chronology offered by written documents and the possibility to verify the accuracy of a document appealing to another documents[9]. Oral history has none of these qualities. But neither is this its goal. Oral history offers another opportunity, that is not available for written sources. This is the opportunity to consider "the special value which they (i. e. the facts from oral sources)

---

6 Peter Burke, *Overture: the New History, its Past and its Future.* In Burke, p. 2-5.
7 Ibid., p. 6.
8 Ritchie, p. 12.
9 Pris, p. 119.

have as subjective, spoken testimony"[10]. The criticism does not consider the main idea of oral history. This idea is that through oral testimonies, facts and events are no longer data, embedded in a written document, but they acquire a "social meaning" because "all history depends ultimately by its social purpose"[11]. This imposes the need not only to narrate an event, but to analyse and to interpret the social accounts, to find their meanings[12]. This interpretation urges historians to analyse the structures that lay behind the personal reminiscence or the individual perception of an event. Oral history offers for study just this divergence between a recorded event and its oral testimony or the divergence between oral testimonies of the same event. Revealing the differences of perceptions, oral history introduces the preoccupation for community's perceptions of history. History becomes "more democratic"[13]. In the same time, it offers the possibility to complete the information that written sources retained inaccurately or incompletely. This completion of data is made in the same time with the introduction of a multiple perspective, because the interviewees will not speak in the same way about the same event. Introducing personal events and personal considerations in their stories, they could highlight an event from different and unexpected angles. This ultimately means that historians have the chance to come out of this "narrow circle circumscribed by their own culture"[14], multiplying the perspectives and the diversity of historical interpretations. The historian has the chance to look at an event through several perspectives that belongs to different people with different life experiences. The interpretation will gain in depth and complexity, and the goal of historical writing becomes larger.

Once the field of oral history and its utility in contemporary historical research established, it is necessary to discuss the practical problems of methodology. In other words, to discuss the steps required to put in practice the ideal of a history-writing relied upon oral sources. Accepting that oral sources reveal people's "models" of reality, what they believe that happened in the past, the historian's inquiry has to be directed to the interpretation of these models. Because, as Thompson states, "History is not about events, or structures, or patterns of behaviour, but also about *how these are experienced and remembered in the imagination.* And one part of history, what people imagined happened, and also what they believe might happen - their imagination of an alternative past, and so, an alternative present - may be as crucial as what happened"[15]. Or, in Alessandro Portelli's words, "The first thing that makes oral history different is that it tells us less about *events* than about their *meaning*"[16]. In short, a historical analysis should be applied to the content of the interview, to the shape of memories, looking for an explanation for the past from the point of view of witnesses' manifold perceptions. This aim of revealing the sources of mis-interpretation or memory's fallacy is the core idea of oral history method. The reason is that through this analysis a broader picture of the past is provided. Related to this is

[10] Thompson, p. 101.
[11] Ibid., p. 1.
[12] Elizabeth Tonkin, History and Myth of Realism. In *The Myth We Live by*, 2nd edition Paul Thompson and Raphael Samuel, ed. London, Routledge, 1993, p. 28.
[13] Thompson, p. 109.
[14] Pris, p. 137.
[15] Thompson, p. 139.
[16] Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories*, Albany, 1991, p. 50.

interpreting the silence, i. e., the events that are not mentioned in an interview. In other words, the use of oral history is to reveal the informants hide an event, as well as what event they hide, for interpreting their attitude towards the remembered past[17].

In short, there are four main advantages of using oral history method. The first advantage consists in its capacity of providing extra-information, especially for contemporary events, because the archives are still inaccessible. The second is the possibility to supplement information from writing sources, either by filling the gaps in the documentation, or by enlarging the area of inquiry, bringing new perspectives of research. The third advantage is the possibility to identify other sources of documentation, accidentally mentioned by interviewees. Finally, through analysis of the oral material, this could reveal assumptions, i. e. the motives lying behind documents, and some aspects that could not be registered in the officials written transcripts[18]. Moreover, the oral sources have their accuracy, meaning that invention of interpretation is censored by the living presence of the testimony. Their ultimate advantage lies in the broader perspective imposed, because through the process of remembering, the recalls are linked with the present, are embedded in a written form, and therefore, preserved and saved.

The interpretation of oral sources uses some special rules. First, and the most important, is to "cross-check" with other sources, to discover the divergences between written and oral sources, with the goal to interpret these divergences. Moreover, an interview should be treated as a part of a wider context, connected with other testimonies. Also, the testimony should be placed in the special social context of the interviewee. This means that an interpretation must refer to the particularities of the interviewee, race, gender, social stratum or cultural background. As it will be argued further, these differences among interviewees highlight the different structure of memory for different people. Making a connection between the perception of the past and the individual background it is possible to enlarge the historical inquiry, as Thompson said, sometimes bringing unexpected perspectives of interpretations[19]. To sum up, it requires, mainly, not to limit to the story itself, to the anecdotical, but to see further and beyond the words, to search for structures and hidden assumptions.

In this process of looking for a structure, memory and its special qualities play a crucial role. An individual memory is not a singular thing, although it is unique. But very often, it relies on values accepted by the community, on "myth" that gives to the individual the feeling of belonging to his/her community. Therefore, in an oral interview, two strata may be identified. The first is the strata of common shared interpretation of the past. The second is constituted by individuals' experiences and interpretations of the past. There is no gap, and these strata are intermingled. But these interpretations are still influenced by two different approaches to the past. One is the "nostalgic" approach, a glorification of the "good old days", especially by a hidden comparison with the present situation. The other is forgetting, or "amnesia", either individual or collective, a reaction provoked mainly by the experiences perceived as unpleasant or as a trauma. These particularities of both the individual and collective memory have special significance when oral history is used as a method in researching the recent past of a totalitarian regime.

---

[17] Ibid., p. 53.
[18] Seldon, p. 4-5.
[19] Ibid. p. 240-243.

Oral history works with memory, individual as well as collective. Its importance in historical inquiry upon communism is due to the special condition of the individual and collective memory in a totalitarian regime. These considerations are complicated when the research is focused upon a minority living in a totalitarian regime.

The condition of memory in a totalitarian regime is a special one. A divergence occurs mainly between state-sponsored memory of the past, or the official view of the past, and the individual perception. There is a relation of power, as the state forces the individual and the collective memory to accept the official view, imposing a compulsory forgetting of the previous or alternate visions and memories. Nevertheless, this process of forgetting is not complete. It supposes two forms of resistance. The task of preserving the collective memory is transferred to some individuals that embedded the collective memory in an autobiographical account, filtering it through their own, individual memory. This means that the illiterate memories become literate. Once written, these filtered memories of the community are again embedded in the collective memory, but bearing the specific changes due to their process of literacy, of transforming in a personal narrative. This is the mechanism of the dissent literature and its influence upon collective and individual memory that was the subject of the compulsory erasing of the past. These changes in memories are proved through oral history interviews, when the interviewees include, as their own memories, experiences and considerations that belong to a dissent writer[20]. Making interviews about the events of November 1990, Andrew Lass concludes that some events were overlapped by external interpretations, made by radio broadcasts or by direct participants. Direct experiences were replaced by others' evidence. A similar process occurs when collective or individual memories are repressed by a totalitarian state. Because of the compulsory process of forgetting, the individual recollects later his memories from the dissent literature, from those who write to preserve these memories, but filtered through their individual experience. The interviewees make an appeal to this "literate" authority to legitimate their recollections. From this point of view, oral history methodology is the unique method that can prove this reintegration of the past in the collective or individual memory. This "hermeneutic reinsertion of a written point of view into an illiterate person's oral testimony" has its particular significance as an identification with a dissent point of view[21]. Furthermore, dissenters' perceptions of the past are not equal, but rely on different paradigms. As a whole, memory of an oppressing past is either transformed in a reason for fighting and resistance, or it is assumed as a personal guilt and transformed in a recognition of one self's faults and contribution to the totalitarian system of repression[22]. The choice one makes between these two "paradigms" must be considered from the point of view of one's attitude towards a totalitarian regime. That is why oral history interview is especially important in dismantling one's perception of the past.

---

[20] Andrew Lass, From Memory to History. The Events of November Dis/membered. In *Memory, History, and Opposition Under State Socialism*, ed. Rubie S. Watson, Santa Fe, School of American Research Press, 1994, p. 89-104.

[21] Pris, p. 132.

[22] These are the two memory paradigms identified by Richard S. Esbenshade: "Kundera paradigm" (memory as revenge, as accusation and resistance against the process of compulsory forgetting) and Konrad's paradigm, memory as assuming past faults, and one's condition as a participant. Richard S, Esbenshade, Remembering to Forget. Memory, History, National Identity in Postwar East-central Europe. In *Representations*, 49, Winter 1995, p. 72-96.

This relationship between the state and individual is a relationship between subordinates and those who dominate. This produces two types of discourse: a public one, according to the official standards; and a hidden one, disguised in attitudes and special language, as tricks or rumours. Investigation on this particular form of resistance or "political disguise", is possible only by employing oral history methods, through interviewing and identifying the stereotypes used in a "public transcript", i. e. the discourse made for officials. This proves an alternative to the official history created by a totalitarian state. As in a communist society, the literate or written version of memory is monopolised by the state, leaving to the subordinates the unique possibility of oral expression. Consequently, a special and underground oral resistance will occur, taking forms of disguise, or "hidden transcripts". The opposition is not directly expressed, but hidden beyond rumour, gossip, grumbling, euphemism, and so on, all of them providing anonymity for the subordinate[23].

The same relationship pattern, subordinates/those who dominates exists for an ethnic minority living in a communist regime. An ethnic community develops its own tactics of disguise, double oriented. Firstly, it targets the dominant state, secondly, the majority who the state pretends to represent. Through oral inquiry, this stereotypes of minority's discourse, constructed as an art of disguise the resistance towards state repression, could be revealed. As the official documents bear exclusively the official view, because of the state censorship, oral history methods are the unique source to recover the perception of history from a subordinate point of view, to reconstruct it. It provides extra-information about banished subjects. For instance, such a banished subject was the illegal emigration from Romania to Hungary. This event can be constructed mainly on oral sources. Moreover, using the same example, oral history interviewers could explain the motives of emigration, the motives of taking a risk and doing a forbidden thing. Related, this could offer the Hungarian community perception of its situation in Romania during Communism, reconstructing a past that was ignored or altered by the official accounts. Memories of this community should confront memories of the Romanian witnesses to view the differences between these two methods of reconstructing the past as two techniques of political disguise. However, as Arthur Hansen warns, an ethnic community should not be considered homogenous, but heterogeneous, paying attention to "age, generation, class, gender and ideological divisions within them, if we want to gain a more complex sense of past reality"[24].

Oral history, as working with both individual and collective memory, is considered as a method of historical inquiry not only for providing not-recorded data, but also for analysing the specific conceptions of a subordinated group about their identity and their place in history. In a totalitarian society the literacy of memory is seized by the state, representing its versions of the past, and this version of memory is used to erase any other counter-memories. Consequently, only illiterate memory is available for subordinated groups, for disguise an opposition against the state monopoly on memory. This illiteracy of the memories allows oral history as a method

[23] James S. Scott, *Domination and Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, Yale University Press, 1990, p. 139-152.

[24] Arthur A. Hansen, A Riot of Voices: Racial And Ethnic Variables in Interactive Oral History Interviewing. In *Interactive Oral History Interviewing,* ed. Eva M. McMahan and Kim Lacy Rogers, p. 107-140, Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1994, p. 136-137.

of researching the history of communism. But the oral sources do not provide only supplementary data, but also informants' variants of the past, their interpretation of their historical past, and therefore, insights of their subjectivity. And "Subjectivity is as much the business of history as are the more visible 'facts'. What informants believe is indeed a historical *fact* (that is, the fact that they believe it), as much as what really happened"[25].

Sources:

Burker, Peter, Overture: The New History, its Past and its Future. In *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge: Polity Press, 1991 p. 1-23.

Esbendshade, Richard S., Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe. In *Representations* 49, Winter 1995, p. 72-96.

Hansen, Arthur A., A Riot of Voices: Racial and Ethnic Variables in Interactive Oral History Interviewing. In *Interactive Oral History Interviewing,* ed. Eva M. McMahon and Kim Lacy Rogers, Hillsdale: Lawrence Erlabaum Associates Publishers, 1994, p. 107-140.

Hutton, Patrick H., *History as an Art of Resistence.* Hanover: University Press of New England, 1993.

Lass, Andrew, From Memory to History. The Events of November 17 Dis/membered. In *Memory, History and Opposition Under State socialism*, ed. Rubbie S. Watson, Santa Fe: School of American research Press, 1994, p. 89-104.

Portelli, Alessandro, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History.* Albany: State University of New York Press, 1991.

Pris, Gwyn, Oral History. In Burke, p. 114-139.

Ritchie, Donald A., *Doing Oral History.* New York: Twayne Publishers, 1995.

Scott, James S., *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts.* Yale: Yale University Press, 1990.

Seldon, Anthony, Interviews. In *Contemporary History. Practice and Method*, ed. Anthon Seldon, Oxford: Basil Blackwords, 1988 p. 3-16.

Thompson, Paul, *The Voice of the Past. Oral History*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 1988.

Tonkin, Elisabeth, History and the Myth of Realism. In *The Myths We Live By*, Raphael Samuel and Paul Thompson, ed. 2nd edition. London: Routledge, 1993, p. 25-35.

Vansina, Jan, *Oral Tradition as History.* London: James Currey Ltd., 1985.

VICTORIA ISABELA CORDUNEANU

[25] Portelli, p. 50.

IPOSTAZE ALE PUTERII: SĂRBĂTORILE DE 23 AUGUST

Afirmația "23 august 1944 este un moment de referință în istoria României" este banală; totuși, nu este mai puțin adevărată. Evenimentul în sine a fost valorizat și definit ulterior (în istoriografie și nu numai) în funcție de comandamentele ideologice ce prezidau realitățile politice ale vremii. Astfel, cele petrecute au fost catalogate fie "lovitură de stat", fie "insurecție antihitleristă", fie "revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă", fie pur și simplu "act". Poate și mai interesante decât avatarurile definirii acestui moment istoric sunt metamorfozele pe care le cunoaște recuperarea sa simbolică sub forma celebrărilor publice. Vom încerca să observăm câteva dintre ele, discutându-le în legătură cu manifestarea unei caracteristici principale a domeniului politicului, puterea. Am ales spre observație sărbătorirea lui 23 August în trei momente: 1945, 1957, 1989. Primul și ultimul dintre ele coincid cu prima, respectiv ultima dintre celebrările sale oficiale, iar al doilea este ales pentru a puncta mai clar transformările ce au loc între aceste două date terminus. Este totuși de dorit ca cercetările ulterioare să supună analizei mai multe "momente 23 August". Ritualul public ocazionat de fiecare dintre aceste momente trebuie să fie neapărat contextualizat și raportat la configurația sistemului politic din epocă.

Propunem examinarea sărbătorii de 23 August ca fiind legată în mod direct de o dimensiune-cheie a puterii, și anume dimensiunea sa simbolică. Din punct de vedere funcțional, puterea poate fi definită (G. Balandier) ca instrument de luptă împotriva entropiei, entropie care amenință nu doar societatea, ci orice sistem cu dezordinea[1]. În orice societate, între cei care dețin puterea politică (uneori identificați ca grup corporat – Puterea) și restul societății este necesară comunicarea. Comunicarea este cea prin intermediul căreia puterea se prezintă ca deținător *legitim* al monopolului coerciției în cadrul respectivei unități politice, precum și al altor mijloace prin care (își) asigură existența și stabilitatea și acționează împotriva evoluțiilor potențial periclitante. Implicit, puterea își construiește sieși și societății identitatea, într-un mediu fluid de semnificatori culturali (discurs, simboluri, practici). Materialul procesului de comunicare se bifurcă: pe de o parte pune în mișcare semnificarea discursivă (de tipul marilor narațiuni legitimatoare), iar pe de cealaltă parte acționează semnificarea simbolică[2]. Puterea se înconjoară cu un halou de simboluri în care să se creadă și care să fie admirate (*credenda et miranda*)[3]. Simbolurile folosite de putere îi denotă acesteia preocupările, definind totodată cultura politică a societății[4]. Aceste simboluri se modifică în timp, modificările fiind sesizabile și în cazul manifestărilor publice de tipul celor de 23 August.

---

[1] "Puterea are deci ca funcție apărarea societății de propriile slăbiciuni, conservarea ei, s-ar putea spune și, dacă este necesar, acceptarea schimbărilor care nu sunt în contradicție cu principiile sale fundamentale". Georges Balandier, *Antropologie politică*, Amarcord & CEU, 1998, p. 51.

[2] Prasenjit Duara, *Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When*, in Geoff Eley and Ronald Grigor Suny (eds.), *Becoming National*, Oxford University Press, 1996, p. 165.

[3] Charles Merriam, *Political Power*, New York, 1964, apud Charles D. Elder, Roger W. Cobb, *The political Uses of Symbols*, Longman, New York and London, 1983, p. 18.

[4] Charles D. Elder, Roger W. Cobb, *op. cit*, p. 9.

Una dintre funcţiile îndeplinite de ritualul politic este aceea legitimatoare[5]. Manifestările funcţiei legitimatoare trebuie puse în discuţie în legătură cu ceea ce s-ar putea numi geografia simbolică a puterii. Puterea se identifică în această privinţă printr-o dublă situare, şi anume raportându-se simultan la coordonatele interior – exterior. Pe de o parte, puterea se prezintă ca o necesitate căreia îi este supusă orice societate[6] şi, deci, şi societatea în cadrul căreia există. Pe de altă parte, puterea nu ignoră faptul că ea (şi unitatea politică căreia ea îi este coextensivă) sunt elementele unui sistem de unităţi similare, (*altele*, străine sau chiar ostile) faţă de care este vital să se prezinte coerentă şi guvernând peste o societate coezivă. De aceea puterea pretinde transformarea simplei supuneri în adeziune efectivă. Orice sărbătoare este un moment în care se manifestă o altă funcţie, cea antialienatoare, de reunire a elitei politice şi a societăţii într-o comunitate şi de consolidare a sentimentului de apartenenţă la aceasta[7]. Să ne oprim asupra aniversării din 1945. Manifestările publice din Bucureşti încep prin slujba oficiată la Catedrala Patriarhiei de către un sobor de preoţi (de fapt, episcopi), într-un mod tradiţional, similar manifestărilor ante- şi interbelice. În absenţa regelui Mihai (care începuse cu două zile înainte aşa-numita grevă regală), la slujbă participă membrii guvernului Groza, precum şi alte oficialităţi comuniste[8]. Aceştia participă la serviciul religios tocmai pentru a comunica societăţii inserarea guvernului comunist (a Puterii, dacă ne este permis să o reificăm) în cadrele tradiţionalului şi situarea sa în *communitas*. În timpul festivităţilor, membrii guvernului poartă eşarfe tricolore pentru a sublinia apartenenţa lor la comunitatea *naţională*[9]. Aceeaşi funcţie antialienatoare era îndeplinită prin manifestările publice care ieşeau din cadrul solemn, petrecute în după-amiaza şi seara zilei de 23 august 1945: concerte ale fanfarei militare, banchete, focuri de artificii etc. Asemenea manifestări publice (purtând deci girul puterii) nu se mai produc în 1957 şi 1989, tot ce nu este solemn şi ceremonios fiind împins înspre sfera privată.

Nu trebuie să înţelegem totuşi că funcţia antialienatoare este absentă din arsenalul simbolic al puterii. Ceea ce este diferit în 1957 faţă de momentul 1945 sunt dimensiunile comunităţii imaginate. Demarcatorii simbolici ai acesteia, puşi în mişcare de putere, nu mai au un cadru de referinţă intern, dacă ne referim la dimensiunea teritorială a unităţii politice. De unde statutul ambiguu al sărbătorii de 23 August, moment care are prin excelenţă relevanţă politică *internă*. În legătură cu dimensiunea legitimatoare, încă un aspect care merită să fie subliniat este faptul că în lipsa regelui Mihai, 23 august 1945 devine una dintre primele manifestări de autolegitimare pentru comuniştii români. Acum apar primele semne ale aproprierii de către aceştia a monopolului asupra potenţialului semnificator al lui 23 august 1944. Unele persoane din guvern preiau atribuţii proprii regelui. Astfel, generalul Vasiliu-Răşcanu, Ministru de Război, trece în revistă trupele prezente la manifestaţie. Organizatorii acestei manifestaţii exploatează din plin potenţialul legitimator al momentului: după obişnuita defilare a trupelor există un moment "de suspans", în care prin Piaţa Palatului nu mai defilează nimeni. Apoi, "în uralele asistenţei", apare în

---

[5] Sanda I. Ducaru, *Religia cincinală – funcţiile sărbătorilor comuniste*, în *Miturile comunismului românesc*, Ed. Universităţii Bucureşti, 1995, p. 173.

[6] Georges Balandier, *op. cit.*, p. 52.

[7] Sanda I. Ducaru, *loc. cit.*, p. 173.

[8] *Scânteia*, 26 august 1945.

[9] *Ibidem*.

piață un automobil decapotat în care se afla Emil Bodnăraş[10], cel care, în viziunea comunistă, avusese cel mai important rol în lovitura de stat de la 23 august 1944. Interesantă şi ingenioasă este manevrarea asistenței. După ce atenția acesteia fusese îndreptată difuz asupra defilării trupelor, ea este canalizată, îndreptată asupra unui singur individ pe cale de a deveni simbol *credenda et miranda* al lui 23 August, încadrat noii mitologii comuniste în formare. Pentru a da substanță asumării de către comuniști a actului de la 23 august 1944, după trecerea lui Bodnăraş, prin Piața Palatului defilează "formațiuni de luptători compuse din muncitori şi patrioți", care, conform viziunii comuniste, avuseseră un rol decisiv în victoria loviturii. Şi în această privință putem remarca deosebiri între cele trei momente pe care le-am avut în atenție. Dacă în 1945 încercarea de legitimare include "momentul Bodnăraş"(o clară încercare de individualizare glorificatoare a responsabilității pentru lovitura de stat), în 1957 şi 1989 componenta legitimatoare este mult mai impersonală, însă din rațiuni diferite. Nu mai avem de-a face cu o singură persoană pe umerii căreia este descărcată greutatea simbolică a momentului recuperat. În 1957 mecanismul legitimator o distribuie mai "în mase", încercând să o anonimizeze într-o anumită măsură. Aşadar, manifestările de 23 august (acum sărbătoare națională) sunt legitimatoare la alte dimensiuni. Ne aflăm la mai puțin de un an de la revoluția maghiară din 1956 şi conotațiile particulariste ale lui 23 august erau potențial iritante pentru sovietici, încă prezenți militar în România. De aceea, puterea foloseşte o serie de simboluri prin care se racordează la patrimoniul internaționalist al comunismului. Probabil o repetare simbolică a ceva similar "momentului Bodnăraş" din 1945 ar fi avut acelaşi potențial iritant pe care defilarea impersonală şi nonparticularistă a muncitorilor încearcă să o anuleze. Muncitorii care defilează prin fața tribunei oficiale poartă mai multe rânduri de portrete. Primul rând este compus din portretele clasicilor Marx, Engels, Lenin şi (la mai bine de un an de la cel de-al XX-lea congres al P.C.U.S.) Stalin. Portretele din cel de-al doilea rând sunt cele ale membrilor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (Dej, Groza, Stoica etc.). Urmează apoi portretele membrilor Prezidiului Comitetului Central al P.C.U.S., iar uzinele reprezentate la manifestație au denumiri ca "Mao Tze-Dun", "Clement Gottwald" ş. a.[11]. Statutul ambiguu al acestei celebrări constă tocmai în faptul că este un moment cu relevanță internă (mai mult, este un act fondator pentru putere) în cadrul căreia se demarchează o comunitate care transcende limitele internului. Această situație poate fi privită ca dublă legitimare (internă şi externă). Germenii acestor evoluții sunt prezenți încă din 1945. Elementul de noutate pe care manifestarea din 1945 îl conține este defilarea muncitorilor. Aceştia defilează în coloane, purtând lozinci ce fac trimitere la momentul politic respectiv ("Trăiască guvernul poporului în frunte cu Petru Groza", "Trăiască Partidul Comunist", "Jos Maniu"). În 1957 demonstrația muncitorilor este mai extinsă şi mai diversificată, comparativ cu 1945. Pe lângă defilarea pedestră, prin fața tribunelor trec care alegorice menite să evidențieze realizările diferitelor fabrici şi uzine. Aceste care conțin muncitori, produse şi grafice cu realizările în producție.

În 1989, 23 August este un punct de referință în mitologia indigenistă a comunismului românesc, condus de către Nicolae Ceauşescu pe un drum tot mai "independent". În consecință, momentului 23 august (definit acum ca "revoluție de eliberare socială şi națională, antifascistă şi antiimperialistă") îi este recuperată

[10] *Ibidem.*

[11] *Idem*, 25 august 1957.

valoarea de legitimare internă pe care o avea în 1945 ca act fondator şi creator de identitate al *comunismului românesc*. Semnificativ în acest sens este faptul că într-o cuvântare consacrată evenimentului şi urmărită de către asistenţă "cu viu interes, profundă satisfacţie şi deplină aprobare", Nicolae Ceauşescu adresează salutări "partidelor frăţeşti", aşezând P.C.U.S. penultimul pe listă, alături de Partidul Comunist Albanez. În 1989 celebrarea lui 23 August este legitimator nu doar pentru comunismul românesc, ci şi în mod indirect pentru Nicolae Ceauşescu, orice manifestare publică (şi cu atât mai mult 23 August) fiind un mod de oficiere a cultului personalităţii. În manifestarea publică, denumită "marea demonstraţie a oamenilor muncii" dispar demarcatorii comunităţii internaţionaliste muncitoreşti, clar simbolizaţi în 1957. Rămân însă miile de muncitori care defilează în acelaşi mod ca în urmă cu treizeci şi doi de ani. De ce punea puterea un accent atât de mare pe defilarea muncitorilor? Explicaţiile sunt multe, dar în primul rând credem că stă necesitatea puterii de a implica efectiv segmentul social muncitoresc (care constituia baza de aplicare şi justificarea teoretică a ideologiei) într-un ritual legitimator. Dacă 23 August 1944 reprezintă legitimarea istorică a comunismului, (adică o verigă importantă în lanţul "legităţii istorice"), muncitorii constituie legitimarea socială a regimului, dorită de acesta tot mai mult, pe măsură ce era tot mai puţin reală. De asemenea, credem că miile de muncitori erau aduşi la asemenea manifestări din dorinţa puterii de a transmite societăţii (pentru care muncitorii erau consideraţi reprezentativi) că există o comunicare (în realitate, puterea simula comunicarea). Revenind la sensul şi dimensiunile comunităţii delimitate simbolic în cadrul celebrării publice a lui 23 August, observăm că dacă în 1945 definirea acesteia este *defensivă* din punctul de vedere al puterii (puterea se inserează în comunitate, conformându-se simbolic cutumei, deci unui *input* venit din partea societăţii), în celelalte două momente construcţia este din acelaşi punct de vedere *ofensivă*, acţionând exclusiv dinspre putere înspre societate. În 1957 această construcţie ofensivă a comunităţii (bazată pe unitatea transnaţională a muncitorilor) era justificată prin integrarea puterii şi a unităţii sale politice în ordinea exterioară a unui sistem compus din unităţi similare, aflate sub hegemonia uneia. În 1989 justificarea exterioară, judecând după simbolistica manevrată, este inexistentă. Definirea ofensivă despre care vorbeam, precum şi faptul că raportarea la exterior a puterii este opusă celei din 1957 (ori, mai exact, din timpul hegemoniei sovietice) sunt condiţiile în care sursa de legitimare, muncitorimea, devine sursă de delegitimare pentru putere.

O altă funcţie a ritualurilor politice este vizibilă în cele trei cazuri, şi anume cea persuasivă, care acţionează ca o alternativă la folosirea forţei şi pentru a susţine că ordinea existentă este singura posibilă[12]. Contribuie la aceasta atât manifestările propriu-zise (defilarea armatei sau a "gărzilor muncitoreşti" în 1957 sau a "gărzilor patriotice" din 1989), cât şi apariţia publică a puterii (configuraţia tribunei oficiale, de exemplu). În 1989 funcţia persuasivă era accentuată prin sacralizarea persoanei lui Nicolae Ceauşescu. Postura hieratică în care Nicolae Ceauşescu se transpune în decursul manifestării transmite implicit mesajul acceptării ordinii politice existente. Reversul idolatriei publice (pentru care celebrările de 23 August sunt un bun material de observaţie) era demonizarea în particular a lui Nicolae Ceauşescu[13]. Totuşi, acest fapt nu indică eşecul total al intenţiei persuasive a puterii.

[12] Sanda I. Ducaru, *op. cit.*, p. 173.

[13] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, 1995.

Momentele alese (1945, 1957, 1989) credem că pot contura, într-o anumită măsură, porţiuni din evoluţia modului de exprimare publică a regimului politic românesc din ultima jumătate de secol, mod care se poate analiza cu instrumentele comune analizei similare în cazul altor regimuri politice decât cel totalitar. Ca o concluzie generală, gestul politic ocazionat de sărbătorirea publică a lui 23 August în cele trei momente relevă distanţarea tot mai mare dintre putere şi societate, imposibil de reunit într-o comunitate. "Marea sărbătoare a întregului popor" se transformă într-un miting comandat, ceremonializat la maximum, golit astfel de orice conţinut raţional sau simbolic. Lozincile scandate cu ocazia manifestărilor sunt un martor în acest sens. Comandate de putere, lozincile se încadrau într-un mecanism din care face parte şi aşa-numita limbă de lemn, mecanism care funcţiona mai ales, dar nu numai, în cadru oficial.

CĂLIN MORAR-VULCU

HYPOSTASES OF POWER: CELEBRATIONS OF AUGUST THE 23RD
(Abstract)

The paper briefly approaches some components of the political gesture displayed upon the public celebration of August the 23rd in 1945, 1957 and 1989. The legitimating function of such public celebrations is stressed upon, as well as the evolution of the symbols involved in performing the above-mentioned function.

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

Satul Văleni se află în apropierea comunei Căianu, este aparţinător acesteia şi cuprinde un număr redus de case şi gospodării. Ambele aşezări se află în judeţul Cluj, la aproximativ 25 km depărtare de municipiul Cluj, de-a lungul şoselei ce leagă localitatea Apahida de Mociu.

Tezaurul monetar de argint pe care-l publicăm cu această ocazie a fost descoperit în luna iulie 1996, în mod întâmplător, de doi localnici, Mintiuan Cristian şi Şuteu Mircea, care au înştiinţat secţia OJPCN din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Colectivul de cercetare care s-a deplasat în zonă era format din Mihai Meşter, Francisc Pap şi Veronica Meşter, iar ulterior şi colegul Mihai Rotea (de această dată, dispunând şi de un detector de metale).

Vasul cu monede (450 de bucăţi) a fost descoperit pe un teren arabil în pantă, din care, datorită alunecărilor cauzate de ploile deosebit de abundente din acea vară, s-a rupt un răzor care a scos la iveală tezaurul. Iniţial, cum aveam să aflăm ulterior, cei doi săteni au lăsat acolo monedele din motive de superstiţie, după câteva zile au revenit, luând vasul cu tezaurul monetar, care mai târziu a fost donat muzeului.

Aşa cum am arătat mai sus, o nouă cercetare cu mijloace moderne a dus la descoperirea a 12 monede. Tezaurul compus din 462 de piese cuprinde monede de argint emise în sec. XVI-XVIII, ele fiind găsite într-un vas-ulcică din sec. XVIII. Nu cunoaştem împrejurările îngropării acestor monede, putem însă să emitem ipoteze pe baza observaţiilor de pe teren şi a încadrării în epocă a tezaurului.

Monedele au fost curăţate, restaurate şi conservate de către colegul Ovidiu Bianu de la Laboratorul Zonal de Restaurare din Cluj-Napoca (căruia îi mulţumim şi pe această cale), iar ulterior intrate în inventarul muzeului nostru (inv. N 95117-N 95579).

Iată descrierea tezaurului:

Transilvania:

1. Gabriel Báthori, groş, 1613. Cf. H 290, dar
   Av.: ... [perforat] G. PRI. /TRAN.
2. Gabriel Bethlen, groş de 3 denari, 1625. Cf. H 443, dar
   Av. [sub coroană].-.
3. Gabriel Bethlen, groş de 5 denari, 1626. Cf. H 430, dar
   Av.: GAB.D:G.SA.RO:IM.ET.TRAN.PRIN.
   Rv.: PARREG.HVN.DO:SIC COOPRDVX
   Perf.

4-5. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
   Rv.: 17 - 04

6-7. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
   Rv.: 17 - 04 şi dedesubt blazonul mic între două rozete

8. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
   Rv.: stema neîncadrată între rozete

9. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
   Av.: ... •BO•...
   Rv. 17 - 04, stema neîncadrată între rozete

10-14. Leopold I, poltură, 1705. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553
15. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
Rv. : însemnele încadrate între două rozete
16. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
Rv.: stema neîncadrată între rozete
17. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
Rv. : fără F-T
18-19. Iosif I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1013, nr. 3558, dar
Rv. 17 - 05

Ungaria:

20. Ferdinand I, denar, 1528. H 40.
21. Ferdinand I, denar, 1535. H 40, perf.
22. Ferdinand I, denar, 1550. H 40, perf.
23. Ferdinand I, denar, 1551. H 40.
24. Ferdinand I, denar, 1551. H 40, perf.
25. Ferdinand I, denar, 1551. H 40, perf., ciobită.
26-27. Ferdinand I, denari, 1555. H 40, perf.
28. Maximilian II, denar, 1567. H 94, perf.
29. Matia II, denar, 1618. H 241, perf.
30. Ferdinand II, denar, 1620. H 302, perf.
31. Ferdinand II, denar, 1620. H 302, ciobită.
32. Ferdinand II, denar, 1626 (?). H 303.
33. Ferdinand (?), denar, 163(2?). H 302 (?), tocită.
34. Leopold I, obol, 1688. Cf. Appel 2 II, p. 901-902, nr. 48.
35. Leopold I, creiţar, 1698. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
Av.: LEOPOLD ...
Rv. : •PATRONA. - HVNGARIAE• 16-98.
36. Leopold I, creiţar, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
Av. : LEOPOLD•...•R• - ...
37. Leopold I, creiţar, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
Av.: LEOPOLD•...-...˙REX˙
Rv. : ...˙1701˙
38. Leopold I, piesă de 6 creiţari, 1669. Cf. Appel 2 II, p. 893, nr. 8, dar
Av.: •LEOPOLDVS•D:G•R•-I•S•A•GE•HV•B•REX•
sub imaginea împăratului, la stg., VI
Rv. : PATRONA•HVNGARIAE (AE în ligatură)˙
1669+. Sub Madona în cunună de raze cu pruncul în braţe, stg., stema mică a Ungariei, în două câmpuri. Sigla K - B
39. Leopold I, piesă de 6 creiţari, 1669. Cf. Appel 2 II, p. 898, nr. 30, dar
Av.: VI în loc de 3
Rv.: PATRONA•HV - NGARIAE•1669.
40. Leopold I, piesă de 6 creiţari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../•1696•/x
41. Leopold I, piesă de 6 creiţari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../•1696/•x

42. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../.1696./•x
43. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1698. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv. :.../•1698•/x
44. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1698. Ca mai sus, perf.
45. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../•1699•/...
46. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../•1699•/x
47. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•G•HVN•BO...
Rv. :.../ •1699•/...
48-50. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO˙...
Rv. :.../ •1699•/ •[N inversat]xB•
51. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1700•/ ...
52. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE.HV•BO•...
Rv.: .../ 1700•/ ...
53-60. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE.HV•BO•...
Rv.: .../• 1700•/ ...
61. Leopold I, poltură, 1700. Ca mai sus, perf.
62. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO•...
Rv. :.../ •1700•/ •NxB•
63. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 43, dar
Rv.: .../1701/ ...
64. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../•1701•/ ...
65. Leopold I, poltură, 1701. Ca mai sus, perf.
66-68. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•B•...
Rv. :.../ •1701•/ ...
69-71. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO•...
Rv. :.../ •1701•/ ...
72. Leopold I, poltură, 1701. Ca mai sus, perf.
73. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•...
Rv. :.../ •1701•/•NxB•
Perf.
74. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•B•...
Rv. : / ˙1701˙/•NxB•
75-80. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO•...
Rv. :.../ ˙1701˙/•NxB•

81. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv. :.../ •1701•/x
82. Leopold I, poltură, 1702. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO•...
Rv. :.../ •1702•/•NxB•
83. Leopold I, poltură, 1702. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../ •1702•/x
84. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../ •1703/...
85. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../ •1703•/...
86. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../ •1703•/•
87. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •...
Rv.:.../ .POLTURA./•1703•/•NxB•
88. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•...
Rv.:.../•1703•/...
89. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •H•B• ...
Rv.:.../•1703•/...
90. Leopold I, poltură, 1703. Ca mai sus, ciobită.
91. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•B• ...
Rv.:.../•1703•/...piesa e tăiată
92-93. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE .HV•BO• ...
Rv.:.../•1703•/...
94. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•BO• ...
Rv.:.../•1703•/•NxB•
95. Francisc Rákóczi II, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 903-904, nr. 5, dar
Rv.: 1703
96-99. Francisc Rákóczi II, poltură, 1704. Cf. Appel 2 II, p. 903-904, nr. 5.
100. Leopold I, groş, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
Av.:LEOPOLD ...
Rv. ...•HVN - ... : 1701
Perf.

Polonia

101. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1619. H-C 1389.
102. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. H-C 1402.
103-104. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. H-C 1402, perf.
105. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H-C 1402, dar
Rv. : MONE•NO - REG•POLO•

106. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H - C 1402, dar
Av. ...P.M.D.L. x
Rv. : MONE•NO - REGxPOLO x
107. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H-C 1403, dar
Rv. : MONE•NO - REG•POLO:
108-115. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 1422.
116-117. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 1422, perf.
118. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : ... REGPOLO
119-121. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : ... REG•POLO•
122. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : REG•POLO
123-124. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : ... REG•POLOx
125. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : ... REGxPOLOx
126. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : ... REG•POLO:
127-128. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : MONE:NO - REG•POLO•
129. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar
Rv. : xMONE•NO - REG•POLO.
Perf.
130-163. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 1437.
164-166. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 1437, perf.
167. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar
Av. : ... P•M•D•L•
168. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar
Rv. : ... REG•POLO•
169. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar
Rv. : ... REG•POL•x
Perf.
170-172. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar
Rv. : ... REG•POLOx
173-174. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 2578.
175. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622(?). H-C 1437 (?).
176-195. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 1461.
196-201. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 1461, perf.
202-204. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REGPOLO
205. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REGPOLO•
206. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG•POLO
207-212. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG•POLOx

213-214. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REG:POLO
215. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REG:POLO:
216. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... MONE:NO
217-218. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... MONENO - REGPOLO
219. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... MONENO – REGPOLO
Perf.
220. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... MONExNO - REG•POLO
221-230. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623. H-C 2579.
231. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623. H-C 2579, perf.
232-233. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623. Cf. H-C 2579, dar Rv. : ...xPOLO
234. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623 (?).H-C 1461, perf.
235. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1623 (?). Tocită.
236-249. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1488.
250-251. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1488, perf.
252. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624 (?). Cf. H-C 1488, dar Av. : ... P•M•D•L•, perf.
253. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624 (?). Cf. H-C 1488, dar Rv. : ... REGPOLOx
254. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624 (?). Cf. H-C 1488, dar Av. : SIGIS•3•D: - REX•PM•D•L•
Rv. : MONExNO – REXxPOLOx
255. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1489.
255-263. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1489, perf.
264-265. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1489, perf.
266-267. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1490.
268. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. H-C 1490, perf.
269. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. Cf. H-C 1490, dar Rv. : ... REG•POLO
270. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1624. Cf. H-C 1490, dar Rv. : 2 – 4
271-279. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1491.
280-281. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1491, perf.
282-283. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 1491, dar Rv. : 2 - 4
284-299. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1512.
300-303. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1625. H-C 1512, perf.
304. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),1625. H-C 1512, rebătută.
305. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar Av. : ... PMDL
Rv. : MONE'NO - REG•POLOx

306-307. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : ...REG•POLO•
Perf.
308. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : MONENO – REGPOLO
309. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : MONE •NO - REG•POLO•
310-311. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1513.
312-315. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1514.
316. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1514, perf.
317. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 2580.
318. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 2580, dar
Av. : ...PM•D•L•
319. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 7525, perf.
320-323. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. H-C 1530.
324. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. Cf. H-C 1530, dar
Rv. : MONExNO – REGxPOLOx
325. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. Cf. H-C 1530, dar
Rv. : ... REG: ...
326. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. H-C 7530.
327. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1552.
328. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1553.
329-330. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554.
331. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554, ciobită.
332. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554, perf.
333. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). H-C 1437 (?)
334. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG •POLO
335. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),162(?). H-C 1488 sau 1489.
336. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),162(?). Cf. H-C 1491, dar
Rv. : 2 – (?)
337. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),16 (?). Cf. H-C 1530 (?).
338. Sigismund III, moneta nova (dreipölker),16 (?). H-C ?
339. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), (?). ? (tocită).
340. Sigismund III, groş,1607. Cf. H-C 1224, dar
Av. : ... / ... •POL/M•DLIT
Rv. : GROSS•RE - POLO•1607•, perf.
341. Sigismund III, groş,1608. Cf. H-C 1239, dar
Rv. : ... REG • ..., perf.
342. Sigismund III, groş,1609. Cf. H-C 1249, dar
Av. : SIG: .../REX• .../
Rv. : REG: ..., perf.
343. Sigismund III, groş, 1609. H-C 1250, perf.
344. Sigismund III, groş, 1610. H-C 1261, perf.
345. Sigismund III, groş, 1611. H-C 1274.
346. Sigismund III, groş, 1613. H-C 1294, perf.
347. Sigismund III, groş, 1613. Cf. H-C 1294, dar
Rv. : GROSS:REG: - : POLO: 1613:

348. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1659. H-C 2142.
349. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1660. H-C 2165, dar
Rv. ... ARGE•SEX•REG•POL•
350. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1660. H-C 2165 (?).
351. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1661. H-C 2184.
352. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1661. H-C 2189
353. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1661. H-C 2189, dar
Av. : IOAN:CASIM•DG:REX.POL•&SVE•
Rv. : GROS•ARG [EN SEX] ...
sub blazoane T – T
354. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1661. H-C 2194, dar
Rv. : anul o singură dată bătut
355. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1661. H-C 2296, dar
Av. ... SMDLR•
356-358. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662. H-C 2207.
359. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662 (?). H-C 2210 (?).
360. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662 (?). Cf. H-C 2211, dar
Av. : ... SVE ...
361-362. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662, H-C 2213.
363. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662. Cf. H-C 2213, dar
Av. : IO: CASI •...
364. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662 (?). H-C 2213 (?).
365. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662 (?). H-C 2216 (?)
366–369. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662. H-C 2217.
370. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1662 (?). H-C 2217 (?).
371-372. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1663. H-C 2244.
373. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1663. Cf. H-C 2244, dar
Rv. : A – T
374-375. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1664. H-C 2257.
376. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1664. H-C 2257 (?).
377-378. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1664. H-C 2258.
379. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1665. Cf. H-C 2278, dar
Av. : ... S•M•D•L•
380. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1665. Cf. H-C 2278, dar
Av. : IO:CASIM:D•G:REX:POL• &S•MDL
381-382. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1665. Cf. H-C 2281.
383-385. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1666. Cf. H-C 2296.
386. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Av. : ... SMDLR
387. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Av. : ... S•M.D•L.R•
388. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Rv. : [A]- T
389. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1666. Cf. H-C 5264, dar
Rv. : ... ARG•SEX ... REG • ...
390. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667. H-C 2319.
391. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667. H-C 2320.
392. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667. H-C 2322.

393. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667. H-C 2323.
394. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667. Cf. H-C 2323, dar
Rv. : ... 1667•
395. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1667 (?). H-C 2323 (?).
396. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 1668. H-C 2332.
397. Ioan Cazimir, piesă de 6 groşi, 16(?). H-C 2280 (?).

Gdańsk:

398. Sigismund III, groş, 1625. H-C 1525.

Prusia:

399-400. Ioan Sigismund, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. Appel 2 II, p. 722, nr. 2, dar
Av. : 2 - 0
401. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 8721.
402. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 8721, dar
Av. : 2 - 2
403. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 8723, perf..
404. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 8723, dar
Av.: GE•WI•MAR:BR:SRIE•L:PD•
Perf.
405. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 8726, perf.
406. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 6652.
407. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 8721, dar
Av.: GE:WI•MAR:BR:S:R:I:EL:P:D•
În imagine 2 - 4
408. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
Av. ... .•E•
409. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E•
Rv. : ...DVC•PRVS•
410. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
Av. : ...MA •...
Rv. : ...MONE •NO - DVC•PRVS•
411. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
Av. : GE•WI•MA•(3)BR•S•R•I•E•
Rv. :MONE •NO - DVC•PRVS•
412. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
Av. : GE•WI:MA•(3)BR•S•R•I•E•
Rv. : ca la nr. 410
413. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 6654, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BRS•RIEL•
414. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 6655.
415-417. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6655, dar
Av. : GE•WI•MA•(3)BR•S•R•I•E•
Rv.: MONE •NO - DVC•PRVS•

418. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1626 (?). Cf. H-C 6655, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E•
Rv.: DVC•PRVS• - •MONE •NO•

419. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 8733.

420. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. H-C 8724, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E
Rv.: •MONE •NO. - DVC•PRVS•

421. Frederic Wilhelm, piesă de 6 creiţari, 1682. Cf. Appel 2 II, p. 724, nr. 4, dar
Rv. : 16 - 82

422. Frederic Wilhelm, piesă de 6 creiţari, 1686. Cf. Appel 2 II, p. 724, nr. 5, dar
Av. : ...•AC ..., [sub bust] •BA•
Rv. : ... PRUSSIA [dedesubt] 16 - 86

Imperiul romano-german:

423. Leopold I, ″ groş (?), 1699. Cf. Appel 2 I, p. 85, nr. 34, dar
Av. : LEOPOLDVS•DG•R•I•S•A•G•H•B•REX• între 2 cercuri perlate. Sub bust nu e (3)
Rv.: ARCHID•AVS• - DVX•BVR•SIL•16 – 99.
Sub vulturul bicefal F.N
În blazon central, în pieptul vulturului, ancoră. AR.

424. Ferdinand II, moneta nova, [16]20, Forli (?).
Av.: cerc liniar dublu, glob cruciger, deasupra cruce, în glob:
2. •FERD:II:D:G:R:IM:S:AVG.
Rv. : în cerc liniar dublu stemă ovală în care figurează

[rozetă]MO:NO: [ ]G:CO:I:M:FOR [deasupra:]20.

425. Ferdinand II (?), denar (?), 162(?).
Av. : în cerc liniar dublu, legendă : ... SIS 162 (?).
Stemă rotunjită, în două câmpuri. În câmpul stg. leu rampant, în câmpul dr. dunga imp. habsb., deasupra bară, dedesubt bară.
Rv. :în cerc liniar dublu, legendă: •PAR ...
Stemă rotunjită, cu leu rampant. Deasupra cruce.
În jurul stemei ornamente (franjuri-cartuş?).

Hessen-Darmstadt:

426. Ernst Ludwig, albus, 1703. Cf. Gerhard Schön, *Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert*, München 1984, p. 269, nr. 3.
Av. : cerc perlat. În cunună de lauri închisă, stemă rotunjită, cu vârful în jos mijloc. În ea leu rampant cu coada dublu terminată. Deasupra •H.D•
Rv. : cerc perlat. În cunună de lauri închisă, +/+/ALBUS/•1703•/•IA•R•

Suedia:

427. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Rv. : ... 1632

428. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... [D•]G•REX•S•
Rv. : 3 – 2

429. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... ˙D˙G•REX•S•
Rv. : 3 – 2
·Perf.

430. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... D•G•REX•S•
Rv. : 3 – 2
Perf.

431. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... GVS•ADO(3)D•G•REX•S˙
Rv. : MON•NO - REG•SVE•3 - 2

432. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632(?). H-C 4281, Rv. rebătut.

433. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Appel 2 II, p. 775, nr. 7.

434. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. H-C 4284.

435-436. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... D•G•REX•S•

437-440. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ...REX•S•
Rv.:MON• ...

441. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av. : ... D•G•REX•S.
Rv. : [...]NO• - REGSVE•

442. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av. : ... •D•G•REX•S
Rv. : ...NO• - •REGSVE•

Riga sub ocupație suedeză:

443. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 4366.

444-445. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 4368.

446. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 4368, dar
Av.: ...ADOLP ...

447. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 4370.
448. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 4370, dar
Rv.:2 - 4
449. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 4370, dar
Rv.: ...NOVA...
450. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). H-C 4382 (?).
451. Cristina, moneta nova (dreipölker), 1648. H-C 4402.

Elbląg sub ocupație suedeză:

452-454. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1630. H-C 4274.
455. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. H-C 4281.
456. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. H-C 4284.
457. [Gustav Adolf], moneta nova (dreipölker), 16[3]5. Cf. H-C 4269, dar
Av.: [GUST.ADO.]D˙G• - REX•S•
Rv.:MON •NO• - [CIVI•ELB.] 3(?) - 5(?)
Fals?

Pomerania:

458. Ulric, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. Appel 3 II, p. 730, nr. 2570, dar
Av.: VLRIC[us d]VX.S.PO. Între 2 cercuri liniare stema în 4 câmpuri şi blazon central.
Rv.: [Deus]PROTECTOR•[meus]. Glob cruciger, în el 24, deasupra cruce,
2 - [?]

Württemberg-Oels:

459. Sylvius Fridericus, piesă de 6 creiţari, 1674. Cf. Appel 3 II, p. 938, nr. 3317.

Silezia:

460. Leopold I, piesă de 6 creiţari, 1665. Cf. Appel 3 II, p. 900, nr. 3158, dar
Av.:... •R•I•(VI)... •BOH•REX•
Rv.: ARCHI•DUX AUST•DUXBURG•&SIL:1665. La picioarele vulturului,
S – H.

Boemia:

461. Leopold I, piesă de 3 groşi, 1676, Cf. Appel 2 II, p. 465, nr. 6, dar
Av.: ...•R•IM - PER•S•A•
Rv.: ...•1676•

Braşov:

462. Monetăria orăşenească, groş, 1613. Cf. H EFP 301, dar
Rv.: fără însemnul Braşovului.
Perf.

Monedele tezaurului de la Văleni se împart după emitenţi în felul următor:

Tab. I

Emitenţii pieselor din tezaurul de la Văleni

Emitent	Nr. piese	Din care
Transilvania	19	3 groşi, 16 polturi
Ungaria	81	1 obol, 14 denari, 1 groş, 2 piese de 6 creiţari, 3 creiţari, 60 de polturi
Polonia	297	239 dreipölkeri, 8 groşi, 50 de piese de 6 groşi
Gdańsk	1	1 groş
Riga sub ocupaţie suedeză	7	7 dreipölkeri
Elbląg sub ocup. suedeză	6	6 dreipölkeri
Prusia	24	1 groş, 21 dreipölkeri, 1 piesă de 6 creiţari, 1 piesă de 6 groşi
Imperiul romano-german	3	1 denar, 1 dreipölker, 1 1/2 groş
Hessen-Darmstadt	1	1 albus
Suedia	16	16 dreipölkeri
Pomerania	1	1 dreipölker
Württemberg-Oels	1	1 piesă de 6 creiţari
Silezia	1	1 piesă de 6 creiţari
Boemia	1	1 piesă de 3 groşi
Braşov	1	1 groş
Total	462	1 obol, 15 denari, 1 ½ groş, 15 groşi, 1 piesă de 3 groşi, 51 piese de 6 groşi, 293 dreipölkeri, 3 creiţari, 5 piese de 6 creiţari, 76 polturi, 1 albus

Cele 462 de piese se eşalonează pe o perioadă de emitere îndelungată, mergând din al treilea deceniu al sec. XVI până la începutul sec. XVIII. În cadrul acestei perioade îndelungate de emisiune nu putem fixa o întrerupere, o cezură categorică de timp, întrucât (şi mai cu seamă în cel de al patrulea deceniu al sec. XVII) emisiunile din prima şi a doua jumătate a sec. XVI (ungare) se continuă cu cele din prima şi a doua jumătate a sec. XVII. Emisiunile din primele patru decenii ale veacului al XVII-lea (poloneze, transilvane, de Braşov, ungare, prusiene, suedeze, de Elbląg, de Riga şi pomerane) eşalonate până în anul 1648 (piesa nr. 451) continuă din anul 1659 (piesa de 6 groşi a lui Ioan Cazimir, nr. 348) fără întreruperi considerabile de timp până în anul 1705 (numerele 10-19, polturi emise pentru Transilvania de Leopold I şi Iosif I), trecând prin polturile emise de Francisc Rákóczi II în anii 1703-1704 pentru Ungaria (nr. 95-99; vezi tabelul repartizării anuale a emisiunilor). De altfel, tezaurul monetar de la Văleni este un rar exemplu de circulaţie concomitentă a emisiunilor regale

habsburgice (Leopold I şi Iosif I) şi a celor aparţinând lui Francisc Rákóczi II, bătute în timpul mişcării antihabsburgice pe care o conducea[1].

Revenind la monedele bătute în sec. XVI şi în prima jumătate a sec. XVII: cu excepţia a 8 groşi polonezi, a unuia bătut la Gdańsk, a unuia bătut în Prusia, a 3 groşi emişi în Transilvania princiară, a unuia de Braşov şi a 14 denari maghiari, restul de 290 de piese sunt aşa-numita *moneta nova* (dreipölkeri), caracteristice deprecierii monetare îngemănate cu mari creşteri de preţuri ce s-a manifestat în Transilvania, ca iradiere a procesului european al "revoluţiei preţurilor", îndeosebi în primele patru decenii ale sec. XVII[2].

Tab. II

Repartiţia anuală a monedelor din tezaurul de la Văleni

1528	1 denar maghiar
1535	1 denar maghiar
1550	1 denar maghiar
1551	3 denari maghiari
1555	2 denari maghiari
1567	1 denar maghiar
1607	1 groş polonez
1608	1 groş polonez
1609	2 groşi polonezi
1610	1 groş polonez
1611	1 groş polonez
1613	1 groş transilv., 2 groşi polonezi, 1 groş de Braşov
1618	1 denar maghiar
1619	1 dreipölker polonez
1620	2 denari maghiari, 6 dreipölkeri polonezi, 2 dreipölkeri prusieni, 1 dreipölker de Forli
1621	22 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
1622	46 dreipölkeri polonezi, 3 dreipölkeri de Prusia, 1 dreipölker de Riga
1623	60 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia, 3 dreipölkeri de Riga
1624	48 dreipölkeri polonezi, 2 dreipölkeri de Prusia, 3 dreipölkeri de Riga
1625	1 groş transilv., 36 dreipölkeri polonezi, 1 groş de Gdańsk, 10 dreipölkeri de Prusia
1626	1 groş transilv., 1 denar maghiar, 7 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
1627	6 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
162(?)	4 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia, 1 denar ?, 1 dreipölker de Pomerania

[1] Circulaţia concomitentă a emisiunilor habsburgice şi rákócziene din primii ani ai răscoalei conduse de Francisc Rákóczi II o cunoaştem doar sporadic. Singurul caz până acum detectat în care monedele apar în unul şi acelaşi tezaur este cel al tezaurului din Vale, jud. Cluj. V. Francisc Pap, *Tezaurul monetar de la Huedin şi unele probleme ale emisiunilor rákócziene,* în *SCN,* XI (1995), p. 213.

[2] V. Francisc Pap, *Fluctuaţii de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 242-243, tabelele p. 242-249.

16(?)	2 dreipölkeri polonezi
1630	3 dreipölkeri de Elbląg
1632	1 denar maghiar, 6 dreipölkeri suedezi, 1 dreipölker de Elbląg
1633	10 dreipölkeri suedezi, 1 dreipölker de Riga, 1 dreipölker de Elbląg
16<3> 5	1 dreipölker de Elbląg
1648	1 dreipölker de Riga
1659	1 piesă de 6 groşi poloneză
1660	2 piese de 6 groşi poloneze
1661	5 piese de 6 groşi poloneze
1662	15 piese de 6 groşi poloneze
1663	3 piese de 6 groşi poloneze
1664	5 piese de 6 groşi poloneze
1665	4 piese de 6 groşi poloneze, 1 piesă de 6 creiţari silezianã
1666	7 piese de 6 groşi poloneze
1667	6 piese de 6 groşi poloneze
1668	1663 1 piesă de 6 groşi poloneză
1669	2 piese de 6 creiţari maghiare
16(?)	1 piesă de 6 creiţari poloneză
1674	1 piesă de 6 creiţari de Württemberg-Oels
1676	1 piesă de 3 groşi de Boemia
1682	1 piesă de 6 creiţari de Prusia
1686	1 piesă de 6 creiţari de Prusia
1688	1 obol maghiar
1696	3 piese de 6 creiţari maghiare
1698	1 creiţar maghiar, 2 piese de 6 creiţari maghiare
1699	1 creiţar maghiar, 6 polturi maghiare, 1 ½ groş rom.-germ.
1700	12 polturi maghiare
1701	1 creiţar maghiar, 19 polturi maghiare, 1 groş maghiar
1702	2 polturi maghiare
1703	11 polturi maghiare, 1 albus de Hessen-Darmstadt
1704	6 polturi transilv., 4 polturi maghiare
1705	1703 10 polturi transilv.

Am mai arătat că tezaurul monetar îmbrăţişează o perioadă îndelungată, trecând din sec. XVI până la începutul sec. XVIII. În ce priveşte monedele ce datează din sec. XVI, ele provin după toate probabilităţile din circulaţia denarilor maghiari emişi în Ungaria de sub stăpânire habsburgică după 1526 (bătălia de la Mohács). Emisiunile de denari maghiari existente în tezaurul de la Văleni se încheie cu un denar bătut de Maximilian II (nr. 28 în listă). Ceea ce este însă – după părerea noastră – caracteristic circulaţiei monetare din întreg veacul al XVII-lea în Transilvania, până chiar în perioada răscoalei antihabsburgice conduse de Francisc Rákóczi II (1703-1711), se desprinde din prezenţa pieselor monetare de valoare medie şi mică emise în prima jumătate a sec. XVII. Acestui tip de circulaţie îi corespund groşii transilvăneni nr. 1-3, cei polonezi nr. 340-347 emişi în primele două decenii ale sec. XVII şi mai ales un număr de aproape 300 de piese de 1½ groş (dreipölkeri), în cea mai mare parte polonezi, dar şi de tip polonez, emiţi, printre altele, în Suedia (nr. 427-442),

Prusia (nr. 399-422), Pomerania (nr. 458). Circulaţia acestor din urmă piese, depreciate mai ales în deceniile 2-4 ale secolului, dar apoi având o valoare mai bună[3], a caracterizat mai ales schimbul de mărfuri curent. În a doua jumătate a aceluiaşi veac, caracteristice schimbului de mărfuri curent rămân, şi după mărturia tezaurelor monetare aferente, tot piesele de 1½ groş (dreipölkeri) poloneze şi de tip polonez, cărora li se alătură, înmulţindu-se numeric cel puţin până la sfârşitul domniei lui Ioan Cazimir al Poloniei, piesele de şase groşi, ca şi, chiar până la sfârşitul secolului, creiţarii şi multiplii lor emişi mai ales de împăratul habsburgic Leopold I[4]. Tezaurul de la Văleni ilustrează schema de circulaţie monetară înfăţişată. El prezintă următoarea repartiţie a valorilor nominale:

Tab. III

Repartiţia valorică pe perioade a monedelor componente ale tezaurului de la Văleni

Sec. XVI - prima jumătate a sec. XVII:
3 groşi transilvăneni
8 groşi polonezi
1 groş de Gdańsk
1 groş de Braşov
15 denari maghiari şi din Imperiul romano-german
22 dreipölkeri de Prusia
1 dreipölker romano-german
16 dreipölkeri suedezi
9 dreipölkeri de Riga
6 dreipölkeri de Elbląg
1 dreipölker de Pomerania
Total 83 de piese

A doua jumătate a sec. XVII:
1 groş maghiar
71 polturi transilv. şi maghiare
1 obol maghiar
3 creiţari maghiari

[3] V. mai ales studiul lui Huszár Lajos *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI.-XVII. században,* în *NK,* LXVIII-LIX (1969/1970), p. 57-62, precum şi studiile special închinate dreipölkerului de Buza János *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában,* în *NK,* XC-XCI (1991-1992), p. 133-145; *Die Rolle der Dreipölker im Geldumlauf Ungarns im XVII. Jahrhundert,* în *XI. Internationale Numismatische Kongress,* Bruxelles, 1991 (separatum, p. 1-4); *Dukát-tallér-dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig,* în *In memoriam Barta Gábor,* Pécs, 1996, p. 267-283.

[4] V. mai ales, pentru numeroase tezaure monetare cu emisiuni majoritare din sec. XVII, *MMKM,* p. 90-92; E. Chirilă - N. Gudea - Gh. Moldovan, *Der Münzhort von Mălîncrav, 17. Jh.,* în *MS,* p. 69-71, nota 28; *TM,* p. 44-49; Eugen Chirilă - Eva Lakó, *Al doilea tezaur monetar de la Vîrşolţ, sec. XVII,* în *AMP,* II, 1978, p. 121-128; V. Suciu - A. Mureşan, *Tezaurul monetar din secolele XV-XVIII descoperit la Zagăr (jud. Mureş),* în *Apulum,* 19, 1981, p. 177-187; ş.a. Dominaţia aceloraşi tipuri se extinde şi asupra zonei Debrecen-ului, v. Kahler Frigyes, *Tizenkét 16-18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése,* în *NK,* XC-XCI (1991-19

11 piese de 6 creiţari magh., de Prusia, de Württemberg-Oels, sileziene
239 dreipölkeri polonezi
50 piese de 6 groşi poloneze
1 piesă de ″ groţ poloneză
1 albus de Hessen-Darmstadt
1 piesă de 3 groşi de Boemia
Total 379 de piese

Calculul proporţiei ocupate în tezaur sub aspectul repartiţiei pieselor componente pe perioadele prezentate în tab. III indică sporul de monedă aflată în circulaţie în a doua jumătate a sec. XVII. Pe când în sec. XVI şi prima jumătate a sec. XVII găsim 17,97 % monede bătute din întreg efectivul monetar al tezaurului, după 1650 şi până în ultimul an de emisiune prczent, 1705, vom găsi o proporţie de 82,03 % din întreg efectivul monetar al tezaurului. Desigur că, după cum în fiecare tezaur monetar găsit întâmplător sau prin săpături sistematice se află şi emisiuni deosebite de cele masiv circulante în Transilvania vremii, asemenea piese se găsesc şi în tezaurul de la Văleni. Aşa sunt monedele: cea emisă probabil la Forli în timpul regelui Ferdinand II (nr. 424 în lista noastră), albus-ul probabil de Hessen-Darmstadt (nr. 426)[5], piesa emisă în 1674 de Sylvius Fridericus pentru Württemberg-Oels (nr. 459)[6].

Polturile emise şi aflate în circulaţie la începutul sec. XVIII indică, cu multă probabilitate, ascunderea tezaurului monetar de la Văleni în preajma sau în perioada răscoalei conduse de Francisc Rákóczi II. Anii aceia de convulsiuni sociale, deşi s-au făcut simţiţi mai ales în extremul nord-vest al Transilvaniei şi în zona comitatului Szabolcs din Ungaria[7], nu au trecut fără consecinţe nici peste ţinutul clujean. Unor asemenea convulsiuni, resimţite şi în Valea Someşului, li se va fi datorat şi îngroparea a o serie de tezaure monetare, descoperite până acum în regiunea mai extinsă, intens populată şi cu o intensă mişcare economică, a oraşului de pe Someşul Mic[8].

FRANCISC PAP – MIHAI MEŞTER

[5] Mulţumim d-lui Francisc Röser din Cluj, colecţionar numismat, pentru indicarea bibliografiei specificate la piesa nr. 426.

[6] Piese emise de acelaşi principe se găsesc şi în tezaurul de la Rus (v. Eugen Chirilă - Vasile Lucăcel, *Der Münzhort von Rus, Kr. Sălaj, 17. Jh.*, în *StBruk*, p. 308), Bobota (E. Chirilă – R. Ardevan, *Două tezaure monetare din judeţul Sălaj*, în *AMP*, IX, 1985, p. 301-304), 3 piese din tezaurul clujean str. Szentgyörgyhegy nr. 2 - în incinta dintre anii 1940-44 a fabricii de porţelan (*NK*, 50-51, p. 72).

[7] O rememorare a desfăşurării, a tratativelor europene în care s-a angrenat şi răscoala condusă de Francisc Rákóczi II v.în *Erdély rövid története*, Budapest, 1989, p. 331-337.

[8] V. nota 1 şi Pap Ferenc, *Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15-18. század)*, în *NK*, XC-XCI (1991-1992), p. 124.

DER MÜNZHORT VON VĂLENI, GEM.CĂIANU, KR. CLUJ
(Zusammenfassung)

Der Münzhort von Văleni besteht aus 462, in Siebenbürgen, Ungarn, Polen, in den Städten Gdańsk (Danzig), Riga unter schwedischer Herrschaft, Elbląg (Elbing) unter schwedischer Herrschaft, in Preussen, in der Römisch-Germanischen Reich, im Landgrafschaft Hessen-Darmstadt, in Schweden, in Pommern, im Herzogtum Württemberg-Oels, in Schlesien, Böhmen und in der Stadt Braşov (Kronstadt, in Siebenbürgen) emittierten Münzen. Die Emissionsperiode ist langdauernd, von 1528 (ein Denar Ferdinands I., No. 20) bis 1705 (die Polturen Josefs I., No. 18-19). Die Mehrheit der Münzen (82,03 %) ist in der zweiten Hälfte des 17. Jhs. emittiert und es war, nach alle Wahrscheinlichkeit, in derselben Zeitabschnitt im Umlauf. Der Münzhort von Văleni ist ein seltener Fall der Anwesenheit, also wahrscheinlich des Zusammenumlaufs in Siebenbürgen, der habsburgischer und rákóczianer Münzstücken (s. auch F. Pap, in *SCN*, XI, 1995, S. 213. und derselbe, in *NK*, XC-XCI, 1991-1992, S. 124.).

Planşa I
3. (N 95416). Transilvania, Gabriel Bethlen, groş de 5 denari, 1626. Orig. : 25 mm.
94. (N 95515). Ungaria, Leopold I, poltură, 1703. Orig.: 20x18 mm.
95. (N. 95546). Ungaria, Francisc Rákóczi II, poltură, 1703. Orig.: 19 mm.
103. (N95129). Polonia, Sigismund III, dreipölker, 1620. Orig.: 19 mm.
377. (N 95448). Polonia, Ioan Cazimir, piesă de şase groşi, 1664. Orig.: 25 mm.

399

409

421

424

425

Planşa II
399. (N 95325). Prusia, Ioan Sigismund, dreipölker, 1620. Orig.: 19 mm.
409. (N. 95254). Prusia, Georg Wilhelm, dreipölker, 1625. Orig.: 19,5 mm.
421. (N 95418). Prusia, Frederic Wilhelm, piesă de şase creiţari, 1628. Orig.: 25 mm.
424. (N 95576). Forli (?), Ferdinand II, dreipölker, [16]20. Orig.: 18,5 mm.
425. (N 95578). Imperiul romano-german, Ferdinand II, denar, 162(?). Orig.: 18,5 mm.

426

434

447

451

455

Planşa III

426. (N 95577). Hessen-Darmstadt, Ernst Ludwig, albus, 1703. Orig.: 18 mm.

434. (N 95366). Suedia, Gustav Adolf, dreipölker, 1633. Orig.: 20x19 mm.

447. (N 95191). Riga sub ocupaţie suedeză, Gustav Adolf, dreipölker, 1624. Orig.: 19 mm.

451. (N 95248). Riga sub ocupaţie suedeză, Cristina, dreipölker, 1648. Orig.: 18 mm.

455. (N 95362). Elbląg sub ocupaţie suedeză, Gustav Adolf, dreipölker, 1632. Orig. : 20x19 mm.

459

461

462

Planşa IV
459. (N 95417). Württemberg-Öls, Sylvius Fridericus, piesă de şase creiţari, 1674. Orig.: 25 mm.
461. (N 95569). Boemia, Leopold I, piesă de trei groşi, 1676. Orig.: 20 mm.
462. (N95574). Braşov, monetăria orăşenească, groş, 1613. Orig.: 20 mm.

AGAIN ABOUT MICHAEL THE BRAVE'S GOLD MEDAL

The numismatic collection of the numismatic History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca holds at present almost 100,000 pieces, it consisting of coins, medals, paper-money and covering a long period from ancient down to present times. The most important constituted collection of the numismatic department is the Esterhazy collection, with over 2,000 gold, silver and common metal coins and medals. This collection includes two rare pieces, one in gold, the other in silver, both Becker's copies after the gold medal of the Romanian prince Michael the Brave, dated 1600. As is commonly known, there is only one original piece in the world, in the Viennese collections.

This paper is aimed at a double target: to signal the existence of these two pieces in the Cluj collection, on the one hand, and to demonstrate that we have to deal with a medal not with a coin – as it is considered in certain Romanian and foreign numismatic works. Consequently, we shall be referring to the original piece in the Viennese collection, not unconditionally to the pieces in our own collection.

For the sake of precise information we shall briefly present the two medals at Cluj:

1. The gold piece: D=40,7 mm; W=17,301 gold 986‰.

Obverse: circular: **MICHA-EL: VAL:[achiae] TRANS:[alpinae] VAIW:[oda] S:[acrae] C:[aesarae] R[egi]Ć: M:[aiestatis] CONS:[iliarius] PER:;** cirle of dots; continuous circle; in field: bust front Michael the Brave with furcap and plume fastened with a clap, beard and twisted moustache, fur coloured brocade cloak done up with three buttons;

Reverse: circular: **TRANSYL:[vaniam] LOCVMT:[enens] CIS: TRAN:[sylvaniam] PAR:[tiumque] EI: SVP:[iectarum] EXER. [citus] GE:[neralis] CAP[itaneus];** in field: **A:[nno] D:[omini] / VIGILAN/TIA: VIRTV/TE: ET: ARMI/S: VICTORI/AM: NACT/** floral motif **VS** floral motif/ **1600/** two arabesques (double spirals).

From among the numerous readings of the legend offered so far by various authors since the original piece was published by Du Val in 1759, we stopped to this one, achieved by the well-known Romanian numismatist Constantin Moisil in 1920[1].

2. The silver piece: D=32, 4 mm; W=13, 33 g; silver 875 ‰.

The obverse and the reverse are the same as those of the gold piece, the difference between the two pieces consisting in the model of the claps which holds the plume on the fur cap and in the disposition of the two circles on the reverse. Obviously, both pieces in our collection show differences as related to the original, but we do not propose to discuss these aspects here.

Since 1759, when it was first mentioned by Du Val as 10 ducats coin, the gold medal of Michael the Brave roused the interest of research workers who discussed the reading of the legend, the period when and the place where it was coined etc. The

---

[1] O. Iliescu, *La monnaie-medaille de Michel le Brave (1600), Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXII, No. 3-4, Juillet-Decembre, 1993, p. 224.

character of the piece whether coin or medal, was generally neglected. The list of those who concerned themselves with these aspects is too long and we do not mention them now[2]. We shall take here in discussion the opinions of three researchers who take up opposed positions: O. Iliescu (who considers the piece as coin-medal) and Huszár Lajos (who considers the piece as a coin) on the one hand, and St. Tănăsecu (who is a firm supporter of the idea that it is a medal) on the other hand.

Essentially, Tănăsescu[3] bases his assertion on the following arguments: in 1600, the tenant of the mint in Baia Mare (which belonged to Rudolf the second), Friedrich von Herbestein, had a litigation with Muraldo and he had to pay the latter 24,000 thalers. Herbestein was exempt from the payment of this sum by Michael the Brave and when he return to Baia Mare he coined this medal for his benefactor after the pattern of Rudolf's thaler which was being minted in the same town in 1600[4]. Once this theory accepted, it implies that the unknown engraver never seen Michael, and maybe himself never seen the medal which one way or another reached emperor Rudolf and later the collection in Vienna. Or, we know that the obverse portrait of the prince is one of the most real, so we think that the engraver saw Michael before he made the medal. We do not think that an engraver from the mint of Baia Mare, where Michael never passed (because it is a long way from the limit were we are sure that Michael went in Transilvania and Baia Mare which is in extreme North of the country) was in one of towns where Michael was present.

Unlike Tănăsescu, H. Lajos[5], comes to conclusion that the medal (which he considers a coin) was minted in the encampment at Şelimbăr after Michael's victory on 28th of October 1599; he relies on stylistic arguments, on thetype of letter and on the fact that, at the beginning of the XVIIth century, the mint in Sibiu, a town dependent on emperor Rudolf, was very active; it was the place where both, coins and medals, were being minted in the name and with the authorization of the emperor Rudolf[6].

Consequently, in order to maintain our own opinion that this piece is medal, we shall assume Tănăsescu's possition (that the piece is a medal) and Huszár's idea that the place of minting was Sibiu or the military camp at Şelimbăr.

Yet, we consider that the argumentation concerning the character of this piece can be deepened if one reads the history of Michael the Brave more attentively, having in mind the targets he set for himself and the expenses involved in their achivement.

What stands out from a study of the documents of those times and the works of some well-known Romanian historians?

First, we know that Michael he Brave, ruler of Wallachia between 1593-1601, is a descendent from a rich princely family and had had a long-lasting commercial activity before becoming *ban*[7] of Craiova and, later waiwode. At the time of his ascent to the throne, he was one of the richest Romanian boyars, married to a woman from

---

[2] *Ibidem*, p. 221-239.

[3] St. D. Tănăsescu, *Despre medalia lui Mihai Viteazul, BSNR,* 1973-1975, nr. 121-123, p. 237-239.

[4] *Ibidem.*

[5] Huszár Lajos, *Három szebeni veretü aranyérem, Numizmatikai közlöny*, LXXXII-LXXXIII, 1983-1984, p. 31-34.

[6] *Ibidem.*

[7] Ban is the deputy of the waiwode (=king) in a region of the country.

the aristocracy, who was rich as well. In the XVIth and XVIIth centuries, the personal and the public money were not separated, the prince being able to spend indiscriminately from the two sources. We know, for instance, that in 1595, on the eve of the battle at Călugăreni, Michael sent his family to Târgovişte along with wealth, other treasures being buried at different monastiries[8]. As a consequence of the war against the Turks, Michael stopped paying the tribute to the Sublime Porte, this tribute and other financial obligations being the most oppressive expenses of the country[9]. Of course, the money that should have been paid as tribute was not save as it had to be spent on the army and the war in general.

In fact, Michael the Brave, who had dexided to fight against the Turks, had to face a special challenge exactly regarding the army. Up to Michael the Brave, the armies of the Romanian Provinces[10] had a medieval structure, they being made especially of noblemen (boyars) and peasants. Such an army bore the name of "country host" and its maintenance was not the exclusive duty of the ruler. In the XVIth century, as a consequence of the technical progress, armies underwent significant changes all over the Europe. The fire arms turned the medieval army into an unless crowd, a military career became a science and those who knew to handle fire arms would sell their skills for money, in this way the mercenary armies emerged[11]. A gifted general, Michael the Brave realized that the battles against the Turks could not be won with the old country host; Therefore, when he begun negotiations with Rudolf II, he asked to the emperor for money needed for the maintenance of mercenary troops. After 1597, Michael enlisted Hungarian and Cossack mercenaries (about 4,000 men), paid by Rudolf's agent Lassota, whose pay roll book has been preserved. The rest of the mercenary army consisted of Serbs and Bulgarians, paid from the revenues of the prince; they were also stimulated by the hope to conquer their own freedom and by the land ownership in Wallachia[12] Michael used to grant. For these reasons, the pay of the Serbs and Bulgarians was lower than that of the other mercenaries. Beside, these mercenary troops, there also stood the country host, which the Romanian prince could not give up, of course. Nevertheless, the maintenance of this army of mercenaries and the costs of the war in general, were Michael's heaviest financial burdens in a country devastated by the endless row of anti-Ottoman battles.

This was the financial situation of Wallachia and Michael's army about 1599, when he decided to invade Transylvania in the name of Rudolf II. **In our opinion, this dramatic financial situation could have been the most important argument in favour of the hypothesis that the gold piece minted in 1600 was a coin.**

Yet, let us pursue the analysis of the internal incomes available to Michael, beside his personal and public money, along with the subsidies granted by Rudolf. The maintenance of the troops also was an obligation of the monasteries and boyars which sustained a certain number of cavalrymen for three month a year. After the

---

[8] P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc, Studii,* XIV, 1961, p. 74.

[9] In 1593 only the tribute of Wallachia was 155, 000 gold coins.

[10] In the XVIth century there were three Romanian provinces: Wallachia in the South of the modern Romania, Moldavia in the East (both under Turk domination) and Transylvania in the center of the country administrated by Hungarians.

[11] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936, p. 61.

[12] *Ibidem.*

conquest of Transylvania, Michael's soldiers were spread in villages and towns which had to provide for them. We learn about this from the chronicler Szamosközy[13] who related in detail about the conflict in the town of Hunedoara. The same chronicler tells us that after the defeat of the cardinal Andrei Bathory[14], Michael brought to Bălgrad (Alba Iulia) Bathory's treasure estimated to over 200,000 florins. At the same time, the Hungarians nobles were afraid to attend the proceedings of the diet in Bălgrad (1599) because roomer had been spread that Michael intended to have them killed using as a pretext their belonging to Protestant religions, but in fact for estate and cattle[15].

Michael used the diet in order to obtain the needed funds, asking them to approve heavy taxes for all social classes. During the first month of his rule in Transylvania, the direct taxes increased from 3 to 16 florins per family. The last, but not the least, Michael also applied to disguised indirect taxing by loans from townships. The chronicles have kept record of the following loans: from Cluj 6,000 florins, from Orăştie and Bistriţa 1,000 florins each, from Tg. Mureş 14,000 florins, from Sibiu 10,000 florins. These are undisputed sums furnished by some other largest towns of Transylvania, but we may assume that neither the smaller towns nor the mining regions escaped such taxation. Beside the sums of money obtained in this way, there also were requisitions of food, wood, cloth, carts, wine, onions and weapons[16].

Consequently, Michael was trying to face the needs of the war by extremely unpopular measures which ultimately also constituted one of the causes of his fall. Whoever knows the history of Michael the Brave also possesses an image of the intellectual capacities of the prince who was undoubtedly aware of the negative impact of the measures he was taking. **If Michael had intended to mint money in order to face his expenses, we can assert that most of these measures would not have been taken.**

This statement is also supported by other arguments. By ruling Transylvania in the name of the emperor Rudolf II, Michael was permanently surrounded by Rudolf's messengers and agents[17], yet none of them ever signaled the prince's intention to mint currency, which would have granted him a certain degree of independence in relation to Rudolf. Such an attempt would not have escaped the attention of Szamosközy, who was extremely hostile especially to Michael the Brave and to Romanians in general, and who spent most of the year 1600 in Sibiu.

Pursuing our analysis of the facts, we shall dwell upon several arguments. Rudolf is known to have been a great expert in the medal-coining art and one of the greatest collectors of the epoch. He protected at his court outstanding medal engravers and kept up personal relationships with the leaseholds of mints, as for instance with the above mentioned Herbestein at Baia Mare.

---

[13] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui despre români (1566-1608)*, Cluj, 1928.

[14] Prince of Transylvania between March-October 1599 he fought against Michael in the battle from Şelimbăr and he was killed on battle field by Szecklers which fought by Michael's side.

[15] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 61.

[16] *Ibidem*, p. 172.

[17] Such as: Lassota, Ungvad, Pezzen, Corlo Magno etc.

The same chronicler Szamosközy relates that in 1600 Rudolf sent to Michael a golden chain with a medallion[18] as large as a thaler, with the image and the name of the emperor. It was not just a coin turned into a medallion, as proved the fact that on the chest of the emperor there was a heart-shaped diamond. This present was estimated at 60,000 florins[19].

At this point of our debate we must ask a question: what could prevent us from admitting that it occurred to the Romanian prince to have a medal coined with his image and titles as a mutual polite gesture in response to Rudolf's gift? An affirmative answer to this question would also clear other mysteries concerning this piece. Why is there only one original piece in the world? It is common known that the difficult problem in any monetary issue is obtaining the engraving pattern, after which the very process of minting the coins is relatively simple. The period within which the piece was sure coined (November 1599 – April 1600) is relatively short, and the fact that there is no mention in any document of Michael's order for minting of a medal as a gift to Rudolf can be accounted for by the racing of political events in the summer of 1600. We can also wonder why, in the summer of 1600, when any subsidies from the emperor were cancelled, Michael did not mint any currency? There is only one answer: the prince had never thought of applying to this means. If Michael had wanted to have new currency minted, we do not think that he would have had his own image carried on the obverse, because the minting of an already accepted and circulating gold coin, such as Rudolf's thalers, would have been much easily accepted on the market. In the same time, the high nominal value of the piece as Du Val said (10 ducats) makes us to tell that this piece was destined sooner to the great commercial transactions than to pay the troops. This idea is supported by the monetary circulation in Transylvania of those epoch. The hoards discovered in this region are composed by common coins, silver denars, rarely there are gold coins, too[20].

Regarding the minting of coins and monetary circulation, we must underline another aspect: in Wallachia, where from Michael came, did not exist the minting of coins tradition (because of the Turks have not admitted it) since the end of XVth century, from the waiwode Laiotă Basarab, the monetary circulation being covered by foreign coins from Transylvania, Hungary, Poland etc. So, Michael himself and his soldiers knew better Transylvanian coins which were, already, accepted on the market.

Finally, the syntagm coin-medal used by O. Iliescu is a modern expression which names the contemporary monetary issues dedicated to a special events and we think that we must judge Michael's gold piece in the context of his age: Middle Age.

We believe that, above the need of money, Michael needed recognition by his contemporaries, or as we might put in nowadays, he needed an "image" among the mighty of the world, first, and foremost in relation to Rudolf II. From this point of

[18] N. Iorga, *Mihai Viteazul,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1979, vol. II, p. 122. Relating this episode, Iorga spoke about a **medal** sent by Rudolf to Michael.

[19] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 132.

[20] For exemple, in our collection there is only one medieval hoard containing gold coins, too. It was discovered in 1996 by Adrian Rusu at Vinţu de Jos very near from Alba Iulia. The hoard consists in 918 silver coins and 8 ducats and belong to XVIth century till the beginning of the XVIIth, so a period near Michael's ruler in Transylvania.

view, the medal fully corresponds to the task. The legend which begins on the obverse and continuous on the reverse, enumerating Michael's titles recognized by the emperor, the portrait on the obverse which shows us a determined, energetic, elegant figure, while the full dress of state meets the canons of the time: the fur cap with a gold clasp and a precious gem, the graceful plume as well as the brocade cloak with a fur collar. The legend and the portrait on the medal harmoniously complete each other.

Taking into account these arguments found in the chronicles of the epoch and dictated by reasons, we believe that the gold piece of Michael the Brave minted in 1600 can only be a medal ordered by the Romanian prince in order to make himself better known to western Christendom from which he hoped for more sustained support in his struggle against the common foe: the Ottoman Empire.

LIVIA CĂLIAN

CATALOGUL MEDALIILOR ŞI MONEDELOR JUBILIARE DIN MUZEUL DE ISTORIE AIUD (I)

Istoricul colecţiei numismatice. *

Începuturile muzeului sunt legate de aşa–numitul **RARITATVM ET RERVM NATVRALIVM** fondat în 1796, în urma strădaniei profesorului iluminist Benkö Franciscus[1], pe lângă Colegiul academic Bethlen, colegiu transferat de la Alba Iulia la Aiud (1662). La acea dată în "Muzeul rarităților şi lucrurilor naturale" sau "Casa colecțiilor", alături de eşantioane din domeniul ştiințelor naturale se aflau şi piese istorice. "Raritățile" din domeniul istoriei erau adunate în grupa numită "lithophilocicum" şi în aceea a obiectelor rare"executate cu mâna". Aceste categorii de obiecte muzeale s-au înmulțit în anii următori, un accent deosebit fiind pus pe colectarea pieselor numismatice, care în anul 1822 însumau 595 de monede şi medalii de aur şi argint (cf. *Catalogus collectionis numismaticae*), iar în anul 1868, colecția a ajuns să numere aproximativ 2000 de piese[2].

Studiul "Raritâți aiudene"[3] prezintă inventarul de colecție întocmit în 1797, având ca titlu *CATALOGUS RARITATUM ET BENEFACTORUM NO. II.*[4] Însemnările privind colecția numisnatică, în special medaliile, sunt foarte sumare. La pag. 4, par. 3, nr. 1, este prezentat un taler de argint, patrulater, emis în 1626 în amintirea înființări colegiului. În acelaşi loc este amintit şi un "aur mare" asemănător în privința inscripției cu piesa de argint menționată. La aceeaşi pagină, la nr. 2, este menționată o placă de bronz cu inscripția dedicată faptelor măreţe ale principelui Gabriel Bethlen.

La pag. 35-36 sunt prezentate patru plăci (una de aramă şi trei de argint) dedicate unor sprijinitori ai colegiului, la paginile 43-45 fiind descrise aceste plăci.

Pagina 84 pomeneşte de "multe monede comemorative de argint, aramă, cositor", fără a intra în amănunte.

A doua sursă de informații este inventarul întocmit în 1822 *Catalogus Collectionis Numismatica Ill. Ref. Collegii A. N. Enyedensis* (ANEXA 1).

În timpul evenimentelor din 1848-1849, colecțiile muzeale au fost împrăştiate.

---

* Aduc calde mulțumiri şi pe această cale doamnei muzeograf Matilda Tokacs, de la Muzeul de Istorie Aiud, pentru ajutorul acordat în realizarea acestei lucrări. De asemenea aduc mulțumiri doamnei numismat Oltea Dudău (Muzeul de Istorie Sibiu) şi doamnei numismat Livia Călian (Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj Napoca) pentru sprijinul acordat.

[1] L. Chițu, M. Tokacs, L. Lörincz, *Muzeele aiudene la 175 de ani de la înființare*, în *Apulum* X, 1972, p. 863.

Benkö Ferentz (1745 – 1816) – cunoscut naturalist de la sfârşitul secolului XVIII, membru corespondent al Societății ştiințifice de la Jena, a fost elev al colegiului aiudean, apoi student al lui Johann Friedrich Gimelin la Universitatea din Göttingen şi adept al lui Linné, fiind numit profesor la Aiud în anul 1790.

[2] M. Tokacs, *Muzeul de istorie Aiud*, în *Breviar*, Alba Iulia, 1993, p. 52-53.

[3] Benkö Ferentz, *Enyedi ritkaságok*, (egy kis tóldalékkal), în *Parnassusi Idölöltés*, nr. 7, 1796-1800, Kolosvar.

[4] L. Chițu, M. Tokacs, L. Lörincz, *op. cit.*, p. 864 ; M. Tokacs, M. Vintilă, *Muzeul de Istorie Aiud în mărturi documentare (I)*, în *Apulum* XXXV, 1998, p. 327.

După 1853 începe reconstituirea acestora, o parte prin donații, o parte prin achiziții.

La refacerea colecției numismatice, un mare aport l-a adus groful Mikö Imre, fost elev al colegiului aiudean. În 1863 el a donat propria colecție numismatică, pentru care a fost întocmit şi un inventar special, cu titlul: *A HIDVÉGI GROF MIKÖ IMRE A. N. ENYEDI* EV. *REF. FÖTANODÁNAK ADOMÁNYOZOTT ÉREMGYÜJTEMÉNY SORJEGYZÉKE 1863.*[5], în care sunt 1750 de poziții inventariate. La începutul inventarului îşi dezvăluie motivele pentru care donează colecția: *" pentru a ajuta la reconstituirea bogatelor colecții de dinainte şi a contribui astfel la procesul instructiv educativ al şcolii ".*

Medaliile şi monedele jubiliare sunt în număr de 101 de bucăți, dintre care 7 sunt la Budapesta.

În 1868, potrivit unui manuscris[6] păstrat la Muzeul de Istorie din Aiud, colecția numismatică cuprindea:

colecția Mikó – totalizând 1799 piese (printre care figurau şi medalii)

153 de monede maghiare procurate de la casa Egger.

47 de monede austriece procurate de la casa Langer.

din colecția proprie a profesorului P. Szathmáry Károly, care a predat în acel moment colecțiile muzeale lui Garda Jozsef:[7]

monede romane: 68 de argint, 79 de cupru.

monede autohtone: 80 de argint, 1109 de bronz, 1 de plumb.

monede străine: 104 de argint, 132 de cupru.

medalii memoriale: 1 de argint, 18 de bronz, 1 de plumb.

Din 1869 – 1870 s-a păstrat un tabel în manuscris, care cuprinde lista donatorilor de monede din anul 1869, septembrie-octombrie. În totalitate piesele donate sunt monede şi au fost preluate la 11 iulie 1870 de Makkai Domocos.

În 1891 – 1893, din inițiativa custodelui de colecție s-a trecut la aranjarea şi inventarierea pieselor numismatice intrate în proprietatea muzeului prin achiziții (din banii colegiului) şi de la diverşi donatori. După întocmirea noului inventar, un referat semnat Makkai Domocos şi purtând data de 14 iulie 1893, prezintă următoarea situație:

piese înregistrate în noul inventar:

monede şi medalii antice – 573 de bucăți.

monede şi medalii maghiare – 1051 de bucăți.

piese străine medievale şi moderne – 1267 de bucăți.

În total 2891 de bucăți.

piese nedeterminate, dubluri sau piese lipsite de importanță, au fost înscrise într-o agendă:

monede şi medalii antice – 71 de bucăți.

---

[5] Inventarul colecției numismatice donate colegiului ev. Reformat din Aiud de către grof Hidvégi Mikó Imre;

M. Tokacs, M. Vintilă, *Op. Cit.*, p. 328.

[6] Manuscrisul în limba maghiară este un proces verbal de predare- primire a colecțiilor de numismatică şi arheologie, cu data de 7 iulie 1868 şi semnăturile celor doi. La acelaşi proces verbal în 11 iulie 1870 se face o *adenda* semnată de profesorul Makkai Domocos, care a preluat colecția menționată, împreună cu alte 8 piese (toate monede) ; M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 329.

[7] M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 328.

monede şi medalii maghiare – 143 de bucăţi.
monede şi medalii străine – 290 de bucăţi.
În total 504 de bucăţi.

Mai precizează că pe lângă colecţia numismatică s-au mai păstrat şi 20 de bucăţi antichităţi.

Lucrarea de inventariere şi aranjare a fost executată de către un om priceput, care a fost plătit pentru munca efectuată în perioada dintre 1891-1893. Suma totală cheltuită, pe care a cerut să-i fie decontată, s-a ridicat la 30 de forinţi şi 60 creiţari.

Inventarul are 1816 de poziţii inventariate, dintre care medalii şi monede jubiliare sunt în număr de 168 bucăţi, una fiind la Budapesta.

Potrivit *Anuarului Colegiului aiudean,* în posesia colecţiei numismatice au ajuns în perioada anilor 1891/ 1892 – 1907 / 1908 o serie de medalii provenite fie din donaţii, fie din achiziţii.

În timpul primului război mondial, guvernul maghiar a hotărât, îndată după intrarea trupelor româneşti în Transilvania, transportarea la Budapesta a valorilor păstrate în muzeele din Ardeal. Din colecţia de antichităţi de la Aiud (care cuprindea şi colecţia numismatică) se ştie precis că au fost împachetate obiecte de aur şi bijuterii conţinând şi 73 de monede de aur din dulapul Mikó, 22 de piese din vitrina Mikó, 24 de piese de aur din colecţia proprie. Aceste piese, împreună cu alte valori de tezaur, au fost preluate de către inspector profesor Doczy Ferencz de la Budapesta, pentru a fi depozitate în Banca Naţională a Ungariei.[8] Actul poartă data de 5 septembrie 1916, fiind semnat din partea colegiului de către rector, administrator, custodele de colecţie (Bodrogi Ianos) şi de către cel care le-a preluat.

După război se ştie că unele muzee din Transilvania şi-au recăpătat lăzile cu piese trimise la Budapesta. Nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre cele plecate de la Aiud.

În timpul celui de-al doilea război mondial la diminuarea colecţiilor au contribuit şi evenimentele legate de prezenţa trupelor sovietice în oraş şi transformarea clădirii colegiului în spital militar, la care se adaugă şi mutarea colecţiilor arheologice şi numismatice în noul sediu (Palatul princiar – " Casa Bethlen " sau " Casa nobililor "- parte componentă a complexului de arhitectură medievală – Cetatea Aiudului).

La ora actuală în cadrul colecţiei numismatice sunt peste 9000 de piese. Piesele de metal preţios se află în custodie la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

***

Dintre medaliile colecţiei noastre am selectat pentru a fi prezentate în acest număr al *Actei Musei Napocensis*, doar medaliile emise în Austria, restul propunându-ne a le publica în numerele viitoare.

Organizarea catalogului.

Medaliile acum în discuţie acoperă perioada 1526 – 1994, fiind prezentate atât piese străine, din vechile colecţii ale Muzeului, cât şi piese româneşti de dată mai recentă. Pentru a facilita prezentarea şi regăsirea pieselor, *Catalogul* **a fost organizat astfel:**

- denumirea medaliei, data evenimentului;
- gravor, legendă, descrierea medaliei avers / revers;

[8] M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 330.

- caracteristici tehnice: metal, diametru, greutate, stare de conservare; bibliografie
- numărul de inventar, colecția din care face parte.

Am folosit de asemenea următoarele abrevieri:

Lista abrevierilor

AE - bronz
Ar – argint
AU – aur
Av – avers
B – conservare bună
CMU – custodie Muzeul Unirii Alba Iulia
D – deteriorată
D= - diametru
FB – conservare foarte bună
G – greutate
M – conservare mediocră
N – număr de inventar
Rv – revers

AUSTRIA
LEOPOLD I (1685 – 1705)

1685

1. Medalie dedicată victoriei de la Gran şi cucerirea localităţii Neuheusel; 1685.

Av.: IN / MDCLXXXV; în câmp: trei scuturi cu stemele celor trei state; deasupra fiecărui scut, eşarfe pe care scrie: **BAYERN LOTHRINGEN WALDECK**;. sub scuturi: **PFEILE DES HEILS / WIEDDDER DIE SYRER / 2. KÖN. XII. V. 17**, dedesubt trei săgeți încrucişate, legate cu o panglică;

Rv.: în exergă: **SCHLACHT BEY GRAN / 6/16 AUG.**; în câmp: **NEVHEVSEL DEN / 2 / 12 AUG. EROB – NEVTRA FLUS**; legenda este scrisă pe o hartă topografică a cetății Gran; harta este ținută în gheare de o acvilă încoronată (Austria); în gheara stângă ține o ramură de palmier iar în cea dreaptă o spadă; acvila priveşte spre soare din care iese semnul zodiacal al Fecioarei, din apropierea Balanței; sub această compoziție este reprezentată o scenă de luptă.

metal comun, D= 34, 50 mm, B.
Szecheny, nr. 31.
colecția colegiului 1629; N. 6552; donație Herepei K.

2. Medalie dedicată victoriei de la Gran şi cuceririi localităţii Neuheusel, 1685.

Av. /Rv.: idem Cat 1.
colecția colegiului 1630; N. 6553.

1686

3. Medalie dedicată înfrângerii turcilor şi ocuparea Budei, 2 septembrie 1686.

Av.: în câmp: doi Cupidoni susţin câte o ramură de palmier care formează un medalion în care se găseşte cap dreapta laureat Leopold I; sub medalion panorama oraşului Viena;

R v: în câmp: **VERRMMEHRER / DES REICHES / 16 86**; circular: 10 medalioane ovale cu imaginile celor 10 oraşe: **PEST SEGEDIND SIMO[ ]TO[ ]NA KAPOSWAR ESSECKES BRUCREN COLOZA SLRLOS FUKF KIRCNTN HATWAN;**

metal comun, D= 34, 80 (mm), M.
Szecheny, nr. 54.
colecţia colegiului 1631 b; N. 6404.

4. Medalie dedicată înfrângerii turcilor şi ocuparea Budei, 2 septembrie 1686

Av.: idem Cat 3.
Rv.: Cadrele în care sunt panoramele oraşelor au altă dispunere.
colecţia colegiului 1632; N. 6405.

1687

5. Medalie dedicată încoronării arhiducelui Iosif I ca rege al Ungariei, 1687.

Av.: în câmp: Iosif I, bust dreapta, cu colanul Lânii de aur; bustul se găseşte între doi Cupidoni; cel din stânga ţine deasupra capului împăratului o suliţă iar cel din dreaptă ţine în mână un sceptru cu trei coroane; pe eşarfă: **DIE SEGEN KOMEN AUF DAS HAUNT IOSEPHUS. Gen. 48;**

Rv.: circular: **DO IOSEPHO PARTEM QUAM TULI DEMANU HOSTIS IN GLADIO. GEN. 48;** în exergă: / **IOSEFVS PRIMVS IN INFERIORI ATQVE SVPEERIORI HVNGAARIAARRREY / EIVS, AVGVSTVS, ARCHI: / DVX AVSTRIAE / I. G. E.;** în câmp: Leopold I laureat, în costum militar roman şi drapat, în picioare spre dreapta, pune coroana Ungariei pe caul fiului său Iosif; acesta, în picioare spre stânga ţine în mâna stângă suliţa iar în dreapta globul cruciger; în planul doi imaginea cetăţii Presburg şi a Dunării; în spatele lui Leopold: **PRESSBURG**, în spatele lui Iosif: **BUDA.**

metal comun, D= 40,30 mm, FB.
Szecheny, nr. 6.
colecţia colegiului 1633; N. 6560.

Cca 1700

6. Medalie de încoronare dedicată lui Leopold I şi Elisabeta Christina.

Av.: circular: **PATER – PATRIAE**; bust dreapta Leopold;
Rv: circular: **MATER – AVGVATA**; bust stânga Elisabeta Cristina.
Ar, D= 14, 00 mm, G= 3, 50 g; FB.
colecţia Mikó; N. 3228 / CMU 1310.

CAROL VI (1711 – 1740)

1719

7. Medalie dedicată încoronării lui Carol VI, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 22 mai 1719.

Av.: CONSTANTIA ET FORTITUDINE; în câmp: globul pământesc înconjurat de nori.

Rv.: CAROLVS. VI / ROM: IMPER: S: A: / GER: HISPAN: HUNG. / BOH: REX. A: AUST / CORONATO / POSON: 22 MAY / 1719; deasupra legendei coroana Ungariei.

AG; D= 19, 50 mm; G= 4, 50 g; B. inel pentru textilă.

Szecheny, nr. 20.

colecția colegiului 1637; N. 3231 / CMU 1281.

nedatată

8. Medalie dedicată cuceririi Belgradului.

Av.: H HEIDLINGER; semicircular: **HĆCFVERAT TE DIGNA AVGVSTO CĆSARE MESSIUS;** în câmp: doi soldați romani cu seceri în mâini având un snop de spice între ei, la baza snopului un cap de mistreț și arme capturate; pe snop este un scut cu armele Serbiei.

Rv.: semiciecular: **CECIDIT VTRVMQVE;** în câmp: o acvilă în zbor ține în gheare un mînunchi de fulgere, din care unul este aruncat asupra taberei turcești de corturi, celălalt asupra Belgradului.

Ar, D= 33, 50 mm; G= 21, 55 g; B.

Szecheny, nr. 69.

colecția colegiului 1638; N. 3236 / CMU 1314

MARIA TERESIA (1740 – 1780)

1741

9. Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza ca rege al Ungariei, 25 iunie 1741.

Av.: semicircular: **IUSTITIA ET CLEMENTIA**; în câmp: leul Boemiei (încoronat, rampant, cu coada dublă, spare stânga), ținând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei și sprijinind un scut cu banda Austriei.

Rv.: MARIA / THERESIA / IN REG. HUNGARIAE / CORONATA / POSON / 25 IUN / 1741; deasupre legendei coroana lui Ștefan cel Sfânt.

Ar, D= 24, 80 mm; G= 18, 69 g; B; inel pentru textilă.

Szecheny, nr. 27.

colecția Mikó 326; N. 1869 / CMU. 1288.

10. Medalie dedicată depunerii omagiului Transilvaniei către Mariei Teraza, 1741.

Av.: circular: **REGNANTI MARIAE THERESIAE VT PRINCIPI SVAE VOTIS SE IVRATI CONSTRINXERE DACI**. în câmp: scut în furcă răsturnată cu stema Transilvaniei sub mantou de hermină prins în coroană închisă; jos, în interiorul

piciorului în formă de scoică al stemei este redat textul: **INV. L. B. IO. LAZ. DE GYAL. T. R. I. AS.**

Rv.: WALLIS; circular: **COELO NUMEN HABES. TERRAS REGINA TUETUR. SIC COELO ET TERRIS HUNGARE TUTUS ERIS**. în câmp: un arc de triumf cu decor bogat, cu coloane corintiene în registrul din jumătatea inferioară; în registrul superior se află un altar din care iese crucea dublă în cunună de raze pe el, flancat, la stânga de Madona cu Pruncul în braţe şi împărăteasa îngenunchiată (la dreapta); deasupra este reprezentat ochiul lui Dumnezeu care iese din nori. Pe cornişa arcului de triumf este reprodusă legenda: **SVS CRVCE IAM GEMINA EST PATRONA MARIA**. Pe o coloană este prinsă o eşarfă cu legenda; **NEC SĆ VOS METVENT / ARMENTA LEONES.**

metal comun; D= 71, 40 mm; B.
Resch, nr. 141; HPW nr. 128.; MT nr. 9;
colecţia Mikó 410; N. 6356

11. Medalion dedicat naşterii lui Iosif II, 1741.

Av.: BECKER; circular: **IOSEPHUS. ARCH. AUST. REGI. HUNG & BÖH. LOTH & MAG. HETR. PRINCEPS**; în câmp: bust laureat dreapta;

Rv.: în exergă: **NATUS / MDCCLI** / [....]; în câmp: Hercule copil gâtuind şerpii.

metal comun; D= 46,70 / 40,80 mm; B.
Auktion, nr. 14.
colecţia Mikó 871; N. 6554.

1742

12. Medalie satirică – în legătură cu contestarea drepturilor de succesiune la tronul Austriei, de către Carol Albert de Bavaria, 1742.

Av.: semicircular: **DIE ENT BLOSTE KONIGIN VON UNGARN**; în exergă: **MDCCXLII**; în câmp: scenă în care împărăteasa prinde de mână un bărbat nud care-şi acoperă sexul; în partea opusă un alt bărbat (soţul?) întors cu spatele. Deasupra capului bărbatului nud o eşarfă cu legenda: **J ' AI GAGNÉ.**

Rv.: semicircular: **DIE KÖNIGIN: VON: UNGERN: ZIEHT: EIN: BEIJERSCHE: HOSE: AN**; în exergă: **MDCCXLII**; în câmp: scenă reprezentând-o pe împărăteasă, care îmbracă un pantalon bavarez, asistată de o femeie, iar cu spatele spre ele soţul împărătesei. Deasupra capetelor celor două personaje feminine, o eşarfă cu legenda: **VOUS AVES PERDU.**

metal comun; D= 33, 90 mm; M.
Auktion, XIV nr. 28.
colecţia colegiului 1730; N. 6430.

1743

13. Medalie satirică, 1743.

Av.: în câmp: scenă reprezentând-o pe Maria Tereza primind o delegaţie de nobili care i se închină. De la gura Mariei Tereza pleacă un text, desfăşurat sub forma unei eşarfe, care înconjoară capul încoronat până spre spatele personajului: **DAS IST VERITABLE UNGARISCH WASSER.**

Rv.: în exergă: **1743**; în câmp: scenă alegorică tratată satiric: în centru un trofeu (coif şi cuirasă) alături de o ţeavă de tun, scut, steaguri, ghiulele; în spate grilaj cu bare verticale.

metal comun, D= 32, 70 mm; M.

Auktion, XIV nr. 43.

N. 6548.

1747

14. Medalie dedicată legilor miniere, Maria Tereza, 1747.

Av.: D (Mathias Donner, Viena), circular: **M. THERESIA ROM. IMP. HUNG. BOH. REX. PR. TRANS**; în câmp: bust M: Teresia cu diademă spre dreapta.

Rv.: LEGES / METALURGICĆ / IN / TRANSILVANIA / RESTITUTĆ / MDCCXLVII;

Ar, D= 27, 30 mm, G= 6, 00 g; B.

Resch, nr. 158, pl. 72; MT nr. 1.

colecţia Mikó 411; N. 1856 / CMU 1270.

1761

15. Medalie dedicată jubileului păcii religioase, Christoph Migazzi, arhiepiscop al Vienei şi episcop administrativ de Vacz, 1761.

Av.: G. TODA; circular: **CHRISTOPH. S: R: E: CARD: A: MIGAZZI: AR: E: VIEN**: **ES: R: I: PR: EPIS: VACIEN: ADMIN:**, bust de prelat dreapta.

Rv.: semicircular: **RELIGIONI ET BONIS ARTIBUS**; în exergă: **A: C: D: D: / 1761**; în câmp: zeiţa Athena şi un prelat dându-şi mâna.

metal comun; D= 45, 00 mm, B.

Szecheny, nr. 1

colecţia colegiului 1734; N. 6555; cumpărată de la Langer cu 2 coroane.

1762

16. Medalie dedicată întemeierii regimentelor grănicereşti, Maria Tereza, Francisc I.

Av.: P. KEISERSVIERTH; semicircular: **IMP. FRANCISCVS AVG. M. THERESIA AVG.;** în câmp: busturi acolate dreapta: Francisc I laureat, cu cuirasă şi mantie şi Maria Tereza cu diademă;

Rv.: I. D. (Ignatz Donner); în exergă: **SECVRITAS DACIAE / MDCCLXII**; în câmp: Transilvania şezând sub un copac, protejată de un vultur cu aripile întinse ce ţine în ghiare fulgerul, care o veghează de pe o ramură. Coiful şi sabia îi sunt atârnate pe copac. În planul al doilea peisaj cu turnuri de cetate.

AE, D= 54, 00 mm, B,

Resch, nr. 165, HPW nr. 130, MT. nr. 4;

colecţia Mikó 412, N. 6364.

17. Medalie dedicată reînfiinţării funcţiei de curtean, Maria Tereza, 1762.

Av.: F. Würt (Franz Würt), semicircular: **M. THERESIA PIA FELIX AVG.;** în câmp: bust dreapta al împărătesei cu diademă şi perle în păr;

Rv.: F. Würt; în exergă: **MUNERA RESTITVA / MDCCLXII**; în câmp: împărăteasa şezând pe un tron cu emblema Transilvaniei, acordă curtenilor proaspăt numiţi însemnele rangurilor lor.

AE, D= 60,00 mm, FB.
Resch, nr 170 A, HPW nr. 131, MT. nr. 2;
colecţia colegiului 1733, N. 6365.

18. Medalie dedicată reînfiinţării funcţiei de curtean, Maria Tereza, 1762.
Av. /Rv.: idem Cat 17;
metal comun; D= 59, 70 mm; FB.
Resch, nr. 172.
colecţia Mikó 413; N. 6366.

MARIA TERESIA ŞI IOSIF II

1764

19. Jeton dedicat vizitei familiei imperiale la minele din Ungaria superioară, iulie 1764.

Av.: semicircular: **IOSEPH. II. REX. ROM. LEOPOLD. A. A.**; în câmp: busturile afrontate ale lui Iosif II (încoronat) şi Leopold.

Rv.: ADVENTVS / REG. ET. ARCHI. / INPODIN. HVNGA. / MDCCLXIV. / M. IVL.; sub care este un târnăcop şi un ciocan de miner încrucişate.

Ar; D= 19, 00 mm; G= 2, 22 g; B.
Szecheny, nr. 27.
colecţia Mikó 327; N. 2175 / CMU 1297.

1765

20. Medalie dedicată căsătoriei lui Leopold, arhiduce de Austria (Leopold II) cu Maria Ludovica de Bourbon-Spania 22 iulie 1765.

Av.: WIEDEMANN ANTON; semicircular: **LEOPOLD. ARCHID. AUST. M. LUDOV. INF HISP**; în câmp: busturile afrontate al celor doi.

Rv.: FOEDUS AMORIS.; în exergă: **NUPT. CELEB. OENIP / D. 22 IUL 1765**; în câmp: personificarea Austriei spre dreapta (femeie turelată şi drapată), ţine un scut cu armele statelor austriece; Hymen spre stânga, înaripat cu torţa aprinsă în mâna stângă, ţine în mâna dreaptă un scut cu armele Spaniei, în timp ce coboară de pe o corabie.

Ar.; D= 27, 50 mm; G= 8, 76 g; B.
colecţia colegiului 1736; N. 2187 / CMU 1303, donaţie.

21. Medalie dedicată ridicării Transilvaniei la rang de Mare Principat, 1765.

Av.: F. WÜRT; semicircular: **IMP. IOSEPHVS II. AVG. M. THERESIA AVG.;** în câmp: busturile acolate dreapta: Iosif II laureat şi cuirasat şi Maria Tereza cu diademă.

Rv.: F. WÜRT; în exergă: **MAGNVS TRANSYLVANIAE / PRINCIPATVS / MDCCLXV**; în câmp: Fama (vestitorul) suflând în trâmbița din mâna stângă și cu dreapta se sprijină pe un scut cu stema Transilvaniei fixat pe trunchiul unui palmier.

AE, D= 59, 20 mm; B.

Resch, nr. 175; HPW nr. 132; MT. nr. 6.

colecția Mikó 415; N. 6367.

22. Medalie dedicată reformei codului civil, Maria Tereza, 1765.

Av.: MARIA / THERESIA / PIA / AVGVSTA, într-o cununădin două ramuri, una de laur și una de palmier, legate jos și doar apropiate sus.

Rv.: W (Würt). Pe o construcție alcătuită dintr-un sceptru și o balanță, o sabie și fascii înmănumchiate, toate așezate încrucișate și îmbinate cu ramuri de măslin, este așezat Codul Civil, deschis. Deasupra se află un medalion oval cu bustul împărătesei spre dreapta și deviza ce flanchează portretul: **IVSTITIA ET CLEMENTIA**. În josul construcției este emblema principatului. În partea de jos al medaliei, lângă margine, este legenda: **CVRA FORI MDCCLXV**;

AE, D= 54, 00 mm; FB.

Resch, nr. 185 A; MT. nr. 5.

colecția Mikó 416; N. 6368.

1769

23. Medalie dedicată reformei agriculturii, mineritului și comerțului, Iosif II, MariaTereza, 1769.

Av.: WÜRT; semicircular: **IMP. IOSEPHVS II. AVG. M. THERESIA AVG.;** în câmp: busturi acolate dreapta: Iosif II laureat și cuirasat și Maria Tereza cu diademă;

Rv.: F. WÜRT; semicircular: **DACIA FELIX**; în exergă: **AGRIS. FODINIS. / COMMERCIO. / MDCCLXIX.;** în câmp: zeul Mercur în zbor deasupra unui ținut în care se zăresc simbolurile munților, agriculturii și comerțului.

AE; D= 53, 60 mm; B.

Resch, AV nr. 137; RV nr. 188; MT nr. 7; HPW, nr. 134;

colecția Mikö 417; N. 6369.

24. Medalie dedicată reformei agriculturii, mineritului și comerțului, Iosif II, Maria Tereza, 1769.

Av. /Rv.: idem Cat 23.

D= 53, 40 mm; D, cu orificiu în partea de sus, pe margine.

MT nr. 8.

colecția colegiului 1642; N. 6370; donație Herepei Karoly.

1773

25. Medalie dedicată vizitei în Transilvania a lui Iosif II, 1773.

Av.: KRAFFT; semicircular: **IOSEPHVS II. PIVS. FELIX. AVG.;** în câmp: cap laureat dreapta Iosif II:

Rv.: în exergă: **ADVENTVS AVG. / MDCCLXXIII**; în câmp: Iosif II în uniformă de soldat roman, călare spre stânga, însoțit de personificarea Libertății,

având pe braţe un corn al abundenţei, se îndreaptă spre poarta unui oraş; deasupra porţii emblema transilvană; pe ancadramentul porţii inscripţia: **S. P. Q. D / OPTIM. PRINCIP.**

metal comun, D= 44, 00 mm; B.
Resch, nr. 200; HPW. nr. 136.
colecţia Mikó 418; N. 6546.

IOSIF II (1780-1790)

1782

26. Medalie dedicată edictului de toleranţă de la Florenţa, 1782.

Av.: REICH; semicircular: **IOSEPHVS. II. ROM. IMP. SEMP. AVG**; în câmp: bust Iosif II dreapta, în haină militară, cu colanul Lânii de aur şi cu însemnul (insigna) ordinului militar terezian. Sub bust o eşarfă cu legenda: **TOLERANTIA: IMPERANTIS**;

Rv.: semicircular: **SVB. ALIS. SVIS. PROTEGIT OMNES**; în exergă: **ECCE AMICI / 1782**; în câmp: acvilă încoronată, ce ţine în gheara dreaptă sceptrul şi o spada, iar în gheara stângă globul cruciger; la picioarele acvilei o eşarfă cu deviza **IN DEO**; acvila este luminată de razele divinităţii, uşor schiţată într-un triunghi; cu aripile îi ocroteşte pe episcopul romano – catolic şi pe cei doi slujitori ai credinţei augustane şi helvetice.

metal comun; D= 38, 60 mm; B.
Szecheny, nr. 9
N. 2164.

LEOPOLD II (1790-1792)

1790

27. Jeton dedicat încoronării lui Leopold II la Bratislava, ca rege al Ungariei, 15 noiembrie1790.

Av.: semicircular: **PIETATE ET CONCORDIA**; în câmp: leul Boemiei, rampant spre stânga, încoronat, cu coada bifurcată, ţinând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei şi sprijinind un scut cu banda Austriei.

Rv.: LEOPOLDVS II / D. G. ROM. IMP. S. A. / GER. HVN. BOH. REX / ARCHID. AVSTRIAE / CORONATVS / POSONII. XV. NOV / MDCCXC; deasupra legendei coroana lui Ştefan cel Sfânt.

Ar.; D= 15, 10 mm; G= 4, 40 g; B.
Szecheny nr. 12.
colecţia Mikó 328; N. 2183 / CMU 1299.

28. Jeton dedicat încoronării lui Leopold II la Bratislava, 15 noiembrie 1790.

Av. /Rv.: idem Cat 27.
Ar.; D= 22, 10 mm; G= 2, 20 g; B.
colecţia Mikó 334; N. 2184 / CMU 1300.

29. Medalie dedicată depunerii omagiului de către oraşul Cluj împăratului Leopold II, 23 decembrie 1790.

Av.: în câmp: **IMP. CAES. / LEOPOLDO. II. P. P. AVG. / HOMAGIUM. PRAECTIT / CLAVDIOPOLI. / XXIII. DEC. MDCCXC.**

Rv: semicircular: **PIETATE ET CONCORDIA.;** în câmp: altar cu flacăra aprinsă. Pe altar legenda **FIDEI**, dedesubt scut cu armele Traansilvaniei (scut tăiat; prima secţiune este încărcată cu acvila ieşind, soarele şi luna; secţiunea a doua este încărcată cu cele şapte cetăţi repartizate 4, 3; cele două secţiuni sunt separate de bandă îngustă).

Ar.; D= 21, 10 mm; G= 4, 37 g; B.

Resch nr. 215; Călian, p. 391-392.

colecţia Mikó 419; N. 2182 / CMU 1269.

nedatată

30. Medalie dedicată aniversării moştenitorilor tronului (Iosif I şi Leopold II).

Av.: OTHO HAMERAN; **semicircular:** FRANC. ROM. R. IMP. A. M. THER. AVG. HVN. BO. R.; **în câmp: busturile afrontate ale perechii imperiale.**

Rv.: **semicircular:** AETERNITAS. IMPERII.; în câmp: busturile afrontate ale celor doi moştenitori.

metal comun; D= 46, 60 mm; B.

Auktion XIV nr. 58.

N. 6393.

FRANCISC II (1792-1804)

1792

31. Jeton dedicat încoronării lui Francisc II ca rege al Ungariei la Buda, 6 iunie 1792.

Av.: semicircular: **LEGE. ET. FIDE.;** în câmp: leul Boemiei (încoronat, rampant, cu coada bifurcată, spre stânga), ţine în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei, iar cu cea stângă sprijină un scut cu banda Austriei.

Rv.: FRANCISCVS. / D. G. HVN. BOH. REX. ARCHID. AVSTRIAE. / CORONATVS. BVDAE. VI. IVN. / MDCCXCII.; deasupra legendei coroana lui Ştefan cel Sfânt.

Ar.; G= 23, 20 mm; B.

Szecheny nr. 11.

colecţia Mikó 332; N. 2158 / CMU 1292.

32. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei, la Buda, 10 iunie 1792.

Av.: semicircular: **IMITARI. MALIM. QVAM. VOCARI.;** în câmp: coroana Ungariei, un sceptru şi o ramură de laur încrucişate.

Rv.: în câmp: **MARIA. THERESIA. / FRANCISCI. / HVNGAR. BOH. REGIS. / ARCHIDVCIS. AVST. / CORONATA. / BVDAE. X. INV. / MDCCXCII.**

Ar; D= 19, 00 mm; B.

Szecheny nr. 16.

colecţia Mikó 333; N. 2159 / CMU 1293.

33. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda; 10 iunie 1792.

Av. /Rv.: idem Cat 32;

Ar.;

colecția Mikó 928; N. 2161 / CMU 1295.

34. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda, 10 iunie 1792.

Av. /Rv.: idem Cat 32;

colecția Mikó 929 sau colecția colegiului, N. 1849 / CMU 1286.

35. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda, 10 iunie 1792.

Av. /Rv.: idem Cat 32.

colecția Mikó 930 sau colecția colegiului, N. 1850 / CMU 1287.

1797

36. Medalie dedicată coaliției antinapoloniene, 1797.

Av.: Legenda greu lizibilă. În câmp: trei medalioane cu busturile împăratului Austriei Francisc II, țarul Rusiei Alexandru I, regele Prusiei Fridrich III.

Rv.: Legenda greu lizibilă. În exergă: **ALLWALTENDER. / SCHUTZGEIST / D. 31 DEZEMBER / 1797**; în câmp: Genius aplecat asupra unui altar.

metal comun; D= 37, 10 mm; D.

colecția colegiului 1738; N. 6556; donație dr. Spanik Robert.

FRANCISC I (1804-1835)

1804

37. Jeton dedicat ridicării Austriei la rang de imperiu, 1 august 1804.

Av.: semicircular: **FRANCISCVS ROM. ET AVSTRIAE IMP.;** în câmp: bust laureat dreapta.

Rv.: circular: **OH AVSTRIAM HAER. IMP. DIGNITATE ORNATA**; între două frunze de palmier: **HILARITAS / PVBLICA / VI. ID. DEC / MDCCCIV**;

metal comun; D= 16, 20 mm; B.

Welzel nr. 8401.

1813

38. Medalie dedicată victoriei armatelor aliate în bătălia de la Leipzig împotriva armatelor napoloniene (bătălia națiunilor), 16 octombrie 1813.

Av.: FRANC. I. ALEX. I. FR. WILH. III / AVGVSTI / GERMANIAE. LIBERTATEM / ADSERVNT. / SOCLATIS. ARMIS. / AD. LIPSIAM. / D. D. XVI. XVIII. XIX. OCT / MDCCCXIII. / DEBELLATO. / HOSTE. GALLO.; legenda într-o cunună dintr-o ramură de măslin și una de stejar, legate cu o panglică.

Rv.: H. KARL; semicircular: **EUROPAE CONCORDIA * VINDEX LIBERTATIS**; în câmp: Victoria spre dreapta, ține în mână un coif oval pe care scrie; piciorul stâng este așezat pe un trofeu de război.

metal comun; D= 44, 80 mm; B.

colecția colegiului 1741; N. 6377; donație.

1817

39. Medalie dedicată primei vizite în Transilvania a perechii imperiale Francisc I și Carolina, 28 august 1817.

Av.: WVRSCHBAVER; circular: **FRANCISCVS AVST. IMP. REX. UNG. M. PRIN. TRANS. CAROLINA AVGVSTA IMPERATRIX — FELIX A. A. IN. DACIAM ADVENTVS**; în câmp: busturile afrontate ale celor doi.

Rv.: semicircular: **PORTA CAROLINA FESTIVO CAROLINAE AVGVSTAE EX IMPERATRICIBVS PRIMAE INGRESSV / A MDCCCXVII XXVIII AVG: AVGVSTOR REDDITA D: MATRI POPVLOR ADORATAE**; în exergă: **DEL: CAR: WVRSCHBAVER FIL: / AERI INCIDIT CAR: / EIVS PATER**; în câmp: poarta Carolina din Alba Iulia.

metal comun, D= 45, 80 mm; B.

Resch nr. 231; HPW nr. 140.

N. 6357.

40. Medalie dedicată primei vizite în Transilvania a perechii imperiale, Francisc I și Carolina, 28 august 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 39.

metal comun; D= 45, 70 mm; B.

colecția colegiului 1646; N. 6358.

41. Medalie dedicată vizitei în Transilvania a perechii imperiale, Francisc I și Carolina, 1817.

Av.: C. WVRSCHBAVER; semicircular: **FRANCISCO. I CAES: ET CAROLINAE AUG: PRIMÓ DACIAM INVISENTI IMPERATRICI**; în exergă: **DACIA LAETA / MDCCCXVII**; în câmp: Geniu înaripat și laureat, în picioare spre stânga, depune o ramură pe un altar cu flacăra aprinsă, din care iese fum. Pe altar armele Transilvaniei.

Rv.: VIDISSE SAT EST.; în câmp: Soare cu fizionomie umană strălucind deasupra norilor.

Ar.; D= 36, 30 mm; FB.

HPW nr. 139

colecția Mikó 427; N. 3204 / CMU 1271.

42. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma lui Martin Luther din 1517, emisă de Universitatea din Viena în 31 octombrie 1817.

Av.: I. LANG (Josef Nicolaus Lang); semicircular: **D. MARTINVS LVTHERVS.;** în câmp: bustul lui Luther în veșmânt preoțesc, dreapta.

Rv.: în câmp: **IN MEMORIAM / IVBILÓI REFORMATIONIS / TERTIVM RECVRRENTIS / A COETIEVS EVANGELICORVM / PER VNIV. IMP. AVSTR. MDCCCXVII. XXXI. OCT / GRATA MENTE CELEBRATI.**

Ar.; D= 34, 70 mm; G= 19, 50 g; FB.

N. 3241 / CMU 1317.

43. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av.: în câmp: **A / REFORMATIO / III IK / SZÁZADI INNEPÉNEK /EMLÉKEZETÉRE / AZ ERDELYI EVANGE / LICO REFORMA / TUSOK / MDCCXVII.**

Rv.: circular: *** DITSÖSEG ISTENNEK REKESSEGE E FÖLDÖN AZ EMREREKHEZ IOAKARAT.;** în câmp: două mâini care se strâng deasupra Evangheliei, pe care este scris: **LVK. K. II / V. 14**, totul înconjurat în partea de sus de raze, în partea de jos de nori.

Ar., D= 35, 00 mm; G= 16, 30 g; FB.

Resch nr. 241.

colecția colegiului 1647 a; N. 3242 / CMU. 1274.

44. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 80 mm, G= 16, 67 g.

colecția colegiului 1647 b; N. 3243 / CMU 1275

45. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 80 mm; G= 16, 50 g.

colecția colegiului 1648; N. 3245 / CMU 1276.

46. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 35, 10 mm; G= 16, 80 g.

colecția colegiului 1650; N. 3246 / CMU 1277; donație dr. A. Fodor.

47. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 90 mm; G= 16, 20 g.

colecția Mikó 424; N. 3247 / CMU 1278.

1818

48. Medalie dedicată lui Döbrenty Gabor, pentru editarea publicației Erdelyi Muzeum, 1818.

Av.: DÖBRENTEY – GÁBORNAK / A HVNYADI MEGYE TÁBLA BIRÁIÁNAK / KI / A DICSÖ ARÁNYT IOL BEFEIÉZET / NEVELÉS GODIAI KÖZT / AZ / ERDÉLYI – MVZEVM – KIADÁSÁVAL / LESZ TETTE – A – TODOMÁNYOKAT. / EBRESZTETTE – A HAZAFI LELKET. / TERIESZTETTE – A – IO – ÉS – SZÉP – IZLÉST. / A – SZIVEK BEOLTOTTA – A – HONNI NYELV SZERETETÉT. / E / KICSIBE AZT A MIT A NEMZET ÉREZ / NYUITIA / FÉMLÖ ÉRDEMEINEK ÉS SZEMÉLIÉNEK / BARÁTIA. / 1818.; dedesubt o ramură de palmier şi una de laur legate cu o panglică.

Rv.: semicircular: **VIDÁMIT ÉS ÉLESZT.;** în câmp: Genius în zbor deasupra unui glob pământesc pe care este scris **ERDELY**;
metal comun; D= 53, 60 mm; B.
orificiu ulterior în partea superioară
Resch nr. 244.
colecția colegiului 1652; N. 6406; donație Kosza Daniel.

1822

49. Medalie dedicată episcopului de Strigoniu, Alexander de Rudna, 1822.
Av.: circular: **PRINC. PRIMAS ALEXANDER DE RUDNA ARCHI EPISC. STRIGONIENSIS. XVI MAII MDCCCXX INAUGURATUS.;** în câmp: bust dreapta Al. De Rudna în haine episcopale.
Rv.: în câmp: **D. O. M. AUSPICE. / AUGUSTA. REGIS. APOSTOLICI. / FRANCISCI. I. PROVIDENTIA. / PRINCIPI. ECCLESIAE HUNGARICAE / HONORIBUS. / MAGNAE. HUNGARORUM. DOMINAE. / DIVORUMQUE. / STEPN. PROTORECIS. ET ADALR. E. M. / PANNONIAE. APOSTOLORUM. / AFUNDAMENTIS. EXCITANDAE. / PRIMUM. HUNG. LAPIDEM. / SOLEMNI. RITU. DEDICAVIT. / IX CALENDAS MAII / MDCCCXXII.**
Ar.; D= 34, 80 mm; G= 13, 00 g; FB.
colecția colegiului 1653; N. 3206 / CMU 1305.

1825

50. Jeton dedicat încoronării Mariei Carolina, ca regină a Ungariei, 25 septembrie 1825.
Av.: semicircular: **PIE. VT. CLEMENTER.;** în câmp: globul cruciger așezat deasupra unei ramuri de palmier și una de laur încrucișate.
Rv.: în câmp: **CAROLINA. AVGVSTA / FRANCISCI. AVST. IMP. / HVNG. BOH. REGIS / CORONATA. HVNG. REG / POSONII XXV. SEPT. / MDCCCXXV.**
Ar.; D= 18, 00 mm; G= 2, 00 g; B.
Welzel 8544.
colecția Mikó 337; N. 5760 / CMU 1282.

51. Jeton dedicat încoronării Mariei Carolina, ca regină a Ungariei, 25 septembrie 1825.
Av. /Rv.: idem Cat 50.
N. 5761 / CMU 1283.

1830

52. Jeton dedicat încoronării lui Ferdinand I, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 28 septembrie 1830.
Av.: semicircular: **FRANC. I. ET. PER. EVM FERD V.;** în câmp: busturile acolate ale lui Francisc I și Ferdinand V, dreapta.

Rv.: CORON. POSON. / DIE XXVII. SEPT. / MDCCCXXX.; deasupra legendei coroana lui Ştefan cel Sfânt într-un cerc de raze.

Ar.; D= 14, 60 mm; G= 3, 25 g; FB.

Welzel nr. 8662.

colecţia Mikó 3338; N. 3226 / CMU 1308.

53. Jeton dedicat încoronării lui Ferdinand I, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 28 septembrie 1830.

Av. /Rv.: idem Cat 52.

Ar. .; D=39, 60 mm; G= 3, 27 g.

colecţia colegiului 1656; N. 3227 / CMU 1309.

54. Medalie dedicată semicentenarului lui Andreas Stofft medic al Vienei, 1834.

Av.: I. D. BÖHM (Josef Daniel Böhm); semicircular: **ANDREAS LIBER BARO DE STIFFT**; în câmp: cap dreapta A Stoff;

Rv.: în câmp: **LAVREAM / SEMISECVLAREM / CELEBRAT / ORDO / MEDICORVM / VINDOBONENSIVM / MDCCCXXXIV / NAT. 29. NOV. 1760 / PROM. 21 AVG. 1784**; legenda într-o cunună dintr -ramură de stejar şi una de laur, legate cu panglică.

metal comun; D= 47, 50 mm; FB.

colecţia colegiului 1743; N. 6594; donaţie.

FERDINAND V (1835 – 1848)

1837

55. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei regeluiFerdinand I, 1837.

Av.: circular: **FERDINANDO. A. I. REGI. HVNG. M. P. TRANSYLVANIAE**; bust laureat dreapta Ferdinand V:

Rv.: circular: **HOMAGIVM. PRAESTITVM. CIBINII. MDCCCXXXVII**; în câmp: scut (timbrat cu coroană închisă) cu armele Transilvaniei (scut despicat încărcat în secţiunea superioară cu acvila ieşind, soarele şi luna; secţiunea a doua este încărcată cu cele şapte cetăţi repartizate 4, 3; cele două secţiuni sunt despărţite de bandă îngustă).

Ar.; D= 17, 50 mm; G= 5, 47 g; B.

Resch nr. 251; Călian, p. 392.

colecţia Mikó 427; N. 2345 / CMU 5807.

56. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatului Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

Resch nr. 253.

N. 2346 / CMU 5808.

57. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

Ar.; G= 3, 25 g.

colecția Mikó 428; N. 2347 / CMU 5807.

58. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

N. 2348 / CMU 5811.

59. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

N. 2349 / CMU. 5811.

1841

60. Medalie dedicată aniversării nașterii lui Mitrovski de Mittroviz, 1841.

Av.: ISCHÖN; circular: **ANT. FRID. COM. MITROVSKY. DE. MITTROVIZ. ET NEMISCHL. NAT. BRUNAE 20. MAI. 1770**; în câmp: cap stânga.

Rv.: în câmp: **IVRATVS / AD. PVBL. NEG. 22. IAN. / 1791. / CAPITAN. CIRC. IGLAV. / 1797. / CAPITAN. VRB. VIENN. / 1799. / VICEPRAES. REGIM. AVSTR. / 1802. / VICEPRAES. GVB. BOHEM. / 1804. / GVBERNATOR. MORAVIAE. / 1815. / CANCELL. ET. STVD. PRAES. / 1827. / SVPREM. CANCELLARIVS. / 1830. / AVR. VELL. EQVES. / 1836**;legenda într-o cunună din două ramuri de măslin. Sub cunună anul **1841**;

metal comun; D= 50,20 mm; FB.

N. 6557.

1842

61. Medalie dedicată Congresului de medicină și științe naturale, din Besztercze – Banya, Ungaria, 1842.

Av.: H KARL; semicircular: **EGYESULVE HALADYUNK**.; în câmp: două scuturi alăturate, deasupra cărora este o bufniță cu aripile desfăcute; în exergă: 2 unelte de minerit. **Rv.: Á / MAGYAR ORVOSOK - / ÉS / TERMÉSZET VIZSGÁLÓKNAK / BESZTERCZE - BÁNYA. / AUG: IV. MDCCCXLII.;** toată legenda se află în interiorul unei cununi formată dintr-o ramură de laur și una de stejar, legate cu panglică.

metal comun; D= 41, 00 mm; B.

colecția colegiului 1657; N: 6579.

1845

62. Medalie dedicată Congresului de medicină și de stiințe naturale de la Viena, 11 august 1845.

Av.: I D BÖHM (Böhm Josef Daniel); circular: **SZ. KIR. PÉCS VÁROSA A KEBELÉBEN 1845: AUG. 11 EGYBEGYÜLT MAGYAR ORVOSOK ÉS**

TERMÉSZETVIZSGÁLÓKNAR.; în exergă: **KERESVE LEL**; în câmp: Cibele cu cunună murală stă pe un leu care merge spre stânga.

Rv.: în exergă: **SZEKESEGYHAZ**; în câmp: fațada catedralei din Viena.

metal comun; D= 49, 00 mm; FB.

colecția Mikó 339; N. 6580.

1846

63. Medalie dedicată semicentenarului alegerii căpitanului suprem al Ungariei, arhiducele Iosif, 1846.

Av.: I D BÖHM; circular: **IÓZSEF MAGYAR ORSZÁG NÁDORA ÉS FÖ KAPITÁNYJA VÁLASZTATOTT NOV. 12. 1796**; în câmp: bust stânga.

Rv.: EMLÉKÜL / FÉL SZÁZADOS / ÉRDEMÉRT / 1846, legenda într-o cunună formată dintr-o ramură de laur şi una de stejar legate cu panglică.

metal comun; D= 48, 70 mm; FB.

colecția colegiului 1660; N. 6563.

64. Medalie dedicată semicentenarului alegerii căpitanului suprem al Ungariei, arhiducele Iosif I, 1846.

Av. /Rv.: idem Cat 63.

metal comun; D= 48, 70 mm; B.

colecția Mikö 340; N. 6564.

FRANZ IOSIF (1848- 1916)

1848

65. Medalie dedicată amintirii revoluției de la Viena din 13–14–15 martie 1848.

Av.: în câmp: **WIEN / DER / 13. 14. 15 / MARZ / 1848**; pe margine cunună de măslin.

Rv.: în câmp: două steaguri încrucişate, deasupra legendei: **FREIHEIT / DER / NATION**; totul într-o cunună formată dintr-o ramură de stejar şi una de laur; sub cele două ramuri **SICHERHEIT**;

metal comun; D= 11, 20 mm; M.

colecția colegiului 1748; N. 5731.

1854

66. Monedă jubiliară de un gulden emisă la căsătoria dintre Franz Iosif I şi Elisabeta de Bavaria, 24 aprilie 1854.

Av.: A; circular: **FRANCISC. IOS. I. D. G. AVSTRIAE IMP. ET ELISABETHA MAX. IN. BAVAR. DVCIS FIL.;** în câmp: capete acolate dreapta., cerc perlat.

Rv.: MATRIMONIO – CONIVNCTI; în exergă: **DIE XXIV APRILVS / MDCCCLIV**; în câmp: scenă de căsătorie. Sub prelat **L. WMI 66** (?), cerc perlat.

Ar.; D= 22, 00 mm; G= 12, 90 g; B.

Austria nr. 44.

colecția Mikó 343; N. 2554 / CMU 8271.

67. Monedă jubiliară de 2 guldeni emisă la căsătoria dintre Franz Iosif I și Elisabeta de Bavaria, 24 aprilie 1854.

Av.: A; cerc perlat; circular: **FRANCISC. IOS. I. D. G. AVSTRIAE IMP. ET. ELISABETHA MAXIN BAVAR. DVCIS FIL**; în câmp: capete acolate dreapta Fr. Iosif și Elisabeta;

Rv.: semicircular: **MATRIMONIO CONIVNCTI**: în exergă: **DIE. XXIV APRILIS MDCCCLIV**; în câmp: scenă de căsătorie, cerc perlat. Pe lisă: **XII EINE. F. W. M ZWEI GULDEN**;

Ar.; D=33, 30 mm; FB.

Austria nr. 44.

colecția colegiului 1664; N. 3225 / CMU 8273.

1856

68. Medalie dedicată călătoriei în jurul lumii a lui Wilhelm Heidinger, 1856

Av.: K LANGE; semicircular: **WILHELM – HAIDINGER**; în câmp: cap dreapta.

Rv.: circular: **NIE ERMÜDET STILLE STEHEN MDCCCLVI**; cerc perlat; în câmp: semnele zodiacale care înconjoară globul pământesc.

metal comun; D= 64, 00 mm; FB.

colecția colegiului 1747; N. 6386.

1861

69. Medalie dedicată Parlamentului ungar din 1861.

Av.: semicircular: **HON SZERETET S EGYETÉRTÉSBA VAN ERÖ S ISTENI ÁLDÁS 1861 / ORSZAG GYÜLÉSI / EMLÉK.;** în câmp: emblema încoronată a Ungariei, flancată de o ramură de laur și una de stejar, cu cozile încrucișate. Pe cele două ramuri sunt așezate șase scuturi (inclusiv al Transilvaniei).

Rv.: circular: *** E HAZA CSAK AKKOR TULAJDONUNK HA TÖRVÉNYEINKET ' NEM IDEGENEK KEZELIK**; în câmp: **HAZADNAK RENDÜLETLENÜL / LEGY HIVE OH MAGYAR; / BÖLCSÖD AZ S MAJDAN SIROD IS / MELY ÁPOL S ELTAKAR A NAGY VILÁGON E KIVÜL / NINCSEN SZÁMODRA HELY. / ÂLDYON VAGY VERJEN SORS KEZE / ITT ÉLNED, HALNOD KELL.**

metal comun; D= 50,00 mm; B.

colecția Mikö 349; N. 6590.

70. Medalie dedicată Parlamentului ungar din 1861.

Av. /Rv.: idem Cat 69.

Metal comun; D = 50 mm; conservare D.

N. 6591.

1862

71. Medalie dedicată expoziției agricole și meșteșugărești de la Cluj, ediția 1862.

Av.: în câmp: **ÉRDEMDIJ / AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI / EGYLET /TERMÉNYKIÁLLITÁSÁROL / KOLOZSVARTT / 1862**; pe margine o cunună dintr-o ramură de stejar și una de laur, legate cu panglică.

Rv.: în câmp: sub coroana regelui Ştefan cel Sfânt, deasupra unor unelte agricole încrucişate, suprapuse de o cunună de spice, frunze de laur, fructe şi flori, este aşezată stema Transilvaniei. Sub aceasta un stup deasupra unei bare, flancată de arabescuri.

metal comun; D= 48, 50 mm; FB.

Resch nr. 257 (cu text modificat); Ciofu, p. 332;

colecţia Mikó 432; N. 6359; primită de groful Mikó Imre la expoziţie.

72. Medalie dedicată expoziţiei agricole şi meşteşugăreşti de la Cluj, ediţia 1862.

Av. /Rv.: idem Cat 71.

metal comun; D= 48, 50 mm; FB.

colecţia Mikó 431; N. 6360.

1864

73. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină şi stiinţe naturale, de la Târgu Mureş, 1864.

Av.: în câmp: **A / MAGYAR ORVOSOK / ÉS TERMÉSZET VIZSŔLOK / X: GYÜLÈSÈNEK / 1864**;

Rv.: circular: **MAROS. VÁSÁRHELY. SZ. KIR: VAROSA**; în câmp: scut oval în cartuş, încărcat cu un braţ îndoit armat ce ţine în mână o spadă care străpunge un cap de animal (leu sau câine) şi o inimă.

metal comun; D= 37, 00 mm; B.

colecţia colegiului 1671 a; N. 6581.

74. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină şi ştiinţe naturale de la Târgu Mureş, 1864.

Av. /Rv.: idem Cat 73.

metal comun; D= 37, 00 mm; B.

colecţia colegiului 1671 b; N. 6582.

75. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină şi ştiinţe naturale de la Târgu Mureş, 1864.

Av. /Rv.: idem Cat 73.

metal comun, D= 37, 10 (mm); B (urme de lovire pe margine).

N. 6583.

1865

76. Medalie dedicată inaugurării edificiului Academiei de Ştiinţe al Ungariei, 11 decembrie 1865.

Av.: C RADNITZKY; XI. DEC: / MDCCCLXV; în câmp: faţada edificiului.

Rv.: HÁZA / MEGNYITÁSÁNAK / EMLÉKÉÜL / A / MAGYAR TUDOM: / AKADEMIA;

metal comun; D= 51, 00 mm; FB.

colecţia colegiului 1672; N. 6549; donaţie a Academiei Ungare.

77. Medalie dedicată inaugurării edificiului Academiei de Ştiinţe al Ungariei, 11 decembrie 1865.

Av. /Rv.: idem Cat 76.

metal comun; D= 50,80 mm; FB.

colecţia colegiului 1673; N. 6550; donaţie Kamar Floriş.

78. Medalie dedicată congresului al XI lea al medicilor şi naturaliştilor, Bratislava, 1865.

Av.: circular: **POZSONY SZABAD KIRÁLYI VÁROSA**; în câmp: un oval cu o nişă superioară şi una inferioară; în nişa superioară este coroana Ungariei, iar în nişa inferioară scut cu emblema oraşului Bratislava; între ele: **A / MAGYAR ORVOSOK ÉS / TERMÉSZET VIZSGÁLOK / XI. GYÜLÉSÉNEK / 1865**;

Rv: W SEIDAN; **SCIENTIA MOTV - CLARIOR**; în câmp: medicina şi ştiinţele naturii personificate stau lângă o fântână. La baza celor trei trepte care duc spre fântână, este o bufniţă.

metal comun; D= 41, 90 mm; FB.

colecţia colegiului 1670; N. 6584.

1866

79. Medalie dedicată expoziţiei agricole de la Viena, 1866.

Av.: în câmp: **LANDU. FORST / WIRTHSCHAFTLICHE / AUSSTELLUNG / IN WIEN / 1866 / JAUNER**; pe margine cunună din spice şi fructe.

Rv.: circular: (cu scriere gotică*)* **K. K. Landwirthschafts – Gezellschaft in Wien**; în câmp: vulturul bicefal încoronat;

metal comun; D= 38, 70 mm; FB.

colecţia colegiului 1755; N. 6390.

80. Medalie dedicată expoziţiei agricole de la Viena, 1866.

Av. /Rv.: idem Cat 79.

metal comun; D= 57, 20 mm; FB.

colecţia colegiului 1796; N. 6391.

nedatată

81. Medalie dedicată lui Schiller.

Av.: S T; în câmp: un altar pe care sunt depuse un bust al Atenei, un coif, o liră, un *volumen* desfăşurat; lângă altar caducee, cârmă de corabie, un echer şi o muză, spre stânga, care depune o ghirlandă de trandafiri.

Rv.: în câmp: **EHRE / DENFRAUEN / SIE / FLECHTEN / UND / WEBEM / HIMMLISCHE POSEN / INS / IRDISCHE LEBEN / FLECHTEN / DER LIEBE / BECLUCKENDES / BAND**

Ar.; D= 31, 60 mm; G= 12, 70 g; FB:

colecţia Mikó 1682; N. 3223 / CMU 1306.

82. Medalie pentru premiere al K. K. Lanwirtscmaft Gesellschaft din Viena.

Av.: AUSTRIA; în câmp: Austria, şezând pe tron, din faţă, ţine un sceptru transversal. Sprijinit de tron un scut triunghiular cu acvila imperială bicefală.

Rv.: în câmp: **EHRENTREIS / DER / K. K. LANDWIRTSCHAFT / GESELLSCHAFT / IN WIEN**; pe margine coroană de frunze şi ghinde de stejar.

Ar.; D= 34, 60 mm; F

MIHAELA COZA

ANEXA 1

In Cist. Sub litera B, la nr. 18, Leop. II coronatu Posonii 1790.

Pagina 4, nr. 16 Eyusdem (G. Bethlen) – Numus quadranqu: cum inscriptione: Hic est filius meus dilectus, in quo complacui. (1626)[9].

Nr. 17. Eyusdem – quadranqu 1627.

Pagina 7, nr. 2: Mnem. Arg. Vienna ab obsidione Turcica liberate 1683.

Pagina 8, nr. 22: Mnem. Victoriae Turcar: de Christianis auxilio....., 1717.

Nr. 26: Mnem. Arg. Jubilaei Eccles.

Nr. 27: Mnem. Mortis Mariae conjg. Ioh. Ernesti, 1682.

Nr. 30: Mnem. Arg. Mortis Iosephi I Imp. 1711.

Nr. 31: Armisticii cum Turcis 1690.

Nr. 32: Pacis Badensis 1714.

Nr. 33: Festivitatis cujusde Eccles 1676.

Nr. 36: Mnem. Festivitatis cujusde Ecclesiasticae.

Nr. 40: Mnem. Nativitatis Leopoldi 1716.

Nr. 41: Occupatae arcis Tomosvari 1716.

Pagina 14-15. În cistula sub L. P

Mnemonica argentea et aenea (de la nr. 1 până la nr. 30 sunt medalii)

Mnem. In memoriam Scti. Dominici.

Innocentii XI.

Innocentii XII.

Stan. Mariae Theresiae homagiu prestan Daci.

Stan. Frederici II Boruesor R....

Arg. Caroli VI.

Gothae per Augustum Sax Elect capta 1567.

Friderici II.

Consulum es Senator. Traiectensium munificentia in Studiosas 1736.

Reip Franciae 1793.

Eyusdem.

Mn. arg. M. Amalia nubtia 1769.

Ferdinandi et M. Annae 1696.

[9] Inscripţie identică cu cea din Benkö Ferentz, Enyedi ritkoságok, de la pagina 4, paragraful 3, numărul 1.

Protestantes persecuti ex..... 1732.
Stan. Iesuites Sublati 1773.
Mnem. arg. Iosefi secundi vota secunda 1765.
Carolus VII Coronatus 1742.
Anna Sophia R. Pol. Mors. 1717.
Stan. Iosuitae deleti 1773.
arg. Domus monetaria A. Carolinae erigiti 1743.
Stan. Libertus Relig exerc. Indulgent Ios. II protest et Judeis 1781.
arg. Emandatata Educas Juventis Ungaricae 1780.
Leopoldi et Ludovicae nuptiae 1765.
Ead.
Gallicia et Lodomeria in fidem receptae 1773.
Minor. ead.
Stan. Mors. Mariae Theresia 1780.
arg. Universitas Budensis restitutio 1780.
Iubileum 2 m Reforme. 1717
Stan Iubileum 3 m Reforma. 1817.
Pagina 15. In cist. Sub L. Q.
Mnem. aur. Iosephus II in Reg. -Rno. Coronati 1764.
In memoriam inventa dextra manus S. Stefani 1771.
Carolus Vi in reg. Rmon. eligit. 1711.
Quadrata 1700.
Caroli Siciliae R. et M. Amalia nubiae 1738.
Norimberga gratulati Mathia II 1612.
Moneta.
Mnem. Mariae Theresia cura feri 1765.
Mariae Theresia aquila tributor.
Ios. II. adventus in Transilvaniae 1773.
Stan. Tollerantia Iosephi II 1782.
arg. Franciscus I coronatus in Reg-Rno 1745.
Aneus Agris fodinis comercio 1769.
Arg. Mnem. Exc. L. B. Steph. Veselinyi 1734.
Aur. Mnemonia Iubilaei 3 Reform 1817.
Arg. M. Theresiae homagi: prestati Vienna 1740.
Arg. Transilvaniae Magni pratus accipit 1765.
Arg. M. Antonia et Ludovici nuptio 1770.
Connub Josephi et Elisabeth 1760.
Mn. Aug. Memorie exequias Franc. I 1765.

THE CATALOGUE OF THE MEDALS BELONGING TO THE MUSEUM FROM AIUD
(Abstract)

The work makes a short history of the ancient and numismatic collections of the Museum from Aiud (county Alba) founded in 1796. There are mentioned the main collectorswhich had given important pieces to this Museum and the history of these collections till today. Then, are presented the Austrian medals from the numismatic collectin between 1685-1866.

TRANSILVANIA ÎN MEDALII MAI PUȚIN CUNOSCUTE DE LA DIPLOMA LEOPOLDINĂ LA DICTATUL DE LA VIENA

O selecție de 16 medalii, opere de artă a unor sculptori monetari de prestigiu din școlile de la Augsburg, Viena, Berlin, St. Petersburg, Paris, București, Alba Iulia, Brașov și Budapesta, prezintă momente din istoria Transilvaniei timp de două secole și jumătate. Nepublicate în țară, sau doar listate și descrise sumar, ori păstrate în colecții private ardelene și chiar în muzee de stat, publicăm acum fotografiile lor spre admirare și meditație. În explicații ne-am ghidat după principiul de drept Roman: *suum cuiquae tribure, neminem laedere.*

Prima medalie, *Medalie dedicată ocupării Oradei de către austrieci* (fig. 1), recent descoperită în colecțiile muzeelor din Viena și Budapesta, evocă momentul anexării spațiului carpatic[1] direct curții imperiale de la Viena, după ocuparea militară a Oradei la 5 iunie 1692. Legendele medaliei sunt următoarele: Av.: circular: **LEOPOLDUS M· ROM· IMP· + * + IOSEPHUS P· ET· H· R· AVGVSTI· TURCARUM VICTORES PERPETVI** - + Rv.: semicircular: **SIC ASSVETA TVIS SEMPER VICTORIA CASTRIS.**; în exergă: **VARADIUM RECEP·/ DIE V. IUNI·/ M D CXCII·.**

Subliniem remarcabila ei realizare în stil manierist, reprezentând marea măiestrie a gravorilor din școala de la Augsburg (gravor P. H. Müller). Inscripționarea **VARADINUM RECEP·[TUM]** (Oradea ocupată) și scena de pe revers în care magistratul orașului oferă împăratului cheile cetății și ale orșului, se corelează perfect cu atestarea cronicarului că prințul mercenar generalul Eugeniu de Savoia, născut la Paris și mort la Viena, și-a făcut intrarea triumfală în oraș, fără a evoca lupte, deși orașul era capitala Pașalâcului instaurat la 1660. Evenimentele pot fi înțelese dacă facem apel la pisania de pe bisericuța ortodoxă de pe câmpul comunei Sânmartin (la 10 km. sud de Oradea) în care se menționează că în timpul ocupației turcești această biserică a fost transformată în moschee. Probabil că aici, pe câmpul liber, era cartiruită armata de graniță turcească și aici au fost învăluiți și dispersați spre sud de armata austriacă; biserica, transformată în lăcaș de cult mahomedan, îndeplinea rolul de moschee de serviciu a armatei otomane instalată în apropiere și nu în oraș sau în cetatea mică.

În colecția Bibliotecii Academiei Române (preluată de Muzeul Național de Istorie a României) se află o altă medalie inedită, bătută în memoria eliberării Oradei de sub turci, semnată de sculptorul G. Hautsch din Nürnberg. Aversul prezintă o alegorie feminină rezemată de un munte (simbolizând Dacia bogată și arcul Carpaților); în mâna dreaptă ține o ramură de laur iar în stânga flori și fructe; alături, un Amoraș șezând, ține o tavă cu fructe deasupra capului; un al doilea Amoraș, ține în mâini o seceră și spice de grâu. Deasupra, circular, inscripția **DACIA FELIX**. Jos, în dreapta, sigla G. H. Reversul prezintă o vedere panoramică asupra orașului Oradea, în care se văd cetatea și două biserici. În exergă, sus, pe o panglică, numele orașului **GROSSWARDEIN.** Jos, o linie orizontală, sub care este inscripția; **AUSPICIIS LEOPOLDI M. DEDIT CAPT. D. 5 IVN. A. 1692**[2].

---

[1] Diploma leopoldină se referea la: Transilvania centrală, Maramureșul, Țara Crișurilor și Banatul.

[2] Argint, 40 mm.

În aceeaşi colecţie se mai află şi o medalie inedită dedicată eliberării Timişoarei de sub ocupaţia turcească[3] de armata împăratului Carol al VI-lea de Habsburg, a cărui efigie (cap laureat dreapta) este gravată pe avers, iar pe revers, Victoria şezând, cu steagul Daciei în mâna stângă şi punând cu mâna dreaptă coroana regală deasupra armeriei Ungariei. Pe fond, vedere panoramică asupra oraşului Timişoara. Sus inscripţia: **TEMESVARO EXPVGNATO** iar jos, pe trei rânduri: **R. HVNG. TERMIN. DECVMAN. PRIMVM RESTITVTVS. MDCCXVI.** Aşadar, se confirmă restabilirea graniţei de sud a vechii Dacii şi mai târziu a Coroanei, sub Iancu şi Matei Corvin.

Remarcăm aici că steagul Daciei, alegoria Daciei sau numele ei însoţit de diverse epitete (**DACIA FELIX, RESTITUTOR DACIAE, VICTORIA DACICA, SECVRITAS DACIĆ** ETC.) se găsesc pe circa două duzine de medalii catalogate sau nu, emise de Austria în secolele XVII – XVIII, în urma numeroaselor campanii, legislaţii, anexări, în arealul românesc. Acestea probează strategia pe termen lung a curţii imperiale vieneze, urmărind ocuparea întregului teritoriu al vechii Dacii; maxima ei expansiune se va realiza în 1789 – 1791, când Marele Principat al Transilvaniei şi Bucovina erau de mult anexate, iar Muntenia şi Moldova se aflau sub administraţii militare austriece instalate de prinţul F. I. de Couburg la Bucureşti şi, respectiv, la Roman.

La 4 decembrie 1691 este semnată prima diplomă leopoldină, începând a fi aplicată. Conform acesteia, romînii ca naţiune şi confesiune ortodoxă sunt declaraţi toleraţi (*non receptae).* Pentru românii ardeleni, memorandurile către împărat devin arme de luptă întru apărarea identităţii lor naţionale, marcate prin: Horea la împărat (1779, 1783, 1784) urmate de martiriul de la Alba Iulia redat simbolic prin medalia-icoană[4] (fig. 2), Supplex Libellus Valachorum (1791), vizita lui Andrei Şaguna la Viena (13 febr. 1849), memorandul în patru limbi publicat de Gh. Bariţiu la Sibiu, culminând cu anii 1892-1894 când memorandiştii din Partidul Naţional Român sunt refuzaţi la curtea imperială, apoi judecaţi şi întemniţaţi. *Medalia în sprijinul memorandiştilor de la Cluj*[5] (fig. 3) evocă solidaritatea populaţiei din Bucureşti cu luptătorii ardeleni judecaţi la Cluj în 1894. Medalia are pe avers legenda:**TOTUL PENTRU/ NAŢIUNE,** iar pe revers: **7 MAI/1894**

***

Medaliile următoare prezintă câteva momente din înfrângerea revoluţiei maghiare pe pământ românesc în vara anului 1849. *Medalia înfrângerii de către austrieci a generalului Bem la Timişoara în august 1849*[6], având pe avers legenda: **FRANCISCVS IOSEPHVS I. AVSTRIAE IMPERATOR,** iar pe revers, semicircular: **AD * TEMESVARIAM;** în exergă: **MDCCCIL;** în stânga şi dreapta imaginii: **D. IX AVG.;** (fig. 4) şi *Medalia dezvelirii monumentului victimelor contrarevoluţiei de la Arad, 1849*[7] (fig. 5) dedicată celor 13 generali din armata maghiară executaţi cu sadism după capitularea de la Şiria a comandamentului lui

[3] Argint, 40 mm, gravori B: Richter şi P. Würth.

[4] Bronz turnat, 170 mm, unifaţetată, semnată de Şt. Grudinschi şi emisă cu prilejul bicentenarului răscoalei lui Horea (1984).

[5] Medalia este datată 7 mai 1894. Alamă aurită (în ilustraţie este reprodusă cu şi fără panglică tricoloră).

[6] Argint, 60 mm, gravor W. Seidan (colecţia Kunsthistorisches Museum, Viena).

[7] Bronz, 60 mm, gravor A. Scharf.

L. Kosuth, sunt remarcabile lucrări de artă heraldică în stilul baroc vienez. Încercând a descifra națiunile cărora le aparțineau victimele de la Arad, ale căror nume sunt trecute pe reversul medaliei, credem că erau 5 maghiari, 4 austrieci, 2 sârbi, 1 croat și 1 polonez. Pe avers, în stânga și dreapta imaginii alegorice a Libertății: **1890 0CTOBER/6.** *[6 Octombrie 1890]*, iar pe revers, între ramuri de laur, numele celor 13 generali: **DAMJANICH/JANOS (NAGY-SANDOR/ JÚZSEF † AULICH/ LAIOS/ ‹-› KISS/ERNŐ ‹-› / GROF VECSEY/ KÁROLY † TŐRŐK/IGNACZ/ LAHNER/GYŐRGY † KNEZICS/ KÁROLY/ POLTENBERG/ ERNŐ † GRÓF LEININGEN/ KÁROY/ SCHWEIDEL/JÓSEF † DESSEWFFY/ ARISZTID/ LÁZÁR/VILMOS;** sus: **ARAD;** jos: **1849/ OCTOBER 6.;**

În colecția noastră mai există o frumoasă medalie maghiară datată 1874, cu inel, panglică tricoloră și armeriile statului[8] evocând data de 15 martie 1848 când la Pesta se declanșa revoluția națională antihabsburgică și cea de-a 25-a comemorare a executării, la Arad (6 oct. 1849) a celor 13 generali participanți la revoluție. Festivitățile dedicate acestor evenimente au avut loc la Arad.

Participantă la înfrângerea trupelor revoluționare maghiare, Rusia pravoslavnică bate două medalii în 1849, una ca distincție militară (Resch, nr. 256) și alta, mai rară[9] (fig. 6, avers). Aceasta constituie un debut timpuriu în arta medalistică simbolistă. Aversul prezintă lupta, pe un pisc de munte, a unui balaur cu trei capete (simbol al triplei devize a revoluției) cu vulturul bicefal de care se sprijină un scut cu stema Romanovilor. În jur legenda; **С НАМИ БГБ. РАЗУМБЙТЕ ІАЗЫЦЫ И ПОКОРАЙТЕСА;** pe revers: **РОССІЙСКОЕ/ ПОБЯДСНОСNОЕ ВОЙСКО/ПОРАЗИЛО И УСМИРИЛО/ МЯТЕЖЬ/ ВЪ ВЕНГРІИ И ТРАНСИЛЬВАНІИ/ ВЪ 1849 ГОДУ;** [*Cu noi este Dumnezeu, înțelegeți popoare și vă aplecați.* Pe revers este numai textul: *Armata rusă victorioasă a înfrânt și pacificat răzvrătirea în Ungaria și Transilvania în anul 1849]*.

***

Prezentăm în continuare câțiva oameni de seamă pe medalii rare.

Medalia dedicată lui Franz Liszt (fig. 7) emisă cu prilejul turneului său concertistic în Banat, Transilvania și Principatele Române[10], în preajma revoluției de la 1848, a fost lucrată, după toate probabilitățile, la Alba Iulia. Piesa nu este cunoscută în muzeele investigate de noi (Budapesta, Viena, Weimar)

Medalia comemorativă J. Honterus (1498 – 1898), teolog, reformatorul bisericii ardelene, strălucit cărturar, editor, tipograf[11] având pe avers legenda: **JOHANNES HONTERUS ·1498 1549·;** iar pe reveres circular: **ZUR ERINNERUNG AN DEN 21 AUGUST 1898** trei stele; în câmp: **WACHET/ UND/ BETET**(fig. 8) și placheta dedicată lui H. Oberth[12], inventatorul rachetei cosmice, membru de onoare post-mortem al Academiei Române din 1991 (fig. 9, avers), întregesc acest modest capitol. Legenda din câmp subliniază contribuția savantului: **60 ANI/ 23 MAI 1923/ HERMANN OBERTH/ SUSȚINE LUCRAREA/ "RACHETA SPRE SPATIILE INTERPLANETARE"/ LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ.**

---

[8] Argint, 33 mm.

[9] Cupru, 65 mm, gravori F. P. Tolstoi și A. Lialin.

[10] Bronz, 26 mm, unifațetată.

[11] Argint, 23 mm, gravor H. Magnussem.

[12] Bronz, 68x80 mm, gravor Șt. Grudinschi.

Ne gândim şi la alţi oameni de seamă ai Transilvaniei cărora încă nu li s-au emis medalii pe măsura rolului lor în istoria şi cultura ţării, ca de exemplu: **Stephan Ludwig Roth**, profesor şi pastor sas, apărător convins al convieţuirii interetnice, militatnt în revoluţia română de la 1848 în Transilvania, susţinător al limbii române şi care spunea în 1842: "*...noi avem deja o limbă a ţării. Nu e nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română*"[13]. Judecat de "tribunalul de sânge" sub acuzaţia de duşman al Ungariei, el este executat la Cluj în mai 1849. A lăsat o imensă operă istorică, filosofică şi social-politică;

Béla Bartók, muzicolog remarcabil, născut la Sânicolaul Mare în 1881, mort în exil la New York în 1945. A învăţat şi a concertat în Transilvania, apoi la Budapesta şi Bucureşti ca prieten a lui George Enescu. A colecţionat 3. 000 de cântec aparţinând folclorului românesc din Transilvania şi Banat[14]. A fost ales membru post-mortem al Academiei Române în 1991 şi credem că merită o medalie omagială românească pe măsura monedelor – medalii comemorative din argint şi aur emise în 1961 de Banca Naţională a Ungariei[15].

Inocenţiu Micu Klein (1692 – 1768), ilustru cărturar ardelean, episcopul unit ale cărui rămăşiţe pământeşti au fost aduse de la Roma şi reînhumate în faţa altarului catedralei Sfânta Treime din Blaj. Cu acet prilej s-a bătut o medalie al cărei mesaj de idei este foarte modest[16]. Piesa este însă o raritate.

***

Continuăm cu placheta inedită (fig. 10), ce prezintă pe generalul german E. von Falkenhayn[17], mesager al Germaniei, venit în fruntea unei armate pentru a împiedica împlinirea aspiraţiilor multiseculare de unire a tuturor românilor ce aveau să triumfe prin Rezoluţiunea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. Reuşită artistic, placheta conţine o lungă inscripţie în limba latină (inspiraţie a cercurilor catolice târgmureşene), care preamăreşte victoria sa împotriva armatei române la Tg. Mureş în 1916. Izvorâte din stări emoţionale de război, lăsăm asemenea texte pe seama istoriei ce memorează victoriile româneşti de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz. Iată legendele: Av.: **DE FALKENHAYN/ INCLYTO ARMORVM VICTRICI VM DVCI/ GRATA IN AEVUM LIB. REG. HVNG. CIV. / MAROS – VASARHELY;** Rv.: **IN MEMORIAM/ TRANSSILVANIAE/ AB IMMANI HOSTE/ VALACHO/ LIBERTATAE/ ANNO SALYTIS/ MDCCCCXVI.** *(Lui von Falkenhayn, renumit comandant, învingător în războaie în timpul eliberării Ungariei, recunoştinţă din partea oraşului Târgu Mureş. În amintirea eliberării Transilvaniei de sub groaznicul duşman român, în anul salvării 1916).*

Adăugăm câteva medalii inedite ale expoziţiilor ardelene: expoziţia Ţării Bârsei din 1884 de la Braşov[18] (fig. 11) şi prima Expoziţie Zootehnică a Transilvaniei şi Banatului de la Cluj din septembrie 1924[19] (fig. 12), lucrare, se pare, a sculptorului

---

[13] St. L. Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Belenchtung des Woher und Wohin?*, Kronstadt, 1842, p. 47. Noi am prezentat Societăţii Numismatice Române proiectul unei medalii omagiale dedicată lui St. L. Roth.

[14] ***Bela Bartok 1881 – 1945*, Oradea, 1971, p. 6.

[15] R. S. Yeoman, *Current Coins of the World*, Racine, USA, 1970, p. 107 – 108.

[16] *Magazin istoric*, 2/1998, p. 73.

[17] Zinc, 55x65 mm, gravor Telcs; datată 1916.

[18] Bronz argintat, 53 mm.

[19] Bronz, 25 mm, unifaţetată.

monetar A. Lavrillier de la monetăria din Paris. Cele două piese prezintă compoziții de valoare heraldică deosebită.

***

Încercăm, cu oarecare emoție, să prezentăm în premieră, patru medalii emise după Dictatul de la Viena, interesând Transilvania.

În 1941, Uniunea Economică a Maghiarilor din Transilvania organizează o expoziție a gospodarilor din Secuime[20] (fig. 13, avers). Aversul medaliei prezintă o bogată arhitectură a bisericilor fortificate (cetăți țărănești) ardelene, întâlnite atât în localitățile secuiești cât și în cele locuite de sașii și românii din ținutul Târnavelor, sau la Cisnădie și la Tg. Mureș și circular legenda: **ERDÉLYI MAGYAR· GAZDASÁGI EGYESÜLET SZEKÈLYFÖLDI KIALLITASA – 1941 –** *[Expoziția Asociației Economice Maghiare Ardelene din Secuime]*. Reversul are un dreptunghi rezervat înscrierii numelui particpantului, sub coroana Sf. Ștefan.

Medalia Lojei Masonice din Oradea[21] (legenda *Oradea Mare de la Răsărit* sugerează perioada emisiunii) prezintă statuia ecvestră a Sf. Ladislau ce străjuiește intrarea la Muzeul Țării Crișurilor și circular legenda: **LÁSZLÓ KIRALY J. ·. T. ·. Sz. ·. K. ·. O NAGYVÁRAD KELETEN†.** Pe revers, mâini strânse; deasupra lor trei stele iar în legenda circulară se distinge numărul lojei locale:**BOLCSESSEG ERÖ ES SZÉPSÉG. 000876** *[Înțelepciune, forță și frumusețe]* (fig. 14). Medalia pare a fi emisă în 1941 – 1942, la 850 de ani de când, în 1091 –1092, cete organizate de unguri, sub conducerea regelui Ladislau pătrundeau pe valea Crișurilor în Transilvania, începând organizarea, după modelul orașelor coroanei, a cnezatelor românești preexistente atestate în Gestele lui Anonymus, notarul regelui Bela al III-lea. Personal, am văzut la Oradea și o medalie mare (cca. 70 mm) cu aceleași reprezentări și inscripții.

În fine, prezentăm primele medalii ale Corvineștilor semnate de renumitul sculptor L. Beran de la monetăria din Budapesta[22]. Voievodul român Iancu de Hunedoara călare, în costum de cruciat, acoperă aversul[23]. Legenda circulară: **MAGYAR· DÉLVIDÉK· VISSZAFOGLALÁSA· EMLÉKÉRE** † *[În amintirea reocupării regiunii de sud a Ungariei]*; în câmp: **HUNYADI JÁNOS** *[Iancu de Hunedoara]*; Pe revers sunt trei armerii: a familiei Corvineștilor, a Ungariei sub coroana Sf. Ștefan și a unei cetăți medievale, probabil Petrovaradin, pe Dunăre și circular legenda: **VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY· MIKLÓS· KORMÁNYZÓSÁGÁNAK · XXII· ÉVÉBEN · 1941 ·** [*În cel de-al 22-lea an de guvernare al cavalerului Horthy Miklós de Nagybánya]* (fig. 15). Medalia are inel și panglică. A fost emisă ca decorație, consemnând anexarea la Ungaria hortistă a Voivodinei sârbești în 1941.

Medalia regelui Matei Corvin (mezinul familiei mixte a lui Iancu de Hunedoara și a Elisabetei Silagy) a fost emisă tot ca decorație la cea de-a 500-a aniversare a regelui, în 1940, consemnându-se și anexarea "regiunilor ardelene", rod al

[20] Bronz lucios, 43 mm.

[21] Cupru aurit, 41 mm.

[22] D-na K. Bértok din Budapesta, în comunicarea *Ausländische Münzentwürfe eines ungarischen Medailleurs* prezentată la al XII-lea Congres Internațional de Numismatică, Berlin, 1997, omite aceste două medalii semnate de L. Beran (Vortrags zusammenfassungen, p. 209 – 210).

[23] Aliaj zinc, 35 mm. Panglică albastră și galben.

Dictatutului de la Viena. Aversul prezintă efigia spre dreapta a regelui, aşa cum se vede şi pe monumentul de la Cluj-Napoca, iar circular legenda: **ERDÉLYI· RÉSZEK· FELSZABADULÁSÁNAK· EMLÉKÉRÉ·** motiv floral **1940·** motiv floral *[În amintirea eliberării părţilor transilvănene]*. Reversul prezintă numai armeria Transilvaniei medievale independente[24] şi circular legenda: **VITÉZ· NAGYBÁNYAI · HORTHY · MIKLÓS · KORMÁNYZÓ · ORSZÁGLÁSÁNAK · XX · ÉVÉBEN** motiv floral *[În cel de-al 20-lea an al guvernării cavalerului Horthy Miklós de Nagybánya]*. Scutul din câmp are pe cele două laturi lungi legenda: **MÁTYÁS· KIRÁLY· SZULETÉSÉNEK· 500· ÉVFORDULÓJÁN** *[500 de ani de la naşterea regelui Matia]* (fig. 16).

Pe fiecare medalie se adaugă şi numărul de ani de când M. Horty se găsea la conducerea Ungariei: 22 şi respectiv 20 de ani. Menţionăm că în colecţia noastră există două medalii cu regele Matei: una din aliaj de zinc, brună, iar alta din aliaj de zinc argintat, ceea ce sugerează existenţa a două clase.

Din păcate, aceste medalii sunt mărturii nu numai despre Corvineştii de stirpe română, ci şi mărturii de neuitat despre soarta popoarelpr căzute temporar la discreţia armatei şi bandelor paramilitare hortiste. Ele amintesc de genocidul sârbilor din Bacika şi Subotica (arhivele publicate arată peste 39.000 de victime în 1942 în Banatul sârbesc[25], de genocidul românilor ardeleni din Cluj, Ip, Trăznea, Moisei, Sighet etc. (arhivele publicate arată peste 200.000 de executaţi, traumatizaţi, expulzaţi, preoţi şi biserici batjocorite)[26] ca şi holocaustul evreilor din Transilvania de nord – est (un studiu recent arată 140.000 de morţi)[27]. Conexarea cultului crimei cu imaginea Corvineştilor constituie un sacrilegiu al iredentismului de tip hortist.

În legătură cu medaliile referitoare la Transilvania putem să amintim că în colecţia colonelului în rezervă Ion Dogaru din Bucureşti se află o medalie din bronz de 41 mm, deosebit de rară. Aversul prezintă statuia ecvestră a regelui Matei Corvin (inaugurată la Cluj în 1902) spre dreapta, având în fundal biserica Sf. Mihail, lângă care se află şi astăzi. Reversul prezintă un scut cu armeriile vechi ale oraşului, sus majusculele **KAC** aşezate pe patru coloane, în dreapta şi stânga ramuri de laur, iar jos milesimul 1880. Asemănarea averusului cu timbrele ungureşti de 20 f + 1p (coliţă verde) şi de 20 + 10f (roşu) semnate de artistul Toth Gyula, emise în 1940 cu prilejul aniversării a 500 de ani de la naşterea lui Matei Corvinul, ne face să presupunem că şi medalia a fost emisă tot atunci, când KAC împlinea 60 de ani (cu întreruperea din 1918 – 1940). Majusculele însemnă Kolozsvári Akadémia Club (Clubul Universitar Cluj), înfiinţat în 1880. Se ştie că în 1872, prin decret semnat de împăratul Franz Iosif, a luat fiinţă Universitatea maghiară din Cluj, cu patru facultăţi, care, în pofida cererilor legitime ale populaţiei româneşti, majoritară în Transilvania, de a se crea o universitate multiculturală şi cu limba de predare română, nu avea decât o catedră de limbă şi literatură română în cadrul facultăţii de litere[28]. Universitatea maghiară şi KAC au fost reactivate la Cluj în timpul ocupaţiei hortisto-fasciste din 1940 – 1944.

În ideea apropierii româno – maghiare, aceste medalii trebuiesc cunoscute de ambele popoare care astăzi, prin Tratatul de reconciliere şi bună vecinătate semnat la

[24] Aliaj zinc, 35 mm. Cu panglică bleu. Datată 1940.

[25] I. Ardeleanu şi colab., *Teroarea hortysto-fascistă în nord – vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944*, Bucureşti, 1985, p. 49.

[26] Idem, *op. cit.*, p. 56 – 147.

[27] D. C. Giurescu, *Evreii din România*, *Magazin istoric*, nr. 11/1997, p. 72 – 77.

[28] Şt. Pascu şi colab., *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 349.

Timişoara în septembrie 1996 (cu oarecare întârziere, în perspectivă istorică) recunosc graniţele stabilite prin Tratatul de la Trianon din 1920 şi intreprind pas cu pas măsuri legislative, convenţii bilaterale etc., cu scopul eradicării surselor traumatizante ale trecutului, recunoaşterea drepturilor etnice şi religioase, învăţământul în limba maternă, promovarea culturii naţionale etc.

Încheind, credem că miscellanea medalistică prezentată aici aparţine atât istoriei României cât şi moştenirii cultural – istorice a arealului central – european, la capitolul multiculturalism.

Potrivit filosofiei istorie, istoria nu înseamnă numai stocarea ca într-o bancă de date a informaţiilor şi privirea retrospectivă, rece, asupra medaliilor şi personalităţilor de seamă, asupra creşterii şi descreşterii societăţii umane. Ea trebuie să permită şi înţelegerea euristică a tendinţelor prezentului[29], ca şi prospectarea epistemologică a viitorului. Istoricilor li se cere să fie şi operatori în banca de date a trecutului dar şi medici curanţi ai sentimentelor fireşti şi ai susceptibilităţilor concetăţenilor de azi şi de mâine ai României întregite, dar **sine ira et studio,** pe cât este omeneşte posibil.

VALERIAN L. CIOFU

LA TRANSYLVANIE DANS DES MÉDAILLES PEU CONNUES DEPUIS LA DIPLÔME LÉOPOLDIENNE AU DICTÉE DE VIENNE
(Résumé)

Une selection de 16 médailles rares ou inédites, merveilles de l'art mineur, gravées par remarquables sculpteurs de Augsbourg, Vienne, St. Petersbourg, Bucharest, Alba Iulia, Braşov, Berlin, Budapest, sont illustrées et commentées en raccourci. Pour la première fois dans la littérature roumaine sont publiées: la médaille de l'occupation autrichienne de Oradea (1692), quelques médailles sur la défaite de la révolution hongroise de 1848 / 1849 sur le territoire roumain, aussi bien que les médailles frappées après le Dictée de Vienne (1940). L'affirmation des rigueurs héraldiques par certains artists (à savoir P. H. Müller, W. Seidan, A Scharf, L. Beran, F. P. Tolstoi) et les tendances vers l'art symboliste sont remarqées. Quelques médailles (fig. 2, 3, 5, et 10) évoquent des événements historiques particulièrement emouvants. Les exigences de l'ontologie dansl'étude réposent sur le principe du Droit Romain: **suum cuiquae tribuere, neminem laedere.**

En conclusion, l'auteur avance l'opinion que cettes médailles appartiennent tantôt à l'histoire de la Roumanie, que de la zone centrale – européenne. Quelque considerations sur la philosophie de l'histoire et le rôle de l'histoien honnęte sont soulignées. 14 pièces appartiennent à la collection de l'auteur et 2 pièces a la collection viennoise Kunsthistorisches Museum dont l'auteur éxprime sa reconnaissance.

[29] M. Aymard, *Braudel ne învaţă istoria*, în F. Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994, p. 5.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

fig.6

fig.7

fig.8

fig.9

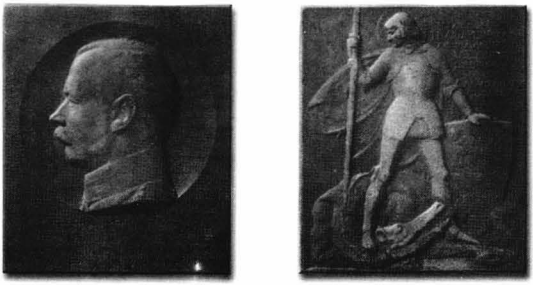

fig.10

fig.11

Materialul şi tehnologia de execuţie a medaliilor şi monedelor conferă acestora, din naştere, indicatori de valoare pe piaţa numismatică.

Criteriile de valoare a pieselor numismatice sunt multiple şi s-au conturat în publicaţii de istoria "artei minore" din diverse zone culturale şi istorice, nelipsindu-le chiar unele influenţe locale sau personale.

Aceste criterii pot fi enunţate, fără a stabili priorităţi, astfel:

Materialul folosit;

Tehnologia de execuţie;

Concepţia artistică (şi numele artistului, pictor sau gravor);

Mesajul de idei (legendele şi reprezentările heraldice);

Gradul de conservare;

Raritatea (mărimea tirajului).

Criteriile 3 şi 4 recurg la istoria artei şi, în general, la istorie şi nu le vom dezvolta aici. Criteriul 5 a fost pus în tipare, mai bine, în literatura germană, care stabileşte următoarele grade de conservare, devenite de folosinţă internaţională[1]:

V – foarte bine conservată (sehr gut erhalten – s. g. e.);

IV – frumoasă (schön – sch.);

III – foarte frumoasă (sehr schön – s. sch.)

II – excelentă (vorzüglich vzgl.);

I – luciu de matriţă (Stempelglanz – Stgl.) sau piesă necirculată.

În limba franceză, acest din urmă grad de conservare este numit "fleur de coin" (floare de colţ).

Fabricanţii de medalii mai folosesc calitatea P (Polierte Platte, suprafaţă şlefuită), nu ca un grad de conservare, ci ca o tehnologie specială de execuţie. În zonele cu o piaţă numismatică săracă, vitregită de istorie, se mai folosesc şi următoarele grade de conservare: bine conservată; mediocră, slabă (piesa are arsuri, corodări chimice, lovituri, tocirea efigiei sau mobilelor heraldice).

Includerea în colecţie a pieselor cu aceste calităţi este provizorie, până la găsirea altora de calitate superioară, recunoscută[2].

Raritatea acestor piese se notează prin majuscula R urmată de un indice 1, 2.... 7 sau multiplicată RR, RRR...

***

Materialele folosite şi tehnologiile de execuţie a medaliilor urmăresc progresele tehnice ale societăţii umane şi a bunăstării ei.

---

[1] E. Beckenbauer, *Standard Münzkatalog. Deutschland seit 1871,* München, 1972, p. 2.

[2] Piesele numismatice, fie dintr-o păstrare de durată în vecinătatea surselor de vapori organici şi gaze corozive, fie au stat în pământ murdar sau au fost aruncate în canalizări, devin încărcate de murdării, săruri de cupru etc. Dacă sunt rarităţi, ele pot fi curăţate în soluţie apoasă de amoniac 3-10% (progresiv) şi după spălare se reevaluează gradul de conservare (ref. V:L:Ciofu, *Cleaning Coins and Medals*, în *The Numismatic Revue*, vol. XI, nr. 4-6, New-York, 1970, p. 124-126.

În secolele trecute, se foloseau numai metale maleabile, uşor deformabile prin tehnologia presării la cald, pe care le numim materiale şi tehnologii convenţionale (clasice): Astfel, parcurgând catalogul monedelor şi medaliilor ardelene publicat prin străduinţa extraordinară a bijutierului braşovean A. Resch[3], constatăm că în secolele XVI-XIX se foloseau metale preţioase, aur şi argint, precum şi metale comune: bronz, plumb, zinc, cupru, alamă: Două medalii s-au executat şi din metale greu fuzibile, fapt extraordinar pentru acea vreme, anume: platina (în medalia legii metalurgice în Transilvania, 1747, de 26 mm) şi nichelul (în medalia serbării unirii de la Braşov, 1886, de 35 mm).

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea a intrat în familia matalelor convenţionale şi aluminiul presat adânc la cald, amintind aici doar două dintre ele: medalia expoziţiei electrotehnice internaţionale de la Frankfurt pe Main, 1891, de 50 mm (lucrată la Neuhausen în Elveţia, gravor Kircarach) şi medalia expoziţiei cooperatorilor din România, Bucureşti, 1894, de 35 mm.

În ultimul pătrar al secolului XX, revoluţia tehnico-ştiinţifică din ţara noastră a adus şi în medalistică inovarea tehnologiilor şi folosirea de noi materiale, pe care le numim neconvenţionale şi pe care le exemplificăm prin câteva piese din colecţia noastră.

Comemorarea a 500 de ani de la moartea lui Pavel Chinezu, comite al Timişoarei, victorios în luptele contra turcilor la Câmpul Pâinii – Orăştie, în 1479, ca aliat cu Ştefan Bathory şi la asediul Timişoarei în 1842, a ocazionat emiterea unei medalii din alamă aurită de 47 mm, executată prin electroeroziune (fig. 1). Aversul prezintă bustul spre dreapta al comitelui, în jur legenda ***IN MEMORIAM* PAVEL CHINEZU 1432 – 1404;** în exergă: **500.** Reversul prezintă un scut cu stema Banatului de Timişoara şi circular legenda:**FUNDATIA CULTURALĂ "BANATUL" * 1994 *.** Lângă scut sigla **OD** a autorului Octavian Dogariu, muzeograf la Muzeul Banatului[4].

Metalurgia pulberilor este o altă tehnologie neconvenţională; ea constă în fabricarea pieselor la dimensiuni precise, cu deşeuri practic nule, folosind metale sub formă de pulberi de dimensiuni micronice, tratate termic, presate în matriţă, apoi sinterizate în cuptor cu atmosferă inertă. Se utilizează la fabricarea lagărelor şi roţilor dinţate silenţioase, magneţilor, contactelor electrice, pseudo-aliajelor, produse cărbunoase, materiale refractare etc.

Pulberile metalice pure sau în amestecuri precise pot fi: nichel, cobalt, fier, cupru, argint, aluminiu, platină, pământuri rare, dar şi siliciul şi carbonul (care sunt metaloide), în funcţie de aplicaţiile şi performanţele urmărite.

Placheta depusă pe Lună în iulie 1969 de astronauţii americani, având dimensiuni de 40x34mm, grosimea de 1 mm, a fost executată din pulbere de platină de puritate 999 ‰.

---

[3] A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medailler von 1538 bis zur Gegenwart.* Hermannstadt, 1901, p. 216-255.

[4] Electroeroziunea constă în prelucrarea după desen prin eroziune a metalelor, produsă de descărcări electrice de la un generator electronic de impulsuri, comandat de un procesor. Scula de lucru este un fir sau un electrod masiv sub tensiune. Utilajul şi tehnologia au fost concepute de specialişti români de la institutele ICPE (ing. Gh. Jitianu) şi ICTCM din Bucureşti şi puse în fabricaţie de serie la ELECTROTIMIŞ SA din Timişoara. Invenţia a fost brevetată întâi de familia ing. B. R. Lazarenco din Chişinău în 1943.

S-au fabricat şi monede ruseşti (1824 – 1845) şi sovietice (1980) din platină prin această tehnologie[5], iar în ultimii ani şi medalii din pulberi mai ieftine, în Ucraina şi România[6].

Cu prilejul conferinţelor periodice ale specialiştilor în materie, la Cluj-Napoca, au fost emise medalii din materiale şi prin tehnologii neconvenţionale, pe care le vom prezenta în continuare.

Medalia **A doua conferinţă naţională de metalurgia pulberilor** din noiembrie 1983 (fig. 2), prezintă pe avers o clepsidră în care intră pulberi şi ies diverse piese de asamblare şi organe de maşini. Denumirile (întregi sau prescurtate) a cinci instituţii participante la program: Institutul Politehnic Cluj-Napoca, ICPE, ICCM, ICEM şi IAMN, a fabricii SINTEROM şi a CNST, sunt înscrise pe cele două feţe. Calitatea suprafeţelor este foarte lucioasă. Piesa este nemagnetică şi are diametrul de 60 mm.

Medalia **A III-a conferinţă naţională de metalurgia pulberilor**, noiembrie 1988 (fig. 3), prezintă pe avers o presă şi majusculele **MP**. Pe ambele feţe sunt înscrise denumirile institutelor participante şi ale fabricilor SINTEROM şi NEFERAL, lipsind CNST. Piesa este magnetică, are suprafaţa mată şi diametrul de 60 mm.

Ambele medalii au valoare de document în metal, exemplar de tehniciste, în dauna valorii artistice, şi sunt tipice epocii respective. Mesajul de idei exprimă însă, angajarea spaţiului mioritic în revoluţia tehnico-ştiinţifică.

Următoarele patru medalii transilvane, unifaţetate (plachete) sunt din materiale pământoase presate în stare umedă în modele negative, apoi arse la cuptor şi lăcuite. Folosirea pământurilor arse naturale (argile) de diverse compoziţii şi nuanţe coloristice pentru ceramica menajeră şi decorativă sau executarea figurinelor ca obiecte de artă, este cunoscută în arealul sud-est european de la culturile Cucuteni, Hamangia, Sântana de Mureş, Tanagra, până la olăritul de la Marginea, Horezu, Hălmagiu şi Harghita, la care trebuiesc adăugite vasele şi figurinele din zonele bogate în caolin ca Franţa, Saxonia, China, Japonia, Persia.

În ultimele decenii a intrat în familia materialelor neconvenţionale pentru medalii şi porţelanul, o ceramică albă sau translucidă, impermeabilă, ce conţine caolin, feldspat ş. a. Saxonia germană pare a deţine rolul de frunte şi în medalistica din porţelan, de mare valoare artistică şi documentară.

La noi, cred că debutul în utilizarea materialelor pământoase l-a realizat Secuimea. În 1978, ca urmare a strategiei de stat privind repartizarea teritorială a noilor fabrici electrotehnice, s-a construit la Târgu-Secuies o fabrică de izolatoare electrice şi aparataj de instalaţii (siguranţe), prin valorificarea cercetărilor autohtone în domeniu[7].

În 1988, la sărbătorirea a 10 ani de activitate, prin grija şi ingeniozitatea inginerului şef, d-na E. Fazekas, s-a executat o plachetă din ciment de carbură de

---

[5] L. Călian, *O monedă de platină în colecţiile muzeului clujean,* Acta MN, 33, Istorie II, 1996, p. 327-329, şi I:G:Spasski, *Das russische Münzsystem*, Berlin, 1983, p. 185-186; 213.

[6] În România aceste cercetări au fost iniţiate şi generalizate de Laboratorul de cercetări pentru metalurgia pulberilor de la Universitatea Tehnică Cluj-Napoca (prof. Dr. ing. Şerban Domşa: *Contribuţii la materiale de fricţiune sinterizate*, teză de doctorat, 1977) în colaborare, în special, cu cercetători de la ICPE Bucureşti (dr. W. Kappel, ing. O. Băncilă, ing. N. Duinea, dr. ing. St. Gavriliu).

[7] Cercetările au fost efectuate de specialişti de la ICPE Bucureşti (fiz. Eugenia Crucean, M:SC:, dr. ing. Ion Barbu ş. a.), cu concursul Catedrei de Tehnologia Materialelor a Institutului Politehnic Cluj-Napoca (şef de catedră prof. Dr. Attila Palfalvi ş. a.).

siliciu turnat din barbotină apoasă în formă negativă de ipsos[8]. Reprezintă vederea în profil a fabricii, sus: marca înregistrată într-un contur eliptic cu majusculele:**EL CO = ELECTROTEHNICA – COVASNA** separate de un izolator, alături anul începerii producției **1978,** iar jos este scris: **TG. SECUIESC INTREPRINDEREA DE IZOLATORI ELECTRICI DE JOASĂ TENSIUNE.** Placheta este de culoare bleu deschis, dimensiuni 90x95x5 mm (fig. 4). Materialul folosit, designul (o paletă), culoarea și legenda în limba română sunt onorabile.

În deceniul 9, Cooperativa "Arta Harghitei"din Miercurea-Ciuc a realizat, pentru scopuri turistice, următoarele două plachete din pământuri arse (argile) pe care le prezentăm în continuare.

Placheta rotundă a Hotelului "Tușnad" din stațiunea subalpină Băile Tășnad, reprezintă fațada acestui hotel nou, de mare confort, care în prelungire are instalații de tratament în profil cardio-vascular, nevroze, aparat digestiv, metabolic, locomotor. Piesa are diametrul de 110 mm, coloare maro, este acoperită cu lac transparent și legendele sunt în limba română: sus: **ROMANIA BĂILE/TUSNAD;** în exergă: **HOTEL/*Tușnad*** (fig. 5).

Placheta rotundă a mănăstirii franciscane din Șumuleu-Ciuc reprezintă profilul acestei biserici și în stânga, semicircular: **CSIKSOMLYŐ** (Șumuleu-Ciuc). Piesa are diametrul de 67 mm și este lăcuită portocaliu (fig. 6). Biserica, un bogat monument de arhitectură catolică, își consemnează începutul din 1208, înainte de năvălirea tătară și a fost reconstruită în 1442 sub Iancu de Hunedoara.

Fabrica de produse ceramice din Miercurea-Ciuc a realizat o plachetă rotundă a muzeului din localitate având în cîmp clădirea muzeului și legenda bilingvă: **MUZEUL MIERCUREA-CIUC CATATEA MIKO/ CSLSZEDAI MUZEUM MIKO VAR.** Piesa are diametrul de 78 mm, este acoperită cu glazură transparentă vernil și este fixată pe un suport de lemn. Legendele câmpului sunt făcute, se pare, la pantograf (fig. 7).

Clădirea a fost Cetatea Miercurei, construită la începutul secolului XVII de Franz Miko și renovată la începutul secolului XVIII de generalul austriac St. Steinvilee, comandantul militar al Transilvaniei anexate de Leopold I. A fost reședința scaunului secuiesc al Ciucului și, după militarizarea regiunilor de graniță în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a devenit cazarma Regimentului I de pedestrași secui[9]. Astăzi este muzeu de istorie și etnografie al Secuimii, având un bogat fond muzeistic expus științific și cu bun gust.

Aceeași fabrică a lansat în comerțul turistic în ultimul timp și o plachetă ovală ce reprezintă vechea stemă a orașului Brașov.

În încheiere, se poare conchide că plachetele din materiale pământoase valorifică pe o treaptă superioară meșteșugul tradițional al olăritului la ardeleni; medaliile di "lut ars" vor dăinui peste veacuri fără a fi supuse coroziunii sau intemperiilor. Progresele ce sunt de dorit în tehnologiile specifice vor mări valoarea acestor lucrări de artă, compensând valoarea modestă intrisecă a materialelor folosite. Înscrierea pe piese a numelui autorilor va putea stimula concurența în concepția artistică și mesajul de idei, caratele cele mai prețioase în valoarea medaliei.

VALERIAN L. CIOFU

[8] Carbura de siliciu este un material abraziv industrial ce se obține din amestecul de carbon și silice de rocă, tratate în cuptor electric.

[9] D. Gusti ș. a., *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 643.

MÉDAILLES EN MATÉRIAUX ET PAR TECHNOLOGIES NONCONVENTIONELLES
(Résumé)

Comme introduction, l'auteur énonce les critériums de valeur des médailles et résume la pratique acceptée sur la classification des degrés de conservation et de la rareté des pièces numismatiques. On présente les matériaux et les dites technologies conventionelles. Puis on expose quelques médailles roumaines réalisées pendant les deux dernières décenies en matériaux et par technologies dites nonconventionelles, à savoir: une belle médaille en laiton dorée réalisée en 1994 à Timiţoara, par électro-érosion, deux médailles en poudres métalliques sinterizées, frappées à Cluj-Napoca en 11973 et 1988, une plaquette en cement de carbure de silice réalisée en 1988 à Tg. Secuiesc et trois plaquettes avec sujets de la contrée des szeklers en Transzlvanie, realisées en terre cuite à Miercurea-Ciuc.

Finalment, on suggère l'amélioration des technogies, de la conception, du message des idées et la compétition dans l'art de la médaille.

fig.1 Medalia Pavel Chinezu, 1432-1494, Timişoara, 1994.

fig.2 Medalia "A II-a Conferinţă naţională de metalurgia pulberilor", Cluj-Napoca, 1983.

fig.3 Medalia "A III-a Conferinţă naţională de metalurgia pulberilor", Cluj-Napoca, 1988.

fig.4 Placheta Intreprinderii de izolatori electrici din Tg. Secuiesc, 1978-1988

fig.5 Placheta Hotelului "Tuşnad" din Băile Tuşnad (1987)

fig.6 Placheta Mănăstirii franciscane din Şumuleu-Ciuc (1988)

fig,7 Placheta Muzelului din Miercurea Ciuc (1989)

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

O CHEIE DE BOLTĂ CU MOTIVUL AGNUS DEI DE LA AIUD

Articolul nostru se doreşte a fi prezentarea unei piese arhitecturale inedite, păstrată în colecţia Muzeului de Istorie din Aiud. Este vorba de o cheie de boltă[1] ornamentată sculptural cu motivul *Agnus Dei* (fig. 1). Proveniența piesei este oarecum incertă. Părerea că ar proveni de la vechea boltire a castelului Bethlen[2] credem că este greşită, deoarece sălile acestuia au dimensiuni mult prea mici faţă de cerinţele piesei. Mai potrivită ar fi însă, plasarea cheii în interiorul novei bisericii reformate din cetatea Aiudului, unde se mai păstrează încă urmele vechii boltiri gotice, înlocuite ulterior cu un tavan de factură barocă.

Piesa este confecţionată din calcar, are o formă circulară, având următoarele dimensiuni: diametrul 44 cm, grosimea discului 6 cm, înălţimea 27 cm. În câmpul cheii este reprezentat mielul cu nimb aflat în poziţie aşezată, cu privirea îndreptată spre stindardul pe care îl ţine între picioarele din faţă; blana mielului este figurată prin şuviţe ondulate. În jurul animalului se găseşte o inscripţie marginală, circulară, scrisă în latina medievală: *Agnus Dei qui tollit peccata mundi*. În traducere, textul inscripţiei este următorul: *Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumii.*

Agnus Dei, mielul Domnului sau mielul mistic, element simbolic introdus în arhitectura şi sculptura medievală de către sculptorii cistercieni[3], este o temă de inspiraţie creştină. În simbolistica creştină, mielul reprezintă crucificarea ca sacrificiu al lui Hristos pentru păcatele oamenilor. În Noul Testament, Ioan Botezătorul îl numeşte pe Iisus *mielul lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii*[4]. Mielul mai simbolizează inocenţa, blândeţea şi puritatea. În funcţie de modul de prezentare, Agnus Dei poate avea mai multe înţelesuri. Reprezentarea mielului cu nimb care ţine o cruce şi un steag, indică însăşi crucificarea lui Hristos, dar şi învierea lui[5].

În prezent, în Transilvania, mai sunt cunoscute încă opt chei de boltă cu reprezentarea sculpturală a motivului *Agnus Dei*. Biserica evanghelică din Altina (jud. Sibiu), reprezintă locul de proveniență a unei astfel de piese, care actualmente se păstrează în lapidarul Muzeului Brukenthal din Sibiu; aceasta este datată la sfârşitul secolului al XIV-lea[6]. Din corul bisericii Sf. Mihail din Cluj, provine o altă piesă aflată azi în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj. Piesa este datată în anul 1498, iar mielul apare reprezentat ca stând în picioare[7]. Din prima fază de construcţie a bisericii evanghelice din Cristian (jud. Sibiu) se păstrează o altă piesă de acest fel, datată la începutul secolului al XIV-lea[8]. Biserica evanghelică din Richiş (com. Biertan, jud. Sibiu) păstrează în altarul lateral de sud o cheie de boltă cu acelaşi motiv, unde

---

[1] Nr. inv. I 1829/0. 415

[2] Szatmari K., *A Nagy Enyed egyházkerites*, în *Arheologiai Közlemények*, VII, 1868, p. 52-53.

[3] Vasile Drăguţ, *Arta gotică în România*, Bucureşti, 1979, p. 270.

[4] *Biblia* (f. a), Ioan, 1, 79.

[5] Clare Gibson, *Semne şi simboluri*, Oradea, 1998, p. 40; *Marile religii* (coordonator Philippe Goudin), f. a, p. 718.

[6] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 32, 574; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 11.

[7] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei*, p. 226, 331, 732, 735-736; Ştefan Pascu, Viorica Guy Marica, Victor Popa, *Clujul medieval*, Bucureşti, 1969, p. 44-45; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 30.

[8] *Ibidem*, p. 33; Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 112-113, 163; Vasile Drăguţ, *Arta gotică*, p. 270.

animalul este reprezentat ca fiind în mişcare; piesa este datată în jurul anului 1400[9]. În corul bisericii reformate din Rugăneşti (com. Simoneşti, jud. Harghita) se mai păstrează încă o cheie de boltă cu acest motiv, datată în primele decenii ale secolului al XIV-lea[10]. Catedrala evanghelică din Sibiu este păstrătoare a două astfel de chei de boltă. Una se află în nava colaterală de sud iar cealaltă în transept, ambele fiind datate în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea sau la începutul secolului următor[11]. La biserica evanghelică din Sânpetru (jud. Braşov) se mai află o ultimă piesă de acest fel, datată în prima jumătate a secolului al XIV-lea[12].

Toate cele opt piese menționate au în comun tematica simbolului, datarea lor încadrându-se în intervalul secolelor XIII-XV. Realismul cu care este redat mielul divin pe cheia de boltă de la Aiud, delicatețea formelor, accentuată de reprezentarea acestuia în poziție culcată, pledează pentru o datare mai târzie. Datarea piesei noastre cel mai timpuriu către sfârşitul secolului al XV-lea, ar corespunde cu perioada de construcție a bisericii gotice din cetatea Aiudului, locul unde s-a aflat inițial această cheie de boltă[13].

PAUL SCROBOTĂ

A KEYSTONE CARING THE MOTIF DEI IN AIUD
(Abstract)

The work presents an unknown architectural piece preserved into Museum of History collections in Aiud. It is a keystone caring a sculpture of Agnus Dei since XVth century which, may by belonged to the Gothic arch of the Protestant church from the medieval fortress of Aiud.

[9] Victor Roth, *Geschichte de deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassbourg, 1906, p. 22-23; Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 3325-326; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 51-52.

[10] *Ibidem*, p. 52; Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 123; Orbán Bálazs, *Székelyföld leirá sa*, vol. I-IV, Pest, 1868-1873, p. 119.

[11] Victor Roth, *Plastik*, p. 23-26, 29-30, 72-73; Vătăşianu, *op. cit.*, p. 213-217, 227-228, 527-530; Gheorghe Arion, *op. cit.*, p. 71.

[12] *Ibidem*, p. 79-80; Vătăşianu, *op. cit.*, p. 105, 163.

[13] Construcția bisericii din Aiud denotă influența şantierului de la biserica Sf. Mihail din Cluj, unde, după cum am arătat, se găsea o cheie de boltă asemănătoare (Vasile Drăguț, *Arta gotică*, p. 53-56; Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 523-525.

A.

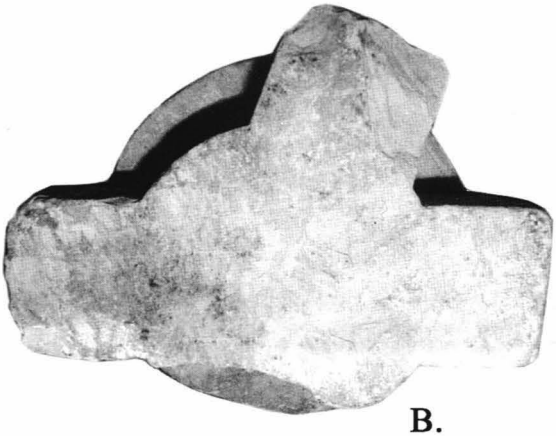

B.

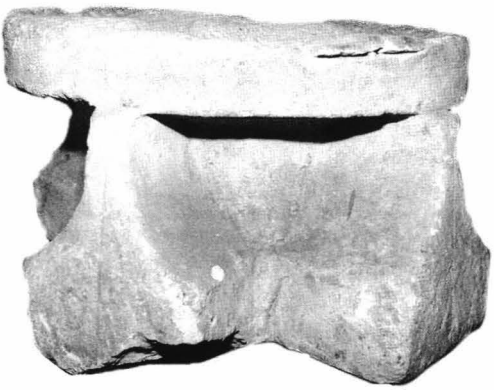

C.

Fig.1 Cheie de boltă: A) Vedere din față; B) Vedere din spate; C) Vedere laterală;

MEŞTERI BRODERI ŞI OPERELE LOR

În multitudinea broderiilor de artă se distinge o categorie aparte de piese ale căror plasticitate şi calitate artistică amintesc de capodopere ale orfevrăriei. Ele sunt operele meşterilor broderi – brodeze şi broderi de profesie*.

Izvoarele documentare şi mărturiile materiale oferă numeroase repere ce fac posibilă completarea amplului tablou al meşteşugurilor artistice cu segmentul broderiei de atelier. Activitatea meşterilor broderi acoperă o arie extinsă a broderiei de artă, fie că este vorba de meşterii stabiliţi în centre urbane, breslaşi sau independenţi, fie că este vorba de atelierele mănăstireşti sau de broderii de curte, aşezaţi la curţile domneşti sau nobiliare.

Începuturile organizării breslaşe a broderilor datează de la sfârşitul secolului al XIII-lea, mai exact din 1292, când s-a constituit prima lor breaslă la Paris, confrerie patronată de Saint Clair[1]. Dovada importanţei şi ponderii dobândite de aceasta este cariera parcursă de unul dintre membrii ei. Între 1384-1419 în registrele breslei este înscris meşterul Étienne le Bièvre "dit le Hongrois", originar din Buda (Ungaria), furnizorul şi *şambelanul* ducilor de Burgundia şi de Orléans, precum şi al casei regale[2].

Secolele XIII-XVI reprezintă epoca de aur a "artei acului" în Europa. Pusă în primul rând în slujba bisericii, broderia de artă a contribuit cu o strălucire fără egal la fastul ceremoniilor religioase, dar şi la răspândirea istoriilor sfinte[3]. În atelierele engleze din secolele XIII-XVI au fost create capodopere ale broderiei gotice în tehnica "opus anglicanum"; broderii din Ţările de Jos au atins în secolele XV-XVI maxima perfecţionare a tehnicii "or nué", iar cei francezi au continuat drumul început în 1292, încadrându-se în marile curente artistice europene[4]. În Spania secolului al XVI-lea fiinţau puternice bresle de broderi, cu mulţi şi renumiţi meşteri. În secolele XV-XVI Veneţia şi Florenţa s-au impus şi ca puternice centre ale broderiei de atelier. Meşterii italieni au lucrat după modele desenate de mari pictori, ca Pollaiuolo sau Botticelli[5]. Produsele lor, dintre care ne oprim asupra crucilor şi benzilor brodate pentru hainele liturgice, au fost comercializate în prăvălii (bottega) specializate. Câteva exemplare de mare valoare au ajuns până în Transilvania, actualmente îmbogăţind patrimoniul Muzeului Brukenthal din Sibiu[6]. Merită o atenţie deosebită şi crucea brodată la

---

* Pentru fluenţa textului vom folosi în cele ce urmează termenul generic de "meşter broder", desemnând brodeze şi broderi de profesie; specificaţia de broder sau brodeză va apare doar în cazurile concrete.

[1] *La grande encyclopédie*, Paris, f. a., vol. VIII, p. 96; *Az iparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III (în continuare: *Iparműv.*), p. 531; K. Divald, *A magyar iparművészet története*, Budapest, 1929, p. 128.

[2] *Iparműv.*, p. 561, 562; E. Kovács, *Egy magyarországi hímzőmester: Étienne le Bièvre*, în *Ars Hungarica*, Budapest, 1984, nr. 2 (în continuare: Kovács), p. 178, 181.

[3] M. Calberg, *Broderies historiées du Moyen Âge et de la Renaissance*, Liège, f. a. (în continuare: Calberg), p. 7.

[4] Calberg, p. 8-13.

[5] Calberg, p. 11, 15; *Iparműv.*, p. 534.

[6] O casulă din brocart lucanez cu cruce brodată venetiană, ambele datând aproximativ în jurul anului 1400 şi o casulă din catifea-decor venetiană cu cruce brodată tot la Veneţia spre sfârşitul secolului al XV-lea. Vezi: V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, vol. I

sfârşitul secolului al XV-lea de un meşter veneţian după desenele lui Botticelli[7]. Semnificativ pentru preocuparea meşterilor broderi din Italia faţă de perfecţionarea meşteşugului lor este înfiinţarea în 1584 la Milano a unei "universităţi" (Universitá) de broderie[8]. În Austria, tradiţiile broderiei de atelier din secolele XV-XVI sunt urmate de meşteri din mâinile cărora au ieşit preţioasele broderii baroce ale secolelor XVII-XVIII. Numele lor, însoţit de specificări ca "Goldsticker, Seidensticker, Perlsticker, Perlhefter" s-au păstrat graţie numeroaselor contracte încheiate de ei cu diverşi comanditari[9].

În secolul al XVI-lea formarea breslelor de broderi a luat avânt şi în Europa Centrală. În 1577 broderii praghezi s-au constituit în breaslă de sinestătătoare, ca apoi, din 1594, să se unească cu breasla pictorilor[10]. Statutul acestei bresle comune, dat în 15 octombrie 1598, prevedea drept capodoperă o temă religioasă identică pentru ambele categorii, doar că unii trebuiau s-o brodeze, iar ceilalţi s-o picteze: o reprezentare de 60x60 cm a Maicii Domnului, stând pe o semilună aurie, cu pruncul pe braţul stâng şi un sceptru în mâna dreaptă, înconjurată de raze aurii. Cât timp însă calfele de pictori au avut la dispoziţie pentru executarea capodoperei doar 4 săptămâni, calfelor de broderi li s-a acordat un trimestru întreg[11]. Breasla praghezã şi-a continuat existenţa şi în secolele următoare, numărând în secolul al XVII-lea 15, iar în cel următor 49 de membrii, cu toţii nominalizaţi şi cu datele personale evidenţiate[12].

În protocoalele oraşului Košice încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost consemnaţi printre contribuabili broderi şi brodeze[13]. Austeritatea impusă de Reformă a dat o lovitură grea meşteşugului lor, care abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi-a recâştigat vigoarea. Din această perioadă datează înfiinţarea breslei comune a broderilor şi marsuparilor, care şi-a obţinut statutul din partea magistratului oraşului Košice în 29 decembrie 1692. Conform statutului pentru a intra în rândul meşterilor, calfa de broder trebuia să se priceapă să brodeze "toate felurile de haine domneşti şi bisericeşti, de podoabe pentru cai şi blazoane", capodopera constând în executarea unei mitre, a unui valtrap cu toate curelele şi sabretaşul potrivit, toate cusute cu fir de aur şi de argint, dispunând pentru aceasta de 3 luni[14]. Termenul de 3

(în continuare: Vătăşianu), p. 474, fig. 445; 475; 944, fig. 908; 945; C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române. Secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1970 (în continuare: Nicolescu), p. 182, cat. 1; pl. I; 184, cat. 4.

[7] Crucea decorează o casulă din catifea-decor florentină, ţesută în jurul anilor 1485-1490, aparţinând de asemenea muzeului sibian. Vezi: Vătăşianu, p. 944, fig. 909; 945; J. Balogh, *Botticelli-Zeichnungen für Stickereien*, în *Acta Historiae Artium Scientiarum Hungaricae*, Budapest, VI, 1959, nr. 3-4, p. 299-308; fig. 1-14; Nicolescu, p. 183-184, cat. 3; pl. VI.

[8] *Iparműv.*, p. 531.

[9] D. Heinz, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 10-11, 15.

[10] *Iparműv.*, p. 531; M. Zeminová, *Barokní textilie*, Praha, 1974 (în continuare: Zeminová), p. 15.

[11] K. Chytil, *Malířstvo pražske 15. a 16. Veku a jeho cechovnú kniha Staromestská*, Praha, 1906, p. 320-321, apud Zeminová, p. 16, notele nr. 27-28.

[12] Zeminová, p. 15.

[13] Printre membrii sfatului orăşănesc în anul 1483 este amintit Georg Seydenhefter (Gheorghe Broderul), care plăteşte un impozit de 1 florin; în 1497 apare numele Ecaterinei Seydenhefter, văduva celui de mai sus, care duce mai departe atelierul de broderie. Vezi: L. Kemény, *Gyöngyfűzők és hímvarrók*, în *Archaeologiai Értesítő*, XXIV, 1904, nr. 5 [în continuare: Kemény (1904)], p. 447.

[14] L. Kemény, *A kassai varró és erszénygyártó céh 1692. évi szabályai*, în *Archaeologiai Értesítő*, XV, nr. 3 [în continuare: Kemény (1895)], p. 283.

luni, stabilit pentru realizarea capodoperei de broder (față de cele 4 săptămâni în cazul calfelor de pictori[15]), precum şi durata călfiei (8 ani pentru broderi, 4 ani pentru marsupari) dovedesc complexitatea meşteşugului, dar şi faptul că cei competenți au fost conştienți de aceasta[16].

În documentele transilvănene (protocoale orăşăneşti, arhive familiare, registre de breaslă etc.) din secolele XVI-XVII întâlnim frecvent denumiri ca "gemmarius, gemmifisor[17], aurinector, acupictor", sau "perlhefter, seydenhefter, seydennäter, goldsticker" sau "gyöngyfűző, varró" toate desemnându-i pe broderii de perle (mărgele) sau broderi. Din inventarul de averi al breslei aurarilor din Braşov aflăm că în 1533-1534 supraveghetori vigesimali au fost "dominus Antonius Aurifaber seu Goldschmit cum Sigismundo Gemmario seu Perlhefter", iar în 1534 tot împreună au fost juzi de Şercaia şi Părău[18]. Pe statutul croitorilor clujeni din 1521 printre magistrații oraşului apare şi Michael Gemmifisor[19]. În protocoalele Clujului s-a consemnat că în anul 1580 s-a stabilit în oraş un broder originar din Košice, iar în anul 1591 este menționată brodeza Ecaterina, având casă şi atelier în oraş, plătind impozitele aferente[20]. Priceperea meşterilor broderi din Transilvania era prețuită şi peste granițele ei. Mărturie stă statutul mai sus amintit al breslei comune de broderi şi marsupari din Košice, care a fost dat la solicitarea starostelui Ştefan Mező "magister artis aurinectorede et marsuparide Transylvano-Várfalvensis, comitatus Aranyos-Szék" (adică Moldovenești, jud. Cluj)[21].

Succinta noastă prezentare nu ar fi completă dacă nu ne-am opri şi asupra broderilor/brodezelor de curte, aşezați la curțile domneşti sau nobiliare. Statutul lor diferă de cel al meşterilor-cetățeni urbani, cu ateliere proprii, având posibilitatea de a lucra pentru orice comanditar. Broderii de curte sunt legați de un singur stăpân şi lucrează cu exclusivitate pentru acesta. Dintr-o scrisoare din anul 1567 aflăm că la curtea de la Alba Iulia lucra ca broderul de perle al principelui Transilvaniei Bonaventura Nyilassi, meşter venit de la Košice[22]. Socotelile şi inventarele de averi ale principilor sau familiilor nobiliare de asemenea conțin multe referiri despre ei. În urbariul din 1634 al domeniului de la Mukačevo, stăpânit de Gheorghe Rákóczi I, printre construcțiile cetății sunt înscrise un bastion şi o casă a broderilor de perle[23]. În conscripția din 1679 a conacului lui Mihail Teleki de la Sânpetru de Câmpie (jud. Mureş) printre bunurile inventariate sunt enumerate şi o ladă de broder şi diferite ustensile de găitănar[24]. Listele de plăți ale curții principelui Mihail Apafi, conduse

---

[15] Vezi *supra*, nota nr. 10.

[16] Kemény (1895), p. 283.

[17] În documentele epocii pentru perle sau mărgele se foloseau în egală măsură expresiile de "gemma" şi "margarita". În inventarele de averi sunt frecvente precizări ca "de gemmis seu margaritis consuta".

[18] Arhivele Oraşului Braşov. Breasla aurarilor – inventare sec. XVI, p. 335, 382, apud Kemény (1904), p. 447.

[19] L. Szádeczky, *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*, Budapest, 1913, vol. II (în continuare: Szádeczky), p. 32.

[20] Arhivele Oraşului Cluj, nr. 3598/35 şi nr. 4268/82, apud Kemény (1904), p. 447, notele nr. 4-5.

[21] Kemény (1895), p. 283.

[22] Kemény (1904), p. 447; M. Varjú-Ember, *A 17. századi magyar hímzések motivumkincse*, în *Folia Historica*, I, p. 47.

[23] E. László, *Hungarian embroidered and silk Tapestries from the 16th-17th Centuries*, în *Ars Decorativa*, Budapest, 12, 1992 (în continuare: László), p. 103, nota nr. 67.

[24] M. B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták*, Bucureşti, 1973, p. 149.

riguros de principesa Ana Bornemissza, furnizează informaţii de mare interes cu privire la sistemul de remunerare a "oamenilor de curte". Ei erau angajaţi cu contract pe 3 luni, pe 6 săptămâni sau cu săptămâna, în funcţie de meseria lor. În schimbul prestărilor lor, ei primeau cazare, alimente, hrană pentru animalele lor, vin şi lumânări - mărfuri destul de costisitoare în secolele XVI-XVII — în cantităţi bine definite în contract. În socotelile din anul 1687 sunt cuprinşi şi 4 meşteri broderi (unul chiar cu numele: Ioan Muráni) care pe lângă plăţile deja amintite mai aveau la dispoziţie şi 5 slugi pentru diverse munci[25].

Produsele meşterilor broderi prezintă o gamă foarte largă, având destinaţie religioasă sau laică. Ei brodau paramente bisericeşti pretenţioase, dar şi piese de îmbrăcăminte pentru ambele sexe (fuste, corsaje, pantaloni, dolmane, mantii), cu accesorii ce completau fastul costumului (bonete, pălării, pantofi, cizme, valtrapuri, sabretaşe). Din atelierele lor au ieşit valoroase obiecte pentru împodobirea interioarelor (carpete, acoperăminte, draperii) dar şi steaguri şi blazoane artistic realizate. Denumirea de "brodeur et armeurier", întâlnită în documente, este legată de acest din urmă domeniu al muncii lor: priceperea de a reda întocmai cu materialele şi tehnicile lor specifice stemele şi blazoanele. De altfel, aceasta este zona în care este cea mai intensă colaborarea între broderi şi pictori.

Broderiile de atelier se deosebesc de broderiile de artă executate în gospodăriile urbane sau în conace, ca parte a ocupaţiilor casnice ale doamnelor, atât în ceea ce priveşte materialele folosite, cât şi în privinţa tehnicii, precum şi a perfecţiunii ornamentale. Meşterii broderi au operat cu mătăsuri grele, catifele, postavuri, piele (toate cu întărituri şi căptuşeli) şi cu materiale de brodat metalice (de aur, de argint, de argint aurit, de cupru sau de cupru aurit) în toate variantele lor[26]. Adesea, aceste broderii au fost îmbogăţite şi cu aplici din metale preţioase sau cu pietre preţioase/semipreţioase. Toate acestea sunt grele, dificil de manevrat, multe dintre produsele finite având o greutate considerabilă. În multe cazuri realizarea broderiilor de atelier presupunea, deci, în afara cunoştinţelor profesionale şi un serios efort fizic. Prestaţia meşterilor broderi, în toată complexitatea ei, s-a bucurat de mare apreciere, materializată şi în preţurile ridicate ale produselor lor. De exemplu, abatele bisericii Heiligenkreuz din Viena a încheiat în anul 1623 un contract în valoare de 1500 de florini cu brodeza vieneză Anna Maria Sternin pentru un ornat din atlas roşu, suma fiind contravaloarea manoperei, materialele necesare fiind furnizate de comanditar[27]. În 1672 pentru brodarea a două dalmatici, călugăriţele din Passau au primit 300 de florini[28]. În 1712 abatele mănăstirii din Melk a comandat meşterului Johann Jakob Ellmansperger "Perlstikher in Melk" un ornat format din 7 piese (1 pluvial, 1 casulă, 4 dalmatici şi 1 infulă), plătind în 1717, la terminarea lui, 2000 de florini manoperă[29]. În testamentele şi inventarele de averi transilvănene, de asemenea, au fost incluse printre bunurile mobiliare de preţ diferite broderii de atelier. În lăsământul principelui Mihail

[25] E. Jakab, *Történelmi emlékek Bornemissza Anna fejedelemnő írásai közül*, în *Történelmi Tár*, 1893, p. 162, 164.

[26] A. M. Cipăianu, *Materiale şi tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII-XVIII*, în *ActaMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 738-739, notele 29-36.

[27] Ornatul în discuţie era format din zece piese: 1 pluvial, 1 casulă, 4 dalmatici, 1 stolă, 2 manipulusuri şi 1 infulă. Vezi: Heinz, p. 11, nota nr. 27.

[28] *Kunst und Handwerk in den Kammereirechnungen des Stiftes Kremsmünster*, Wien, 1961, apud Heinz, p. 8, nota nr. 14.

[29] *Österreichische Kunsttopographie*, III, p. 270, apud Heinz, p. 35, cat. 22.

Apafi II din anul 1714 un valtrap cusut cu sârmă de argint şi mătase neagră a fost evaluat la 60 de florini[30]. Pentru a putea aprecia mărimea sumelor enumerate mai sus, ne permitem prezentarea unor preţuri - puncte de refinţă: în secolul al XVII-lea 1 câblă de grâu costa 1-2 florini, 1 căruţă 5 florini, o vacă de lapte 8-14 florini, un cal de rasă 40-100 de florini[31].

Atât materialele utilizate (de fond şi de brodat) cât şi destinaţia de lux a broderiilor de atelier au impus alegerea unei tehnici speciale - broderia în relief. Aceasta este varianta înălţată a punctului de broderie culcat şi fixat[32], având un suport din fire groase de in, cânepă, bumbac, lână sau din carton, piele, uneori chiar din lemn. Prima fază de lucru al broderiei în relief a fost desenarea motivelor pe materialul de fond - aceasta fiind una dintre manualităţile cerute de la meşterii broderi. Apoi s-a aplicat umplutura (pl. I, fig. 1-2), în aşa fel încât să se prindă laolaltă materialul de fond şi întăritura, în general o pânză groasă şi densă de in sau cânepă. Faza finală o constituia aşezarea peste suportul astfel creat a firelor metalice de brodat, netrecând cu ele pe dosul fondului, ci fixându-le de-a lungul contururilor cu puncte de cusătură invizibile. Pe reversul broderiei firul de fixare era neîntrerupt, în formă de "8", variantă a punctului de cruciuliţă (pl. I, fig. 3-4)[33]. Adesea, pentru a accentua voluminozitatea, peste firele de fixare de pe reversul piesei s-au repetat - tot în relief - motivele ornamentale ale aversului, dar de data aceasta cu fire groase de mătase sau de in.

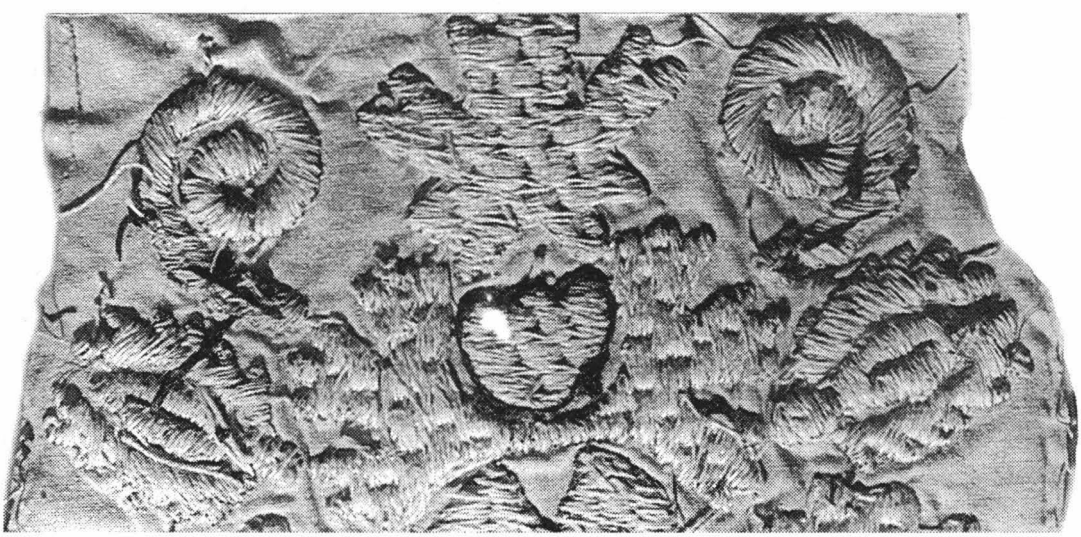

Fragment de sabretaş (revers); MNIT, inv. nr. F. 5905 - cat. 9

[30] Arhivele districtuale ale bisericii reformate transilvănene. Făgăraş, lăsământul lui Mihail Apafi II, în A. T. Szabó, *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, Bucureşti, 1976, vol. I (în continuare: Szabó), p. 1130.

[31] Fr. Pap, *Fluctuaţii de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 242-243, tabel I; Heinz, p. 8.

[32] Cipăianu (1984), p. 743.

[33] O descriere amănunţită a acestei tehnici, detaliată pe faze de lucru, însoţită de o excelentă ilustraţie o găsim la M. A. Musicescu, *Date noi cu privire la epitrahilul de la Alexandru cel Bun*, în *SCIA*, V, 1958, nr. 1, p. 107, pl. II, fig. A-H. Vezi şi Cipăianu (1984), p. 753, pl. VIII, fig. 25-25a.

Ridicarea suprafeței brodate - uneori chiar la 1 cm deasupra fondului - produce impresii spectaculoase de plasticitate și masivitate, broderiile în relief amintind de piesele de orfevrărie lucrate în tehnica "au repoussé"[34]. Folosirea punctului de broderie culcat și fixat a avut însă și motivații practice: reducerea greutății broderiilor și economisirea materialelor metalice de brodat costisitoare[35]. Confecționarea acestora intra în atribuțiile orfevrarilor, dar — fiind vorba de o sursă importantă de venituri — era sever reglementată. În statutele breslei orfevrarilor raguzani (Dubrovnik) din anul 1514, cei 43 de membrii sunt împărțiți în orfevrari (orefici) și confecționeri de fire (battilori). Cei din urmă lucrau la monetăria de stat, produsele lor fiind controlate și marcate de funcționarii acesteia. Dacă calitatea muncii lor nu îndeplinea toate condițiile cerute, firele erau retopite și meșterul era amendat cu 5 florini de aur[36]. Între documentele breslei orfevrarilor clujeni din anii 1630-1650 s-a păstrat plângerea unui meșter, căruia i s-au sechestrat uneltele și puținul aur de care dispunea, deoarece controlorii breslei au găsit în atelierul său sârmă de aur ce nu era destinată filigranării. Pentru a evita repetarea incidentului, meșterul a solicitat autorizație și pentru confecționarea sârmei/firelor de aur sau de argint — materiale de brodat[37].

Meșterii broderi au exploatat cu măiestrie valențele decorative ale punctelor de broderie și ale materialelor metalice de brodat. Suprafețele realizate prin acoperirea suportului cu fire de brodat arareori rămâneau netede, neornamentate (este cazul tijelor, cârceilor sau ale elementelor liniare decorative), monotonia zonelor mari, compacte în general se dizolva prin dinamizarea lor. În acest scop se apela fie la punctele de broderie decorate prin alternarea diferitelor forme geometrice (zigzaguri, romburi, dreptunghiuri, cruci etc.), fie la fixarea firelor metalice de suport cu puncte fine, vizibile, cusute cu mătase colorată (pl. II, fig. 1-4). Alături de sârmele și firele metalice propriu-zise, meșterii broderi foloseau din belșug variantele acestora: cannetille-ul, bouillonul sau frisé-ul și firul brillant[38], toate menite să dea volum și plasticitate (pl. III, fig. 1-4). De pe broderiile de atelier sunt nelipsite și paietele, de la cele simple, plate până la cele profilate sau în forme geometrice sau vegetale (pl. IV, fig. 1-4). Contrastul cromatic între culoarea materialului de fond (în general roșu, vișiniu, cafeniu, verde, albastru - în nuanțe mai închise - sau negru) și strălucirea materialelor metalice de brodat contribuie de asemenea la atingerea scopului propus: obținerea unor efecte de plasiticitate, uneori chiar sculpturale.

Ornamentica broderiilor de atelier se remarcă prin perfecțiunea compoziției și a desenului, modelele lor fiind adesea create de pictorii de renume ai epocii respective (vezi *supra*, p. 323[39]). Ea are un accentuat caracter "general european", cu mult mai

---

[34] Heinz, p. 9.

[35] În 1665 pentru 5 loți (= 90 grame) de sârmă de aur și de argint se plăteau 10 florini și 80 de denari, iar în 1688 livra (aproximativ 560 grame) de fir de aur și de argint costa 2 florini și 50 de denari. Pentru prețurile de referință vezi *supra*, p. 327 și Szabó, p. 392, 407.

[36] *Dubrovačke obrtne korporacije (cehovi) od. XIII. do XVI. Vijeka*, Zagreb, 1900, conform recenziei apărute în *Századok*, 1903, fasc. 4, p. 349

[37] Szádeczky, p. 115.

[38] Vezi *supra*, nota nr. 26.

[39] În registrul de socoteli al mănăstirii Kremsmünster din anul 1679 sunt cuprinse, printre altele, și calculele pictorului Dionysius Paur pentru desenele făcute pentru o casulă. Vezi: Heinz, p. 18. Luigi Crespi în biografia pictorilor din Bologna, apărută în 1769 la Roma, relatează despre împotrivirea pictorilor bolognezi, membrii Academiei de pictură, de a-l accepta printre ei pe cunoscutul miniaturist Raimondo Manzini, motivând că acesta face cu precădere desene pentru broderii. Vezi: Heinz, p. 18, nota nr. 51.

puține prezențe ale gustului artistic specific anumitor țări sau popoare ca în cazul broderiilor "casnice". Explicația o găsim în faptul că meșterii broderi lucrau după cărți de modele, iar călătoriile obligatorii ale calfelor de broderi au vehiculat modelele în toată Europa. Cea mai veche carte de modele păstrată este *Furm-oder Modellbüchlein*, publicată de Johann Schönsperger la Augsburg, în anul 1523. Ea a fost urmată de *Libro primus de rechami* de A. Paganino, apărută la Veneția în 1527. Şirul lor a fost continuat în tot cursul secolului al XVI-lea[40], determinând o largă răspândire a motivisticii renascentiste italiene şi totodată şi remarcabila ei longevitate. În primele decenii ale secolului al XVII-lea noutățile aduse de baroc au apărut sporadic şi de fiecare dată integrate în context renascentist[41]. Cărți de modele baroce au fost tipărite abia din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ele fiind inovatoare şi sub un alt aspect: alături de modelele propriu-zise acum sunt date desene copiabile pe hârtie milimetrică[42]. Prețul cărților de modele fiind ridicat, nu trebuie să ne mire faptul că în inventarele de averi acestea au fost înscrise printre bunurile de valoare[43]. Sursele de inspirație ale meşterilor broderi nu s-au limitat doar la cărțile de modele pentru broderie. Ei au preluat unele motive sau compoziții şi din cărțile de modele pentru orfevrari sau gravori[44], din modelele de țesătorie, precum şi din foarte apreciatele florilegii[45]. În răspândirea şi perpetuarea de-a lungul mai multor generații a ornamenticii un rol de seamă au avut şi modelele cusute, care serveau în primul rând drept culegeri de motive, dar erau şi exerciții pentru broderie. Cel mai vechi model de cusut păstrat este englezesc, datând din 1598 şi face parte din patrimoniul Muzeului Victoria & Albert din Londra[46].

Broderiile de atelier din secolele XVII-XVIII păstrate în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei oferă oportunitatea studierii unei ramuri a meşteşugurilor artistice care nu s-a bucurat şi nu se bucură de atenția ce ar merita-o din partea cercetătorilor în domeniu. Piesele în discuție fac parte din categoria accesoriilor menite să completeze fastul costumației: valtrapuri, sabretaşe, bonete, cizme şi genți pentru păstrarea documentelor, toate având şi un binedeterminat rol funcțional.

Valtrapurile, protejând şi decorând calul, erau de nelipsit din componența vestimentației de paradă[47]. Exemplarele aflate în patrimoniul muzeului nostru sunt confecționate din velur (catifea de mătase tunsă) având drept întăritură două straturi de

---

[40] Le amintim doar pe cele mai cunoscute: N. Zoppino, *Essemplario di lavori*, Venezia, 1530; G. Vavassore, *Essemplario di lavori*, Venezia, 1532; Ch. Egenolff, *Modellbuch alter Art Nehens und Stickens*, Frankfurt, 1535; J. Sibmacher, *Schön neues Modellbuch*, Nürnberg, 1597.

[41] A. Bretschneider, *New Modelbuch*, Leipzig, 1619; Vinciolo, *Les excellentes échantillons, patrons et modelles*, Paris, 1623; Fortunato, *Le pompe di Minerva*, Pistoia, 1642.

[42] R. H. Fürst, *Neues Modelbuch*, Nürnberg, 1676. Vezi şi B. Brunner-Littmann - R. Hahn, *Motiv und Ornament. Textilien aus der Sammlung des Rätischen Museums Chur*, Chur, 1988 (în continuare: *Motiv*), p. 32, fig. 21; 33.

[43] Printre bunurile mobiliare ale contelui Imre Balassa, conscripția din 1670 menționează şi o carte "cu păsări şi flori", iar în inventarul princiar de la Mukačevo din anul 1688 sunt notate cinci cărți cu modele. Vezi: László, p. 102-103, notele nr. 64-65.

[44] Laleaua de tip occidental, heliantul, bujorul, trandafirul din semiprofil, de exemplu, au fost inspirate şi de *Ornamentales Vorgeblatt für Goldschmiede und Kupferstecher*, editat de Paul Flindt în anul 1611 la Nürnberg. Vezi: *Motiv*, p. 36, fig. 25.

[45] N. Robert, *Livres des Tulipes*, Paris, f. a.

[46] *Motiv*, p. 18.

[47] Valtrapurile comune, aşezate peste sau sub şa, erau în exclusivitate funcționale. Cele de paradă ridicau pompa apariției proprietarului lor, dar exprimau şi rangul şi starea lui materială.

pânză groasă de cânepă. Primul este cel prins de catifeaua de fond, relativ subțire, la brodat. După terminarea broderiei, s-a fixat cea de-a doua pânză de cânepă, pentru întărire, dar și pentru mascarea reversului broderiei. În final, piesa s-a căptușit cu o pânză mai groasă, densă, de in, vopsită într-o culoare asortată cu fondul și s-a finisat prin atașarea galoanelor de bordură și a franjurilor[48]. În conscripțiile de averi și în testamentele din secolele XVI-XVIII, printre bunurile de valoare sunt înșirate și valtrapurile, precizând materialele din care au fost confecționate, uneori descriind chiar și decorul lor, de fiecare dată dându-i-le și evaluarea. Aceste informații sunt întregite de datele furnizate de cărțile de modele ale croitorilor breslași. Aici apar - aproape în mod obligatoriu - alături de tiparele diferitelor piese de îmbrăcăminte și croiurile valtrapurilor, fiind marcate tipul și cantitățile de materiale necesare: catifea sau postav foarte fin pentru partea decorată, postav de calitate mai slabă pentru căptușeală[49]. Uneori valtrapul era căptușit cu același material fin și scump[50].

Sabretașele făceau parte din uniforma cavaleriei ușoare (husari), parte integrantă a armatelor regulate austriece, franceze, spaniole, prusace și ruseți din secolele XVII-XVIII[51]. Cele cinci sabretașe selectate se înscriu într-un tipic în ceea ce privește forma, structura și materialele lor. Ele sunt, de fapt, genți dreptunghiular-alungite, de aproximativ 34-42 cm lungime și 24-33 cm lățime, cu clapă bogat ornamentată. Partea lor superioară este dreaptă, prevăzută cu trei verigi metalice (pentru suspendarea pe brâu), partea inferioară este rotunjită sau în formă de acoladă (clapa). Materialul lor de bază este o piele de vită îngrijit prelucrată, vopsită în vișiniu, maro, verde. Elementele componente ale sabretașelor au fost croite și finisate separat și apoi asamblate. Corpul este format din două sau trei plăci de piele (în funcție de numărul despărțiturilor – una sau două), căptușite cu pânză groasă de in, uneori aceasta fiind dublată și de o mătase. Plăcile astfel pregătite au fost prinse laolaltă cu o bandă de piele, cusută cu puncte mari, vizibile. Clapa este și ea stratificată: o placă de piele, uneori acoperită cu o pânză groasă de in; un carton pentru rigidizare și catifea, întărită cu pânză de in, brodată în relief. Straturile clapei au fost fixate laolaltă în mod identic cu corpul. Ultima operațiune a constat prin montarea clapei de corp (realizată tot cu o bandă de piele, care susține și verigile-agățătoare) și mascarea asamblării cu un șnur metalic, cusut pe latura inferioară și pe cele două lungi[52].

---

[48] Deoarece aceste faze tehnice sunt comune pentru toate cele patru valtrapuri prezentate, în descrierea lor dată în catalog, nu le vom mai detalia.

[49] Cartea de modele a croitorilor din Zeben (Slovacia), întocmită în 1641, prevedea pentru un valtrap aproximativ 235 cm de postav foarte fin și 470 cm de postav de Boemia, de calitate medie, folosit în general pentru căptușeli. Pe tipar sunt notate și zonele decorate. Vezi: O. Domonkos, *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei. 1630-1838*, Budapest, 1997 (în continuare: Domonkos), p. 65, 69.

[50] În cartea de modele a croitorilor bratislaveni din anul 1651, pe tiparul unui valtrap de aproximativ 160x160 cm mărime se indică necesarul de aproximativ 940 cm de catifea. Se impun unele precizări: catifeaua se comercializa în două variante de lățimi: de 32, respectiv de 63 cm (aproximativ). Vezi: Domonkos, p. 175, 177, 193. Cantitatea mare de catifea cerută se explică prin faptul că aici și căptușeala era confecționată din acest material.

[51] Istoria unităților de husari continuă și după această perioadă, însă tema prezentului studiu nefiind una de istorie militară, ne-am limitat la secolele amintite, legate de datarea pieselor ce fac subiectul articolului nostru.

[52] Aceste date generale fiind valabile pentru toate cele cinci sabretașe, în catalog vom nota doar eventualele specificități.

În ceea ce priveşte bonetele, cizmele şi genţile pentru păstrarea (sau transportarea) documentelor, deţinute de muzeul nostru, ele fiind obiecte care se încadrează în categorii de accesorii binecunoscute, considerăm suficiente concretizările ce îşi vor găsi locul în catalog**.

1. Valtrap[53]: Planşa V

Atelier transilvănean.

Mijlocul secolului al XVII-lea.

Velur şi brocatelă verde; sârmă şi fir neted de argint aurit şi de argint[54]; broderie în relief (pe suport din fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri (L = 20 cm) din fir de mătase verde şi de argint aurit.

Cele două registre decorative sunt dispuse pe fondul de catifea (cel de brocatelă având doar rol funcţional, este neornamentat): **a.** bordura formată dintr-un vrej meandric, purtând rodii dinamizate, flori de acant, garoafe, lalele orientale, însoţite de semipalmete, frunzuliţe şi cârcei; **b.** registrul principal, constituit din trei medalioane lobate conţinând "tulpini" cu rodii dinamizate, rozete cu spiţe, lalele orientale, frunze şi semipalmete.

Dimensiuni: L = 127 cm (din care 63 cm catifea)
LA = 146 cm.

MNIT, inv nr. F. 5769.

Decorul piesei este brodat în întregime cu sârmă de argint aurit, suprafeţele netede alternând cu puncte decorate sau fixate, folosind fir de mătase albă (la argint) şi galbenă (la aur). Vezi: pl. II, fig. 1-2. Firul neted de argint aurit şi de argint menţionate printre materialele de brodat apar doar la contururi.

2. Valtrap[55]: Planşa VI

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur nisipiu; fir de argint aurit, paiete de cupru; fir de mătase ocru, slab răsucit; broderie în relief (pe suport de carton şi fire groase de in); aplicaţii de velur policrom. Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri (LA = 6,5 cm) din fir albastru de mătase.

** Piesele incluse în catalog sunt tratate în ordinea cronologică internă a fiecărui grup de accesorii.

[53] Bibliografia de specialitate de la sfârşitul secolului al XIX-lea i l-a atribuit principelui Acaţiu Barcsai, fără a avea însă un suport documentar. Acest fapt, pe de o parte, datarea decorului pe la mijlocul secolului al XVII-lea, calitatea superioară a execuţiei şi valoarea ridicată a materialelor folosite, pe de alta, lasă loc continuării cercetărilor care să confirme sau să infirme această atribuire.

[54] Analizele fizico-chimice ale materialelor de fond şi de brodat au fost efectuate de investigatorul chimist D. Boroş şi de restauratorul textile C. Vajda, cărora şi pe această cale le aducem mulţumiri.

[55] Piesa prezintă urmele unei folosiri îndelungate şi intense, dovadă stând numeroasele reparaţii – încercări de a-i prelungi viaţa. În acest scop căptuşeala, al doilea strat de întăritură şi franjurile, probabil irecuperabile, au fost înlocuite, catifeaua a fost peticită, pe alocuri firele de argint aurit distruse s-au completat cu dungi brodate cu fir de mătase. Aceste intervenţii au fost făcute în gospodăria proprietarului, ele fiind de calitate mult mai slabă în comparaţie cu broderia originală de atelier.

Forma şi structura ornamentală a piesei sunt cele caracteristice acestui tip de valtrapuri: un vrej meandric cu rozete cu şase petale şi frunzuliţe încadrează întreaga piesă quasi-trapezoidală. Decorul oglindei se desfăşoară pe două registre. Treimea superioară este ocupată de un medalion oval-alungit, cu contururi lobate, neornamentat (locul şeii). Restul suprafeţei este rezervat registrului principal: două medalioane circulare, identice, dispuse simetric faţă de axul dat de o "tulpină" cu manifeste influenţe baroce. În cercurile concentrice ale medalioanelor două vrejuri meandrice purtând rozete cu mai multe registre de petale, lalele occidentale şi frunzuliţe se rânduiesc în jurul rozetei centrale.

Dimensiuni (broderia originală): L = 130 cm; LA = 110-165 cm.

MNIT, inv nr. F. 6694.

Broderul a ales soluţii tehnice de mare efect: alăturarea reliefului înălţat pe suport de carton şi a celui mai puţin ridicat, având drept suport fire groase de in. La acest tip de relief firele de argint aurit sunt fixate de suport cu puncte vizibile, cusute cu fir ocru de mătase, redând forme geometrice. Rozetele sunt îmbogăţite cu miezuri din velur policrom (mov, verde, cafeniu) şi toate suprafeţele libere (cu excepţia locului şeii) sunt acoperite cu paiete simple, plate.

Ornamentica valtrapului este una dintre cele mai frecvent întâlnite în broderia transilvăneană a secolului al XVIII-lea: o combinaţie a motivelor renascentiste şi baroce[56].

3. Valtrap[57]: Planşa VII

·Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur vişiniu; fir de argint aurit, paiete de cupru; fire de mătase colorate, slab răsucite; broderie în relief (pe suport de carton şi fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri din fir galben (LA = 6 cm), respectiv vişiniu de mătase (LA = 15 cm).

Forma şi structura ornamentală a piesei sunt identice cu cele ale valtrapului inv. nr. F. 6694 (cat. 2), fiind deosebite însă motivele decorative. Aici vrejul meandric al bordurii (LA = 5, 5 cm) este mai simplu, fiind o tijă sinuoasă, întreruptă ritmic de lalele orientale stilizate. Registrul principal este constituit din două vrejuri în spirală, identice, simetrice faţă de un ax imaginar, purtând flori de clopoţel şi compoziţii de ananas, însoţite de un foliaj bogat, dinamic. Aceeaşi compoziţie de ananas umple spaţiile libere.

Dimensiuni (broderia originală): L = 132 cm; LA = 106-168 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6693.

Asemănări între cele două valtrapuri (cat. 2 şi cat. 3) se observă şi în ceea ce priveşte opţiunile pentru obţinerea unei impresii artistice: alternarea reliefurilor de diferite înălţimi; dinamizarea suprafeţelor compacte prin fixarea firelor metalice, de data aceasta cu fire de mătase écru şi ocru, în combinaţii desăvârşite cu puncte de broderie decorate; folosirea din belşug a paietelor (pl. II, fig. 3; pl. IV, fig. 1).

[56] A. M. Szőke, *Broderii baroce în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*, în *Acta MN*, 26-30/II. Istorie, 1994 [în continuare: Szőke (1994)], p. 153.

[57] Vezi *supra*, nota 55.

Prezența compoziției de ananas (motiv foarte agreat de baroc) pe vrejul în spirală (unul dintre tipurile compoziționale tipice broderiei renascentiste) ilustrează întrepătrunderea celor două curente stilistice în arta transilvăneană din secolul al XVIII-lea[58].

4. Valtrap: Planşele VIII-IX

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Catifea-broderie verde[59]; cannetille, fir neted, frisé de argint aurit, paiete de cupru aurit; broderie în relief (pe suport de carton şi fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală (vezi *supra*, p. 329); pasmanterie din fir neted de argint aurit; franjuri (LA = 5 cm) din sârmă, bouillon şi fir neted de argint aurit. Cele trei componente ale piesei sunt ornamentate identic, respectând însă proporțiile dictate de dimensiunile diferite ale acestora. Decorul constă dintr-o bordură (LA = 6 cm) descrisă de un masiv vrej de acant stilizat, cu un bogat desen interior: un vrej meandric format din perechi de palmete, unduind în jurul unei benzi perlate – axul vrejului, purtând în curburi bujori stilizați.

Dimensiuni: - corpul: L = 67 cm; LA = 108-124 cm
- lateralele: L = 35 cm; LA = 22, 5-35 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6695, a-b.

Broderul a exploatat cu iscusință posibilitățile oferite atât de materialele de brodat, cât şi de jocul înălțimilor variabile de relief. Vrejul de acant şi palmetele, tivite cu frisé, au primit un suport de carton; banda perlată s-a realizat cu un şir de paiete bombate, bordate de frisé, aşezate pe fire groase de in; nervurile palmetelor şi motivele florale le-a brodat cu paiete plate, fixate de suportul din fire groase de in cu şiraguri de cannetille. La toate acestea se mai adaugă şi frumusețea fondului de catifea-broderie (pl. I, fig. 1; pl. IV, fig. 2).

5. Sabretaş[60]: Planşa X, fig. 1

Atelier transilvănean.

Sfîrşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Piele bordo; velur vişiniu; sârmă, cannetille, bouillon, fir neted şi paiete de argint aurit; broderie în relief (pe suport de carton şi fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală; şnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). În partea superioară a clapei se desfăşoară o frizã de rodii dinamizate, semipalmete, şi palmete, având în centru un trandafir desenat "din față". Sub o bandă despărțitoare ondulată (LA = 0,5 cm) este dispusă compoziția ornamentală centrală – o interpretare barocizantă a "tulpinii" renascentiste: registre ascendente de rodii

[58] Vezi *supra*, nota nr. 56.

[59] Efectul plastic creat prin alăturarea catifelei tunse (fondul) de cea buclată (decorul) este dublat de cel cromatic, fiind folosite două nuanțe de verde. La acestea se mai adaugă şi impresia optică dată de modelul în pătrățele glisate pe nuanțe.

[60] Cu două despărțituri şi cu corpul de piele nedecorată.

dinamizate, garoafe, bujori, flori de clopoţel, palmete şi frunze[61]. Întregul decor este încadrat de un chenar ondulat (LA = 0,5 cm).

Dimensiuni: - corpul: L = 30-34 cm; LA = 25, 5-27, 5 cm
- clapa: L = 38-40 cm; LA = 26-29 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5887.

Broderul a obţinut plasticitatea remarcabilă a ornamentaţiei prin alternarea reliefului pe suport de carton cu cel susţinut de fire groase de in, însoţită de dizolvarea părţilor masive, compacte prin miezuri aerate. Acestea au fost brodate fie cu cannetille, fie cu grupaje de cannetille şi bouillon, în ambele cazuri decorându-le prin fixare cu sârmă plată. Miezurile nu au nici un suport, variantele de materiale de brodat alese fiind ele însele corpolente (pl. III, fig. 1). Ornamentica clapei este o splendidă exemplificare pentru îmbinarea armonioasă a două curente stilistice – renaşterea şi barocul.

6. Sabretaş[62]: Planşa X, fig. 2

Atelier transilvănean.

Sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Piele vişinie; velur carmin; sârmă, cannetille, bouillon, fir neted şi paiete de argint aurit; broderie în relief (pe suport de carton şi fire groase de in). Materiale auxiliare: întăriturі; căptuşeală; şnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). Structura ornamentală a clapei este asemănătoare cu cea anterioară (inv. nr. F. 5887 – cat. 5), dar cu modalităţi diferite de interpretare a motivelor decorative.

Dimensiuni: - corpul: L = 33-34 cm; LA = 24-28, 5 cm
- clapa: L = 35-38, 5 cm; LA = 25-30 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5890.

Soluţiile tehnice alese de broder în esenţă sunt identice cu cele întâlnite la piesa inv. nr. F5887, doar că aici cannetille-ul, bouillonul şi sârma plată au fost mânuite cu mult mai multă fantezie. Pe clapa sabretaşului inv. nr. F. 5890 paietele apar în mai multe ipostaze: mai mari, decorate prin stanţare (folosite pentru redarea staminelor), mai mărunte, plate (servind la desenarea nervurilor sau la conturarea petalelor). În ornamentica piesei accentele baroce sunt mai puternice ca în cazul anterior.

7. Sabretaş[63]: Planşa XI, fig. 1

Atelier transilvănean.

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Piele cafenie; velur negru; cannetille, frisé, brillant, fir neted şi paiete de argint aurit; fire colorate de mătase, slab răsucite şi buclate; pietre de sticlă; broderie în relief şi aplicaţie. Materiale auxiliare: întăriturі, căptuşeală; şnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). Un chenar desenat de un vrej dublu, cu arcuiri în sensuri opuse, descriind "8"-uri încadrează clapa[64]. Centrul oglindei este ocupată de stema

[61] Szőke (1994), p. 154.

[62] Cu două despărţituri, cu căptuşeală de mătase carmin dublând cea din pânză de in.

[63] Cu o despărţitură, cu decor liniar marochinat pe corp.

[64] Vrejul este compus, de fapt, dintr-o bandă cu nervură mediană (vrej de acant stilizat?), cu largi bucle în colţuri şi un vrej meandric format din palmete, întrerupt ritmic de mici rozete cu patru petale. Buclele din colţuri susţin cîte o pereche de palmete zimţate. Este o broderie pe suport de

Transilvaniei, redată cu mare acurateţe, respectând toate rigorile heraldice (simboluri, cromatică etc). Cele două componente ale stemei (coroana şi scutul de blazon), cusute separat şi apoi aplicate peste fondul de velur, sunt stratificate, simţitor mai înalte decât chenarul[65].

Dimensiuni: - corpul: L = 34, 5-36 cm; LA = 27-30 cm
- clapa: Î = 38, 5-40 cm; LA = 27, 5-33 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5889.

Broderul şi-a demonstrat calitatea sa de "brodeur et armeurier", stema brodată rivalizând în toate privinţele cu cele pictate. El a mânuit cu pricepere o mare varietate de materiale de brodat, cu precădere metalice (pl. III, fig. 4), a ales pentru ele cele mai potrivite variante ale punctului de broderie culcat şi fixat, dar a valorificat şi efectele optice ale combinării liniilor verticale cu cele orizontale.

8. Sabretaş[66]: Planşa XI, fig. 2

Atelier transilvănean.

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Piele verde; postav verde; cannetille, frisé, brillant, fir neted şi paiete de argint; fire colorate de mătase, slab răsucite; ţesături de mătase; plăcuţe metalice vopsite cu lacuri vegetale; broderie în relief şi aplicaţie. Materiale auxiliare: întăritură; căptuşeală; şnur de argint; verigi de argint slab sau argintate (vezi *supra*, p. 330).

Structura ornamentală a clapei este identică cu cea a piesei inv. nr. F. 5889 (cat. 7). Stema Transilvaniei, aflată în oglinda delimitată de chenar poartă aceleaşi caracteristici ca în cazul sabretaşului de mai sus. [67]

Dimensiuni: - corpul: L = 36-38, 5 cm; LA = 26-31, 5 cm
- clapa: L = 37, 5-42 cm; LA = 27-33 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5768.

În realizarea suprafeţelor compacte (cu excepţia chenarului) broderul a optat pentru înlocuirea firelor metalice cu ţesături de mătase: ripsuri şi satinuri colorate, îmbogăţite cu fire de argint ţesute în fond. Soluţia pare mai simplistă, însă broderul şi-a dovedit cunoştinţele profesionale prin alegerea cu o mână sigură şi combinarea

carton, cu fir neted de argint aurit, nervurile mediane fiind marcate de şiraguri de paiete simple, plate. Analogii: Zeminová, cat. 56 (mitră din Moravia, aproximativ 1720); Heinz, p. 44, cat. 44; fig. 36 (casulă din Drezda, 1755).

[65] Suportul coroanei este o placă de fetru (Î = 0, 3 cm) care susţine stratul de bază: o pânză de in groasă, densă, brodată cu fir neted de argint aurit, folosind punctul culcat şi fixat (cu fir de mătase écru). Acesta este surbrodat cu variante ale sârmei de argint aurit, cu paiete şi cu pietre de sticlă, redând imaginile stilizate de pe coroana Sfântului Ştefan (pl. II, fig. 4). "Interiorul" coroanei este sugerat prin brillant ocru. Suportul scutului de blazon este o pânză foarte groasă de in, dublată cu o placă de carton. Stratul de bază este brillant siniliu, respectiv fir neted de argint aurit, culcate şi fixate în dungi. Peste acestea s-au aplicat simbolurile heraldice, brodate separat (pe pânză densă de in, cu suport de carton). Corpul vulturului a mai primit şi un suport de fetru (Î = 0, 2 cm).

[66] Vezi *supra*, nota nr. 63.

[67] Vezi *supra*, nota nr. 65. Deşi la unele aplicaţii lipseşte suportul de fetru sau de carton, stema nu a pierdut din masivitatea şi plasticitatea conferite de suprapunerea sau alăturarea diferitelor tipuri de ţesături de mătase, de folosirea paietelor mari, profilate în combinaţie cu cele simple, plate (pl. IV, fig. 4).

armonioasă a acestor țesături, prin perfecțiunea părților brodate și prin încercarea de a reda imaginea autentică a coroanei. Pentru aceasta a introdus, la locurile potrivite, mici plăcuțe de satin albastru pictate, sugerând reprezentările aplicilor emailate de pe original.

9. Fragment de sabretaș[68]: Planșa XII, fig. 1

Atelier transilvănean.

Mijlocul secolului al XVIII-lea.

Velur violet; fir de cupru aurit; fire colorate de mătase, slab răsucite; pânză groasă de in (întăritura velurului); broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac); punct de șnur.

Ornamentul piesei este o "tulpină" – tip compozițional renascentist – adaptată preceptelor barocului prin transformarea ei în registre ascendente (nelegate între ele) de garoafe, rodii dinamizate, lalele și palmete[69].

Dimensiuni: L = 41 cm; LA = 18-25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5905.

Broderul a recurs la îmbinarea suprafețelor netede, compacte, cu cele dinamizate prin puncte decorate (casetate, amintind împletiturile de nuiele). Contururile subliniate prin punctul de șnur cusut cu fire colorate de mătase (albastru deschis și verde) accentuează efectul plastic. Pentru a mări impresia de masivitate, meșterul a repetat pe reversul broderiei motivele decorative ale aversului, brodându-le cu fire groase de mătase albă (vezi *supra*, p.327, fig. în text.).

10. Fragment de sabretaș[70]: Planșa XII, fig. 2

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pânză groasă de in; bouillon și fir neted de cupru aurit; paiete de cupru argintat; fir colorat de lână; broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac), punct de broderie plat obișnuit.

Decorul vegetal stilizat are drept ax un vrej masiv de acant în "S", închis la capete prin câte o variantă de rodie stilizată și flancat de palmete și rodii, redate fantezist. Puținele suprafețe rămase libere au fost acoperite cu fire groase de lână albastră, cusute cu punct de broderie plat obișnuit, mergând de la contur la contur. Fondul astfel creat a fost îmbogățit cu paiete plate, simple.

Dimensiuni: L = 31 cm; LA = 23 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5906.

Preponderența zonelor ocupate de broderia metalică ce se ridică la 0,3-0,4 cm deasupra fondului, contururile accentuate cu bouillon, paietele presărate peste fundalul de lână amintesc mai degrabă de orfevrărie, decât de broderie. Într-adevăr, piesa dă impresia unei plăci metalice aurite, lucrate în tehnica "au repoussé".

---

[68] Este broderia ce urma să ornamenteze clapa unul sabretaș.

[69] Vezi *supra*, nota nr. 61.

[70] Vezi *supra*, nota nr. 69 și Cipăianu (1984), p. 753, pl. VIII, fig. 25-25a.

11. Sabretaş[71]: Planşa XIII

Atelier transilvănean.

Sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Piele vişinie; velur cafeniu şi vişiniu; cannetille, frisé, brillant, fir neted şi paiete de argint aurit; plăcuţe metalice vopsite cu lacuri vegetale; fire colorate de mătase, slab răsucite; ţesături de mătase. Broderie în relief; variante ale punctului de broderie plat (de şnur, obişnuit şi despicat); aplicaţie. Materiale auxiliare: întăritură, căptuşeală; şnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330).

Structura ornamentală a clapei este identică cu cea a pieselor anterioare (cat. 7, 8), aici însă chenarul[72] este format dintr-un masiv vrej de acant stilizat în jurul căruia se încolăceşte o tijă înfrunzită, stilizată, purtând flori de răsură şi ciorchini de struguri[73]. În oglindă este aplicat blazonul familiei Wass. Asemănător sabretaşelor inv. nr. F. 5889 şi F. 5768, coroana nobiliară şi scutul de blazon au fost executate separat şi au mai multe straturi ornamentale, realizându-se astfel un relief înalt de 0,3-0,5 cm[74].

Dimensiuni: - corpul: L = 34-35 cm; LA = 24, 5-29, 5 cm
- clapa: L = 37, 5-40 cm; LA = 26, 5-32, 5 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5888.

Clapa sabretaşului ilustrează într-o formă ce încântă privirea înaltul nivel profesional al meşterului broder, cunoaşterea valenţelor decorative ale materialelor şi tehnicilor ce îi stăteau la dispoziţie. Introducerea punctului de broderie plat despicat, cusut cu fire de mătase slab răsucite – cu scopul de a realiza cu acul un blazon care să respecte în cele mai mici amănunte pe cel pictat pe diploma nobiliară a familiei Wass – aminteşte de tradiţiile broderiilor engleze din secolele XIV-XV.

12. Bonetă: Planşa XIV

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur violet închis şi negru; bouillon şi fir neted de cupru aurit; fir colorat de mătase, slab răsucit; pânză groasă de in (întăritura velururilor); broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac); punct de lanţ.

---

[71] Cu două despărţituri, cu decor liniar marochinat pe corp.

[72] Chenarul a fost brodat separat, pe un velur vişiniu, întărit cu o pânză groasă de in. Relieful are suport de carton (zonele compacte), respectiv din fire groase de in (nervura mediană desenată de un şirag de paiete plate, fixate cu cannetille). Pe latura dinspre oglindă velurul-suport a fost croit pe conturul sinuos al decorului, pe latura exterioară extinzându-se până la şnurul marginal.

[73] Ambele motive au fost realizate din paiete cu bordura perlată, prinse direct pe velurul vişiniu cu fir neted de argint aurit (pl. IV, fig. 3).

[74] Coroana, cusută pe o pânză groasă de in, are mai multe nivele de înălţimi, fiind şi stratificată. Banda coroanei are suport de fetru, colţurile şi butonii ei sunt susţinuţi de o umplutură de carton, iar brillantul ocru ce sugerează "interiorul" coroanei este fixat direct pe pânza-suport. O parte a stratului de bază este surbrodată: pe butoni cu un şir de paiete plate, pe banda coroanei cu plăcuţe metalice policrome, prinse de grilaje din fire colorate de mătase, bordate de cannetille. Straturile blazonului: pânză groasă de in, placă de fetru (Î = 0,3 cm), mătăsuri (rips şi satin), motive pe suport de carton (la toate variantele punctelor de broderie), scutul central din interior (broderie în relief pe suport de carton) cusut separat, aplicat peste toate straturile anterioare, enumerate mai sus. Vezi cele două detalii de pe pl. XIII.

Componentele bonetei (corpul şi bordura inferioară) au fost realizate separat şi prezintă două tipuri de ornamentică. Corpul de velur negru este dominat de o bandă (LA = 6 cm) brodată cu punct decorat gen împletitură de nuiele (vezi şi cat. 9), întrerupt de două motive vegetale stilizate, cusute cu punct decorat în dungi, conturate cu fir negru de mătase. Golurile sunt umplute cu elemente vegetale stilizate, "în dungi", bordate de bouillon. Bordura inferioară poartă pe fondul de velur violet închis cinci motive decorative ce amintesc aplicile cu pandantivi – lucrări de orfevrărie. Iluzia este întărită şi de corpolenţa şi înălţimea reliefului (0,3 cm), subliniată de conturarea cu o împletitură de bouillon (vezi detaliile de pe pl. XIV).

Dimensiuni: - corpul: L = 25 cm; LA = 24 cm
- banda: L = 8 cm; LA = 25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5904.

13. Bonetă[75]: Planşa XV, fig. 1

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Pânză densă, nealbită, de in; fir neted de argint; fire colorate de mătase, slab răsucite; broderie în relief (pe suport de carton); variante ale punctului de broderie plat (obişnuit şi de şnur).

Placa dorsală este ornamentată cu garoafe văzute de sus, însoţite de compoziţii de frunze stilizate. Banda laterală (LA = 6 cm)[76] poartă o frumoasă friză de rozete cu mai multe petale, lalele occidentale şi rodii dinamizate.

Dimensiuni: L = 15 cm; LA = 13 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6686.

Alăturarea suprafeţelor cusute cu fir de argint de cele brodate cu fire colorate (galben şi negru) de mătase crează un frumos joc dublu de lumini, determinat pe de o parte de diferenţele de înălţimi (0,3 cm înălţime la broderia în relief, sub 0,1 cm în rest), pe de alta de contrastul cromatic argint – galben şi negru.

14. Bonetă[77]: Planşa XV, fig. 2-3

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Materialele (fondul şi cele de brodat) şi tehnicile sunt identice cu cele ale piesei inv. nr. F. 6686 – cat. 13 (pl. I, fig. 4, pl. XV, fig. 1).

Decorul plăcii dorsale se constituie din compoziţii de garoafe (încadrate de câte o pereche de semipalmete uriaşe) şi mici "tulpini" purtând lalele orientale, boboci şi frunzuliţe. Banda laterală (LA = 5 cm)[78] este ornamentată cu şapte aplicaţii: motive

[75] Bonetele cat. 13-15 sunt fragmentare, neavând toate componentele necesare şi fiind nefinisate: fondul de pânză densă de in a rămas neacoperit, componentele existente nu s-au asamblat, le lipseşte căptuşeala.

[76] Este partea dispusă spre faţa purtătoarei.

[77] Vezi *supra*, nota nr. 76.

[78] Vezi *supra*, nota nr. 77.

vegetale (rozete cu multe registre de petale, rozete în vârtej, compoziţie stilizată de rodie dinamizată) brodate separat, în relief înălţat pe suport de carton. Placa inferioară poartă o "tulpină" cu influenţe baroce, având drept floare centrală o garoafă, flancată de lalelele occidentale, bobocii şi frunzele tijelor laterale.

Dimensiuni: - corpul: L = 15 cm; LA = 10-12 cm.
- placa: L = 17 cm; LA = 7-13 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6687, a.

Prezenţa firelor policrome (galben, verde, carmin) pe această broderie aduce o contribuţie în plus la obţinerea jocului de lumini şi umbre (pe lângă factorii amintiţi la boneta inv nr. F. 6686 – cat. 13).

15. Bonetă [79]: Planşa XV, fig. 4-5

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Structura, materialele şi tehnicile de brodat sunt identice cu cele ale piesei inv. nr. F. 6687, a (cat. 14), doar că aici firul neted metalic este din argint aurit.

Motivele plăcii dorsale acoperă în întregime suprafaţa acesteia şi se constituie într-o "tulpină" barocizantă, dizolvată în registre ascendente: rozete cu multe petale, lalele occidentale în două variante, boboci şi palmete lobate.

Banda laterală (LA = 6 cm)[80] are aplicată şase ornamente, brodate separat: rozete cu multe registre de petale şi rozete în vârtej.

Placa inferioară are o structură decorativă identică cu cea a plăcii dorsale, însă cu motive componente diferite sau diferit desenate: rodii, garoafă, lalele occidentale, boboci şi palmete.

Dimensiuni: - corpul: L = 16 cm; LA = 11-14 cm.
- placa: L = 14 cm; LA = 10-12 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6688, a.

16. Fragment vestimentar [81]: Planşele I, fig. 3; XVI, fig. 1-2

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Velur roşu-teracot; sârmă, cannetille şi fir neted de argint aurit; ţesătură densă de mătase (întăritura velurului); broderie în relief (pe suport de carton); dantelă din sârmă şi fir neted de argint aurit. Dispoziţia decorului urmăreşte linia lobată a marginii inferioare, loburile fiind ornamentate cu câte o rodie dinamizată, respectiv câte un crin, repetate ritmic. Motivele decorative sunt legate cu un vrej stilizat de acant, format din segmente în arc de cerc.

Dimensiuni: L = 53 cm; LA = 4-5 cm.

MNIT, inv nr. F. 5907.

---

[79] Vezi *supra*, nota nr. 76.

[80] Vezi *supra*, nota nr. 77.

[81] Fragment de tiv brodat (probabil al unei fuste), cu marginea inferioară lobată şi subliniată de o dantelă lucrată cu iglita din sârmă şi fir neted de argint aurit.

17. Cizme brodate: Planşa XVI, fig 3-4

Atelier transilvănean.

Sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Safian maro închis; cannetille, frisé şi paiete de argint aurit; pietre de sticlă albă; safian beige (căptuşeala).

Ornamentul, format dintr-un vrej înfrunzit de salcâm, cu unduiri line, bordează căputa şi turetcile, marcând şi liniile mediane verticale ale turetcilor. În partea superioară a acestora decorul este completat cu câte o ghirlandă cu rozete.

Dimensiuni: Î = 30-36 cm; L = 29 cm.

MNIT, inv. nr. F. 19922 – F. 19923.

Deşi toate materialele de brodat sunt fixate direct pe safian, fără suporturile întâlnite la piesele mai sus prezentate, broderia are volum şi plasticitate, conferite de variantele materialelor metalice alese pentru ea.

18. Geantă brodată [82]: Planşa XVI, fig. 5

Atelier transilvănean.

1660.

Piele vişinie; velur roşu; sârmă şi fir neted de argint aurit; broderie în relief (pe suport din fire groase de in). Materiale auxiliare: pânză groasă de in (întăritura velurului, dublată pentru rigidizare); ţesătură densă de mătase (căptuşeală); şnur de argint aurit.

Ornamentaţia piesei este structurată pe trei registre:

a. un vrej meandric cu garoafe şi frunzuliţe, aşezat în partea superioară a clapei (LA = 3 cm); **b.** o "tulpină" cu două ramificaţii în formă de vrej în spirală, purtând o garoafă (floarea centrală a "tulpinei"), rozete, rodii închise, lalele orientale şi frunzuliţe. "Tulpina" decorează restul suprafeţei clapei; deasupra garoafei centrale sunt brodate numele comanditarului/proprietarului: SZILVASI BALINT şi data de 1660; **c.** partea inferioară a feţei este ornamentată cu o pereche de vrejuri în spirală, pornite din aceeaşi rodie dinamizată, cu garoafe, rodii închise şi frunzuliţe (LA = 6-9 cm).

Dimensiuni: L = 20-22 cm; LA = 25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5762[83].

---

[82] Genţile pentru păstrarea sau transportarea înscrisurilor de valoare au fost confecţionate din piele de vită vopsită în roşu sau maro, fiind croite dintr-o singură bucată, cusute în formă de plic. Interiorul putea fi cu una sau cu mai multe despărţituri, obţinute prin introducerea uneia sau a mai multor plăci de piele, suplimentare. Broderia decorează partea din faţă, tivită cu un şnur de argint aurit. Porţiunea de sub clapă este neornamentată. În colecţiile muzeului nostru se mai găsesc două genţi brodate (inv. nr. F. 5795 şi F. 25577), databile tot în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ele au ajuns în patrimoniul nostru în stare avansată de deteriorare, decorul lor rămânând greu lizibil şi după intervenţia restauratorilor.

[83] G. Palotay, *Törökös hímzésű bőrtáskák Erdélyben*, în *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Kolozsvár, II, 1942, fasc. 2, p. 275. G. Palotay prezintă şi date generale cu privire la croiul, asamblarea, materialele (de fond şi de brodat) şi tehnicile utilizate la acest tip de genţi, oferind şi o concludentă ilustraţie grafică (p. 261-263, fig. 1-3).

Meşterul a ales pentru brodarea tuturor suprafeţelor compacte sârma de argint aurit, pe suport de carton, folosind punctul culcat obişnuit şi cel decorat. Alternarea acestora, precum şi conturarea motivelor cu fire de argint aurit au concurat la obţinerea efectelor dorite.

ANA MARIA SZŐKE

MAÎTRES BRODEURS ET LEURS OEUVRES
(Résumé)

Dans la multitude des broderies d'art on peut distinguer une catégorie à part de pièces dont la plasticité et la qualité artistique rappellent les chefs-d'œuvre de l'orfèvrerie. Ce sont les œuvres des maîtres brodeurs-brodeuses professionnels.

Les sources documentaires et matérielles offrent de nombreux repères qui rendent possible le complément de l'ample tableau des métiers artistiques avec le segment de la broderie d'atelier.

L'activité des maîtres brodeurs couvre une vaste aire de la broderie d'art, soit qu'il s'agisse des maîtres établis dans les centres urbains, membres de corporations ou indépendants, soit qu'il s'agisse des ateliers auprès de monastères ou des brodeurs de la cour, installés aux cours princières ou nobiliaires.

Une présentation succincte révèle l'évolution dans le temps de l'organisation des brodeurs dans des corporations, à partir de 1292, quand fut constituée leur première corporation à Paris, confrérie patronnée par Saint Clair. Les XIIIe-XVIe siècles représentent l'époque d'or de « l'art de l'aiguille » en Europe, période où en France, Angleterre, Espagne, Italie, Autriche et aux Pays Bas ont fonctionné de nombreux ateliers de broderie, avec plusieurs maîtres renommés, s'encadrant dans les grands courants artistiques européens.

Au XVIe siècle, la formation des corporations de brodeurs s'est développée aussi dans les autres régions de l'Europe. En 1577 les brodeurs de Prague ont créé leur propre corporation autonome, qui s'unit en 1594 à celle des peintres. Elle a continué son activité pendant les siècles suivants, comptant au XVIIIe siècle 49 membres.

Dans les documents transylvains (protocoles urbains, archives de famille, registres de corporation etc.) des XVIe-XVIIe siècles nous rencontrons fréquemment des dénominations telles que « gemmarius, gemmifisor, aurinector, acupictor » ou « perlhefter, seydenhefter, seydennäter, goldsticker » ou « gyöngyfüző, varró », toutes désignant les brodeurs de perles ou simplement les brodeurs. Ils sont consignés parmi les contribuables des villes, propriétaires de maisons et d'ateliers, nombre d'entre eux ayant aussi des fonctions dans la magistrature urbaine. A la différence de ceux-ci, libres de travailler pour tout commanditaire, les brodeurs de cour étaient liés à un seul maître et ont travaillé exclusivement pour celui-ci. Dans les documents de l'époque nous rencontrons de nombreuses références relatives aux brodeurs embauchés à la cour des princes transylvains ou sur les domaines des familles nobiliaires.

Le cadre général esquissé est suivi par l'analyse des broderies d'atelier, dans toute leur complexité. Les produits des maîtres brodeurs présentent une gamme très large, ayant une destination religieuse ou laïque. Ils brodaient des tissus ecclésiastiques prétentieux, ainsi que différents vêtements pour les deux sexes (jupes, corsages, pantalons, dolmans, manteaux) avec des accessoires qui complétaient le faste du costume (bonnets, chapeaux, souliers, bottes, caparaçons, sabretaches). Leurs ateliers ont donné des objets de valeur pour la décoration des intérieurs (carpettes, couvertures, draperies), ainsi que des drapeaux et des blasons réalisés de manière artistique. La dénomination de « brodeur et armeurier » est liée à ce dernier domaine de leur travaille: l'habileté de représenter exactement les emblèmes et les blasons avec leurs matériaux et techniques spéciaux.

Les broderies d'atelier diffèrent des broderies d'art exécutées dans les familles urbaines ou dans les fiefs, comme une partie des occupations ménagères des dames, tant en ce qui concerne les matériaux utilisés, que la technique et la perfection ornementale. Les maîtres brodeurs ont opéré avec des soies lourdes, velours, draps, cuir (tous avec des doublures) et avec des matériaux de broderie en métal (or, argent, argent doré, cuivre ou cuivre doré), dans toutes leurs variantes. Souvent, ces broderies ont été enrichies d'appliques en métaux précieux ou de pierres précieuses/semi-précieuses. Elles sont lourdes, difficile à manœuvrer, nombre des produits finis ayant un poids considérable, ce qui suppose donc un effort physique sérieux pour les réaliser. Tant les matériaux utilisés (de fond et de broderie) que la destination de luxe des broderies d'atelier ont imposé le choix d'une technique spéciale – la broderie en relief. C'est la variante élevée du point de broderie couché et fixé, ayant un support de fils gros de lin, chanvre, coton, laine ou carton, cuir, parfois même de bois. L'auteur présente les phases de travail de la broderie en relief, s'arrêtant sur les solutions techniques par lesquelles les maîtres brodeurs ont exploité les valences décoratives des différents points de broderie et des matériaux métalliques de broderie, ainsi que des contrastes chromatiques et des effets optiques. Tout a concouru à l'obtention d'une impression de plasticité, parfois sculpturale. L'ornementation des broderies d'atelier se remarque par la perfection de la composition et du dessin, leurs modèles étant souvent créés par les peintres renommés de l'époque. Elle a un caractère « général européen » accentué, avec de moindres présences du goût artistique spécifique à certains pays ou peuples que dans le cas des broderies « ménagères ». L'explication en est le fait que les maîtres brodeurs travaillaient d'après des livres de modèles et les voyages obligatoires des manœuvres de brodeurs ont véhiculé ces modèles en toute l'Europe. La prestation des maîtres brodeurs, dans toute sa complexité, a joui d'une grande appréciation, matérialisée dans l'évaluation ou dans les prix élevés de leurs produits, qui figuraient parmi les biens de valeur de leurs propriétaires.

Le catalogue traite les broderies d'atelier des XVIIe-XVIIIe siècles conservées dans le musée de Cluj, pièces qui font partie de la catégorie des accessoires destinés à compléter le faste des costumes: caparaçons, sabretaches, bonnets, bottes et étuis pour la conservation (ou le transport) des documents de valeur, ayant donc un rôle fonctionnel bien précisé.

Les caparaçons, qui protégeaient et décoraient les chevaux, ne manquaient pas des vêtements de parade, exprimant à la fois le rang et l'état matériel du propriétaire. Les exemples se trouvant dans le patrimoine de notre musée couvrent la période comprise entre le milieu du XVIIe siècle et la seconde moitié du siècle suivant. Le premier, qui est aussi l'une des broderies les plus anciennes de notre collection de textiles, est une belle matérialisation de la broderie d'art en style renaissance; les trois autres illustrent l'interpénétration des éléments de type renaissance et baroque, phénomène fréquent dans l'art transylvain du XVIIIe siècle.

Les sabretaches faisaient partie de l'uniforme de la cavalerie légère (hussards), unités présentes dans les armées régulières autrichiennes, françaises, espagnoles, prussiennes et russes de ces siècles. Les sept pièces de ce groupe d'objets, datables entre la fin du XVIIe siècle et la fin du XVIIIe siècle, représentent deux types. Le premier se remarque par une splendide ornementation végétale de type renaissance, traitée sous de fortes influences baroques; la seconde, portant des emblèmes et blasons, démontre la qualité de « brodeur et armeurier » de son créateur.

Les bonnets, le fragment d'ourlet brodé d'une jupe, les bottes de safian cousues avec de cannetille, frisé et paillettes en argent doré combinés avec des pierres en verre, offrent des repères pour la reconstitution du faste vestimentaire de la seconde moitié du XVIIe siècle et du XVIIIe siècle.

L'étui brodé de 1660 illustre, tant les connaissances professionnelles rigoureuses du brodeur que son inventivité artistique, prouvée dans l'adaptation à une surface allongée d'un motif décoratif (« la tige ») destinée aux espaces verticaux.

Outre des considérations stylistiques, le catalogue contient aussi des données relatives aux matériaux de fond et à broder, aux techniques utilisées par le brodeur, accompagnées d'explications et de précisions, offrant à la fois la chronologie des pièces ouvrées.

Nous considérons que le choix du thème proposé est bien venu, car les broderies d'atelier des XVIIe-XVIIIe siècles, conservées dans la collection de textiles du Musée National d'Histoire de la Transylvanie offrent l'opportunité d'étudier une branche des métiers artistiques qui ne jouissent pas de suffisamment d'attention de la part des chercheurs du domaine.

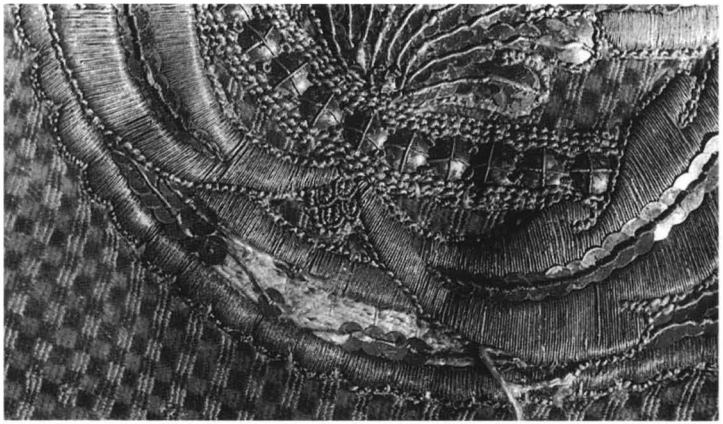

fig.1

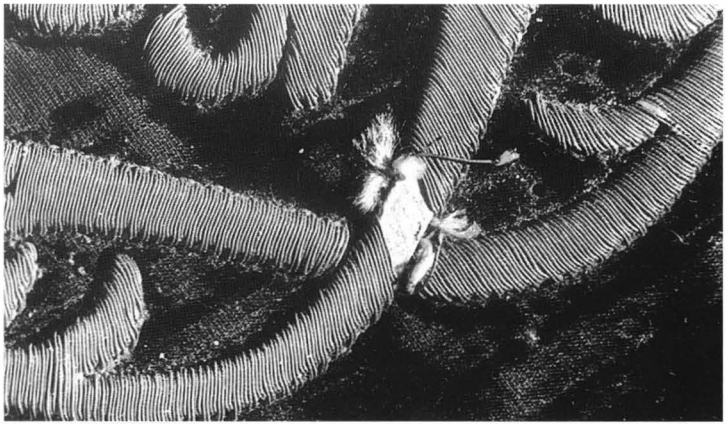

fig.2

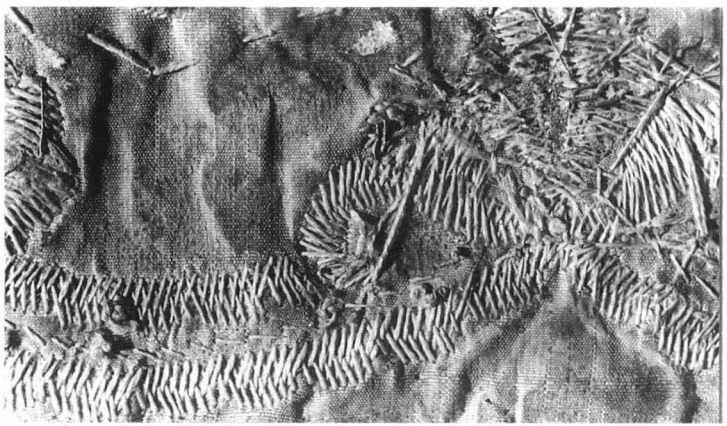

fig.3

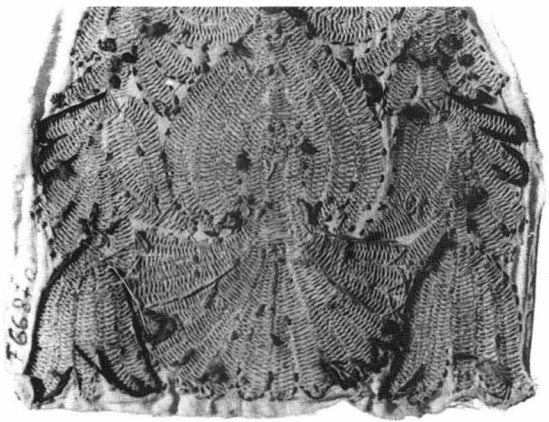

fig.4

Planşa I: suporturi - fig.1: fire groase de in (valtrap - cat. 4); fig. 2: carton (sabretaş - cat. 8); reversuri - fig. 3: tiv brodat - cat. 16; fig. 4: bonetă - cat. 14.

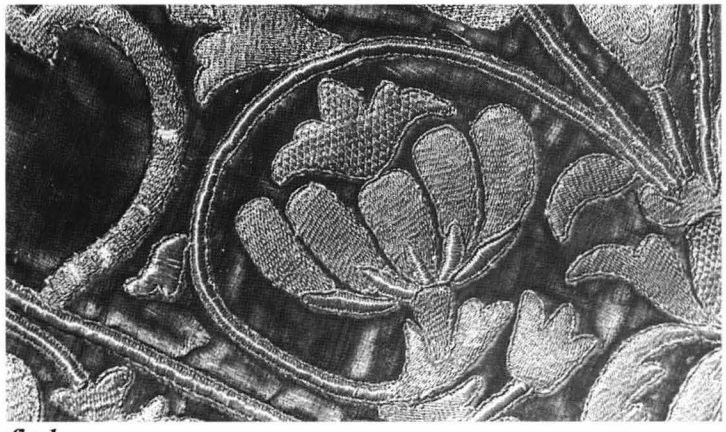

fig.1

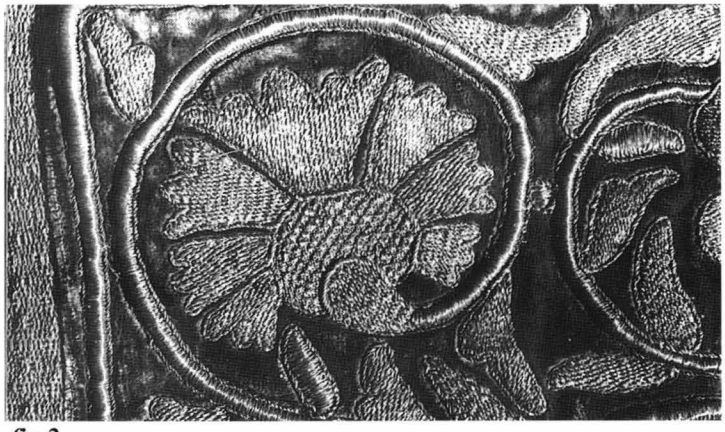

fig.2

fig.3

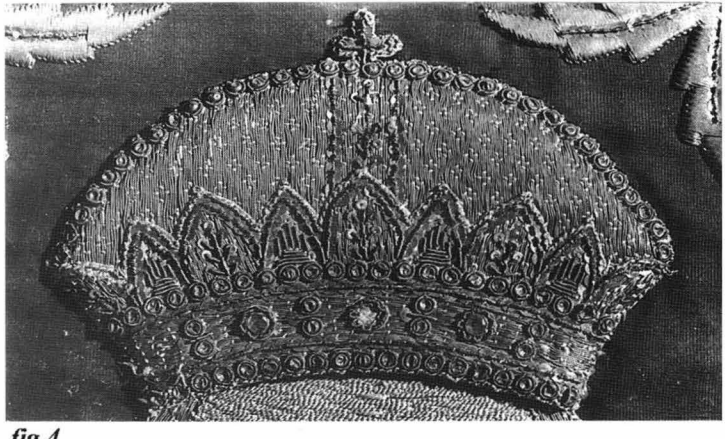

fig.4

Planşa II:- fig. 1-2: valtrap - cat. 1; fig. 3: valtrap - cat. 3; fig. 4: sabretaş - cat. 7

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa III: sârme şi fire metalice - fig. 1: sabretaş - cat. 5; fig. 2-3: sabretaş - cat. 6; fig. 4: sabretaş - cat. 7

fig.1

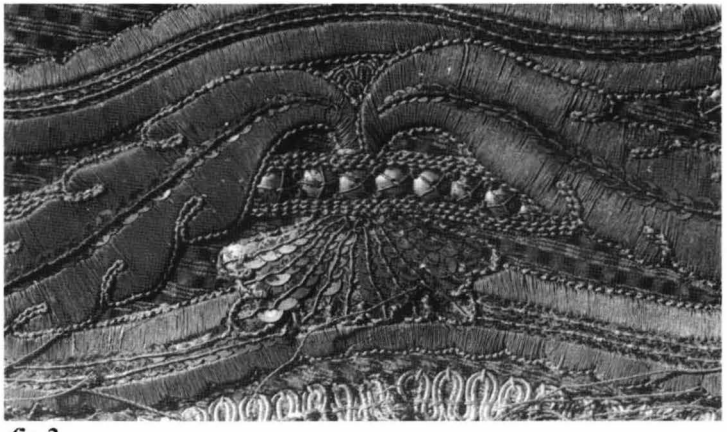

fig.2

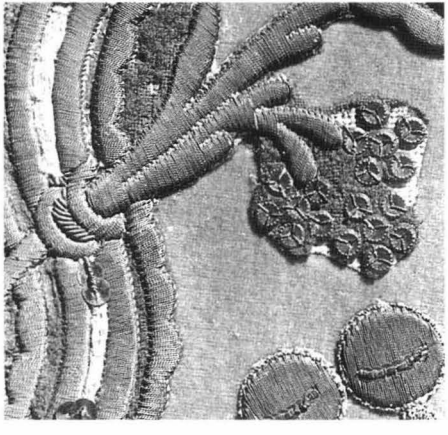

fig.3

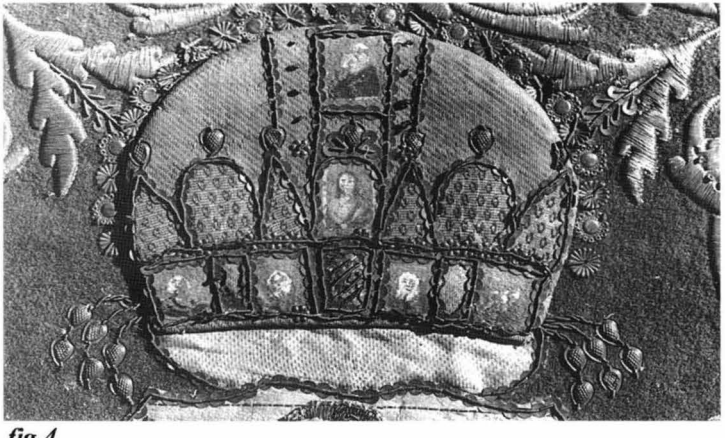

fig.4

Planşa IV: paiete - fig.1: valtrap - cat. 3; fig. 2: valtrap - cat. 4; fig. 3: sabretaş - cat. 9; fig. 4: sabretaş - cat. 8.

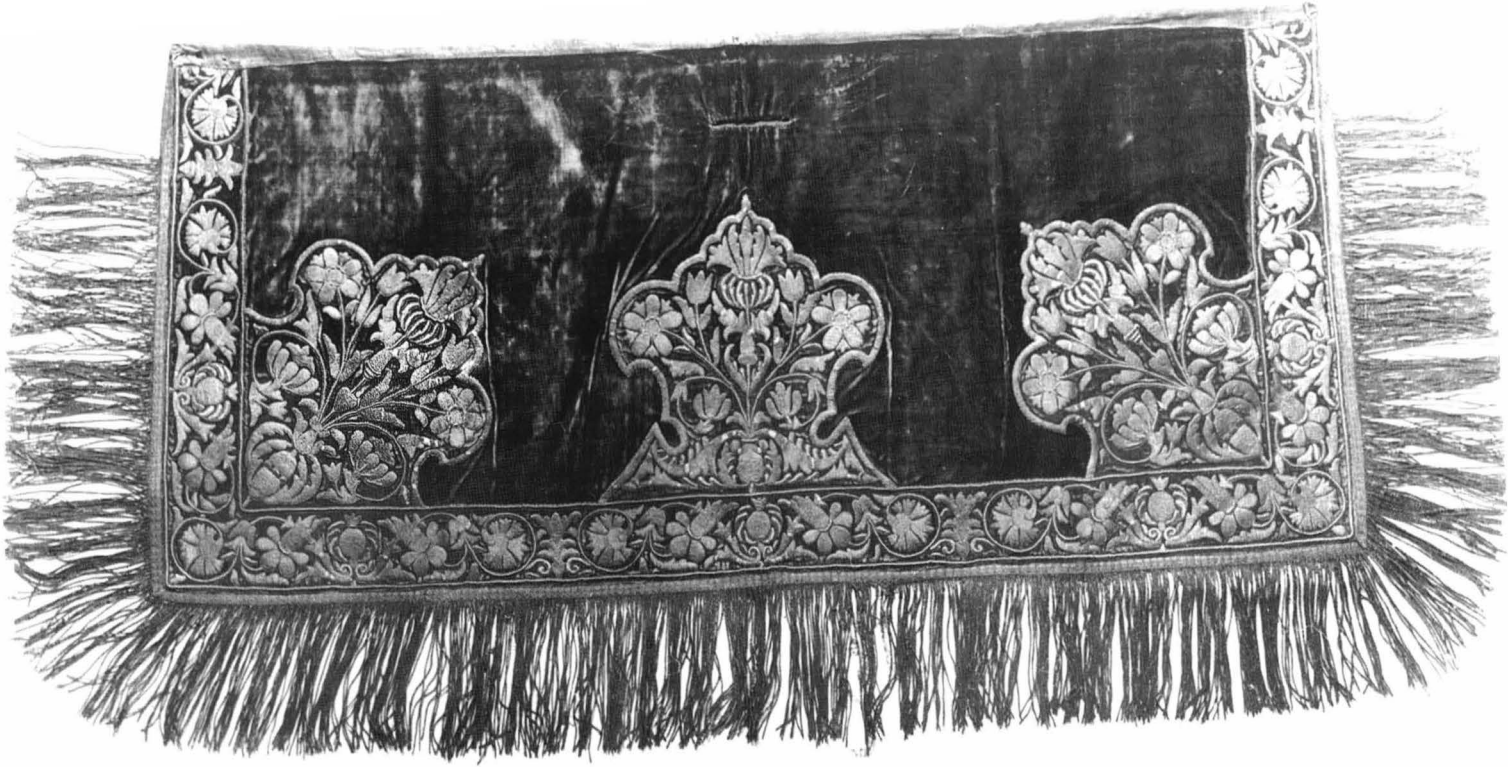

Planşa V: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 5769 - cat. 1.

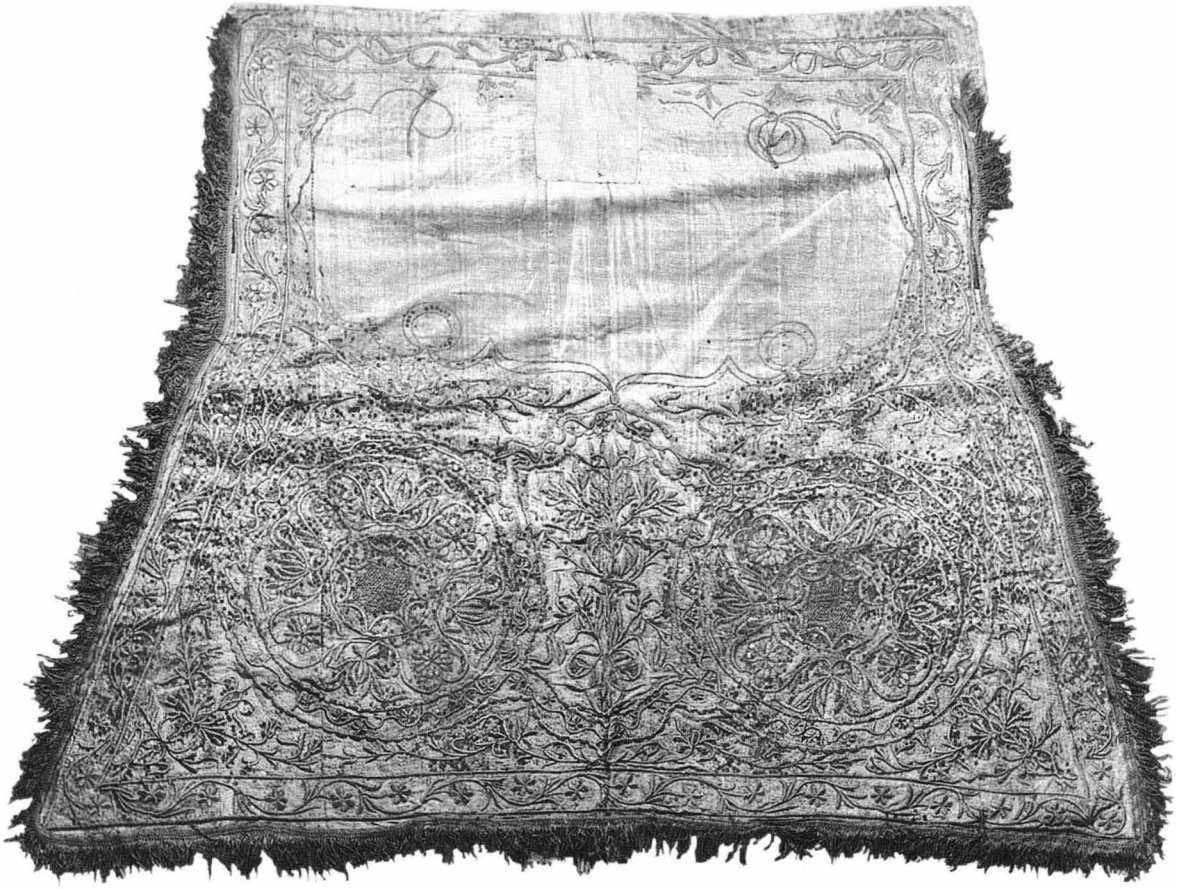

Planşa VI: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 6694 - cat. 2.

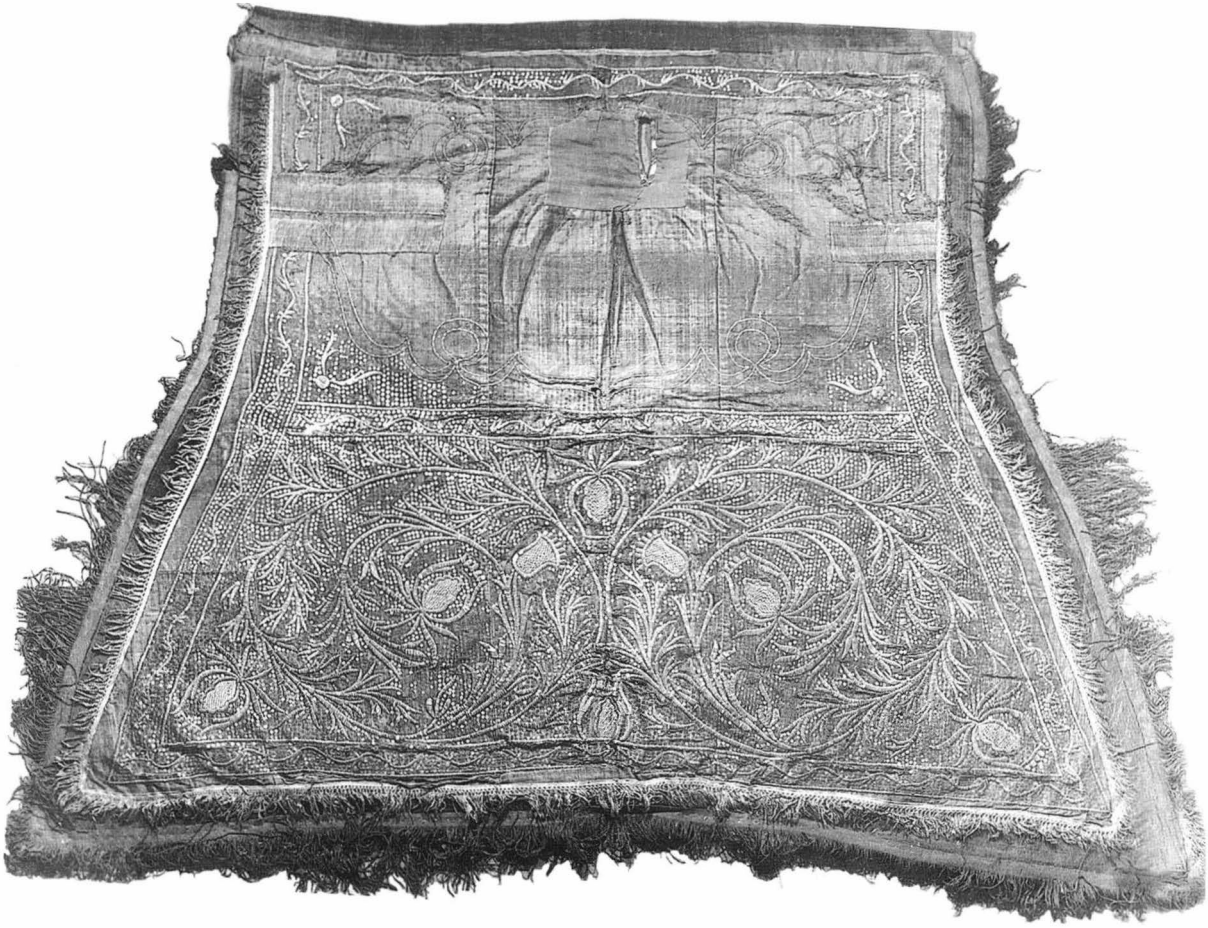

Planşa VII: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 6693 - cat. 3.

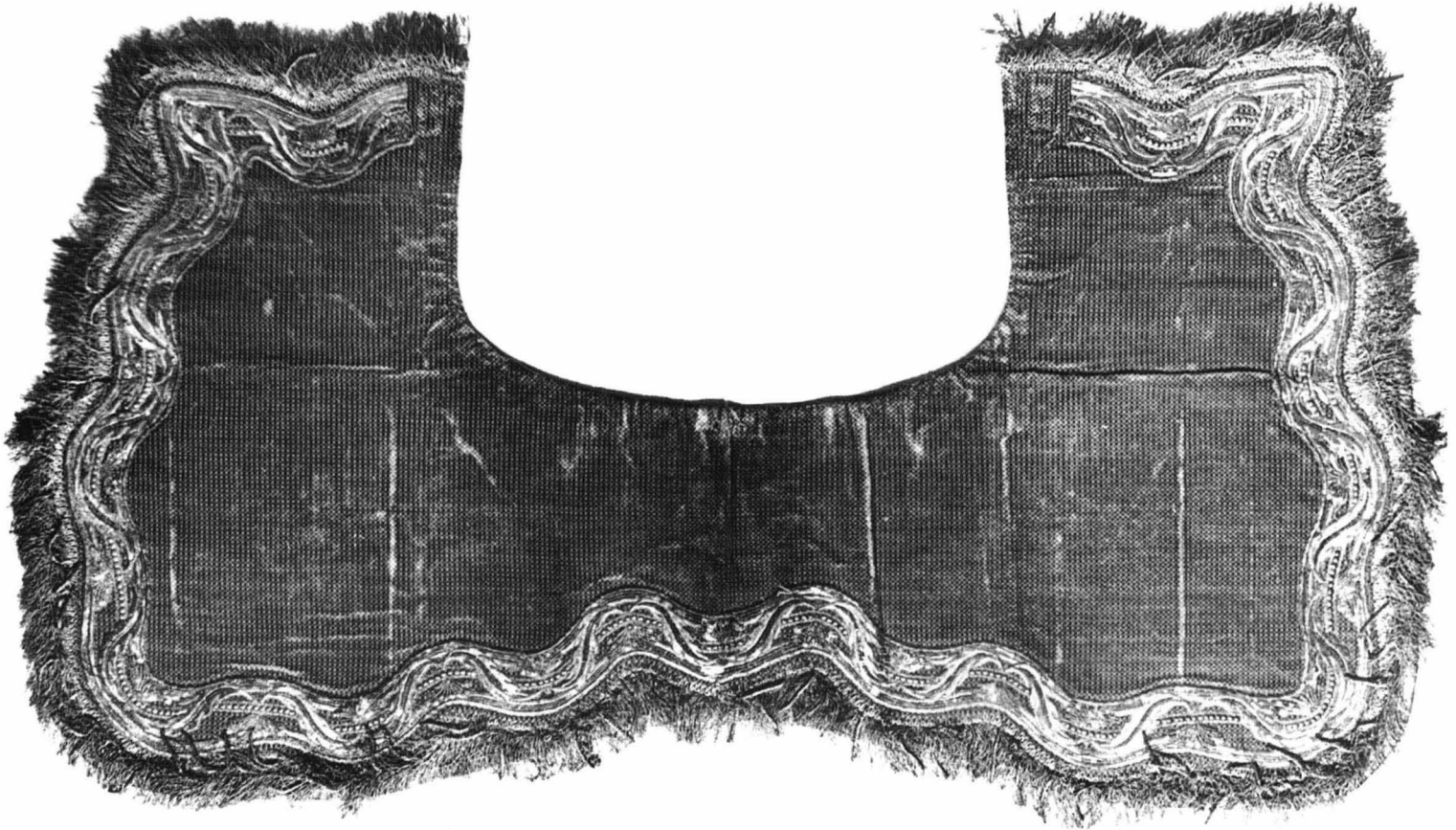

Planşa VIII: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 6695 - cat. 4.

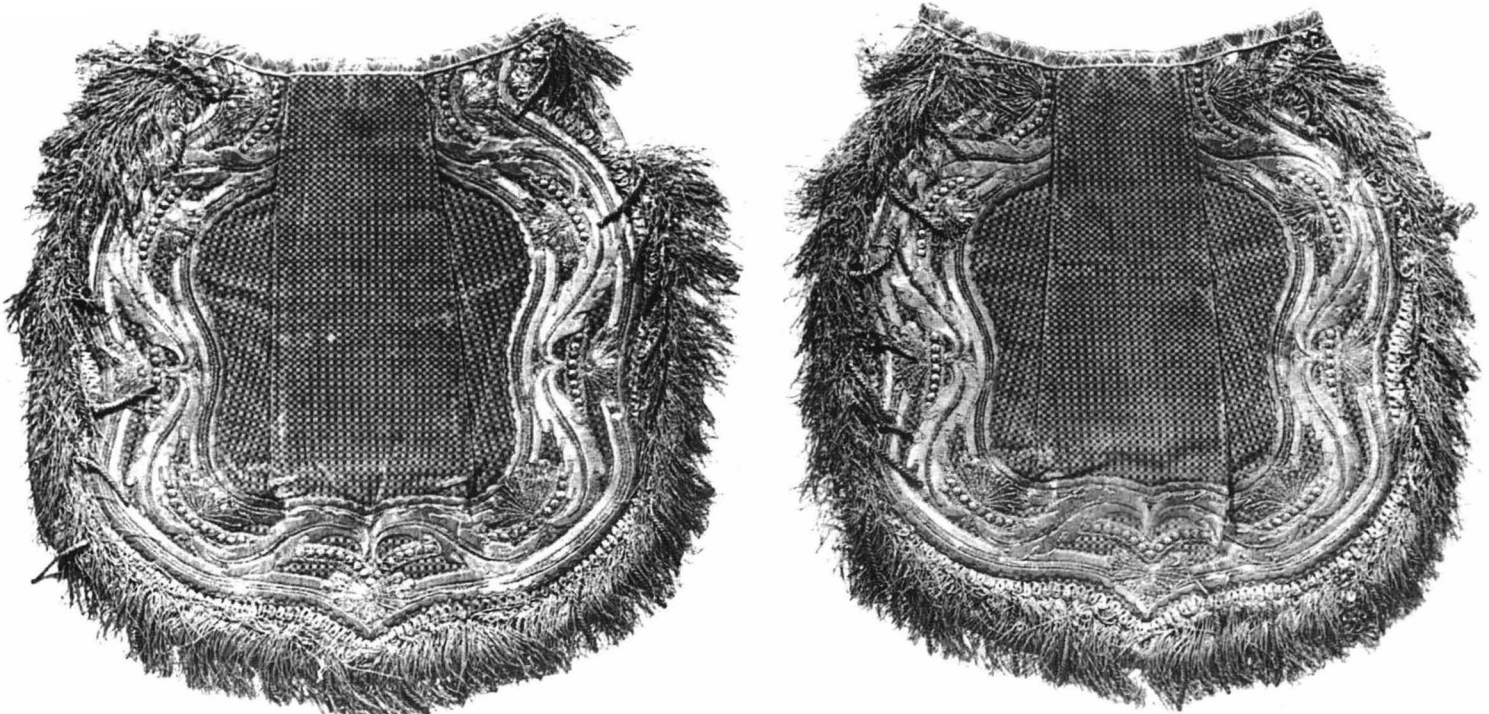

Planşa IX: valtrap (anexe); MNIT, inv. nr. F. 6695 a-b - cat. 4

ig.1

fig.2

Planşa X: sabretaşe - fig. 1: MNIT, inv. nr. F. 5887 - cat. 5; fig. 2: MNIT, inv nr. F.5890 - cat 6.

fig.1

fig.2

fig.3

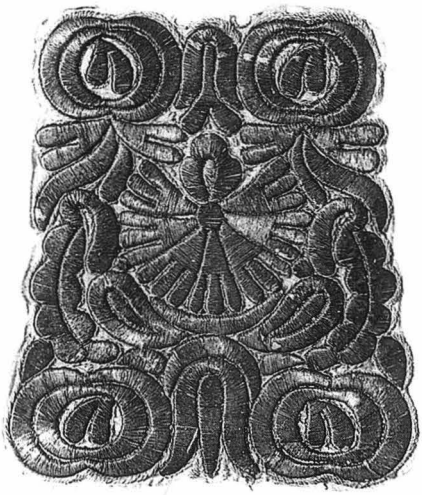

fig.5

fig.4

Planşa XV: bonete - fig.1: MNIT, inv. nr. F. 6686 - cat. 13; fig. 2-3: MNIT, inv. nr. F. 6687, a - cat. 14; fig. 4-5: MNIT, inv. nr. F. 6688,a - cat. 15

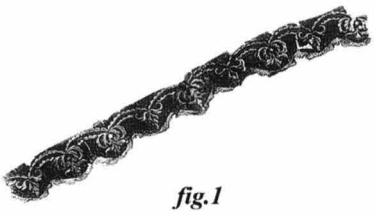

fig.1

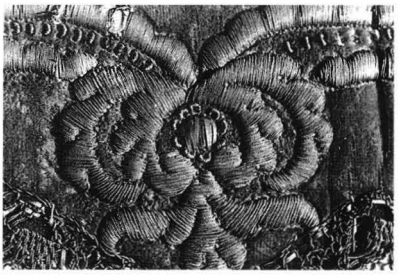

fig.2

fig.3

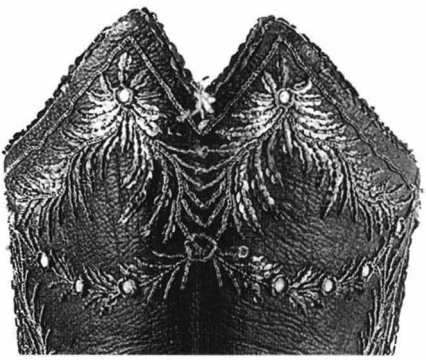

fig.4

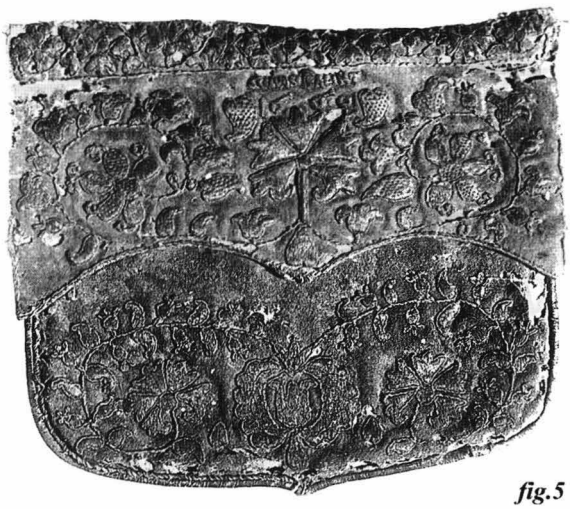

fig.5

Planşa XVI: - fig. 1-2: fragment vestimentar (cu detaliu); MNIT, inv. nr. F. 5907 - cat. 16; fig. 3-4: cizme brodate (cu detaliu); MNIT, inv. nr. F.19922-F. 19923 - cat. 17; fig.5: geantă brodată; MNIT, inv.nr. F.5762 - cat. 18.

LITOGRAFII DE BARABÁS MIKLÓS ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE

Din bogatul fond de grafică aflat în patrimoniul Muzeului Național de Istorie din Cluj – o parte în depozit, iar o alta în expoziția de bază – face parte și colecția de litografii și gravuri executate, respectiv desenate de Barabás Miklós pentru diverși comanditari. Colecția însumează 17 litografii reprezentând portretele unor personalități marcante printre contemporanii maghiari ai pictorului și 3 gravuri pe placă de oțel, reprezentând portretele unor copii și a unui țăran român.

Înainte de a le prezenta și a vorbi de proveniența lor în patrimoniul muzeului clujean, considerăm relevantă o prezentare sumară a importanței portretului, precum și a răspândirii lui în sec. al XIX-lea, în Transilvania și Ungaria.

Începând cu sec. al XIX-lea, portretul cunoaște o dezvoltare și o răspândire fără precedent în două direcții principale: una *romantică*, afiliată idealurilor naționale, ce portretizează personalități ale trecutului în ideea de a argumenta nevoi prezente[1], și una de factură *Biedermeier*, ce promovează idealurile și morala burgheziei, aflată peste tot în Europa în plină afirmare economică și socială. Portretistica de tip Biedermeier, dezvoltată la început în Germania prusacă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, a fost receptată prin intermediul Vienei în majoritatea țărilor central și sud-est europene[2]. În Transilvania și Ungaria (peste tot, de altfel), burghezia își construiește treptat o imagine care să pună în valoare virtuțile sale: muncă, inteligență, familie, sentiment. Altfel spus, burghezia și-a creat în cadrul ideologiei sale, propria imagine despre frumos, viață și lume, exprimată cel mai bine prin producția artistică pusă în slujba ei[3]. Portretul burghez se distinge de cel al epocilor precedente prin individualizarea personajului redat, și fidelitatea față de model și accesoriile vestimentare[4]. În general, imaginea portretistică se concentrează mai ales asupra chipului, depopulând sau eliberând fundalul de accesorii stufoase, de natură să devieze atenția privitorului de la portretul în sine.

Acestui gen de portretistică, ce îmbină sensibil elemente romantice și masiv stilul Bierdermeier se raliază, cu foarte mult succes, încă din tinerețe Barabás Miklós, fost elev al Academiei din Viena și cu numeroase studii completate în Italia și la București[5].

În jurul anilor 30 la Viena se vor răspândi și generaliza spre 1840 ca tematică artistică portretul și imaginile de viță cotidiană[6]. Pesta este sensibilă, și ca urmare, în cercurile literaților și artiștilor se naște ideea că arta, în încercarea ei de a defini un specific național trebuie să se ocupe de popor și de națiunile care trăiesc în Ungaria. În acest context, Barabás Miklós își asumă, începând cu 1837, sarcina de a portretiza diverse etnii: țigani, țărani români etc. O face atât de bine încât în 1844 o revistă de

---

[1] Ion Frunzetti, *Arta românească în secolul XIX,* București, 1990 p. 71.

[2] Livia Drăgoi, *Portretul în pictura din Transilvania – sec. XIX,* București, 1979, p. 9-11.

[3] Aleksa Èelebonović, *Realismul burghez la sfârșitul secolului al XIX-lea,* București, 1982, p. 23, 43.

[4] Galienne și Pierre Francastel, *Portretul*, București, 1973, p. 169.

[5] Vásárhelyi, Z. Emil, *Régi Erdélyi ascók Barabás Miklós*, Erdéélhelikon, Cluj, 1937 (X), p. 445-457.

[6] Edith Hoffman, *Barabás Miklós*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1950, p. 24.

modă pestană scria: *"Barabás Miklós cunoaşte cel mai bine viaţa poporului maghiar şi a populaţiilor ce aparţin de noi"*[7].

Barabás Miklós se distinge în peisajul artistic din Transilvania şi Ungaria tocmai prin predilecţia pentru portretistică. A pictat nu numai magnaţi, ci aproape toţi scriitorii şi oamenii de cultură ai vremii. De altfel, cele mai multe comenzi sunt portrete şi firme de magazine[8] cu care şi-a câştigat o imensă popularitate întreţinută permanent de ziarele pestane. În rapoartele sale de călătorie sau cele legate de munca sa, constant publicate în presă (devenise o chestiune de existenţă pentru multe ziare), deseori se oferea ca portretist într-o manieră convingătoare: *"Cine doreşte să se servească de pensula Barabasului nostru în aceste vremuri, acelora le dăm de ştire că distinsul artist are de gând să călătorească în Anglia în primăvară unde cu spijinul unor cunoscători britanici toate tezaurele de artă ale demnului Albion vor fi deschise în faţa lui*[9].

Contemporanii săi insistă pe ideea că Barabás Miklós a fost în Ungaria primul care a dat "viaţă şi suflet" portretului. Dar biografa sa, Edith Hofmann, crede că trebuie acceptat cu rezerve acest punct de vedere, întrucât, e adevărat, Barabás Miklós a reprezentat faţă de predecesori un imens pas înainte, dar faţă de posibilităţile sale acest lucru a fost puţin[10]. Ca argument, insistă pe faptul că Barabás Miklós picta din memorie şi că nu l-a interesat întotdeauna caracterul şi psihologia personajelor, ci doar asemănarea. Foarte adevărat este faptul că, pentru a satisface avalanşa de comenzi, în multe cazuri, numai capul îl desenează după model, corpul desenându-l din memorie sau cu ajutorul unui manechin (ca cel folosit de croitori), lucru mărturisit în autobiografia sa din 1836[11].

Pentru a evita poate greutăţile redării corpurilor, Barabás Miklós a recurs la litografie. Importanţa litografiei a fost recunoscută destul de timpuriu în Ungaria ca şi în spaţiul românesc. În 1822, la Sibiu, exista deja un atelier de litografie condus de Bielz Mihály[12]. La Bielz, Barabás Miklós l-a cunoscut pe Barra Gabor (1829), litograf specializat în Germania, Franţa şi Anglia, de la care a învăţat tehnica litografierii. El îşi va perfecţiona această tehnică la Bucureşti, unde datorită comenzilor şi a contactului cu litografia franceză va ridica acest procedeu la o adevărată artă[13].

În iarna anului 1839/1840, Barabás se afla la Cluj, unde, împreună cu Barra Gábor – devenit din 1831, directorul atelierului de litografie a Colegiului Reformat din Cluj -, se ocupă de organizarea activităţii litografice de aici. Într-o scrisoare adresată lui Toldy (prieten), Barabás spune: *"Litografia de aici, care e vitregită, am aşezat-o în ordine şi pot să spun că realizăm litografii mai frumoase decât Trenscensky..."*[14]. Aici, la Cluj, va realiza portretele lui Méhes Sámuel (fig. 1), profesor de matematică şi fizică la Şcoala reformată, la cererea elevilor săi şi al fruntaşului liberalilor reformişti de după dieta de la Bratislava, Wesselényi Miklós

---

[7] Apud Edith Hoffman, p. 24.

[8] Szegedy-Maszák Hugó, *Gróf Széchenyi István arczépe 1836-bál,* Vasárnapi Uisag, Budapesta, 5 aprilie 1908, p. 261-268; Vasárnapi Ujság, Budapesta, 1877, p. 771; Edith Hoffman, p. 29.

[9] Apud Edith Hoffman, p. 40.

[10] Edith Hoffman, p. 49.

[11] Barabás Miklós, *Barabás Miklós önéletrajza,* Cluj, 1978, p. 26.

[12] Maszák Hugó, *Barabás Miklós*, Ujidók, Budapesta, 2 ian, 1898, p. 167-168.

[13] Andrei Veress, *Pictorul Barabás şi Românii*, A. R. – Memoriile Secţiunii Literare, seria III, tom, IV, p. 3.

[14] Apud Edith Hoffman, p. 50.

(fig. 2). Portrete se remarcă prin grija execuției și atenția specială acordată chipurilor, mult "umanizate" în expresie, după experiența bucureșteană a pictorului

Tot din Cluj, Barabás a trimis editorilor germani, la cererea acestora, mai multe desene în tuș, reprezentând români, ce urmau să fie gravate pe placă de oțel. Printre acestea amintim cunoscutul *Szőlő pásztor* (Paznic în vie), sculptat de Karl Malnecht în Viena și apărut sub titlul *Wallachischer Weinhütter* (Culegător de struguri valah) în almanahul Iris pe 1841[15]. Executată cu o rară măiestrie și finețe, gravura reprezintă portretul unui român îmbrăcat în haine tradiționale, probabil din Cetea, unde Barabás a fost invitat la cules de struguri în 1839. Stampa păstrată la muzeul din Cluj, poartă titlul greșit *Bányász* (fig. 3), fapt ce nu poate fi explicat decât prin multiplicarea repetată a diverșilor editori până la pierderea denumirii inițiale[16].

Din 1844 cea mai mare parte a activității sale s-a concentrat asupra litografiei, marea modă a acelor vremuri mai ales în capitală. Succese deosebite a cunoscut datorită portretelor dedicate actorilor de scenă și muzicienilor. La fiecare a transpus ceva din seninătatea sufletească și demnitatea serioasă a actorilor maghiari. Totodată se observă finețea deosebită și stilul foarte îngrijit în a reda costumele epocii, materialitatea lor, coafurile și nu în ultimul rând, accesoriile decorative. Toată această atenție acordată detaliului, siguranța execuției, inclusiv poziția de poză în care sunt reprezentați, ne demonstrează că Barabás a lucrat cu modele în față. În colecția muzeului clujean se păstrează 5 asemenea litografii reprezentând portretele unor foarte cunoscuți și iubiți actori și cântăreți maghiari: Munkácsy Flóra (1856)- fig. 4, Prielle Cornélia (1858)- fig. 5, Hegedűsné-Bodenburg Lina (1858)- fig. 6, Reményi Ede (1860)- fig 7, Szerdahelyi (1853)-fig. 8. "Acuma ne dăm seama – spune Edith Hoffman – cât a păcătuit Barabás față de el însuși când și-a desenat portretele din memorie"[17].

În ceea ce privește *proveniența* nu putem face prea multe precizări. Știm însă că toate au fost trimise oficial de Biblioteca Universitară din Cluj, în trei serii Muzeului Ardelean. Din prima fac parte: Szerdahelyi, Széchenyi István, Foriák Géza, Wesselényi Miklós, Prierre Cornélia, Degré Alajos, Reményi Ede, Munkácsy Flóra – înregistrate la Muzeul Ardelean la 3 sept. 1903. În seria a doua sunt trimise litografiile cu portretele lui: Kemény Dénes (2 exemplare), Méhes Sámuel, Szontagh Gusztáv, Teleki József (1847), Mikó Imre -înregistrate la Muzeul Ardelean la 14 aprilie 1908. Cea de a treia serie cuprinde gravurile, intrate în patrimoniul Muzeului Ardelean la 8 decembrie 1908. Despre acestea știm că au făcut parte din colecția Kalian Adam, o colecție generală de grafică cu sute de piese.

Opera lui Barabás Miklós avut o influență considerabilă asupra pictorilor vremii, unii dintre ei transilvăneni, care beneficiază de îndrumările maestrului, sau fac împrumuturi de natură stilistică din portretele sale. Nu trebuie uitat că portretele semnate Barabás, au fost ținute întodeauna la loc de cinste în galeriile aristocrației transilvănene. Totodată importanța operei sale rezidă în faptul că Barabás a fost unul dintre puținii pictori ai vremii care a ținut consecvent un jurnal, ce poate fi considerat un document în ceea ce privește condiția artistului în epocă, mecenatul, dar mai ales mentalitatea unei epoci surprinsă în plină transformare, cu toate frământările politice, culturale și nu în ultimul rând sociale, care au traversat-o.

CAMELIA CIORTEA

[15] Apud Andrei Veress, p. 10.
[16] Barabás Miklós, *Barabás Miklós önéletrajza,* Cluj, 1978, p. 55.
[17] *Apud* Edith Hoffman, p. 51.

STICHE VON BARABAS MIKLOS IN DEN SAMMLUNGEN DES NATIONALMUSEUMS FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS
(Zusammenfassung)

Zum reichhaltigen Bestand an Stichen, der sich im Besitz des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens befindet, gehört auch die Sammlung von Lithographien und Stichen, die von Barabás Miklós für verschiedene Besteller durchgeführt bzw. gezeichnet wurden. Die Sammlung beinhaltet 16 Lithographien mit Porträts bedeutender Persönlichkeiten unter den ungarischen Zeitgenossen des Malers, und 3 Lithographien auf Stahlplatte, die Porträts von Kindern beim Spiel darstellen, schließlich das Porträt eines rumänischen Bauern.

Barabás Miklós, ein Schüler der Wiener Akademie, wählte mit viel Erfolg bereits in jungen Jahren die Biedermeier-Porträtkunst aus. Seine Zeitgenossen waren der Ansicht, daß Barabás Miklós jener war, der in Ungarn der Porträtkunst "Leben und Seele" verlieh.

Die Schwierigkeiten der Wiedergabe der Körper oder aber, sehr wahrscheinlich, die große Anzahl an Bestellungen, bewirkten, daßer die Kunst der Stiche vorzog. Von großer Einfühlsamkeit und besonderem künstlerischem Wert sind die Porträts von Schauspielern und Musikern, wo er sich gerne mit der Wiedergabe der Kostüme der Zeit befaßt, ihrer Materiale, der Frisuren und des Zierzubehörs.

fig.1 Portretul lui Méhes Sámuel, profesor de matematică şi fizică la Şcoala reformată din Cluj

fig.2 Portretul lui Wesselényi Miklós, fruntaş al liberalilor reformişti de după dieta de la Bratislava

fig.3 Stampa "Szőlő pásztor" (Paznic în vie) cu titlul greşit Bányász

fig.4 Porteretul actriţei maghiare Munkácsy Flóra

fig.5

fig.6

fig.7

fig.8

Litografii reprezentând portretele unor foarte cunoscuți și iubiți actori și cântăreți maghiari fig.5 Prielle Cornélia (1858), fig.6 , Hegedüsné-Bodenburg Lina (1858), fig.7 Reményi Ede (1860), fig. 8 Szerdahelyi (1853)

UNELE OBSERVAȚII PRIVIND ARHITECTURA BISERICII MĂNĂSTIRII DIN SIGHIȘOARA

Biserica parohială evanghelică din Sighișoara, cunoscută sub numele de Biserica Mănăstirii, se numără printre puținele monumente reprezentative pentru arhitectura ordinelor cerșetoare din Transilvania, care conservă o parte din zestrea arhitectonică medievală.

Situată pe platoul cetății Sighișoarei, Biserica Mănăstirii ocupă o parcelă de margine pe latura sud-estică a incintei fortificate, în vecinătatea Turnului cu Ceas, care este delimitată spre răsărit de zidul de apărare. Ea făcea parte, odinioară, din complexul conventului dominican, fondat aici în secolul XIII și desființat la Reformă.

Planul are obișnuita orientare est-vest, cu intrare dintr-o piațetă configurată, se pare, abia în secolul XIV[1]. Aspectul exterior păstrează imaginea unei arhitecturi gotice târzii, cu o volumetrie care se înscrie în tipologia austeră, specifică ordinelor cerșetoare.

Partiul se compune dintr-o hală cu trei nave, despărțite prin trei perechi de stâlpi și un cor lung, încheiat în poligon 5/8, la care sunt alipite, pe latura nordică, o fostă sacristie și un coridor care acoperă toată lungimea bisericii. Anexele dinspre nord reprezintă urmele fostului claustru, care se afla odinioară pe amplasamentul actualei clădiri a Primăriei[2].

Biserica are lungimea interioară de 44, 50m, din care 17, 60m reprezintă corul, iar 26, 40m nava, alcătuind un raport exact de 2/3 între lungimea corului și cea a navei (modúl de 8, 80m). Axul corului prezintă o deviere de 3^0 spre sud, față de axul navei[3].

Corpul trinavat prezintă și el o deviere de la simetria longitudinală firească, prin lipsa de paralelism a pereților exteriori, care converg spre frontul vestic. Astfel, nava prezintă o lățime variabilă la interior, de 13, 20m în capătul răsăriten și respectiv 12, 50m în capătul apusean.

Primul rând de travee dinspre est, respectiv din nava centrală și colaterale, este alcătuit dintr-un trapez încadrat de două paralelograme, reflectând o evidentă încercare de adaptare a unei construcții noi la ceva preexistent. Traveea navei centrale se îngustează de la 6, 80m, în dreptul arcului triumfal, la 6, 00m, în dreptul primei perechi de stâlpi.

Asimetria colateralelor este de proporții nesemnificative și nu o putem considera un element concludent în arhitectura construcției gotice, având în vedere că stâlpii au fost remodelați în secolul XVII, cu ocazia refacerii bolților[4]. Se remarcă, în schimb, în colaterala sudică, îmbinarea zidului longitudinal la umărul altarului printr-un unghi

---

[1] După cum reiese din evoluția parcelării propusă de P. Niedermaier, *Geneza orașului Sighișoara*, în *Monumente istorice și de artă*, 2-1979, p. 70-71.

[2] Dominicanii au părăsit Sighișoara în preajma anului 1555, când casele în care se afla bucătăria mănăstirii au fost cumpărate pentru Sfatul Orașului. (Fr. Müller, *Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Bd. II, 1855, p. 421). În claustru a funcționat sediul primăriei, până în anul 1886, când a fost demolat pentru a face loc actualei construcții.

[3] Devierea este frecvent întâlnită la bisericile gotice și s-ar datora unor inabilități la trasare, atât în cazul unei construcții noi, cât și în cel al unei refaceri parțiale (cf. Viollet Le Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architécture française du XIe au XVIe siècle*, III, Paris, 1875, p. 237).

[4] În anul 1676 biserica a suferit de pe urma unui incendiu. Nava a fost reboltită între anii 1680-1682, cu bolți în cruce pe dublouri. (vezi V. Drăguț, *Cetatea Sighișoara*, București, 1968, p. 32).

mai mic de 90^0, deformare care se amortizeaza în capătul vestic al colateralei, printr-un unghi corespondent cu traseu obtuz.

Istoria edificiului începe în ultimul deceniu al secolului XV, conform unei inscripții din nava bisericii: "DUCE ET AUSPICE CHRISTO // AEDES HAEC SACRA // Aô 1492 FUNDATA ET EXTRUCTA FLAMA IGNIS VERO // HORENDA Aô 1676 die 30 APRIL MISERE DEVASTATA // Aô 1678 REFULGENTE DIVINA GRATIA // PASTORE EXISE..... RENOVATA Aô 1804 // RENOVATA Aô 1859"[5]. Conventul dominicanilor din Sighişoara avea o istorie veche de două secole, la data începerii construcției menționate în această inscripție.

Prima atestare documentară este o indulgență de 40 zile, acordată în 20 martie 1298, la Roma, de către 10 arhiepiscopi şi episcopi, pentru *biserica fraților predicatori din Sighişoara, din dioceza de Alba-Iulia*[6]. Indulgența era acordată *tuturor celor ce se pocăesc şi se mărturisesc, care se vor duce la numita biserică la sărbătoarea Fericitei Marii, în cinstea căreia pomenita biserică a fost clădită... şi celor care vor da vreun ajutor pentru reparații, îmbunătățiri, clădiri, policandre, potire, podoabe...etc.* [7]

Din text reiese că era vorba de o biserică existentă şi în funcțiune, care avea nevoie de sprijin financiar pentru reparații, îmbunătățiri, clădiri şi înzestrare cu obiecte de uz liturgic. Despre ce fel de reparații şi îmbunătățiri putea fi vorba, la o construcție relativ nouă, este greu de bănuit, având în vedere că pătrunderea dominicanilor în Transilvania a avut loc după 1221[8], singurul convent atestat documentar la marea invazie tătară din 1241-42 fiind cel din Sibiu[9]. Conventul sighişorean a fost fondat, probabil, curând după 1242, ridicarea unui edificiu regulamentar aici putând fi apreciată în intervalul 1242-1298[10]. Friedrich Müller este de părere că dominicanii nu puteau obține un amplasament atât de bun pe platoul cetății decât după marea invazie tătară, când trebuie să fi rămas multe parcele pustiite[11].

---

[5] Inscripția a fost pictată pe luneta de deasupra arcului triumfal, spre navă. În prezent, textul este reprodus pe peretele sudic, în traveea emporei.

[6] *Documente privind Istoria României, veac XIII, C, Transilvania*, vol. II, Bucureşti, 1952, nr. 494; F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, nr. 281.

[7] *Idem*

[8] Aprecierea datei de întemeiere a provinciei dominicane Ungaria, în care Transilvania a fost vicariat (*contrata*), oscilează între anii 1219 (cf. *Lexicon des Mittelalters*, III, München, 1984, p. 1216), anul 1221 (cf. Iványi B. *A Szent Domonkosrend Római központi levéltára*, în *Levéltári közlemények*, 7, 1929, p. 23; N. Pfeiffer, *Die Ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241-1242*, Zürich, 1913) şi respectiv anul 1226 (cf. Annette Barthelmé, *La réforme dominicaine au XVe siécle en Alsace et dans l'ensemble de la province de Teutonie*, Thèse-Université de Strasbourg, 1930, p. 8).

[9] N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 44; "predicatorum cenobium ibidem incendentes"; A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933, p. 38.

[10] Fondarea unui convent necesita o perioadă mai îndelungată, poate chiar ani de zile şi presupunea o serie de formalități legate de obținerea terenului sau clădirilor care urmau să adăpostească un convent regulamentar (*ad promotionem locis*). Aceste demersuri erau făcute de câțiva călugări trimişi de priorul provincial la fața locului şi care aveau un sediu de circumstanță, într-o casă pe care o primeau fie cu ajutorul orașului, fie al episcopului, fie al unui senior. (vezi J. le Goff, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale*, în *Annales, Economies, Société, Civilisation*, nr. 25/4, 1970, p. 931).

[11] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 416; Pe de altă parte, nu avem nici o certitudine cu privire la gradul de ocupare a terenului pe platoul cetății, înainte de 1241, deci dominicanii ar fi putut obține un teren viran.

Reparațiile de care se pomenește în scrisoarea de indulgență, ar putea avea legătură cu incursiunile tătare în Transilvania din anul 1284 și după 1285[12]. Reiese totodată, că prilejul a fost folosit în scopul ridicării unor clădiri noi, care pot include și claustrul, ca parte componentă a conventului. Se pare că lucrările fie au luat o amploare destul de mare, fie s-au desfășurat cu dificultate, pentru că în anul 1302, episcopul Transilvaniei confirma și reânnoia indulgența de 40 de zile acordată cu cinci ani în urmă[13].

Situația materială a dominicanilor s-a îmbunătățit simțitor în cursul secolelor XIV și XV, averea lor, provenită din donații și legate testamentare, ajungând să cuprindă bunuri funciare, mori, case și obiecte de preț, la care s-au adăugat subvenții regale[14].

În asemenea condiții de prosperitate, pe de o parte, și cu un efectiv relativ numeros de membri ai conventului, pe de alta, la care putem adăuga existența unui important noviciat, care în anul 1529 dădea 17 absolvenți (*nativi*)[15], deschiderea șantierului din anul 1492 pare un demers firesc.

În a doua jumătate a secolului XV, a existat, însă, un fenomen răspândit de înnoire a construcțiilor dominicane, nu numai în Transilvania, unde o parte dintre ele au suferit de pe urma incursiunilor turcești[16]. În provincia Teutonia, sfârșitul secolului XV a fost marcat de o puternică febră a reconstrucției, extinderilor și transformărilor la bisericile dominicane, influențată în bună parte de generalizarea observanței[17].

Șantierul de la Sighișoara a avut o arie de desfășurare mai mare, cuprinzând și clădirile claustrului, care închideau organic o curte delimitată spre sud de biserică și care erau legate printr-un portic la nivelul parterului. Probabil în această perioadă, latura răsăriteană a fost prelungită spre nord cu o aripă pe două nivele, ceva mai scundă. Se pare că lucrările au început la claustru, cu cel puțin un deceniu înaintea bisericii și s-au desfășurat, probabil cu intermitențe, până în preajma Reformei.

Despre arhitectura claustrului înainte de demolare, s-au păstrat două mărturii importante, ambele din anul 1855, una datorată lui Friedrich Müller și publicată într-un studiu mai amplu referitor la istoria Sighișoarei[18] și un chestionar al autorităților adresat parohiei evanghelice, cu privire la starea bisericii. Chestionarul se află în arhiva Direcției Monumentelor Istorice din Budapesta și conține informații despre

---

[12] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 70, nota 1; Documentele și cronicile atestă atacarea centrelor miniere și meșteșugărești din Transilvania, printre care Dejul, Bistrița, Turda, Clujul și Brașovul, cu efecte dezastruoase în unele zone. (vezi P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIIACN*, XVII, 1974, p. 214-219.)

[13] *Urkundenbuch*, I, nr. 294.

[14] Printre numeroasele donații înregistrate de documente, o amintim pe cea făcută de Nicolae Bethlen în anul 1499, care dăruia călugărilor trei sesii și trei eleștee cu pește la Marienburg (Hetur) și subvenția regelui Wladislaw, care le acorda, în anul 1501, suma de două mărci argint din impozitul anual, la care, în 1531, Ioan Zapolya a adăugat alte două mărci. (Fr. Müller, *op. cit.*, p. 418)

[15] În anul 1524, conventul avea în total 25 de călugări, dintre care șapte clerici și șapte converși: în 1525 și 1529, efectivul era același, la care, dacă adăugăm cei 17 novici, obținem 42 de călugări: vezi listele nominale la: K. Fabritius, *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*, în *AUSL*, V/1, 1861, p. 23-26.

[16] La 26 mai 1444, papa Eugen VI acorda o indulgență în favoarea mănăstirilor dominicane și franciscane din Transilvania, care au fost distruse de turci, respectiv celor din Alba-Iulia, Orăștie, Vințu de Jos, Sebeș și Bistrița. (*Urkundenbuch*, V, 1875, nr. 2495).

[17] A. Barthelmé, *op. cit.*, p. 143.

[18] Fr. Müller, *Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, în *AVSL*, Bd. II, 1855, p. 381-430.

starea de conservare, materiale de construcție, arhitectură și bază documentară existentă, structurate în opt puncte[19].

La primul punct din chestionar se dau dimensiunile bisericii în picioare și țoli (*in 12 Zolligen Fussmasse*) astfel: lungime 141'1" (nava 84', corul 57'); lățimea navei 40'1", împreună cu foișorul nordic 54'1"; lățimea corului 18'; bolțile corului și navei au fiecare înălțimea de 40'; stâlpii au 5'6". Dimensiunile corespunzătoare în sistemul metric ar fi[20]: lungime totală 44,5875 m, din care nava 26,544 m, iar corul 18,0436 m; lățimea navei 12,6716 m, împreună cu foișorul de 17,09 m; lățimea corului de 5,688 m; înălțimea navei și corului de 12,64 m; stâlpii de 1,7696 m.

Datele se suprapun, cu mici diferențe, cotelor actuale, cu excepția înălțimii corului și dimensiunilor stâlpilor. Cota bolților navei se găsește la 12,60 m de la cota pardoselii, ceea ce corespunde cifrei din chestionar, bolțile corului, însă, se află la 10,50 m față de nivelul de călcare. Acest decalaj, de 2,10 m, se regăsește la partea superioară, unde cota bolților din cor este mai joasă. Ridicarea cotei de călcare a corului cu două trepte, este nesemnificativă sub acest aspect. Eroarea s-ar putea datora unui raport superficial, cu măsurători realizate doar în navă, fără să se aibă în vedere că bolțile aparțin unor faze de construcție diferite, respectiv cele din cor, în stil gotic, datând din perioada de existență a conventului dominican, iar cele din navă fiind rezultatul refacerilor după incendiul din 1676, în așanumitul "stil iezuit"[21].

A doua inexactitate privește dimensiunile stâlpilor, care au o formă prismatică, cu grosimea de 1m pe toate laturile. Din analiza unui plan al bisericii, reprezentând un releveu realizat probabil la începutul secolului (fig. 1), după demolarea claustrului, și păstrat în arhiva Direcției Monumentelor din Budapesta[22], am dedus că putea fi vorba de prima pereche de stâlpi dinspre vest, ale căror secțiuni ar corespunde cotei de 1, 80m, indicată de chestionar. Acest releveu este anterior lucrărilor de renovare desfășurate aici în 1928-29, când au fost degajați stâlpii colateralei sudice și ai emporei, de pilele de zid care-i înglobau parțial, au fost îngustate toate tribunele și eliberați stâlpii și a fost construită casa scării de acces pe empora orgii și la tribunele laterale, aflată azi în capătul apusean al fostului foișor[23] (fig. 2).

Un interes mai deosebit prezintă punctele cinci și șase ale chestionarului, în care sunt descrise inscripțiile păstrate în biserică și încăperile alăturate. În afară de inscripția menționată mai sus, care se afla pe luneta de deasupra arcului triumfal, datele specificate conțin informații importante pentru istoria edificiului. Astfel, pe două console din "vechea sacristie"[24] se aflau inscripțiile: "*Virgini Marie Antonius f. Anno Domini Millesimo550 IO fc.*" și respectiv "*f. Benedictus servet. lapici. I.S.I.O.*" cu majuscule unciale. În aceeași încăpere, pe un scut heraldic se puteau citi

[19] Descifrarea manuscrisului s-a făcut cu ajutorul d-nei Mihaela Cosma, cercetător la Institutul de Istorie al Academiei Române din Cluj-Napoca.

[20] Considerând piciorul austriac de 0, 316m, după N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 70.

[21] Franz Lez, *Ueber den Umbau der Schäßburger Klosterkirche (1928/29)*, în *Kirchliche Blätter*, 1930, p. 416.

[22] Planșa nu este datată ; nr. arhivă O. M. F. 143729.

[23] Descrierea amănunțită a transformărilor operate la renovarea din 1928-29, la F. Lez, *op. cit.*, p. 416-418.

[24] Sacristia există pe latura nordică a corului, cu bolțile de cărămidă originare, fără console și inscripții. Credem că este vorba de fosta sală capitulară de lângă sacristie, acum demolată.

următoarele însemne profilate: două colţare încrucişate, cu o stea cu şase colţuri şi semiluna, apoi literele f. a.[25]

Descrierea inscripţiilor de pe console a fost publicată de Friedrich Müller[26], cu amplasarea lor în sala capitulară şi o lectură puţin diferită. Autorul enumeră patru console, pe fiecare dintre ele aflându-se câte una din inscripţiile relatate în chestionar, pe care autorul le redă astfel: pe prima consolă " VIRGINI. MAIE. F. ANTONIUS. F."; pe a doua consolă "ANNO. DOMINI. MILLESIMO550. IO. FC."; a treia consolă era decorată cu scutul heraldic şi însemnele amintite mai sus, împreună cu literele "f a", iar o a patra consolă purta inscripţia "F. BENEDICTUS. SERVET. LAPICI – I.S.I.O."[27]. Pe una dintre console - nu se specifică pe care - era reprezentată o mână, probabil a Sf. Dominic, iar pe alta o cutie a milei, ca simbol al cerşetoriei.

Primele trei console păstrează memoria fratelui Antonius Fabri, *filius nativus* şi prior al conventului sighişorean între anii 1504-1518, apoi predicator general al ordinului dominican pentru Transilvania, decedat în 1529[28]. Deşi nu asociază persoana fratelui Antonius cu iniţialele *f* şi *a* din inscripţii, Müller citeşte pe a doua consolă anul 1510, considerând neverosimil anul 1550 ca dată de execuţie a ei, cunoscând, probabil, data decesului lui Fabri. Acelaşi Antonius Fabri este memorat prin scutul heraldic cu iniţialele lui, de pe a treia consolă.

Ultima consolă poartă numele meşterului pietrar, *Frater Benedictus*, care a lucrat la bolţile sălii capitulare în anul 1510. Müller citeşte *fecit* în loc de *frater*, pe care-l consideră incompatibil cu indicaţia de pietrar[29]. Că nu e vorba de un meşter laic, pare evident din modul în care este structurat textul, luând ca analogie consola a doua, unde *fecit* este prescurtat prin FC., iar *frater* prin F. Apoi, fratele Benedictus trebuie să fi fost călugăr convers, poate chiar în conventul sighişorean[30]. Pe listele converşilor din anii 1524, 1525 şi 1529, există un *Fr. Benedictus ungarus*, care ar putea coincide cu meşterul care a lucrat la bolta sacristiei, în anul 1510. De regulă, converşii sunt nominalizaţi cu meseria lor, lista din 1525 cuprinzând câte un croitor (*Fr. Martinus Sartor*), cizmar (*Fr. Petrus Suttor et sacristannus*), bucătar (*Fr. Johannes Cocus*), măcelar (*Fr. Gregorius Carnifex*), zidar (Fr. *Laurencius Mörrator*), butnar (*Fr. Michael Doleator*) şi un administrator (*Fr. Johannes procurator*)[31]. Singurul convers

---

[25] Textul din manuscris are următorul conţinut: *An ein. Gurtträger i. d. alt. Sacristei Virgini: Marie Antonius f. Anno. Domini Millesimo550 IO fc. An einem zweits f. Benedictus. servet. lapici. IS. I. O (Uncial majuskel) – einem eben daselbst angebracht Wapp. zwei gedunste(?) Winkelmasse mit einem sechsstrahl. Stern u. d. Halbmond dann den Buchstaben f. a.*

[26] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 421.

[27] *Idem*

[28] Fratele Antonius Fabri este autorul unei cronici despre conventul dominican din Sighişoara, începând din deceniul opt al secolului XV până în anul 1526, cuprinzând şi o listă nominală a călugărilor activi în conventele dominicane din Transilvania. Document publicat de K. Fabritius, sub titlul *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkloster zu Schäßburg*, în *AVSL*, Bd. V/1, 1861, p. 1-40.

[29] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 421.

[30] Începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi mai cu seamă după anul 1300, specializarea converşilor dominicani în meserii legate de arte şi arhitectură, a fost mai răspândită. (vezi G. Meersseman O. P., *L'Architecture dominicaine au XIIIe siècle. Législation et pratique*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum*, XVI, 1946, p. 179; C. Gilardi, *Le chiese domenicane nel XIII e XIV secolo*, în *La Stella di San Domenico*, 4/1983, p. 7)

[31] Fabritius, *op. cit.*, p. 23-25.

căruia nu i se specifică meseria este fratele Benedictus, situația repetându-se în cazul frateului *Jeorgius ungarus*, convers şi el pe lista din 1524[32].

Pe listele din 1524 sunt semnalați pietrari, respectiv în conventul dominican din Cluj, cunoscutul *Fr. Urbanus Lapicida*, care însă, este înregistrat pe lista canonicilor în loc de cea a converşilor şi la Bistrița, conversul *Fr. Petrus Lapicida*[33]. La Braşov, priorul conventului dominican, *Fr. Dominicus de Valle Rosarum*, era arhitect şi *baccalaureus* în ştiințe teologice, ocupând totodată înalta funcție de vicar general pe Transilvania (*vicarius contracte*)[34].

Practicarea meseriilor legate de construcții şi arhitectură era ceva obişnuit în lumea ordinelor cerşetoare, cei mai cunoscuți fiind dominicanii şi franciscanii, astfel încât exemplele enumerate nu constituiau nişte excepții, dimpotrivă, se înscriu în linia generală de implicare pragmatică în viața oraşului şi de orientare spre autogospodărire[35].

În anticamera sacristiei există o scară de acces pe tribuna nordică şi la fosta lojă pentru orgă, aflată pe peretele nordic al corului, a cărei ieşire păstrează un ancadrament gotic târziu, cu lintel şi muluri de baghete încrucişate, având pe buiandrug incizat anul 1508, încadrat de două semne lapidare[36].

O dată semnificativă pentru cronologia lucrărilor de construcție desfăşurate aici la sfârşitul secolului XV, reprezintă anul 1484, descoperit pe unul dintre montanții ferestrelor din porticul demolat la restaurarea din 1928/29[37]. Această dată precede cu aproape un deceniu începerea reconstrucției bisericii şi sprijină ipoteza unei încadrări între 1482-1515 a şantierului mănăstirii din cetatea Sighişoarei[38]. El a început cu refacerea şi extinderea claustrului, la care s-a lucrat şi în primul deceniu al secolului al XVI-lea, iar din 1492 au fost demarate lucrările la biserică. În cronica lui Antonius Fabri şi Petrus von Repps este amintită contribuția lui Gabriel Polnar, canonic dominican, originar din Sighişoara, la construcția bisericii[39], la care " pe cheltuiala lui

---

[32] Presupunem că majoritatea călugărilor dominicani, atât la Sighişoara cât şi în restul centrelor urbane săseşti din Transilvania, erau de etnie germană. Cu siguranță la Sibiu, unde, în anul 1474, mutarea conventului dominican în incinta fortificată a fost condiționată de Sfatul oraşului, prin obligația ca priorul mănăstirii şi majoritatea călugărilor să fie "*teutoni*". (vezi *Urkundenbuch*, VII, Bucureşti, 1991, nr. 4022; V. Roth, *Geschichte der Deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906, p. 20).

[33] Fabritius, *op. cit.*, p. 29, 33.

[34] "*Praefuit autem archytecturae isti doctor Dominicus professionis dominicanae, huius monasterii Prior et ceterorum omnium monasteriorum vicarius generalis*", Iványi B., *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1/1939, p. 51; Fabritius, *op. cit.*, p. 26.

[35] Un călugăr arhitect, cunoscut la noi, a fost franciscanul *Johannes*, însărcinat în anul 1490, de Matia Corvin, cu deschiderea şantierului mănăstirii minorite din Cluj, Entz G., *Erdély Épitészete a 14-16 Században, Kolozsvár*, 1996, p. 346; Şt. Pascu, V. Marica, *Clujul medieval*, Bucureşti, 1969, p. 32.

[36] Acest ancadrament a fost recuperat din podul bisericii şi montat aici cu prilejul restaurării din 1928/29. (vezi Fr. Lez, *op. cit.*, p. 417) ; am adăuga faptul că actuala scară spre tribuna nordică poate fi o intervenție mai târzie, care să nu coincidă cu scara care ducea la lettner în vremea dominicanilor, în multe cazuri, accesul fiind realizat din cor sau din sacristie.

[37] Fragmentul, pictat cu caractere gotice, poate fi văzut astăzi pe peretele răsăritean al casei scării, ridicate în frontul vestic.

[38] Ipoteză acceptată de Müller, pe baza informațiilor din istoriografia de secol XIX. (vezi Fr. Müller, *op. cit.*, p. 423-424.

[39] Fabritius, *op. cit.*, p. 11-12; Gabriel Polnar (+1504) era fratele primarului Sighişoarei, Anton Polnar, şi rudă cu judele Sighişoarei, Michael Polnar. Atestat în anul 1493 ca abate al conventului benedictin Cluj-Mănăştur, Gabriel Polnar a ocupat funcția de împuternicit regal în Transilvania, în

a înălţat zidurile bisericii şi boltirea, a fost făcută orga şi ferestrele cu vitralii şi a decorat pereţii acestei biserici şi a înzestrat-o cu dalmatice, casule şi antependii şi a ridicat altarul Tuturor Sfinţilor...[40]. Toate acestea trebuie să fi avut loc până în anul 1504, anul morţii episcopului, care dealtfel, a fost înmormântat în corul bisericii dominicane din Sighişoara[41].

Din lista binefăcătorilor conventului dominican, aflăm că în timpul prioratului lui Gregorius Hön şi în prezenţa voevodului Ştefan Báthori, călugării au vândut o jumătate de sat cu păşunile aferente şi o jumătate de moară, pentru care au încasat suma de 300 florini, bani folosiţi apoi pentru construirea amvonului, plata pictorilor şi achiziţionarea unor obiecte pentru sacristie şi biserică[42]. Pe aceeaşi listă, ceva mai târziu, este consemnată o donaţie în bani pentru finanţarea construcţiei dormitorului din claustru şi plata dulgherilor[43]. Tot aici sunt amintite donaţii pentru construirea sau înzestrarea unor capele şi altare din biserica Sf. Maria a conventului dominican. În anul 1498, Nicolae Bethlen se obliga să contribuie la înzestrarea altarului Sfintei Cruci, cu o cupă, un vas şi o cruce din argint şi veşminte clericale[44]. Apoi, în anul 1520, Dorothea, văduva lui Martin Cruez din Braşov, a finanţat construirea şi boltirea unei capele în faţa intrării în "biserica glorioasei Fecioare Maria şi a sfinţilor noştri părinţi Dominic şi Sf. Francisc", capelă închinată sfinţilor Hupert şi Uldalric, lăsând prin testament sumele necesare pentru ornarea bolţii din aceeaşi capelă şi înzestrarea ei[45]. În anul 1505, parintele Michael, *plebanus in Villa Budonis*, dăruia obiecte şi veşminte liturgice pentru sacristie şi altarul Sf. Dominic. Şantierul mănăstirii era probabil încheiat în anul 1516, când se construia zidul de împrejmuire a grădinii contra sumei de 60 florini, donaţi de Nicolae Bordijs, călugăr al conventului[46].

Biserica avea, aşadar, patru altare secundare închinate Tuturor Sfinţilor, Sfintei Cruci, Sfinţilor Dominic şi Francisc şi o capelă construită lângă intrarea în biserică. Aceste altare şi capela trebuie să fi ocupat spaţii destul de semnificative din suprafaţa bisericii, pe care astăzi cu greu le-am putea localiza[47].

La sfârşitul secolului XIX, se amintea de nişte construcţii alipite laturei de sud a navei, de la care s-au descoperit două ancadramente gotice de ferestre bifore, înalte de 1, 15m, şi un ancadrament de uşă în arc frânt, cu urme de arsură[48]. Pe de altă parte, lucrările de restaurare din 1928/29 nu au confirmat existenţa unor capele laterale pe latura sudică a bisericii[49]. Ele au relevat, în

---

anii 1493, 1495 şi 1496, în care calitate a vizitat Sighişoara la 24 iunie 1493. În intervalul 1494-1502, a ocupat scaunul episcopal al Bosniei, iar între 1502-1504 a fost episcop de Sirmia. (vezi Joh. Duldner, *Gabriel Polnar, Bischof von Bosnien*, în *AVSL*, XXIV/2, 1892, p. 348-364).

[40] Fabritius, *op. cit.*, p. 11-12.

[41] Gabriel Polnar făcuse şi o donaţie testamentară conventului de la Sighişoara, pentru care, după moartea lui, călugării au avut dispute cu rudele acestuia. (cf. Duldner, *op. cit.*, p. 364).

[42] Fabritius, *op. cit.*, p. 4-5, I.

[43] Unul dintre donatori era Ladislau Bolkysz, membru al sfatului orăşenesc în anii 1488 şi 1504, care în 1501 ocupa funcţia de încasator de taxe. Presupunem că edificarea dormitorului a avut loc după anul 1501, ţinând cont de cronologia consemnării donaţiilor. (vezi Fabritius, *op. cit.*, p. 10, X).

[44] *Ibidem*, p. 8, VII.

[45] *Ibidem*, p. 16, XX.

[46] *Ibidem*, p. 16, XIX.

[47] În anul 1855 mai exista un altar poliptic al bisericii dominicane, depozitat în sacristia Bisericii din Deal. (vezi Müller, *Archäologische Skizzen...*, p. 424-25).

[48] Duldner, *Gabriel Polnar...*, p. 362.

[49] Lez, *Ueber den Umbau...*, p. 416.

schimb, existența unor urme de frescă în interiorul bisericii, pe peretele colateralei nordice, în fostul loc de îmbinare a tribunelor de vest și nord, ceea ce ar corespunde cu axul primei perechi de stâlpi dinspre vest[50]. Fragmentul reprezenta imaginea unui călugăr dominican lângă care se afla o inscripție care a putut fi descifrată parțial. Inscripția consemna memoria unui participant la campania lui Sigismund de Luxemburg în Țara Românească, căzut pe câmpul de luptă în anul 1396[51]. Prezența acestei fresce din ultimul deceniu al secolului XIV, poate ceva mai târzie, ne indică menținerea unor structuri vechi la reconstrucția din 1492. Astfel, se impune reevaluarea termenilor *fundata et extructa* de pe inscripția din navă.

După cum am amintit mai sus, conventul dominicanilor din Sighișoara datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Nu avem nici o dovadă a faptului că edificiul ar fi ocupat vreodată alt amplasament decât cel cunoscut în prezent, cel mult putem admite extinderi, în timp, pe parcele achiziționate în vecinătatea claustrului. De asemenea, nu avem nici o informație cu privire la modul de fondare a conventului, respectiv dacă a fost o construcție complet nouă, ceea ce bănuim, sau edificarea a pornit de la o biserică ori o altă cladire, preluată de dominicani de la comunitatea Sighișoarei.

Studiile urbanistice privitoare la evoluția parcelării cetății în evul mediu, relevă o situație "aproximativă sau incertă" pe amplasamentul mănăstirii în anul 1275, cu un coeficient redus de ocupare a terenului în jumătatea estică a platoului, care s-a dezvoltat ceva mai târziu[52]. Spre sud, la baza Dealului Școlii, în vecinătatea actualei curți parohiale, se păstra, până nu demult, ruina unei biserici de zid, care se bănuie că ar fi fost prima biserică parohială a Sighișoarei[53]. Dovezi despre existența altor biserici de veac XIII, în cetate, nu se cunosc.

Cazurile de preluare a unor edificii existente, cedate de comunitate, senior sau datorate generozității unor orășeni bogați, sunt destul de frecvente în suita fondărilor dominicane. Este ceea ce bănuim despre conventul din Cluj, cu o biserică care e posibil să fi aparținut parohiei și să fi fost cedată ca urmare a construcției bisericii Sf. Mihail, în a doua jumătate a secolului XIV[54]. La Sighișoara, este mai probabil ca fondarea să fi avut loc prin ridicarea tuturor edificiilor regulamentare (claustru + biserică) pe un amplasament viran.

---

[50] Tribunele rezemau pe stâlpii navei, pe o cornișă care îngroșa secțiunea stâlpilor și pe pile de zidărie adăugate stâlpilor sudici, toate rezultate în urma unei amenajări noi. Cu ocazia restaurării, a fost supraetajat coridorul de pe latura de nord, care înglobează structurile vechiului portic sudic al claustrului. (cf. Lez, *op. cit.*, p. 417).

[51] Campania victorioasă întreprinsă de Sigismund și Mircea cel Bătrân, soldată cu reluarea cetății Turnu din mâna turcilor. Relatarea trebuie să fie legată de marile pierderi suferite de armata ungară în munți, pe drumul de întoarcere de la Turnu. (vezi C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1938, p. 464).

[52] P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, Bukarest, 1979, p. 93-95 și Idem, *Geneza orașului Sighișoara*, în: *Monumente istorice și de artă*, 2-1979, p. 70-71.

[53] Biserica din Deal a început să fie construită în anul 1429, locul fiind atribuit primei fortificații, atestată în 1280, și care a servit ca nucleu pentru dezvoltarea cetății (vezi Niedermaier, *Geneza...*, p. 67; Müller, *op. cit.*, p. 398). Prima atestare documentară a bisericii parohiale datează din anul 1309. Entz G., *Erdély Építészete a 11-13. Században*, Kolozsvár, 1994, p. 145.

[54] Parohia romano-catolică este atestată din 1270-72. Entz, *op. cit.*, p. 115.

Cu privire la arhitectura bisericii dominicane, avem câteva date certe materializate prin inscripţiile cu anii 1396 (dispărută) pe peretele nordic al navei şi 1492 pe peretele sudic al emporei orgii, rezultat al unor repetate transcrieri. De asemenea, avem ca martori arhitectura corului, cu bolţi pe cruce de ogive, ancadramentele de uşă de la ieşirea spre sacristie şi intrările de la sud şi vest în navă. Ancadramentul uşii spre sacristie este de tip rectangular, cu lintel şi ciubuce profilate după modelul baghetelor, având o morfologie de început de secol XVI. Ancadramentele portalurilor de vest şi sud ale navei, au perimetrul în arc frânt şi profilul cu muluri de factură gotic matură, respectiv târzie la cel sudic. Ferestrele, atât la cor cât şi la navă, şi-au pierdut chenarele de piatră originare, iar desenul mulurilor din lunete ne trimite în ultima decadă a secolului XV. Pe peretele sudic al navei se păstrează urmele fostelor bolţi gotice, prin trei console din calcar, înrudite cu cele din refectoriul claustrului dominican din Cluj şi databile în a doua jumătate a seolului XV.

Forma neregulată a planului navei şi devierea axială a corului, ne conduc la ipoteza unei intervenţii parţiale în arhitectura bisericii, cu o racordare defectuoasă la structurile păstrate. Ipoteza s-ar confirma pentru zidul nordic al navei, spre fostul claustru, care, se pare, a fost menţinut. Din analiza planului rezultă că navele nu au lăţimi egale, aşa cum ar fi firesc pentru o hală. Lăţimile interax sunt de 5,50 m în nava centrală şi respectiv 3,60, în colaterale, rezultând o diferenţă substanţială de 2 m între ele, deci avem de-a face cu un plan mai degrabă bazilical.

Reconstrucţia bisericii ar fi putut porni de la oricare din tipurile cunoscute, respectiv bazilică, sală sau hală, având în vedere că toate trei au fost adoptate de dominicani începând din secolul XIII[55]. Din secolul XIV, la majoritatea bisericilor dominicane a fost prelungit corul, ca urmare a creşterii efectivelor din convente şi, în multe cazuri, au fost extinse navele pentru a putea adăposti un număr mai mare de fideli. La biserica din Sighişoara, corul pare să fi fost reconstruit sau doar prelungit în ultimul deceniu al secolului XV. Tocul de uşă spre anticamera sacristiei este de factură ceva mai târzie, dar nu avem certitudinea că acesta a fost amplasamentul lui iniţial[56]. Pe de altă parte, consolele păstrate în colaterala sudică au o morfologie gotic târzie, iar portalul de vest pare mai arhaic, de unde putem deduce că nava a fost (re)boltită după 1492, iar peretele vestic a păstrat structuri mai vechi. Asta ne-ar conduce la ipoza unei biserici iniţiale trinavate, care putea fi fie o bazilică, la care au fost înălţate colateralele la reconstrucţia din 1492, fie tot o hală, dar tăvănită[57], la care s-au construit bolţi. Este posibil, totodată, ca partiul

[55] Dominicanii, ca şi restul cerşetorilor, au folosit frecvent bazilica, în special în Italia, cea mai răspândită fiind sala, la început tăvănită, apoi boltită. Hala apare pentru prima dată la biserica dominicană din Piacenza, construită după 1220. (cf. E. Badstübner, *Kirchen der Mönche*, Berlin, 1980, p. 269). O variantă de hală cu două nave a fost introdusă de dominicanii din Toulouse după 1245. (R. Sundt, *The Final Chevet Design of Toulouse's Jacobin Church*, în *Avista Forum Journal*, fall 1995/winter 1996, p. 7-15).

[56] Vezi montarea ancadramentului adus din pod, la restaurarea din 1928/29. (nota 36).

[57] Regulamentele dominicane din secolul XIII interziceau boltirea navei. Erau acceptate bolţi doar în cor şi sacristie. Chiar şi mai târziu, când aceste prescripţii au devenit mai îngăduitoare, au existat cazuri de tăvăniri ale colateralelor şi navei centrale. (R. Sundt, *Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century*, în *Journal of the Society of Architectural Historians*, dec. 1987, vol. XLVI, p. 405).

noii biserici dominicane să fi fost influențat de Biserica din Deal, o hală cu trei nave, care în 1492 era deja sub acoperiș[58].

Biserica mănăstirii din Sighișoara este singura hală cunoscută în arhitectura ordinelor cerșetoare din Transilvania. Toate celelalte edificii păstrate sau cercetate arheologic, sunt săli, majoritatea refăcute în a doua jumătate a secolului XV. Din anul 1555 până astăzi, biserica a servit drept biserică parohială principală, cu o scurtă interferență a franciscanilor, în vremea Contrareformei. Această continuitate în utilizarea clădirii de către aceeași comunitate, deși a fost marcată de evenimente nefaste, ca incendiul din 1676, a contribuit la conservarea ei într-o formă mai autentică decât majoritatea edificiilor medievale ridicate de ordinele cerșetoare în Transilvania.

MIHAELA SANDA SALONTAI

BEMERKUNGEN ÜBER DAS BAUWESEN DER SCHÄSSBURGER KLOSTERKIRCHE
(Zusammenfassung)

Erbaut im Jahre 1492 durch dem Mönchsorden der Dominikaner als Konventkirche des Klosters, hat das heutige Gotteshaus der evangelischen Gemeinde einen großen Teil seines einstigen Aussehens aufbewahrt. Die erste Erwähnung des Dominikanerklosters der Heiligen Jungfrau von Schässburg ist eine Urkunde aus dem Jahre 1298, wodurch ihm einem vierzigtägiger Ablaß fur "*Ecclesia fratrum predicatorum de Schespurch Wizzenburgensis diocesis*" geschenkt wurde. Am Ende des 15Jh. wurden Kloster und Kirche neu umgebaut, laut der Inschrift auf der südlichen Emporenwand: "DUCE ET AUSPICE CHRISTO // AEDES HAEC SACRA // Aô 1492 FUNDATA ET EXTRUCTA...".

Die Kirche ist eine dreischiffige Halle mit 5/8 abgeschlossenem Langchor, mit Sakristei und einem Rest des Klosterskreuzganges auf der Nordseite angeschossen. Mehrere Daten über Kirche und das heute verschwundene Kloster, finden wir bei Friedrich Müller (*Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, in: *V. Arch.*, II, 1855, s. 418-427) und Franz Lez (*Ueber den Umbau der Schäßburger Klosterkirche – 1928/29*, in: *Kirchliche Blätter*, 1930, s. 416-418), sowie in einem Fragebogen aus dem Jahre 1855 und einem Grundriß, die sich im Budapester Denkmalamtsarchiv befinden.

Der Grundriß wurde irgendwann vor dem 1928/29er Umbau durchgeführt (Abb. 1), als das Kloster schon abgerissen war (1886) und zeigt eine starke Unregelmäßigkeit, die durch 3^0 Achsenabweichung zwischen Chor und Schiff, sowie an der Richtung der südlichen Mauer bemerkbar ist. Bei der 1928/29 Restaurierung, als die alten Emporen abgerissen und ein Treppenhaus am Westende des Kreuzganges neugebaut wurden (Abb. 2), fand man zwei aufgemalte Inschriften. Die erste wurde an der Nordwand des Schiffs (Stoßstelle von Orgel - und Seitenempore) entdeckt und wahrte das Gedächtnis eines im Jahre 1396 Gefallenen (Lez, s. 417), die andere an einem Fensterpfeiler des Kreuzganges, stellt die Jahreszahl 1484 mit gotischen Ziffern (idem).

Wegen der Erwähnung des Jahres 1396 und der Unregelmäßigkeit des Grundrisses, schätzen wir daß die Erbauung der Kirche 1492 eigentlich ein Umbau mit Erweiterung war, der die nordliche sowie die westliche Mauer bewahrt hat. Wir können aber nicht beweisen ob die einstige Kirche einer Basika, Saalkirche oder Hallenkirche entschprach. Wegen der Erwähnung des Jahres 1484 können wir

[58] Opinie împărtășită de Friedrich Müller, care bănuie că dominicanii și-au construit o biserică, probabil mai mare decât cea veche, doar din spirit de competiție cu parohia. (Müller, *op. cit.*, p. 424).

feststellen daß die Umbauwerke mit den Klostergebäuden angefangen haben, wahrscheinlich 1482 (Müller, s. 423) und daß sie 1515 beendet wurden. Die sich in dem alten Konventsaal (abgerissen) befindliche Jahreszahl 1510, die im Fragebogen und von Fr. Müller (s. 421) erwähnt wird, sowie die noch sichtbare eingemeißelte Jahreszahl 1508 auf dem steinernen Türstock des Eingangs bei Lettner, läßt uns feststellen daß der Umbau 1515 schon fertig war.

Die Urkunden beweisen noch einige nebensächliche Bauwerke, bzw. die Einrichtung einer Mauer für den Mönchsgarten (1516) und einer Kapelle die den Heiligen Hupert und Uldalricus geweiht war (K. Fabritius, *Zwei Funde in der ehemeligen Dominikanerkloster zu Schäßburg*, in V. Arch., 5/I, 1861, s. 16).

Die einstige Dominikanerkirche von Schässburg ist die einzige bisher in Siebenbürgen bekannte Hallenkirche der Bettelorden die zu den wichtigsten Zeugen der Mendikanten Baukunst des Mittelalters gehört.

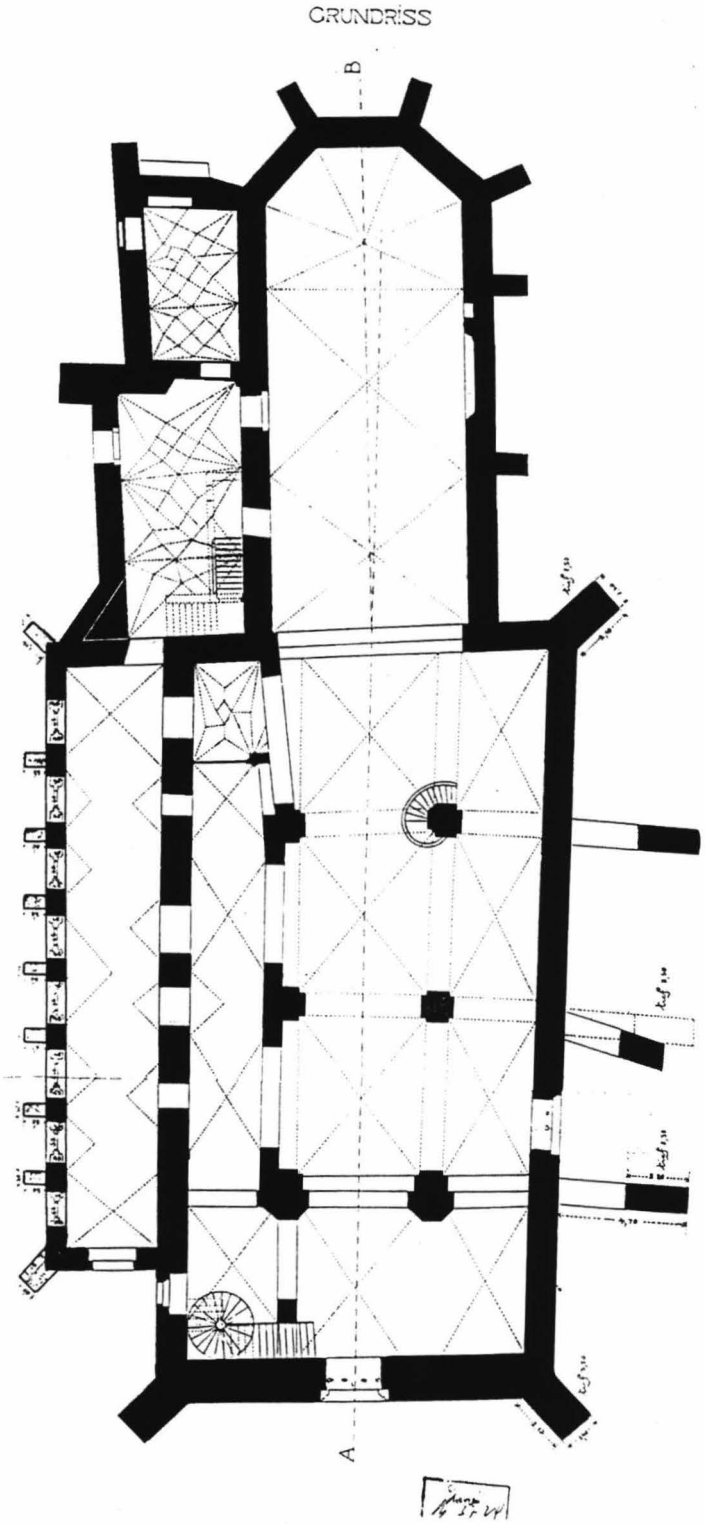

fig.1 Biserica mănăstirii din Sighişoara înaintea restaurării din 1928/1929 (Arhiva O.M.F. Budapesta)

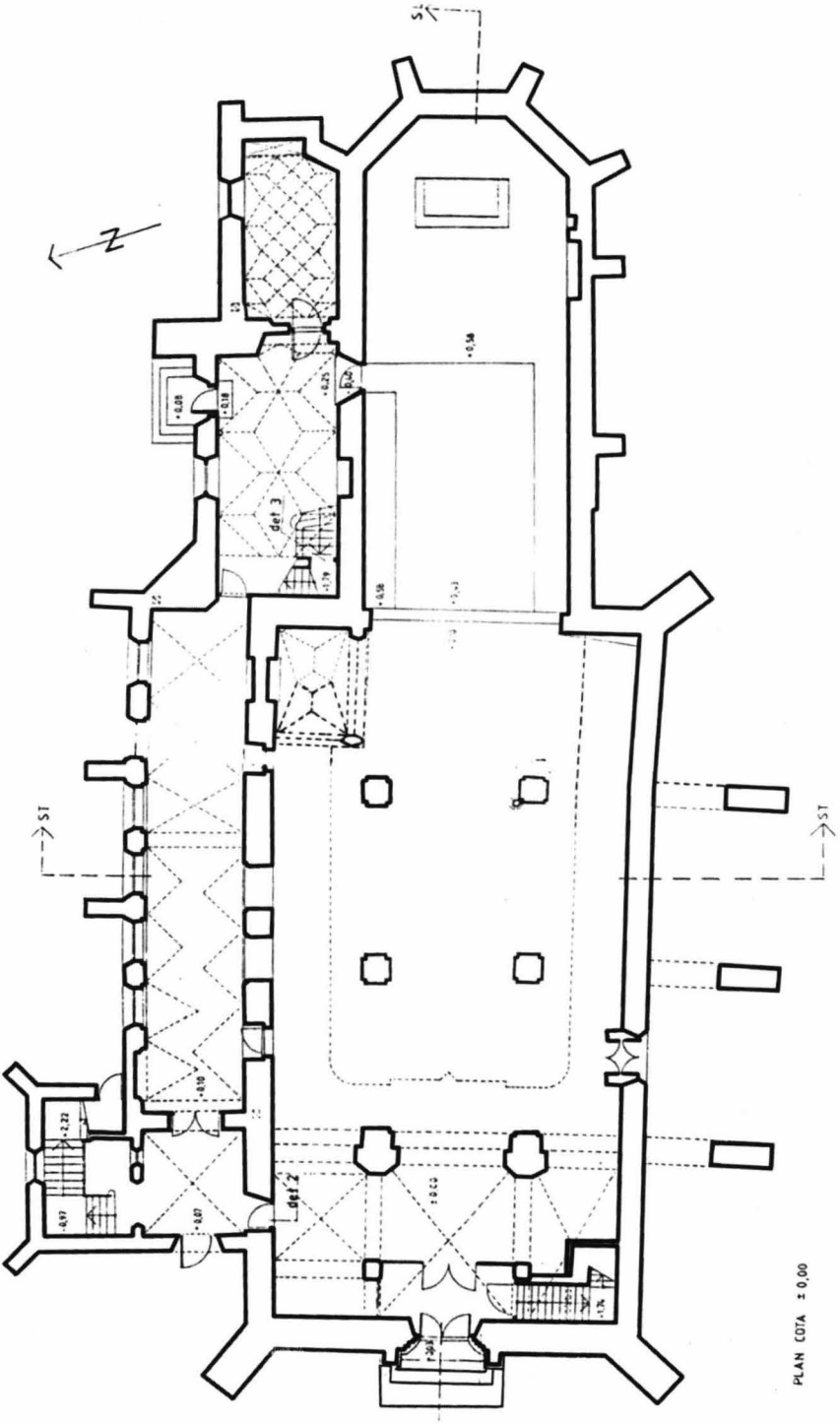

fig. 2 Biserica mănăstirii din Sighişoara - plan (relevat de Péter Hajnal - Maghit şi Pál Antal)

DATE CU PRIVIRE LA ISTORIA ASOCIAȚIEI ȘI A MUZEULUI DE RELICVE ALE REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN CLUJ

Articolul de față își propune să prezinte câteva informații cu privire la trecutul a două instituții culturale maghiare, înființate la Cluj, la sfârșitul secolului al XIX-lea. O parte din exponatele care au aparținut acestora se află astăzi în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj.

În atmosfera politică relativ liniștită a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (și, în special, a primelor decenii de după încheierea pactului dualist), orașele Monarhiei Austro-Ungare înregistrează progrese deosebite și pe plan cultural. Într-o asemenea situație se afla și Clujul epocii respective. Datorită unor instituții de învățământ cum erau Universitatea Franz Joseph I, înființată în 1872, sau Institutul Agronomic (mai târziu Academia Agrară), creat în 1869, Clujul se afirmă drept cel mai important centru cultural al Transilvaniei[1]. În afara instituțiilor de educație publică, viața spirituală a comunității maghiare din capitala Ardealului va fi marcată în mod semnificativ și de prezența muzeelor și a asociațiilor muzeale create pe lângă acestea. De multe ori, acestea erau rodul inițiativei private, funcționând sub forma unor asociații fondate și administrate de persoane particulare.

Prima (și cea mai cunoscută dintre ele) fusese Asociația Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Egyesület), constituită în 1859, în urma inițiativei și a sprijinului material al contelui Mikó Imre. În numai câțiva ani, asociația reușește să pună bazele unor colecții muzeale consistente și variate, iar secțiile de antichități, botanică, zoologie și mineralogie-geologie ale Muzeului Ardelean sunt în situația de a iniția chiar și cercetări științifice proprii. În acest fel, înainte de 1872, asociația și muzeul său vor ține locul unei școli superioare[2].

Alte organizații culturale similare, care s-au afirmat în Clujul de la sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost Muzeul Tehnologic-Industrial, Muzeul Carpatin, precum și Muzeul de Relicve ale revoluției de la 1848.

Muzeul Tehnologic-Industrial s-a constituit din colecțiile Camerei de Comerț și Industrie și a fost deschis în 1888. Mai târziu (din mai 1919), el va fi cunoscut sub

---

[1] Pentru viața culturală maghiară din Cluj, la sfârșitul secolului al XIX-lea, vezi Kelemen Lajos, *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), Bp., Athenaeum, 1942, p. 15 sqq.; Egyed Ákos, *Falu, város, civilizáció* (Sat, oraș, civilizație), Buc., Kriterion, 1981, p. 292; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (Lexiconul literaturii maghiare din România). Buc., Kriterion, 1994, p. 82-93; *Erdély története* (Istoria Transilvaniei), vol. III, sub red. Szász Zoltán, ed. a III-a, Bp. 1988, *passim*; *Istoria Clujului*, sub red. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 344-371.

[2] Pentru Muzeul Ardelean, vezi: Kelemen Lajos, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai* (Trecutul și prezentul Asociației Muzeului Ardelean. Colecțiile Muzeului Național Ardelean), editat de Asociația Muzeului Ardelean, 1909; Szabó T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai* (Istoria și sarcinile Asociației Muzeului Ardelean), Cluj, Asociația Muzeului Ardelean, 1942; Maria Mirel, Anamaria Ardoș, *Considerații privind înființarea societăților culturale transilvănene "Astra" și "Asociația Muzeului Ardelean"*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 531-536; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, vol. II, Buc., 1981, p. 510-511; Coriolan Petreanu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Buc., Cartea Românească, 1922, p. 63-78.

denumirea de Muzeul de Arte şi Meserii, majoritatea obiectelor muzeale aflate în proprietatea acestuia reprezentând industria modernă[3].

Muzeul Carpatin a fost fondat de către Societatea Carpatină Ardeleană. Această organizaţie fusese înfiinţată în anul 1891, cu scopul de a promova drumeţiile şi turismul montan şi de a colecta obiecte cu caracter etnografic. Prin urmare, Muzeul Carpatin a avut un specific corespunzător obiectivelor asociaţiei fondatoare, ţinând locul unui muzeu etnografic central al Ardealului. El va fi deschis publicului în anul 1902, avându-şi sediul în Casa Matei Corvin[4].

Muzeul de Relicve ale revoluţiei de la 1848 a fost înfiinţat de către Asociaţia Naţională a Muzeului de Relicve Istorice (Országos Történelmi Ereklye-Múzeum Egyesület)[5]. La fel ca şi Societatea Carpatină Ardeleană, aceasta îşi începuse activitatea în anul 1891.

Principalele obiective pe care şi le propunea asociaţia (şi care urmau a fi promovate la scara naţională a întregii Ungarii) erau următoarele: "colectarea relicvelor, documentelor şi datelor istorice referitoare la revoluţia maghiară; amplasarea definitivă a acestora la Cluj, pentru vizionare publică şi conservare; cultivarea şi menţinerea sentimentului patriotic". Aceste obiective erau prezentate într-o *Carte aniversară* (Emlékkönyv), publicată în anul 1896, care prezenta activitatea de până atunci a asociaţiei şi din care putem afla că înfiinţarea acesteia fusese hotărâtă de către Comisia Permanentă 15 Martie din Cluj, în şedinţa din 15 februarie 1891 a respectivei organizaţii[6].

Propunerea de înfiinţare a asociaţiei aparţinuse jurnalistului Kuszkó István, membru al Comisiei 15 Martie[7]. Ceilalţi participanţi la lucrările comisiei au primit însă această propunere "cu rezerve", deoarece nu nutreau prea multe speranţe în legătură cu posibilitatea înfăptuirii ei. În pofida acestor îndoieli iniţiale, iniţiativa lui Kuszkó s-a dovedit a fi viabilă. Potrivit afirmaţiei de mai târziu a preşedintelui asociaţiei, Deáky Albert, ea nu ar fi reprezentat altceva decât "exprimarea dorinţei întregii naţiuni"[8], formulă menită să o legitimeze prin binecunoscutul argument al interesului şi voinţei naţionale.

---

[3] *A kolozsvári "Erdélyrészi technológiai iparmúzeum" történelme 1882-1888* (Istoricul "Muzeului tehnologic-industrial din Cluj 1882-1888), Cluj, Tip. Gámán, 1888; *Erdélyi lexikon* (Lexiconul Transilvaniei), red. Osvát Kálmán, Oradea, Tip. "Presa liberă", 1929, p. 151-152; *Erdélyi monográfia* (Monografia Transilvaniei), red. Várady Aladár, Berey Géza, Satu-Mare, Tip. Gloria, 1934, col. 246; C. Petreanu, *op. cit.*, p. 159-161.

[4] *Az Erdélyi Kárpát Egyesület alapszabályai és ügyrendje* (Regulamentul de funcţionare a Societăţii Ardelene Carpatine), Cluj, 1896; *Erdélyi lexikon*, p. 72, 138; *Erdélyi monográfia*, col. 108-109; C. Petreanu, *op. cit.*, p. 135; *României Magyar Irodalmi Lexikon*, II, 1981, p. 499.

[5] De fapt, asociaţia poartă denumirea de "Kolosvári Országos Történelmi Ereklye-Múzeum Egyesület", adică "Asociaţia Naţională a Muzeului de Relicve Istorice din Cluj", iar muzeul pe cea de "1848-49. Országos Ereklye-Múzeum Kolozsvárt", adică "Muzeul Naţional de Relicve 1848-49 din Cluj". În bibliografia românească s-a încetăţenit denumirea de Muzeul de Relicve maghiare (vezi C. Petreanu, *op. cit.*, p. 163, sau *Istoria Clujului*, p. 358-359).

[6] Pentru această organizaţie, vezi *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság ünnepélyein tartott emlékbeszédek 1873-1897-ig* (Discursurile comemorative ţinute la serbările Comisiei Permanente 15 Martie între anii 1873-1897), Cluj, 1898.

[7] Pentru viaţa şi activitatea lui Kuszkó István, custodele Muzeului de Relicve, vezi Szinnyei József, *Magyar írok élete és munkái* (Viaţa şi operele scriitorilor maghiari), vol. VII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1900, col. 529-530.

[8] *Emlékkönyv...*, Cluj, 1896, p. 10.

În februarie 1891 va fi formulat și primul apel adresat publicului ("națiunii"), prin care se solicita concursul acestuia în vederea înființării unui muzeu corespunzător scopurilor asociației. Se pare că această inițiativă s-a bucurat de un mare succes în întreaga țară, încă de la lansarea sa. Cu ocazia aniversării din 15 martie 1891 a revoluției, pe adresa muzeului vor fi expediate "o serie întreagă de relicve și documente, ca dovadă a faptului că propunerea se poate materializa"[9].

De altfel, inițiativa clujenilor nu era singulară în Ungaria epocii. Ideea înființării unui muzeu comemorativ al revoluției de la 1848 fusese îmbrățișată și de Asociația Kölcsey, din Arad. În urma acțiunilor inspectorului regesc Varjassy Árpád, și aici va lua naștere o instituție asemănătoare celei de la Cluj, cu scopul similar, de a reprezenta un "templu al sentimentului patriotic pentru națiune"[10]. Un alt muzeu important de acest gen va ființa la Budapesta. Întemeierea acestuia se leagă de numele contelui Kreith Béla, care, conform opiniei custodelui Muzeului de Relicve din Cluj, Kuszkó István, s-a ocupat "cel mai devreme și cu cea mai mare dăruire" de colecționarea relicvelor pașoptiste. În 1891, încurajat de reușitele muzeelor de relicve din Cluj și Arad, Kreith își va transporta colecția personală de la reședința sa din Viena, expunând-o în fața publicului budapestan[11].

Muzeul de Relicve din Cluj a urmărit în permanență activitatea celor două instituții surori, din Arad și din Budapesta. Kuszkó István aprecia în special realizările lui Kreith Béla, nu numai datorită faptului că "această colecție era cea mai bogată", ci mai ales pentru că "majoritatea obiectelor sale cu valoare patriotică" au fost adunate de către acesta "cu multe griji, intervenții, atenție, oboseală și sacrificii de prin străinătate, acolo unde acestea au figurat ca simboluri ale biruinței [austriece] și unde, fără eforturile sale, acestea s-ar fi rătăcit cu siguranță și s-ar fi pierdut totalmente pentru țară". Activitatea lui Kreith, mai afirma custodele clujean, merita toate laudele și pentru că ea a contribuit la îmbogățirea colecțiilor muzeelor de relicve din Cluj și Arad. Acestea au fost înzestrate, în urma donațiilor contelui, cu multe obiecte și tablouri referitoare la revoluție[12].

Kuszkó sublinia și ideea corelării eforturilor celor trei muzee, în vederea atingerii obiectivelor lor comune: "Atât împreună, cât și separat, conducătorii acestor trei muzee au căzut de acord că fiecare are scopuri și sarcini proprii și drept la existență. Iar ceea ce nu vor reuși prin eforturi proprii în problema colecționării, vor izbuti mai bine împreună, adunând puteri și însuflețire din munca celuilalt"[13].

Scopurile Asociației Naționale a Muzeului de Relicve Istorice din Cluj erau detaliate și explicate în *Cartea aniversară* editată în 1896[14]. Cea mai importantă direcție de activitate era, bineînțeles, colecționarea propriu-zisă a obiectelor legate de revoluția de la 1848, conservarea și expunerea acestora în vederea vizionării publice.

---

[9] *Ibidem.*

[10] *1848-49 Történelmi Lapok*, 1 nov. 1892, p. 217. Pentru Asociația Kölcsey și Muzeul de Relicve din Arad, vezi și *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság...*, p. 19; *Erdélyi lexikon*, p. 12.

[11] Pentru activitatea lui Kreith și Muzeul de Relicve de la Budapesta, vezi, *1848-49. Történelmi Lapok*, 15 sept. 1892, p. 181-191; 1 nov. 1892, p. 217; *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság...*, p. 19.

[12] *1848-49. Történelmi Lapok*, 1 nov. 1892, p. 217-218.

[13] *Ibidem.*

[14] *Emlékkönyv...*, Cluj, 1896, p. 11-26; tot despre obiectivele asociației, în *1848-49-iki Történelmi Tárcza-Napló 1894. márcz. 15-ike emlékére (Jurnal-foileton istoric în amintirea zilei de 15. mart. 1894)*, întocmit de d-na Kuszkó István Tokaji Irma, Cluj, 1894.

Pe lângă această activitate de bază, asociația mai avea în vedere tipărirea unor publicații periodice şi a altor scrieri care să țină trează în conştiința publicului amintirea revoluției şi să popularizeze, totodată, activitatea asociației şi a muzeului. Acest rol va fi îndeplinit de revista *1848-49. Történelmi Lapok* (File Istorice 1848-49), precum şi de volumele de mai mare anvergură, conținând lucrări istorice, apărute în cadrul colecției *Történelmi Lapok Tára* (Biblioteca Filelor Istorice). Cu privire la profilul revistei "File Istorice 1848-49", redacția acestei publicații scria următoarele: "Evenimentele de la 1848-49 constituie una dintre cele mai renumite şi, putem spune, cele mai frumoase perioade din istoria patriei noastre. Tocmai de aceea, am inițiat apariția unei reviste ilustrate bilunare, pentru a aduna datele istorice ale acestei epoci până când protagoniştii ei sunt încă în viață, ca şi pentru a acoperi petele albe şi a corecta greşelile existente în scrierile istorice de până acum. " În acelaşi spirit al naționalismului istoriografic, specific epocii, revista urmărea "răspândirea cunoştințelor despre evenimentele marilor zile", precum şi cultivarea cu pioşenie şi păstrarea amintirii acestora[15].

În afara activității curente de îmbogățire a colecțiilor şi de sprijinire a publicațiilor referitoare la revoluție, asociația va iniția şi numeroase acțiuni comemorative, festive, unele desfăşurate la scară națională. Astfel, ea organiza anual serbări dedicate revoluției (aniversarea zilei de 15 martie, adunări consacrate martirilor de la Arad, lui Kossuth etc.); va iniția constituirea unei "case a honvezilor" la Cluj, precum şi alte acțiuni de sprijinire a foştilor participanți la revoluție, cum ar fi instituirea unor pensii acordate honvezilor; va lua măsuri pentru amplasarea unor plăci comemorative în diverse locuri cu semnificație istorică; va organiza "serate publice", având ca scop "cultivarea sentimentului patriotic"[16]. Toată această gamă largă de manifestări ilustrează foarte bine căile de promovare şi de cultivare a sentimentului național în rândurile publicului, prin intermediul asociațiilor şi inițiativelor de la nivelul societății civile, care secondau eforturile similare ale statului.

Muzeul de Relicve va fi amplasat în spațiile aparținând Sălii de scrimă şi gimnastică din Cluj, instituție care îşi avea sediul pe locul unde se află astăzi hala agroalimentară din Piața Mihai Viteazul[17]. Clădirea a fost dăruită asociației de către autoritățile orașului, iar inaugurarea oficială a muzeului a avut loc, într-un cadru festiv, pe data de 19 septembrie 1892, cu ocazia împlinirii a 90 de ani de la naşterea lui Kossuth Lajos. Desigur, alegerea datei nu era întâmplătoare, ea ilustrând cultul dedicat liderului revoluționar maghiar de către opinia publică maghiară, respectiv de către membrii asociației. Despre acest moment relatează pe larg numărul din septembrie al gazetei *1848-49 Történelmi Lapok*, care reînnoieşte, cu acest prilej,

[15] Vezi *1848-49. Történelmi Lapok*, 1 febr. 1892, p. 2. Publicația va apărea între anii 1892-1902, de două ori pe lună, fiind organul de presă al Muzeului Național de Relicve Istorice din Cluj, al asociațiilor de honvezi, al Comisiei Permanente 15 Martie, al Comitetului Kossuth şi al Cercului Vasvári. Redactorul responsabil al gazetei era Kuszkó István, custodele muzeului, iar redactor asociat, Deáky Albert, preşedintele asociației. De-a lungul anilor, în colegiul de redacție au figurat personalități marcante, cum au fost istoricii Finály Henrik sau Kőváry László.

[16] Pentru toate aceste activități, vezi, pe larg, *Emlékkönyv...*, 1896, p. 19-24.

[17] Date despre amplasamentul Muzeului de Relicve (fosta Piață Széchenyi, nr. 20) în: *1848-49. Történelmi Lapok*, 1 sept. 1892, p. 163; *Kolozsvári útmutató és lakásjegyzék* (Ghidul Clujului şi lista locuințelor), redactat de ofițerul de poliție Liptay Árpád, sub supravegherea căpitanului dr. Haday Endre, Cluj, 1905, p. 63, 91; *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz* (Ghid pentru Clujul vechi şi cel nou), Cluj, 1992, p. 115-116.

apelul adresat "publicului patriotic", în vederea achiziționării și colecționării de relicve pașoptiste, ca și a înființării unor "cercuri provinciale" dedicate acestor activități[18].

Din publicațiile editate de către Asociația Muzeului de Relicve[19] reiese că obiectele urmărite în vederea colecționării și trimise de pretutindeni din țară în acest scop puteau fi grupate în câteva categorii distincte, delimitate din rațiuni de organizare muzeistică. Așa erau: bancnote și monede din timpul revoluției; portrete ale unor personalități, tablouri și alte ilustrații înfățișând scene de război; manuscrise, cărți și gazete, atât din timpul revoluției, cât și materiale ulterioare, referitoare la evenimentele revoluționare. Direcțiunea muzeului ținea evidența obiectelor donate sau achiziționate și făcea publică această situație, prin intermediul așa-numitei *Cărți de aur*, care apărea ca supliment gratuit al gazetei *Történelmi Lapok*.

În activitatea de colectare a obiectelor muzeale, un loc deosebit a revenit "cercurilor provinciale", care aveau sarcina de a depista obiectele și de a înlesni procesul de achiziționare a acestora. Iată ce scria custodele Kuszkó despre importanța respectivelor cercuri: "Am sperat multe lucruri frumoase și bune de pe urma acestei acțiuni, mai ales că știm, din experiență, că în fiecare zi se pierd obiecte și amintiri dragi, dintre care multe au valoare istorică și care pun în lumină un eveniment sau altul aflat până acum în ceață. Căci la sate și astăzi se mai pot găsi prin podurile caselor manuscrise valoroase, precum și scrisori sau relatări de război întocmite la repezeală. "Potrivit lui Kuszkó, asemenea documente, "rătăcite în vâltoarea evenimentelor și care pun în lumină amănunte importante", se pot găsi peste tot în casele țărănești, atât "pe fundul unor lăzi, cât și în poduri sau folosite ca dopuri pentru damigene"[20].

Pe baza surselor pe care le-am avut la dispoziție, nu am putut urmări în amănunt activitatea asociației decât până în anul 1902. Până la această dată, principala sursă de informații este reprezentată de organul de presă al asociației. După cum arată *Postfața* cărții aniversare editate de asociație în anul 1902, activitatea muzeului la sfârșitul secolului al XIX-lea poate fi urmărită în special pe baza "documentelor de arhivă ale asociației. Custodele muzeului a avut însă alte preocupări, care l-au împiedicat să publice rezultatele acesteia"[21]. În condițiile în care nu am reușit să depistez documente de arhivă cu privire la activitatea din această perioadă a asociației, reconstituirea are la bază în primul rând *Cartea aniversară* din 1902 editată de către Kuszkó. Rezumând activitățile din această perioadă, acesta arăta că, între anii 1897-1901, "munca noastră s-a concentrat tot în jurul colecționării relicvelor și a datelor istorice legate de anii 1848-1849, precum și a clarificării amănuntelor istorice"[22].

Pentru perioada primelor decenii ale secolului al XX-lea, am reușit totuși să schițez câteva momente din istoria asociației și a muzeului, pe baza unor surse indirecte, citate în diverse lucrări consacrate istoriei culturale a Clujului, ca și a unor informații orale[23].

---

[18] *1848-49. Történelmi Lapok*, 15 sept. 1892, p. 197.

[19] Gazeta asociației, precum și cărțile aniversare (Emlékkönyv), edițiile din 1896 și 1902.

[20] *1848-49. Történelmi Lapok*, numărul din 1 nov. 1892.

[21] *Emlékkönyv...*, 1902, p. 195-196.

[22] *Ibidem*.

[23] Având în vedere faptul că datele scrise cu privire la activitatea Muzeului de Relicve în secolul al XX-lea sunt destul de puține, mi-au fost de folos informațiile dobândite în urma discuțiilor purtate

În 1903, de exemplu, într-un ghid al oraşului Cluj, întocmit de profesorii universitari Rigler Gusztáv şi Filep Gyula, printre colecţiile istorice ale urbei care merită să fie văzute de către vizitatori sunt amintite şi materialele păstrate la Muzeul de Relicve[24]. În lucrări cum ar fi *Lexiconul ardelean*, din 1929, sau *Monografia ardeleană*, din 1934, muzeul este menţionat în mod sumar: "Muzeul de Relicve. A fost înfiinţat la Cluj, în 1892. În el se păstrează medalii, relicve, proclamaţii, portrete, manuscrise, cărţi şi gazete din 1848-49"[25].

Informaţii mai ample ne oferă *Călăuza clujeană*, editată în anul 1941 de către profesorul Ferenczi Sándor. Pe baza ei, putem conchide că în perioada interbelică exponatele muzeului au fost mutate din Sala de scrimă şi gimnastică (din actuala Piaţă Mihai Viteazul), ajungând în clădirea Muzeului Carpatin, adică în Casa Matei Corvin, "în spatele curţii"[26]. Ceea ce reiese în mod clar din relatarea lui Ferenczi este faptul că în anul 1934, colecţiile Muzeului de Relicve se aflau deja în noul amplasament, fără a fi în măsură să precizăm momentul în care s-a săvârşit mutarea. În anul 1934 însă, afirmă Ferenczi, a avut loc "evacuarea" celor două muzee (Muzeul Carpatin şi Muzeul de Relicve), efectuată de către autorităţile oraşului. În urma acestei acţiuni, se spune în continuare, multe piese din inventarul Muzeului Carpatin sunt transferate în cadrul Muzeului Etnografic al oraşului, înfiinţat de către autorităţile româneşti, în timp ce colecţia Muzeului de Relicve este împachetată şi depozitată în pivniţe[27].

Referiri privitoare la greutăţile pe care le-ar fi întâmpinat Muzeul de Relicve în perioada interbelică întâlnim şi într-o lucrare publicată în anul 1943 de către Orosz Endre, de la Muzeul Naţional Ardelean[28]. Evocând expoziţia comemorativă dedicată revoluţiei de la 1848, organizată la Cluj în anul 1942, Orosz face o relatare amănunţită cu privire la activitatea de până atunci a Muzeului de Relicve, exprimându-şi, de asemenea, punctele de vedere cu privire la viitorul acestuia. În opinia sa, ar fi de dorit ca acest aşezământ cultural, "existent deja de o jumătate de secol, care a fost interzis de către autorităţile române şi care, în urma războiului mondial, a rămas orfan până în zilele noastre", să se menţină în continuare ca "o instituţie autonomă, sub patronajul oraşului liber regesc Cluj"[29].

Alte date despre activitatea muzeului clujean de relicve provin din anul 1945. Ele reflectă preocupările comunităţii maghiare din Cluj de a face faţă, inclusiv pe plan cultural, situaţiei survenite în urma revenirii autorităţilor româneşti în Transilvania de Nord. Colecţiile muzeului sunt amintite în două articole publicate în volumul 50 al publicaţiei "Erdélyi Múzeum", revista Asociaţiei Muzeului Ardelean. Ambele lucrări subliniază faptul că, la data respectivă, piesele Muzeului de Relicve se aflau în

---

cu diverşi intelectuali clujeni. Ţin să mulţumesc pe această cale în special d-lor *Kiss András* şi *Dani János András*, dar şi d-nelor *Eugenia Glodariu* şi *Maria Mirel* sau d-lor *Pap Ferenc, Röser Ferenc, Starmüller Géza*, arhivişti, muzeografi şi oameni de cultură din Cluj, pentru sprijinul pe care mi l-au oferit în vederea realizării acestei lucrări.

[24] *Vezető Kolozsvár városában* (Călăuză prin oraşul Cluj), red. dr. Rigler Gusztáv, dr. Filep Gyula, Cluj, Tip. Ajtai K. Albert, 1903. Lucrarea menţionează funcţionarea muzeului în aceeaşi Sală de scrimă şi gimnastică din Piaţa Széchenyi (p. 29).

[25] Acelaşi text în ambele lucrări (*Erdélyi lexikon*, p. 85; *Erdélyi monográfia*, col. 114).

[26] Dr. Ferenczi Sándor, *Kolozsvári útmutató* (Călăuza clujeană), Cluj, Tip. Erdélyi, 1941, p. 68.

[27] *Ibidem*.

[28] Articolul lui Orosz, intitulat *A 48-as ereklyék ápolása* (Îngrijirea relicvelor de la 1848), a apărut în 1943, în cartea de buzunar *48-as Erdély* (Transilvania anului 1848), Cluj, p. 106-109.

[29] *Ibidem*, p. 108.

proprietatea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, prescurtat: EMKE), asociație reorganizată în decembrie 1944[30].

Autoarea primului articol, Vidovszky Erzsébet, relatând despre proiectele asociației EMKE, amintește intenția acesteia de a organiza, în data de 15 martie 1945, "o expoziție de mare anvergură, cu materialul Muzeului de Relicve Istorice de la 1848"[31].

Celălalt articol este semnat de cunoscutul istoric de artă Entz Géza, care scrie și el despre expozițiile comemorative dedicate revoluției maghiare de la 1848, organizate de asociația EMKE[32]. Una din aceste expoziții "s-a deschis în 15 martie 1945, cu un bogat material aparținând Muzeului de Relicve Istorice, aflat în proprietatea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară și a Arhivei Asociației Muzeului Ardelean. Societatea Transilvană — precizează în continuare Entz — nu s-a îngrijit însă numai de această expoziție, ci a fost preocupată ca piesele Muzeului de Relicve Istorice, care au fost adunate timp de mai multe decenii și care, din păcate, sunt gestionate deja de multă vreme cu vitregie, să găsească un loc demn de depozitare. În acest scop, Societatea a transformat etajul clădirii de pe strada Teleki Pál [credem că este vorba de strada Roosevelt de astăzi], nr. 8, pentru a satisface nevoile muzeului. Totodată, cu ajutorul unor specialiști, a ordonat toate obiectele, documentele, portretele și statuile, iar pentru data de 6 octombrie [aniversarea executării celor 13 generali de la Arad] a deschis pentru public trei săli aranjate frumos și variat"[33].

Aceste informații pot fi coroborate cu rezultatele unor interviuri pe care le-am efectuat în toamna anului 1999. În urma discuțiilor purtate cu d-na Maria Mirel și d-l Starmüller Géza, foști muzeografi clujeni, a reieșit faptul că, în primii ani de după 1945, piesele aparținând Muzeului de Relicve din Cluj se aflau în îngrijirea Societății Transilvane pentru Cultura Maghiară. Între anii 1945-1949, colecțiile muzeului au fost adăpostite într-o clădire aflată pe actuala stradă Roosevelt, nr. 8, în spatele Casei Matei Corvin. În urma naționalizărilor din 1948-1949, clădirea va ajunge în proprietatea Institutului de Artă "Ion Andreescu", iar colecția de relicve pașoptiste va fi transferată într-o clădire de pe actuala stradă Mihail Kogălniceanu, nr. 8, unde funcționa Arhiva Muzeului Național Ardelean. Ulterior, în anii 50, aici va fi sediul Arhivei Istorice a Academiei Române, filiala din Cluj[34]. Prin aceste mutări, naționalizări

---

[30] Despre societatea EMKE, înființată în anul 1885, cu scopul de "a răspândi printre maghiarii din Transilvania educația și bunăstarea publică", vezi Pákéi Sándor József, *Az E.M.K.E. megalapítása és negyedszázados működése 1885-1910* (Fondarea și funcționarea timp de un sfert de secol a EMKE. 1885-1910), Cluj, ed. EMKE, 1910; *Erdélyi lexikon*, p. 69; *Erdély története*, vol. III, p. 1637-1639.

[31] Vidovszky Erzsébet, *Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület újjászervezése* (Reorganizarea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară), în *Erdélyi Múzeum*, vol. 50, 1945, fasc. 1-2, p. 126-128.

[32] Entz Géza, *Négy történelmi kiállítás Kolozsvárt* (Patru expoziții istorice la Cluj), în *Ibidem*, p. 277-279.

[33] *Ibidem*, p. 278.

[34] Informații datorate d-lor Kiss András și Dani János András, foști arhiviști clujeni. Despre Arhiva Muzeului Național Ardelean, inclusă ulterior în Arhiva Istorică a Filialei Academiei RPR din Cluj, vezi: Jakó Zsigmond, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai* (Trecutul și sarcinile Arhivei Muzeului Național Ardelean), în *Erdélyi Tudományos Füzetek*

şi transferuri de proprietate, colecţiile Muzeului de Relicve ajung, în cele din urmă, în custodia ultimei instituţii amintite şi în patrimoniul statului român.

Alt episod din istoria colecţiei Muzeului de Relicve datează din anul 1960 şi el poate fi reconstituit pe baza unor documente de arhivă[35]. Din două procese-verbale, datate în 20 şi 22 august 1960, încheiate între Sfatul Popular Orăşenesc Cluj şi Arhiva Istorică a Filialei Academiei RPR din Cluj, reiese interesul Sfatului Popular pentru deschiderea unui muzeu de istorie a oraşului, cu ocazia aniversării zilei de 23 august 1944, sărbătoarea oficială a regimului comunist. Autorităţile locale erau de părere că dintr-un asemenea muzeu nu puteau lipsi nici exponatele referitoare la revoluţia de la 1848 din Transilvania, care se găseau în fosta Arhivă a Asociaţiei Muzeului Ardelean, respectiv în actuala Arhivă Istorică a Filialei Academiei din Cluj. Printre aceste piese se aflau şi cele aparţinând Muzeului de Relicve Istorice de la 1848[36].

Ca urmare, în anul 1960, Arhiva Istorică a Academiei RPR din Cluj va ceda Sfatului Popular Orăşenesc, în regim de "împrumut temporar", o serie de obiecte muzeale din secolele XVII-XIX, în vederea constituirii unui muzeu de istorie al oraşului Cluj. Locul desemnat pentru amplasarea acestui nou muzeu a fost Bastionul Croitorilor, care mai poartă şi astăzi o inscripţie ştearsă, în limbile română şi maghiară, care aminteşte de existenţa respectivului aşezământ muzeal. El va fi însă foarte rar deschis publicului.

Ulterior, în urma unei hotărâri a Consiliului Popular al judeţului Cluj, din 7 ianuarie 1976[37], atât bastionul, cât şi colecţiile istorice depozitate aici (printre care şi cea aparţinând Muzeului de Relicve din Cluj) vor trece în proprietatea Muzeului de Istorie a Transilvaniei (constituit în anii 1962-1963), de care aparţin până în ziua de astăzi. Obiectele provenite din colecţiile fostului Muzeu de Relicve de la 1848 se află acum fie în expoziţia de bază a muzeului de istorie clujean, fie în depozitele acestuia.

Documentele legate de acest ultim transfer (cele două procese-verbale din 1960 şi un inventar amănunţit din 1976) conţin informaţii diferite cu privire la numărul pieselor provenite din colecţia respectivă. Actualmente, în patrimoniul muzeului clujean sunt inventariate circa 300 de obiecte având această proveniență. Multe dintre ele sunt încadrabile în mod cert în categoria "relicvelor", atestând genul de interes al întemeietorilor colecţiei: este vorba despre grămăjoare de pământ, frunze, flori culese de pe câmpurile de luptă sau de pe mormintele eroilor. Urmează decoraţii, arme, ghiulele, steaguri, diferite obiecte de echipament militar, sigilii, uniforme militare, cocarde, obiecte folosite sau confecţionate în detenţie de către diverşi prizonieri.

Un loc deosebit îl ocupă obiectele care au aparţinut unor pesonalităţi ale revoluţiei maghiare, cum ar fi: samovarul sau trusa de birou ale lui Kossuth; trusa de bărbierit şi cravaşa lui Iosif Bem; tacâmurile şi faţa de masă ale lui Táncsics Mihály

(Cluj), 1942, nr. 133, 26 p.; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, vol. II, p. 84, subliniază contribuţiile aduse la îmbogăţirea şi conservarea arhivei de către Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond şi Entz Géza. Tot aici se menţionează faptul că, atât înainte, cât şi după al doilea război mondial, în Arhiva Muzeului Ardelean "au intrat arhivele mai multor asociaţii cu caracter naţional-regional", deci, probabil, şi acte provenind de la Muzeul de Relicve.

[35] Ele se păstrează la Muzeul Naţional Istorie a Transilvaniei, secţia de istorie modernă.

[36] Semnatarii celor două procese-verbale din 1960 sunt Starmüller Géza, din partea Sfatului Popular Orăşenesc Cluj, şi Dani János András, din partea Arhivei Istorice a Filialei Academiei RPR din Cluj.

[37] Document aflat la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, secţia istorie modernă.

etc[38]. O parte dintre acestea au putut fi vizionate recent de către public, în cadrul unei expoziții organizate de către Muzeul Militar din Budapesta, în perioada 1998-1999, sub genericul "Sabia luceşte mai frumos ca lanțul..."

***

Sintetizând datele cu privire la existența și evoluția Muzeului de Relicve de la 1848, se poate afirma că, sub raport juridic, acesta a evoluat de la statutul de proprietate a unei asociații, în direcția intrării sale în patrimoniul cultural de stat. Istoria sa și a asociației care l-a creat pot fi urmărite cu atenție până în anul 1902. După aceea, muzeul va trece, treptat, în grija autorităților orașului. De altfel, în *Regulamentul de bază* al Asociației Muzeului de Relicve, din anul 1896, în paragraful cu privire la *Desființarea asociației*, se stipulează faptul că în cazul încetării existenței asociației, "muzeul va trece în custodie, iar dacă timp de 10 ani nu se va mai constitui o asociație de acest gen, atunci va trece în proprietatea orașului Cluj"[39]. Dat fiind că nu am mai găsit date cu privire la activitatea asociației ulterioare anului 1902, este posibil ca la începutul secolului al XX-lea aceasta să fi încetat, iar muzeul să fi ajuns în grija autorităților locale. În perioada 1930-1940, colecția muzeului este transferată din sediul inițial, aflat în actuala Piață Mihai Viteazul, în Casa Matei Corvin, iar apoi într-o altă clădire, din apropiere. În această perioadă, muzeul a fost în legătură cu alte muzee sau asociații aparținând comunității maghiare din Cluj, cum au fost Muzeul Carpatin, Societatea Transilvană pentru Cultura Maghiară sau Asociația Muzeului Ardelean. Acestea se vor strădui să ocrotească respectivele colecții, să le mențină sub controlul comunității maghiare și să le valorifice ideologic și cultural în sensul intereselor acesteia, prin organizarea unor expoziții dedicate revoluției de la 1848.

În urma transferurilor succesive ale colecției Muzeului de Relicve, survenite în anii 1948-1949, 1960 și 1976, aceasta va trece din administrarea asociației EMKE și a Arhivei Muzeului Ardelean, în cea a Arhivei Istorice a Academiei Române, a Sfatului Popular Orășenesc Cluj și, în fine, în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. De-a lungul acestui traseu, doar o parte a exponatelor colecției inițiale (constând mai ales în obiecte ce au aparținut unor personalități revoluționare) au ajuns în proprietatea muzeului clujean, în timp ce manuscrisele, gazetele din timpul revoluției, litografiile etc. au îmbogățit colecțiile altor instituții de cultură, cum ar fi Arhivele Naționale din Cluj, Biblioteca Filialei Academiei sau Biblioteca Centrală Universitară din același oraș.

În ceea ce privește rolul asumat de Muzeul de Relicve de-a lungul timpului, până în epoca regimului comunist, acesta a constat în cultivarea sentimentului național maghiar în rândurile publicului, în conformitate cu cerințele ideologice ale sfârșitului de secol al XIX-lea, când colecția a fost înființată. Muzeul și-a menținut această orientare atât în perioada dualistă, cât și mai târziu, după 1918, când a activat în cuprinsul statului român. Acest rol ideologic a fost îndeplinit prin contribuțiile aduse la cunoașterea istoriei revoluției maghiare, la menținerea amintirii acesteia, precum și la achiziționarea și conservarea obiectelor cu caracter istoric care o reflectau.

---

[38] Cu privire la aceste exponate, vezi Maria Mirel, *Obiecte legate de revoluția din 1848 în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 735-753

[39] *Emlékkönyv...*, 1896, p. 140-141.

În anul 1998, cu prilejul aniversării revoluției de la 1848, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj a participat la expoziția comemorativă dedicată revoluției de către Muzeul Militar din Budapesta. Cu această ocazie, muzeul din Cluj a împrumutat muzeului maghiar o serie de exponate valoroase, provenite din fostele colecții ale Muzeului de Relicve, cum ar fi o trusă de birou a lui Kossuth sau o hartă de campanie a generalului Bem, spre a fi vizionate de publicul budapestan. Unele dintre exponatele respective au fost acum publicate, în catalogul acestei expoziții. [40] Se încheia în acest fel, în mod simbolic, un ciclu istoric de o sută de ani, început altădată prin donațiile contelui Kreith, către Muzeul de Relicve clujean.

MELINDA MITU

FEWS FACTS ABOUT THE ASSOCIATION AND THE RELICS MUSEUM OF THE REVOLUTION SINCE 1848 IN CLUJ
(Abstract)

The work presents some information about two Hungarian cultural institutions founded in Cluj at the end of the XIXth century. The main mission of these institutions was to collect the relics, documents and historical evidences concerning the Hungarian revolution, bringing them in Cluj where they could be seen by a large public and, of course, their preservation. The pourpose of these two institution was the developping and maintaining the patriotic feelings.

A part of these relics belong today to the departament of Modern History of the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca.

[40] *Fényesebb a láncnál a kard... Emlékkiállítás az 1848-49 évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára* ("Sabia luceşte mai frumos ca lanțul..." Expoziție comemorativă cu prilejul aniversării 150 de ani de la revoluția şi războiul de eliberare din 1848-49), Bp., Hadtörténeti Múzeum, 1999, p. 202-207: *Ereklyék* (Relicve).

O PIESĂ INEDITĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI (INVESTIGAȚII ŞI RESTAURARE)

În urma reorganizării expoziției de bază a muzeului nostru, poate fi admirată în vitrinele secției de istorie medie o piesă de vestimentație deosebită. Este vorba despre un fileu de păr (vezi fig. 1 şi 2) descoperit într-una din criptele Bisericii Reformate de pe str. Kogălniceanu din Cluj-Napoca în anul 1911 cu ocazia renovării acesteia. Mormântul aparținea unei femei ce a trăit în secolul al XVII-lea. S-a păstrat îmbrăcămintea complectă de la pantofi mortuari, fustă, şorț, corsaj, inclusiv acest fileu de păr. Toate piesele au intrat în patrimoniul Muzeului Ardelean şi de aici în colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei[1], dintre acestea cele de vestimentație reprezentând 24 de poziții. Fileul de păr are numărul de inventar F18448. Între anii 1940-41 piesele de vestimentație au fost restaurate, inclusiv fileul de păr (vezi fig. 3 şi 4).

Intrată în laborator după cum se vede în fig. 2, piesa a fost supusă unor *investigații de specialitate* amănunțite în vederea găsirii variantei optime de restaurare. Fileul de păr a fost confecționat manual din fire de mătase naturală (macrameul), fire metalice pe suport textil (argint aurit pe mătase naturală), ornamente metalice din argint aurit şi perle (dintre acestea foarte puține s-au păstrat).

Prezentăm succint piesa: Ea este formată dintr-un capac sub formă de disc oval pe vârful capului, de care este prins fileul propriu-zis. Desfăşurată piesa arată conform schiței (vezi fig. 5). Discul oval are următoarele dimensiuni: 130/150 mm. A fost confecționat sub formă de cerc din fire de argint aurit înfăşurate în "S" pe fir de mătase naturală, lucrând dinspre exterior spre centru. Marginea are o lățime de 10 mm şi este lucrată des, urmează o împletitură tip găitănărie lată de 20 mm, iar mijlocul este executat în punct de tul simplu cu fir dublu[2] (vezi fig. 3c). Firul este uzat, banda metalică fragilizată lipseşte în mare măsură rămânând doar miezul de mătase naturală brun-roşcat, dar chiar şi zone lipsă, totodată cercul original s-a alungit transformându-se într-un oval.

Fileul propriu-zis este o împletitură care astăzi se numeşte macrame[3] cu multe ornamente. Mai multe tipuri de şnur de macrame din fire de mătase naturală (vezi fig. 4a, 6 şi 7) formează o rețea de romburi cu latura de 20-25 mm. El este cusut uşor încrețit de capac, iar la partea inferioară se termină în găici sub formă de lacrimă prin care trece un şnur de mătase naturală de 730 mm. Ornamentele sunt cusute pe această rețea cu fir de mătase naturală. Am identificat: 4 rozete mari (vezi fig. 8) fiecare cu destrămări şi lipsuri importante fără a putea reconstitui forma inițială; 3 rozete mici, în aceeaşi stare; 1 aplică turtită de argint aurit cu aplicații de email, câteva perle naturale mari şi o multitudine de fire metalice din argint aurit (vezi câteva dintre acestea în fotografiile la microscop din fig. 9 şi 10 a, b, c).

---

[1] O parte din obiectele de vestimentație descoperite în criptele Bisericii Reformate din Cluj-Napoca au constituit subiectul articolului: A. M. Szöke, *Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei* (secolele XVII-XVIII) II, *Acta MN*, 32, (II) *Istorie*, 1996, p. 501-515.

[2] E. Tomida, *Dantele din puncte şi lasetă*, Ed. tehnică Bucureşti, 1964.

[3] J. Richter, *Makramé*, Leipzig, 1979; B. Herczeg, *Makramé, Modern kézimunkák*, Budapest, 1979.

Piesa are o bordură decorativă la nivelul feței formată din 2 galoane suprapuse între care sunt prinse capacul şi fileul. Cel interior este un galon țesut[4] (vezi fig. 11) de lățime 10 mm realizat din 2 tipuri de fire de argint aurit pe suport de mătase naturală de grosime 0,2 mm şi 0,5 mm şi 1 fir de argint tip bandă de lățime 1,2 mm. Cel exterior este o bandă tip găitănărie[5] (vezi fig. 3b şi 12) de lățime 20 mm, realizată din fire de argint aurit pe suport de mătase naturală fixată încrețită.

Starea de conservare: Fileul de păr se află într-o stare satisfăcătoare, specifică unei piese textile ce provine dintr-o criptă în care a stat peste 200 de ani, păstrată în nu ştim ce condiții şi apoi restaurată la nivelul de cunoştințe a anilor 1940. În general piesele din fire naturale proteice găsite în cripte sunt casante[6] în plus prin schimbarea bruscă a condițiilor de microclimat (umiditate mare, lumină, manipulări diverse) ele se deterioreză galopant. Fileul de păr fiind realizat pe un suport de mătase naturală prezintă un accentuat fenomen de fragilizare (rupere, destrămare) în plus prezența metalelor cu produşii lor de coroziune au accentuat aceste fenomene[7]. Sigur starea avansată de fragilitate a piesei a necesitat intervențiile anterioare fără care astăzi poate că nu ar mai fi existat piesa. Fileul a fost consolidat cu fir de bumbac (vezi fig. 4b), capacul "peticit" cu o bucată de pânză de mătase naturală (vezi fig. 3a), rozetele reprinse de fileu cu fir de bumbac (vezi fig. 4c). Elementele decorative metalice prezintă depuneri de carbonați bazici şi oxizi de cupru albaştri şi verzi (cuprul este prezent în aliajul de argint). Un alt aliaj de argint cu un altfel de proces de degradare întâlnim la firul de pe capac. Aici argintul s-a transformat în mare parte în sulfură şi oxid, dispărând structura metalică, foița de argint a devenit casantă şi prin manipulări repetate s-a pierdut. Degradarea maximă a avut loc sub cap, normal datorită contactului intim textilă produşi de putrefacție.

Restaurarea: Cu toate că piesa nu prezintă atac biologic activ, datorită celor 50 de ani de păstrare în depozitele muzeului, am considerat necesară o dezinfecție. Aceasta s-a făcut prin imersare 50 de minute într-o soluție alcoolică de timol 3%, urmată de un tratament cu apă distilată şi glicerină 4% pentru rehidratarea şi emolierea firelor.

Pentru curățire am aplicat un tratament combinat[8], spălare în decoct de radix saponariae şi curățire mecanică prin periere uşoară. În baia de spălare au fost identificate fragmente de plăcuță metalică (argint cu sulfură şi oxid de argint) şi săruri solubile de cupru din firele metalice alături de mult praf. Au urmat mai multe clătiri în apă distilată, iar în ultima baie s-a adăugat glicerină pentru emoliere.

Uscarea s-a făcut la temperatura de 22° C, pe un suport de sticlă învelită în pânză de bumbac, încercând să redăm forma inițială obiectului.

---

[4] Țeserea este o tehnică ce constă din 2 sisteme de fire perpendiculare, urzeală şi bătătură care se încrucişează şi formează țesătura.

[5] Găitănăria, pasmanteria sunt tehnici de împletitură lucrându-se într-un singur sistem de fire, unul trecut în fața celuilalt într-un anumit mod.

[6] J. Riedener, *Restaurer & Preserver*, Goethe-Institut, München, 1990; K. E. Nagy, *Die Tracht eines vornehmen ungarischen Mädchens aus dem 16 Jahrhundert (Restaurierung und Rekonstruktion des Boldvaer Fundes)*, în *Ars Decorativa*, 7, 1982, Budapest, p. 29-80; H. J. Plenderleith, *La Conservation des Antiquités et des Oeuvres d'Art*, Paris, 1966, p. 109-126.

[7] N. Indicator, M. Ballard, *The effects of aging on textiles that contain metal: implications for analyses*, în *Conservation of Metals*, 1990, Veszprém, Hungary, p. 67-75.

[8] J. A. Darrah, *The microscopical and analytical examination of three types of metal thread*, şi D. Howell, *Experiments with chemical cleaning for metal threads*, în *Conservation of Metals*, 1990, Veszprém, Hungary, p. 53-63 şi p. 87-89.

Intervențiile anterioare au fost înlăturate unde a fost posibil (petec de pe capac, cusături grosiere ale elementelor decorative). Nu s-a putut inteveni asupra fileului din bumbac fiind în pericol integritatea piesei.

Reconstituirea s-a făcut cu fire de mătase naturală respectând cromatica (vezi fig. 13). Ornamentele metalice desprinse au fost curățate sub microscop (mecanic și chimic) și apoi cusute cu fir de mătase naturală.

Final piesa a fost consolidată pe creplină prin coasere (vezi fig. 14) cu fir subțire, invizibil de mătase naturală.

A fost confecționat suportul din ghips. Mulțumim pe această cale colegului restaurator metale Ovidiu Bianu pentru ingeniozitatea de care a dat dovadă la realizarea suportului.

Munca în echipă a permis punerea în valoare a acestei piese de excepțic din patrimoniul nostru național.

DOINA BOROȘ - CATALIN VAJDA

UNE PIÈCE INÉDITE DU PATRIMOINE DU MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE DE TRANSYLVANIE
(Résumé)

On met en valeur une pièce rare, c'est-à-dire un filet à cheveux du XVII-ème siècle trouvé dans une crypte d'une église de Cluj-Napoca. Les auteurs présentent l'examen et la restauration de la pièce réalisée en fil de soie naturelle et d'argent doré.

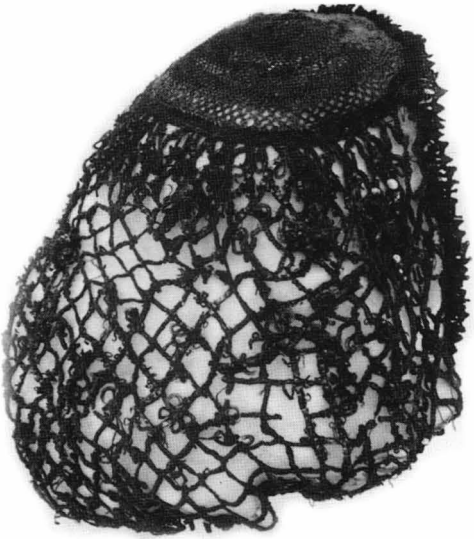

fig.1 Fileu de păr nr. inv F 18448, ansamblu după restaurare

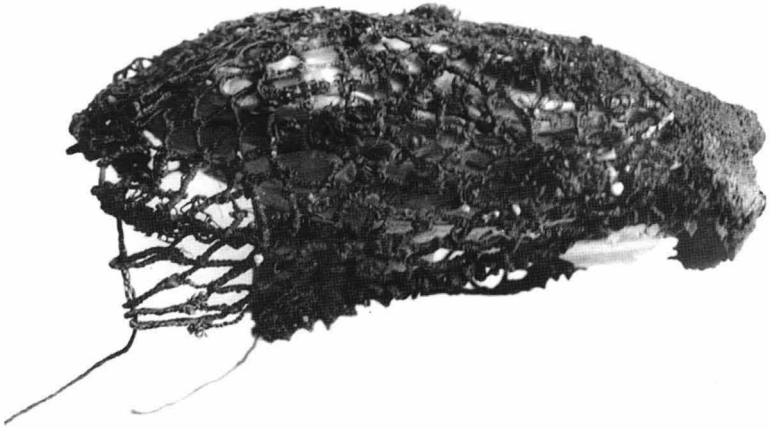

fig.2 Fileu de păr nr. inv F 18448, ansamblu înainte de restaurare

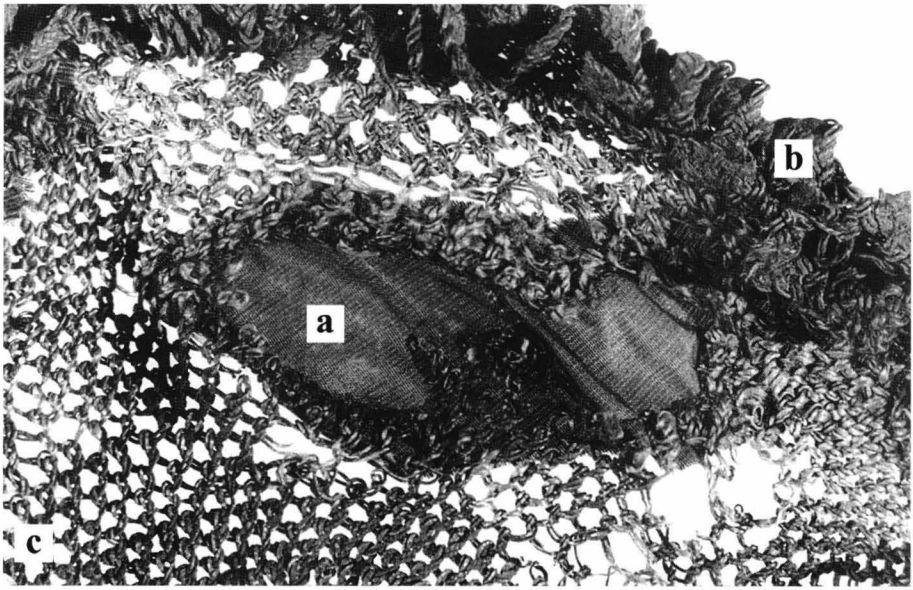

fig.3 Fileu de păr, detaliu
a) intervenție anterioară
b) bandă tip găitănărie (vezi schița de la fig. 12)
c) pas de tul simplu

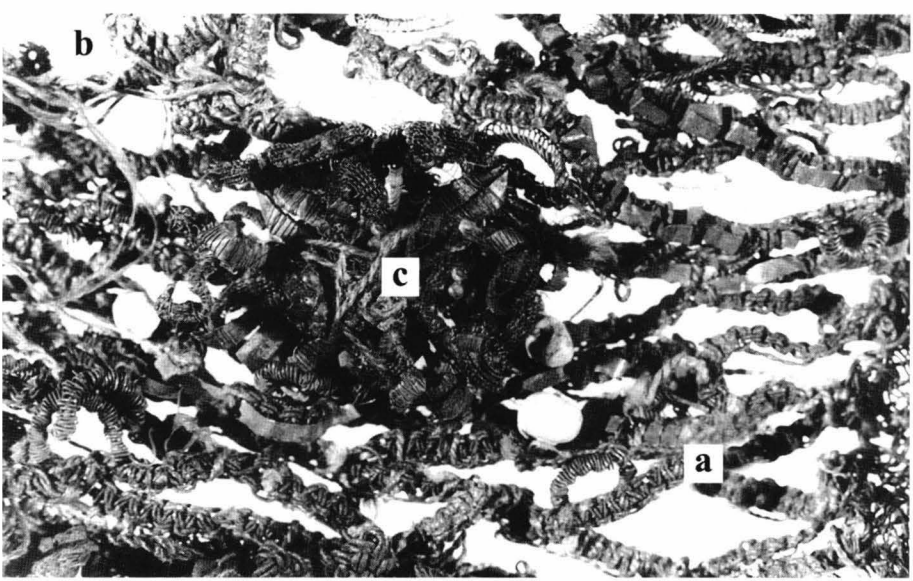

fig.4 Fileu de păr, detaliu
a) șnur macramé original
b) intervenție anterioară: consolidare fileu
c) intervenție anterioară: cusătură grosieră

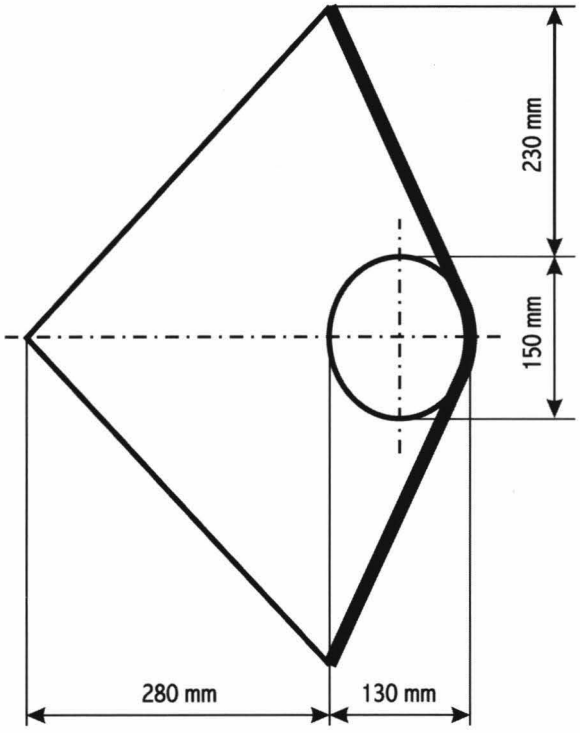

fig.5 Fileu de păr, schiță piesa desfășurată

fig.6 Fileu de păr,
Schiță fir macramé

fig.7 Fileu de păr,
Schiță fir macramé

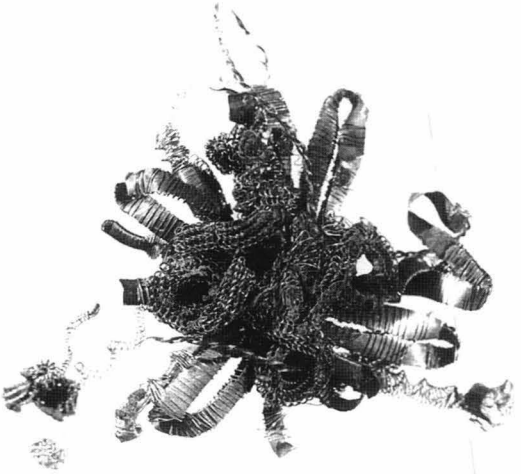

fig.8 Fileu de păr, ornament rozetă mare mărime naturală

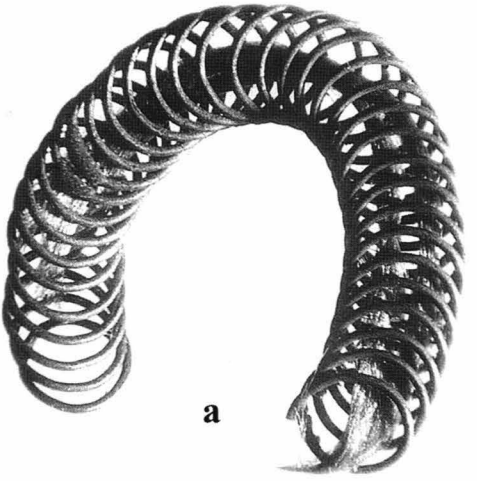

a

b

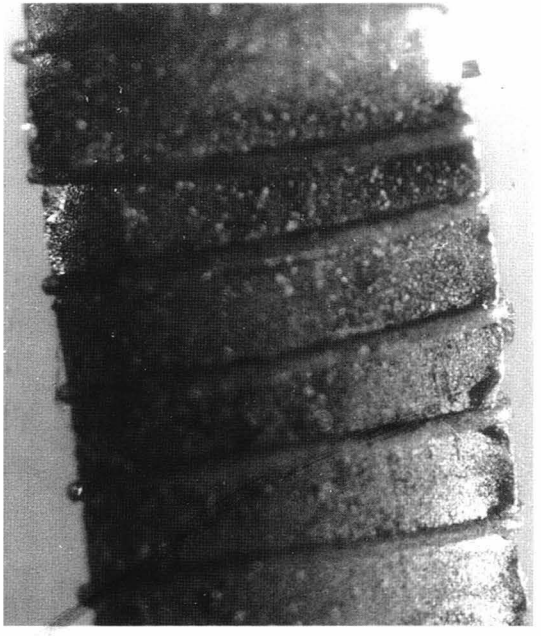

fig.9 Fileu de păr, fir metalic fotografii la microscop 12X

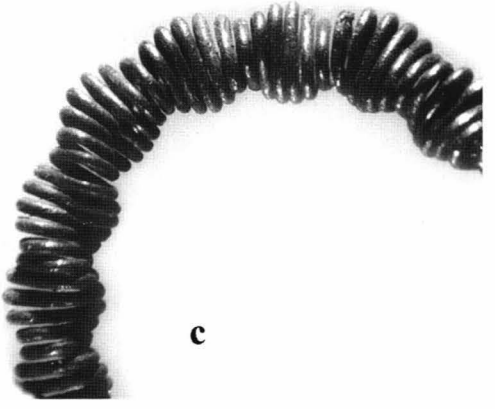

c

fig.10 a, b, c, Fileu de păr, fir metalic, fotografii la microscop 4X

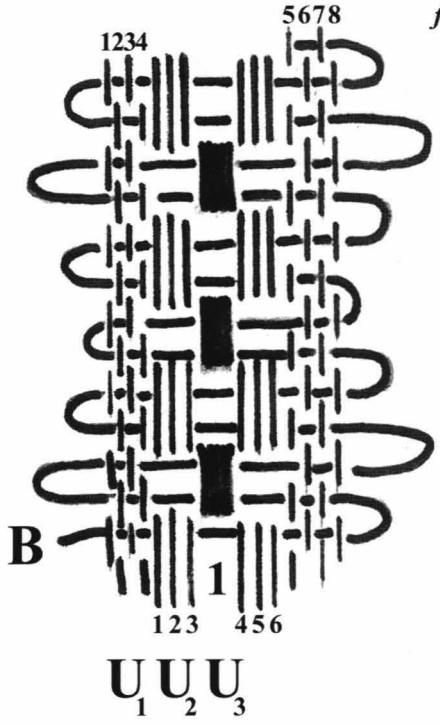

fig.11 Fileu de păr, schiță galon țesut lățime 10 mm.
U/1 - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,2 mm înfăşurat "S"
U/2 - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,5 mm înfăşurat "S"
bandă metalică - argint aurit lățime 1,2 mm.
B - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,5 mm înfăşurat "S"
U - urzeală
B - bătătură

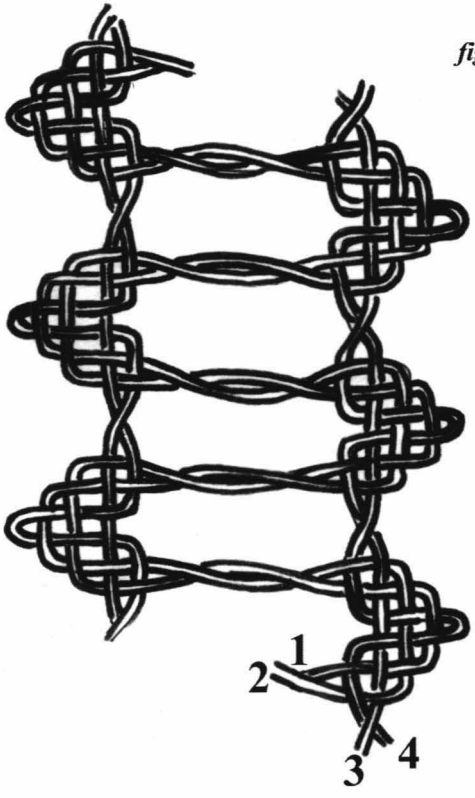

fig.12 Fileu de păr, schiță bandă găitănărie
Fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală

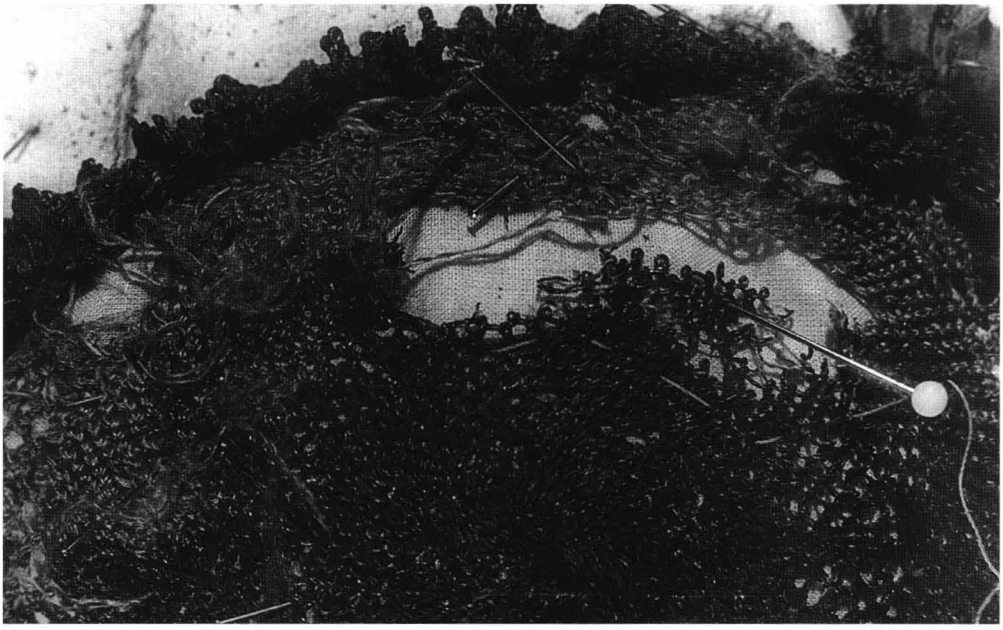

fig.13 Fileu de păr, detaliu în timpul restaurării

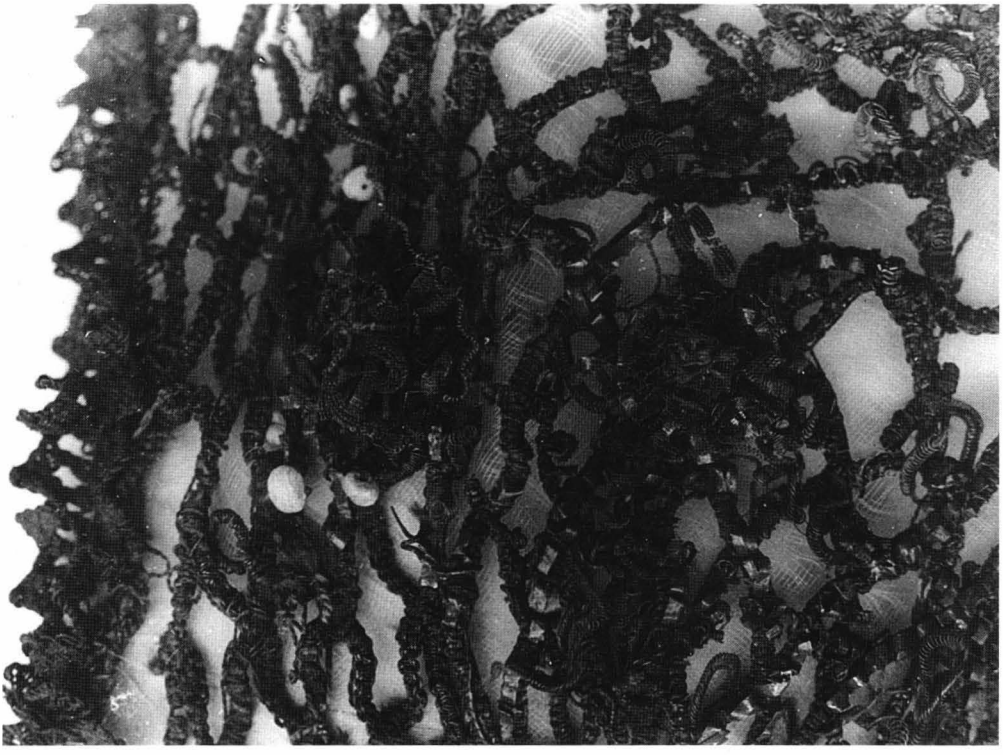

fig.14 Fileu de păr, detaliu după consolidare pe creplină

RESTAURAREA A DOUĂ STATUETE "PUTTI MUZICANTI" DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DE LA MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI CLUJ-NAPOCA

Restauratorul, prin munca sa adusă în slujba redării circuitului cultural al diferitelor obiecte, de-o valoare enormă pentru cultură şi istorie, îşi aduce un deosebit aport în cadrul muzeelor, oricare ar fi ele. Este şi cazul statuetelor "putti muzicanti", piese de-o deosebită frumusețe rondbosse, cu înălțimea de 67 cm şi diametrul de 32 cm. Ele sunt creația unui anonim meşter transilvănean executate în stil baroc din secolul al XVIII-lea. Execuția lor minunată, este din lemn de tei şi pictate în tehnica tempera. Coloritul "natural uman" este îmbogățit cu suprafețe aurite (instrumentele muzicale, aripile, faldurile).

Piesele au suferit deteriorări, de natură mecanică şi cromatică, prin trecerea timpului, la sectorul lemn au intrat în lucru cu foița japoneză (aplicată cu rol de protecție) a stratului pictural.

Analizând sumar piesele se constată că lemnul pieselor este într-o stare relativ bună. Deteriorarea este parțială: la una din statuete sunt desprinse aripioara dreaptă, antebrațul de la mâna dreaptă, flautul, falanga de la un deget de la mâna dreaptă şi două falange de la degetele de la mâna stângă. A doua statuetă are lipsă falangele de la două degete de la mâna dreaptă şi câte o falangă de la două degete de la mâna stângă. În urma celor constatate s-a trecut la restaurarea propriu-zisă. În acest sens au fost relipite fragmentele căzute, a celor desprinse parțial, cu aracet. S-au reîntregit şi completat fragmentele lipsă, operații executate cu lemn de tei vechi. S-a lucrat cu două dălți mici, pile fine şi hârtie abrazivă de diferite mărimi. Fragmentele lipsă au fost realizate prin debitarea materialului lemnos brut; după aceea s-a trecut la sculptare şi şlefuire. În final s-au îndepărtat fragmentele realizate prin tăiere din materialul brut. În final s-a trecut la îmbinarea fragmentelor realizate cu ansamblul. Lipiturile au fost realizate fără a se folosi armături metalice sau din lemn. Anterior operațiilor de lipire a bucăților, s-a curățat suprafața de îmbinare a fragmentelor cu alcool tehnic.

Prin întreaga gamă de operații efectuate s-a redat patrimoniului o valoroasă operă de artă.

EMIL CĂPÂLNA

LA RÈSTAURATION DES DEUX STATUETTES "PUTTI MUSICIENS" DU XVIIIE SIËCLE DU MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE DE LA TRANSYLVANIE DE CLUJ-NAPOCA

(Résumé)

Les statuettes "Putti Musiciène" des pie d'une beauté spéciale, rondbosse, sont la création d'un maître anonyme de Transylvanie, exécutées dans le style baroque du XVIIIe siècle.

Elles sont faites en bois de tilleul et peintes dans le tehnique tempera.

La rèstauration proprement-dite a consisté en recollage des fragments tombés partiellement détachés et rèstauration des fragments absents.

La suite des opérations effectuées on a rendu au patrimoine, une oeuvre d'art de grande valeur.

fig.1a "Putti" înainte de restaurare

fig.1b "Putti" după restaurare

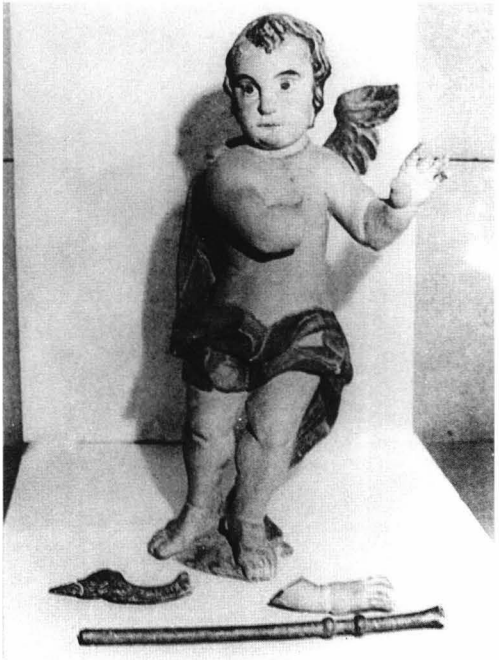

fig.2a "Putti" înainte de restaurare

fig.2b "Putti" după restaurare

NOTE ŞI RECENZII

VASILIE POPP

Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre, Sibiu, 1838. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995, 225 p.

Autorii volumului restitutiv-documentar publicat de prestigioasa editură clujeană în cadrul renăscutei colecții "Testimonia", cu netăgăduitul sprijin material al omniprezentei Fundații "Soros", rămân aceași competenți specialiști ai cercetării fenomenului cărții și tiparului românesc din Transilvania și nu numai, în zorii epocii moderne. Ca, de fapt și ai relațiilor culturale româno-slovace în decursul timpului, monografi ai Școlilor Blajului în veacurile XVIII-XIX (1987), diriguitori ai destinelor vestitei biblioteci alba iuliene "Batthyaneum", versați muzeografi ori, mai recent, cadre didactice la Universitatea din localitate.

Structura cărții de față păstrează canoanele încetățenite cu privire la un atare demers de ținută științifică deosebită: un studiu introductiv, gândit drept o utilă bio-bibliografie comentată, cu solide baze istoriografice; nota tehnică propriu-zisă despre exemplarele nr. 327 din fondul Bibliotecii Muzeului "Unirii" și cel cu nr. 9652 de la biblioteca sibiană "Astra"; textul disertației, prezentat într-o analiză sistematică, cu o interpretare a conținutului de idei și cu stabilirea unui posibil (ori presupus) model în epoca dată, încadrându-se realizarea, ca atare, într-un context general, similar celui extins autohton ori european; notele inițiale al autorului Vasilie Popp și cele excelent elaborate ale tandemului soților Mârza; rezumatul în limba germană întocmit de cel mai de seamă cunoscător al bogățiilor arhivelor săsești din Transilvania, dl. Gernot Nüssbächer și, idispensabilul și atât de necesarul indice final de persoane.

Este indiscutabil faptul că viața și activitatea unei atari polivalente personalități române transilvane (1789-1842), cu multiple strădanii evidente în varii domenii: medicină, etnografie, istoriografie, filologie, literatură, bibliografie (1838), cu contribuție esențială la organizarea învățământului național din Moldova între anii 1820-1821, nu putea scăpa atenției acribe a exegeților alcătuitori ai lucrării prezente, cu faze preliminarii documentar-interpretative, înfățișate lectorilor specialiști în pertinente studii separate, publicate după 1990 (1992, 1994 etc.).

Un binevenit excurs istoriografic condensat, incluzând mărturii pro (ori contra), începând cu un G. Barițiu (1842) sau alții, la I. Mușlea (1928-1930), și până în imediata actualitate (prof. P. Teodor, de exemplu) contribuie la introducerea în atmosferă și în problematica analizei respetive. Autorii creionează în continuare un excelent cadru politic și cultural, servind nobila idee, conform căreia orice operă scrisă este rezultanta unor condiții obiective (subiective), reflectate în structuri proprii. Cu accent indiscutabil pentru reliefarea intervalului aflat tocmai la cumpăna dintre iluminism și romantism. Datele despre OM rămân la fel de însemnate și parcimonioase în economia trudei comune: elev și student la Târgu-Mureș, Cluj și Viena, cu doctorat în filosofie (1814) și medicină (1817), medic al românilor din Scheii Brașovului și ulterior al celor de pe domeniul minier al Zlatnei, fără să omitem intervalul minim de "recluziune acceptată" în capitala Moldovei timpului respectiv. Opera polihistorului este caracterizată drept minimă în aria vastității, dar amplă (variată) sub raportul domeniilor multiple abordate: de la lucrări mici, de debut, elegii,

prosopopei, ode ori poezii ocazionale, la cea dintâi teză românească modernă asupra folclorului, sau altele în premieră, vizând *Topografiile medicale*, rod al călătoriilor neobosite şi al studiilor efectuate pentru organizarea serviciului medico-sanitar autohton, cu vizibile înclinaţii, concretizate în timp, de sociologie culturală, până la alte cercetări sistematice a obiceiurilor de înmormântare, ori altele medicale în limba română (1821); fără să omitem activitatea de redactare a paginilor de istorie literară, colecţia de documente medievale, întocmită sub forma celor două volume intitulate *Dipplomatarium*, promovarea unui anume tip de literatură istorică de factură romantică, preocupările de lingvistică, de ortografie latină, traducerile realizate etc.

Eva şi Iacob Mârza opiniază cu pertinenţă despre lucrarea bibliografică primordială întocmită de Vasilie Popp, considerată drept premieră în literatura ştiinţifică de specialitate. Se conturează treptat modul, condiţiile de lucru, sursele utilizate, primare şi celelalte, contextul elaborării, aria de răspândire a culegerii efectuate, metodologia adoptată, prin exemplul "fişelor" citate, accentuându-se parametrii depistaţi ai "laboratorului de creaţie" a celui ce prin cele 250 de titluri, aranjate cronologic şi alfabetic pe întinderea a 29 de capitole, încerca să definească un nou model, cu loc şi caracteristici în bibliografia românească, uzând, indiscutabil, de calităţi (noutatea aparatului critic), dar şi de inevitabile defecte (probabil majoritar accent pe veacul XVII).

Faptul restituirii şi truda inculcată, ani în şir de un asemenea gest, rămâne notabil, sporind calitatea asumată de restitutori, odată cu acribia şi spiritul critic necesar. Cei doi specialişti ai cărţii şi tiparului românesc dau dovada, după alte realizări importante, unor certe calităţi specifice răbdării şi pasiunii "umanistului" iubitor de carte şi preţuitor al mesajelor ascunse în sutele de pagini lăsate asupră-ne de înaintaşi.

STELIAN MÂNDRUŢ

VASILE DOBRESCU

Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918., Târgu-Mureş, Ed. Universităţii "Petru Maior", 1996, 300 p.

În ştiinţa istorică română actuală, tradiţia cercetării monografice înregistrează strădanii, extinse valoric şi cantitativ, de studiere a unor aspecte generale şi specifice, legate de trecutul românilor transilvani, cu precădere pentru segmentul temporal marcat de dualismul austro-ungar.

Între specialiştii de pătrundere ai istoriei moderne autohtone, cu specială referire la fenomenul economic pentru intervalul susmenţionat, se numără şi autorul prezentei cărţi. V. Dobrescu îşi preliminase din timp, vreme de peste un deceniu, intenţia finalizată acum şi astfel, prin suita de articole şi studii, prefaţatoare ori postfaţatoare ale unui strălucit doctorat din vara anului 1982 la Universitatea clujeană, publicate în revistele de profil ori în lucrări colective (*Istoria financiar-bancară. Studii asupra băncilor româneşti din Transilvania. 1867-1918*, vol. I., Cluj-Napoca, 1996, p. 12-55) ce au reprezentat, în fond, păşirea decisivă şi necesară în confruntarea cu opinia ştiinţifică, validă întru dobândirea certificatului de opţiune sub raport profesional.

Premieră absolută vizând tipărirea cărţii de istorie din partea editurii universitare locale, monografia universitarului-autor este judicios structurată, beneficiind, ca atare, de un pertinent cuvânt înainte semnat de dr. Grigore Ploeşteanu, directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane din localitate, de o introducere, ce prefigurează scopul metodologic urmat, adică de studiere a efectelor relaţiilor economice, sociale şi politice de după 1867 şi până în 1918, într-un mod cronologic şi tematic pe parcursul celor patru mari capitole ale cărţii. Bibliografia selectivă include surse arhivistice, colecţii de periodice şi documentare, paleta de lucrări speciale, cu atenţia subliniată din partea recenzentului cu privire la multe erori, omisiuni şi scăpări, supărător "stecurate" între paginile 273-286! Indicele general din final facilitează, desigur, orientarea şi regăsirea unor autori ori nume uzitate.

Demersul pertinent realizat de autor vizând opţiunea elitei românilor transilvani în problematica agrară este dovedit de faptul statistic al majorităţii ocupate de (în) domeniul respectiv. Se vădeşte, totodată, interferenţa continuă şi legică cu datul politic analizat pentru mişcarea naţională, angrenajul economic însemnând un element vital al persistenţei şi evoluţiei ca entitate aparte, de sine stătătoare. Competentul şi onestul travaliu desfăşurat de V. Dobrescu este subliniat de consideraţiile obiective, bazate pe analiza judicioasă a paletei de date statistice avute la dispoziţie cu privire la structura elitei în discuţie, egalizată firesc cu burghezia şi intelectualitatea. Se cercetează, acrib şi în detaliu, originile şi diversitatea socio-profesională, relevându-se certa sporire cantitativă şi calitativă pentru răstimpul dat în păturile mici şi mijlocii analizate. Se subliniază faptul că, alături de revendicările de substanţă politico-culturală, dezideratele economice, cu un primat recunoscut pentru elementul agrar, respectiv, marea proprietate funciară, au stat în centrul atenţiei mişcării naţionale a românilor din Transilvania, prin presă, prin activitatea petiţionar-memorandistă, cea parlamentară ori chiar prin programul adoptat de partidul politic, cu pandant crucial în redistribuirea justă a pământului. Interesul manifestat de intelectualitate şi burghezie faţă de "bunăstarea materială", îndeosebi pe teren agrar a generat, remarcă autorul, o bogată şi

sugestivă literatură economică-agrotehnică, cu un conținut, indiscutabil practic și cu fireşti receptări, adaptate din literatura de profil european, inclusiv din România. Un relevant caz ilustrativ îl constituie V. V. Osvoadă! Acțiunea de modernizare a agriculturii țărăneşti şi a gospodăriei în cauză, propovăduită astfel, nu excludea (ori neglija) şi alte zone ale vieții economice, precum comerțul, finanțele, industria etc. V. Dobrescu evidențiază aici activitatea intensă desfăşurată de Astra. Materialul de arhivă şi cel depistat în coloanele presei vremii rămâne abundent şi edificator pentru activitatea cooperației agrare, cu motive şi țel final, cu doctrină proprie creionată şi concretizată prin căi şi forme asociative aparte. Capacitatea sintetico-analitică în cercetarea denotată de autor se materializează, cu precădere, în capitolul ultim, dedicat tehnicii financiare practicate de băncile din domeniul într-un deplin registru comparatist şi cu specificități legate de complexitatea problematicii resuscitate în intervalul temporal stabilit.

Opiniile subiective, indiscutabil, dar şi grăbite ale recenzentului nu pot decât să releve o deosebită contribuție istoriografică a unui specialist istoric, dublat de un economist distins, ce a încercat şi reuşit să perceapă anumite mecanisme de funcționare, specifice domeniului vieții economico-financiare a românilor transilvani între 1867-1918, vizualizând just rolul elitei autohtone în conducerea şi dimensionarea efortului conjugat în plan politic şi economic; cu toate relațiile şi implicațiile nebănuite în lumea rurală şi prin prisma de valori în sfera agrară, pentru un moment definitoriu în existența subiectului comun al pertinentei lucrări elaborate de universitarul-autor Vasile Dobrescu.

STELIAN MÂNDRUȚ

În contextul general şi particular, total modificat atât obiectiv, cât şi subiectiv după decembrie 1989, ştiinţa istorică românească a fost confruntată, în mod inerent, cu o paletă de probleme nou apărute cu privire la experinţa acumulată şi discursul utilizat, la direcţiile evolutive şi conceptele metodologice aplicate în interpretarea datului trecutului, mai depărtat ori mai apropiat de contemporaneitate. Seria de dificultăţi existente în forma şi fondul unui excurs descriptiv-factologic, - marcant ideologizat şi specific, prin consecinţe, mesajului politizat al dictaturii totalitare -, trebuia rediscutată şi regândită dintr-un unghi de vedere al perspectivei imediate şi viitoare, reclamând, imperios necesar, dezvoltarea unor pârghii novatoare şi consonante cu spiritul comparatist continental, în scopul profundei remodelări şi actualizări a tendinţelor fenomenului istoriografic autohton.

Validarea tezelor enunţate în practica cotidiană şi-a vădit eficienţa treptată în anii scurşi din ultimul deceniu al veacului actual, cu impact asupra scrisului istoric românesc, aflat în stadiul de prefaceri structurale benefice, reclamate în dublu palier, atât conceptual, cât şi metodologic.

Un teren propice pentru găzduirea confruntărilor de idei în direcţia dată îl constituie tocmai panoplia revistelor de specialitate, fie existente până la momentul respectiv, fie augmentate, îndeosebi valoric, prin apariţii distincte în peisajul revuistic intern şi internaţional. Astfel încât, publicaţia periodică prezentată, în continuare, drept o veridică premieră în domeniu, - chiar dacă se înscrie perfect între coordonatele mentale evidenţiate anterior -, reprezintă materializarea unui proiect edificat judicios în spaţiu şi timp; dincolo de răsfrângerile posibile ale unei "mode" conjuncturale şi drept rezultantă firească a unui efort colectiv de apreciere şi înţelegere a câtorva direcţii înnoite de cercetare, cu acelaşi ţel vizat în "renaşterea" istoriografiei româneşti.

Printre necesităţile stringente care au concurat la "debutul" sus menţionat, relevăm, colportând după concisa *Întâmpinare*, ce prefaţează volumul prim, publicat la Iaşi în anul 1996, următoarele: nevoia neapărată de abandonare a constrângerilor narativismului factologic, tocmai datorită faptului că trecutul politizat a impus un nefast şi nemeritat con de umbră asupra analizelor de context, de structuri şi de mecanisme social-istorice. Dezideratul nutrit pentru atare "instrument de lucru" a fost urgentat şi de mobilul epurării gândirii istorice de apăsarea unor ingrediente, recoltate premeditat, vreme de aproape o jumătate de secol, pentru a se găsi calea de ieşire din labirintul informaţiei lacunare şi de a se izbândi în acţiunea de reînvăţare a specialistului cu principiul eticii şi a moralei trudei intelectuale, responsabile faţă de dezvăluirea ori tăinuirea adevărului.

Revista de Istorie Socială îşi propune, aşadar, "să încerce a anula viciile de funcţionare ale discursului istoric actual, să descurajeze tendinţele de interpretare unilaterală a faptului istoric, să contribuie la reînnodarea unui echilibru normal între direcţiile de cercetare, între istoria socială şi cea politică, în direcţia expresă a unei complementarităţi epistemologice". Fiindcă, se continuă cu enunţul tezei, istoria

---

* *Revista de Istorie Socială*. I. Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Româneşti. Iaşi, 1996, 497 p.

socială, în pofida unui eclectism metodologico-tematic inculcat, poate şi trebuie să analizeze inteligibil trecutul, făcând un minim recurs la faptul politic, "uitat dincolo de uşa întredeschisă", pentru refacerea întocmai a credibilităţii "rătăcită" în ultimele câteva decenii.

Revista de Istorie Socială tinde să întroneze practica generalizată a recurgerii la primatul argumentului documentar în utilizarea, cu înţelegere şi moderaţie, a suitei de deprinderi analitice, menite să confere semnificaţie detaliilor complexe de viaţă. Sprijinul publicaţiei se va repercuta, imediat şi implicit, asupra oricărei iniţiative restitutive de izvoare, orale ori scrise, referitoare la dinamica grupurilor şi structurilor sociale, la construcţiile mentale colective şi la categoriile istorice propriu-zise. Fără a se năzui, nicidecum, după intervalul nefast de imobilism intelectual şi de dogmatizare ideatică, marcate de "zone interzise" anchetei istorice sau de "rezervaţii tematice" anume, la canonizarea subiectelor de cercetare ori a metodelor de investigaţie. Dimpotrivă, îndemnul se adresează, curajos şi deschis înspre abordări cât mai variate metodologic şi către un pluralism interpretativ, benefic şi esenţial în trasarea unei acceptări "degajate" a trecutului. În deplină cunoştinţă a faptului, constatat şi la alţii, că istoria socială poate contribui la extensia maximală a limitei referinţei ştiinţifice, în gen de "lectură globală" a trecutului, cu conexiuni interdisciplinare cuvenite în metodă şi scop, cu componentele distincte ale ştiinţelor sociale, precum antropologia, economia, psihologia, sociologia etc. Excursul de "primenire" din toate punctele de vedere (referinţe, metode, subiecte), iniţiat "hic et nunc", are în intenţie tocmai impunerea consecventă a libertăţii de gîndire, eliberată definitiv de canonul ideologic, definită printr-o valoare ştiinţifică, edificată pe calitatea demonstraţiei, pe importanţa consecinţelor şi pe impactul dialogului critic perceput.

Statuată pe o asemenea "platformă-manifest" a pornit la drum revista anuală, oblăduită de un colegiu de redacţie format din 11 membri, cercetători şi dascăli universitari de la Iaşi (7), Bucureşti (3) şi Paris (1), sub redactoriatul-şef, asumat cu îndrăzneală, pertinentă ştiinţific, de către Mihai Răzvan Ungureanu. Cuprinsul, semnalat bilingv, englez şi francez pentru a facilita contactul cu specialiştii din alte ţări, relevă un număr de 22 autori români (Bucureşti, Iaşi) şi străini (Germania, Franţa), reuniţi într-o ordonare, determinată tematic de 4 segmente distincte, caracterizate de un spirit eclectic şi modern, prezentate într-o variantă adecvată conceptual şi metodologic.

Tronsonul prim este inaugurat de *Consideraţiile de sociologie istorică vizând ţara Vrancei* (Paul Henri Stahl), urmate de un eseu asupra familiei patrimoniale din Ţara Românească a veacului XVII (p. 29-50), cu explorarea cazului reprezentat de Cantacuzineşti, interpretat ca grup social. *Feţele tăcerii*, respectiv o istorie a cuvintelor "sărac" şi "sărman" (p. 51-64) încearcă să trateze despre atitudinea societăţii în raport cu diversele elemente componente, cu transgresări fireşti la nivelul anchetei terminologice, între secolele XV-XX. Alte contribuţii au în vedere *Preocupări vechi de sociologie medicală*, între jumătatea veacului XVIII şi cea următoare (G. Brătescu), *Fotografia, drept sursă pentru portrete de personalităţi politice*, în secolul XIX (Adrian Silvan Ionescu), teoretizările interesante privind edificii concrete, spaţii şi stiluri ale *Arhitecturii femele* (p. 119-128), demersul semnat de către Urs Frei în legătură cu tema *Ein Posten, sieben Polizisten. Die Landjaeger in Gelterkinden. 1879-1892*, din zona Basel, Elveţia, o paletă de chestiuni abordate după consultarea "Tagebuch"-ul numitei secţii de poliţie; până la percepţia imaginii

Călugărului ţăran (p. 207-216), acceptat ca un erou al modernităţii sau drept o problemă inexact ridicată, precum în situaţia părintelui Cleopa, decedat în septembrie 1998 la mănăstirea Sihăstria.

Compartimentul doi include elaboratul despre *Probleme de demografie în opera publicistica a lui M. Eminescu* (p. 237-260), ca şi *Statistica convertiţilor la ortodoxie în Moldova,* la Iaşi, între veacul XVIII şi până la mijlocul celuilalt (Mihai Răzvan Ungureanu), cu un exemplu de caz, familia Botezatu, ca reper pentru expansiunea cosmopolită a populaţiei urbane în faza de început a modernităţii româneşti.

Delimitarea următoare conţine tratări despre reevaluarea sintagmei *Burghezia în România* (Al. Florin Platon), despre chestiunea modernismului metodologic depistat în raportul dintre *Filosofia analitică şi istoriografie* (p. 271-292), despre confruntarea deschisă între *Istorism şi istoricism,* cu referire la impactul promotorilor germani E. Troeltsch ori F. Meinecke, dar şi la critica ulterioară a unui K. Popper; sau privind demonstraţia concisă despre recursul la lectură, drept modalitate de rezistenţă, în studiul *Communist Terror în Romania. Between Document and Fictionalization. The Case of Prison Memoirs* (p. 299-328), fără să se omită apelul la *Memoria orală şi scrierea domestică* (p. 329-378), în fapt o sugestivă relatare autobiografică despre viaţa omului banal, comun, lipsit de notorietate.

În sfârşit, cel de pe urmă tronson subliniază notabile contribuţii documentare în legătură cu *Catagrafiile supuşilor Coroanei britanice din Principatele Române* în anii 1830, 1834 (Paul Cernovodeanu), inventarele de lucruri ale familiei Gane în a doua jumătate a secolului XIX (p. 395-436), cele 5 condici de cheltuieli ale familiei domnitorului Mihail Sturdza, între iulie 1849 şi aprilie 1850 (p. 437-478), *Catastiful averii lui Şerban Cantacuzino* din decembrie 1680, cele 7 testamente din Ţara Românească, în a doua jumătate a veacului XVIII, alte 2 condici de vistierie, 1776, 1797 (I. Caproşu), şi cu intervenţia restitutivă, semnată de Petru Caraman (1888-1890) despre *Cum nu trebuie editate vechile manuscrise slavo-române* (p. 563-591).

Dincolo de atributele şi calificativele pozitive, menţionate în preliminariile ocazionate de consemnarea scrisă a debutului *Revistei de Istorie Socială,* nu ne rămâne decât să-i urăm ani rodnici şi trainici în existenţa, constantă şi exemplară ştiinţific, pe tărâmul istoriografiei româneşti actuale.

STELIAN MÂNDRUŢ

NICOLAE JOSAN

Ioan Puşcariu (1824-1912). Viaţa şi activitatea. Cuvânt înainte de Camil Mureşan. Alba Iulia, 1997, 250 p.

În istoriografia românească actuală, discursul interpretativ despre viaţa şi activitatea unor personalităţi de dimensiuni variabile în traiectul veacului XIX, a înregistrat, în conivenţa unor notabile contribuţii vizând câteva figuri marcante transilvănene, precum Vincenţiu Babeş, Ioan Hodoş, Al. Papiu Ilarian, Ilie Măcelariu, Andrei Mureşianu, Alexandru Roman, tratarea imaginii complexe a unuia dintre reprezentanţii generaţiei paşoptiste, om politic, jurist, istoric, memorialist, publicist, folclorist, poet etc., pe durata a peste şase decenii în spaţiu şi timp.

Între cercetătorii de profund travaliu ai trecutului nostru din imediată apropiere, cunoscut îndeobşte sub denumirea generică de "secol al naţionalităţilor", cu referire specială la evenimente şi participanţi dintr-o arie strict circumscrisă geografic, respectiv cea a Transilvaniei, vădind, totodată, statornice preocupări faţă de actul scoaterii din negura uitării a câtorva portrete de remarcabili fruntaşi politici locali, se numără şi semnatarul lucrării cu titlul sus pomenit. N. Josan îşi pregătise durabil în vreme demersul iniţiat şi edificat în paginile cărţii de faţă. Seria de contribuţii risipite în revistele de profil au condus la situarea necesară a autorului în confruntarea deschisă cu critica de specialitate şi cu lectorul avid de cunoaştere.

Încă din debutul cercetării întreprinse, de la primele depistări privind biografia şi opera subiectului abordat, N. Josan a făcut pe deplin dovada acribiei şi a pasiunii istoricului versat în temeinica defrişare întru obţinerea calificativului optim reclamat de o atare incursiune sub raport monografic. În adiacenţa unui dat interpretativ, îndrăzneţ conceput, dar şi a cursivităţii frazei logic închegate, excursul narativ, bazat pe un excelent fond arhivistic, repus astfel în circuitul ştiinţific, favorizează înţelegerea perfectă a reperelor despre existenţa şi acţiunea personajului numit Ioan Puşcariu.

Parcurgerea trudei autorului îngăduie, odată în plus, lămurirea recenzentului asupra dezvoltării legice şi tradiţionale, în creionarea temei pe întinderea capitolelor, judicios structurate în ideea să acopere, în întregime, sub aspect documentar şi interpretativ, demersul monografic realizat în cele 250 de pagini.

Avem obligaţia morală să relevăm faptul că segmentul de natură istoriografică din debutul cărţii include, între manuscrisele utilizate, partea a doua, inedită până astăzi, a *Notiţelor,* ca şi *Epistolarul* de peste 700 de piese (dintre anii 1867-1911), care ar putea fi restituite grabnic sub forma unei ediţii critice într-un viitor apropiat. La fel ca şi lucrarea despre pasivitatea politică a românilor ... (146 pg), ce ar întregi, astfel, strădania celui ce sârguieşte harnic la pregătirea pentru tipar a memorialisticii memorandistului Rubin Patiţia.

Compartimentele delimitate competent reflectă intenţia de zugrăvire exhaustivă a vieţii şi activităţii celui tratat: de la date de amănunt despre începutul şi sfârşitul biologic, la cele vizând participarea la revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania, la existenţa şi manifestarea lui Ioan Puşcariu ca funcţionar public ori în calitate de militant al bătăliei naţionale de după anul 1860, cu accente binevenite în judecarea chestiunii de "renegaţie" (1872, 1883/1884); la fel ca şi pandantul în plan spiritual: preocuparea manifestată constant faţă de destinul culturii şi învăţământului zonal,

scrierile sale filologico-literare şi de popularizare, contribuţiile istoricului şi ale memorialistului, precum şi aportul membrului Academiei Române etc.

Câteva remarci critice minime ar viza chestiuni de detaliu, de limbă şi stil, de minore inexactităţi bibliografice sau cronologice, "probe" inevitabile unei asemenea dezvoltări de calitate şi durată temporală, negrevând cu nimic din valoarea abordării realizate de specialistul de la Muzeul Naţional al "Unirii" din Alba Iulia. Dat şi fapt remarcat, competent şi pertinent în prefaţa semnată de profesorul Camil Mureşan.

Astfel încât, în finalul însemnărilor noastre nu ne mai rămâne decât să subliniem că, prin bogăţia materialului cercetat şi prin truda deosebită încorporată ani în şir, N. Josan se înscrie, cu prisosinţă, între monografii acribi ai personalităţilor româneşti din Transilvania, refăcând, cu pasiune şi pricepere, imaginea celui ce a reprezentat un moment distinct în trecutul propriului neam.

STELIAN MÂNDRUŢ

VETERANII PE DRUMUL ONOAREI ŞI JERTFEI (1941 – 1945) DE LA NISTRU LA MAREA DE AZOV (IULIE 1941 – IULIE 1942)
(Mărturii, episoade şi documente privind acţiunile armatei române de la Nistru la Marea de Azov, la Odessa, în Crimeea şi la sud de Harkov) BUCUREŞTI, Editura Vasile Cârlova 1997, 576 p. + 23 p. fotografii + 2 schiţe

Coordonatori: General de corp de armată (r.) Vasile Bărboi, general de brigadă (r.) Gheorghe Ioniţă, colonel dr. Alesandru Duţu

Documentarea arhivistică: Profesor Florica Dobre

Această carte, valoroasă şi de cert interes sub raport ştiinţific în special pentru istoriografia pe profil, a apărut cu sprijinul Institutului de Studii Operativ – Strategice şi Istorie Militară, Academiei de Înalte Studii Militare, Revistei de Istorie Militară şi Bibliotecii Academiei Române.

"Cartea cuprinde principalele acţiuni ale armatei române, faptele de arme şi eroismul ostaşilor români evocate de veteranii de război participanţi la evenimentele militare petrecute în spaţiul dintre Nistru şi Marea de Azov, timp de un an de zile (iulie 1941 – iulie 1942)" (p. 3).

Evident "întocmirea volumului după 55 ani de la producerea evenimentelor are inconveniente". Astfel nu s-a dispus "de mărturiile combatanţilor care au îndeplinit funcţii mari, de comandanţi de armate, corpuri de armată, divizii şi chiar regimente". "Pentru a suplini acest dezavantaj s-a apelat la documentele de arhivă din armată sau din alte instituţii civile şi la presa vremii"(p. 4). Astfel în cuprinsul cărţii au fost înserate extrase din documente, fapt care "conferă cărţii un grad sporit de autenticitate şi veridicitate" (p. 4).

În cap. I "Trecerea Nistrului o decizie controversată" (p. 15 – 35) se face o examinare detaliată atât sub aspect militar cât şi politic. În cap. II este redată participarea Armatei 4 română în operaţia ofensivă de la Odessa (8 august – 16 octombrie 1941). Este prezentată trecerea Nistrului precum şi "înfrângerea inamicului" pe căile de acces spre Odessa (8 august – 16 octombrie 1941). Este prezentată trecerea Nistrului precum şi înfrângerea inamicului pe căile de acces spre Odessa şi luarea contactului cu poziţia întâia (înaintată) de apărare (1-14 august 1941)" (p. 39-59). Acţiunea este urmată de "străpungerea poziţiei înaintate de apărare şi luarea contactului cu poziţia a doua de apărare "15 – 24 august 1941)" (p. 59 – 64). În intervalul 25 august – 20 septembrie 1941 a fost străpunsă a doua poziţie de apărare şi prin continuarea înaintării s-a luat contact cu principala poziţie de apărare (p. 65 – 69). În faza finală a confruntărilor (21 septembrie 1941 – 16 octombrie 1941) apărarea inamicului a fost înfrântă şi Odessa a fost ocupată (p. 69 – 182). Se remarcă numeroasele relatări ale unor participanţi la lupte, care conţin o abundenţă de date de detaliu asupra confruntărilor din sectoarele în care s-au aflat, unele ordine de zi precum şi redarea de schiţe din care rezultă dispunerea trupelor noastre şi direcţiile de atac în principalele faze ale bătăliei de la Odessa.

În cadrul cap. III sunt prezentate acţiunile de luptă ale trupelor noastre între Nistru şi Marea De Azov / Corpul de munte, Corpul de Cavalerie precum şi Armata a 3-a română /.

În cap. IV sunt redate "acţiunile trupelor române şi germane în Crimeea ", iar în cap. V "acţiunile trupelor române şi germane pe frontul de la sud de Harkov / ianuarie – iulie 1942/.

Se remarcă în mod deosebit importanţa redării ORDINEI DE BĂTAIE a marilor unităţi ale armatei române" din Trupele de uscat la operaţiile militare în perioada iulie 1941 – iulie 1942, cu unele precizări şi menţiuni privind înapoierea în ţară, diverşii comandanţi cu indicarea perioadei cât au îndeplinit funcţia respectivă precum şi comandanţii căzuţi la datorie pe câmpul de luptă. Se conferă astfel posibilitatea cunoaşterii comandanţilor care au făcut sacrificiul suprem în luptele din perioada şi spaţiul examinat: General de brigadă Alexandru Ioaniţiu, Colonel Ilie F. Ionescu, Colonel Gheorghe V. Ionescu, Colonel Caton Sorescu, Colonel Dumitru Orăşanu, General de brigadă Ion Glogojanu, Colonel Alexandru Topârlan, Colonel Raul Halunga, Colonel Emanoil Lucescu, Locotenent – colonel Octavian Petreanu, Colonel Ion Dănescu, Locotenent – colonel Ioan Lăzărescu, Maior Gheorghe Stancu, Colonel Mihail Suţu, Locotenent – colonel Emanoil Brădăţeanu şi Locotenent – colonel Anghel Ionescu.

În cap. VI este redată activitatea Aeronauticii române în perioada menţionată. În cap. VII este prezentată activitatea Marinei militare române iar în cap. VIII activitatea serviciilor.

În continuarea cărţii se ataşează 23 pagini care conţin 68 diverse fotografii. De semnalat că între numeroasele fotografii ale unor comandanţi, se află şi aceea a generalului NICOLAE MACICI (pag. 5 din anexă) fiind făcută menţiunea "comandantul Corpului 20 armată" în loc de CORPULUI 2 ARMATĂ cum este corect. Această eroare apare evident dacă se examinează ORDINEA DE BĂTAIE a marilor unităţi din trupele de uscat, care au acţionat în zonele şi perioada la care se referă cartea. Astfel, la poziţia care se referă la Corpul 2 armată se menţionează: "Generalul Nicolae Macici, până la 08. 11. 1941" (p. 414) s-a aflat la comanda acestui Corp de armată.

În partea finală a volumului sunt ataşate două schiţe care redau în ansamblu operaţiile militare. Prima schiţă prezintă "acţiunile trupelor române şi germane între Nistru şi Marea de Azov, iulie 1941 – iulie 1942", iar a doua schiţă redă "Acţiunile Armatei 4 române în operaţia de la Odessa, 8 august – 16 octobrie 1941).

Corelarea judicioasă a datelor conţinute de unele documente militare, cu diverse informaţii din alte surse precum şi în special din numeroasele relatări făcute de un mare număr de participanţi la lupte, conferă posibilitate cunoaşterii celor mai diverse aspecte, constituind o valoroasă şi utilă contribuţie la reconstituirea imaginii câmpului de luptă, aşa cum a fost.

Cartea este un veritabil studiu de istoriografie militară privind participarea armatei noastre în cel de-al doilea război mondial, campania din est, perioada supusă atenţiei, invită la continuarea unor cercetări sistematice în acest domeniu, care nu trebuie să mai conţină "pete albe".

VALERIU GIURAN

MISIUNILE LUI A. I. VÂŞINSKI ÎN ROMÂNIA

(Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete. Volum editat de Academia română, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului. Academia Rusă de Ştiinţe, Institutul de Slavistică şi Balcanistică, Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse, Bucureşti, 1997, 269 p.

Extrem de interesant, din multe puncte de vedere, acest consistent volum de documente ce aduce un considerabil plus de cunoaştere a epocii, prin confirmarea din alte perspective a unor fapte ştiute, prin întregirea şi nuanţarea aceloraşi, dar şi, mai ales, prin revelarea unor faţete mai mult sau mai puţin greu de bănuit ale evenimentelor şi personajelor principale sau de rang secund prezente pe scena istorică. Cu atât mai mult este interesant acest volum de documente cu cât personajul central al acestui important capitol de istorie apare relativ rar în prim planul scenelor şi actelor dramei ce se petrecea în România, el fiind însă punctul spre care şi de la care porneau ţelele întregii acţiuni. Numele lui: Stalin, toţi ceilalţi, situaţi la niveluri subalterne, executând şi raportând ceea ce le revenea pe linie politică, "diplomatică", militară sau pe aceea a serviciilor secrete; numele lor: Molotov, Vâşinski, Beria ş. a. m. d. Şi acest volum probează faptul: din cele 110 documente adunate între copertele sale, la 40 găsim menţiunea că erau distribuite şi mapei de pe biroul lui Stalin. Între septembrie 1944 şi ianuarie 1946, la Stalin a ajuns aşadar un set de documente care, în lipsa oricăror alte informaţii provenite din toate celelalte surse cunoscute istoricilor problemei, se dovedesc a fi suficiente creionării unei schiţe veridice a evoluţiilor din România acelei perioade. Parcurgerea acestor documente conturează convingător esenţialul desfăşurărilor situaţiei, cu evenimentele şi personajele ei, dar şi cu o serie de informaţii de natură să evidenţieze problema de fond - aservirea României -, afirmată indirect de titlul volumului şi escamotată de subtitlu. Tot ceea ce s-a petrecut în România se înscrie principiului fundamental al politicii Moscovei în zonă, exprimată fără echivoc, în aprilie 1945, de însuşi Stalin: "Oricine ocupă un teritoriu impune şi propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui". (I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944-1947)*, Bucureşti, 1993, p. 8).

Sunt aşadar demne de cel mai mare interes multe din documentele acestui volum, dar ne vom referi predilect la notele de conversaţie dintre reprezentanţii sovietici şi oamenii politici români şi la raporturile asupra situaţiei politice din România acelei perioade. Discuţiile sovieticilor cu Pătrăşcanu, Tătărescu, Groza, Gheorghiu-Dej ş. a. sau relatările privind delegaţia română la Moscova pentru semnarea Convenţiei de armistiţiu, guvernările Sănătescu, Rădescu şi Groza, atitudinea partidelor istorice şi rolul lui Maniu, al regelui Mihai ş.a. reprezintă mărturii ce vor fi atent analizate de istorici.

Nu mai puţin lipsită de interes se dovedeşte a fi privirea comparativă asupra textului celor două prefeţe, una la ediţia rusă şi cealaltă la ediţia românească, ale acestui volum de documente. Câteva observaţii se impun şi ele privesc aprecierile diferite făcute asupra aceloraşi realităţi istorice. Dacă în prefaţa românească - semnată de Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu şi Vitalie Văratec - misiunile lui Vâşinski sunt raportate procesului de "satelizare" a României, în textul istoricilor ruşi

- T. V. Volokitina, G. P. Murașco, A. F. Noscova şi T. A. Pokivailova - se vorbeşte de "călătoriile", "vizitele", "tratativele", "întâlnirile cu reprezentanții diverselor forțe politice", toate acestea întreprinse "în virtutea interesului deosebit manifestat de conducerea sovietică față de România" așa încât "acțiunile Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine în problemele româneşti erau dirijate de către A. I. Vâşinski [...] notele convorbirilor sale cu oamenii politici de diferite categorii rămân o importantă sursă pentru cercetarea problemei evoluției României postbelice. Ele permit reconstituirea activității diplomatice sovietice care în limitele acordurilor şi convențiilor «marii troici» avea scopul satisfacerii intereselor național-statale ale URSS (în accepțiunea conducerii staliniste) în procesul reglementării postbelice din Europa şi obținerea stabilității limitrofe, prin intermediul sprijinirii unor regimuri amicale URSS". (p. 31) Ceva mai departe se admite totuşi că "Aceste două trăsături caracteristice politicii externe a Moscovei, tendința către un amplu compromis social-politic, pe de o parte, şi constrângerea prin forță, pe de altă parte, au întruchipat activitatea lui Vâşinski" (p. 33). Spre finalul acestei recenzii, un citat dintr-un text al lui Iuliu Maniu, în care este expusă concepția sa privitoare la raporturile dintre URSS şi România, va permite comparația cu "accepțiunea conducerii staliniste" asupra problemei. În altă parte se arată: "Conducerea sovietică acorda o atenție sporită României în definirea intereselor strategice de lungă durată ale politicii URSS în această regiune. În scopul prevenirii creării în viitor a unui «cordon sanitar» s-a considerat necesară constituirea la hotarele URSS a unui brâu de state prietene. Aşa cum arată documentele sovietice, în anii 1944-1945 nu s-a pus problema sovietizării României". (p. 30) Aserțiunea finală este contrazisă implicit chiar de documente aparținând acestui volum, fără a mai fi nevoie de trimiterea la deja citata declarație a lui Stalin din aprilie 1945 (impunerea propriului social-politic în spatele liniei frontului), la cuvintele cu care Ana Pauker îşi apostrofa tovarăşii, în septembrie 1944, la sosirea ei de la Moscova ("construirea comunismului cu un ceas mai devreme" - într-un citat reprodus mai încolo) sau la alte şi alte argumente.

Într-un "document sovietic", despre "călătoria" la Bucureşti, din noiembrie-decembrie 1944, se spune: "În fața diplomatului sovietic, a fost pusă sarcina concretă de a exercita presiuni asupra cercurilor conducătoare din România pentru obținerea modificării raportului de forțe în guvern pentru a deveni favorabil comuniştilor şi F. N. D" (p. 34). În acest context, problema Transilvaniei de Nord a oferit posibilitatea exercitării unui "unui adevărat şantaj" asupra autorităților româneşti - în expresia istoricilor noştri - sau, în formularea istoricilor ruşi, a folosirii ei ca "instrument de influență". În scrisoarea, datată: 26 decembrie 1944, A. I. Lavrentiev transmitea lui A. I. Vâşinski opinia: "problema remiterii către România a Transilvaniei de Nord trebuie să servească drept cea mai importantă pârghie pentru influențarea guvernului român, nu numai în domeniul îndeplinirii obligațiilor economice din Convenția de armistițiu, dar şi în domeniul promovării politicii sale interne şi externe" (p. 103). Diferențe de traducere au făcut ca acest pasaj să arate altfel în prefața autorilor ruşi: "Problema transmiterii Transilvaniei de Nord trebuie să devină o importantă pârghie de influență asupra guvernului român nu numai la capitolul îndeplinirii obligațiilor economice prevăzute prin Convenția de armistițiu, dar şi la cel al politicii sale interne şi externe" (p. 34). Evident că şi aici ar fi fost necesară soluționarea defecțiunilor de traducere, căci pentru contextul discutat sintagma "cea mai importanta pârghie" nu poate fi nicidecum considerată echivalentă cu "o importantă pârghie". De asemenea trebuia

limpezit sensul ultimei propoziții din cele două versiuni ale documentului cu pricina. Oricum, volumul conține și alte indicii care să infirme aserțiunea istoricilor ruși. "Pârghia" de care a fost vorba ceva mai sus a funcționat tocmai în acei ani și în acel sens, desemnat de istoricii români cu termenul de sovietizare sau - pentru mai multă precizie - de început al procesului de sovietizare. Dincolo de brutalitatea acțiunii lui Vâșinski de impunere a guvernului Groza, soluția convenabilă dezvoltării proiectului politic al Kremlinului a fost abil exploatată propagandistic în beneficiul propriu. Într-un document, datat: 20 mai 1945, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, I. Z. Susaikov, transmitea la Moscova: "Restabilirea administrației române în Transilvania consolidează autoritatea guvernului" (p. 178).

Documentele selecționate pentru acest volum aduc detalii revelatoare pentru prestația comuniștilor români în complexa ecuație politică a epocii. Prezența sovietică era condiția esențială a afirmării politice a acestora, ba mai mult ea le permitea, după expresia unui document citat de autorii ruși, dar neinclus în volum, databil în decembrie 1944, "să se simtă tot mai tare pe picioare" (p. 32). În aprilie 1945, regele Mihai afirma în fața reprezentanților sovietici la București că Partidului Comunist "i-au crescut aripile abia după sosirea Armatei Roșii, înainte de 23 august și 12 septembrie 1944 fiind cvasinecunoscut" (p. 171). În limbaj specific, înaltul personaj al aparatului de partid sovietic în România, Susaikov, remarca: "Partidul Comunist Român, alături de o muncă pozitivă, are încă foarte multe lipsuri în activitatea sa organizatorică, tehnică și chiar programatică" (p. 179), acestea datorate "lipsei de experiență" și "nepriceperii de a lucra în condiții legale" (p. 183). Ca urmare, acesta propunea Kremlinului, la 20 mai 1945, trimiterea de consilieri speciali care să acorde "ajutorul necesar" C.C. al P.C.R. Era solicitată și selecționarea unui "redactor de jurnal, vechi, experimentat, talentat, cu capacități organizatorice" (p. 182) pentru îmbunătățirea activității organului P.C.R., *Scânteia*, indicațiile ziarului devenind "lege" pentru comitetele teritoriale. În diverse situații concrete, comuniștii români erau "ajutați" și de către N.K.V.D., documente provenite de la această filieră a sprijinului sovietic folosind, după uzanțele specifice domeniului, pentru acoperirea beneficiarilor, termenii de "concetățeni" (p. 142), "compatrioți" (p. 160) și "prieteni" (p. 166, 185, 241). Ne este oferit astfel un straniu exemplu al unei codificări decodificatoare.

Interesante sunt și documentele ce reflectă evoluțiile de la vârful ierarhiei Partidului Comunist. Dacă din primele documente ale volumului - cele din toamna anului 1944 - rezultă o postură oarecum privilegiată a lui Lucrețiu Pătrășcanu în relațiile cu sovieticii, în lunile următoare situația se va schimba rapid. În chiar documentul care deschide seria, scrisoarea lui Pătrășcanu către Molotov din 30 august 1944, ne este dezvăluită dorința primului de a-și asigura un statut aparte "independent de mandatul meu oficial de șef al delegației". Prin aceasta și-ar fi asigurat posibilitatea abordării problemelor momentului și celor ale perspectivei de pe poziția comunistului care era. Dorea să discute "liber", ca de la tovarăș la tovarăș și nu ca de la ministru la ministru", așa cum a făcut-o de altfel în timpul întâlnirii confidențiale cu Vâșinski din ziua de 1 septembrie 1944. Notele de conversație ("purtată între patru ochi, în limba franceză") întocmite de Vâșinski, destinate cunoștinței lui Stalin și Molotov, ne înfățișează un alt Pătrășcanu decât cel cunoscut din întâlnirile oficiale în care era șeful delegației române la Moscova, un Pătrășcanu vorbind în numele partidului său, care își avea "propriile obiective" și "propria cale". "Noi [comuniștii]...sesizăm perfect că obiectivele noastre diferă total de cele ale burgheziei române. Suntem conștienți că

România poartă responsabilitatea pentru razboi, că vechii săi conducători sunt criminali de război, că România trebuie să plătească preţul deplin la război alături de Germania". Urmărind să câştige graţia sovieticilor le cere acestora sfaturi, evident pe linia "propriilor obiective", iar pentru a deveni mai convingător merge până la a-şi trăda calitatea de şef al delegaţiei române. Notele de conversaţie consemnează fraze deloc onorante pentru un om politic aflat într-o postură precum aceea a lui Lucreţiu Pătrăşcanu: "între delegaţii români se face simţită opinia conform căreia guvernul sovietic intenţionează să formuleze condiţii mai grele în raport cu cele înaintate mareşalului Antonescu. Între delegaţi se află, de exemplu, Popp, o creatură a lui Maniu care exprimă exact orientarea şi opiniile lui Maniu. Acest Popp a iniţiat o discuţie împotriva semnării armistiţiului şi pentru reîntoarcerea delegaţiei în ţară". (p. 69-70) Urmărind "propriile obiective", Pătrăşcanu îi cere şi lui Vâşinski, după ce făcuse acelaşi lucru şi în scrisoarea adresată lui Molotov, sprijinul pentru stabilirea unei întâlniri cu Ana Pauker, legătură despre care spunea că "i-ar facilita mult situaţia". Nu credem a greşi gândindu-ne la "situaţia" de la nivelul de vârf al partidului. Într-un alt document, din 6 decembrie 1944, îl aflăm pe Pătrăşcanu situat pe o poziţie critică faţă de tactica propriului partid: "Noi nu avem o politică, ... Acţiunile noastre cuprind elemente întâmplătoare, inconsecvente şi întrucâtva isterice. Am început prematur ofensiva contra guvernului, în condiţii defavorabile. În plus criza a fost astfel soluţionată încât putem reîncepe chiar mâine ofensiva contra guvernului. Mai potrivit era să folosim posturile deţinute în guvern pentru izolarea lui Maniu, îndepărtarea din preajma sa a naţional-liberalilor şi câştigarea organizaţiilor locale ale Partidului Naţional-Ţărănesc. "Interlocutorul sovietic al lui Pătrăşcanu mai nota: "impresia că în conducerea Partidului Comunist, între Pauker, pe de o parte şi Pătrăşcanu, pe de alta, există unele divergenţe în probleme tactice" (p. 102). Unde au dus divergenţele dintre fruntaşii comunişti români se ştie prea bine. Părăsind registrul eufemismelor, se cuvine a fi subliniat faptul că ceea ce cândva au fost divergenţe, curând s-a transformat într-o luptă necruţătoare la nivelul de vârf al partidului, luptă în care, pe rând, fiecare dintre cei doi protagonişti s-au văzut înfrânţi. Ajunşi în situaţia de a-şi cere iertare - act pretins de învingătorul amândurora, Gheorghe Gheorghiu-Dej - prima şi-a recunoscut greşelile grave şi foarte grave, reale sau imaginare, faţă de "partid, clasa muncitoare şi întreg poporul muncitor" şi "partidul", în clemenţa lui, i-a lăsat viaţa, pe când cel de al doilea s-a recunoscut vinovat faţă de poporul român şi acelaşi "partid" i-a luat viaţa. Ultimul cuvânt al tovarăşei Ana Pauker, în redacţia anchetatorilor partidului, suna aşa: "Am înşelat încrederea pe care partidul, clasa muncitoare şi întreg poporul muncitor au avut-o mine, dându-mi muncă de conducere în partid şi în stat. Am comis grave greşeli şi abateri de neiertat unui membru de partid. Am făcut mult rău partidului şi oamenilor muncii. Dar sunt credincioasă partidului. Am fost şi sunt gata să-mi dau, cinstit şi fără şovăială, viaţa pentru cauza partidului, a clasei muncitoare. Am urât şi urăsc pe duşmanii celor ce muncesc, pe duşmanii Uniunii Sovietice, ai RPR, ai ţărilor în care popoarele s-au eliberat şi ai popoarelor care luptă pentru eliberarea lor. (*Adevărul Literar şi Artistic*, nr. 428, 28 iulie 1998, p. 10), iar a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, după M. Ralea, ar fi fost total diferit: "Lucreţiu Pătrăşcanu a avut un acces de demenţă la proces. Nu se poate alminteri caracteriza atitudinea lui. Nu numai că nu şi-a recunoscut greşelile faţă de partid. El a cerut iertarea poporului român pe care l-a indus în eroare timp de 25 de ani de activitate politică comunistă. Prin această activitate a fost, fără să-şi dea seama, în mod

inconştient, un instrument al trădării naţionale, s-a pus fără să ştie în serviciul unei puteri străine, în serviciul Moscovei" (*Jurnalul Literar*, nr. 11-12, iunie 1998, 1-2, p. 4).

Sovieticii constatau divergenţele şi între partenerii din cadrul F.N.D. Petru Groza ajunsese să fie iritat "de situaţia în care organizaţiile locale ale Partidului Comunist au încercat să integreze organizatoric Frontul Plugarilor în organizaţiile lor proprii" (p. 216), dar atunci când Zăroni "a cerut categoric o ruptură de comunişti" - cerere susţinută şi de M. Ghelmegeanu -, acelaşi Petru Groza a intervenit temperându-şi comilitonii: "Frontul Plugarilor nu poate exista nici o singură zi fără alianţa cu muncitorii" (p. 214). Poate că fervoarea revoluţionară a Anei Pauker s-a aflat la originea acestor acte calificate drept greşeli tactice ale "prietenilor" români de către înalţii reprezentanţi sovietici de la Bucureşti. La sosirea sa de la Moscova, Ana Pauker admonesta sever pe "tovarăşii din ţară": "Ce făcuraţi, bă, analfabeţilor? V-aţi înhăitat cu regele, cu partidele istorice, în loc să fi aşteptat naşa armia, şi atunci îi lichidam în doi timpi şi trei mişcări, ca colaboraţionişti![sic] Puneam mâna pe putere, direct, construiam comunismul cu un ceas mai devreme! Acum o să ne trebuiască să ne pierdem vremea, împărţind puterea cu ei, până-i băgăm la colţ şi îi terminăm!" (Titus Popovici, *Cartierul Primăverii. Cap sau pajură*, Editura "Maşina de scris", Bucureşti, 1998, p. 153-154). Credem că nu există temeiuri pentru a contesta veridicitatea celor declarate de vajnica luptătoare comunistă. Din perspectivă opusă exista aceeaşi percepţie asupra strategiei Kremlinului, după cum ne probează excepţionalul "Jurnal Politic" al lui Ioan Hudiţă. Citim acolo, într-o relatare a unei discuţii dintre Iuliu Maniu şi Constantin Titel Petrescu, datată 17 august 1944, formulată fără echivoc opinia celor doi oameni politici şi desigur nu numai a lor, "...ruşilor nu le convine ca noi să ne desprindem de nemţi, acum când ei sunt făcuţi praf, având tot interesul să ne ocupe militar pentru a face harcea-parcea din noi şi pentru a ne impune un regim bolşevic, favorabil lor, ..." (Ioan Hudiţă, *Jurnalul Politic. 1 ianuarie - 24 august 1944*, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1997, p. 465).

. Într-unul din documentele volumului îl aflăm pe însuşi primul ministru, Petru Groza, ascultându-o fără replică, timp de un ceas şi jumătate, pe tovarăşa Ana Pauker care cerea "fermitate" în abordarea problemelor politice ale momentului. Este vorba de nota informativă din 4 decembrie 1945, semnată de I. Z. Susaikov, adresată lui Molotov şi "distribuită" şi lui Stalin, Beria, Malenkov, Mikoian, Vâşinski ş. a., unde ne este înfăţişat un Petru Groza foarte serios suspectat de o "schimbare de comportament": "În ultimul timp am început să observăm unele abateri în conduita primului ministru Groza, care nu pot să nu ne neliniştească..." (p. 213). Din convorbirile cu sovieticii, din declaraţiile şi actele politice ale premierului român, atât cele publice, cât şi cele "în cerc intim", dar şi din atenta observare a "vieţii sale cotidiene" ("aventurile sale amoroase", "o viaţă dezorganizată", "extrem de zgârcit"), concluzia care se impune era aceea că situaţia "reclamă din partea noastră nu numai cea mai strictă atenţie şi vigilenţă, ci şi reacţie corectă, în principal asupra cauzelor" (p. 213). Astfel erau primite de către sovietici "nemulţumirile", exprimate direct de către primul ministru român, faţă de nesoluţionarea problemei pazei frontierelor cu Uniunea Sovietică şi cu Ungaria, de cotele mari ale livrărilor de petrol şi de proporţia ridicată a folosirii căilor ferate pentru transporturile sovietice. de cererile exagerate pentru întreţinerea armatei sovietice, inclusiv faţă de comportamentul acesteia din urmă. Serioasele dificultăţi economice ale României erau apreciate de sovietici ca fiind cauzate de insuficienţa "experienţei de conducere" a guvernului, dar şi de faptul

că "băncile şi principalele ramuri ale industriei continuă să se afle în mâinile naţional-liberalilor şi naţional-ţărăniştilor sau cercurilor strâns legate de ei" (p. 216). Susaikov găsea potrivită şi propunea Moscovei trimiterea "la dispoziţia mea, a unui grup de economişti, planificatori şi finanţişti de înaltă calificare". Nu sunt şi acestea argumente pentru a susţine că amintita afirmaţie a lui Stalin, privind impunerea propriului regim politic acolo unde ajung trupele sovietice, nu era una formală? "Corecta reacţie" sovietică viza şi "îndepărtarea lui Groza de anturajul nedorit" (cu nominalizări într-o altă notă, trimisă câteva zile mai târziu: Ripoşanu, Ghilezan, Costea Mihail, Ricâ Georgescu, Sever Bocu) şi chiar schimbarea "condiţiilor vieţii sale cotidiene" (p. 216). "Anturajul care-l înconjoară [sic]" era apreciat ca "nedorit" de către sovietici deoarece unii dintre ei erau apropiaţi ai lui Iuliu Maniu şi puteau fi punţi ale legăturilor dintre cei doi. O eventuală "împăcare" între ei, sugerată de o declaraţie a lui Petru Groza, neliniştea profund pe Susaikov care se grăbea să raporteze la Moscova: "Având în vedere directivele dvs. în această problemă şi apreciind adevărata stare de lucruri, consider că nu poate avea loc împăcarea cu Maniu în nici un fel de condiţii. Dacă, în această problemă, există altfel de considerente, rog să mi se dea indicaţii" (p. 220). Mai mult decât atât, generalul colonel I. Z. Susaikov a chemat la ordine pe primul ministru român, acesta confirmând temeinicia incriminărilor sovieticilor şi promiţând că-şi va "modifica atitudinea" (p. 217), fapt salutat ca "pozitiv" de locţiitorul lui Vâşinski la Bucureşti.

Foarte interesante sunt de asemenea notele de conversaţie ale reprezentanţilor sovietici cu Gheorghe Tătărescu, note întocmite în urma unor întâlniri de dinaintea şi de după intrarea fruntaşului liberal în guvernul Groza. Aceste documente (12 ianuarie, 16 februarie, 13 aprilie, 6 septembrie 1945), care vor atârna greu în disputele asupra controversatului om politic român, vin să ilustreze convingător condiţia unui "tovarăş de drum", caz tipic pentru practica politică comunistă. Primele două documente dezvăluie un Tătărescu decis să preia şefia Partidului Liberal şi să submineze poziţia de lider al opoziţiei a lui Iuliu Maniu ("Tătărescu speră să-l demaşte pe Maniu, ca duşman al Uniunii Sovietice şi prin aceasta, să slăbească definitiv influenţa sa politică." p. 120) Tot el declara că: "Politica externă trebuie pusă total şi în întregime [sic] sub controlul Uniunii Sovietice." (p. 168), dar era preocupat şi de dorinţa de a asigura României un loc între participanţii la tratatele de pace şi susţine ideea încheierii prealabile a unei convenţii politice de colaborare între Uniunea Sovietică şi România, similară celor dintre URSS şi Polonia, Iugoslavia şi Cehoslovacia. După întâlnirea din 13 aprilie 1945, interlocutorul sovietic nota: "Luându-şi rămas bun, Tătărescu, într-un mod patetic şi întrucâtva tulburat, mi-a spus: <Românii sunt un popor sincer şi temperamental. România este o ţară mică şi, în trecut, a colaborat cu mari puteri, cu Anglia şi Franţa, în slujba cărora s-a aflat. România a slujit cinstit şi cu însufleţire cauza acestei colaborări, chiar atunci când aceasta era în detrimentul României. Această politică, a spus Tătărescu, am dus-o eu însumi. Acum ne-am pus în slujba Uniunii Sovietice, total şi necondiţionat. Suntem sinceri şi cu întreaga forţă a temperamentului nostru, gata să ne dăruim acestei cauze. Sper, a spus Tătărescu, că noi şi dvs. vom vedea cu acelaşi ochi acele mari probleme, care decurg din această colaborare. "I-am spus lui Tătărescu că avem deplină încredere în el şi că între colaborarea Uniunii Sovietice cu ţările mici şi colaborarea anterioară dintre marile puteri şi România este o deosebire fundamentală şi anume că România care colaborează cu Uniunea Sovietică, nu trebuie să ajungă niciodată să acţioneze

împotriva intereselor ei naţionale" (p. 170) Lăsând la o parte multele înţelesuri ale acestui fragment al uneia dintre discuţiile purtate de Tătărescu şi sovietici, chiar şi halucinanta parte a ultimei fraze în care ni se vorbeşte de o "colaborare" cu URSS de natură să nu contravină intereselor naţionale ale României, vom mai reţine un pasaj pe măsură aparţinând politicianului român: "...în trecut în România nu au existat premise suficiente pentru democraţie. Acum nu se poate să nu fi democrat. Omul politic care crede acum că se poate lipsi de democraţie în România se va transforma într-un pai, dus de torentul puternic şi vijelios al democraţiei acolo unde el se îndreaptă. " (p. 121) Însuşirea rapidă a limbajului noilor săi parteneri politici nu l-a scutit nici pe Tătărescu de soarta rezervată lui (deşi se declarase "pus în slujba Uniunii Sovietice, total şi necondiţionat') de "torentul democraţiei", care l-a dus în temniţă ca şi pe opozanţii făţişi ai regimului comunist.

În paginile de până acum au putut fi întâlnite câteva referiri directe la poziţia deţinută în ecuaţia politică a vremii de către Iuliu Maniu, personaj desemnat ca obstacol principal în calea noului curs al evenimentelor. Subminarea poziţiei sale de lider al opoziţiei şi diminuarea influenţei politice interne şi internaţionale erau considerate ca fiind neapărat necesare, nu doar de comunişti, ci şi adversari politici mai vechi sau mai noi. Un document, purtând data de 12 ianuarie 1945, relevă convingerile aceluiaşi Gheorghe Tătărescu: "«La un moment i-am spus lui Maniu...că nu este altceva decât un tărnăcop care distruge totul în faţa sa». După părerea lui Tătărescu, această calitate a lui Maniu s-a transformat în ceva patologic...România trebuie să facă o alegere, spre cine să se orienteze. În această situaţie Maniu, cu tendinţa sa spre negarea a tot ce este creator, încearcă să aducă ţara pe o cale greşită şi periculoasă...Numai când Maniu va fi obligat să se retragă, problema înţelegerii reciproce se va simplifica evident" (p. 108). Un alt adversar politic, M. Ralea, la 6 decembrie 1944, îi declara lui Vâşinski: "ultima criză guvernamentală este opera lui Maniu...un opoziţionist şi intrigant de profesie" (p. 100).

Iuliu Maniu devenise ţinta unor vehemente atacuri în presa şi în celelalte forme de propagandă comuniste, derulate într-o campanie vecină cu isteria care l-a determinat pe generalul american C. V. R. Schuyler să solicite intervenţia generalului sovietic I. Z. Susaikov pe lângă guvernul român pentru garantarea securităţii personale, atât a venerabilului lider ţărănist, cât şi a altor personalităţi politice din opoziţie. Data - 6 martie 1945 - şi traseul demersului reprezentantului părţii americane în Comisia Aliată de Control vorbesc de la sine. Generalul american mai declara: "sunt convins că, în cazul unui atentat ilegal [sic] la viaţa d-lui Maniu, reacţia opiniei publice din Statele Unite faţă de Uniunea Sovietică va fi în cea mai mare măsură defavorabilă" (p. 148) mai adăugăm aici doar că din textul generalului Schuyler se conturează o cu totul altă percepţie asupra personalităţii lui Iuliu Maniu decât aceea obstinat întreţinută de propaganda comunistă.

În contextul datelor acestei succinte discuţii despre concepţii şi atitudini politice, scrisoarea lui Iuliu Maniu către A. L. Vâşinski din 15 noiembrie 1944 defineşte limpede poziţia omului politic român, exprimată neechivoc, în fazele precis formulate. Scrisoarea demonstrează alte accepţiuni asupra termenilor de democraţie şi relaţii între state bazate pe înţelegere reciprocă, în condiţiile recunoaşterii dreptului Uniunii Sovietice la o zonă de securitate şi de influenţă, decât acelea ale destinatarului şi ale marii puteri care l-a desemnat ca emisar al ei în România. Astfel, în scrisoare putem citi: "...în această zonă a Europei există numai o singură mare putere cu influenţă

decisivă - Uniunea Sovietică. În consecință, prietenia cu URSS constituie principala condiție a existenței statului român[...] Indiferent de forma definitivă pe care o va lua organizarea internațională, la care se va ajunge după acest război, indiferent de forma acestei organizări pe plan general sau regional, România își dă seama că prietenia cu Uniunea Sovietică reprezintă elementul cel mai important al politicii sale externe" (p. 92). În aceste condiții "România poate şi doreşte să promoveze numai o politică de înțelegere reciprocă cu Uniunea Sovietică, deoarece orice altă politică echivalează cu sinuciderea. Or, politica determinată de necesitate niciodată nu va oferi Uniunii Sovietice acele roade pe care le-ar acorda politica rezultată din profunda şi sincera prietenie între ambele popoare" (p. 95). După această frază antologică, vom mai reproduce doar două crâmpeie din finalul scrisorii lui Iuliu Maniu, în care lui Vâşinski i se propunea o "înțelegere româno-sovietică realizată în spiritul prieteniei sincere şi al respectului reciproc al drepturilor şi opțiunilor politice", iar aceasta, extinsă la nivelul întregii Europe de Est ar face posibilă "crearea unei comunități de interese liber acceptate, care ar asigura Uniunii Sovietice securitatea şi influența la care ea are dreptul, iar altor popoare, cele mai favorabile condiții pentru afirmarea năzuințelor lor legitime" (p. 96).

Se va spune despre acest document, care rămâne totuşi singura pagină demnă dintre cele multe ale volumului debordând de mistificări, de calcule cinice şi temenele, că semnifică un act politic gratuit, o autoiluzionare a autorului lui în fața poziției inflexibile şi fără menajamente a Kremlinului. O anume logică ar justifica asemenea aprecieri. Dar, dincolo de toate acestea, a spune Moscovei cele spuse de Iuliu Maniu în scrisoarea sa va rămâne ca una dintre probele de atitudine politică demnă, de afirmare limpede a valorilor autentice ale democrației. Aceasta venea din partea celui pe care şi generalul Schuyler îl definea drept "simbol al tuturor elementelor democratice din România" (p. 147).

IOAN CIUPEA

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AIIACN	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca.
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
AMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AnB	Analele Banatului, Timişoara.
Appel	Joseph Appel, *Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters*. 1, Pesth, 1820, 2I, II, Wien-Pesth, 1822, 3 I, II, Wien, 1824, 4 I, II, Wien, 1828-1829.
Arh.Bibl.Mitr.Sibiu	Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe, Sibiu.
Arh.Naţ.Alba	Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Alba Iulia.
Arh.Naţ.Bucureşti	Arhivele Naţionale Bucureşti.
Arh.Naţ.Cluj	Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj-Napoca.
Arh.Naţ.Mureş	Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Mureş.
Auktion	Auktion XIV am 24, november 1979, Lanz-Granz, *Römisch-Deutschreich,* haus Habsburg-Lothringen
Austria	*"Austria" Münzkatalog 1790-1989*, Viena, 1990.
AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
BAR	Biblioteca Academiei Române, Bucureşti.
BAR Cluj	Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.
BCUC	Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga", Cluj-Napoca.
BCUT	Biblioteca Centrală Universitară, Timişoara.
Călian	Livia Călian *Patru medalii transilvănene de încoronare din colecţia Esterhazy*, Acta Musei Napocensis, 34, Istorie, II, 1997/1998.
Ciofu	Valerian I. Ciofu, *Câteva medalii ale expoziţiilor transilvănene din al treilea pătrar al secolului XIX*, Acta Musei Napocensis, 33, Istorie II, 1996/1997.
H	Huszár Lajos, *Habsburg-Házi királyek pénzei 1526-1657* (Corpus Nummerom Hungariae, III. Kötet, I. Rész). Budapest, 1975.
H-C	Emeric Hutten-Czapskim, *Catalogue de la collection des médailles et monnais polonaises.* I-II, Sf. Pétersbourg-Paris, 1871-1872; III, St.-Petersbourg-Cracovie, 1880; IV, Cracovie, 1891.
H EFP	Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Budapest, 1995.
HPW	Huszár Lajos, Pop Ferenc, Winkler Judit, *Erdélyi éremmüvésség a 16-18 században*, Bucureţti, 1996.
MFME	A Móra Ferencz Múseum Èvkónyve, Szeged.
MMKM	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreimuseum* Mureş, Târgu-Mureş, 1980.
MNIT	Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

MPR	G. Buzdugan, Gh. Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, 1971.
MS	Eugen Chirilă-Nicolae Gudea-Gheorghe Moldovan, *Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara*, Sighișoara. 1972.
MT	Matilda Takacs, *Medalii transilvănene emise în timpul Mariei Tereza în patrimoniul Muzeului de Istorie Aiud*, Sargetia, XXVI/1, 1995-1996.
NK	Numizmatikai Közlöny. Budapest.
Resch	Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur geyemvart, mit 86 tafeln*, Hermanstadt 1901.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
StBruk	Muzeul Brukenthal-Sibiu, Studii și comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu.
SUBB	Studia Universitatis "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca.
Szecheny	*Catalogus Numorum Hungarie ac Transilvaniae*, Instituti Nationalis Széchényiani, 1807.
TM	Eugen Chirilă, Aurel Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare, 1971.
Welzel	Leopold Welzel von Wellenhüm *Verzeichniss der Münz-und Medaillen-Sammlung*, Wien, 1845.

ISSN 1454-1521